

Алла Архангельська

**“ЧОЛОВІК”
У СЛОВ’ЯНСЬКИХ
МОВАХ**

**Рівненський інститут слов'янознавства
Київського славістичного університету**

Алла Архангельська

**'ЧОЛОВІК' У СЛОВ'ЯНСЬКИХ
МОВАХ**

Рівне 2007

Ва 697112(2)

УДК 811.111'373

А-87

ББК 81.41+81.2-5+81.2-3

Рецензенти:

Шульжук К.Ф. – доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук Вищої школи України (Рівненський державний гуманітарний університет)

Левченко О.П. – доктор філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов (Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України)

Лендєлова В. – кандидат філологічних наук, куратор відділу української мови Інституту славістичних та східноєвропейських досліджень Філософського факультету Карлового університету (м. Прага, Чеська Республіка)

*Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського інституту слов'янознавства
Київського славістичного університету.
Протокол № 10 від 26 травня 2007 р.*

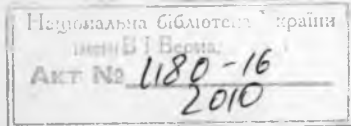
ISBN 978-966-2096-06-4

Архангельська А.М. "Чоловік" у слов'янських мовах:
Монографія. – Рівне, РІС КСУ, 2007. 448с.

Досліджено процес та результат номінації-вибору імені чоловіка в українській, російській та чеській мовах з ономасіологічної точки зору на матеріалі словотвірних (у т.ч. й композитних), семантичних, синтаксичних, фразеологічних та відфразеологічних маскулінізмів із залученням даних словників загального типу. Загалом приділено увагу взаємодії мовних та позамовних чинників у процесі номінації чоловіка та тристоронньому міжмовному зіставленню окремих фрагментів образу чоловіка у слов'янських мовах.

ISBN 978-966-2096-06-4

© **А.М.Архангельська, 2007**

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. МАСКУЛІННІСТЬ ЯК ГНОСЕОЛОГІЧНА, СОЦІОКУЛЬТУРНА ТА МОВНА КАТЕГОРІЯ	17
1.1. Маскулінність у філогенезі та онтогенезі	17
1.2. Маскуліноцентричність мови у системі родо-особових номінантів.....	40
1.3. Маскулінізм як мовна одиниця: лінгвістичний статус та номінаційна специфіка.....	90
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕС ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ФРАГМЕНТУ ПОЗАМОВНОЇ ДІЙНОСТІ 'ЧОЛОВІК'	102
2.1. Об'єктивне та суб'єктивне у процесі ословлення: імітація номінаційного акту.....	102
2.2. Форма маскулінізма як "узгодженість між звуком і думкою".....	124
РОЗДІЛ 3. МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ НОМІНАЦІЙНОЇ МАКРОСИСТЕМИ 'ЧОЛОВІК'	183
3.1. Мовні та позамовні засади систематизації маскулінізмів	183
3.2. Онтологія імені чоловіка у слов'янських мовах	214
РОЗДІЛ 4. ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЗІСТАВНОГО АНАЛІЗУ МАСКУЛІНІЗМІВ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ	300
4.1. Вихідні положення та параметри зіставлення маскулінізмів.....	300
4.2. Мовне структурування об'єкта позамовної дійсності 'чоловік розумний'	304
4.3. Мовне структурування об'єкту позамовної дійсності 'чоловік нерозумний (дурень)'	326

4.4. Мискулінізми на позначення розумного та нерозумного (дурня): типи міжмовних кореляцій.....371

ВИСНОВКИ 383

ДОДАТКИ 395

ДЖЕРЕЛА.....410

ЛІТЕРАТУРА.....415

ВСТУП

*Якщо вірно, що мова – це живе мислення,
то при дослідженні мови ми опиняємося у
найскладнішій із мислимих у науці ситуацій, –
ситуацією, коли об'єкт дослідження
збігається із суб'єктом*
Ю.Д.Апресян

У кожній мові представлені кількісно значні групи номінантів на позначення особи чоловічої статі – архетипу надзвичайно давнього, вичинного, що існує від сотворіння світу: за біблійними переказами, Господь створив Адама на шостий день світобудови як першу людину, наділивши його своїм образом і подобою. Можливо, саме тому, що цей фрагмент і концептуальної, і мовної картини світу сприймається мовною спільнотою як щось зрозуміле, однозначне, таке, що не вимагає особливих пояснень, коментарів чи аргументацій, маскулінізми або практично залишаються за рамками філологічних студій, або узагальнюються до рівня концептів і включаються до суто умоглядних побудов, відриваючись від власне мовної реальності. Принаймні у сучасній мовознавчій науці (і не лише мовознавчій) спостерігається очевидна “дискримінація” щодо вивчення мовного образу чоловіка порівняно із мовним образом жінки.¹

Більшість досліджень жіночого образу у мові здійснюється у межах гендерної лінгвістики під знаком феміністичної ідеології, що отримала назву феміністська лінгвістика². Водночас про

¹ Див. наприклад, список літератури у роботах [Рябов 1997: 136-149; Вальтер, Мокиєнко 2002: 79-108; Кирилина 1999: 32-45, Воронина 1988: 110], окремі роботи [Алексєєнко 2000: 214-226; 2005: 415-423; Алексєєнко 2003: 79-93, Кисцьюńska, Алексєєнко 2002: 133-147; Телия 1996; Смольская 1993; Ластовкина 1995; Кирилина 1998: 21-27; Фатеева 2000: 573-586; 2002: 312-320; Весельницкая 1993; Воронина 1988: 104-110; Малєйнова 2002: 64-67; Усачева 1995; Клименкова 1996; Пушкарева 1989; Каскабасова 2005; Рябов 2001: 34-36; Рубчак 1998; Козуля 1993; Кись 2003: 156-172; Кись 2002: 26-34; Пузіренко 2001: 36-42; Čmejrková 1995: 43-55; Lenderová 2002; Kolářová-Cišařová 1915; Neumann 1999; Krawczyk-Turpa 2001: 9-16].

² Звичайно феміністська лінгвістика розглядається у межах гендерної лінгвістики, хоча значна частина дослідників мови працює поза ідеологічними шельдами агресивного фемінізму і намагається термінологічно та методологічно від феміністської лінгвістики відмежуватися. На жаль, на сьогодні ще немає єдиного наукового терміна на позначення гендерних

маскуліністичну ідеологію, що зароджувалася у США в 70-80-х роках ХХ століття як протипага феміністичній і ставила собі за мету організований самозахист, повернення чоловіками втрачених ними базових чоловічих цінностей (Консервативний чоловічий рух “Вірні слову”; Чоловічий ліберальний рух у США; Рух за права чоловіків; Міфо-постичний чоловічий рух; асоціації та спілки на зразок Коаліції вільних чоловіків; Національного конгресу чоловіків, асоціації “Чоловічі права”) та т.зв. “маскуліністську лінгвістику”³ на теренах Славії (наукова конференція “Мужское в традиционном и современном обществе” (Москва, 2003); “Мужской сборник”, перший випуск якого датований 2001 роком, окремі дослідження образу чоловіка у мові, культурі та соціумі [Морган 2003; Нейджелл 2003; Вайс 1999; Богуславский 1994, Бог. 1994; Эмирова 2005; Истомина, Цыпленкова 2006; Георгиева 2005; Ставицька 2006; Кон 1999; 2001; Бондаренко 2005; Кабаков 1993; Сирипля 1998; Юрчак 2002; Шабурова 2002; Мещеркина 2002а, 2002б] можна говорити лише як про перспективу, адже системні дослідження у напрямку *man studies* не мають навіть десятилітньої традиції⁴.

До сьогодні маскулінізми вченими опрацьовувалися переважно не як окремий клас номінантів, а як складові більш широкого угруповання – іменників на позначення особи. Дослідження змісту елементів цього класу здійснювалися у кількох напрямках: як аналіз семантичних властивостей назв осіб в аспекті співвідношення їх із формальними засобами вираження [Шпачук 1997; Вільчинська 1996],

---

досліджень у мовознавстві. Існують поняття “гендерна лінгвістика”, “лінгвістична гендеристика”, “гендергентика” [Каменская 2001: 62-63], “лінгвістична гендерологія” [Кирилина 2002: 238-242; “лінгвістика статі” [Karwatowska, Szpyra-Kozłowska 2005] як назви наукового напрямку у мовознавстві, що досліджує гендерні аспекти мови та комунікації.

³ Штучно створений нами термін *маскуліністська лінгвістика* вживасмо умовно, як протипагу до терміна *феміністська лінгвістика*: за нашим глибоким переконанням, жодна лінгвістика під гаслом певної ідеології (ані маскуліністичної, ані феміністичної, ані будь-якої іншої) не може бути об’єктивною і, отже, виправданою.

⁴ Слід зауважити, що у слов’янських мовах традицію вивчення образу чоловіка та жінки на тлі мови започаткував чеський вчений Ф.Оберпфальцер (Їлек) у 30-х роках минулого століття, коли аналізував детермінанти та реляції чоловічого та жіночого щодо семантико-граматичної категорії роду (див. [Oberpfalzer (Jilek) 1932: 270-276; 1933]).

⁵ Тут під маскулінізмом розуміємо не світогляд, що стверджує та приписує характер природності чоловічому домінуванню у суспільстві [СГТ 2002], а номінант особи чоловічої статі.

як вивчення окремих компонентів значення таких антропокваліфікативних одиниць [Жаркова 1969; Бессонова 1995, 2002; Івашенко 1997], як семантичний аналіз тематичних груп і ЛСГ за допомогою різних методик з метою виявлення їх внутрішньосистемних відношень [Максимова 1972: 90-100; Романова 1970: 178; Ломтев 1964: 108-121; Пуцягин 1975; Апресян 1995: 37-67], як вивчення найменувань осіб з огляду на ідентичність лексикографічних кваліфікацій [Белоусова 1981: 71-84], в тому числі й у ліставному аспекті на внутрішньомовному рівні у історичній перспективі [Стемковская 1997: 33-44]. Інша група досліджень присвячені соціокультурному [Богуславский 1994; Морган 2003: 151-165; Малишевская 1999; Эмирова 2005; Георгиева 2005], соціо-, психолінгвістичному та асоціативно-психологічному [Мартынюк, Землянский 1994; Горошко 1996; 1999; Кирилина 1999; Табурова 1999], лінгвокультурологічному [Ставицька 2006; Бондаренко 2005; Жельвис 1991: 266-283; Комарова 1987: 123-139; Левинтон 1991: 210-234; Цивьян 1991: 77-91; Крейдлин 2003: 67-68 Холод 1997; Кирилина 2001: 220-221], ономазіологічному [Вайс 1999; Комлев 1968: 80-90; Гак 1999: 73-80] аспектах окремих фрагментів образу чоловіка у мові та культурі. Однак комплексний аналіз засобів іменування чоловіка під якимось певним кутом зору у мовознавчій науці до сьогодні здійсненим не був.

Опредмечене у мові бачення чоловіка, спроектоване на концептуальну картину світу, є культурно зумовленим мовним явищем і відбивається у мовних формах усіх ярусів мовної системи. Постановка питання про комплексний підхід до образу чоловіка у мові бачиться актуальною, адже номінанти на позначення особи чоловічої статі у загальному вигляді входять у культурний шар кожної мові як елемент загальнолюдської культури, де образ чоловіка збігається на рівні фізичних та фізіологічних ознак і характеризується за інтелектуальними, соціальними, професійними та ін. параметрами; відмінності цього образу у різних мовних спільнот визначаються його належністю до певної ареальної та конкретної національної культури, якщо розуміти культуру, за В.М.Телія, як “особливий тип знання, що відображає відомості про рефлексивне самопізнання людини у процесі життєвих практик” [Телія 1999: 18].

Будь-яка наука, досліджуючи певний об'єкт, намагається дати відповідь на питання *що? навщо? як? і чому?* Вивчаючи номінаційні технології з огляду на механізм породження номінативних одиниць рідного мовного рівня та механізми “добування” суб'єктом-номінатором форми для вираження певного змісту, дослідники ввели у

науковий обіг поняття *номінація-вибір*⁶ на позначення процесу вибору і відтворення уже наявної у мові форми для передачі певного змісту [Гак 1977, 1999; Серебренников 1977: 222-304; Жаналина 1998: 101; Рут 1992: 13; Снітко 1990; Вольф 1985; Бацевич 1997: 30-36; Ногеску 1978 та ін.] у площині розуміння, породження висловлювання та тексту. Такий підхід до номінації-вибору як факту мовлення, започаткований „батьком” функціональної ономазіології В.Матезіусом, виявився дуже продуктивним напрямком наукових студій.

У той же час номінація-вибір на рівні мовотворчості як складова процесу створення самої номінативної одиниці залишалася поза увагою дослідників і попри те, що здійснення вибору із готових, представлених і закріплених у мові найменувань як акту мовлення передбачає передусім наявність системи номінантів, з яких цей вибір здійснюється. Це пояснюється надзвичайною складністю феномена надання об'єкту позамовної дійсності імені як акту мови – його багатогранністю та багатоаспектністю, про що свідчать нечисленні роботи, зорієнтовані переважно на етнолінгвістичний, лінгвокультурологічний та когнітивно-ономазіологічний вектори [Павел 1983; Березович 2004: 3-25; Леонтьева 2003; Толстая 2002: 112-127; Селиванова 2000].

Втім вивчення засобів вербалізації макросистеми ‘чоловік’ можливе і під таким, мовотворчим кутом зору з огляду на те, як структурується мовою понятійний континуум ‘чоловік’, як відбувається і чим детермінується процес ословлення особи чоловічої статі у мові, чому саме таке ім'я виявляється прийнятним для іменування чоловіка з огляду на мету, з якою здійснюється номінатором іменування, тобто на номінаційне завдання та прагматичну інтенцію (прагматику у дослідженні розуміємо, за Ч.Моррісом та З.Карнапом, як відношення знаків до тих, хто їх інтерпретує, як відношення утворення... і впливу знаків⁷).

⁶ Термін *номінація* розуміється у роботі як процес, номінант – як результат цього процесу (пор. [Гак 1977: 230-294]).

⁷ Поняття прагматичної інтенції (ілокуції та перлокуції), що виникло у межах теорії мовленнєвих актів, вважаємо можливим та раціональним використати і у вивченні процесу ословлення особи чоловічої статі (як і людини взагалі). Сфера номінації людини – особлива сфера оцінних відношень, що передбачає не лише номінацію-іменування, а значно більшою мірою номінацію-відношення (Р.Якобсон). Пор. інше розуміння прагматики та прагмалінгвістики [Ахманова, Магидова 1978: 43-49; Високович 1981: 52-59; Киселева 1971]

Питання про те, яка сторона мови – план вираження чи план змісту – домінує і у якій з них виявляється справжня сутність мови, порізно вирішувалося протягом ХХ століття: формоцентричні ідеї були вихідними у працях Ф.П.Фортунатова, Л.Блумфільда, Л.Спінмелера, Н. Хомського та їх послідовників, семантикоцентричні – у роботах Е.Сепіра, О.О.Потебні, Л.В.Щерби, Дж.Лакоффа, А.Вежіцької, представників лінгвістичної прагматики, різноманітних семантичних напрямків, наративної лінгвістики, комунікативної граматики та ін. Окрім таких протилежних тенденцій, у мовознавстві ХХ століття спостерігалася і тенденція до визнання обох сторін мови – плану вираження і плану змісту – рівнозначущими [Богданов 1998: 6], виходячи із тези Г.Гійома про „взаємне пристосування психічного та фізичного рівнів” та думки В.Гумбольдта про „узгодженість між звуком і думкою”. Якщо у першій половині ХХ ст. у лінгвістиці панівне положення посідав формоцентризм, то у другій половині століття його змінив семантикоцентризм під гаслом: “Значення, відображаючи домінуючі зв’язки та культурно детерміновані соціальні впливи, завжди суб’єктивне, антропоцентричне” (А.Вежіцька). Наукові надбання семантикоцентризму є беззаперечними, однак слід визнати, що і вивчення мовної форми у напрямку від смислу як ідеї до його мовної об’єктивації ще не зовсім вичерпало себе. Категорично не погоджуючись з думкою про те, що дослідження у напрямку форми довели свою марність і безперспективність [Слюсарева 1973], вважаємо, що форма номінативної одиниці в умовах антропоцентричної парадигми дослідження гумбольдтівської орієнтації, котра виводить на перший план людину як організуючу силу процесу пізнання та ослвлення об’єктивної дійсності, як суб’єкт пізнання, як творця мови, може і повинна вивчатися на якісно новому рівні – у зв’язку з лінгвокультурною особистістю номінатора як носія певних номінаційних інтенцій та як представника загальнолюдської і національно-лінгво-культурної спільноти (термін В.Красних).

Постановка питання *як?, з якою метою? і чому?* особа чоловічої статі отримує те чи інше ім’я з огляду на відображення логіко-семантичних зв’язків та соціокультурних впливів передбачає аналіз онтології імені – взаємодії відображальних та лінгвосеміотичних елементів у процесі створення номінанта, механізму структуризації форми на позначення фрагменту позамовної дійсності ‘чоловік’ в усіх його проявах у проекції на взаємодію двох гетерогенних категорій – змісту та форми вираження цього змісту. Такий підхід бачиться

перспективним, адже форма може виявитися такою ж антропоцентричною, як і значення, особливо коли йдеться про форму номінанта на позначення людини – особи чоловічої статі, у яку його “одягає” інша людина – суб’єкт-номінатор. Антропоантропоцентричність процесу номінації особи чоловічої статі, як і людини взагалі, у межах якого об’єкт збігається із суб’єктом, дасть змогу дослідити не лише процес отримання чоловіком імені, але й той “антропоцентричний слід” (В.М.Телія), який залишає по собі номінатор у номінаційному процесі.

Суб’єкт-номінатор ословлює фрагмент позамовної дійсності за принципом “вибіркової зацікавленості” (В.З.Панфілов), чи за “принципом піків” (О.Г.Почепцов), – для номінатора інтерес представляє не світ в цілому, а найбільш важливі, релевантні його факти як вияв суб’єктивної зацікавленості самого номінатора – представника загальнолюдської, інтеркультурної та національно-лінгво-культурної спільноти – особистості інтелектуальної, культурної, соціальної, біологічної, мовної. При цьому ословлення фрагменту позамовної дійсності ‘чоловік’ відбувається на тлі усієї суми вже набутих номінатором знань про особу чоловічої статі та її зв’язки у об’єктивному світі.

Взаємодія у номінаційному акті інтенції іменування (ідентифікації, класифікації, характеризації, кваліфікації чи суто оцінки чоловіка та його рефлексій) та прагматичної інтенції (ілокутивного спрямування імені з надією на перлокутивний ефект) (Дж.Остін, Дж.Серль, П.Стросон) – чинників, що формують мотив вибору імені, передбачає участь як мовних (системних, узуальних), так і позамовних детермінант такого вибору, у тому числі й “польоту фантазії” самого суб’єкта іменування з виходом за межі узусу та мовної норми. У будь-якому разі процес ословлення розуміється нами як усвідомлений, а не „довільний, безпідставний” чи „стихийний” (пор. [Журавлев 1982: 45-109; Isačenko1965: 17-32; Уфимцева 1977: 23]). Мовна свідомість і мовне мислення при цьому зорієнтоване не на якнайповніше відображення об’єкта позамовної дійсності, якому характерна нескінченна кількість ознак (В.Г.Гак), а на певний актуальний для номінатора у момент іменування аспект цієї дійсності, що передбачає редукцію їх різноманітності та пошук оптимального набору тих мовних засобів у системі мови, що є прийнятними з метою надання номінатові імені.

Процес іменування особи чоловічої статі виявляється зорієнтованим, з одного боку, на позамовну дійсність, з іншого – на концептуальну картину світу як систему уявлень про світ і особу

чоловічої статі у ньому, ще з іншого – на систему і структуру мови. При цьому і концептуальна, і мовна картина світу переважної більшості національно-лінгво-культурних спільнот, у тому числі і слов'янських, позначена маскуліноцентричністю⁸. Взаємодія категорій роду і статі у сфері родо-особових номінантів виявляє досить чіткі закономірності, що сягають ідеї А.Мейє про несиметричний статус чоловічого та жіночого родів у родовій системі індоевропейських мов, ідеї, що містить у зародку вчення про маркованість та немаркованість членів родової кореляції: немаркований член опозиції (чоловічий рід) відноситься до усього класу, у той час маркований (жіночий) – лише до його частини. Наслідком цього є яскраво виражена у чоловічому родо-особовому номінанті ідея особи взагалі, в той час як у жіночому – ідея лише жіночої статі. Не випадково латинське *homo* позначає і людину взагалі, і чоловіка зокрема. Ця вихідна теза принципу маскуліноцентричності як домінування маскулінного над фемінінним призводить до цілком об'єктивних асиметричних образів чоловіка та жінки у мові [Тараненко 1986, 2005; Дмитриев 1986; Гусейнова 2002; Šmejrková 1995, 1997; Karwatowska, Szyra-Kozłowska 2005; Архангельська 2005: 326-331; 2006: 83-93;

⁸ *Маскуліноцентричність*, чи маскуліноцентризм (інші терміни – андроцентризм, фаллоцентризм) звичайно розуміється як глибинна культурна традиція, що зводить загальнолюдську суб'єктивність (загальнолюдські суб'єктивності) до єдиної чоловічої норми, репрезентованої як універсальна об'єктивність, у той час як інші суб'єктивності, і передусім жіноча, репрезентується як власне суб'єктивності, як відхилення від норми, як маргіналія. Таким чином, андроцентризм – це не просто погляд на світ з чоловічої точки зору, а представлення чоловічих нормативних уявлень та життєвих моделей за єдині універсальні соціальні норми та життєві моделі. Термін андроцентризм використовується теоретиками гендерного підходу та феміністками для критики соціального світу культури, де характеристики чоловічого та жіночого різнопланові, мають різну вагу, дихотомічно розведені та ієрархічно структуровані (через наратив) від особи чоловічого суб'єкта, з точки зору чоловічої перспективи, де жіноче розуміється як “інше”, “чуже” і шийчастіше ігнорується. При цьому андроцентризм сучасної культури спирається на універсалістський дискурс європейської науки, що презентує себе гендерно нейтрально та науково обгрунтовує гендерну нейтральність інститутів та структур [СГТ 2002]. У дослідженні *маскуліноцентричність* розуміється не у сенсі агресивного андроцентризму, чи гегемонії маскуліності, а як домінування маскулінного над фемінінним у мовній картині світу, як препозитивну фіксацію та відтворення (називання) особи чоловічої статі з огляду на соціокультурну традицію.

2007: 23-38] та визначає засади мовної категоризації понятійного континууму 'чоловік'.

У кожній мові постпатріархальних суспільств принцип маскуліноцентризму знаходить більший або менший вияв. На тлі цього принципу кожна мова певним чином розвиває та деталізує спільний понятійний базис людства щодо особи чоловічої статі, у певний спосіб окреслюючи свій погляд на світ. Відмінності картин світу, відображені у різних мовах, породжують відмінності у номінації одних і тих самих об'єктів дійсності. У ономасіологічному плані важливим є різне "бачення світу", відображене у виборі мовних форм на позначення об'єкта позамовної дійсності, яким є у дослідженні особа чоловічої статі.

Номінанти особи чоловічої статі – маскулінізми – виявляють у різних мовах, з одного боку, концептуальну універсальність, з іншого – своєрідну деталізацію спільного понятійного базису, формально-мовну своєрідність. Порівняння міжмовних збігів та розбіжностей у системах імен чоловіка української, російської та чеської мов покликане, з одного боку, виявити генетичне, спільне, загальнолюдське, інтеркультурне та інтермовне у номінаційному процесі та його результаті, оскільки процес пізнання має загальнолюдську природу, з іншого – типологічне⁹, відмінне, інтракультурне та інтрамовне, що відкриє шлях до поглибленого пізнання номінаційних закономірностей та їх конкретної реалізації засобами досліджуваних слов'янських мов як способу народного сприйняття, відчуття, переживання, осмислення, уяви та оцінки проявів та рефлексій особи чоловічої статі у об'єктивному світі.

Маскулінізми є свого роду фрагментарним відбитком глобального образу світу, результатом людського досвіду та людської мудрості у відображенні діалектики буття особи чоловічої статі, що є, у свою чергу, результатом усєї пізнавальної активності людини щодо діалектики буття взагалі і формується у процесі синтезу пізнавальних та оцінних процесів та мовного образу світу, під яким розуміємо не національне втілення концептуальної картини світу, коли остання визначається інваріантною, незалежною від конкретної мови, а мові відводиться роль національного модифікатора, що "забарвлює через систему своїх значень та асоціацій концептуальну модель світу у національні кольори" [Роль человеческого фактора 1988].

⁹ Поняття генетичного (універсально людського) та типологічного (національно та локально специфічного) розуміємо за В.М.Мокієнком [Мокиєнко 1982: 364-369]

Концептуальна картина світу – це не лише система основних логічних категорій, які є дійсно універсальними: на “нижчих щаблях” ККС обов’язково знайдуть відображення національні особливості способу світобачення, світосприймання, світорозуміння [Никитина 1995: 70]. Таким чином, концептуальна картина світу на нижчих ярусах своєї структури виявлятиме специфічні зони, що експлікуватимуться у національно-специфічному оформленні засобами конкретної мови. Іншими словами, національна специфіка полягає не стільки у змісті, що його виражають маскулінізми порівнюваних мов, скільки у формі вираження цього, звичайно загальнолюдського, змісту.

Міжмовне зіставлення уможливить виявлення густоти ословленості певних ділянок збігів і розбіжностей на рівні змісту та форми вираження позамовного змісту макросистеми ‘чоловік’, що є, у свою чергу, глибоко закоріненим у культурі слов’янських народів, визначення лінгвістично виваженого співвідношення типологічного та генетичного і вбереже від надмірної універсалізації чи націоналізації процесу ословлення чоловіка та результатів цього процесу у споріднених контактуючих мовах (двох східнослов’янських (українській, російській) та західнослов’янській (чеській).

Окреслені проблеми, що мають знайти своє вирішення у дослідженні, є дотичними як до сфер теорії номінації через вивчення співвідношення *мислення – мова*, через дослідження самого процесу перетворення фактів позамовної дійсності у надбання системи і структури мови та його результатів – номенклатури мовних одиниць, виявлення їх розрядів на підставі певних принципів систематизації, так і до сфери ономасіології через проблему асиметрії номінативних одиниць у плані вираження і змісту. Виходячи з головних завдань ономасіології¹⁰ – “вивчення засобів і способів називання окремих

¹⁰ Неоднозначність об’єму змісту терміна *ономасіологія* на сьогодні залишається очевидною: Ж.Марузо ономасіологію вважає наукою про вираження ідеї [Марузо 1960: 187]; М.Г.Комлев, Д.М.Голев, С.В.Заонегін розуміють ономасіологію за Х.Квадрі, Фр.Дорнзайформ та А.Цаунером як науку, що на шляху від об’єкта вираження до форми мовного вираження покликана пояснити, чому мова використовує ту чи іншу назву для позначення того чи іншого поняття [Голев 1978: 3-13; Комлев 1968: 80-90], причому С.В.Заонегін вважає ономасіологію частиною семасіології, оскільки ономасіологія підпорядкована останній [Заонегін 1969: 84-94]. В.М.Нікітевич у руслі ідей Празької лінгвістичної школи і передусім В.Матезіуса як основоположника функціональної ономасіології [Матезіус 1967: 228] бачить ономасіологію як ономотологію, розглядаючи її з точки зору мовленнєвої діяльності [Нікітевич 1973: 115-124]. І.С.Торопцев ономасіологію (науку про лексичну об’єктивацію) зближує з генетичним аспектом словотвору [Торопцев

елементів дійсності” (В.Матезіус), доцільним бачиться при вирішенні поставлених завдань поєднання ономасіологічного та семасіологічного підходів до вивчення маскулінізмів як мовних фактів з огляду на проблему отримання номінатом імені. Семасіологічний підхід виразніше, системніше, глобальніше відтворить образ чоловіка, у слові явлений, у той час як ономасіологічний підхід з його виходом як у

1974: 3-76]. Г.С.Щур, посилаючись на Соссюрову дихотомію „мова-мовлення”, семасіологічний підхід розглядає як дослідження мови, а ономасіологічний – мовлення, оскільки в його основі лежить принцип інваріантності [Щур 1975: 3-17].

У такий спосіб предмет ономасіології визначається у досить широкому діапазоні від інвентаризації різних найменувань до з'ясування закономірностей вираження у мові позамовного змісту. Виділення у науковому пізнанні особливої конгломеративної галузі – теорії номінації, що ставить перед собою глобальне завдання вивчення співвідношення навколишнього світу, мислення і мови, дослідження номінативної техніки, різних способів номінації, самого процесу обернення фактів позамовної дійсності у надбання системи та структури мови, та власне ономасіології, об'єктом якої є номінаційна система під знаком асиметрії її одиниць у плані вираження та змісту, вивчення характеру мовних знаків, їх номенклатури, виявлення розрядів мовних знаків, що встановлюються за різними принципами та на різних підставах [Языковая номинация. Общие вопросы 1977: 3-4], свідчить про те, що обидві ці галузі не є напрямками дослідження одного порядку. З іншого боку, вони виявляють потужні лінгвальні та нелінгвальні зони перетину, що приводить дослідників до думки про «неможливість чіткого розмежування дослідницьких сфер теорії номінації та ономасіології [Селиванова 2000: 11]. І.І.Чернишева взагалі говорить про факт перетворення традиційної ономасіології у одну із найважливіших міждисциплінарних наук – теорію мовної номінації [Чернышева 2006: 70-76]. Очевидно, що предметом ономасіології у найширшому розумінні слід вважати не позамовну дійсність (сферу ідей і понять, що базуються на знанні денотатів) і не сукупність іменувань незалежно одне від одного, а кореляцію між ними, до того ж у напрямку від першого до другого.

З огляду на вихідну систему координат 'мова' та об'єкт дослідження, що виявляється зорієнтованим як на теорію номінації, так і на власне ономасіологію, терміни ономасіологія і теорія номінації об'єднуємо з практичною метою у термін ономасіологія і розуміємо як науку про механізм породження номінативних одиниць різного мовного рівня, про механізм „добування” номінатором форми для вираження певного змісту у процесі номінації та механізми номінаційних трансформацій вихідної форми змісту номінанта з метою вираження певної ідеї, адже “думка не виражається у слові, вона здійснюється у ньому” [Выготский 1934: 268].

мовну, так і позамовну сфери уможливить вивчення процесу вербалізації фрагменту позамовної дійсності 'чоловік' з урахуванням антропометричного чинника та соціокультурних впливів з антропометричною установкою аналізу.

Вивчення процесу отримання номінатом – особою чоловічої статі імені у номінаційному процесі ускладнюється неможливістю прямого спостереження: процес надання чоловікові як об'єкту позамовної дійсності імені може бути дослідженим лише на підставі результатів мовотворчої діяльності суб'єкта-номінатора – сукупності окремих мікросистем номінаційної макросистеми маскулінізмів. Саме так може бути вивчена онтологія та гносеологія імені, що підкривається суб'єкту-номінатору через його концептуальну і мовну картини світу, у які виявляється включеним він сам. Макросистеми маскулінізмів української, російської та чеської мов як об'єкт дослідження уможливить комплексне бачення того, як перетворюється і згортається у матерії мови ідеальна форма існування фрагменту позамовного світу 'чоловік' у сукупності його зв'язків, властивостей та відношень.

Номінанти особи чоловічої статі, як і номінанти особи взагалі, виникають звичайно на основі уже існуючих у мові одиниць. Вибір форми імені чоловіка виявляється безпосередньо пов'язаним з тим, що номінатор не винаходить слова, а, за В. Гумбольдтом, видозмінює їх. Пошук закономірностей на шляху номінації-вибору імені чоловіка здійснюється з урахуванням названих чинників, у тому числі й культурного, адже система уявлень про чоловіка та система маскулінізмів на його позначення глибоко детерміновані культурою. Ця взаємна детермінованість розглядатиметься у площині лінгвістичного аналізу, виходячи з того, що погляд на культурне у мові є ретроспективним та історичним і що жорстка опозиція синхронії – діасхронії є актуальною лише для семасіологічного вектора аналізу мовних явищ. З погляду ономасіологічного така опозиція втрачає актуальність: способи і засоби вербалізації макросистеми 'чоловік' виникають у панхронії (В.М.Телія), що передбачає широке залучення історико-етимологічного аналізу. Це дасть можливість пошуку особливостей світобачення, світосприймання і світорозуміння, віддзеркалених у формі мовного знака.

З огляду на складність та специфіку об'єкта дослідження оптимальним бачиться використання методологічного принципу дослідження лінгвістичних парадигм, оскільки сучасне лінгвістичне мислення визначається принципом антропоцентризму та похідними від нього принципами експансіонізму, функціоналізму,

експланаторності, текстоцентризму та семантикоцентризму [Попова 2002: 17]. Вихідною тезою аналізу є діалогічність мови і людини як суб'єкта ословлення і суб'єкта культури. Такий підхід уможливить аналіз об'єкта під різними кутами зору через інтеграцію двох підходів: від думки до слова і від слова до думки. Саме так вдасться простежити, як думка втілюється у слові. Принциповим для виявлення генетичного та типологічного у процесі ословлення особи чоловічої статі є зіставний аналіз систем маскулінізмів та руху думки суб'єкта-номінатора на шляху вибору імені чоловіка в досліджуваних мовах.

Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів (розділ 1 “Маскулінність як гносеологічна, соціокультурна та мовна категорія”, розділ 2 “Процес вербалізації фрагменту позамовної дійсності ‘чоловік’”, розділ 3 “Мотиваційний аспект номінаційної макросистеми ‘чоловік’”, розділ 4 “Ономасіологічний аспект зіставного аналізу маскулінізмів у слов’янських мовах”) висновків, додатків та списку використаної літератури.

Дослідження виконане на матеріалі загальноновживаної лексики та фразеології, вибраної із словників загального типу української, російської та чеської мови – тлумачних, фразеологічних, семантичних та синонімічних словників. Ономасіологічний аналіз номінаційної макросистеми ‘чоловік’ здійснюється поза критерієм частотності вживання номінанта та його добовою характеристикою; функціональні ваги лише наводяться у загальних словникових релієфах.

РОЗДІЛ 1. МАСКУЛІННІСТЬ ЯК ГНОСЕОЛОГІЧНА, СОЦІОКУЛЬТУРНА ТА МОВНА КАТЕГОРІЯ

У чоловікові – мужність панування,
у жінці – мужність упокорення
Арістотель

1.1. Маскулінність у філогенезі та онтогенезі

Маскулінність філогенетично почала формуватися на зорі існування людства як інструмент пізнання: біологічна статева диференціація виявилася представленою та закріпленою у культурі через символіку чоловічого та жіночого начала. Значна кількість не пов'язаних із статтю понять (явища природи, стихії, кольори, божества та потойбічний світ, добро і зло і т. ін.) почали асоціюватися з чоловічим, маскулінним, та жіночим, фемінінним.

Досліджуючи архаїчні стадіальні суспільства з огляду на проблему статі, вчені стверджують на перший погляд парадоксальну думку: на найдавніших етапах розвитку людства чоловіки та жінки не усвідомлювали своєї статевої різниці і не пов'язували її з продовженням роду. Первісне людство статтю, як статтю, при закладенні свого світогляду не цікавилася. Первинно, у дородову епоху, стать істот не виражалася й у мові, а тому питома усі сексуальні терміни були асексуальними [Neumann 2002: 17; Mapp 1930: 42; Трубачев 1959: 14]. М.Я.Немировський, вивчаючи способи позначення статі у мовах світу [Немировский 1938: 196-226], пише: у номінальних класифікаціях мов, стадіально більш ранніх, наприклад, мов банту, сексуальний критерій (розрізнення статі) відсутній абсолютно; ще більш показовим є факт, що первинні назви істот створювалися без урахування різниці у статі, як це підтверджує ціла низка назв термінів спорідненості, тварин, що позначали об'єкт поза значенням особи тієї чи іншої статі. Особливо звертають на себе увагу асексуальні назви спорідненості у найдавнішій латині – *puer* 'син' та 'дочка', *parents* 'батько' та 'мати', у турецькій (османській) *kardeş* 'брат' і 'сестра', у голландській *ouder* 'батько' і 'мати'. Деякі терміни спорідненості, як от: *батько* – *мати*, *дід* – *баба*, на думку М.Я.Немировського та О.Н.Трубачова, застосовувалися у найдавніші часи на позначення старшого покоління без огляду на стать. Дослідники витоків чеського антропонімікону наводять як приклади найдавніших язичницьких побажальних імен антропоніми *Děd* та *Baba*, які давалися як хлопчикам, так і дівчаткам [Svoboda 1964; Pleskalová 1998]. Давньогрецьке ζεός лише у більш пізні доби отримало значення 'божество чоловічої статі', 'бог', а у найдавніші часи воно мало більш

загальне та асексуальне значення 'божество'. Стать його давні греки конкретизували за допомогою артиклів *ὁ* та *ἡ*. Асексуальні назви тварин, за припущенням М.Я.Немировського, беруть початок з тих часів, коли людство статтю не цікавило: у античних мовах у найдавніші доби існували лише імена *εἰσοερα* і значно пізніше з'явилися рухомі (парні) імена. Латина ж частіше використовувала лексеми-дистинктиви, однак пізніше отримали поширення імена *pubilia* на зразок *gallus* – *gallina*. Фемінативи на *-a* ставали корелятами до маскулінізмів на *-us*.

На наступному етапі розвитку мови і мислення, коли у колективі з'явилися статеві підрозділи, коли відмінності у статі стали усвідомленими і знадобилося їх вираження, почали виникати пари на позначення обох статей на зразок лат. *puer* 'хлопчик', *puella* 'дівчинка'. Стадія статевої аморфності у суспільстві та мові змінювалася у стадію статевої диференціації, яка у мовах світу завжди знаходить те чи інше вираження. Таким чином, статева диференціація, сформувавшись у архаїчному суспільстві, відразу ж зафіксувалася мовою.

Основним способом мисленнєвого освоєння дійсності у праїндоевропейську епоху дослідники вважають міфологію, у основі якої, за О.Ф.Лосевим, лежить приписування природі общинно-родових відносин, тобто космологічний соматизм [Лосев 1988]. Міфологічний вимисел, як і усі прояви людської думки, має за основу досвід, а перша і головна причина перетворення повсякденного досвіду у міф є одушевлення природи. Саме воно характерне міфологічним архаїчним уявленням про світ і про людину в ньому як представника певної статі та полягає у приписуванні статі предметам, які її не мають. При цьому, на думку Ф. Оберпфальцера (Їлека), важко визначити, чи сексуалізація передувала сучасній родовій класифікації імен, чи граматичний рід є первинним, а алегорії та міфи похідними від нього [Oberpfalzer (Jilek) 1932: 267]. „Як би не було складно вирішити, наскільки предмети й думки класифікувалися у мовленні як чоловічі та жіночі унаслідок того, що були одушевлені, і наскільки вони одушевлювалися внаслідок того, що були кваліфіковані як чоловічі та жіночі, але у будь-якому разі очевидно, що обидва ці процеси збігаються і сприяють один одному” – писав свого часу Є.Б.Тейлор [Тэйлор 1896: 269-286]. Відповідно, і мова виявляє напрочуд точні відмінності світоглядного характеру між сильним і слабким, суворим та м'яким, грубим і ніжним, коли протиставляє їх як чоловіче та жіноче. Скажімо, стародавні перси розрізняли чоловіче і жіноче, сильне і ніжне навіть у таких речах, як їжа і одяг, повітря і вода; даючи на Борнео про зливу

говорили *uajtan aria 'sa!* 'чоловік дощ цей!'. У племені *pama* (південна Африка) є поняття 'чоловічий' (*sam-s*) та 'жіночий' (*sam-i*) палець, у племені *māsaī* (між озером Вікторія та горою Кенія) ніж (*en-galem*) жіночого роду, а меч (*ol-galem*) – чоловічого. У давніх слов'ян були 'чоловічі' та 'жіночі' дерева, 'чоловічі' та 'жіночі' дні тижня. Жіноча душа перевтілювалася у березу, липу, вербу, калину, дуб стійко асоціювався з чоловічістю [Тейбер 1996: 242; Oberpfalcer (Jilek) 1932: 267-271; Толстой 1995].

Намагаючись зрозуміти, чому одні об'єкти сприймаються архаїчною свідомістю як маскулінні, інші – як фемінінні, Ф.Оберпфальцер (Ілек) знаходить багато доказів того, що маскулінне асоціюється із сильним, активним, благородним, великим, агресивним, у той час як фемінінне – з предметами меншими, слабшими, похідними, м'якими, гарними та неагресивними. У деяких мовах (як-от: хамітських) чоловіче корелює з ознаками розміру та важливості. Порівнюючи старі грецькі назви *сонце, місяць, небо і земля*, вчений доходить висновку, що у грецькій мові маскулінними є речі активні, такі, що дають (*сонце, небо*), а речі пасивні, такі, що приймають (*місяць, земля*), є фемінінними [Oberpfalcer (Jilek) 1932: 267-271].

Представники порівняльно-історичного мовознавства у індоевропейській правовій чітко реконструюють дві родові системи: 1) розрізнення родів одушівлених – неодушівлених; 2) розрізнення чоловічого – жіночого – середнього родів. Ці системи, за А.Мейє, гетерогенні за походженням. Найдавнішою була перша з них, а передумовою поділу імен за цією ознакою, на думку О.С.Манькова, були ознаки 'активність' – 'пасивність': одушівленими були імена позамовних об'єктів, що могли бути і суб'єктом, і об'єктом (т. зв. активні), неодушівленими – ті, що могли бути суб'єктами активної дії (т. зв. інактивні імена) [Маньков 2004: 81-82]. Причому ці атрибути злипають від того, сліди патріархату чи матріархату простежуються у мові: наприклад, у цахурській групування у іменні класи відбувається для чоловіків за ознакою розумності та активності, для жінок – за розумністю, але не активністю [Мельников, Курбанов 1964: 156-170], у пхазькій та ірокезьких мовах, де простежуються сліди матріархату, мовно-класифікаційне вираження чоловічого та жіночого є прямо протилежним [Milewski 1954: 153-182].

У більшості давніх міфологічних систем чоловіче зображається як активне, соціально-творче начало, жіноче – як пасивно-природна сила. У давньокитайських уявленнях про *Інь* та *Ян* *Інь* символізує птьму, холоду, вологість, м'якість, пасивність, податливість, *Ян* – світло, сухість, твердість, активність. У космогонічних уявленнях давніх

перед нами результат так званої гендерної диференціації, причому чоловіче у ній оцінюється вище і відкриває простір для чоловічого домінування: латинське *vir* (так, принаймні, твердить Цицерон у Тускульських діалогах) похідне від *virtus* 'чесноти, гідність'. Усередині бінарних опозицій *чоловік – жінка, активне – пасивне, раціональне – чуттєве, культура – природа* вибудовується ієрархія підпорядкованості у межах по суті уже не статевих понять та властивостей, котрі сучасні теоретики фемінізму називають гендерними асиметріями (більш радикальні з них – дискримінаційними структурами, деспотизмом маскулінності, лінгвістичним імперіалізмом, сексизмом, узурпацією жіночої мовної території, гендерними упередженнями тощо).

Тема чоловіка завжди є темою жінки. Не випадково В.І.Даль тлумачить *стать (пол)* як одну із родових половин – не можна говорити про чоловіків, не говорячи про жінок. Обидві статі упродовж тисячоліть осмислювалися як дві сторони одного явища, як протилежності, що доповнюють одна одну, як втілене добро та зло, сильне та слабке, праведне та грішне і не можуть існувати одна без одної, адже кожний чоловік є сином жінки. При цьому з огляду на глибокі соціокультурні корені чоловічого домінування жінка тисячоліттями усвідомлювалася як атрибут чоловіка. У такий спосіб світ пізнавався та класифікувався за ознакою чоловічого та жіночого з огляду на стійкі традиції статевого символізму культури, котрий, у свою чергу, відбивається і на філософській традиції, де чоловіче начало трактується як аполлонівське начало форми, ідеї, ініціативи, активності, влади, відповідальності, Логоса, Культури, особистості, розуму, абстрактного понятійного мислення, свідомості, справедливості. Жіноче осмислюється як діонісійське начало матерії, пасивності, підпорядкованості, природи, роду, почуття, інтенсивності, несвідомого, конкретного мислення, милосердя [Рябов 2001: 34]. При цьому класичний Аполлон зберігся у пам'яті всього культурного людства як зразок зовнішньої і внутрішньої чоловічої довершеності, символ чоловічої привабливості, гармонії фізичного та духовного світів, духа та тіла.

Так у слов'янській культурній традиції сформувалися основи розуміння чоловічого та жіночого, які пізніше розвинулися у систему детермінант маскулінного та фемінінного.

Терміни *маскуліність* та *фемініність* семантично корелюють із термінами *чоловіче* та *жіноче, чоловічість* та *жіночість*. Слов'янські відповідники, що на перший погляд виглядають як еквіваленти термінів з питомо латинськими основами, – *мужність (чоловічість)*

та жіночність (рос. *мужественность* и *женственность*) насправді орієнтуються передусім на морально-психологічні властивості представників відповідної статі (пор. [Кирилина 1998: 21-27; Клименкова 1988: 141-169]), а тому мужність (чоловічність) та рос. *мужественность* повинні привативно включатися у більш широке поняття маскулінності як *мужчинності* (пор. рос. *мужчинность, мужчинский*), де під *маскулінністю* розуміється сукупність соматичних, фізичних, фізіологічних, психічних ознак та характеристик і моделей поведінки, що відрізняють чоловіка від жінки та визначають належність об'єкта до чоловічої статі, і сукупність нормативних уявлень, установок та настанов, зорієнтованих на те, яким повинен бути чоловік. Маскулінність у такий спосіб визначається як система описових, приписуваних та бажаних категоріальних ознак [Кон 2001].

Маскулінність як дескриптивна, описова категорія позначає сукупність фізичних та фізіологічних характеристик, психічних особливостей та рис, особливостей поведінки, об'єктивно властивих чоловікам на відміну від жінок. Тут маскулінність пояснюється через філогенетичні функції статевого диморфізму, однак попри те, що біологія констатує наявність дуже глибоких та кількісно значних статевих відмінностей на усіх рівнях розвитку і функціонування людського організму (за даними американських фізіологів, їх між чоловіком та жінкою об'єктивно виявлено 132), розділення усіх властивостей людини на чоловічі (маскулінні) та жіночі (фемінінні) за альтернативним принципом є неможливим: поряд із контрарними характеристиками, що взаємно виключають одна одну, існує багато таких, що однаково притаманні представникам обох статей. Так само і прояви психіки та поведінки, їх індивідуальні варіації важко вкладаються у рамки дихотомії “чоловіче” – “жіноче”.

Маскулінність як аскриптивна, приписувана, категорія позначає один із елементів символічної культури суспільства, сукупність соціальних уявлень, установок, вірувань про те, що є чоловік і які властивості та характеристики йому приписуються. У такому баченні маскулінність спирається на статеви́й символізм культури. Однак разом із поляризацією чоловічого та жіночого начал у багатьох культурах високо цінувалося їх злиття, що нагадувало космічний шлюб Неба і Землі, та суміщення чоловічого та жіночого у єдиній субстанції, адже андрогинія приписувалася багатьом богам та предкам людини. У той же час різні культури неоднаково реагують на “чоловіче” та “жіноче”, що дозволяє антропологам говорити про наявність “маскулінних” та “фемінінних культур” (Г.Хофстеде).

Перскриптивна категорія маскулінності – це система настанов, об'єктом яких є не пересічний, а ідеальний, 'справжній' чоловік, свого роду суспільно-нормативний еталон чоловічості (зауважимо – не на противагу "справжній жінці", адже образи "справжнього чоловіка" та "справжньої жінки" як кореляти позбавлені сенсу, оскільки кожен з них висвічує якусь одну іпостась (І.Кон)).

При цьому слід врахувати важливий факт: маскулінність може бути зорієнтована на лише відносно гомогенні описовий, приписуваний та на бажаний вектори – у концептуальній картині світу вона постає як складна система залежностей, взаємодій та реляцій біологічного, соціального та культурного, описові характеристики маскулінності часто детермінують та казують і приписуване, і бажане. З огляду на це у дослідженні маскулінність розуміється як системна взаємодія біологічного, соціального та культурного.

Постпатріархальні культури виражають відповідні світоглядні еталони чоловічого та жіночого – ієрархічно складні ознакові сутності, котрі, будучи гносеологічними за своєю природою, можуть бути визначені як своєрідне практичне людинознавство (Л.П.Буєва). Відображаючи специфіку бачення даною національною спільнотою людини (чоловіка та жінки), такі уявлення є передусім ціннісними, адже вони генерують у собі „ядерні сутності” культури соціуму.

Уявлення про чоловіка – складне концептуальне уявлення, що містить повсякденне знання про фізичні та фізіологічні відмінності чоловіка від жінки, сфери етичних і моральних уявлень, морально-етичних норм, національних особливостей психології та культури народу, сфери соціальних пріоритетів чоловічості і має свою динаміку. Здебільшого ці уявлення спираються на еталони чоловічості, що склалися історично унаслідок складної взаємодії багатьох чинників – біологічних, культурних (інтеркультурних, інтракультурних та інокультурних) та соціальних. Зауважимо, що такі типізовані уявлення є значною мірою елативними і концентрують інформацію про кращі, бажані властивості, якості чи ознаки того або іншого класу реалій чи явищ.

Мова є носієм культурного знання, засобом культури: переважно з допомогою мови, через мову людина пізнає об'єктивний світ і через нього – саму себе, оскільки мова називає, виражає знання і пізнання. Людина творить культуру, а культура творить її. Людина виражає себе в усіх сферах культури, і усі вони разом беруть участь у становленні людини як особистості. Тому проблема людини (у нашому дослідженні – чоловіка) є історико-культурною у своїй основі.

Уявлення людини про саму себе як антропо-антропоцентричний акт самопізнання доцільно означити метафорично як автопортрет [Автопортрет славянина 1999], оскільки у цьому робочому терміні викладено суспільні уявлення про зв'язок безкінечної трансформації національної ідеї з образом чоловіка, який включає як об'єктивне, так і суб'єктивне. Саме взаємодія останніх факторів уможливить окреслення нарисів та обрисів автопортрета чоловіка-українця, російина та чеха з огляду на категорії загальнолюдського, ареального і національного. Усвідомлюючи усю складність національної ідентифікації чоловічого автопортрета, ми пов'язуємо вирішення цього завдання із аналізом текстів, що відтворюють окремі риси елативного образу чоловіка у слов'янських мовах і культурах, беручи до уваги і пересторогу П.Сорокіна про те, що під час створення національного автопортрета нас підстерігає як небезпека суб'єктивізму, так і – при певному широкому бажанні об'єктивності – хибних висновків з тієї вагомої причини, що властивості будь-якої складної системи відрізняються від властивостей її компонентів, узятих окремо і сумарно [Сорокин 1990: 472].

Автопортрет чоловіка як мисленнєвий конструкт у своєму розвитку і становленні дає уявлення про реальну людину епохи і водночас визначається елативністю як особистісний ідеал, адже ідеальна особистість не існує як предметна реальність. Вона ідеальна у двох планах, що відповідає двом значенням цього поняття – ідеальне у аксіологічному сенсі як найбільш досконале, втілене у особистісному образі, і ідеальне як таке, що існує у свідомості, мислиме [Богуславский 1994].

Слов'янський еталон чоловіка формувався й обростав упродовж століть різноманітними смислами, подібними або й протилежними у різні культурні епохи і на різному національному ґрунті. Автопортрет слов'янина як цілісний образ слід шукати, на думку Н.І.Свириди [Свирида 1995: 7-14], на перехресті реального та ідеального, об'єктивного та суб'єктивного відповідно до того, що прийняти за тип особистості, який є відбитком епохи (пересічного громадянина чи низначну особистість). На нашу думку, доцільніше слов'янський еталон чоловіка окреслити з огляду на історико- та соціокультурну традицію у проекції на характеристику епохи, адже характеристика людини у відносинах із самою собою, природою, соціумом, "своїм" та "чужим", з Космосом тісно пов'язана із типом культури та її домінантами у ту чи іншу епоху.

Релігійна традиція. На початкових етапах системи дохристиянських вірувань давніх слов'ян чоловічий образ позначений

„дуалістичним анімізмом”, чи зовнішньою невизначеністю. Якщо образи берегинь були поліморфними і передбачали певну подобу, то упирі як перші чоловікоподібні демоністичні істоти є аморфними – тут дух як особа постає у невизначеній або тваринній зовнішності. На більш пізніх етапах із зростанням культу померлих предків, виділенням поховань знаті образ жінки поступово зникає у статуєтках і замінюється поліморфним чоловічим образом ідола із відповідними ‘чоловічими’ атрибутами відповідно до функції богів. Материнський культ філогенетично трансформується у систему патріархальних констант суспільного мислення з її патрилійністю та патрилокальністю. Витоки слов’янського еталону чоловіка як глави роду сягають розуміння Рода як персонажа, що є втіленням єдності роду, єдності нащадків одного предка, сукупності предків даної сім’ї, у тому числі й князівського роду [Комарович 1960: 84-104; Клейн 1990: 13-27]. Цей культ відігравав вирішальну роль у язичницькому світогляді. Посилення патріархального суспільного укладу призвело до виділення у роді вікової групи старших, пізніше – до формування культу батька і старшого сина та особливого статусу чоловіка як глави родини. Слов’янки були надзвичайно прив’язаними до своїх чоловіків. В.Сторчак пише про те, що вони не розлучалися з ними навіть у битвах. Нерідко, втративши їх, шукали втіхи у смерті – смерть чоловіка вони вважали своєю смертю. Жива вдова безчестила родину. При цьому у всіх слов’янських народів існувало таке явище, як багатоженство [Сторчак 2001].

Чоловічими еталонними рисами вважалася твердість, відвага, надзвичайна відчайдушність у бою. Домінантами тогочасного суспільного мислення вважалися право сили та хитрість, котра цінувалася так само, як і фізична сила, прирівнюючись до мудрості. При цьому у образі тогочасного героя чисте користоловство, жага до багатства однозначно засуджувалися [Сторчак 2001]. Чоловік, таким чином, у світобаченні давніх слов’ян постає, з одного боку, як глава роду, з іншого – як чоловік-воїн.

Наступним етапом формування детермінант маскуліності стає християнська традиція, що справила надзвичайно суттєвий вплив на формування еталона чоловіка – з одного боку, через формування образу Христа, спасителя душ, взірця праведного життя, еталону „святого лику”, з іншого – образу чоловіка-християнина, що добровільно й свідомо „унаслідує Христа”. Діяння Ісуса Христа під час його земного життя, так само як притчі та повчання євангельські, діяння його апостолів та святих увійшли у народні поезію як оповідання еталонно-моралізаторського змісту.

Факт переміщення, починаючи з XII століття, у іконографічний традиції Ісуса Христа саме на праву (що символізує гідність) руку Богородиці попри те, що у канонічному зображенні материнства мати тримає дитину з лівого боку чи на лівій руці [Лейвен-Турновцова 2001: 233-143], є з огляду на тезу „Бог есть всех вещей совершенством” символічним. Згідно з фундаментальною засадою, на якій ґрунтується християнське світорозуміння, Бог творить світ, даючи йому Образ. Бог, не маючи образу, є Прообразом усього, що існує у цьому світі. Тим то ряд Божих творінь можна представити як «ліствицю» образів, що відображають один одного і врешті-решт, Бога – як свій прообраз. Сене людського буття розуміється як процес „переображення”, що його здійснює людина, підіймаючись сходинками „ліствиці” образів до Бога. Вищий щабель на цьому шляху відводиться образу святості, який уособлював уявлення про найдовершеніше, найдосконаліше, про межу, досягну людині на шляху єднання з Богом. Житійна література стверджує святість як моральний ідеал поведінки, як особливу життєву позицію, через яку чи не найвиразніше реалізується відношення людини до Бога – прагнення „сподобитись”, уподібнитись Богові. Реалізація такої настанови, передусім, стає можливою через причетність до земного втілення Бога. Так проблема уподібнення Богові конкретизується через ідею Христоподібності [Горський 2001: 8-22].

Якщо „уподібнення Христу” сприймалося як ознака „святості” – граничної межі, що досяжна для одинаків – обранців Божих – мучеників за віру, святих, то „унаслідування Христа” визначало зміст повсякденного життєвого шляху, яким повинна іти кожна людина, що прагне реалізувати вищий сенсобуттєвий принцип – наближення до Бога, за образом і подобою якого вона створена. Христос виступає у проповідях у образі сакральному і профанному: у образі Сина Божого, що зцілює людину і карає за гріхи; у образі простої людини, сина людського; у образі спасителя людського; просвітителя людського; милосердного, всеблагого людинолюбця. Відтак свою практичну реалізацію ідея „унаслідування Христа” традиційно виявляла у мотивах „жертвництва”, „мучеництва”, „подвигу”, причому лише таких, які були наслідком добровільного релігійно-морального вибору [Головащенко 2001: 58-91].

Шляхом до унаслідування були смирення, відмова від самолюбства, пиhi та спокус – „пожадливостей цього світу”. Наслідування Христа головним практичним наслідком мало повсякденну життєву реалізацію Любові як засадного принципу світобудови та життєвпорядкування. Еталоном тут ставав образ

Христа, Абсолютної Особи Середньовіччя, – універсального прикладу для наслідування.

Релігійній традиції належить надзвичайно важлива роль як носієві не тільки еталонів морально-етичного спрямування (законом для християнина були і є десять заповідей Мойсеевих), але й цінностей естетичного плану, пов'язаних із зовнішнім образом не лише людини взагалі, а й чоловіка на відміну від жінки. З огляду на це усі персонажі ієрархії релігійної міфотворчості (релігійна література, живопис, скульптура) та системи етичних цінностей завжди були зразком для християнина. Передусім іконопис ніс православним християнам і католикам християнські уявлення про естетичну і духовну досконалість. Лики Христа й святих на образах та фресках сприймалися суспільною свідомістю як національні еталони гармонії зовнішності та внутрішнього світу чоловіка.

У цілому іконографічне зображення Христа на візантійському і слов'янському ґрунті вирізняється строгою відповідністю канону, який не допускав великого різноманіття типів у трактуванні такого відповідального образу. Питання про те, як виглядав Ісус Христос насправді, було одвічно важливим питанням для християнина, адже євангелія нам не залишили опису зовнішності Ісуса Христа. Слов'янська іконописна традиція ґрунтується на ідеалізованому греко-римському його образі, початок якому поклав Іоан Златоуст, заявивши, що Ісус був прекрасним. Втім іконографія Ісуса Христа складалася не лише у пошуках його достовірної подоби, а головню у пошуках адекватного вираження його боголюдської сутності, неймовірним чином поєднаної у його особі.

Константинопольське мистецтво намагалося виробити канон зовнішнього образу Христа, лик якого „милостивий, трилокітний¹⁴, зі зсунутими бровами, червоноокий, з довгим носом, русявим волоссям та темною бородою”. Саме такий опис, на думку Ю.Г.Боброва, виражав головну тенденцію розвитку іконографії разом зі встановленим у християнському мистецтві типовим зображенням – т.зв. Нерукотворним Образом чи Святим Убрусом [Бобров 1995: 193]. Образ Христа – просвітлений, благообразний, всевидячий – разом із євангельськими сюжетами його мирського, земного, та воскресеного, небесного, життя й образами його апостолів на тисячоліття вперед визначив естетичні та морально-етичні орієнтири людини на найдовершеніше, найдосконаліше.

---

¹⁴ Ц.-слов. *трилоктный* – тотъ, который величиною въ три локтя [Дьяч. 1993: 723].

Особливе ставлення до іконописців на Русі порівняно з візантійським, а тим більше – європейським відзначають багато дослідників [Тарасов 1995: 52; Аверинцев 1991: 53; Комков 2001: 118-134]. Благоговіння перед іконою, вважають вчені, успадковане Руссю від Візантії; однак Русь значно піднесла постать іконописця [Аверинцев 1991:53] і сакралізувала його законодавчо [Стоглав 1985, т.2]. Для православної традиції образ іконописця – один із ідеалів культури, образ, що увібрав у себе все споконвічне сакральне бачення духовно-моральних вимог до “божої людини”, яка має жити праведно, аби досягнути розумом і відтворити образи небесного світу [Комков 2001: 118-134]. Загалом же до іконописця як “носія іскри вищого світла” висувалися надзвичайно високі морально-етичні вимоги (“права віра”), у системі заборон були “неблаголіпне життя, відсутність дару, гріховність виконувати будь-яку іншу, окрім іконопису, працю, гроші, багатство, а також пияцтво та участь у бійках”. Еталон іконописця, чи богомаза-малюра, як його шанобливо іменували у добу середньовіччя, ставав еталоном найвищого зразка, ідеалу, “піднятого над дійсністю”, уособлення загальнолюдської мрії про прекрасне.

Надзвичайно цікавим і незвичним для нас сьогодинішніх постає образ ченця у творчості Івана Вишенського. Головне для православного ченця, що живе у польській державі, – це слідувати істинній вірі предків. Зовнішне є другорядним, воно протиставляється внутрішньому: що більше неестетичною, відразливою, непривабливою є зовнішність, то прекраснішою є душа людини, то глибшим є її духовний світ, то ширішим є його шлях до Бога. Тому “чужі” (для автора це поляки, католики, уніати) – відрізняються зовнішнім лиском, окийністю, пишністю вбрання, гарними речами. Вишукана поведінка та зовнішність для Вишенського є не лише незначними, але й свідчать про підступність та приховану злостивість. Подібна опозиція зовнішнього внутрішньому, як зазначає М.В.Лескінен [Лескінен 1999: 77-84], характерна для православної системи цінностей, залишилась незмінною упродовж століть і до сьогодні справляє суттєвий вплив на ідеали та еталони поведінки народів православної культури.

Отож для релігійної традиції важливим є не лише проповідувати певні цінності (такого роду “проповідями” були життя святих як об’єкти шанування [Памятники 1986; Верещагин 2006: 149-1654]) вимоги до “правої віри” повинні добре усвідомити і ті, на кого християни мають рівнятися як на зразок. У відповідь на знехтування католицькими священнослужителями засад “правої віри” прозвучали у Ветлемській капелі у Празі проповіді священника, бакалавра теології,

ректора Карлового університету у Празі Яна Гуса, якого гасла “Правда перемагає” та “Перед Богом усі рівні” привели на багаття інквізиції, а його послідовників-гуситів – на шлях багаторічних виснажливих гуситських війн за віру.

Міфопоетична традиція сформувала еталон, чи автопортрет, чоловіка у рамках повсякденної свідомості даних національних спільнот. Образ цей певною мірою віддаляється релігійного ідеалу і зближується із способом життя, світосприйняттям, традиціями народу, його естетичними поглядами і є їх безпосереднім відображенням. Автопортрет чоловіка формується під впливом прагматики побутового рівня свідомості та повсякденного досвіду. Як зразок, зорієнтований на буденність, він постає певною мірою зниженим порівняно з елативним зразком релігійної традиції.

У руських літописах та чеських хроніках що були, за Д.С.Лихачовим, зразками “монументального історизму”, еталон чоловіка підпорядковується принципам феодального світосприймання. Підвищена увага літописців до осіб, що стоять на вищих сходинках феодальних відносин, спричинилася до зосередження уваги на образі князя чи воеводи, котрий уособлював ідеал чоловічої краси і сили Духа. Справедливості ради зауважимо, що героями слов'янського епосу ставали і жінки неординарного характеру та здібностей (княгиня Ольга у „Повісті минулих літ”, княжна Лібуше („Kosmova kronika česká”). Якщо внутрішні характеристики князя чи воеводи виходили за межі еталону (корисливість, амбітність, самовпевненість тощо), вони завжди ставали для героя згубними. При цьому основна увага зосереджувалася на цілісному образі, чи так званому „мозаїчному зображенні”, при якому літописцем зовнішнє та внутрішнє у персонажів не розділялося: “Від голови до ніг у ньому не було пороку” [Лихачев 1987: 73-74]; „Byl to muž naprosto dokonalý” [Kosmova kronika 1972]. А.С.Дьомін звертає увагу на те, що, „мозаїчне “складування” якостей чоловіка формувалося у своєрідні “набори”, що відповідали „упаковці” за типами людей: одні діяння й якості приписувалися „блаженним” та „благовірним” героям, інші – войовничим, треті – „шаленим”, „несамовитим і окаянним” [Демин 1999: 19].

У билинах як усних літописних жанрах, що теж були відбитками феодального світосприймання, чоловік оцінювався за положенням на соціальних сходинках всередині феодального класу. Основною властивістю, що визначала значущість і цінність чоловіка, була груба фізична, тобто матеріальна, сила та витривалість. Саме фізична сила, міцна статура, вправність були визначальними якостями чоловіка разом із обов'язковою для князів та богатирів сміливістю та відвагою.

Власне сила виступає домінантою у характеристиці осіб чоловічої статі.

У казках з їх "бінарним рівнем мислення" (Д.С.Лихачов) опосередковується двомірність сприйняття зовнішності та характеру, чи експліцитна та імпліцитна представленість опозицій зовнішнє – внутрішнє, зовнішність – духовний світ чоловіка. Головними цінностями героїв вважаються фізична сила, міцність, витривалість, чесність, твердість і послідовність у вчинках, рішучість, сміливість, мовчистість та винахідливість. Героєм казки стає або героїня з експлікованими внутрішніми і зовнішніми якостями (укр. *добрий князь*, рос. *удалой молодец*, чes. *švarný sokol, chlap jako hora*), або ж з імплікованими або протилежно експлікованими характеристиками (укр. *Іванко селянський син, Івасик-Телесик, Іван-Покиван*, рос. *Иванушка-дурачок*, чes. *hloupy Honza*).

Народно-пісенна творчість вирізняється бінарністю художнього мислення, типовою для доби створення пісні. І зовнішній, і внутрішній світ чоловіка (хлопця) сприймаються нерозчленовано, як єдине ціле і визначаються загалом позитивною оцінністю. В.М.Богуславський на основі опрацьованих даних стверджує, що у російських піснях чоловік красивенький, голий, високий, кремезний, плечистий, наділений невблагною силою, білолиций, рум'яний, чорноокий, чорнобровий, кучерявий. Йому властиві сміливість, рішучість, молодечтво, широта душі, доброта, щирість [Богуславський 1994: 117].

Українські історичні пісні та думи (турецько-татарського, польського та російського циклів) створюють образ сильного духом козака, що керується у боротьбі з ворогами ідеями віри та любові до Батьківщини, а у формуванні козацького характеру – ще й родинності (за винятком запорожців), товаришкості, братством, войовничістю, шляхою; чумака з його нездоланим бажанням мандрувати, гуляти, веселитися; бурлака; селянина-землероба. Образ останнього використовується в українській ліричній пісні знову ж таки у образі козака. "Я помітив, – зауважує далі М.І.Костомаров, – що у піснях мідчоруських усе прекрасне являється під образом козака. І тепер іще словом "козак" змальовується чоловіча краса парубка [Костомаров 1904: 158]. У ліричних піснях чоловік (парубок) – високий, стрункий, плечистий, чорноокий-чорнобровий, кучерявий, веселий, відчайдушний, насмішкватий, вірний у коханні, але водночас і щадливий.

Порівнюючи російську та українську пісенно-поетичну традицію, М.І.Костомаров зауважує, що український чоловік у ній пройшов від козака (через чумака, бурлака) до селянина-землероба, поетичне буття

якого завершувалося родиною. У будь-якому з цих типів можна бачити ідею усього цілого народу. Але у Великій Русі було по-іншому. Там у глибині душі жеврів вогонь пориву – проявити себе. Це так звана прекрасно російською народною мовою *удаль*, слово, навряд чи зрозуміле іноземцєві [Костомаров 1994: 188]. Одним словом, це такий поетичний прояв сили російського чоловіка, без якого характер російський не відрізниться від чужого.

У пісенно-поетичній творчості чеського народу чоловік виступає у двох жанрових іпостасях: у патріотичних, військових, сокольських піснях – це гожий юнак, ясний сокіл (*švarný sokol*), нащадок гуситів, патріот, моральними орієнтирами якого є “чеськість” (*češství*) та батьківщина (*vlast*). Образ цей теж визначається єдністю зовнішнього та внутрішнього. У ліричних піснях образ чоловіка (юнака) традиційно не деталізується і мозаїчно формується з окремих штрихів. Це образ стрункого пригожого юнака з ясним поглядом, як чорноокого, так і синьоокого, золотоволосого, кучерявого, з пером у мисливському капелюсі, надзвичайно товариського, який любить поспілкуватися з друзями у шинку за квартою доброго пива, вірного у коханні, але часом (навіть частіше) зрадливого [Pospíšil, Lohvinová 1997].

Очевидно, що слов'янська міфопоетична традиція тісно пов'язана із культурною символікою, адже в усіх народно-пісенних еталонах чоловіка (юнака) чітко простежується привнесений з дохристиянської культури символ Сокола – Першоптаха і Першобога Всесвіту, птиці-тотема у давніх слов'ян. Саме у нього, за легендою, перевтілювався Род [Войтович 2002]. Сокіл як божество визначався силою, красою та молодечством, а отже був своєрідним еталоном, зразком чоловічості.

Історико-соціальна традиція у еволюції автопортрета слов'янина виявляє виразне переосмислення та різну оцінку тих естетичних параметрів, котрі у межах попередніх традицій сприймалися як безумовно позитивні – це здоров'я, фізична сила, міцність та пропорційність статури, розвиток мускулатури, фізична витривалість (фактори, які можна кваліфікувати як зовнішні). Параметри ж внутрішнього порядку зазнали незначного впливу. У історико-соціальній традиції обриси портрета чоловіка вимальовуються залежно від його належності до різних соціальних верств, професійних груп суспільства, типізованого за найбільш характерними ознаками. Така типізація йшла по лінії морально-етичних особливостей поведінки чоловіка як представника певного соціального оточення, що має певний соціальний статус, а отже, від пов'язаних з цим етикетних норм та норм поведінки. Чоловік як член суспільства був строго

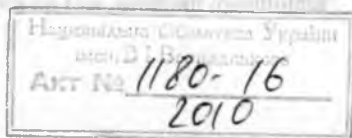
обмежений і детермінований рамками соціальних приписів (С.М.Соловйов, В.О.Ключевський).

Кожна соціальна страта, клас, прошарок формував свої зразки пристойного, достойного, гречного спілкування та поведінки. Власне соціально-історичний фактор і став поштовхом до соціальної детермінованості образу чоловіка і, відповідно, до численності чоловічих стандартних еталонів у соціальній проєкції. Тут одностійчність морально-етичних та естетичних критеріїв прийшла на зміну численності образів чоловіка з огляду на соціальні статуси: індивідуальність чоловіка з точки зору соціального стану не мала суттєвого значення.

Соціалізація еталону чоловіка спричинилася до того, що "позувати" для автопортрету довелося чоловікам, які знаходилися на нижчих щаблях соціальної ієрархії.

Соціально-етичний портрет князя як за часів Київської Русі, так і Чеського Середньовіччя є підкреслено ідеалізованим за майже повної відсутності портретної характеристики, що, на думку Т.І.Вендіної, не є випадковим, якщо згадати, що головним регулятивним принципом Середньовіччя був Бог [Вендіна 2002: 64]. Автори старослов'янських текстів акцентують увагу читача на кращому, гідному уваги та наслідування. Ідеальний князь живе за законами християнської моралі, шанує Бога, він милостивий, допомагає всім "сущем под ним людемъ", по-християнському лагідний і покірливий [Межжеріна 2004: 26-38; Staroslověnské legendy 1976]. Однією з ключових ідей, що лежала у основі самосвідомості у Київській Русі XI-XII ст., була жертвовність як особливий вид, ідеал святості у найвищому вияві, у середньовічній Чехії високо цінувалася мужність і світло розуму на тлі ідеї свободи та слов'янської соборності, що переживала тоді складні часи [Верещагин 2006: 164].

Автопортретом чоловіка у прямому сенсі є автобіографія римського імператора та чеського короля Карла IV, який ще за життя був іменований своїм народом надзвичайно шанобливим титулом *pater patria* – *otec vlasti*. Сам він відводить найважливішу роль моральним принципам правителя – бути справедливим, судити співгромадян "у правді і вірі", любити свій народ, не бути скупим, не прагнути багатства, не заздрити іншим, адже "заздрість – плід ненависті, а хто ненавидить – не проститься тому і загине він у злобі своїй". Король закликає бути помірним і невибагливим у їжі та питті, адже це допоможе зберегти здоровим тіло і очистити душу. Разом з тим середньовічний король – воїн і повинен вміти взяти на себе

відповідальність за долю народу [Vita Caroli 1978; Непомнящая 1999: 65-70].

До вартих на увагу джерел автопортретного характеру епохи переходу від середньовіччя до Нової доби відносять і “Сарматію” – мемуари чеського аристократа Яна Заица з Газмбурка. Домінантами мислення того часу у Чехії був католицизм, лояльність у відношенні до монархії, чеський патріотизм і традиціоналізм як риси автопортрета зразкового дворянина [Панек 1999: 168-179]. На межі середньовічного (традиційного) і нового світогляду у XVII ст. виявляється феномен християнського інтелектуала. Знову йдеться про особистісні характеристики християнського інтелектуалізму. Філософ у концепції Я.А.Коменського – джерело світла для усіх, хто навколо, а філософія повинна, на його думку, бути пансофічною і космополітичною: “мудрий від мудрого може навчитися”.

Аналіз творів пізніх чеських гуманістів (Сикст з Оттерфорда, Ян Кампанус, Микулаш Дачицький з Геслова, Даніель Адам з Велеславіна) свідчить про те, що еталон чоловіка у гуманістів на теренах Богемії пов'язується із “комплексом чеськості”, сформованим національно-патріотичною свідомістю наприкінці XVI ст. Тут домінує патріотизм, що мав на чеському ґрунті історико-політично-конфесійний характер [Мельников 1999:173-179], гордість за історичне минуле, якому у погуситський період надавалося надзвичайно важливого значення. Образ “справжнього чеха” і “вірного чеха” – це простота, щирість, благородство, вірність, побожність, мужність, хоробрість, довіра іншим, однастайність у рішеннях і любов. Деградація цього ідеального образу у реальності пов'язана із тим, що чехи “переймають традиції та звичаї, пиху, любов до розкоші й хтивість чужих народів”. За Д.Адамом з Велеславіна, чехи мають повернути собі героїчні думки, мужність, сміливість, силу, але особливо свою честь, вірність даному слову. Заклик до чеського чоловіка відродити “мужність і силу” є набагато ширшим, ніж розуміння лицарської слави й кодексу (честь, вірність, слава), оскільки включає у себе і звернення до демократичних традицій гуситів, “божих воїнів”. На думку М.Копецького, тут уже можна говорити про загальнонаціональний соціально-етичний ідеал [Кореску 1988: 167-168].

Виходячи з існування людини зовнішньої, видимої, явної і людини внутрішньої, істинно духовної, створеної по Богу в правді преподобії істини визначав свій погляд на світ і людину український мандрівний філософ Г.С.Сковорода [Сковорода 1964: 145]. До зовнішньої людини, як і до внутрішньої, у нього є ряд вимог, головна з

вона шодиться, по суті, до того, що зовнішня людина “не повинна мати вигляд неправдивого діаманта або злодійської монети”. Людина повинна бути ширшою і не носити лицемірних, фальшивих масок. У ній не повинно бути неправдивих свідчень. Внутрішня людина повинна бути старанною, вірною государеві, повинна слухатися градоначальника, бути чемною зі священником, покірною батькам, влучною вчителям і благодійникам [Сковорода 1964: 83; Софронова 1998: 83].

Загалом же національні культури тяжіють до еталону чоловіка з раціоналістичним світоглядом, ідеали якого повинні збігатися з ідеалами нації, соціальної групи, з морально-етичними нормами соціуму. Інший тип особистості – імпульсивний, нігілістичний, що її розривають внутрішні протиріччя, – особистості, що усвідомлює недосконалість навколишньої дійсності, що намагається скинути з себе її пута, зневажає його закони, – суспільством однозначно не схвалюється.

Соціоетнічна, чи етноцентрична, традиція є зумовленою історично. Результатами відносин між народами, расами, соціальними (професійними) групами та їх узагальненням стали психологічні стереотипні уявлення, що склалися у рамках даної національної культури і соціуму про представників інших національностей та соціальних груп. Очевидно, що етноцентризм, як і соціоцентризм, є елементами будь-якої культури [Керіпінські 1999; Душенко 2003]. Ці явища характеризує спільна сутність: вони – комплекс переконань, відно з якими власна група є центром усього, мірою усього, порівняльною шкалою для усіх інших соціальних груп і соціальних явищ. Етноцентризм і соціоцентризм є емоційним та інтелектуальним аргументом на захист тези про вищість власної групи над усіма іншими, на захист етичного дуалізму, за яким усе хороше в соціальному світі пов'язане з моєю власною групою, у той час як усе погане, непорядне, ганебне приписується іншим групам. Етноцентризм при цьому виходить із дефінітивної аксіоматичності культурної вищості “свого” над “чужим”, соціоцентризм – соціальної домінантності “своєї” соціальної чи професійної групи над “чужою”. К.В. Душенко вбачає у цьому явищі вияв самоідентифікації, Н.Д. Арутюнова – факт формування самосвідомості: стереотипи “чужих” (гетеростереотип) є певною мірою функція уявлення даного народу про самого себе (автостереотип), засіб встановлення, збереження й зміцнення національної ідентичності, “самості” [Душенко 2003; Арутюнова 1992].

Двочленна опозиція “свого” і “чужого” особливо характерна для народної, повсякденної свідомості, колективного несвідомого (чужий, чужой, cizi – від гот. *thiuda*, лит. *tautà* “народ”, “чужі (ті, що не належать до моєї сім’ї, родини) люди” [Hol., Lyeer. 1978: 108; Mach. 1975: 61]. Стереотипи “чужих” почасти виявляють наші приховані комплекси. Можна погодитися чи не погодитися з думкою А.Кемпінського про те, що ми надто неохоче зізнаємося у неприязні і навіть ворожому ставленні до “чужих”, адже це свідчить про компенсацію або проекцію наших власних (приглушених) національних вад або історичних невдач [Kerpiński 1999: 63], однак безперечним є факт: у повсякденній свідомості сусідні народи та соціальні (професійні) групи оцінюються переважно негативно. Інонаціональний спостерігач, носій інших культурних традицій найчастіше дійсно схильний дивитися на іншу культуру, мову, національні особливості з позицій вищості, а тому одну і ту ж саму рису психічного складу, властиву своєму і чужому етносу, він може кваліфікувати по-різному [Караулов 1987: 41].

Соціоетнічна традиція сприяє формуванню, власне кажучи, не автопортрета, а анти-автопортрета чоловіка, оскільки центральне місце тут належить “чужому” у опозиції “свій” – “чужий”, котра окреслюється у категоріях різнорівневих зв’язків людини: кровнородинних (свій-чужий рід, сім’я), етнічних (своє-чуже плем’я, народність, нація), мовних (своя, тобто рідна, – чужа мова, діалект, говірка), конфесійних (своя-чужа віра), соціальних (своє-чуже співтовариство, стан) [Из словаря “Славянские древности” 2003: 72]. Особливості зовнішності, характеру й поведінки, що дозволяють відрізнити представника однієї національної спільноти (соціуму) від іншої, одночасно уможливають представникам однієї нації (соціуму) ідентифікувати себе, створити психологічний образ “свого”. Образ цей, на думку В.М.Богуславського, є не лише наслідком типізації, але й ідеалізації, оскільки потенційно реалізує узагальнену ідею вищості [Богуславский 1994].

Слов’янам взагалі характерне об’єднання проти спільного “чужого”, коли власне негативне перестає бачитися як важливе, воно як би розчиняється у спільному своєму “позитиві” проти чужого “негативу” (рису цю геніально лаконічно сформулював М.Жванецький: “В драке не выручат, в войне победят”). Отож концентрація негативу на полюсі “чужий” сприяє формуванню образу “свого” за математичним принципом “від противного”: *я – не такий*.

Таким чином, еталонні уявлення про чоловіка тут формуються за принципом *я – не такий* на рівні космологічних уявлень (людина ↔

натуральної, демонічної істоти, тобто людина ↔ не-людина [Миф в культурі: человек – не-человек 2000; Виноградова 1995: 17-26]): укр. *вільні*, *демон*, *біс*, рос. *диявол*, *сатана*, *оборотень*, чес. *satán*, *čert*, *d'abl*; етнічних: укр. *азіат*, *яничар*, *циган*, *татарин*, рос. *чукча*, *варвар*, *турок*, чес. *byzantinec*, *hurón*, *beduín*, *sikán*; конфесійних: укр. *єзуїт*, *єретик*, *неофіт*, *священник*, *поган ин*, рос. *иноверец*, *мусульманин*, чес. *infimila*, *modlár*, *bezbožník*, *pobožníkár*; соціально-станових: укр. *вніль*, *холоп*, *лакей*, рос. *барин*, *господин*, чес. *lokaj*, *obr*, *maklér*; політично-політичних: укр. *ліберал*, *ідеаліст*, рос. *коммунист*, *монархіст*, чес. *epikurejec*, *liberál*, *mnichován*.

Еталон (автопортрет та анти-автопортрет) чоловіка кожної епохи в кожній культурі слід, очевидно, шукати у зоні перетину реального та ідеального з огляду як на особистісний ідеал, так і на його функціонування, беручи до уваги не лише міру реалізації цього еталону, але й бажання і можливість чоловіка ідентифікуватися з ним.

Загалом же образ чоловіка еволюціонував у слов'ян по спіралі: культ роду, батька, чоловіка, старшого сина, культ чоловіка-воїна з огляду на право сили; релігійно-християнські стереотипи (гармонія душі і тіла); культ фізичної сили як засіб самоутвердження і просування соціальними сходинками у єдності з "тілом без пороку" – а потім знову звернення до духовно-інтелектуального начала. Образні стереотипи сприйняття й осмислення дійсності, крізь які певна національно-культурна спільнота бачить світ, спричинилися до відносно цілісного автопортрета слов'янина – українця, росіянина, чеха, – у якому *Každý je jiný* на тлі національної культури.

Культура кожного з народів сформувалася у загальнокультурному та внутрішньому вимірі під впливом інших народів і культур. Вона впливає собою, таким чином, синтез загальнолюдського, інтеркультурного, інокультурного та національного у площині взаємопроникнення, взаємовпливу і взаємозбагачення.

Природно, що на формування еталону чоловіка як системи ціннісних уявлень у межах даної національної культури справили вплив загальнолюдські цінності – найбільш узагальнена та синтезована частина уявлень, що формувалася унаслідок історичної та культурної взаємодії і поширилася завдяки міжнародним контактам. Чоловік постає перед нами як уособлення нерозривної єдності біологічного, соціального, духовно-морального та культурно-історичного, інакше кажучи, його еталон має комплексний характер. До загальнолюдських ознак чоловіка слід віднести параметри, тип фізичної конституції та зв'язок зовнішності зі здоров'ям. Зауважимо, що образ зовнішності чоловіка у історичній перспективі виявився статичним, без виразних

світоглядних змін, порівняно із жіночим. Відомо, що еталон жіночої краси має властивість змінюватися у межах певних епох (порівняймо жінку на полотнах Рубенса, “Купчиху” Кустодієва та сучасні моделі на подіумах, що мають “ідеальні” параметри жіночої фігури). Залежно від того, як ми дивимося на жінку – чи як на джерело естетичної насолоди, чи на продовжувачку роду, – розуміння жіночої краси не буде однозначним.

У кожного народу є своя система узагальнених типізованих уявлень про чоловіка та жінку, так звані еталони чоловічості й жіночості, однак практично в усіх культурах чоловіче начало асоціюється з високим зростом та фізичною силою. У основі ціннісного та оцінно-характерологічного акту лежить порівняння об’єкта з еталоном, адже саме через нього встановлюється ціннісна значущість певних характеристик об’єкта з боку суб’єкта: високий – добре, маленький на зріст – погано; статечний, кремезний – добре, худий, миршавий – погано. При цьому наявність винятків з правил теж є, очевидно, фактом загальнолюдським (пор. рос. *мал золотник, да дорог; Хорошого человека должно быть много; Толстый петух исправным не бывает, груз. В маленьком бочонке самое крепкое вино*). Еталонними загалом виявляються зразки чоловічої привабливої зовнішності зі здоровим виглядом. Це пов’язане передусім з уявленнями про маскуліність та фемініність у зв’язку з проблемою продовження роду. На думку відомого російського філософа В.В.Розанова, це особливості “самочності” чоловіка та жінки, що, як властивості, виявляються в особливостях душевної та фізичної організації, зовнішності, поведінки, характеру. При цьому люди, наділені такими властивостями, не завжди відповідають еталонам чоловічої та жіночої краси: жінки, котрих Бог обрав для підтримання свого улюбленого роду людського, часто бувають і не гарними [Розанов 1990: 406-407].

Інтеркультурний аспект еталону чоловіка спирається передусім на культурно-історичний фактор як результат контактної чи дистантної взаємодії представників різних національностей у процесі історичного розвитку у межах певного ареалу, на їх належність до одного історично сформованого типу культури та на конфесійний фактор як належність представників певної культурно-національно-мовної спільноти до певного віросповідання або до певної конфесії у рамках однієї релігії.

У історично сформованому слов’янському типі культури, за С.М.Соловйовим, „як усі народи, невибагливі у побуті, слов’яни були здоровими, міцної статури, легко зносили холод та спеку, нестачу

одягу та їжі. Про зовнішність давніх слов'ян сучасники говорять, що усі вони схожі один на одного: високі на зріст, статні, шкіра у них абсолютно біла, волосся довге, темно-русяве, обличчя червонувате [Солов'єв 1959: 103].

В цілому еталон чоловіка у слов'янській культурі як культури патріархальній був позначений і "поетичним поглядом слов'ян на природу" (О.М.Афанасьєв), і прагматичним, побутовим рівнем свідомості, повсякденним досвідом.

Язичництву належить вирішальна роль у визначенні статусу чоловіка у патріархальній сім'ї – патрілінійність та патрилокальність родинного укладу склали підґрунтя маскуліноцентричності суспільного мислення і мови як суспільного явища.

Конфесійна традиція, яка справила визначальний вплив на слов'янські культури, попри її особливу увагу до внутрішнього світу людини – до людської душі, – сприяла, з одного боку, формуванню еталону зовнішності (лики Христа та святих на образах і фресках завжди були для віруючої людини еталоном краси і гармонії зовнішнього з внутрішнім), з іншого – соціальних та морально-етичних аспектів еталону (засади "правої віри", десять заповідей Мойсеевих, життя святих). Т.І.Вендіна [Вендіна 2001: 20] звертає увагу та не, що у старослов'янській мові найменування чоловіка за соціальними ознаками кількісно поступаються найменуванням чоловіка як істоти духовної, що мислить і страждає, оскільки особистість середньовічної людини розглядалася не лише з позицій середньовічної моралі, але й відповідно до релігійно-морального начала, передусім у її ставленні до Бога.

Водночас еталонні детермінанти чоловічості формувалися у безпосередньо національному середовищі. Відповідно, вони виявлялися наближеними до способу життя, світосприймання, традицій народу, його естетичних поглядів і одночасно позначеними культурно-історичними факторами. Разом з тим еталон чоловіка, як елативний, визначався константністю сприйняття усіма членами даної національної спільноти. Константність його сприйняття та інтерпретації – результат повчального впливу на носіїв даної національної культури з боку попередніх поколінь і один із факторів цієї культури.

Якщо йти, за М.М.Бахтіним, за створюваними людиною знаковими текстами, людина взагалі або тип людини виникає як мисленева конструкція, котра дає уявлення про реальну людину епохи та людину певної культури і водночас про той особистісний ідеал, на який культура зорієнтована. Такий підхід уможливорює

дослідження у знакових текстах відбитків культури та узагальненого образу людини, створеного самою людиною. Культура у такому ракурсі дослідження розумітиметься як “історично витворені форми життя, висловлені виразно і невисловлені, раціональні, ірраціональні і нерациональні, які існують у даний час як потенційні орієнтири для поведінки людей” [Українська душа 1992: 76].

Проблема дослідження факторів породження і формування національного автопортрета чоловіка є надзвичайно складною через її синкретичність. Вона належить до тих ділянок, про які кожному вільно висловлюватися, але конкретних фактів, наукових, об’єктивних, дуже мало. Такий віртуальний автопортрет є достатньо загальним і окреслює лише основні обриси образу чоловіка через систему бажаних та небажаних реальних та приписуваних чоловікові ідеалізованих рис.

Значно чіткішим та виразнішим є мовний автопортрет чоловіка, що постає на тлі усїєї кількісно величезної системи номінантів особи чоловічої статі в українській, російській та чеській мовах (з приблизним урахуванням т.зв. демографічних найменувань, котрі звичайно не включаються до словників загального типу – назв чоловіка за расовою, національною, територіальною ознакою та назв чоловіка за професією і родом діяльності, таких одиниць у кожній із мов може бути понад 40 тисяч). Тому звернення до широкого матеріалу – мови як до “непідкупного свідка” за свідченнями того, як одиниці природної мови відображають у мові культури культурну семантику з огляду на предмет дослідження видається логічним і вмотивованим, адже шлях до осмислення феномена імені чоловіка пролягає вочевидь не через природничі науки, як вважалося раніше, а через природні мови.

1.2. Маскуліноцентричність мови у системі родо-особових номінантів

Усі наведені фактори, пов’язані у свідомості слов’янських народів із баченням чоловічого на противагу жіночому, тією чи іншою мірою сприяли формуванню маскуліноцентричності суспільного мислення, а через нього – і маскуліноцентричності мови. Метафора статі почала виконувати роль культурно визначального фактора: чоловік починає сприйматися як точка відліку та мірило культурних норм. У західній культурі чоловік – це людина взагалі, жінка – „підвид” людини взагалі. Ознаки здорової людини – активність, раціоналізм, незалежність, орієнтація на соціально значущі цілі – почали усвідомлюватися як ознаки чоловіка. Жінка – емоційна, пасивна, залежна і т. ін. Відповідно, ментальність людини та чоловіка збіглися, ментальність

мисли сприймалася як відмінна від них. Біологія під видом „людини вогняної“ вивчала чоловіка. Традиційний підхід до історії – чоловічий, вона вивчає війни, битви, зміни династій, виникнення та занепад держав, відкриття нових земель, колонізації, революції, національно-визвольні рухи, при цьому повсякденне життя, де господарює жінка, залишається поза увагою істориків. Цей факт привів вчених до думки про наявність андроцентричного дискурсу у історичних науках [Кісь 2001]. Навіть ієрархія наук носить маскуліноцентричний характер: більш престижними вважаються „точні“ науки на зразок фізики чи математики, вони, так би мовити, є більш шанованими, ніж література чи іноземні мови, що вважаються скоріше жіночими.

Аналізуючи проблеми зв'язку мови та ментальності, В.В.Колесов зауважує, що слова жіночого роду у російській мові – це слова переважно збірно-узагальненої семантики, вони частіше розвивають переносні значення, в той час як слова чоловічого роду є більш конкретними, визначеними за змістом; також і філософи стверджують, що у чоловікові різкіше виражене індивідуально-видове, у жінці переважає невизначено-родове. Без будь-якої натяжки можна сказати, що розвиток гіперонімів родового змісту у літературній мові є „жіноча“ її риса. Цей процес, на думку вченого, лише продовжує традиції російської ментальності щодо протиставлення „збірно-жіночих“ і „конкретно-чоловічих“ міфологем у їх відмінностях відносно роду: *беда, судьба, доля, жизнь, смерть, свобода, воля* – та доволі конкретні концепти, виражені словами чоловічого роду – *дом, двор, мир, свет*. У протиставленнях *воздух, огонь – земля, вода* спостерігаються такі ж самі відмінності між активними та пасивними, однак життєтворчими стихіями „жіночого роду“ [Колесов 2001].

Феміністична ідеологія та сучасний феміністський рух кидає чоловікам та маскуліноцентричності два типи викликів: один – виклик домінуючій патріархальній владі (і попри те, що вона дала можливість деяким чоловікам ідентифікувати себе з феміністичними поглядами), другий – виклик усім сторонам патріархального суспільства і його усталеному маскуліноцентричному устроєві [Морган 2003: 151]. Дослідники гендеру у зв'язки з цим говорять про гегемонію маскуліності, про агресивну маскуліність, про деспотизм маскуліності тощо. Водночас Д.Нейджел наголошує, що останнім часом наукові дослідження, загалом більш гендерно збалансованим, не вдається систематичним чином виявити, що ж є виключно маскуліним у структурному, культурному, соціальному розумінні [Нейджел 2003: 184]. Автор вважає можливим говорити про так звану *нормативну маскуліність* (маскулінні ідеали), до яких зараховують

силу волі, честь, відвагу, дисциплінованість, готовність до змагань, силу духу, стоїцизм, холоднокровність, відчайдушність, незалежність загартовану самоконтролем статево зрілість та гідність, та панівну маскуліність.

При цьому вчені сходяться на тому, що універсального стандарту маскулінності немає (Д.Гіллмор), однак погоджуються з провідним принципом маскулінності: бути чоловіком означає не бути жінкою (З.Фрейд).

Мови постпатріархальних суспільств цілком об'єктивно позначені маскуліноцентричністю суспільного мислення – вони засвідчують незаперечні факти домінування маскулінності у патріархально зорієнтованій картині світу, відображені мовою. У матріархальній системі координат результат би був, вочевидь, протилежним. Мовна картина світу може нести на собі сліди або маскуліноцентризму, або фемініноцентризму (третього не дано), а тому момент так званої „дискримінації” однієї статі на користь іншої залишатиметься у будь-якому разі присутнім. Якби панування материнського культу у давніх слов'ян унаслідок впливу певних випадкових (чи закономірних?) чинників не трансформувалося у напрямку патріархального суспільства, сьогодні цілком ймовірно могло б постати питання „деспотизму фемінінності”, і хто знає, якою була б міра цього „деспотизму”.

Виходячи із наявного у мові стану речей, представники (переважно – саме представниці) феміністичної ідеології та феміністської лінгвістики, *ženisty*, як їх іменує чеська мова, закликають до ревізії патріархальної моделі у мові, адже мова фіксує картину світу з чоловічої точки зору, тому вона андроцентрична; мова формує картину світу, що базується на чоловічій точці зору, від імені чоловічого суб'єкта, з точки зору чоловічої перспективи, де жіноче постає головно у ролі об'єкта, у ролі „іншого”, „чужого” або ж взагалі ігнорується мовою – ось у чому полягає феміністський „докір” [Кирилина 1999: 40]. У межах одного з напрямків феміністської лінгвістики [Кирилина 1998: 51-58; 1999: 41] – дослідження мови з метою виявлення асиметрій у мові, направлених проти жінок (Р.Лакофф, С.Тремель-Плетц), чи мовного сексизму (у інших інтерпретаціях – мовно-сексуального приниження, мовно-дискримінаційних структур і т.ін.), – доволі чітко окреслюються дві загальні тенденції феміністського реформування патріархальної парадигми у сфері номінативної системи мови. Ці тенденції формувалися навколо вихідних пунктів принципової „незгоди” феміністської лінгвістики з маскуліноцентричністю системи мови:

- домінування чоловічого як загальнолюдського (ототожнення понять 'людина' і 'чоловік', а, відповідно, і вживання імен чоловічого роду на позначення особи у генеричному значенні, без огляду на статі);

- вживання імен чоловічого роду на позначення осіб жіночої статі;

- примат чоловічих форм там, де маються на увазі представники обох статей;

- полюсна протиставленість маскулінності та фемінінності у якісному (позитивна та негативна оцінка) та кількісному відношенні (імен на позначення чоловіка у патріархальних мовах завжди більше), що веде до утворення гендерних асиметрій.

Дослідження мов з огляду на окреслену тематику є особливо інтенсивним у англійській та німецькій мовах [Кирилина 1999: 41] під гаслом: мова нав'язує мовцям свою модель світобачення, адже мова є не лише продукт суспільства, але й засіб формування його мислення й ментальності (Сепір-Уорф), відповідно, місце жінки у мові є саме таким, яким його формує патріархальне світобачення; чоловіки безроздільно колонізували жіночу мовну територію, позбавивши жінку у мові належного місця. У слов'янських мовах глибока дослідницька робота велася у напрямку вивчення найменувань чоловічої та жіночої статі, категорії роду та пов'язаних з ними проблем референції ще починаючи з 30-х років ХХ ст. (в українській мові Фекета 1969; Ковалик 1962: 3-34; Пахомова 1984; Васильєва 1971; Сенів 1980; Тараненко 2005; у російській Протченко 1960; 1961; Демидова 1969; Моисеев 1985; Улуханов 1985; Янко-Триницкая 1966, у чеській мові Winter 1906; Oberpfalzer 1930; 1931a; 1931b; 1933a; 1933b; Kučík 1956; Knappová 1979; Gregor 1956; Нешименко 1960; 1966), проте, на відміну від досліджень на матеріалі англійської та німецької мов, дослідження на просторах Славії не виростили із феміністичної ідеології, а переважно велися у рамках лінгвістичної коректності [Тараненко 2005; Кирилина 1999; Oberpfalzer 1930; 1931a; 1931b; 1933a; 1933b; Šmejrková 1997; Hoffmannová 1995]. Однак у сучасних дослідженнях у цьому напрямку автори усе частіше наполягають на нагальній необхідності реформування мови у напрямку гендерної рівноправності [Пузиренко 2001: 36-42; 2005; Семиколенова, Шиліна 2006: 32-40; Дмитрієва // <http://linguistics.kiev.ua>; Барчунова // <http://opex.auditorium.ru>; Габриэлян 1993: 170-182; Ушакова 1985: 167-174; Stranský 1995: 16].

Очевидно, зважаючи на своєрідний практичний додаток до гіпотези Сепіра-Уорфа (йдеться про визнання ролі мови у процесі пізнання та її значення для індивідуального та суспільного мислення), і

у мовознавстві звучать заклики до зміни мови з тим, щоб опосередковано впливати на мислення (різні варіації такої ідеї можуть бути об'єднані під гаслом боротьби за політичну коректність). При цьому мета, а іноді й методи таких змін знаходяться, як цілком справедливо зауважує М.А.Кронгауз, поза сферою лінгвістики. Інакше кажучи, тут йдеться про контроль над мовою, про її вдосконалення (або псування – залежно від точки зору), тобто фактично про створення засад „потрібної” мови [Кронгауз 2001: 113-119]. Скажімо, частковий вияв маскуліноцентричності у мові – маскулінізація – деякими авторами розглядається як „на перший погляд „невинно-граматичний спосіб”, що насправді виявляється найпотужнішим ідеологічним засобом навіювання, впровадження до глибин свідомості думки про те, що жінка, яка займається згадуваними професіями (як-от: архітектор, композитор, президент), береться „не за свою справу” [Семиколенова, Шиліна 2006: 37]. Дослідниці переконані, що мовою „ретельно дозується присутність жінки у мовному просторі, а це, певно, сильніше впливає на психіку, ніж грубі види дискримінації і проникає в глибші пласти саме внаслідок своєї неочевидності” [Габризян 1993]. У „пошуках винного” в дискримінованому статусі жінки у маскуліноцентрично зорієнтованій мові дослідниці доходять до абсурду, не переобтяжуючи себе пошуком справжніх витоків цього явища: „Звичайно всі міркування про пріоритети чоловічого роду в російській мові спираються на *авторитет праць В.В.Виноградова* (виділено нами – А.А.), який був переконаний, що форма чоловічого роду, яка визначає особу, підкреслює „не стільки ідею статі, скільки узагальнене уявлення про особу взагалі”, тому такі слова, як *учасники, працівники, читачі, студенти* та ін. позначають осіб чоловічої і жіночої статі” [Семиколенова, Шиліна 2006: 37]. З огляду на „дискримінаційні” мовні факти (у мові, мовляв, жінки за чоловіком не видно, її голосу у мові не чути) мова, відповідно, потребує реформування у напрямку створення „правильної” мови, яка б мала мати однакову кількість чоловічих та жіночих номінантів, або ж складалася лише нейтралізованих щодо роду unisex-номінантів, які б не принижували жінку вказівкою на її стать, що імена чоловічого роду повинні позначати лише чоловіків і т.п.

Однак тут слід врахувати один надзвичайно важливий факт: мова є зразком розумної системи. Мова як об'єктивна (тобто надіндивідуальна) субстанція надзвичайно важко піддається впливу з боку однієї людини або групи осіб (нехай це будуть навіть автори нормативних граматики) – пише з цього приводу Б.Ю.Норман, спираючись на поняття жорсткого лінгвістичного детермінізму („те,

що є у мові, – має там бути, оскільки воно мотивоване певними причинами на певному етапі”). Мова нормується сама у масштабах і потребах усього суспільства [Норман 1973: 124-132]. Подібну думку висловлював Л.В.Щерба: „Система ця, як система колективу, є даною для кожного індивіда: вона вища за нього, і він не в силі будь-що змінити у ній” [Щерба 1957: 131]. Якщо індивід і здатний щось у мові змінити, то ця зміна повинна спиратися не на ідеологічні засади, а на зміни її законів.

З метою пошуку маскулінних структур як „дискримінаційних” щодо жінки звернемося до мови.

Першим із докорів феміністської лінгвістики маскуліноцентричності мови є факт домінування чоловічого як загальнолюдського (отождження понять „людина” і „чоловік”, а, відповідно, і вживання імен чоловічого роду на позначення особи у генеричному значенні, без огляду на стать). Кожна із мов, що виникають, має гіперонімічні й гіпонімічні номінанти на позначення людської істоти. Провідне місце з-поміж родових найменувань посідає номінант *чоловік* (*čelověkь). Здатність номінанта *чоловік* (*čelověkь) позначати і людину взагалі, і чоловіка зокрема у загальному вигляді не суперечить етимологічним версіям: *čelo* + *věk* – *čelověkь «дитя, син роду» (Г.Ціммер, М.Фасмер, О.М.Трубачов, Е. Беркнер, С.Маденов); *čelo «цілий» + *věkь* «сила» – той, що має повну силу, дорослий (О.О.Потебня, Р. Брандт, А.Вайман); *čelo + *věkь* «мужчина, герой» (К.Бругман); *čelo + *věkь* – сила роду (А.Брюкнер); *čelo (лоб) + *věkь* (сила) – той, що має силу в лобі (Г.Шуман) [Скляренко 1993: 16-22]; В.Махек вважає компонент *věkь спорідненим з лит. *vaikas* «хлопець, дитина», а оскільки поняття хлопець і слуга були взаємозамінними, то *čelověkь, на його думку, – «член челяді» [Махч 1975: 76]; *čelo (= челядь «молодь, члени родини, слуги») + *věkь* (сила) – людина сили [Критенко 1970: 74-76], включаючи і парадоксальну на перший погляд версію про займенникове походження праслов'янського *čelověkь, висловлене В.В.Мартиновим (автор виходить із опозиції *čelověkь* – *ludьje*, для якої актуальною є сема збірності/незбірності; оскільки у *ludьje* ідея збірності отримала формальне вираження, відповідно, *čelověkь* мало б мати семантичну характеристику «некто (один) из людей») [Мартынов 1972: 187]). При цьому виявляється надзвичайно важлива закономірність: загальними концептами у наведених етимологічних версіях виступають суто чоловічі концепти *pid* та *сила*.

Вчені вважають, що лексемі *чоловік* властиві найменші синтагматичні обмеження, а про її універсальність свідчить і факт її прономіналізації. У латині *homo* позначає і людину взагалі, і чоловіка.

Однак, на думку Р.Й.Розіної, у сучасній культурі так само, як і в традиційній, концепт „человек” пов’язується з уявленнями саме про чоловіка як особу чоловічої статі [Розина 1991: 53], – відповідно до етимологічних версій. Таке явище є глибоко закоріненим не лише у чоловічих атрибутах його питомої внутрішньої форми, але й у несиметричному статусі чоловічого та жіночого родів у родовій системі. Цей асиметризм і став поштовхом, за А.Мейє, до „маркованості” та „немаркованості членів родової кореляції: чоловічий рід виступає як загальний, тобто немаркований, щодо жіночого роду, і як рівноправний еквіполентний щодо середнього роду. Таким чином, чоловічий рід як немаркований член опозиції відноситься до усього класу, в той час як маркований – лише до частини класу. Іншими словами, маркованому члену опозиції властиве те ж саме значення, що й немаркованому, але з додаванням ще однієї диференційної семи (у випадку з жіночим родом – семи фемінінності). Як наслідок – найменування людини як такої щодо жінки є теоретично можливим, але практично при такому вживанні загальне значення роду взагалі переорієнтовується на значення статі зі зміною змісту повідомлення (*Вона чудова людина* ≠ *Вона чудова жінка*). О.Есперсен зауважував, що іменник чоловічого роду *Mensch* „людина” німці не без вагання застосовують щодо жінки [Есперсен 1958: 169]. А.В.Кириліна з цього приводу пише, що номінант *der Mensch* – чоловічого роду, але іронічно може вживатися щодо жінки з артиклем середнього роду *das Mensch* [Кириліна 1999: 40]. Цю закономірність, відображену у мові, лаконічно сформулював цар Петро I (принаймні, цей вираз, як засвідчує у своїх листах О.С.Пушкін, приписують саме йому): *женщина не человек, курица не птица, прапорщик не офицер*. Старочеська мова на факт неможливості іменувати словом *člověk* і жінку зреагувала своєрідно – наявністю жіночих номінантів *človědice* та *ženský člověk*.

Д.Вайс, досліджуючи контексти вживання слова *человек* у російській, західнослов’янських та шведській мовах, стверджує, що неможливість віднесення лексики *человек* до жінки визначається двома факторами: 1) відсутністю типово „жіночих” атрибутів-предикатів, що характеризують очолювану нею іменну групу; 2) денотативним статусом цієї іменної групи. Вплив першого фактора ілюструється фразою: *Леня всегда мечтал о человеке, которого он мог бы окружить заботой, который был бы ему близок, ?штопал носки и *народил кучу детей*. Як зауважує автор, фраза стає тим менш прийнятною, що більше у ній виявляється „жіночість” даної характеристики. Значення денотативного фактора полягає у тому, що

человек у ролі преференційної (визначеної чи невизначеної) дескрипції не може позначати жінку; в усіх нереперенційних статусах – тобто в генеричному, неспецифічному, атрибутивному і предикатному статусах – вільно допускає таку співвіднесеність [Вайс 1999: 83]. Прийнятність і доречність використання слова человек у предикатному виживанні залежить від виду даної характеристики: якщо остання стосується зовнішності референта, то слово человек опускається (Андрей – сухощавый, жилистый (человек)), коли ж характеристика стосується внутрішніх, моральних, психічних, ментальних властивостей, слово человек стає обов'язковим.

Загалом же человек – чоловік (людина) - člověk виявляє значну схильність до характеристики внутрішнього світу: відбувається це саме тоді, коли характеристика допускає подвійне прочитання: Она интересный человек/прекрасный человек; Вона цікава людина/прекрасна людина; /Она/ je zajímavý/skvělý člověk зовсім не дорівнює Вона – цікава/прекрасна жінка. З цього приводу М.Дмитрієва пише: „Для більшості носіїв як української, так і російської мови на запитання „Чи є чесна жінка чесною людиною?“ відповідь буде „Ні“. Чесна жінка в першу чергу позначає особу жіночої статі, яка, за словником, 'зберігає жіночу честь, цнотливість'. Тут актуалізується значення „сексуальний партнер“, однак дивною в даному випадку є майже повна відсутність подібної зміни значення для слова „чоловік“. Начебто позитивні означення, такі, як вільний, досвідчений, безвідмовний, у даному випадку набувають цікавого значення: мало того, що вони всі мають у підтексті певні особливості саме сексуального життя позначуваної жінки, вони натякають на негативну оцінку. Для чоловіка такі натяки має лише означення досвідчений, причому без сліду негативної оцінки” [Дмитрієва 2002]. Подібна ситуація характеризує і вираз Какой человек!; Яка людина!; То je ale člověk!, для якого “є неприродною актуалізація ознак, пов'язаних із зовнішністю” [Крейдлин, Рахилина 1984: 80], зовнішні ж ознаки приписуються одночасно із вказівкою на стать: Какая женщина!; Яка жінка!; То je ale žena/ženská!.

Слова рос. человек, укр. чоловік ('людина'), чес. člověk є у слов'янських мовах іменниками чоловічого роду. В українській мові людина є іменником жіночого роду, але якщо у російській та чеській мовах человек, člověk може позначати особу чоловічої статі і людину взагалі контекстуально, адже на позначення особи чоловічої статі у кожній з мов є своя лексема (мужчина, muž), то в українській мові “дискримінаційні тенденції маскуліності” виявилися найменш яскраво – укр. чоловік в основному значенні дефінітивно позначає саме

особу чоловічої статі (відповідно до питомої внутрішньої форми), як родова назва частіше використовується слово *людина* (у тому числі й при лічбі та вказівці на певну кількість людей).

Таким чином, коли *человек, чоловік* ('людина'), *člověk* позначають клас предметів, то виявляються немаркованим по відношенню до роду. Коли лексема відноситься не до референції, а до опису, наприклад, у складеному присудку, вона також відноситься до класу, а отже підмет позначає або чоловічий, або жіночий рід (*Він лукава людина. Вона лукава людина*). Інша рефлексія цього явища спостерігається у чеській мові: в такому випадку рід визначається контекстуально (*Je úskočný člověk*). Дослідники літописних джерел зазначають: коли йдеться про екстраординарні позитивні характеристики жінки, номінант *člověk* виявляє у контексті, де відзначається передусім мудрість героя, чітку співвіднесеність із жіночим іменем (княгині Ольги, княжни Лібуше), і визначають це явище як виняткове для давніх періодів функціонування писемних слов'янських мов. Коли ж іменна група співвідноситься з так званим абстрактним індивідом без вказівки на конкретний просторово-часовий аспект слова, *человек, чоловік* ('людина'), *člověk* в однині позначає особу чоловічої статі: *Вона вийшла заміж за чоловіка серйозного і поважного* = *Вона вийшла заміж за людину серйозну і поважну*.

З огляду на чоловічо зорієнтоване походження слова *člověk дивними видають закиди феміністок про те, що часткова неможливість іменувати і жінку словами *человек, чоловік* ('людина'), *člověk* її дискримінує (принагідно зауважимо, що наступним докором феміністок із зазначених вище є саме вживання чоловічої назви на позначення жінки). Ця неможливість у мові, як бачимо, має свої пояснення. Щоб її нейтралізувати, необхідно змінити статус чоловічого роду як немаркованого члена родової кореляції на маркований, а це навряд чи вдасться зробити директивними методами. Д.Малішевська з цього приводу зауважує: "Лінгвістична маркованість, безперечно, не може претендувати на роль єдиного вирішального критерію у питанні про відображення гердерних відмінностей й у мові, але разом з тим не можна оминати увагою факт, що це значною мірою є результатом соціальних та культурних процесів" [Малишевская 1999: 183-184].

Крім того, аналізоване явище простежується і серед суто „чоловічих” номінантів-маскулінізмів. Власне „статеве” значення 'особа чоловічої статі на противагу особі жіночої' мають номінанти укр. *мужчина*, рос. *мужчина*, чес. *muž, mužský* (зазначимо, що і укр. *чоловік* може означати як особу чоловічої статі, так одружену особу

стосовно своєї дружини і людину взагалі (*Кожен чоловік кує своє щастя*); чеське *muž* – особу чоловічої статі, одружену особу стосовно дружини, тобто те саме, що й *manžel* (пор. чеський вираз *přivést do domověcnstva* ‘oženit někoho’ (тобто чоловіка – прим. наша – А.А.), та людину взагалі: *muž činu, muž práce, muž pera, muž z ulice*). У деяких випадках лексеми укр. *мужчина*, рос. *мужчина*, чес. *muž, mužský* можна замінити на *людина/чоловік, человек, člověk*, у деяких випадках – ні. Фактично усі порівнювані мови мають по 3 лексеми на позначення особи чоловічої статі: представника роду людського *людина/чоловік, человек, člověk*; власне особи чоловічої статі *мужчина, мужчина, muž, mužský*; одруженої особи чоловічої статі стосовно своєї дружини *чоловік, муж, manžel*.

Другим докором феміністок маскуліноцентричності мови є вживання імен чоловічого роду на позначення осіб жіночої статі. Тенденція ця визначається вченими як відносно нова, бере початок наприкінці ХІХ ст., спочатку сприймається як порушення норми та виявляє різні рефлексії у різних слов'янських мовах [Дмитриев 1986: 117-128; Смольская 1986: 129-138; Karwatovska, Szpyra-Kozłowska 2005]. Однак вона, на нашу думку, є логічним продовженням іншої тенденції – називати жінку окремим словом, але не безпосередньо, а опосередковано, через ім'я чоловіка (особи чоловічої статі, батька, чоловіка у подружжі). При цьому у сфері ‘родинних’ назв спостерігається цікава взаємодія явищ гетеронормії та моції у межах більш загальної тенденції до синкретизму родо-статевої диференціації.

У рамках тенденції до синкретизму родо-статевої диференціації найдавнішим способом вираження статі у слов'янських мовах була гетеронімія, яка поширювалася у найменуваннях людини передусім на родинні назви. Можна припустити, що саме тут слід шукати витoki тенденції називати жінку та чоловіка окремим словом. У слов'ян ці назви, продовжуючи праіндоєвропейську традицію (як у прикладах з *pater – māter* з уніфікованим суфіксом родинних імен – *ter*, що їх наводить А. Мейє), не містять жодних формальних ознак чоловічого чи жіночого роду, відносячись до старого роду істот. Процеси родо-статевої диференціації імен та формування характерних знаків фемінінності почалися, за Ф.Оберпфальцером, аж після розділення прамовної єдності у індоєвропейців [Oberpfalzer 1932: 268]. Тому первинна родо-статева диференціація реалізується по лінії лексичного значення, що включає сему ‘родинності’ на тлі архісеми статі (пор. *батько* ‘Чоловік стосовно до своїх дітей’; *мати* ‘Жінка стосовно дитини, яку вона народила’; *дід* ‘Батьків або материн батько’; *баба* ‘Мати батька або матері’; *дочка* ‘Особа жіночої статі стосовно до своїх

батьків'; син 'Особа чоловічої статі стосовно до своїх батьків'), а отже на цьому етапі питання про маркованість одного з родів у мові не є актуальним. В.Махек вважає такі слова переважно „дитячими”, не давнішими за праслов'янські: саме у праслов'янську епоху, на його думку, відбулося остаточне групування назв осіб чоловічої статі навколо *и-основи*, а жіночого – навколо *а-основи*, а, відповідно, у зародку формувалася немаркованість номінантів чоловічого роду [Mach. 1957].

Тенденція називати жінку окремим мовним позначенням там, де номінаційна діяльність не виходила за межі статево-родинних констант, розвивалася вже у просторі патріархальної моделі світу слов'ян. Не випадковими з огляду на це бачаться і згадувані багатьма дослідниками назви язичницьких божеств чоловічої та жіночої статі зі спільним коренем, які вважаються або подружжям, або братом і сестрою (*Лад (Ладо) – Лада; Лель (Полель) – Леля, Див – Дивія (Діва), Жив – Жива, Слав – Слава*). Зазвичай ці боги виконували однакові функції, хоча питання похідності у таких співвідносних парах не має однозначного вирішення. Однак на більш пізніх етапах розвитку слов'янства вихідним пунктом мовної ідентифікації жінки виявляються номінанти особи саме чоловічої статі. Ця закономірність виявляє себе знову ж таки у сфері родинних стосунків, передусім у системі термінів спорідненості і свояцтва. У історичній перспективі *bratranica, bratanica, bratana, bratrana* – дочка брата; сестра тітки або дядька (*братиха, братова*) [Білоусенко, Німчук 2002: 14]. Аналогічно *сват – сваха, тесть – теща*, рос. *внук – внучка*, чес. *tchan – tchyně, švagr – švagrová, švagrina, svekr – svekruša*. У процесі формування опозиції „чоловіче” – „жіноче” домінування маскулітності виявилось у творенні у разі необхідності жіночих родо-особових номінантів на базі чоловічих, так званій *моції*¹⁵. У окремих випадках спостерігалось і творення чоловічих назв від жіночих у зворотному напрямку: укр. *сусіда → сусід, вдова → вдівець*, рос. *кума → кум*, чес. *malžena → malžen* (суч. *manžel*), *kmotra → kmotr, macecha → macechář (otčim)*. Такі факти виявилися у кожній з мов одиничними, вони переважають у сфері родинних назв, хоча пізніше поширилися і на сферу іменувань народногосподарських родів занять (*доярка → дояр, свинарка →*

¹⁵ Моція - спосіб словотворення іменників із значенням жіночої статі від іменників чоловічої роду суфіксальним, рідше – флексійним способом [Клименко 2000: 354]. З огляду на наявні у мові (нехай і одиничні) факти творення родо-особових назв у протилежному напрямку вони включатимуться у поняття моції і розглядатимуться як периферійний тип моціної кореляції.

синар). При цьому вчені зауважують, що такі моційні кореляти можливою спільнотою сприймаються і як типові кореляти жіночого роду, утворені від чоловічих (О.О.Тараненко, М. Докуліл, З.Грушкова) і попри те, що у лексикографічній практиці [СУМ 1970-1980, ССРЛЯ 1948-1960, SSIČ 1960-1968; SSIČ 1989] фіксуються паралельно, без огляду на похідність: укр. *вдова* Жінка, яка після смерті чоловіка не одружилася вдруге', *вдівець* Чоловік, що після смерті дружини не одружився вдруге', *кум* Крестный отец по отношению к родителям крестника и к крестной матери', *кума* Крестная мать по отношению к родителям крестника и к крестному отцу', *кмор* 'Zástupce dítěte při křtu nebo při břimování', *кмора* 'Zástupkyně dítěte při křtu nebo při břimování' (пор. *учителька* Жін. до *учитель*, *лингвистка* Женск. к *лингвист*, *inženyrka* Žen. к *inženyr*).

Тенденції до родо-особового синкретизму та аналітизму зворотно відбилися й у іншій групі номінантів *nomina masculina* та *nomina feminina* – у групі антропонімів та патронімів і андронімів. Провідним у взаємодії „чоловічого” та „жіночого” тут виявився соціальний фактор, адже такого роду ім'я – не лише специфічне мовне явище, але й соціальний знак [Никонов 1976: 156-157].

Свого часу словацький мовознавець В.Бланар зауважував, що першою функцією імені – легалізація людини в суспільстві через вказівку на родинне походження, характеристику (типову головно для прізвиськ), через вказівку на соціальний статус, місце народження. Чоловік саме у такий спосіб й легалізувався. Жінка ж, за даним мови, легалізувалася завжди опосередковано – через ім'я батька, чоловіка, колишнього чоловіка і дуже рідко – матері.

Найдавнішим різновидом іменування у слов'ян були однослівні особові назви, типові, за твердженням ономастів, для первісно-общинної константи ототожнення імені та природи його носія. „Наречення іменем новонародженого набуває форми відгадування його сутності” (пор. можливість розуміння першого елемента у індоєвропейському слові для імені *n-*men* як „у, усередині”) [Топоров 1980: 510]. Важливим наслідком ототожнення імені й природи його носія стала креативна функція називання, що об'єднувала процеси творення й номінації. Відповідно до розуміння креативності називання ім'я справляє активний вплив на індивіда, формує його як особистість, визначає його долю. Воно первинне щодо об'єкта і невіддільне від нього, як тінь.

Найдавніші імена були переважно відапелятивні, котрі, поряд з функцією ідентифікації, у світобаченні давніх слов'ян-язичників виконували функції констатації, побажальну та охоронну (застережну).

Язичницькі імена підказували різні обставини родинного життя: довгожданий син називався *Ждан*, небажаний – *Неждан* чи *Нечай*, якщо ж дитина народжувалася взимку, вона могла дістати наймення *Зима*. Імена відображали певні риси (*Буян*), віру в магічну силу імені, спільного з назвою рослини чи тварини (*Береза, Орел, Сокіл, Либідь*) [Скр., Дзятк. 1966: 7]. З іменем переносилися на нащадків властивості й долі їх предків, адже їх ім'я може забезпечити захист (як це не парадоксально, але давні чехи вживали основ *děd, baba* на позначення новонароджених (*Dědoš, Dědač, Dědoň, Baba*) [Svoboda 1964: 44]).

Дослідники найдавнішої та сучасної слов'янської антропоніміки (О.В.Суперанська, В.О.Ніконов, Р.І.Керста, Р.І.Осташ, Л.Р.Осташ, М.Л.Худаш, Л.Г.Скрипник, Р.П.Дзятківська, С.М.Медвідь-Пахомова, Н.О.Петровський, М.Кnapová, J.Pleskalová, J.Svoboda) зауважують, що вже у найдавніші часи існувала (нехай і не зовсім чітка) диференціація імен на чоловічі та жіночі. Так, Я. Плескалова з-поміж 60-ти імен цього типу у чеській мові визначає деякі як беззаперечно жіночі (*Bába, Čáda/Čada, Nekrasa, Mrzata*), інші – як чоловічі (*Kuj, Vlk, Orel, Dub, Dunaj*) [Pleskalová 1998: 104]. З іншого боку, Я.Свобода наводить підтвердження того, що одне і те ж ім'я носили чоловіки і жінки: *Baba, Děda, Bratricě, Mlada* [Svoboda 1964: 50]. Побажальні імена як би попередньо закріплювали за дитиною бажану характеристику, пов'язану у міфологічному світобаченні народу з певним предметом (назвою живої природи – зоонімом чи фітонімом, назвою народногосподарських предметів (з якої, до речі, „вийшли” і найдавніші назви зброї), назвою об'єктів ландшафту (*Mlat, Kuj, Číž, Káňa, Havran, Straka* (птахи вважалися оберегами від хвороб), *Chřen, Kalina, Květ* тощо). Мова уже на цьому етапі вербалізує у антропонімічних номінантах розуміння первісним суспільством сильного і слабого, активного та пасивного, суворого та м'якого. Можна, отже, небезпідставно припустити, що ім'я *Дуб* переважно давалося хлопчикові, а *Калина* чи *Осика* – дівчинці. Назвами зброї ніколи не називали дівчаток, отож імена *Куй*, чес. *Kuj, Mlat, Sekera* вочевидь чоловічі. За даними О.В.Суперанської, давні слов'янські автохтонні імена *Вовк* та *Ведмідь* символізували силу й довге життя і давалися хлопчикам як побажальні. Що ж до родо-статевої диференціації охоронних (застережних) імен (а за уявленнями наших пращурів, „погані” та „підмінні” імена (*Горе, Захвораї, Найдєн, Куплен, Ненаш, Mrzata*) оберігали дітей від злих сил), то, на жаль, ономасти не можуть сьогодні достеменно засвідчити їх статеvu характеристику, оскільки найдавніші антропоніми у писемних пам'ятках дуже рідко супроводжувалися інформацією про біологічний

ріа номіната. У найдавніший досліджений вченими період *a-основні* та *ji-основні* форми імен цілком вірогідно вживалися на позначення осіб обох біологічних родів. За даними Я.Плескалової з чеських пам'яток XI-XIII ст., імена *M'ilgost* та *M'ilgosta*, а також *Vojata*, *Vořata* позначала особу чоловічої статі, у той час як на позначення осіб жіночої статі вживалися тоді і незвичні для нас сучасних *i-основні* форми, як-от: *Dagmar*, *Dragom'ir'* [Pleskalová 1998: 11; 22]. Явище це зводиться і у ареалі тодішньої Славії (пор. рос. *Малюта*, *Путята*, укр. *Ват*, *Вата*, *Кукша*, *Перната*, *Чернята*, *Сулима*). Оскільки імена у документах найдавнішої писемної доби лише у поодиноких випадках супроводжувалися вказівкою на стать особи, можна вважати антропоніми з морфологічною характеристикою *a-основи* жіночими за наявності *o-основи* на позначення особи чоловічої статі типу *Budislav – Huhslava* [Pleskalová 1998: 22].

Загалом же за образом чоловіка уже на той час закріпилися певні уявлення про силу, мужність, витривалість, стійкість, винахідливість. На їх тлі постає жіночий образ і у межах іншої найдавнішої автохтонної групи чоловічих антропонімів – спільнослов'янських імен-комполітів.

Слов'янські автохтонні власні особові імена-комполіти посідають у слов'янському антропіміконі особливе місце: це і вияв спільної слов'янської культурної спадщини, і значно вища інформативність імені порівняно з іменами метафоричного (метонімічного) типу чи дериватами (пор. чес. *Vrch*, *Leb* та *Miroslav*, *Bohumil*). Значна їх частина визначається ономастами як родо-особові [Петр. 1966; Селищев 1968; Кнар. 2002; Svoboda 1964; Скр., Дзятк. 1996]: *Ярослав – Ярослава*, *Зореслав-Зореслава*. Втім, опозиція *чоловіче родо-особове ім'я ↔ жіноче родо-особове ім'я* не була регулярною: від певної кількості немаркованих чоловічих особових комполітних імен не утворювалось марковане жіноче ім'я. Світобачення та світосприймання слов'ян через призму патріархальних суспільних відносин має у більшості випадків певне конкретне, зовсім не „дискримінаційне” чи „деспотичне” пояснення.

На заваді творенню маркованих жіночих родо-особових імен від певної групи чоловічих була семантика кожного з апелювативних компонентів та їх семантична взаємодія у контексті комполітного імені, з яких, власне, і формувалася характеристика особи посередництвом імені.

Компоненти **mir*, *slav*, *mil*, *těch*, *rad*, *chran* засвідчують, так би мовити, гендерно нейтральні комполітні імена. Значення названих компонентів семантично й світоглядно уможливило й маркований

член родо-особової кореляції: *Chranislav – Chranislava, Božitěch – Božitěcha, Мечислав – Мечислава, Броніслав – Броніслава*. Компоненти **boj, bor, hněv, pluk, rat* (psl. *ratъ* „військо”) окреслювали гендерно маркований антропонімічний простір. Саме тому неповну родо-особову парадигму засвідчують чоловічі імена *Budivoj* ‘той, що піднімає на бій військо’; *Bořivoj* ‘запеклий вояка’; *Spytihněv* ‘той, що даремно, марно гнівається’; *Ratibor* ‘для якого важливі рать (військо) та битва’, аналогічно у східних слов’ян *Ярополк, Буримир, Боримир, Ратмир*. Часом можливість чи неможливість творення маркованого члена протиставлення визначала загальна семантична взаємодія апелювативних компонентів композитного імені, смисл якого „личив” чи „не личив” жінці, адже і тоді у війни було не жіноче обличчя: чes. *Dalibor* ‘той, що відділяє битву, той, що примирює’ → *Dalibora*, *Vojtěch* ‘той, що втішає, заспокоює військо’ → *Vojtěcha*, але з огляду на світоглядні перестороги не існувала жодна *Vojslava* чи *Slavobora* (*Vojslav, Slavobor* ‘той, що прославляє бій, битву’) чи *L’utobora* від *L’utobor* – чеського імені, утвореного за аналогією до спільнослов’янського *Ярослав* із семантикою ‘жорстокий, безжальний воїн’ або ж *Svatobora* від *Svatobor* ‘сильний воїн’.

На нашу думку, як дійсно „дискримінаційну” структуру, але зовсім у іншому сенсі, можна розглядати лише одне чоловіче ім’я *Něhoslav* ‘slavící něhu’ [Кнар. 2002: 137]. Дозволимо собі припустити, що йдеться тут про чоловіка у *právém slova smyslu* і що прославляв він *něhu* – ‘ніжність’. Прикметник *něžný* у чеській мові вступає у синонімічні зв’язки з словами *vnadný* книж. ‘привабливий, чарівливий (про жінку)’ та *spanilý* книж. ‘чарівний, принадний, знадний, прекрасний (про жінку)’. Отож-бо чоловіки „деспотично” залишили за собою право прославляти жіночу красу, ніжність, привабливість. Принаймні жоден із чеських словників власних особових імен не засвідчує жіночої родо-особової назви *Něhoslava*.

Композитні імена у такий спосіб вербалізували характерні еталонні ознаки чоловіка та жінки (лише чоловік – захисник своєї землі; воїн, борець, суворий, часом відчайдушний чи жорстокий; чоловік і жінка як представники роду людського – ті, що прославляють життя, світло, Бога, примирення, здобувають собі за життя більше слави (читай – людської поваги)).

З прийняттям християнства на простори Славії проникають конфесійні (біблійні) імена грецького, латинського та давньоєврейського походження. Саме їх люди отримують при хрещенні. При цьому християнські імена виявилися надзвичайно продуктивними з огляду на їх родо-особові потенції (*Адельфій* –

Авельфіна, Агній – Агнія, Кир – Кира). Обмежують продуктивність такої моделі знову ж таки семантичні, як відбиток світоглядних, чинники: від *Савелій* (д.-євр. *Šā'ul* 'одержаний (від бога)') утворилася жіноча родо-особова форма *Савела*, але від *Фарнакій* (від гр. *Pharnakēs* – ім'я перського сатрапа у Малій Азії V ст. до н.е.) чи *Ромул* (лат. *Romulus* – ім'я легендарного засновника Риму (від гр. *rhōtē* 'сина') жіночі родо-особові форми не засвідчені. Часом форми, що на перший погляд видаються родовими корелятами, як-от: *Март* та *Марта*, виявляються генетично абсолютно різними іменами (*Марта* – шлп ірам. *Mār tā* 'пані'; *Март* (від лат. *Mars* 'войовничий').

Впливу патріархальної моделі суспільних відносин, що випливалася патрилійністю, зазнають патронімічні номінанти, які утворювалися на позначення неодружених, несамостійних дітей (як синів, так і дочок) шляхом переважно кодеривації від номінанта батька чи статусом чи родом занять. Для називання недорослих неодружених синів від іменувань батька за родом діяльності, соціальним статусом тощо утворювалися за допомогою суфіксів – *ич*, –*енк(о)*, –*ук* патронімічні чоловічі родо-особові назви *лимар* → *лимаренко*, *бондар* → *бондарчук*, *гетьман* → *гетьманич*, *князь* → *княжич/князенко*. Неодружена дочка в українській мові іменувалась за допомогою суфіксів –*івн(а)*: *лимар* → *лимарівна*, *бондар* → *бондарівна*, –*ьн(а)*: *князь* → *княжна*, –*ул(я)*: *дядько* → *дядуля* (останній як приклад непродуктивного суфікса наводить І.І.Фекета [Фекета 1969]). Лише у поодиноких випадках назви неодруженої доньки (падчерки) чи неодруженого сина (пасинка) утворювалися від жіночого родо-особового номінанта: *мачуха* → ж. *мачухівна*, ч. *мачушенко*; *вдова* → ж. *вдовівна*, ч. *вдовенко*.

У російській та чеській мовах найменування неодружених дітей чоловічої та жіночої статі не набули поширення. З-поміж представлених у цих мовах номінантів знаходимо назви дітей переважно титулованих осіб (рос. м. *коралевич*, ж. *королиця*, *королевична*; м. *царевич*, ж. *царевна*, м. *княжич*; ж. *княжна*, / чes. т. *carevic*, ž. *faraoonovna*, *carevna*; т. *králevic*, *králevicna* (зауважимо, що у даному випадку жіночий номінант *králevicna* утворено від чоловічого *králevic* шляхом моції), *princezna*, *purkrabina*, *markrabina*, *baronesa*, *šlechtična*. Як виняток, у старочеській мові зустрічається номінант *chlapovna* 'жінка з холопського роду, кріпачка' з домінуванням інформації не про стать, а про соціальний статус. Зауважимо, що у старочеській мові був і спеціальний афікс –*evna* (-*ina*) на позначення найстаршої незаміжньої дочки *markrabina/markrabena*, *vévodina*. Оскільки у чеській мові патронімічні суфікси вирізнялися

синкретизмом (позначали як одружену жінку (дружину), так і дочку (неодружену жінку), на початку ХХ століття серед мовознавців озивалися голоси на захист того, аби у літературній мові специфікувати *-ová* на позначення одруженої жінки, а *-ova* – на позначення неодруженої [Oberfalzer 1933a: 182]. Для найменування неодруженого, несамотійного сина використовувався суфікс *-ic* (*carevic, králevic*), пізніше – *kněžic, šlechtic, panic, pisaṛovic*), подекуди із суфіксом *-ič* (*carevič*), який В.Шмілауер вважав впливом російської мови [Šmilauer 1971: 80]. Додамо, що у середньочеських та західночеських регіонах форми на *-ovic* позначали і представників цілої родини (*sedlaṛovic, hejtmánovic*) – знову ж таки як патронімичні номінанти.

Патрилокальність патріархальної моделі сімейно-родових відносин у слов'ян відображають номінанти-андроніми. Жінка (дружина, подеколи – мати, вдова) іменувалися за соціальним статусом, родом діяльності чоловіка (рідше – сина) в українській мові за допомогою спеціальних андронімічних суфіксів (за даними І.І.Ковалика, ще починаючи з ХІІ ст.) *-ix(a)*, подекуди *-k(a)* та *-ш(a)*: *ковалиха, бондариха, козачка, солдатка, бандуриша, генеральша*. На думку І.І.Фекети, суфікс *-ш(a)*, не характерний українській мові, був запозичений з російської [Фекета 1969]. У найменуваннях за ознакою родинних відносин переважав морфолого-синтаксичний спосіб творення (з давнім суфіксом присвійності *-ов(a)*) – *братова, швагрова*). Дружина високопоставленої у суспільстві особи іменувалася за допомогою інших формантів *-ин(a)*: *бояриня, княгиня, -ев(a)*: *королева*.

У російській мові теж спостерігається „соціальна” нерівність суфіксів на позначення дружини: суфікс *-ix(a)* використовується на позначення дружин чоловіків нижчого статусу (*купчиха, дьячиха, повариха*), суфікс *-ш(a)* широко увійшов у обіг за петровської доби у зв'язку із обов'язковістю участі дружин чиновників у асамблеях (указ про них було видано у 1718 році) та, відповідно, з необхідністю іменувати дружину чиновної чи посадової особи (*адмиральша, бригадирша, генеральша*). Сферою їх функціонування стало, таким чином, військове та чиновне середовище.

У чеській мові регулярним і андронімічним і афіксами виявилися *-ová*, у розмовному мовленні *-k(a)* та *-ice* (зауважимо – з високою мірою варіативності): *kovářka/kovářová, felečářka/felečářová, železnářka/železničářová, komínková, ševcová, zámečnicková/zámečnice, pravačnicková/pravačnice*. Іменування дружини за родом занять чоловіка чи його професією були для кожної жінки обов'язковими, що

слідчують і андронімічні номінанти від назв чоловіків за такими успішно несхвальними видами ремесла, як *ras* (живолуп) та *kat*, *popravčl* (кат) – *paní rasová/ras ovka*, *katová*, *popravčlová*.

Регулярними в усіх порівнюваних мовах були андронімічні назви жінок коронованих та сановних осіб із „шляхетними” суфіксами (укр. *-ин(я)*, *-ев(а)*, *-ес(а)*: *королева*, *імператриця*, *графиня*, *княгиня*, *баронеса* /рос. *-ев(а)*, *-ин(я)*, *-есс(а)*: *королева*, *імператрица*, *графиня*, *княгиня*, *баронесса* /чес. *-овна*, *-унě*, *-k(a)*: *královna*, *císařovna*, *kněhyně*, *hronka*). У чехів найдавнішими назвами жінок за чоловіком були назви дружин коронованих осіб (*králová*, *císařová*), пізніше такі назви почали утворюватися і від назв ремісничих професій та від термінів спорідненості і свояцтва (*kovářová*, *dědová*, *svatová*, *švagrová*, *synová*). Зауважимо, що у чеській мові суфікс *-овн(а)* був синкретичним на позначення і дружини, і доньки коронованої чи родовитої особи, хоча спочатку позначав лише доньку імператора чи короля [Oberfalser 1933a: 72-77; Gregor 1956: 37-44] У релігійній сфері мали жіночі кореляти маскулізми *nin* (ж. *попадя*), *батюшка* (ж. *матушка*), /рос. *поп* (ж. *попадья*) /чес. *пор* (ж. *порка*), але укр. *священик* /рос. *священник* /чес. *kněz* виявилися лакунарними з огляду на релігійно-конфесійні чинники.

Особливу групу антропонімічних чоловічих іменувань складають так звані прізвищеві назви. Дослідники слов'янських літописних джерел та пам'яток ділової писемності різних часових зрізів [Пахомова 1984: 52-54; Медвідь 2000; Керста 1970: 258-262; 1984; Худаш 1977; Осташ 1991: 155-163; Никонов 1970: 83-93; Чичагов 1956] наводять свідчення того, що елементи іменування чоловіків, чи прізвищ чоловіків у їх „доісторичному” варіанті (відомо, що прізвища у чехів були узаконені патентом Йозефа II у 1790 році, у росіян та українців – ще пізніше – аж у ХІХ ст. [Єфименко 2001: 75-87]), були пов'язані з його соціальним статусом: найчастіше (у простого люду) це були церковні імена, значно рідше – дохристиянські (часом ті й інші одночасно – *мирьски Семеновичь*, *въ крьщении Иосиф*), потім прізвисько – за характерною ознакою, але частіше – за родом занять (хоч воно було й необов'язковим) та патронім (по батькові, що було обов'язковим: 'отца' чи 'отцово' – тобто 'чий син' або 'син кого'): *Отрохимъ Семеновичь*, *прзвище Курвель*; На Русі хлопчикам давалося ім'я за святками (за ім'ям спасенника, янгольське, хрещене) та рекло (його давали батьки при народженні або при молитвуванні); в давнину рекло трималося у таємниці і не розголошувалося: *бояринъ Илья*, *по реклу Борисъ*, *Ивановичъ Морозов* [Даль., т.4: 94]. В.К.Чичагов пише, що у російській мові ХV-ХVІІІ століть розрізнялося два види

імен по батькові: власне по батькові, утворене від власного імені суфіксами *-ович, -евич, -ич*, та прізвищове по батькові із суфіксами *-ов, -ин, -ь (ск)*, які найчастіше утворювалися на основі назви професії батька. Спільним у них було те, що і ті, й інші утворювалися від імені батька, ті й інші вказували на відношення іменованого до відомого роду. При цьому прізвищове по батькові завжди було у постпозиції щодо імені власне по батькові і ніколи – навпаки. Вказані відмінності були пов'язані з різним значенням, яке належало обом по батькові у мові: вказувати на належність сина до відомого батька, а у соціальній „верхівці” й на „честь” іменованого було функцією імені власне по батькові (*Иванко Іванов сын Старожилев, Гриша Нечаев сын Лопатин, Семен Степанов сын Гончаров*) [Чичагов 1956: 41-45].

У знатних родах ім'я предків (християнське) ставало родовим. Для хлопчиків це були імена святих – покровителів-воїнів. Після хрещення Русі у князівській йменослов увійшли імена *Георгія Побідоносця, Дмитра Солунського, архістратиґа Михайла*, дещо пізніше – й *Федора Тирона* [Литвина, Успенский 2005: 25-42]. Для чоловіків родовитих (чес. *uzozených*), головню у воеводи, князя тощо, обов'язковим було ще одне спадкоємне ім'я у формі присвійного прикметника (*Лев Тимофеевич Измайлов*), котре, за припущенням В.А.Никонова, могло бути іменем по дідові – ще одна світоглядна риса: люди високого соціального статусу, власне, й вважались родовитими саме тому, що цей статус передавався з покоління в покоління патронімами від батькового та, ймовірно-таки, дідового ймена, власне імені по батькові, яке знали та шанували [Никонов 1970: 85]. У іменуванні особи князівського роду допрізвищового періоду, як-от: *Володимир Святославич*, вказувалося на ім'я батька, у іменуванні його ж як правителя часто з'являлися прізвища – *Володимир Великий, Володимир Хреститель*. Пізніше у громадянському іменуванні особи царської крові обов'язково вказувалося на династію, до якої людина належала – *Петро Олексійович Романов*, він же як російський цар – *Петро I Великий*. Військові заслуги чоловіка високого соціального статусу теж відображалися у його імені – *Володимир Донської, Олександр Невський*. В українських народних думах також зустрічаємо *Антон Волочай киевский* (народне прізвище полковника Антона Адамовича).

У чеському суспільстві формули мовної ідентифікації чоловіка мали переважно дволексемну структуру „особове ім'я + прізвище”, і це відрізняло чехів та словаків від інших слов'ян, адже у східних та південних слов'ян переважала формула з патронімом у другій частині. Тут у неродовитих чоловіків вказувалося на особове ім'я та ім'я

батька, що, в свою чергу, доповнювалися прізвиськами (*Jan Koktánek, syn Jiry Bebtavého; Jan řečený Pštros, syn někdy Vanka Zlého; Stach, po řemesle Procházka*) [Медвідь-Пахомова 1999: 218]. У іменуваннях родовитих чоловіків вказувалося на династію (*Karel IV, Josef II, Jan Lucemburzký*) або додавалося відтопонімичне утворення, т.зв. чес. přílomky - *Jiří z Poděbrad*).

Формули мовної ідентифікації нетитулованої жінки як дружини та як дочки були звичайно багатокомпонентними: *Оленка Павлова жена; вдова Анница Яковлевская жена холщевщика* [Никонов 1970: 85] або *столоначальника Ивановская жена Федорова сына Поливанова вдова Ульяна Петровна дочь* [Суперанская 1993: 176]. Титулована жінка іменувалася за чоловічим зразком: наприклад, німкеня *Софія Фредеріка Августа Анхальт-Цербтська*, ставши Російською імператрицею, отримала ім'я *Катерина II Велика*.

Функціональною особливістю давньоруських патронімів було їх вживання як при власному імені, так і без нього. Самостійні жіночі патроніми іменували незаміжніх жінок (*Андрієвну приведоша за Святослава*). Заміжню жінку називали словом (присвійним прикметником), утвореним від імені чоловіка на *-овая (-евая) - Іванья*. Андроніми, як і патроніми, часто вживалися без вказівки на особове ім'я жінки [Пахомова 1984: 53].

У добу формування та становлення державності у слов'ян складається багатокомпонентна система іменування: *особове ім'я + патронім + андронім* (для жінки) + *апелятиви на позначення спорідненості*. Двослівні іменування у пам'ятках переважають у незаміжніх жінок (*ім'я + патронім*, причому патронім завжди стояв у препозиції: *Ростиславна Огафья*). Часом незаміжню жінку взагалі іменували без імені (*патронім + партронім батька*): *женится Петровною Михалковича*. Коли жінка виходила заміж, патронім замінювався на андронім або вживався як третій компонент, причому він був знову у перпозиції: *Володимеря Анна Святославля Олговича Олена*. У разі необхідності двослівне чи трислівне іменування доповнювалося компонентами *дщерь, внука, мать*: *Янка дщи Всеволожа або дочи Александрова именем Настасья чи княгини Глібова Всеславина дочи Ярополка Изяславича* [Пахомова 1984: 53-55]. За даними В.А.Ніконова, у іменуванні жінки ім'я чоловіка фігурує у 85% випадків, ім'я батька – 4%, її власне ім'я – у 61% випадків. М.І.Сенів наводить приклади використання при іменуванні новоодруженої вдови спочатку імені живого, а потім і померлого чоловіка: *Вівдя, по первому мужу Грициха, а по другому мужу Тимчиха* [Сенів 1980: 189].

Матронімічні іменування неодружених чи несамостійних синів були поодинокими: *Ганюр* (від Ганя), *Галюр* (від Галья) [Загнітко 1989].

Дослідження С.М.Пахомової свідчать, що жінки порівняно з чоловіками дуже рідко згадуються у пам'ятках давньослов'янської писемності, що пояснюється конкретними соціальними умовами і юридичним статусом жінки у середньовічному суспільстві. Жінка була хранителькою домашнього вогнища, вихователькою дітей і до державних справ доступу не мала. Отож не дивно, що кількість літописних іменувань жінки не становить навіть 1% від загальної кількості антропонімів, засвідчених літописами. Винятком із цього правила є лише княгиня Ольга, ім'я якої згадується літописами майже 50 разів. У новгородських берестяних грамотах іменувань жінки вже 8% – це зумовлено, очевидно, побутовим змістом грамот. У староруських пам'ятках ділової писемності ім'я жінки взагалі з'являлося тоді, коли вона набувала ваги у суспільстві – ставала вдовою, до того ж вдовою – матір'ю синів [Карлова 1989: 139]. І лише наприкінці XVIII століття жіночі повні імена почали утворюватися за моделями чоловічих [Зимин 1969: 8].

За даними ономастів, у XIV-XVI ст. у східних слов'ян можна говорити про факт сформованості патронімів – імен по батькові. В.Сімович зазначає, що „колись він був і в чехів, і в поляків, і в сербів – та згодом пропав” [Сімович 1934: 1]. Не вдаючись до детального аналізу „спору славян между собою” щодо того, якого роду-племені є імена по батькові (Л.Українка, В.Сімович, Н.І. Формановська, М.П.Білоус) [Мова і духовність нації 1992: 187-188], зауважимо, що факт наявності у східних слов'ян патронімів (імен по батькові, або, як їх означували та означають у російській мові, отчество, отчина (Б.А.Успенський), отцеименное имя (Зімін С.І) - укр. *Михайлівна*, *Кузьмівна* рос. *Ивановна*, *Никитична*, *Артемяевна*) та андронімів (імен по чоловікові типу *Картиха*, *Ільчиха*, які практично зникли у східних слов'ян на рівні компонентів імен, однак закріпилися як регулярне явище у прізвищах чешок (*Podlesák – Podlesáková*, *Pokorný – Pokorná*) та як нерегулярне – у прізвища дружин східних слов'ян (*Іванов – Іванова*, *Ясинський – Ясинська*, але *Ганна Петренко – Іван Петренко* тощо), що можна означити як ще один вияв маскуліноцентричності патріархального суспільства та мови як дзеркала культури. У чеській мові т. зв. *rodinná jména* – імена роду, родини – теж виявилися маскулінно зорієнтованими: вони утворювалися від імені глави роду суфіксом *-ic, -ouc* (*Novakovic, Bartouc, Bubenickovic*) або назви господаря за професією чи родом занять (*Šenkyřovic, Ševcovic*).

Коли ж у суспільстві виникла потреба у створенні постійних більш компактних та зручних „прозваній” (прізвищ), то найпершою деривативною базою для них стали особові імена-патроніми (персважно батька, рідше – діда) та в особливих випадках – матроніми (ім'я матері). В українській мові до цього прислужилися, за даними Ю.К.Редька, понад 200 імен. При цьому прізвища, утворені від жіночих імен, становили лише 6% від загальних відіменних прізвищ [Редько 1966: 11]. Р.І. Осташ зафіксував у Реєстрі Запорізького війська 1649 р. близько 30 народних варіантів прізвищевих назв, основу яких склали жіночі імена [Осташ 1991: 156]. За даними дослідників, у тогочасний жіночий антропонімікон входило 60 імен [Українська історична та діалектна лексика 1985: 138-139]. Незначна кількість носіїв відматронімічних прізвищевих назв пояснюється об'єктивними причинами: залежне і другорядне навіть у соціальної верхівки становище жінки в родині і суспільстві за феодальних часів спричинилося до того, що лише у деяких випадках її особова назва була ідентифікаційним чинником для нащадків чи когось іншого з сім'ї. Найчастіше це траплялося після смерті чоловіка, коли вдова залишалася главою сім'ї або коли жінка була неодруженою, внаслідок чого її ім'я чи вуличне прізвище ставало прізвищем дитини, народженою поза шлюбом (*Микола Гапочка*). Р.І.Осташ у Реєстрі Запорізького Козацтва 1649 р. знайшов загалом 8 найменувань, у яких другим ідентифікаційним компонентом виступає власне хрещене ім'я матері або якоїсь родички, як-от *Ясько Гандзя* чи *Стефань Лидка* [Осташ 1991: 161]. При цьому дослідник наголошує, що у чоловічих прізвищевих назвах, утворених від жіночих імен, наявними є „чоловічі” суфікси *-ов-ичь*; *-ичь-инь* (*Мотрич*, *Василишин*). Як відомо, у тодішній російській антропонімії вживання цих суфіксів у прізвищевих назвах регламентувалося царськими указами.

Прізвища, утворені від жіночих імен (*Паращин*, *Оленчин*), могли стати прізвищами не тільки дітей, але й чоловіка, коли дружина була багатша за нього або більш знатного роду чи переважала його особистими якостями – розумом, енергійністю, зростом тощо. Польський дослідник Я.С.Бистронь у зв'язку з цим пише: „В часі, коли прізвища встановлювалися, досить часто траплялося, що діти одержували прізвище від матері, коли батько рано помер (*тобто коли жінка перебирала на себе функції батька – тут і далі принагідні зауваження курсивом в дужках наші – А.А.*), коли „приженювавсь” до маестку (*іти в прийми завжди було принизливим для чоловіка*) і стояв неначе на другому плані (*тобто не був шанований як хазяїн, годувальник*) і, нарешті, якщо дружина перевищувала чоловіка як

індивідуальність (імовірно, зростом, статурою, розумом, енергійністю, рішучістю тощо)” [Bystroň 1927: 64]. Іншими словами, дитина отримувала прізвище по матері, якщо жінка-мати у той чи інший спосіб перебирала на себе чоловічі родинні обов’язки, чоловік же отримував прізвище за іменем жінки як вияв соціальної зневаги.

Ф.Оберпфальцер зазначає, що у чеському середовищі прізвище чоловіка за іменем жінки було свого роду прізвищем чоловікові “під пантофлем” і оформлялось, як і у східнослов’янських мовах, чоловічим родо-особовим суфіксом: *Veruňák, Mandák, Rozár, Albiňák*. Той чоловік, що приженовався до мастку – *přženilec*, – отримував прізвище за іменем дружини тоді, коли вона була єдиною спадкоємицею батькового мастку *Beťák, Dorák* [Bartoš 1906:148]. Подеколи поштговхом для отримання чоловіком прізвиська за іменем дружини могло бути дивне, незвичне ім’я дружини (*Jenofeta* → *Jenofeťák*). Ставалося і так, що чоловіка *Pepky* називали *Pepčák*, а вона потім, у свою чергу, отримувала прізвисько *Pepčačka* [Oberpfalcer 1930: 224-225].

З-поміж прізвищ, утворених від жіночих імен, зустрічалися і такі, що не були назвами дітей по матері. Прізвища *Марусій, Парасій, Ганусій, Мар’їан* і подібні були первісно гузливими назвами (на зразок *пласкій, бабії*) парубків, що залишилися до *Марусі, Парасі* чи *Калинки* [Редько 1966: 12; Oberpfalcer 1933b: 211].

Дослідження українських прізвищ з огляду на їх генезу привели М.Корниловича до цікавого узагальнення: прізвища за характером діяльності були поширені насамперед серед дворових селян, які не мали родової традиції, „повідбивалися” від своїх родин, ба навіть часом не знали або не пам’ятали свого батьківського ім’я [Корнилович 1930: 130]. Родова традиція у слов’ян головно асоціювалася з іменем батька. Це, очевидно, і зумовило негативну конотацію українського слова *безбачченко* перен., зневажл. ‘Людина, що не має батьківщини або не визнає, не шанує своїх батьків, попередників’ (пор. укр. *Іван Безрідний*, рос. *Іван не памящий родства*).

Незаміжня дівчина отримувала назву за прізвищем батька з додаванням андронімічного суфікса *-івн(а)* – *Ковалівна, Бондарівна, Лимарівна*. У чехів – лише донька коронованої особи (*Přemyslovna*, пор. *Анна Ярославна*) та найстарша незаміжня дочка – *Pospřilena, Bartošena*. Неодружений, несамостійний хлопець отримував назву знову ж таки за прізвищем батька з суфіксом *-ич, -енко* або *-ук* – *Кіндращенко, Горпищенко, Іванич, Бондарчук*. У східних слов’ян був і особливий патронімічний зменшувальний формант для синів незаконнонароджених: *Мстиславець, Ярославець* (імена синів князя

від наложниці). Жінка у подружжі отримувала звичайно прізвище чоловіка „как жена своя мужу есть его принадлежность” (О.О.Потебня), і родо-статева диференціація здійснювалася на частіше на словозмінному рівні (*Петренко, Маланюк, Хумра, Путіна*). Така тенденція до уніфікації (та її наслідки – родо-статева незмінність багатьох прізвищевих назв на приголосну, включаючи і суф. *-ин*) вступила у суперечність із граматичним ладом мови та тенденцією до *sexus*-диференціації. Вирішення цього конфлікту теж виявилось у різних мовах різним: українська та російська мови закріпила „непаспортні” суфікси прізвищ у розмовній мові (укр. *Ковалиха, Триндичиха, Шенелиха, Микитиниха, Грищучка*, рос. *Андрониха, Дроздыха, Шамилиха*). Чеська, послідовна у своїй *sexus*-диференціації, спроектувала на такі номінанти старіший андронімічний суфікс із значенням присвійності *-ová* (*Nováková, Vopišková*), аксіоматичний у чеському суспільстві („кожна чеська жінка є *-ová*” [Eisner 1997: 319]) настільки, що чеські журналісти звично додають його і до прізвищ іноземок, природно викликаючи цим відверте обурення останніх, не змінюючи, як виняток, лише ті, що є своєрідним „знаком якості” (*Brigitte Bardot, Sophia Loren, Agatha Christie*).

Лише у деяких суспільствах за жінкою залишилося право вибору прізвища при одруженні – залишити дівоче, тобто батькове, родове, або зберегти дівоче, родове із додаванням прізвища чоловіка. Цікаво, що прізвище чоловіка далеко не завжди опиняється у препозиції, найвірогідніше, з огляду на милозвучність та „прізвище-подібність” подвійного прізвища (укр. *Мартінова-Водка, Литвиненко-Вольгемут*, рос. *Тер-Минасова, Янко-Триницкая, Буць-Задунайская, чес. Císařova-Kolářová*). Цікавою є тенденція, про яку згадує О.О.Тараненко: жінки обирали собі псевдоніми у формі чоловічих імен, прилучаючись таким чином до тієї поваги, яка оточує у чоловічо орієнтованому суспільстві „чоловічі” професії [Тараненко 2005: 4]: укр. *Марко Вовчок* (Марія Вілінська), *Грицько Григоренко* (Олександра Олексіївна Судовщикова-Косач), чес. *Josef Novák* (Olga Fastrová), *Jiří V. Prokop* (Amalie Kožminová), *Miloš Varga* (Marie Laudová-Hoficová), фр. *George Sand* (Aurore Dupin). Протилежна тенденція не була характерна у слов'янських соціумах, хоча історія знає поодинокі випадки використання у повному іменуванні чоловіка імені матері (*Ерпх Марія Ремарк*) та прізвища дружини: президент Першої Чеськословацької республіки, „otec národa” Томас Масарик узяв собі після одруження з американкою Scharlotte Garrigue її прізвище як частину свого повного

іменування – *Tomas Garrigue Masaryk (T.G.M.)*, до того ж у препозиції, хоча для чехів ця жінка залишалася аксіоматично *Garrigová*.

Зауважимо, що дослідники слов'янських прізвищ (Ю.К.Редько, Н.О.Петровський, Л.Р.Осташ, Д.Молданова, С.М.Медвідь-Пахомова, І.В.Єфименко, J.Svoboda, V.Šmilauer) за вихідну їх форму приймають саме чоловічу родо-особову. Гендерна ж проблематика відантропонімічних прізвищ, котра є у нашому мовознавстві відносно новою, лише фрагментарно окреслюється у роботах Ю.К.Редька та Ф.Оберпфальцера, С.М.Медвідь-Пахомової. Питання творення родо-особових корелятивів жіночих прізвищ залишається поза увагою дослідників і розглядається лише у граматичній царині їх відмінювання.

Загалом же у сучасному слов'янському номінаційному просторі надзвичайно актуальною виявилася загальна тенденція до синкретизму з переважною експлікацією статі номіната на відміну, скажімо, від англійської мови, де чоловічі та жіночі антропоніми не розрізняються за характером граматичного оформлення основи (*John – Margaret*), а дружина взагалі виявляється „схованою” за прізвищем чоловіка (*John Braun – Margaret Braun*). У східнослов'янських мовах таке явище є периферійним і суттєво не впливає на загальну тенденцію: в українській мові „схованою” за чоловіком жінка виявляється лише у називному відмінку прізвищ на *-ук (-юк)*, *-ко* (*Ганна Ляшенко (Петрук) – Іван Ляшенко (Петрук)*), у інших відмінках родо-статєва диференціація відбувається за граматичними показниками (*Ганни Ляшенко, Ганні Ляшенко – Івана Ляшенка, Іванові Ляшенку* тощо). Зовсім „не видно” жінки за прізвищем чоловіка лише у кількісно обмеженій групі прізвищ на *-ин* (*Ганна Микитин – Іван Микитин / Ганною Микитин – Іваном Микитин*) та у деяких питомих російських прізвищах як на голосну (*Хитрово, Дурново*), так і на приголосну (*Гладких, Широких*). Сам же характер співвідношення тенденцій до синкретизму та аналітизму у антропонімічних номінантах у історичній перспективі зазнавав змін.

Думка про вторинність афіксальних родо-особових жіночих номінантів щодо чоловічих є загально визнаною, починаючи ще з М.В.Ломоносова, М.Греча, О.Х.Востокова, хоча окремі зауваження щодо деварбативів висловлювали В.В.Виноградов, Л.А.Булаховський, О.О.Потебня, І.І.Фекета, І.І.Ковалик, І.А.Хохлачова, І.А.Мельчук, щодо назв за національною чи територіальною ознакою – П.П.Чучка, В.П.Токар, Ф.Травнічек, З.Грушкова та ін. Наявність низки окремих зауважень є свідченням того, що вирішення цього питання не є абсолютно однозначним: гіпертрофованому розумінню

співвідношення чоловічих та жіночих родо-особових номінантів з боку лєських дослідників протиставляється ідея самостійного, паралельного формування маскулінних та фемінінних дериватів [Моисеев 1959: 176-189], хоча і вона не знайшла широкої підтримки у лінгвістичних колах, оскільки для значної частини слов'янських фемінативів структурно-семантичний зв'язок з мотиваторами-маскулінізмами не можна заперечувати. Факт демаскуліності фемінативів є також одним із докорів феміністично зорієнтованої славістики чоловічо зорієнтованій мові.

Творення моцїйних корелятивів у напрямку *чоловіча родо-особова назва* → *жіноча родо-особова назва* має давню традицію, що бере свій початок у родинних назвах і про яку можна говорити як про тенденцію, адже в усіх слов'янських мовах творення моцїйних корелятивів у зворотному напрямку є явищем винятковим, хоча останнім часом і активізується у специфічній оцінній сфері номінантів, пов'язаних із сексуальним життям та сексуальною поведінкою: укр. *стриптизер* ← *стриптизерка*, *проститут* ← *проститутка*, рос. *блудник* ← *блудница*, *развратник* ← *развратница*, чes. *záletník* ← *záletnice*, *putifár* ← *putifařka*.

Загалом же у сучасній слов'янській дериватології представлений, за наявності загального розуміння корелятивності у категорії поміпа *femіnіna*, і підхід до парних фемінативів як до полімотивованих слів, пов'язаних структурно-семантичними відношеннями не лише із маскулінними назвами. Фемінінний словотвір, як справедливо зауважує А.К.Смольська, ні у одній із слов'янських мов не обмежується лише корелятивними моделями: у ньому є зразки асиметричних назв осіб жіночої статі [Смольская 1993]. До того ж у сфері фемінінного словотвору широко представлена і кодеривація. М.Докуліл переконливо обґрунтовує, що при визначенні похідності того чи іншого слова слід брати до уваги як значеннєве, так і формальне узгодження („ступінь звукової відповідності”) між твірною і похідною основами. Для прикладу він наводить *mladik* – *maladice* (← *mlady*). Особова назва *maladice*, за М.Докулілом, є ближчою за семантикою до чоловічої назви *mladik*, ніж до *mlady* на тій підставі, що вона має з назвою *mladik* спільну ознаку – рису молодой людини, отже „на цій підставі, власне, всі назви осіб жіночої статі, які мають свої чоловічі відповідники, є ближчими саме до цих чоловічих назв, аніж до інших мотивуючих слів” [Dokulil 1962: 111]. З огляду на предмет аналізу нас цікавитимуть факти наявності-відсутності жіночих корелятивів, а отже, основна увага буде зосереджена саме на моцїї.

На думку Ф.Оберпфальцера, найдавнішим фемінізуючим формантом був *-а* (укр. *онук – онука*, рос. *раб – раба*, чес. *bratran – bratrana*). Пізніше такі жіночі кореляти почали утворюватися й за допомогою інших фемінізуючих формантів: укр. *селянин – селянка, житель – жителька, раб – рабиня* / рос. *провидець – провидица, воитель-воительница, бог – богиня* / чес. *modloslužebník – modloslužebnice, věstec – věstkyňe, rodič – rodička*. Творення паралельних жіночих родо-особових форм дослідники визначають як закономірність у слов'янських мовах [Білоусенко, Німчук 2002; Oberpfalzer 1931a; Gregor 1956; Демидова 1965], наслідком якої були моцйні кореляти на зразок *вор – ворця, деспот – деспотиця, чорт – чортиця, гость – гостиця*, чес. *vrah – vrahyně, blázen – bláznice, lakomec – lakomice, vězeň – věznice, jedlík – jedlice*, відсутні у сучасних слов'янських мовах. З часом чоловічі та жіночі родо-особові назви інтегрували у єдину чоловічу особову назву, яка, відповідно, набула або значення парного роду (як *вор, деспот, vrah*), або значення спільного роду (*lakomec, jedlík*).

Обмеження щодо творення моцйним способом жіночих соціально активних імен бере свій початок у виділенні у період найдавнішого поділу праці суто „чоловічих” та суто „жіночих” сфер і, відповідно, родів занять, позначених уявленнями про роль та соціальний статус чоловіка та жінки, що їх із властивою йому дотепністю сформулював поет:

А ну отдай мой каменный топор!

И шкур моих набедренных не тронь!

Молчи, не вижу я тебя в упор, –

Сиди вон и поддерживай огонь!

Выгадывать не смей на мелочах,

Не опошляй семейный наш уклад!

Не убрана пещера и очаг, –

Разбаловалась ты в матриархат!

Придержи свое мнение:

Я – глава, и мужчина – я!

Соблюдай отношения

Первобытнообщинныя!

(В. Высоцкий. Про любовь в каменном веке).

Отож з тих діб „чоловічими” стали назви ремесел і родів занять, що потребували активної фізичної сили (укр. *коваль, стельмах, мірошник, бондар, кожум'яка, шаповал, кушнір, чинбар, лимар, фурман, гонтар, чоботар, товчій, колій, кухта, золотар* [Вовк 1996], рос. *коновал, каменщик, мясник, плотник, шорник, землекоп, лесоруб, дровосек, конюх* [Струков 1960] чес. *kořiník, koželuh, kolář, vozka, kočí*,

topič, nosič, skalák, kamenik, kamnár, pesař [Winter 1906] тощо, жінкам, відповідно, окреслено пасивне, „жіноче” (укр. *породілля, повитуха, покоївка, швачка, прачка, ткаля* /рос. *белошвейка, кормилиця, нянька, уборщица, фрейліна, рукодельниця, корсажниця* /чес. *kojná, úvodnice, šestinedělka, koutnice, osudnice, šatařka, šněrovačka, korzetářka, toaletářka, tvarohářka*), причому лише у цих сферах діяльності жінка виявилася номінаційно незалежною від чоловіка. За „чоловічою” сферою закріпилися назви підмайстрів (укр. *кравченко, бондарчук*, рос. *подкравчий, подмастерье*, чес. *podkoní, podkomoři*), військові чоловічі родо-особові номінанти (*отаман, гетьман, козак*), назви соціально-станового характеру, де домінувало, безперечно, чоловіче (*король, князь, граф* тощо), назви титулованих осіб (*курфюрст, магараджа, мілорд, мурза, падишах, халіф, шейх*). Особливу групу в усіх порівнюваних мовах склали чоловічі родо-особові номінанти конфесійної сфери (*священик, піп, пресвітер, кантор, папа* / рос. *дьяк, архиерей, митрополит, прелат, подьячий* /чес. *feldkurát, kněz, presbyter, rabín*). Виняток тут складає номінант *дьячица* ‘у ранньому християнстві – жінка-дьяк’.

У кожній з досліджуваних мов представлені різні за обсягом групи родо-особових найменувань, диференційованих за ознаками *sexus* та *genus*, званих іменники парного роду [Безпояско, Городенська, Русанівський 1993: 54-56], моцйні кореляти [Клименко 2000: 354], елементи сексуальних парадигм [Кронгауз 1996: 511], *přechýlená jména* [Hrušková 1967: 536] *rodové dvojice* [Trávníček 1954: 240-247], *moční feminína* [Oberpfalcer 1933b: 14], демаскуліни [Затовканюк 1975: 47], відповідною ознакою яких є вторинність жіночих корелятів щодо чоловічих родо-особових імен, а кожна чоловіча родо-особова форма як немаркована має маркований корелят з експлікованою семою жіночої статі, тобто належить до ряду лексем із двочленною родовою парадигмою. У таких парах маскулінізуючим формантам властива первинна семантична функція особи і вторинна семантична функція статі, що корелює з граматичною функцією роду. На комунікативному рівні у назвах осіб чоловічого роду виявляється орієнтація спершу на особу-виконавця дії або чинника стану, а сема родової віднесеності стає другорядною у акті повідомлення. У назвах з показниками грамам жіночого роду відчутна домінантність інформації про стать особи і другорядність, віддаленість повідомлення про особу взагалі (*кіоскерка* – та, що працює в кіоску, схематично сема статі + сема особи) [Безпояско, Городенська, Русанівський 1993: 55-56].

Тенденція до фіксації родо-статевої ознаки суб’єкта переважно засобами словотвору є спільною для усіх слов’янських мов. При цьому

найвищий ступінь ізоморфізму між макросистемами *nomina masculina* та *nomina feminina* засвідчує чеська мова, де обов'язковість регулярної родо-статевої кореляції номінантів чоловічої та жіночої статі є живим явищем і організує усю систему словотвору із значенням особи. Здатність позначати жінку-діяча, носія певної професії, суспільно-політичної функції тощо за допомогою стилістично нейтральних іменників жіночого роду із значенням особи є нормою старочеської [Gregor 1956] та сучасної чеської мови [Kubík 1956; Hnušková 1967: 536-551; Kroupová 1980; Kraus 1995; Oberfalzer 1931a; 1933b; Šmilauer 1971; Нешиденко 1960; 1965; 1966]. Дозволимо собі припустити, що така “мовна повага” до жінки є суспільно та історично вмотивованою: попри те, що жінка під впливом західного християнства залишалася полонянкою Євиного гріха, на чеських землях, починаючи із доби Середньовіччя, жінка мала інший статус, ніж на східних землях Славії, – вона була більш рівноправною і суспільно вагомою [Lenderová 2002; Hořká 1999; Čiřařová-Kolářová 1941; 1915; 1942]. І, як наслідок, – фемінізм у своєму зародку в Чехії не був агресивним: спроба емансипації тут мала більш глибокі корені, ніж здається на перший погляд; фемінізм був помірним, виникав не як протиставлення чоловікам, а у тісній співпраці з ними, як об'єднання зусиль суспільства з метою відродження чеської нації (зауважимо, що першим чеським феміністом з повним правом вважається Т.Г.Масарик) [Lenderová 2002: 80]. У 20 столітті лише право, богослужіння та військова служба залишалися для жінки недоступними, хоча ХХІ століття внесло свої корективи і у ці обмеження: В уставі Збройних сил Чеської Республіки сьогодні узаконені військові звання *vojínka, desátnice, četařka, rotná, rotmistřyně, nadrotmistřyně, podpraporčice, praporčice, nadpraporčice, štábní rotmistřyně, štábní praporčice, podporučice, poručice, nadporučice, kapitánka, majorka, podplukovnice, plukovnice, brigádní generálka, generálmajorka, generálporučice, armádní generálka* [Základní řád ozbrojených sil České republiky 2001: 132]¹⁶. Виняток з правила продовжують складати чоловічі родо-особові номінанти з „виразно статеvim” значенням, маскулінізмами за родом „суто чоловічої” діяльності, номінанти, пов'язані із соціально-майновим статусом, хоч і вони, за лексикографічними даними, зазнають еволюційних змін у напрямку словотвірної фемінізації

¹⁶ У той час як у російській армії, за даними С.Рикова [Рыков 2005], проходять військову службу близько 500 тис. жінок, звання полковника мають 27 з них, підполковника 97, майора – більше ніж 350, назви жінки за ознакою військового звання традиційно використовуються у чоловічій формі.

(*soustružník* → *soustružnice*, *betonář* → *betonářka*, *svářeč* → *svařečka*, *frézař* → *frézařka*, *dědic* → *dědicka*).

Словотвірна система чеської мови виявилася найбільш пристосованою до словотвірної фемінізації завдяки яскраво вираженій словотвірній потенції (використання з цією метою як розвинуеної системи суфіксів, так і системи словозмінних морфем, яким належить звичайно роль допоміжного засобу). Система фемінізуючих словотвірних афіксів чеської мови не настільки різноманітна, але, що важливо, вирізняється високою мірою стабільності на усіх етапах розвитку чеської мови, хоча ступінь продуктивності деяких з них зазнавав змін. Чеська мова є звиклою до номінантів типу *pedagožka*, *filoložka*, *fonetička*, *matematicka*, *ministryně*, *soudkyně*, *autorkyně*, *magistra*, *docentka* [Šmejrková 1997]. До того ж жіночі родо-особові номінанти виявляють у чеській мові високу словотвірну варіативність (*poselka*, *poslice*, *poselkyně*, *poslovka*; *krejčice*, *krejčka*, *krejčová*; *Židovka*, *Židovice*; *opilka*, *opilkyně*), почасти з певними стилістичними та експресивними нашаруваннями. Не випадково П.Айснер, порівнюючи чеську мову з іншими за наявністю моційних корелятів, назвав її вельми виразною, ба навіть еротичною: практично усі чеські особові назви експліцитно вказують на стать суб'єкта [Eisner 1997: 317-322]. Отож на закиди феміністської лінгвістики щодо деспотизму маскуліності у мові (її представниці вважають, що у рамках тенденції до позначення жінки за родом діяльності чоловічим родо-особовим номінантом „жінки взагалі ігноруються мовою” [див. Кирилина 1999: 40-41]), чеські лінгвісти та лінгвістки реагують спокійно та доволі скептично, адже проблеми, поставлені феміністською лінгвістикою, до чеської мови можна вважати лише частково дотичними [Šmejrková 1997: 146-158; 1995: 43-55; Hoffmannová 1995: 57-60].

В українській та російській мовах, де моція не є явищем регулярним, частка моційних корелятів у межах макросистем *nomina masculina* та *nomina feminina* є відповідно різною: в українській мові переважає тенденція до суфіксального творення співвідносних з чоловічо-особовими іменниками жіночих родо-особових корелятів (І.І.Ковалик, А.П.Загнітко, О.О.Тараненко, Н.Ф.Клименко, І.І.Фекета, Я.В.Пузыренко, С.П.Семенюк), у російській, навпаки, зростає питома вага синтаксичних засобів у вираженні значення жіночої статі (В.В.Виноградов, П.А.Дмитрієв, І.П.Мучник, Н.Г.Озерова, А.К.Смольська, Г.П.Нещименко). За даними І.Ф.Протченка, у російській мові на позначення осіб жіночої статі паралельні назви утворюються у співвідношенні 1:4 [Протченко 1985: 288] (подібні дані щодо частки моційних корелятів наводить М.Є.Федотова – 28,3%

[Федотова 1997]) у той час як в українській мові жіночі найменування складають 41% усіх найменувань осіб [Фекета 1969], а корелятивні пари утворюються у 68,8% [Федотова 1997] випадків.

Наведені вище факти мають свої пояснення. З одного боку, близькоспоріднені слов'янські українська та російська мови мають розвинену систему потужних засобів (переважно – суфіксальних, значно рідше – формотворчих) – в українській мові це основні афікси (їх, за І.І.Фекетою, загалом 14) –*к(а)*, –*ниц(я)*, –*иц(я)* (–*чиц(я)*, –*щиц(я)*, –*ух(а)*, –*их(а)*, –*ш(а)*, –*ин(я)* (–*ен(я)*, –*івн(а)*, –*ис(а)*, –*ес(а)*, –*н(а)*, –*л(я)* (–*ал(я)*, –*ил(я)*, –*іл(я)*, –*ул(а)* та суфікс/закінчення –*а* (*'а*), у російській таких афіксів 23 [Виноградов 1972: 114-116] –*иц(а)*, –*ниц(а)*, –*щиц(а)* (–*чиц(а)*), –*льщиц(а)* (–*альщиц(а)*, –*ильщиц(а)*, –*ульщиц(а)*), –*тельниц(а)*, –*овиц(а)* (–*євиц(а)*), –*лиц(а)*, –*к(а)*, –*енк(а)*, –*анк(а)*, –*истк(а)* –*'арк(а)*, –*ачк(а)* (–*ячк(а)*), –*овк(а)*, –*ентк(а)* (–*антк(а)*), –*итк(а)* (–*атк(а)*), –*ш(а)*, –*их(а)*, –*ух(а)* (–*ушк(а)*), –*есс(а)*, –*ис(а)*, –*ин(а)* та суфікс/закінчення –*а* (*'а*). Чеська мова засвідчує, як це не парадоксально, лише 7 основних фемінізуючих формантів [Hrušková 1967: 536-551]: –*к(а)* (–*нк(а)*, –*enk(а)*, –*ičk(а)*, –*ovk(а)*, –*ezk(а)*); –*ic(e)* (–*nic(e)*, –*čic(e)*, –*ovic(e)*, –*evic(e)*); –*ун(ě)* (–*кун(ě)*, –*овкун(ě)*); –*ов(á)*; –*н(а)* (–*овн(а)*, –*ін(а)*, –*ін(а)*, –*ezn(а)*); –*anda* та закінчення/суфікс *а* (*'а*). З іншого – у кожній із східнослов'янській мов виявляється система факторів, що стимулює чи, навпаки, обмежує тенденцію до синкретизму у родо-статевій диференціації назв осіб. З-поміж таких факторів чітко виділяються інтралінгвальні та екстралінгвальні.

Інтралінгвальними чинниками, що стримують тенденцію до синкретизму, слід вважати:

- статус особи чоловічої статі як людини взагалі („...іменем чоловічого роду, невизначеним за своїм значенням, позначається сам рід взагалі (*порода, genus*, тобто загальне логічне значення особи), усе загальне значення імені...; сама стать не виступає яскраво, не визначається у імені чоловічому. Уся визначеність, обмеженість, позитивність, а разом з ними і стать, виступають у імені жіночому” [Аксаков 1880: 66]).

- набагато більше інтелектуальне навантаження та семантичний об'єм, об'єктивність та свобода від експресивних нашарувань і узагальнений характер чоловічих родо-особових номінантів порівняно з жіночими;

- номінаційні властивості чоловічого родо-особового номінанта, що у однині позначає особу чоловічої статі, а у множині має подвійну функцію: з одного боку, його форма у множині може позначати людей незалежно від статі (*сусіди, родичі, гості, свати*), з іншого –

сукупність чоловіків і жінок, певну спільну дію, ознаку, що їм властива (як-от назви осіб чоловічої статі за національною, територіальною, соціальною ознаками (українці, кияни, монголи, сибіряки, дворяни);

- фонетико-структурні особливості твірної основи маскулінізмів. У ряді випадків утворення жіночих моційних корелятів призвело б до громіздкого, нехарактерного східнослов'янським мовам поєднання приголосних на морфемному шві. Так, продуктивний моційний суфікс $-к(a)$ в українській та російській мовах не узгоджується з рядом твірних основ на приголосну іншомовного походження (укр. та рос. *філолог, картограф, кардіохірург*) – інакше б виникли *філоложка, арбітрка, картографака*, з нульсуфіксальними основами композитного типу (*водовоз, казнокрад, радіотехнік*), з твірними основами на $-ець$ назв осіб за національною та територіальною ознакою (укр. *закарпатець, іракець, лондонець* /рос. *санкт-петербуржець, гамбуржець*);

- суміщена двозначність питомих андронімічних суфіксів укр. $-их(a)$, $-к(a)$, $-ш(a)$ /рос. $-ш(a)$, $-их(a)$, що пізніше розширили свою номінаційну сферу на найменування жінки за родом діяльності (*агрономша* 'дружина агронома' і 'жінка-агроном'; рос. *банкирша* 'жена банкира' і 'содержательница банковского дома'). Зазначимо, що андронімічна семантика суфікса $-ш(a)$ справила суттєвий вплив на формування усієї системи моційних корелятів та способи вираження статі у російській мові;

- непродуктивність слотовірної моделі (від деяких чоловічих номінантів на $-ик$ (*практик, холерик, флегматик, класик, трагік*) могли б утворюватися жіночі кореляти на $-к(a)$ на зразок *флегматичка, холеричка, ліричка*, однак внаслідок непродуктивності слотовірної моделі на $-ик$ вони утворюються рідко [Фекета 1969: 18-19];

- синтагматичні обмеження деяких фемінізуючих суфіксів зумовлені проекцією їх первинної андронімічної семантики з виразним соціальним компонентом на їх стилістичні характеристики (укр. суфікс $-их(a)$: *млинариха, чинбариха*, рос. $-ш(a)$: *провизорша, учительша*);

- потенційний конфлікт омонімів, до якого призводить творення моційного корелята, формально ідентичного омонімові особового чи неособового значення (укр. *штукатур* – *штукатурка, вівчар* – *вівчарка, домогосподар* – *домогосподарка* /рос. *кочегар* – *кочегарка, буржуй* – *буржуйка, грибник* – *грибница*). У ряді випадків, які можна визначити як квазімоційні, протиставлення граматичних і формальних

показників чоловічого та жіночого роду не відбиває симетричного семантичного протиставлення відтворюваних ними об'єктів дійсності (*математик* 'спеціаліст у області математики; *вчений*' → *математичка* 'студентка математичного факультету; вчителька, викладачка математики' (але не вчений); *відьма* 'за народним повір'ям – жінка, яка, знаючись з нечистою силою, завдає людям шкоди; *чаклунка*' → *відьмак* 'за народним повір'ям – чоловік, який знається з нечистою силою; *чаклун* /рос. *толстовец* 'последователь религиозно-этического учения Л.Н.Толстого' → *толстовка* 'последовательница религиозно-этического учения Л.Н.Толстого' и 'широкая и длинная мужская блуза в складках с поясом'). Подібні факти мають місце і у чеській мові, хоча випадки семантичного розходження складників таких пар є там, за спостереженнями М.Кубіка та Г.П.Нещименко, поодинокими [Kubík 1956; Нещименко 1966] (пор. *bylinář* '1. Чоловік, який збирає лікарські рослини і лікує ними; *bylinářka* '1. Жінка, що збирає лікарські рослини і лікує ними. 2. Книга про лікарські рослини; *mys* 'чоловік, що заробляє на життя миттям чого-небудь (*mys automobilů*), мийник'; *myčka* '1. Жінка-мийниця. 2. Пристрій для миття чого-небудь'; *holec* 'недорослий молодий чоловік, підліток'; *holka* '1. Недоросла жінка, підліток. 2. expr. Жінка взагалі. 3. Мила, кохана, наречена. 4. hanl. Повія, проститутка' аж по повну „семантичну деградацію” жіночого квазікорелята *profesionálka* 'повія' щодо *profesionál* 'прекрасний спеціаліст, знавець своєї справи' або *hampejznice* 'žena, která „pracuje” v hampejzu' (жінка, що „працює” у домі розпусти)', 'majitelka nevěstince' (хазяйка дому розпусти) щодо *hampejzník* 'návštěvník hampejzu' (відвідувач такого закладу));

• вплив офіційно-ділового стилю зі стандартним оформленням номінанта у документації, де стать особи-спеціаліста на має актуального значення. У типових класифікаторах професій увага фіксується передусім на ознаці виконавця певної функції чи її носія, а не на ознаці статі. Крім того, номінанти осіб за професією, родом діяльності, суспільним становищем є одночасно і назвами самих цих професій, посад чи звань (*заступник директора, вихователь, будівельник, хімік-технолог* тощо). За даними Я.В.Пузиренко, жіночі назви у класифікаторах професій складають загалом 0,5 – 1, 5% від загальної кількості назв професій [Пузиренко 2005];

• мовний консерватизм, протидія самої мовної системи та опір колективу мовців, який підсилюється відсутністю традиції утворення моційних корелятів: вживання номінантів *борець, вождь, ворог, знавець, митець, предок, член* лише у чоловічо-особовій формі чимось іншим, крім традиції, важко пояснити.

Як екстралінгвальні чинники, що стримують тенденцію до синкретизму, в усіх порівнюваних мовах можна визначити:

- наявність у мовах номінантів із „власне статевим” значенням *masculina tantum*, мотивованих фізіологічними відмінностями чоловіка від жінки (укр. *бородань, вусань, кремез, велет, черевань, імпотент* /рос. *бородач, усач, бас, баритон, тенор, педераст, кастрат* /чес. *plešák, plešárius, plešingr, vousáč, knírác, bradáč, kleštěnec*);

- наявність у мовах номінантів з виразною взаємодією біосоціальних параметрів *sexus ↔ gender*: укр. *бабій, двоєженець, гульвіса, рогносець, ловелас, джигун, зальотник* /рос. *альфонс, бабник, нарцис, ходок, селадон, юбочник, ловелас, подкаблучник* /чес. *sukničkář, holkař, paroháč, záletník, věrtoprach, prostopásník*;

- наявність у мовах номінантів, традиційно сприйманих як назви чоловічих професій та роду занять (укр. *м'ясник, інквізитор, отаман, гетьман, козак, гайдук* /рос. *писець, палач, десятник, гардемарин, гусар, юнкер* /чес. *kominář, bačkorář, maňáskář, bednář, hrobník, pluhař, bradýř, feldkurát, kněz*);

- відсутність суспільного замовлення на моцїні кореляти (*шахтар, ливарник, коваль, токар, слюсар-сантехнік, клепальник*). У разі потреби з огляду на екстралінгвальні чинники такі номінанти можуть бути і були створені (*трактористка, комбайнерка* /рос. *многостаночница, крановщица* /чес. *lazebnice, soustružnice, zátečnice, betonářka*), однак створювати жіночі назви, які позначають неіснуюче, було б штучним і непотрібним [Кучеренко 1961: 104].

З огляду на наведені факти важко погодитися з думкою про те, що „наявність чи відсутність жіночих відповідників до чоловічих визначається передусім особливостями суспільно-виробничої діяльності і лише у окремих випадках залежить від словотвірної системи мови” [Дементьев 1954: 12].

Чинниками, які, навпаки, стимулюють тенденцію до аналітизму, є передусім

- спільна слов'янська тенденція називати жінку жіночим іменем, що виражалась через наявність у мовах, нехай і непродуктивної, обмеженої кількісно групи гетеронімічних номінантів, що строго диференціювали стать в усіх числових формах (*чоловік – жінка, чоловіки – жінки, брат – сестра, брати – сестри*);

- розвинуті системи моцїйних афіксів (в українській мові -14 основних фемінізуючих афіксів, у російській – 23, у чеській – 7);

- неможливість деяких маскулінізмів попри загальну для них закономірність набувати узагальненого значення та одночасно

позначати і жінку (*українець, чех, росіянин, киянин, пражанин, москвич*).

• труднощі, що їх східнослов'янські мови відчували в узгодженні дієслова у минулому часі та умовному способі, прикметників та дієприкметників з номінантами-маскулінізмами, вжитими щодо жінки (Л.А.Булаховський, Н.А.Янко-Триницька, А.А.Брагіна, І.Ф.Протченко (пор. думку І.П.Мучника про те, що „порушення звичних норм узгодження слів при синтаксичній *sexus*-диференціації має глибоке коріння і не є, по суті, порушенням основ” [Мучник 1963: 39-83]).

• національно-мовний пуризм як культивування тих мовних явищ і тенденцій, що вважаються справді питомими і специфічними для певної мови (О.О.Тараненко).

Екстралінгвально цю тенденцію стимулювала певна суспільна необхідність у найменуванні жінки з огляду на розширення сфери її діяльності, наявність у межах однієї професії чи роду занять різних для чоловіка та жінки норм, як-от спортивна сфера [Пискун 1972], випадки, коли у межах професійної діяльності участь жінок не можна замінити участю чоловіків (театральна-сценічна сфера) тощо.

У випадках, коли гетеронімічні та словотвірні потенції ідентифікації жінки за ознакою статі одним словом виявилися вичерпаними або коли утворений жіночий моцїйний корелят не набув у мові статусу звичного і природного, на засадах тієї ж вторинності щодо чоловічого найменування конкретизація жіночої статі особи відбувається на позалексемному рівні

• у апозитивних синтагмах, де означуваним елементом виступали чоловічі родо-особові назви, власне означенням – ім'я з семою жіночої статі, яка є для нього основною (укр. *жінка-інженер, дівчина-бригадир* /рос. *женщина-педактор, дама-бизнесмен* /чес. *ženský důstojník, dívka-partyzán, ženský soudce, slečna doktor, paní profesor* (принагідно зазначимо, що такі факти, поодинокі у чеській мові у першій половині 20 століття, пізніше, як неприродні, були замінені номінантами *doktorka, profesorka, důstojnice, partyzáňka, soudkyně*));

• контекстуально з семантикою вторинності щодо чоловічого родо-особового номінанта через посередництво апозитивної конструкції укр. *як... , рос. в роли..., в качестве...*, у чеській мові – конструкцією з дуплексивом (вербальним атрибутом): *Як інженер Марія Чумаченко була відома усьому колективу заводу (Рівне Вечірне); ...Русские женщины делали попытки поступить в качестве добровольца в действующую армию (Женский вестник); Po absolvování odborného kurzu je činná jako mistr servirovač (Vlasta).*

• в узгоджувальних конструкціях типу *інженер зауважила, молода біолог говорила*, де координуючий член синтагми – дієслово у формі минулого часу – цілком спрямований на адекватне відображення номінативної категорії статі через систему іменних флексій, тоді як атрибутивний елемент – прикметник – на граматичну характеристику іменника. Зауважимо, що у чеській мові таке узгодження є нехарактерним.

Загалом же у слов'янських мовах категорія особових іменників чоловічого та жіночого роду стала тією ланкою, де виразно виявляється факт розвитку граматичної (у нашому випадку – словотвірної) системи за своїми власними внутрішніми законами під знаком впливу соціальних факторів за примату внутрішніх мовних законів та мовної традиції.

Наприкінці XIX – на поч. XX ст. російська мова пережила своєрідний бум словотвірної фемінізації, пов'язаний з офіційним проголошенням рівності чоловіка та жінки. Активізація під впливом соціальних факторів продукування моційних корелятивів на позначення жінки призвела до значного розхитування норми, породивши „новоизмышленные речения”, утворені на вимогу „феміністко-рівноправок” почасти всупереч мовним законам. Не беручи в увагу відносно прийнятні номінанти *исторички, филологички*, які І.О.Бодуен де Куртене, відчуваючи незручності, вживав у лапках, наведемо як приклади лише деякі з новотворів – *милиционерка, инвалидка, фабзаушница, токариха, авторша, шкрабиха, члениха, завнаробразиха, штиониха, сыпариха, кочегарка* [Янко-Триницкая 1966: 177-182] (у чеській мові під впливом радянських революційних тенденцій з'явилися *kultpropčice* 'referentka po kulturně propagačni práci' *děldopka* 'dělnická dopisovatelka', *vzdvizenka, ženoddělka*). Однак, як зауважує Г.П.Нещименко, іменники жіночого роду із значенням особи не запозичуються – запозичуються імена чоловічого роду, а пізніше посередництвом продуктивних суфіксів жіночого роду на базі словотвірних закономірностей мови перетворюються в імена жіночого роду із значенням особи [Нещименко 1960: 188]. На щастя, у чеській мові не набули функціональності запозичені з російської і зафіксовані словником [SSJČ 1989] номінанти на зразок *kultpropčik* чи *děldop*). Палке бажання словотвірно експлікувати стать жінки вочевидь передувало вибору форми (и кухарка может управлять государством!) без огляду на її немилозвучність, навіть попри те, що суфікс андронімічної семантики *-ух(a)* уже на той час сприймався як просторічний і використовувався у мові лише okazіonalно (справедливості ради зауважимо, що суфікс *-ш(a)* у окреслений період

мав абсолютно нейтральне стилістичне забарвлення [Аверьянова 1960: 129-137; Дубовик 1980] – пейоративних конотацій такі номінанти почали набувати вже у перші пореволюційні десятиліття, коли незалежність жінки від чоловіка стала гаслом „рівноправок”. Довгий час співіснували у мові й варіанти *буржуйка* – *буржуазка*, *женотделка* – *женотдельщица*, *нэпманка* – *нэпманша* – *нэпачиха* та варіанти, що синтезували андронімічну та агентивну семантику (*красноармейка* ‘жена красноармейца’ і ‘женщина- красноармеец’).

Відомо, що у мові форма є консервативнішою за зміст. Намагання у тогочасному російському суспільстві за будь-яку ціну підпорядкувати форму актуальному соціальному замовленню породило ряд мовних покручів, які, на щастя, не мали довгого віку. У межах мовної норми, розбалансованої до максими, набирає сили інша тенденція – називати жінку іменником чоловічого роду, котра наприкінці XIX – на поч. XX ст. виявила себе переважно у мові високоосвіченої інтелігенції і, відповідно, поширювалася на назви висококваліфікованих професій чи назви за суспільно-політичним родом занять. Після революції цій тенденції довелося долати опір пролетарського жіноцтва, що певною мірою гальмувало її поступ.

Уже наприкінці 20-х років XX ст. питома вага іменників чоловічого роду на позначення жінки зростає, причому, як зауважує Н.А.Янко-Триницька [Янко-Триницкая 1966: 181-182], навіть тоді, коли жіноча родо-особова форма у російській мові того часу існувала. Особливо це стосувалося номінантів з суфіксами *-ш(a)* та *-ух(a)*, котрі породжували небажані асоціації і утверджувалися у сфері просторічної лексики. Принагідно додамо, що у чеській мові андронімічний суфікс *-ová* питома не виявляв жодних соціальних конотацій – і дружина короля, і дружина лазника, що чи не найбільш зневажався чеським суспільством [Winter 1906: 245], іменувалися однаково (*králová*, *lazebníková*). На позначення жінки за професійними функціями використовувалися суфікси *-ice*, *-yně*, *-ka*. Таким чином суфікс *-ová* залишився спеціалізованим саме на андронімічних номінантах, включаючи прізвища дружини за прізвищем чоловіка, і функціонально не перетинався з іншими типами формантів.

Різні групи чоловічих родо-особових номінантів із різним характером твірної основи (питомої, запозиченої, композитного, абрєвіаційного типів) по-різному звільняються від нав’язаної соціальним замовленням неприродної фемінізації: деякі з них отримують паралельні форми (*инспекторша* – *инспектриса*, *арендаторша* – *арендаторка*), інші переходять у стилістично забарвлену площину, ще інші – набувають апозитивного означення,

що нейтралізує значення чоловічої статі (*женщина-врач*). Напругу, що утворилася на цій ділянці морфологічної системи, російська мова зняла мудріше від людей і власне мовними, зовсім не революційними засобами: „Останнім часом у зв'язку з активізацією ролі жінок у тих сферах, які раніше були доступні лише для чоловіка, у російській мові постала нагальна необхідність у вживанні самостійного жіночого роду дієслова, хоча назви різних спеціальностей і посад не завжди дозволяють утворення назви жіночого роду, позбавленої двозначності” [Пешковський 1938: 192].

Активізація процесу словотвірної фемінізації є помітною тенденцією і в українській мові початку 90-х років ХХ ст. Вона пов'язана не лише із загальним процесом демократизації слов'янських мов та лібералізації їх норми, але й з національно-мовним пуризмом, що виявився в культивуванні питомих в українській мові явищ, що відрізняють її передусім від російської (власне, в національно-мовному пуризмі О.О.Тараненко вбачає одну з рушієвих сил зазначених процесів у тих мовах, що розвивалися й продовжували розвиватися під потужним впливом інших мов, наприклад, білоруської щодо російської).

Активізація словотвірної фемінізації знаходить свій вияв у тенденції до стилістичної нейтралізації словотвірних фемінізмів, які функціонували у розмовному мовленні протягом 20-30-х років ХХ ст. без відповідної кодифікації (*доцентка, інженерка, директорка, професорка* тощо), до засвоєння таких номінантів з мови діаспори (*лідерка, режисерка, спікерка, прес-секретарка, прем'єрка*), включаючи номінанти *членкиня, фахівчиня* і навіть *малодчиня*, а також фемінізовані номінанти на позначення особи жіночої статі як носія певної ознаки, роду занять чи посади (*головна інженерка, адвокатка, президентка, докторка*) [Тараненко 2005: 23].

До широкого продукування таких новотворів спонукає в українській мові відносно вища стилістична нейтральність моційного суфікса *-к(а)* порівняно з російською мовою, де йому відповідає стилістично забарвлений суф. *-ш(а)*: пор. укр. *лікарка* – рос. *докторша*, укр. *директорка* – рос. *директорша*. При цьому сфера їх функціонування обмежується сьогодні ЗМІ, перекладною літературою, кінопродукцією, у той час як у офіційно-діловій сфері переважають номінанти чоловічого роду лише з принагідною, у разі необхідності, вказівкою на стать, що цілком підтверджує дослідження Я.В.Пузиренко [Пузиренко 2005]. Жіночі родо-особові номінанти фіксуються там, де вони вважаються традиційно „жіночими” (*офіціантка, секретарка, перукарка, доярка, телятниця, свинарка*

тощо). У той же час суспільна думка щодо сприйняття чи несприйняття представниками обох статей фемінізованої словотвірної чи маскулінізованої моделей мовної ідентифікації жінки є суперечливою [Тараненко 2005: 7-8]. Власне, від набуття чи ненабуття словотвірними моцйними корелятами статусу узуальних залежатиме розвиток та співвідношення процесів маскулінізації та словотвірної фемінізації в українській мові.

Маскулінізація як вживання назв соціально активних осіб чоловічого роду (чоловічо-особових номінантів за посадою, професією, науковим званням, суспільно-політичною функцією) на позначення жінки – явище історії слов'янських мов нового часу, пов'язане передусім з інтелектуальною сферою. Жінка у такому разі іменується чоловічим іменем висококваліфікованої професії чи високоінтелектуального роду занять (*професор, посол, поет, письменник* тощо). Іменам, що потенційно можуть вживатися у такій функції, вчені приписують різний лінгвістичний статус¹⁷.

Аналізуючи це явище, А.К.Смольська вважає, що коло питань, пов'язаних із маскулінізмами (= маскулізмами), які досліджує лінгвістична славістика, можна звести до двох основних проблем: 1) причини і період виникнення; 2) сфера поширення даного явища у слов'янських мовах. На її думку, причинова проблематика досліджена у мовознавстві краще, однак причини маскулінізації, що наводяться у лінгвістичних дослідженнях (екстралінгвістичні, соціальні) та власне лінгвістичні (мовні явища різних рівнів) звичайно не вишиковуються у один ряд, не кваліфікуються за мірою важливості [Смольская 1993]. Додамо, що, на жаль, не завжди досліджується і їх взаємодія, до того ж не завжди досліджується неупереджено. Тут, безперечно, слід говорити про взаємопов'язаність і взаємобумовленість чинників процесу маскулінізації у слов'янських мовах, першим з яких слід вважати семантичний: „Слова чоловічого роду, що відносяться до категорії особи, передусім виражають загальне поняття про людину – її соціальну, професійну чи іншу кваліфікацію – незалежно від статі.

---

¹⁷ Їх вважають словами чоловічого роду, що використовуються як найменування особи жіночої статі [Виноградов 1972 Протченко 1985], визначають як *слова спільної статі, двородові лексеми* [Безпояско, Городенська, Русанівський 1993], як слова спільного роду [Немировський 1938; Копелиович 1971; Богуславський 1954], як *двофункціональні номінанти* [Смольська 1995]. Під терміном *маскулізми* вони фігурують у роботах [Безпояско, Городенська, Русанівський 1993; Брагіна 1981; Богуславський 1954: 105-128; Протченко 1985; Мелкумян 1955: 126], у інших дослідженнях терміни *маскулінізм* та *маскулізм* уживаються як синоніми [Смольська 1986].

Формою чоловічого роду характеризується ім'я людини взагалі. Тому назви осіб у формі чоловічого роду можуть відноситися й до жінки, якщо не акцентується на статевій диференціації особи. У категорії чоловічого роду дуже помітним є значення соціально активної особи” [Виноградов 1972: 59; 63]. Вихідна умова маскуліноцентричності мови міститься у специфіці семантичної структури чоловічого родо-особового номінанта¹⁸. При цьому у площині вияву цього явища у різних слов'янських мовах спостерігаються як типологічні, універсальні риси та закономірності (спільним є семантичні витоки і соціальний мотив), так і генетичні, специфічні вияви, характерні для окремих мов.

Маскулінізація [Дмитриев 1986: 117-128; Тараненко 2005: 3-25; Смольська 1986: 129-138] пов'язана передусім з нейтралізацією іменником чоловічого роду потенційної здатності виражати стать денотата. У сфері соціально активних імен стать денотата деактуалізується. „Якщо жінка обіймає посаду міністра, – писав свого часу В.Дорошевський, – то вона зобов'язана виконувати на цій посаді те, що й чоловік-міністр... У принципі вказівка на стать міністра такою ж мірою позбавлена зв'язку з його функцією, суспільно-громадянською, як і колір його очей” [Doroszewski 1948: 69].

Тенденція до маскулінізації наприкінці XIX на поч. XX ст. мала місце у багатьох слов'янських мовах, однак часто зустрічала суттєвий опір мовного колективу: „Ми знаємо, що зараз жінки коротко стрижуться та голяться, їздять верхи, носять штани, але що вони можуть бути *професори, доктори, директори, супленти* і т. п., а не *професорице, докторице, директорице, суплентице* і т.п., цього ми не знали” – писалося у югославському часописі „Наш јазик” [Janjin 1934: 202]. У польському суспільстві перед другою світовою війною використання чоловічої назви замість жіночої визначалося як варварство [Золотова 1962: 122]. У чеській мовній спільноті, де відчуття необхідності розрізнення статі у мові є аксіоматичним,

¹⁸ Тут мовознавці ставлять перед собою цілком логічне запитання: що є вживання номінанта *інженер* на позначення жінки – нове слововживання, нова форма слова чи новий ЛСВ? [Смольская 1995; Ласкова 2001: 84-68; Ковалек 1962: 7-8; Tvoření slov v češtině 1967: 573]. Дослідники найчастіше говорять про слововживання номінантів чоловічого роду на позначення особи жіночої статі; однак існує й інша тока зору – розглядати їх як нові значення слів щодо їх первинного вживання [Арутюнова 1980: 156-249]. Таке бачення відбивається і на лексикографічному описі наведених номінантів: СУМ 1970-1980 та ССРЛЯ 1948-1960; ССРЛЯ 1991 подають їх під різними словниковими гаслами, та SSIČ 1960-1968; SSIČ 1989 - під одним як варіанти.

маскулінізація сприймалася як безглуздя і маячня. Часопис „Naše řeč” гостро критикував номінанти типу *slečna předseda, pani doktor Nováková* і закликав усіх чехів до поваги і збереження давньої чеської традиції передавати родо-статеві відмінності афіксально: „...хто називає жінку *doktor, profesor, poslanec, znatel, milovník obrazů* тощо, убиває образність чеської мови, оскільки наша мова має готові відповідні формули“ [Naše řeč 1922: 25]¹⁹. Така безкомпромисна позиція, що сформувалася за втручання Академічного сенату та Чесько-словацької Академії наук [Z našich časopisů 1930: 106-108; 1935: 94-96] викликала навіть нарікання деяких вчених (див. [Oberpfalcer 1933b]), а відомі мовознавці (професори Й.Зубатий, Е.Сметанка) вимагали від наукової спільноти офіційно висловити своє ставлення до таких фактів (у публіцистичних текстах того часу, за спостереженнями Г.П.Нещименко, хоча й непослідовно, уживалися маскулінізми на позначення жінки [Нещименко 1965: 51-65]).

Слід визнати, що для чеського мовного колективу надзвичайно важливою виявилася роль граматичної традиції, авторитет мовної норми, яка декларувала обов'язкову регулярність моції. Наприкінці XVIII на початку XIX ст. у добу чеського національного відродження (*národního obrození*), коли особливо гостро постала проблема точки відліку у відродженні мови як знаку нації – мовної норми, вченими було ухвалене рішення про повернення до старої норми добілогорського періоду з її правилом обов'язкової регулярності жіночого родо-особового номінанта щодо чоловічого. Аксіоматичність моціної кореляції у чеській мові, що не втратила своєї актуальності і у XX столітті, активна полеміка у чеському суспільстві у 30-40 роках минулого століття, ставлення до фактів маскулінізації як неприродних, нечеських, суперечить висновкові М.Дмитрієва про „оживлення тенденції до маскулінізації чеської мови” у цей період [Дмитриев 1986: 117-128], зробленого вченим на підставі фактів „непослідовного вживання іменників чоловічого роду із значенням особи на позначення жінки” та думки про „витіснення іменників жіночого іменниками чоловічого роду” [Нещименко 1965: 51-65]. Бачення маскулінізації чеської мови як тенденції є очевидним перебільшеннями і виникло під впливом російської мови, де явище є беззаперечною тенденцією.

¹⁹ У чеській мові домінант *doktor* питомо іменував чоловічу професію та чоловіка за цією професією, відповідно, у старочеській мові жіночого корелята не було (була лише дружина доктора - *pani doktorová*). У деяких творах старочеських письменників зустрічається номінанти *doktorka, doktoryně* – як пейоративні, зневажливі вирази про бабу-лікарку (неосвічену) [Pani doktor 1922: 265].

Такий висновок дослідника можна пояснити лише політично зумовленим бажанням видати бажане за дійсне.

Варту на увагу послідовність чеської мови у процесі мовної ідентифікації жінки підтверджує ще один факт: обов'язковість потужних форм жіночих прізвищ є задекларованою у чеському суспільстві законодавчо (закон č.301/2000sb з 1.7.2001 про метрики, імена та прізвища). За цим законом, у метриках чеської громадянки, що змінила громадянство, на першому місці наводиться форма прізвища за правилами чеської граматики, а поряд – форма, що їй не відповідає – *Simona Wilsonová/Wilson*) [Кнарповá 1979: 225; Кнарповá 2003: 3-11].

У кожній із слов'янських мов реалізація такого соціального замовлення, викликаного екстралінгвальними чинниками, визначалася передусім внутрішніми законами мов та законотворчістю її носіїв щодо узусу та норми. Кожна з мов виявляла свої фактори лексичного, словотвірного, синтаксичного, фонологічного, семасіологічного, стилістичного характеру, спроектовані на певні світоглядні константи, які або активізували тенденцію до маскулінізації, як це сталося у російській мові, або стримували поширення тих чи інших маскулізмів на позначення осіб жіночої статі, як це сталося в українській мові, або ж різко гальмували цю тенденцію аж до повного її витіснення (чеська мова). До того ж ці фактори у переважній більшості не є універсальними для усіх розрядів номінантів навіть у межах однієї мови. При цьому у східнослов'янських мовах визначальним фактором виявилася проблема несуперечливого забезпечення мовних умов аналітичного позначення жінки в узгоджувальних процесах: факт *Новая Державний секретар провела прес-конференцію* за нормативний визнається у мовах, де номінаційна маскулінізація має місце лише у називному відмінку, у інших відмінках він виходить за межі узусу. Якщо ж суб'єкт-особа жіночої статі виражений лексично (особовим ім'ям, що у слов'янських мовах передбачає статеву диференціацію), конструкція отримує можливість уживатися й у інших відмінкових формах (з професором доктором філологічних наук Ніною Григорівною Озеровою). Загалом же розвиток аналітичного вираження статі в узгоджувальних синтагмах у східнослов'янських мовах був непростим і суперечливим. Представники феміністської лінгвістики цей (синтаксичний) різновид фемінізації визнають за найбільш дискримінаційний.

Аналіз мовних фактів вживання чоловічих родо-особових номінантів на позначення жінки (без жодних зневажливих чи принизливих конотацій) дозволяє говорити не про дискримінацію, не

про витіснення номінантів жіночого роду номінантами чоловічого роду, а про їх тісну взаємодію, про збагачення, поповнення репертуару номінантів жінок номінантами чоловіка без жодних додаткових прагматичних інтенцій, а у деяких випадках навіть навпаки – з позитивним прагматичним потенціалом (для посилення тональності урочистості, для підкреслення важливості людини, а не її статі: «...мимоволі думаєш, що ся хора, слабосильна дівчина (Леся Українка. Прим. наша А.А.) – трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну (І.Франко); Необычные, с общепринятой точки зрения, экипажи летают в наше время по разным маршрутам над Землей. Но именно в аэробусе А319 авиакомпании Lufthansa, направлявшемся из Берлина в Москву, красивый женский голос произнес: «Уважаемые дамы и господа, говорит капитан воздушного корабля Габриеле Бург» (Наука и жизнь); Вот как рассуждает по этому поводу знаменитый австралийский лингвист. создатель теории семантических примитивов как универсального метаязыка семантического описания (И.А.Голубовская об А.Вежбицкой); *A tady stojí před námi a před studenty medicíny jiná Dr. Písařovicová, vědec a pedagog* (Vlasta)). Це явище, для чеської мови виняткове, Ф.Оберпфальцер пояснює так: “Чоловічий рід на позначення жінки є звичайно пейоративним, однак ми обираємо форму чоловічого роду з поваги, якщо жінка посідає важливе місце у суспільстві або коли йдеться про якесь виняткове її досягнення, академічний титул і т.п.; ми вживаємо чоловічий рід у такому разі навіть всупереч правилам граматичного узгодження” [Oberpfalcer 1933b: 242].

Вживання чоловічої родо-особової форми на позначення жінки у такому разі не містить жодних принизливих конотацій чи натяків на те, що жінка займається „не своєю справою”. Натомість відомі цікаві факти неоднозначного ставлення творчої інтелігенції, передусім самих жінок, до номінантів *письменница, писательница, поэтесса* [Тараненко 2005: 7]. При цьому у екстраординарних випадках, коли жінка бездоганно (або й краще за чоловіка) виконує дефінітивно „не жіночу” роботу, у жіночому кореляті назви за професією чи родом діяльності свідомо акцентується на статі об’єкта (підкреслимо – у схвальному, а зовсім не зневажливому контексті). Пригадаймо „жіночі” полки в роки Великої вітчизняної війни (587-й полк пікіруючих *бомбардувальниць* під командуванням майора Раскової, 588-й полк нічних *бомбардувальниць* під командуванням майора Бершанської), яких фашисти з острахом іменували „нічними відьмами”, або ім’я Лідії Віссаріонівни Зверєвої, першої російської

льотчиці²⁰. Цікаво, що за все її недовге життя ніхто ніколи не назвав її так. Її звали „*авіатрисою*” [Прокоф'єва 2006].

Виразною позитивнооцінною тональністю, виявом прихильного ставлення, похвали позначені звертання до жінки чоловічою формою. У польських діалектах Ф.Оберпфальцер (Їлек) фіксує звертання до дівчини *synu, synku*; чоловіки-хорвати звертаються формою *bratac* до дружини, коханої, доньки; поляк може звернутися до дружини словом *chlope!* [Oberpfalcer (Jilek) 1933b: 239]. О.О.Тараненко наводить приклад звертання *синку* батька до дочки та старшого за віком чоловіка до дівчини [Тараненко 2005: 4]. У чеській мові у функції звертання до жінки можливі й аналітичні номінанти *ty kluku hezká; ty člověče drahá!*

У інтимному спілкуванні між чоловіком та жінкою вживаними є гіпокористичні форми жіночих імен, оформлені чоловічими родо-особовими афіксами: укр. *Галюнчик, Олюсик*, рос. *Лизочек, Верунчик, Галчонок*, чес. *Anoušek, Maroušek, Věroušek*. У такому контексті часто нейтралізуються детеріоративне значення демінутивів-маскулінізмів (рос. *глупыш, малыш*, чес. *chudáček, drahoušek, čertík, miláček*). Функціональними є також маскулінізми на позначення недорослих істот, що вживаються на позначення жінки (укр. *котик, зайчик*, рос. *зайчонок, котенок*, чес. *prcek*).

У ввічливому спілкуванні чехи до окремої особи жіночої статі, старшої та шанованої, звертаються чоловічою родо-особовою формою пошанної множини: *Byli jste tam?* – може запитати дитина у матері. Навіть тоді, коли про жінку говориться як про третю особу, використовується чоловіча форма плуралю: *Maminka vždycky říkávali*. У цій же формі ставиться і дієприкметник: *taminka bývali smutná; paní kmotřička byli zdravá*. Використання форм чоловічого роду на позначення жінки, як свідчать мовні факти, має виразну експресивну, однак зовсім не зневажливу функцію. Наведені факти, за нашим переконанням, аж ніяк не свідчать на користь „деспотизму” маскуліністості у мові.

Третім докором феміністської лінгвістики маскуліноцентричності мови є примат чоловічих форм там, де маються на увазі представники обох статей. Таке явище теж має своє пояснення – воно пов'язане із об'єктивними номінаційними властивостями чоловічого родо-особового номінанта. У однині він позначає особу чоловічої статі, а у множині виявляє подвійну

²⁰ Слово *льотчик* було „придумане” Велемиром Хлебніковим ближче до 20-х років ХХ ст.

рефлексію: 1) форма множини може позначати збірний об'єкт у генеричному (позастатевому) значенні – у однині *сусід, родич* позначають лише особу чоловічої статі (на позначення жінки існує окремішній фемінатив *сусідка, родичка*), у множині ці форми можуть позначати людей незалежно від статі (*сусіди, родичи*); 2) у однині так звані демографічні маскулінізми – назви осіб за расовою, національною, територіальною, соціальною ознакою на зразок *американець, негр, парижанин, волинянин, дворянин* тощо – позначають лише особу чоловічої статі (за обов'язкової наявності жіночого корелята *американка, негритянка, парижанка, волинянка, дворянка*), у множині – збірну сукупність представників обох статей (чоловіків і жінок): *американці, негри, парижани, волиняни, дворяни*. Цей мовний факт, що виявляється у повній нездатності чоловічого родо-особового номінанта такого типу у однині позначати жінку, зумовлює обов'язковість жіночого корелята навіть у тих мовах, де активність моцї є найбільш низькою (наприклад, з-поміж мов, що вивчаються, – у російській).

Зауважимо, що примат чоловічої форми у разі, якщо маються на увазі представники обох статей, має свою традицію не лише у сфері корелятивних номінантів. У гетеронімічних назвах осіб, де грамема роду виражена лексичним значенням номінанта, немаркованим членом опозиції ще у давніші часи починає виступати чоловіча родова назва (пор. препозитивність найменувань чоловічого роду і постпозитивність жіночого в усталених бінарних мовних формулах *батько-мати, жили собі дід та баба*, народна назва квітки (братків) *брат-і-сестра*; рос. *жених и невеста, поклониться отцу-матери, иван-да-марья* (назва рослини); чес. *žil jeden král, neměl syna ani dceru; ženich a nevěsta* (назва квітки)). Препозиція чоловічої назви сприймається як норма і сучасними носіями мови: Г.М.Вокальчук засвідчує такі факти на матеріалі української мови і у авторському оказіональному контексті. *Матері і жони сербїянки, Що по сину не одна з вас плаче, Не одна по мужеві-дружині. – До землі клонюся перед вами* [Вок. 2004: 286]. Іншим підтвердженням може бути й назва культового фільму Клода Лелюша „Чоловік і жінка”. Бачення таких бінарних формул залежить від точки зору – наприклад, Д.Малишевська вважає, що у подібних контрастивних парах завуальовано утверджується перевага одного поняття над іншим [Малишевская 1999: 182], з іншого, такі формули очевидно сягають давніх родинних назв і мають світоглядне підґрунтя.

Чоловіча назва як назва „привілейованої” частини певного цілого у множині стає назвою цілого у так званій „шлюбній двоїні”, чи еліптичній двоїні [Тараненко 1989: 21] у межах родинних імен: *батьки*

(не *батько* + *батько*, а *батько та мати*, пор. *один з батьків* (або *батько*, або *мати*), рос. *деды-прадеды* (предки не тільки по мужской, но и по женской линии), *родители* (*родитель* (устар. *отец*) + *родительница* (устар. *мать*), чес. *ženiši* (не *ženich* + *ženich*, ale *ženich* + *nevěsta*), *rodiče* (не *rodič* kniž. 'otec' + *rodič*, ale *rodič* (otec) + *rodička* (matka).

Домінування назви особи чоловічої статі виявляється і при використанні на позначення групи людей з чоловіків і жінок у множині окремих назв чоловічої та жіночої статі (т.зв. правило „роздвоєного роду” [Озерова, Смольська 1998: 105] з пресупозицією чоловічої статі (укр. *Брати і сестри! Юнаки і дівчата!* / рос. *Братья и сестры! Парни и девушки!*). Відома у різних мовах світська формула звертання (укр. *Пані й панове!* рос. *Дамы и господа!* чес. *Dámy a pánové!*), на думку О.О.Тараненка, не заперечує зазначеної закономірності – як один із елементів гри у галантність, умовність якої влаштовує партнерів з обох сторін [Тараненко 2005: 16], щось на кшталт вияву гречності – пропустивши даму вперед.

Навряд чи вмотивовано вважати ці і їм подібні структури дискримінаційними. Вони є виявом патрілінійності постпартіархального суспільства, відображеного мовою, – статусу батька як глави роду, як чоловіка своєї дружини, у супроводі якого вона виходила „в люди”, – давньої традиції, віками закріпленої у слов'янській (і не лише слов'янській) культурі, пов'язаної із патрилокальністю (чоловік бере собі жінку за дружину), статусу сина як продовжувача роду.

Вживання чоловічої назви на позначення представників обох статей спостерігається у сфері назв соціально активних осіб, однак ці чоловічі назви, як відомо, є одночасно і назвами самої професії, роду діяльності, соціального статусу, назвами із деактуалізованою семою статі. До певної міри така тенденція підтримується у мові адміністративним і офіційно-діловим стилем під впливом ще одного чинника – питомої „чоловічості” більшості професій (за винятком „суто жіночих”), як, наприклад, *учитель*, *лікар*, *інженер*, *фінансист* (*звернутися до лікаря; сільські школи відчувають нагальну потребу в учителях; піти вчитися на фінансиста*). Відома фраза О.С.Пушкіна, прочитана у більш широкому контексті, – *Наставником, хранившим юность нашу, Всем честию, и мертвым и живым, К устам подъяв признательную чашу, Не памята зла, за благо воздадим*”, або *Художник, воспитай ученика, чтоб было у кого потом учиться* (Є.Винокуров), або *Поэт в России больше, чем поэт* (С.Єсенін), де маються на увазі представники обох статей, навряд чи може вважатися

для жінок „дискримінаційною”, так само як і почесні звання *Герой України, кавалер ордена св. Великомучениці Варвари* (за традицією, що склалася у суспільстві попередніх років, носіями почесних звань, титулів були саме чоловіки) або поєднання іменування чоловіка та жінки у єдиному номінанті у назві свят (*День учителя, День медичного працівника*). У разі необхідності актуалізувати стать об'єкта мова знаходить відповідні засоби (*Вчителько моя, зоре світова... Мати-героїня* тощо).

Факти, про які йдеться, спостерігаються і у сфері оцінних маскулінізмів. Вони також навряд чи можуть викликати обурення позначенням чоловічою родо-особовою назвою особи і жіночої статі: *Хорошо, что есть на свете дураки. Это благодаря им мы преуспеваем* (М.Твен). Явище це надзвичайно поширене у слов'янській пареміології: укр. *Краще з розумним загубити, ніж з дурним знайти; Дурень думкою багатіє /Пьяный простится, а дурак никогда; Дурак дурака высидел /Co jeden hlupák zkazí, tisíc moudrých napravi; Hlupec ani mluvíti, ani mlčeti neumí.*

Четвертим феміністським докором маскуліноцентричності мови є полюсна протиставленість маскулінності та фемінінності у якісному (позитивна та негативна оцінка) та кількісному відношенні (імен на позначення чоловіка у патріархальних мовах завжди більше), що веде до утворення гендерних асиметрій.

Той факт, що у роду людського, за даними мови, недоліків значно більше, ніж позитивних якостей, засвідчують у своїх роботах В.М.Мокієнко, Г.Вальтер, М.А.Алексєєнко, В.М.Телія, Т.З.Черданцева, Е.А.Білоусова, Л.П.Жаркова, В.М.Шаховський, Т.П.Вільчинська, В.М.Богуславський, В.М.Телія, А.В.Кириліна, О.Л.Березович, Т.В.Леонтєва та ін. Як уже зазначалося, мовному образу чоловіка, на відміну від мовного образу жінки, у славістиці приділялася значно менша увага. Можливо, саме тому висновки дослідників про виразну негативність, неповноцінність жіночого образу щодо чоловічого є такими категоричними: російські прислів'я щодо образу жінки дають *страшну* картину (К.Тафель); словотвір, лексика, фразеологія, прислів'я та приказки репрезентують дуже часто *негативно-упереджений образ* жінки на відміну від *нейтрального* або *надміру позитивного образу* чоловіка (виділено нами – А.А.) (М.Карватовська, Й.Шпіра-Козловська), див. також [Смирнов 1909; Телія 1996б; Aleksiejenko 2003]. Причиною цього є, на нашу думку, вихідна зорієнтованість дослідників на пошук „очікуваного” – з огляду на маскуліноцентричність мови, на дефінітивно „чоловічу” точку зору, на „чоловічість” картини світу, на бачення жінки з „чоловічої”

перспективи, відповідно до якої *Все бабы дуры; Курица не птица, женщина не человек; Волос длинный, а ум короткий*. Надмірна імперативність у висновках про практично суцільний негатив образу жінки на тлі образу чоловіка – результат відсутності ширшої перспективи у баченні проблеми, підхід до аналізу жіночого образу у відриві від чоловічого попри застереження апостола Павла: „Для Господа немає ані жінки без чоловіка, ані чоловіка без жінки”.

Спроба відходу від такого однонаправленого підходу відразу змінює вектор думок дослідників проблем славистичної гендеристики: „Взагалі питання про переважно негативні конотації у номінаціях з жіночими референтами уявляється дещо спірним. Окремі приклади у цьому відношення не показові. Слід розглядати значні масиви даних, причому розглядати не ізольовано, а у зіставленні з чоловічими номінаціями. У матеріалі дослідженого нами словника (Фразеологічного словника російської мови за ред. О.І.Молоткова – А.А.) значної асиметрії не виявлено... Кількість негативно конотованих одиниць є вищою від кількості позитивно конотованих як у чоловічій, так і жіночій групі. До того ж ціла низка одиниць може однаково слугувати як на позначення чоловіка, так і на позначення жінки” [Кирилина 1999: 108-109]. На основі проведеного асоціативного експерименту А.В.Кириліна висловлює думку, що дисонує із усталеним уявленням про образ жінки як про суцільний негатив: „У російській мовній свідомості образ жінки має більш позитивну оцінку, ніж образ чоловіка” [Кирилина 1999: 157].

До думки про те, що образ жінки у слов'янській картині світу є неодномірним, вчених привели наявні у ній два неієрархічних один щодо одного концепти – „жінка/баба” та „мати”²¹ [Кирилина 1999: 117; Алексеенко 2005, Алексеенко 2000б; Aleksiejenko 2003; Kuczynska, Aleksiejenko 2002]. Крім того, система бажаних для чоловіка та для жінки ознак як частина еталонних уявлень про маскуліність та фемінінність мають, як це можна спостерігати у онтологічній перспективі, різні точки відліку. З огляду на це цікавим бачиться факт, що його наводить Д.Нейджел: „Коли, впродовж років, я прошу своїх студентів-випускників написати на аркуші паперу відповідь на запитання „Яким найгіршим словом вас можуть назвати?”, гендерна різниця у їх відповідях вражаюча. Переважна більшість жінок відповідає „курва” (або якимось його еквівалентом, із „сукою” на задньому плані), переважна більшість чоловіків відповідає: „слабак”,

²¹ Очевидне зміщення у бік виразного позитиву оцінних характеристик жінки-матері є вмотивованим маріанським культом, що сформувався у ранньому середньовіччі як протиставлення Діви Марії грішниці Єві.

або „боягуз”, або „матня” [Нейджел 2003: 191]. Якщо у зв'язку з цим спробувати порівняти у мовах, що вивчаються, системи номінантів на позначення анти-еталону чоловіка (чоловік-ганчірка, див. 3.2) та жінки (жінка-повія – як приклад [Вальтер, Мокиєнко 2002: 79-107]), питання про перевагу чоловічого позитиву над жіночим негативом втратить актуальність. Зауважимо, що й номінанти чоловіка, що полюбляє волочитися за представницями протилежної статі, за мірою пейоративності не надто поступаються відповідним номінантам жінки: укр. *бабник, бабій, бабонюх, дівчур, дівчур, курвач, бузай*, рос. *бабник, юбочник, б...ун, мышиный жеребчик, жеребец, кобель, майський кот, ходок*, чес. *ženář, pannář, holkář, holčičkář, kuběňář, čupkář, děvkář, služkář, kurvář, robák, sukenkář, spodničkář, zástěrkář, bordelář, hampejzník, mlsný kocour, spodničkový rytíř, kozel*.

Номінанти на позначення відхилення від еталонних уявлень про чоловічу та жіночу зовнішність теж не свідчать на користь неповноцінності жіночого образу на тлі чоловічого: жінка (чоловікоподібна, нетендітна, нежіночна) – укр. *корова, коняка, грим-баба*, рос. *гренадер, мужланка, тетя лошадь*, чес. *kyrysar, kobyła, koňáka*; чоловік (неможливий, миршавий, плюгавий) – укр. *курдупель, здихель, замірок, катшук*, рос. *огрызок, недомерок, прыц, сморчок*, чес. *bobek, zagroškudla, pind'our, zákrsek, sražená vánočka, ženatý vrabec*. Однак тут не слід забувати й про інший важливий факт: на Русі еталонні детермінанти фемінінності включали ще й стійкість, витривалість, рішучість у фізичному ідеалі молоді або зрілої жінки (*Коня на скаку остановит, в горящую избу войдет* (М.О.Некрасов)): російська красуня – це російська баба, жінка статна, у тілі, в соку, кров з молоком. Тому не можна залишати поза увагою те, що у межах еталонних та анти-еталонних детермінант фемінінної та маскуліної зовнішності система параметрів зіставлення виявляється неідентичною.

Подібна несумірність виявляється і щодо рис характеру, поведінки тощо. Пригадаймо уже згадані приклади *чесний чоловік* та *чесна жінка*, *вільний чоловік* та *вільна жінка*, *безвідмовний чоловік* та *безвідмовна жінка*, протиставлення на рівні більш широкого узагальнення: *контрарного типу чоловіча логіка – жіноча логіка* та *комплементарного типу чоловічий характер – нечоловічий характер – нежіночий характер – жіночий характер*. Тут одні й ті самі характеристики чоловіка та жінки оцінюються по-різному: якщо балакучість, пліткарство та цікавість вважаються типово жіночими рисами й оцінюються негативно-поблажливо (*баба Параска, баба базарна, язиката Хвеська*, рос. *любопытная Варвара, сорока,*

бесструнная балалайка, чes. *klepavá baba, živá schránka pomluv, babský jazyk (huba), pradlena společnosti*), то аналогічні вирази на позначення таких самих рис, але щодо чоловіка, містять подвійну експресію і подвійний оцінний негатив порівняно з такими самими виразами на позначення жінки. Як дотепно зауважує чеська дослідниця Я.Гоффманнова, „домашній затишок для жінки означає свободу говорити, для чоловіка – навпаки – свободу мовчати” [Hoffmannová 1995: 87].

Системне порівняння мовного образу чоловіка та жінки повинно бути максимально об'єктивним, неупередженим і лінгвістично коректним. Глибокий аналіз проблеми, що вбереже дослідника від передчасних висновків, обіцяє бути складним, неоднолінійним, він можливий лише на конкретному мовному матеріалі з урахуванням системи детермінант та ключових концептів маскулінності та фемінінності, системи описових, приписуваних та бажаних ознак та неоднозначних кореляцій між наборами лише на перший погляд сумірних характеристик. Таке порівняння виходить за межі визначеної нами проблематики, однак комплексне дослідження образу чоловіка в українській, російській та чеській мовах очевидних статевих „дискримінацій” чоловічих та жіночих номінантів не виявило: і чоловік, і жінка у сфері оцінних номінантів вербалізовані мовою переважно негативно, янголи серед них зустрічаються лише врядогоди [Aleksiejenko 2003: 79-93; Алексеевко 2000б: 214-226; 2005: 415-423; Архангельская 2005: 423-432]. Образ чоловіка порівняно з образом жінки в мові не набагато привабливіший. Не свідчать на користь полюсної протиставленості чоловічого як позитивного та жіночого як негативного у мові і факти номінаційної транспозиції чоловічого на жіноче та жіночого на чоловіче (т.зв. маскулінізована фемінінність та фемінізована маскулінність) – навпаки, вербалізація саме чоловічого через жіноче може вважатися „дискримінаційною”, якщо все ж поставити собі за мету пошуки гендерних дискримінацій у мові. Не заперечуючи фактів маскуліноцентричності мови, доводиться визнати, що тут мають місце і протилежні тенденції [Архангельська 2007: 23-37]. Вербалізацію найнепривабливіших людських рис у мові „шляхетно” перебирають на себе саме чоловічі родові форми: *лінох, глевтяк, бруднас, підбрівувач, блазень, потихач, штурпак* рос. *оборвыш, дохляк, лохмотник, выродок*, чes. *parchant, pesatour, breptoun, utřinos*, у тому числі й номінанти, що звичайно визначаються як імена спільного роду, однак, на думку Т.В.Шанської, такими не є, оскільки позначають чоловічі характеристики [Шанская 1959: 12-17]: укр. *злюдога, волоцюга, служака, пройда, друзяка, п'яниця*, рос.

ворюга, прощельга, парнюга, рубака, повеса, вышибала, громила, меняла, забудьга, чес. kořalista, chlupatina, srandista, klacmicha, fldněra, brčula, ochlasta, oleza. Для порівняльної оцінності чоловічо-особових та жіночо-особових номінантів важливим і те, що у російській мові номінанти недорослих істот (мовне вираження незрілості), а також номінанти на позначення соціально неповноцінної людини відносяться саме до чоловічого роду (*ребенок, цыпленок, теленок, малыш, глупыш, оборвыш*).

Факт кількісної переваги чоловічих номінантів щодо жіночих є у маскуліноцентрично зорієнтованій мові об'єктивним та очевидним – його визнають автори усіх досліджень, що виявляються так чи інакше дотичними до окресленої проблеми (А.В.Кириліна, Я.В.Пузиренко, С.М.Медвідь-Пахомова, Р.І.Керста, А.І.Моїсєєв, Н.А.Янко-Триницька, М.Докуліл, Ф.Оберпфальцер, Г.П.Нешименко та ін.). Це, напевне, єдиний „докір” феміністської лінгвістики, який не можна заперечити. Загалом же говорити про полюсну протиставленість маскулінності та фемінінності у оцінному плані, про несумірність позитивної та негативної оцінності девіацій чоловічості та жіночості, віддзеркалених мовою, видається безпідставним. Мова однаково негативно оцінює як у чоловікові, так і у жінці те, що є відхиленням від норми, від системи описових, приписуваних та бажаних детермінант як маскулінності, так і фемінінності.

Таким чином, маскуліноцентричність мови – факт об'єктивний, незаперечний, такий, що має соціокультурне підґрунтя і вимагає до себе не агресивно-упередженого, а виваженого та лінгвістично коректного ставлення. Асиметричний образ жінки у культурі та мові щодо образу чоловіка є результатом домінування маскулінного над фемінінним і очевидних „дискримінацій” не виявляє.

1.3. Маскулінізм як мовна одиниця: лінгвістичний статус та номінаційна специфіка

Система номінативних одиниць на позначення особи чоловічої статі є різнорівневою за своєю мовною природою: це лексичні, словотвірні (у т.ч. і композитні), аналітичні, фразеологічні та відфразеологічні номінанти–маскулінізми, яким властива номінативна функція²².

---

²² Система засобів номінації у мовознавстві тривалий час перебувала під впливом “гіпнозу слова” (пор. український еквівалент лат. *verbalizatio* – *ословлення*). Найточніше сутність процесу номінації відтворює російський термін *оязыковление*, адже думка про те, що слово не є єдиною формою номінації, висловлювалася вченими неодноразово [Kuchâr 1962; Никитевич

Об'єм поняття *маскулінізм* вимагає уточнень, оскільки у лінгвістичній літературі представлено неоднозначне його тлумачення. В одних випадках маскулінізми ототожнюються із номінантами *masculina tantum* – іменами виключно на позначення особи чоловічої статі (*юнак, мужчина, українець, киянин, коваль, священник, сокіл* тощо), у інших – у межах групи маскулінізмів виділяються в окрему групу т.зв. маскулізми [Безпояско, Городенська, Русанівський 1993; Брагина 1981; Богуславский 1954: 105-128; Протченко 1985; Мелкумян 1955: 126] – *nomina officii*, двородові лексеми, формально марковані чоловічим родом, котрі в українській та російській мові та – лише як виняток – у чеській можуть позначати осіб обох статей (*посол, дипломат, інженер, філолог, будівельник, zoolog, neurochirurg*). З іншого боку, у мові широко представлені і загальні назви з широким генеричним значенням (*nomina generica*) – *особа, постать, індивід, особина*, назви спільного роду (*nomina communia*) – *нероба, сирота, плакса, роззява*, назви т.зв. потенційного роду [Безпояско, Городенська, Русанівський 1993] – укр. *мурло, одоробло, вайло*, чес. *nemehlo, trdlo, trapidlo, zlobidlo*, які можуть позначати як особу чоловічої, так і жіночої статі. Такі номінанти щодо іменування особи чоловічої статі можна визначити як *nomina masculina relativa*. Крім того, у мовах представлені і так звані фемінізовані маскулінізми (*nomina masculina feminita*) – номінанти, у той чи інший спосіб марковані жіночим родом, на позначення чоловіка (*баба, бабій, мамин хвостик, бабин смик*). З метою якнайширшого охоплення усіх

1985; Бахвалова 1983], інша справа – що саме вважати номінативною одиницею і що, відповідно, має складати об'єкт ономасіології. Відповідь на нього коливасться у науковій літературі у досить широкому діапазоні: від “рамки теорії слід розширити, адже до складу номінативних одиниць мови відносяться також словосполучення” [Виноградов 1954: 5-111; Dokulil 1962; Снитко 1990]; об'єктом ономасіології слід вважати лексичні одиниці та ФО, еквівалентні слову [Торопцев 1974: 3-76; Ахм 1966; ЛЭС 1980]; предмет ономасіології повинні складати і стійкі складні найменування [Майданова 1977: 17-22; Никитевич 1964: 34-43; Kučerová 1974: 7-40]; предметом ономасіології є вивчення структур номінантів, що виникли як на рівні морфологічному, так і на рівні синтаксичному (у т.ч. морфолого-синтаксичному) і на рівні семантичному [Kučař 1963: 105; Dokulil 1963: 85] до думки про те, що рамки ономасіології слід розширити аж до фразової номінації [Арутюнова 1976: 229]. Цілісний системний аналіз елементів ономасіологічної макросистеми ‘чоловік’ передбачає надання статусу номінативних одиницям будь-якого мовного рівня, будь-якої простоти і складності, будь-якої генези у всій їх неоднорідності, у всій їх сукупності [Кубрякова 1977: 228].

номінативних засобів іменування чоловіка, представлених в українській, російській та чеській мовах, у роботі термін *маскулінізм* використано у розширеному значенні – як vs. *nomina masculina*. Маскулінізм, таким чином, – це не лише номінант виключно на позначення особи чоловічої статі, не лише номінант, семантично і граматично маркований чоловічим родом, а будь-який номінант, що є мовним засобом позначення чоловіка в українській, російській та чеській мовах.

У дослідженні лінгвістичний статус маскулінізмів отримали номінативні одиниці, що з огляду на родо-видову стратифікацію визначаються сукупністю базових семантичних ознак 'номінант особи + номінант особи чоловічої статі', включаючи і 'номінант особи + номінант особи гер. чоловічої статі', у яких сема маскулінності може бути розчленованою, нерозчленованою, посідати різне місце у ієрархії сем, та, відповідно, бути у різний спосіб експлікованою чи імплікованою, і номінативні одиниці з експлікованою на різних рівнях семою фемінінності, транспонованою на особу чоловічої статі.

Об'єкт дослідження, таким чином, склали номінативні одиниці, що мають розчленовану та нерозчленовану сему чоловічої статі на рівні денотата.

Маскулінізми з *нерозчленованою семою маскулінності* – це номінанти, які у словниковій дефініції містять посилання на особу у генеричному значенні, а тому можуть позначати як чоловіка, так і жінку, т.зв. *nomina masculina relativa*. Такі номінанти містять імпліковану сему маскулінності і включають

- *nomina generica* та *nomina communia*²³ (укр. *постать* 3. 'Особа як носій певних соціальних та особистих рис, ознак'; *сирота* ч. і ж. 'Людина, що залишилась без рідних, близьких'; *перелітний птах* 'Людина, яка довго не затримується на одному місці'/ рос. *индивидуум* книжн. 2. 'Человек как отдельно взятое, по своей природе неповторимое существо'; *перевертыш* разг. презр. 'Человек, легко меняющий свои взгляды, поведение в зависимости от обстоятельств, личной выгоды'; *калиф на час* книжн. 'Человек, оказавшийся у власти очень ненадолго' /чес. *stvoření* 1. 'Tvor, osoba, stvoření'; *fanoušek* об. 'Člověk mající náruživý, fanatický zájem o nějakou činnost, zvl. např. o sportovní utkání'; *boží dřevo* 'Необратный, hloupý, nechápalý člověk');

- номінанти *nomina officii* – назви осіб за професією, родом діяльності, назви соціально активних осіб, що у переважній більшості

²³ Тут і далі словникові тлумачення подаються за СУМ 1970-1980, ФСУМ 1999; ССРЛЯ 1948-1960, ССРЛЯ 1991, РСС 2002, т.1, ФСРЯМол. 1978, ФСРЯТих. 2003; SSIČ 1960-1968, SSIČ 1989; SČFI 1988.

випадків формально марковані чоловічим родом, однак, як імена парного роду, не мають потужних корелятивів і, відповідно, можуть позначати як особу чоловічої, так і жіночої статі (укр. *інженер* 'Фахівець з вищою технічною освітою'; *прем'єр-міністр* 'Особа, що очолює уряд, стоїть на чолі кабінету міністрів' /рос. *профессор* 'Лицо, имеющее высшее учебное звание преподавателя высшего учебного заведения или научного сотрудника исследовательского института'; *пресс-секретарь* 'Сотрудник, ведающий связями с прессой отдельного (должностного или частного) лица или учреждения' /чес. *rentgenolog* 'Odborník v rentgenologii'; *rozhodčí (rozhodce)* 'Osoba, která rozhoduje ve sporné věci nebo nad nějakým činem').²⁴

Маскулінізми з розчленованою семою чоловічої статі (masculinitantum) можуть виявляти маскулінінсть на семантичному та формальному рівні. При цьому сема статі може бути як експлікованою, так і імплікованою. Номінанти, що мають розчленовану експліковану сему статі на семантичному рівні, – це

- маскулінізми, що містять у словниковій дефініції елемент 'чоловік' або 'переважно про чоловіка' (укр. *чоловік* 'Чоловік у подружжі'; *юнак* 'Чоловік, який ще не досяг зрілості; молодий чоловік'; *лисун* 'Людина з лисиною (перев. про чоловіка)'; *маестро* 'Шаноблива назва видатного музиканта, композитора (перев. про чоловіка)' /рос. *старик* 'Мужчина, достигший старости'; *херувим* 'Ангельски красивый человек (обычно о молодом мужчине)'; *очкарик* 'Человек, носящий очки (обычно о мужчине или мальчике)', *дядя* *достань воровушка* 'Очень высокий мужчина' /чес. *chlapec* 1. 'Nedospělá nebo dospívající osoba mužského pohlaví' 2. expr. 'Muž vůbec (vrstevník, druh, kolega, kamarád, manžel, syn apod.)' 3. 'Milý, mladenec, hoch': *svatý Utrřinos* 'Chlapec, mladík, muž mladý, nezkušený'; *plesnivý dědek* 'Starý nebo postarší muž jevící nevábne příznaky stáří, stářím sešlý, s vlasy šedivé barvy připomínající pliseň');

- маскулінізми з транспонованою семою фемінінності, що містять у словниковій дефініції елемент 'чоловік' або відсилання до назви особи виключно чоловічої статі (укр. *баба* 4. перен., зневажл. 'Про слабкого, боязкого, нерішучого чоловіка або хлопця'; *бабин смик* 'Парубок, що одружується із старою багатою жінкою'; *бабонях* 'Ловелас' /рос. *кисейная барышня* 'Изнеженный, неприспособленный к

²⁴ У зв'язку із регулярністю моції у чеській мові (на відміну від української та російської) чеські номінанти потіпа офісії є практично завжди номінантами з розчленованою семою маскулінінності. Позначати і чоловіка, і жінку маскулінізми такого типу можуть у виняткових випадках.

жизни мужчина; *юбочник* 'Волокита, бабник'; *роза-мимоза* ирон. 'Недотрога, неженка (о мужчине)' /чес. *punčocha* об. hanl. 'Zbabelec, slaboch, bačkora'; *ženská zástěrka* expr. 'Slaboduchý, zbabelý muž'; *marcipánová panenka* 'Slabý, rozmazlený muž');

• маскулінізми з експлікованою семою чоловічої статі у історико-етимологічній чи культурній інформації, що визначається соціокультурними детермінантами маскулінності і є складовою словникової дефініції (укр. *чумак* 'На Україні в XV-XIX ст. – візник і торговець, який перевозив на волах хліб, сіль, рибу та інші товари для продажу'; *кобзар* 'Український народний співець, що супроводжує свій спів грою на кобзі' /рос. *юнкер* 'В дорев. Росии: воспитанник военного училища, готовившего офицеров'; *бурсак* 'В Росии в 18 –1-ой половине 19 в.: учащийся бурсы, духовного училища' /чес. *písmak* 'V starých Čechách: prostý člověk z lidu, který měl zálibu v čtení, zejm. vážném (zlv. Písma), hloubal o čteném a někdy též spisoval'; *husita* 'Stoupenec učení Husová, příslušník českého revolučního hnutí v 15 stol.'; *český bratr* 'Člen jednoty českoobrátské');

номінанти, маскулінність яких детермінується

• певними фізичними чи фізіологічними особливостями чоловіка на відміну від жінки (укр. *прудивус* 'Той, хто має довгу, пишні вуса; вусань, крутивус'; *імпотент* 'Чоловік, який страждає на статеве безсилля' /рос. *бородач* 'Бородатый человек'; *бас* 'Певец с низким мужским голосом' /чес. *kleštěnec* 'Kdo byl vykleštěn; eunuch, kastrát'; *pederast* 'Homosexuální muž');

• певними біосоціальними параметрами (укр. *двоєженець* 'Чоловік, який одружений одночасно з двома жінками'; *джигун* 2. 'Чоловік, що залицяється до жінок, настирливо домагається взаємності у коханні; спокусник, зальотник' /рос. *альфонс* 'Мужчина, живущий на содержании у своей любовницы'; *подкаблучник* прост., неодобр. 'Муж, находящийся в полном подчинении у своей жены' /чес. *parohác* 2. об., expr. 'Klamany manžel'; *seladon* 1. expr. 'Muž přehnaně uhlazeného chování i zevnějšku; švihák'; *ženilek* 'Muž který se rád žení');

• маскулінними детермінантами християнського обряду (укр. *священик* 'Служитель култы православной церкви' /рос. *звонарь* 'Церковный служитель, звонящий в колокола' /чес. *papež* 'Hlava římskokatolické církve'; *kaplán* 1. 'Kněz určený za pomocníka faráři v duchovní správě');

• встановленими колективною свідомістю народу-носія мови обмеженнями фемінінності щодо певних професій, родів занять та дій (укр. *м'ясник* 'Той, хто працює в різниці, на бойні'; *писець* 'У Давній Русі – переписувач та упорядник рукописних книг'; *кат* 'Той, хто

здійснює смертні вироки або тілесні покарання, бере на тортури' /рос. *кузнец* 'Мастер по ковке металла'; *писец* 3. 'Мастер-иконописец'; *дуэлянт* 'Человек, часто дерущийся на дуэли, участник дуэлей' /чес. *ras* (*pohodný*) 'Kdo má na starosti odstraňování zdechlin a utracení nemocných zvířat'; *kočěbr* 'Podomní obchodník mající prodávané zboží uloženo v koši zavěšeném na krku a nošeném vpředu'; *lovčí* 'Správce myslivosti u šlechtického dvora, velkostatku, myslivce'; hist. 'Hodnostář panovnického dvora');

• чинниками соціально-майнового плану (укр. *відкупник* 'Той, хто одержував (за гроші) право стягати державні податки з населення' /рос. *феодал* 'При феодализме: землевладелец, представитель господствующего сословия' /чес. *obročník* 'Člověk zastávající úřad spojený s obročím; beneficiář'; *zeman* 'Vlastník svobodného pozemku, příslušník nižší šlechty');

На *формальному рівні* розчленовану експліковану сему статі мають маскулінізми, що включаються у моцїну кореляцію, тобто мають жіночий родо-особовий відповідник із фемінізуючим формантом (укр. *українець* – *українка*, *лучанин* – *лучанка*, *учитель* – *учителька*, *корчмар* – *корчмарка*, *брехун* – *брехуха*, *вертихвіст* – *ветихвістка*, *старий* – *стара* /рос. *русский* – *русская*, *новгородец* – *новгородка*, *поэт* – *поэтесса*, *писатель* – *писательница*, *поденицик* – *поденицица*, *выдвиженец* – *выдвиженка*, *ветрогон* – *ветрогонка*, *наушник* – *наушница* /чес. *Čech* – *Češka*, *Moravan* – *Moravanka*, *inženýr* – *inženýrka*, *ministr* – *ministryně*, *filolog* – *filoložka*, *magistr* – *magistra*, *lazebník* – *lazebnice*, *vrah* – *vrahyně*, *zlopravěstník* – *zlopravěstnice*, *lenoch* – *lenoška*, *lenošnice*). Наведені і їм подібні номінанти кваліфікуються як такі, що мають диференційовану сему статі.

Інша група номінантів цього типу є результатом закріплення „колективним несвідомим” за даним мовним фактом *імплікованої* чоловічо-особової семи. При цьому семантичний компонент 'особа чоловічої статі' тут виявляється органічно „вбудованим” у сам образ тропоморфного номінанта, хоча ані на рівні словникової дефініції, ані на рівні форми, ані на рівні соціокультурних детермінант маскуліності не есплікується /укр. *сіряк* 'Неосвічена, некультурна людина' /рос. *тюфяк* 'О вялом, нерасторопном, безвольном человеке' /чес. *velbloud* 'Hlouřý, omezený člověk'. На думку М.І.Черемісіної, у семантичній структурі цих образів компоненти „людина + стать” можна порівняти з грузилом, котре „заземляє” образ, притягує його до певного, дуже широкого денотативного класу, адже кожен носій мови погодиться, що *півень*, *кіт*, *шакал* – виразно „чоловічі” образи, *кішка*, *курка*, *корова* – „жіночі”, *лисиця*, *слон*, *мавна* – спільні для чоловіків та

жінок [Черемисина 1979: 5]. Свідчить на користь такого висновку і соціолінгвістичний експеримент щодо віднесення тих чи інших номінантів до сфери чоловічих або жіночих образів, проведений О.О.Рижкіною (рос. *мырра*, за даними інформантів, – характеристика суто жіноча, *охламон*, *хмырь* – характеристики чоловічі) [Рыжкина 1979: 47-54]. П. Айснер зауважує також, що у чеському мовному середовищі образні номінанти *bačkora*, *kuchyňka* асоціюються виключно із особами чоловічої статі [Eisner 1997], так само, як і номінанти *vůl*, *bejk* [Fournier 2000; Eisner 1996].

З метою максимального охоплення елементів ономасіологічної макросистеми 'чоловік' до об'єкту дослідження у роботі віднесено не лише назви істот у основному значенні, а й конкретні предметні назви, що можуть позначати як не людину, так і людину

- конкретні назви об'єктів неживої природи (укр. *мачула* 1. 'Волокно, добуте з луб'яного шару кори молодшої липи вимочуванням'; / перен. 'Про вайлувату, безхарактерну людину'; *дутик* 1. 'Предмет з порожниною усередині, наповненою повітрям; надутий предмет. 2. Людина з повним, пухнати обличчям' /рос. *шляпа* 1. 'Мужской головной убор с тульей, преимущественно круглой, и с полями' 3. перен. 'Вялый, неэнергичный человек, растяпа'; *тюфяк* 1. 'Мешок, набитый чем-нибудь мягким (шерстью, травой, соломой), служащий постелью'. 2. перен., разг., неодобр. 'Об апатичном и безвольном человеке' /чес. *kořala* (*kořalka*) 1. 'Lihový nápoj, lihovina'. 2.ob., hanl. 'Náruživý piják kořalky'; *krsek* 1. 'Zakrslý strom' 2. 'Zakrslý, slabý, churavý člověk'; *křápa* 1. 'Špatná stará obnošená bota' 2. m.i ž. hanl. 'Nemotora'.

- конкретні назви живої природи

зооніми, що виступають у ролі зооморфізмів (укр. *баран* 1. 'Самець вівці'. 3. лайл. 'Про нерозумну, слабодуху людину', *лис* 1. 'Хижий ссавець родини собачих із цінним рудим або сріблястим хутром і з довгим пухнастим хвостом'. 2. перен. 'Про хитру, лукаву людину' /рос. *каракатица* 1. 'Мало подвижный морской моллюск с короткими щупальцами и мешком, выбрасывающим сепию'. 2. перен., разг., пренебр. 'Человек с кривыми и неуклюжими, расставленными врозь ногами', *осел* 1. 'Животное из семейства лошадиных, невысокого роста с большой мордой и длинными ушами'. 2. перен., бран. 'Глупец, дурак, тупой упрямец' /чес. *křeček* 1. 'Hlodavec s pestře zabarvenou srstí a s lícními torbami, škodící na obilí'. 2. hanl. 'Hamižný, chamtivý člověk; malý zlostný člověk', *opičák* 1. 'Opíčí samec'. 2. hanl. 'Muž připomínající opíčí nápodobivostí, šeredností apod'. 3. hanl. nebo. žert. 'Nadávká, přezdívka muži'.);

орнітоніми (укр. *орел* 1. 'Великий хижий птах родини яструбових, що водяться в горах або степах різних частин світу'. 3. перен. 'Про сильно, мужно людину', *сич* 1. 'Хижий нічний птах бурого кольору родини совиних'. 2. перен, розм. 'Похмура, нелюдима особа; відлюдок' /рос. *голубь* 1. 'Птица сем. голубиных обычно с серовато-голубым или белым оперением'. 2. перен., разг. 'В непринужденной речи: ласковое и снисходительное обращение к собеседнику (чаще мужчине или юноше): вообще упоминание о том, кто близок или кому сочувствуют', *петух* 2. 'Самец домашних кур'. 3. перен., разг. 'Задиристый человек, забияка'; *гусь* 1. 'Крупная домашняя птица сем. утиных с длинной шеей'. 3. перен., прост. 'Ловкач и мошенник'; *гусь лапчатый* 1. прост. 'О ловком человеке, мошеннике, пройдохе' /чес. *páv* 1. 'Velký kurovitý pták indického původu s korunkou z peří na hlavě a zpravidla (u samců) s dlouhým chvostem'. 2. přen., hanl. 'О пыšném člověku', *sup* 1. 'Dravý pták živící se mršínami'. 2. přen., expr. 'Bezohledný, krvežírný, krutý člověk');

фітоніми (укр. *перекотиполе* 'Трав'яниста або напівчагарникова степова або пустельна рослина, яка після досягання плодів обламається біля основи і перекочується на далекі відстані, розносячи своє насіння' // перен. 'Той, хто постійно переходить, переїздить з місця на місце або не має визначеного місця у житті', *реп'ях* 1. 'Бур'ян родини складноцвітих із чіпким суцвіттям і ключками'. 3. перен., розм. 'Про причіпливу людину', *чортополох* Народна назва колючого бур'яну (будяків, осоту, татарнику) // перен., розм. 'Нікчемна людина' /рос. *лопух* 1. 'То же, что репейник, а также большой и широкий мягкий лист его'. 2. перен., неодобр. 'То же, что простак' /чес. *dub* 1. 'Strom se speřeně laločnatými listy a s plody žaludy, poskytující tvrdé dřevo'. 2. hanl. 'Tupý, nechápvavý člověk', *tulipán* 1. 'Cibulnatá bylina s podlouhlými listy a s velkým různobarevným květem na dlouhém stvolu'. 2. hanl. 'Hloupý, omezený člověk; hlupák, pitomec')

• назви ірреальних (конструктивних) об'єктів у ролі номінантів-маскулінізмів (укр. *злудень* 'Маленька заморена істота, що приносила у дім нестакки' // Ужив. як лайливе слово, *гаспид* 'Те саме, що чорт' // Ужив. як лайливе слово /рос. *сатана* 1. 'В иудаизме и христианстве: злой дух – падший ангел, изгнанный богом из горних высей за гордыню; дьявол'. 2. бран. 'О злом, бездушном человеке', *кощей* 1. (К прописное) 'В русских сказках: худой и злой старик, обладатель сокровищ и тайны долголетия'. 2. перен., разг., презр. 'Тощий и высокий человек (обычно о старике)'. 3. разг., неодобр. 'Большой скупец, скряга' /чес. *skřítek* 1. 'Mytologický duch drobné postavy opatrující dům a přinášející štěstí'. 2. přen., expr. 'Člověk slabší, menší

postavy'; *šotek* 1. 'V lidové tradici domácí skřítek v podobě kloučka; plivník' 2. expr. 'Čtveračivý člověk');

• назви абстрактних та збірних понять, що переносяться на людину чоловічої статі (укр. *злидота* збірн. 'Бідні, незаможні люди'. 2. лайл. 'Злидар, бідняк', *непотріб* 1. 'Непотрібні речі'. 2. перен. 'Нікчемна людина' /рос. *несчастье* 1. 'Бедствие, горе, крайнее неблагополучие'. 2. 'О неудачливом человеке', *тридцать три несчасья* 'О крайне неудачливом человеке', *тип* 1. 'Образец, модель, которым соответствует известная группа предметов, явлений, разновидность, форма чего-нибудь'. 4. разг. 'Человек оригинального склада, отличающийся какими-то характерными особенностями во внешности, поведении, образе мыслей' /чес. *svrab* 1. 'Nákažlivá kožní choroba spojená se silným svěděním', 2. expr. 'Špatný, mirerný, dotěrný, neodbytný, dolézavý člověk; dotěravce', *stvoření* 2. 'Tvorstvo'. 3. 'Nestvůra, netvor');

і номінанти, що, навпаки, іменують як людину, так і не людину (укр. *gigant* 1. 'Велика на зріст людина, велетень' // 'Предмет великого розміру'; рос. *великан* 1. 'О человеке очень высокого роста'. 2. 'О предметах, животных и растениях очень больших размеров'; чес. *mentor* 1. 'Poučovatel, kazatel, mravokárce'. 2. 'Roub usměřující vlastní podnože (v zahradnictví)').

За номінаційним призначенням з-поміж маскулінізмів чітко виділяються дві групи: номінанти чоловіка ірреального (маскулінного міфологічного, релігійного, казкового персонажа: укр. *лісовик, гайовик, цезник, перевертень, відьмак* /рос. *барабашка, бука, мужичок с ноготок* /чес. *dábel, skřítek, trpaslík, domácí had*) та номінанти чоловіка реального (реальної особи чоловічої статі). Усі маскулінізми як назви особи визначаються спільними функціонально-типологічними параметрами, що спираються на факт принципової дихотомії *видільні (індикативні)* та *кваліфікативні номінанти*, що лежить у організації лексики будь-якої мови і складає підґрунтя організації номінативної системи маскулінізмів мов, що вивчаються. Основу опису, отже, складатимуть одиниці з видільною (індикативною) та кваліфікативною (характеризаційною) функцією. І ті, й інші можуть знаходитися у позиції предикатної функції (тут маємо на увазі семантичні, а не синтаксичні предикати): *чоловік, хлопець, пройда, перевертень, старий лис*, окрім типової позиції синтаксичного предиката (*Він чоловік (хлопець, пройда, перевертень, старий лис)*), можуть заступати позицію і синтаксичного об'єкта, зазвичай з препозитивним дійктичним елементом (*Навіть цей чоловік (хлопець, пройда, старий лис) ускочив у халепу*). При цьому обидва

типи номінантів виступають у спільному семантичному статусі: усі вони відповідають на питання „Хто це?“ (Це *чоловік, хлопець, пройда, перевертень, старий лис*), а не на питання „який?“ і виконують у висловлюванні відповідно видільну функцію (власне іменування) та кваліфікативну функцію.

Маскулінізми-назви реальних осіб, включаючи і номінанти ірреальних маскулінних об'єктів, транспонованих на чоловіка реального, представляють три типи гетерогенних за номінаційною ознакою імен: номінанти *релятивного, кваліфікативного та власне оцінного* типів.

Релятивні маскулінізми включають номінанти за відносною ознакою

- із загальним значенням ‘чоловік як людина взагалі’ та ‘чоловік як особа чоловічої статі’, так звані *індикативні маскулінізми*, де у номіната фіксуються лише найзагальніші риси як елемента нескінченно різноманітних представників даного класу об'єктів, а різноманітність ознак редукується до максими загального; ознаки іменування тут є найзагальнішими внутрішньо властивим номінату (укр. *людина, постать, мужчина, хлопець*, рос. *человек, лицо, личность, персона*, чес. *individuum, osoba, muž, typ, stvoření*);

- номінанти із номінативно-інформативним навантаженням – *інформативні*, чи т.зв. демографічні *маскулінізми* [Гак 1999: 74], що представляють собою своєрідні статуси особи на рівні об'єктивної належності номіната до певного класу за ознаками ‘особа чоловічої статі’ + ‘рід занять’, ‘особа чоловічої статі’ + ‘національна, територіальна належність’, ‘особа чоловічої статі’ + ‘місце проживання’, ‘особа чоловічої статі’ + ‘соціальний статус’ та виявляють переважно тематичні засади об'єднання. Ознаки іменування тут виявляються зовнішніми щодо особи чоловічої статі (укр. *африканець, волинянин, педагог, хімік-технолог*, рос. *европеец, сибиряк, коряк, мурманчанин, механик-дизелист*, чес. *běloch, Rom, Hanák, Ir, akademický profesor*);

- *маскулінізми за характерною (релятивною) ознакою*, внутрішньо властивою номінатові, – ознакою суміжності, відношення чи належності до соціальної групи, стану, ідеологічного напрямку, власності, засобів існування тощо (укр. *демократ, олімпієць, християнин, анархіст, шістдесятник*, рос. *гуманист, протестант, панславист, славянофил, эпикуреец*, чес. *orebita, májovec, levičák, satanista, sokol*).

Маскулінізми кваліфікативного типу об'єднуються за внутрішніми щодо особи чоловічої статі якісними ознаками

(інтелектуальними, інтелектуально-емоційними, інтелектуально-емоційно-фізичними параметрами, фізичним, фізіологічним та психічним станом). У межах цього підкласу редукція різноманітності ознак номіната як представника класу переходить у площину самого об'єкта і виявляється в абстрагуванні від інших його рис та, відповідно, у відборі риси характерної, якій властива діагностична сила (максима індивідуального) – укр. *сидень, нездара, голоштанько, горлодер, баба Параска, калитка, осел, торба з соломом, голова з вухам, чужа чужина*, рос. *горлодер, чистоплюй, лизоблюд, осел, маг и волшебных, старый хрыч*, чес. *kazimír, tetičkář, nabubřenec, klikář, chytač lelků, zvědavá slepice, veselý tlučhuba*).

Маскулінізми-власне оцінки, чи *маскулінізми евокативного типу*, об'єднуються практично за оцінним значенням та оцінним компонентом, який або домінує у семантиці маскулінізму, або є взагалі єдиним компонентом його значення (укр. *радість, сокіл, сонце, нехристь, гнида, сверблячка, чума, чиряк, облуда, покидьок, баракло*, рос. *прелесть, очаровашка, дрянь, скотина, подонок, мразь, козел*, чес. *potěšení, poklad, hrůza, slot, hnidáč, vrabečkář, kopyto, zřůda, střevo*).

Системи маскулінізмів у мовах окреслюють усі сфери буття чоловіка, виявляючи ряд специфічних “картинок життя” [PCC 2002: X] особи чоловічої статі, що мають глибоке пізнавальне значення: 1) “картинка життя” номінаційно-інформативна (маскулінізми за професією, родом діяльності, соціальним статусом, расовою, національною, територіальною ознакою, місцем народження, що інформують про статус особи чоловічої статі); 2) “картинка життя” ментальна, номінаційно-кваліфікативна (тут зосереджені маскулінізми, що містять у своєму значенні виразне відношення номінатора до номіната, його емоційну оцінку); 3) “картинка життя” контамінована, номінаційно-індикативна (маскулінізми – загальні найменування та звернені до цього ряду загальні номінанти особи чоловічої статі емоційно-оцінні, кваліфікативні); 4) “картинка життя” номінаційно-емоційна, що включає маскулінізми – номінаційні рефлексії емоційних реакцій номінатора на окремі чи узагальнені прояви особи чоловічої статі; 5) “картинка життя” міфопоетична, номінаційно-конструктивна (маскулінізми – назви ірреальних людиноподібних маскулінічних істот).

Сукупність таких “картинок” окреслює буття чоловіка в усіх його проявах, відношення до усього, що відбувається з чоловіком у матеріальному та духовному світі, взаємодію чоловіка з навколишнім світом, його відношення до світу і до самого себе у цьому світі. Це свого роду колективна філософія імені чоловіка, що впливає із

раціональних повсякденних знань, здорового глузду та ірраціональності.

Маскулінізми (як і номінанти особи взагалі) виявляють іше одну специфічну рису. Якщо серед об'єктів навколишнього для людини світу існують такі, взаємодія яких із суб'єктом або практично відсутня, або виражена настільки слабо, що їхня цінність для людини дорівнює нулю [Василенко 1964: 6] і які можуть вважатися байдужими для оцінки [Вольф 1985: 17], оскільки вираження чи приписування цінності (оцінювання) є встановлення певного відношення між суб'єктом оцінки та його об'єктом [Ивин 1970: 12-13], то у сфері номінантів-маскулінізмів відношення між суб'єктом та об'єктом не лише встановлюється. Тут об'єкт дослідження збігається з суб'єктом, а мірилом усіх цінностей та анти-цінностей у чоловікові у сукупності усіх його проявів виявляється знову ж таки людина – номінатор у сукупності усіх його проявів. Номінанти-маскулінізми просто не можуть бути байдужими для оцінки – оцінка пронизує усю макросистему маскулінізмів.

Крім того, маскулінізми у культурному відношенні визначаються надзвичайно високою поліпараметричністю, адже концепт 'чоловік' є одним із основоположних у системі констант будь-якої культури. Ю.С.Степанов вбачає пряму залежність між важливістю номінанта у культурному просторі мови та кількістю параметрів його вербалізації [Степанов 2001: 697]: що більше у нього культурних вимірів, то багатше і різноманітніше він ословлений кожною конкретною мовою. Пізнання того, як у мові відображається чоловік, неможливе без осмислення культури, до якої він належить.

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕС ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ФРАГМЕНТУ ПОЗАМОВНОЇ ДІЙНОСТІ 'ЧОЛОВІК'

*Душа мови, ... опредмечені у ній світогляд,
ідеологія, система цінностей
пов'язується з душею суб'єкта,
його внутрішнім світом, його мисленням*

Б.Борухов

2.1. Об'єктивне та суб'єктивне у процесі ословлення: імітація номінаційного акту

Специфіка номінаційного процесу може бути виявлена лише на підставі аналізу його результатів, тобто уже існуючих у мові номінантів. Магістральний напрямок дослідження від форми готового номінанта до його змісту та від змісту до форми, а від неї – до проблеми вибору імені за вихідну має тезу: цілісність значущих одиниць мови у єдності матеріального та ідеального можлива лише за умови, що між формою і змістом існує певний взаємозв'язок, який мотивує та стимулює вибір імені на позначення сегментів плану змісту та визнання рівнозначності обох сторін мови – плану вираження та плану змісту. Свого часу ще Празжани наголошували, що незалежне вивчення мовного явища неможливе без з'ясування зв'язків між особливостями його смислової та формальної сторін. Жодна зі складових не є самодостатньою, без врахування однієї з них те, що залишиться, перестає бути мовним явищем [Kofínek 1934: 7; Ducháček 1953: 171].

Якщо номінація-вибір з огляду на сприйняття та породження висловлювання і тексту вченими відносно детально опрацьована (Ю.М.Караулов, В.Г.Гак, Б.О.Серебренніков, О.С.Снітко, О.М.Вольф, М.Е.Рут, С.О.Колчин, Й.Горєцький та ін.), то механізм вибору імені номіната у мовотворчому процесі на усьому шляху його перебігу від понятійно-пізнавального до понятійно-вербального рівня в усій складності його чинників, взаємодій та їх рефлексій поки що залишається поза увагою дослідників.

Свого часу Ш.Баллі слушно зауважував: „Неможливо пізнати людину у мові, не звернувшись до творця цієї мови у всій різноманітності його історичних, соціальних, національних і інших особливостей. Це пояснюється тим, що дійсність не відображається, а заломлюється в нас, тобто зазнає викривлень, причина яких прихована у самій природі нашого Я” [Баллі 1961: 23]. Однак до цієї проблеми вчені звернулися лише наприкінці ХХ століття.

Традиційні семантичні трикутники та трапеції, що репрезентували семантичну структуру слова (*ім'я, поняття*, що ним виражається, і *позначуваний об'єкт*) вперше доповнив ще одним компонентом – *суб'єктом-номінатором* Г.Клаус [Клаус 1967]. Так основними компонентами номінаційного акту стали *номінатор, номінат, номінант*. Однак йшлося лише про те, що суб'єкт-номінатор іменує об'єкт, використовуючи певний спосіб іменування і здійснює вибір номінанта з-поміж інших, які вже існують у мові, з метою їх конкретної реалізації. Відтак номінаційна діяльність номінатора включала, за В.Г.Гаком, 1) мисленнєву працю суб'єкта, що дає ім'я об'єкту; 2) засоби, що використовуються для номінації, тобто мовні засоби, що є у диспозиції суб'єкта іменування; 3) предмет номінації, тобто екстралінгвістичний об'єкт, сутність матеріальну, якій дається ім'я [Гак 1976: 77].

Таке бачення номінаційної діяльності номінатора спричинилося до того, що у деяких теоріях номінатор узагалі виводиться за межі номінаційного процесу. Так, І.С.Торопцев взагалі не включає суб'єкта номінації у процес „лексичної об'єктивації”, хоча й говорить далі про лексичну (номінаційну – прим. наша А.А.) одиницю як „виготовлену” [Торопцев 1970: 16], а у „типології типологій” номінацій того ж В.Г.Гака суб'єкт-номінатор опинився за мірою значущості на останньому, шостому місці [Гак 1977: 230-294].

Зрозуміло, що номінація-вибір у площині мовленнєвої діяльності та номінація-вибір у площині мовотворчої діяльності матимуть свою специфіку [Комин 1987: 120-128; Копыленко, Попова 1987: 114-121; Телия 1986; Караулов 1987; Залевская 1977], до того ж міра номінаційної активності номінатора у процесі мовленнєвої та мовотворчої діяльності буде нерівновеликою [Вольф 1985; Рут 1992; Телия 1981: 5-35; Кацнельсон 1965]²⁵: найсуттєвішою роль суб'єкта-номінатора виявиться саме при дослідженні онтології імені, адже тут відрив номінанта від його творця виявиться просто неможливим. Можливо, саме „удавана” непередбачуваність вибору імені у процесі ословлення фрагменту об'єктивної дійсності сприяла тому, що увага дослідників зосередилася на *homo loquens* – людині як користувачеві мовою, що „маніпулює знаковими системами”: “Відображення дійсності як більш чи менш цілісної картини досягається у текстах, а не у лексиконі” [Гачев 1967: 77-93]; “Суб'єкт лише оволодіває мовними значеннями, які опосередковують його спілкування з іншими

²⁵ У мовленні роль суб'єкта оцінки уже давно є предметом наукових суперечок. Вона може або гіпертрофуватися (емотивізм), або недооцінюватися (функціоналізм). Детальніше про це [Вольф 1985: 25].

людьми [Леонтьев 1976: 26]. При цьому система засобів номінації визначалася як дане.

Однак обходити увагою творця вихідних знакових систем є щонайменше несправедливим, якщо ми ставимо за мету вивчення мовної особистості як людського корелята мови з “великої літери” (Ю.М.Караулов). Вивчення суб’єкта як мовної особистості, за переконанням вченого, поки що залишається дрібномасштабним; воно розглядається як би з “пташиного польоту”, і дослідникові вдається розгледіти та зафіксувати лише найзагальніші риси, що характеризують людину як вид, як мовця [Караулов 1987: 3-4].

З огляду на дослідження мовотворчої діяльності суб’єкта на часі постає питання не про редукування²⁶, а навпаки, про розгортання іпостасей мовної особистості, дослідження його мовної свідомості як образів свідомості, об’єктивованих мовними засобами (словами, словосполученнями, фразеологізмами, текстами, асоціативними полями та асоціативними тезаурусами як сукупностями цих полів) [Караулов 1994: 15-26] у напрямку дослідження невідповідності іменування. Певні пошуки і знахідки у напрямку окреслення “ономасіологічного портрету реалії” у етнокультурному та діалектному контексті з огляду на пошук тенденції іменування на сьогодні засвідчують роботи [Березович, Рут 2000; Леонтьева 2003; Плошук 2001; Родионова 2000; Степанов 1993; Терновская 1989; Толстая 1989, 2002; Семенова 2006; Судаков 1986: 105-112; Могила 1987: 20-30; Вельмезова 2004; Цивьян 1995; Теплѹ 1911; Čižmář 1946; Navrátilová 2004; Velmezová 2005: 243-249]. Текст, що є переважним об’єктом аналізу у наведених працях, може, на нашу думку, цілком рівноправно корелювати із власне мовним структуруванням певного фрагменту дійсності, а напрямок дослідження від готових, структурованих самою мовою систем номінантів певної ідеї тут бачиться цілком виправданим. У такому контексті імітація

---

²⁶ Редукціоністська тенденція у розумінні мовної особистості (К.Аксенс, С.Петков, М. Бирвиш) призвела до того, що мовна особистість “редукувалася” і поставала як генетично зумовлена “схильність” до створення і маніпуляції мовними знаковими системами. Праці Е.Коссеріу дозволили лише поставити питання про відношення творця мови до його творіння як про один із вимірів самої мови, але далі проголошення цієї тези вчений не пішов. На сьогодні у науці маємо дослідження, зорієнтовані на лінгводидактичний, психологічний, аспекти мовної особистості, на вивчення його індивідуальної мовленнєвої структури з точки зору сприйняття і породження висловлювання (В.В.Виноградов), на вивчення національної мовної особистості (Ю.М.Караулов).

номінаційного акту як свого роду лінгвістичний експеримент (у розумінні Л.В.Щерби) дозволить інтерпретувати номінацію у синхронній динаміці (Р.Якобсон) як процес номінативної діяльності номінатора, що відрізнятиме ономазіологічний аспект аналізу мовних сутностей від етимологічного.

У процесі ословлення фрагмента об'єктивної дійсності саме номінатор виявляється організуючою силою, центром перетину складних взаємодій і взаємних впливів творця імені, об'єкта номінації, який у площині прагматичної інтенції іменування перетворюється одночасно і на адресата, мовної системи та її структури у межах основних компонентів номінаційного акту *номінатор* – *номінат* – *номінант*.

2.1.1. Взаємодія номінатор ↔ номінат

У межах такої дихотомії виявляється складна взаємодія двох гетерогенних сутностей: суб'єкта, під яким слід розуміти базовий прототип носія мови, що визначається певними інтелектуальними, світоглядними, соціокультурними характеристиками, ціннісними пріоритетами, та об'єкта, що визначається незліченною кількістю ознак, властивостей та відношень і у процесі іменування “повертається” до суб'єкта різними сторонами. Суб'єкт-номінатор як базовий прототип носія мови включається у номінаційний процес у кількох своїх іпостасях.

Суб'єкт як *інтелектуальна особистість* є носієм знання про світ та складні зв'язки, що існують у ньому. Номінація як іменування завжди змістова, воно опосередковане мисленням. Фундаментальною рисою людської психіки є її аперцептивний характер – залежність сприйняття, осмислення нових фактів позамовного світу від уже наявних знань, досвіду та психічного стану номінатора. Саме сукупність знань про позамовний світ зумовлює той факт, що кожний новий вияв і вплив світу включається до поняттєвого континууму, проектується на нього через складну систему асоціацій відповідно до інтенції суб'єкта сприйняття і у такий спосіб набуває відповідного смислу.

Сприймаючи об'єкт – особу чоловічої статі – як цілісну субстанцію, номінатор включає його у складну систему вже пізнаного і на основі уявлення (узагальнення до ідеального) ідентифікує цей об'єкт з уже пізнаним через ототожнення його із змістом певного поняття, що являє собою, за образним виразом В.М.Телія, “клубок людського досвіду” – усю систему детермінант маскулітності у межах цього класу об'єктів. Включення об'єкта позамовної дійсності – чоловіка – до класу об'єктів уже пізнаних та поіменованих вимагає на

першому етапі узагальнення спільних рис, редукції їх різноманітності до ознак “субстанція”, “особа”, “особа чоловічої статі”, на другому – виділення максимуму найбільш загальних і характерних, що домінуватимуть у процесі диференціації рис чоловіка та його рефлексій у межах класу. Так суб’єкт як носій досвіду набуває здатності відображати усе нові властивості та характеристики об’єкта, які з огляду на таксономічну діяльність можуть бути як суттєвими, так і несуттєвими. Закони та прояви буття чоловіка у об’єктивному світі пізнаються та розкриваються номінатором через його концептуальну систему на тлі соціокультурних еталонних уявлень про особу чоловічої статі на відміну від особи жіночої статі.

Суб’єкт як *культурна особистість* є носієм суми знань про об’єкт як про представника класу, яка завжди формується на тлі матеріальної та духовної культури, що, у свою чергу, являє собою синтез типологічного та генетичного (національного та локально специфічного), інтеркультурного, інкультурного та інокультурного (“чужого” у “своєму”). Водночас мовотворча діяльність суб’єкта як культурної особистості реалізується у безпосередньому національному середовищі. Іншими словами, “клубок людського досвіду” номінатора у взаємодії з номінатом-чоловіком розгортається на культурному тлі та національному ґрунті і виявляється у здатності суб’єкта орієнтуватися у історичних, культурних, національних символах та стереотипах як еталонах тих чи інших властивостей пізнаваного об’єкта. Номінатор, за образним висловлюванням М.М.Бахтіна, перебуває у полоні не лише мовних стереотипів, а й стереотипів культури, і тільки “міфічний Адам, який підійшов з першим словом до ще не ословленого, незайманого світу, самотній Адам міг бути дійсно позбавленим діалогічної взаємоорієнтації з чужим словом про предмет. Конкретному історичному людському слову цього не дано” [Бахтин 1975:92].

Як *особистість соціальна* суб’єкт є носієм суспільної думки мовного колективу, суспільних цінностей, що визначають те чи інше відношення пізнаваного – чоловіка – до встановлюваної соціумом норми міри буття речей. Номінатор у номінаційному процесі виявляється так чи інакше зорієнтованим на систему буттєвих та аксіологічних суспільно ціннісних координат, на соціологізовану норму та анти-норму. Соціологізованими щодо образу чоловіка виявляються, таким чином, відношення об’єкта до дійсності як такої, відношення об’єкта до ціннісних пріоритетів (що є у чоловікові добро і що зло) та відношення суб’єкта як соціальної особистості до проявів

об'єкта у позамовному світі. Суб'єкт як соціальна особистість виступає як суб'єкт колективний.

Суб'єкт як індивідуум виступає у якості *особистості біологічної*. Тут він перетворюється на суб'єкт індивідуальних оцінок, емоцій, переживань, афектів, генеруючи у собі усі можливі види оцінок проявів об'єкта на особистісному рівні (почуття-відношення і почуття-враження) та можливі види реакцій на ці впливи (емоційна експансія та емоційна агресія).

Власне вербалізація концептуальної основи сприйнятого суб'єктом об'єкта – особи чоловічої статі – є можливою завдяки статусу *суб'єкта як носія лінгвокреативного мислення*. Таке мислення, за Б.О.Серебренниковим, з одного боку відображає навколишній [для номінатора] світ, а з іншого... найтіснішим чином пов'язане із наявними ресурсами мови. Це особливий тип мислення, який причетний до передусім творення мови, адже латинське *creatio* значить “створення”. Лінгвокреативне мислення, з одного боку, зорієнтоване на систему знань суб'єкта про мовні закономірності, мовний узус, на систему його мовних інтуїцій, з іншого, як діяльність гносеологічна, пізнавальна, воно у своїй основі оперує асоціаціями, що виникають на базі тих форм відображення дійсності, які закріплені у даній мові у формі значень мовних одиниць. Спосіб включення об'єкта до вже пізаного задається номінаційними потенціями системи даної мови: мовне представлення світу реалізується у формі мови і існує у формі мови. Це може бути асоціювання з іншим уже поіменованим фактом дійсності на підставі спільного знака або включення номіната до двох і більше класів відомих та поіменованих явищ.

В.А.Чабаненко справедливо зауважує, що в усі періоди її існування (звичайно, крім первинного) мова розбудовується, твориться не на порожньому місці, а за наявності певної кількості засобів, успадкованих від попередніх періодів. Звичайно, було б необачно усі наслідки мовотворчості пов'язувати тільки з лінгвокреативним мисленням (адже не первинних стадіях панувало наочно-дійове та образне мислення) [Чабаненко 2005: 132], однак не підлягає сумніву, що саме лінгвокреативне мислення суб'єкта-номінатора зумовлює вибір імені позамовного об'єкта дійсності.

Здатність суб'єкта до лінгвокреативного мислення уможливорює „маніпуляцію мовними знаками” під ономасіологічним кутом зору – мовну фіксацію асоціативно обраних ознак позначуваного у межах мовної системи з її системними та асистемними проявами. При цьому суб'єкт-номінатор є одночасно носієм мовних інтуїцій і творчою особистістю. Саме таке, а не інше бачення номінатором об'єкта може

вивести суб'єкт за межі узусу, мовної норми під впливом культурних, історичних, соціальних, прагматичних чинників. Роль суб'єктивного врівноважується об'єктивністю переосмислених мовних значень та форм на позначення певного змісту, правилами сполучуваності цих форм та нормами їх вживання, звуженими до узусу.

Як наслідок, – таке мислення може у кожній мові по-особливому членувати світ. Мовна свідомість як феномен тісно пов'язана з культурою, вона національно- і культурнозалежна (на відміну від культурнонезалежного інтелекту як здібності та мислення як процесу, у якому виявляється як свідомість, так і інтелект) [Красных 2002: 25]. Саме лінгвокреативне мислення сприяє утворенню специфічних зон взаємодії концептуальної та мовної картин світу.

Об'єкт як поліознакова сутність спочатку ідентифікується з іншими об'єктами за максимумом загальних ознак, потім редукується суб'єктом номінації до мінімуму загальних і максимуму диференційних. Диференційний максимум не слід розуміти буквально – це може бути одна або кілька ознак, яким властива найбільша диференціююча сила. Номінатор не прагне до універсальності, глобальності фіксації даного фрагмента дійсності, а виділяє у ньому лише прагматично значуще. Власне активність номінатора виявляється у конкретному доборі тих рис, які він кладе у основу іменування. Вибір ознаки, у свою чергу, відображається не лише на значенні мовних елементів, але й на способі позначення. Саме тому різні мови можуть фіксувати у номінантах як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки, властиві чи приписувані об'єкту, при цьому ці відображені ознаки можуть бути у різних народів різними як з точки зору їх об'єктивності/суб'єктивності, так і з точки зору їх фактичної різності.

2.1.2. Взаємодія номінат → номінатор. Оцінне відношення і дихотомія „раціональне – емоційне”

Номінанти особи чоловічої статі включаються до сфери номінантів особи взагалі, котрі дефінітивно не можуть бути “байдужими” щодо оцінки, адже вони є антропо-антропоцентричними. Об'єкт іменування у будь-якому разі номінатором оцінюється: або відповідно до стану буття речей, або відповідно до суспільної думки, або відповідно до суб'єктивного почуття-враження чи почуття-відношення. За В.М.Телія, оцінка є явищем двовекторним: вона, з одного боку, відтворює об'єкт, що оцінюється, з іншого – суб'єкт, який цю оцінку висловлює. Суб'єкт “вписується” в об'єкт, лишаючи у його мовному зображенні свій аксіологічний автограф” [Телія 1986: 2]. Однак у сфері іменувань чоловіка (як і людини взагалі) є усі підстави говорити про чотиривекторність оцінки. Суб'єкт як

мовотворча особистість завжди певним чином оцінює саму форму, обрану для вираження певного змісту, її придатність для реалізації номінаційного завдання та прагматичної інтенції іменування (третій вектор оцінки). Четвертим її вектором є те, що дослідники називають “метафорою дзеркала”. Щодо номінантів-маскулінізмів, як і номінантів особи взагалі, оцінка має ще одну виразну специфіку – суб’єкт виступає водночас і об’єктом оцінки, іменуючи самого себе.

Виходячи із розуміння прагматики “як дослідження утворення... і впливу знаків” та тези про те, що в основі впливу має лежати певна інтенція – ілюктивна сила, змістом якої повинно стати певне відношення, оцінне відношення розуміємо як таке, що спирається на дихотомію „раціональне – емоційне” і виявляється через співвідношення з нормою буття речей, з аксіологічно ціннісними орієнтаціями номінатора як соціальної особистості і з ціннісними орієнтаціями номінатора як носія індивідуальної свідомості. План змісту маскулінізму може бути зорієнтованим на дескрипцію (повідомлення про світ), на оцінку (повідомлення про об’єкт щодо ціннісних орієнтацій номінатора як носія колективної чи індивідуальної свідомості) та на почуття-відношення та почуття-переживання як результат впливу об’єкта на суб’єкт. Визначаючи раціональне як інтелектуальне, безпристрасне відображення дійсності, В.М.Телія вважає класичним його виявом дескриптиви [Телія 1981: 5-35]. Втім у сфері іменувань чоловіка дескриптиви мають виразну специфіку: вони виявляють оцінне відношення до стану буття речей. Номінанти індикативного²⁷ та номінаційно-інформативного типу зорієнтовані на раціоналістичні, тривіальні детермінанти, відповідно, оцінне відношення вважаємо логічним визначити як *нормативно-буттєве*: чоловік має відповідати вимогам до людини розумної (*особистість ↔ деградована особистість*), ототожнюватися за ознакою чоловічої статі (*чоловік традиційної орієнтації ↔ чоловік нетрадиційної орієнтації, гомосексуаліст, гомік* розм., *педераст* розм., *транссексуал, бісексуал, голубий жарг.*), за віком (*юнак, чоловік, старий, чоловік старшого віку* ↔ рос. *мужчина неопределенного возраста, мужчина без возраста* (пор. реалізацію ідеї безсмертя у “Портреті Доріана Грея” О.Уальда, у образі Кошія Безсмертного)), за родинним статусом (*чоловік, глава родини, пор. мужчина должен построить дом, посадить дерево, вырастить сына*) ↔ укр. *один як билина в полі, пустоцвіт*, рос. *вечный жених, убежденный холостяк*,

²⁷ Ідентифікація відноситься до області лінгвістики та логіки: її метою є пошук сучасно раціонального, безпристрасного вираження ідеї [Балли 1961: 128-129].

чес. *jalový muž, starý mladenec*), чоловік має ідентифікуватися за за т.зв. демографічними характеристиками – місцем народження, національною ознакою, місцем проживання (чоловік має знати, звідки він і якого роду-племени, інакше він *безбатченко*, рос. *Иван не помнящий родства*); чоловік має мати дім, інакше він не має *ни кола ни двора, je jako kůl v plotě* – укр. *бомж*, рос. *бездомник*, чес. *bezdomovec* , чоловік має бути зорієнтованим на певну професію, рід занять, бути зорієнтованим у соціумі (чоловік як *істота соціальна ↔ асоціальний елемент*); чоловік повинен приносити користь соціуму, інакше він укр. *трутень*, рос. *тунеядець, бездельник*, чес. *darmožrout, darmochleb* , чоловік має мати певний світогляд (чоловік *твердих переконань ↔ укр. нігіліст*, рос. *пофигист, обыватель, человек без стержня*, чес. *sup Adamův*). Відхилення від таких а ригіди визначених соціумом вимог у проекції на статус людини (на відміну від не-людини) з огляду на продовження роду, на сумірність людини із суспільством вважається аномалією. У основі такого відношення, таким чином, лежить нормативно-буттєва оцінка (пор. раціоналістична оцінка [Космеда 2000: 108], нормативна оцінка [Радзієвська 1996: 14-19]), зорієнтована на об'єктивно “нормальні” ціннісні константи. Тому такі номінанти не можна вважати ані нейтрально оцінними, ані таким, яким властива нульова оцінка. Ставлення номінатора до номіната у такому разі визначається як аналітичне.

Ціннісно-оцінне відношення виявляється через зв'язок між ціннісною орієнтацією номінатора та номінатом (його властивістю, характеристикою), що оцінюється позитивно чи негативно на якійсь підставі відповідно до „стандарту” буття речей чи стану речей у концептуальній картині світу, яка лежить у основі норм оцінки. Таке відношення і є, по суті, аксіологічним нормативно ціннісним – це *суспільна думка даного соціуму* про хороше та погане (*правдолюб* ‘Той, що любить правду, істину, справедливість’ → людина повинна бути правдивою → складає цінність для суспільства → добре: *профан* ‘Особа, не обізнана в якій-небудь галузі, некомпетентна у певній сфері’ → людина повинна мати відповідні знання у певній сфері, до якої має відношення, → не складає цінності для суспільства → погано). Оцінка у такому разі займає вершинну позицію у семантиці слова з метою кваліфікувати усе те, що є у світі, та цю кваліфікацію у певний спосіб зафіксувати, об'єктивуючи її у формі змісту номінанта. Ставлення номінатора до номіната тут визначається як аксіологічне.

Емотивно-оцінне відношення є свого роду двовершинним: воно виражає емоційне ставлення номінатора того, що вже аксіологічно оцінене, утворюючи, так би мовити, „додатковий смисл” (Телія В.М.),

„нашаровуючись” на об’єктивний зміст номінанта. Скажімо, слово *бовван* можна представити у такому смисловому складі: номінатор вважає, що номінат Х нерозумний, обмежений (і це погано: відносно норми-еталону людина має бути розумною, з широким кругозором), а, крім того, поганим є те, що він виглядає і поводить ся так, як начебто він є бовваном (у язичників *бовван* – статуя, що зображає бога; ідол), і це викликає у номінатора несхвалення, зневажливе емоційне відношення до такої властивості номіната. Таким чином, у предикативній позиції *Він – бовван* суміщуються дві форми оцінних відношення: одне – як аксіологічне, нормативно-ціннісне відношення до номіната за ознакою, виділеною об’єктивно, інше – як почуття-відношення у тій же площині, але за ознакою, виділеною як внутрішня форма. Таким чином, емоційно-оцінне відношення корелює з тим асоціативно-образним забарвленням, імплікованим внутрішньою формою, яке і є тією „додарковою” ознакою до ознаки, що потрапляє у фокус об’єктивної оцінки. Ставлення номінатора до номіната зумовлене і об’єктивно (суспільною думкою соціуму), і суб’єктивно (емоційним відношенням до позначуваного).

Афективно-оцінне відношення безпосередньо пов’язане із суб’єктивною сферою вираження номінатором суто емоційного чи афективного почуття-відношення чи почуття-враження під впливом номіната. Оцінне відношення такого типу являє собою рефлексію вербального вираження захоплення (емоційна експансія) або вербального вираження гніву, обурення (емоційна агресія) як переживання самого суб’єкта-номінатора. Форма номінанта практично не пов’язана із об’єктивним змістом, однак її вибір зумовлений стимулом „реакції у відповідь”, бажанням номінатора “заразити” своїм відношенням до форми вираження даного змісту і адресата, до якого номіната спонукають не стільки безпосередній на нього вплив з боку номінатора, скільки викликана цим впливом реакція. Скажімо, якщо для номінатора номінат – *симптак* або *душка*, – то це лише його почуття-враження; викликана ж цим впливом „емоція у відповідь” може і не відповідати інтенції номінатора – для іншої людини оцінка того ж номіната не обов’язково буде виражена з допомогою такого ж афектива. Норма-еталон тут виглядає дещо розмитою – людина повинна справляти приємне враження, але один і той же номінат може викликати різну емоційну реакцію у різних номінаторів. Ставлення номінатора до номіната емоційно чи афективно зумовлене.

Оцінне відношення, у свою чергу, фокусується у оцінці того чи іншого прояву номіната – особи чоловічої статі – у об’єктивному світі. Точкою відліку оцінки вочевидь має бути якась константа. Підстава

оцінки передбачає, в свою чергу, певну оцінну шкалу. Два її основні типи, чи моделі, спираються на два аспекти визначення підстави оцінки: за першим типом аксіологічної шкали, точкою відліку є „нульова оцінка” [Вольф 1985, 1979; Хидекель, Кошель 1981]. Відповідно до іншої моделі [Арутюнова 1978, 1988; Сепир 1934; Телия 1986], норма оцінки лежить не в середині шкали, а збігається з її позитивним краєм. У такий спосіб сама норма стає аксіологічною, сприймаючись *a priori* як сутність, що відповідає нормі, тобто позитивна.

З огляду на те, що „нульова оцінка, що відповідає серединній частині градаційної шкали, має слабкий вихід у семантику” [Арутюнова 1987: 3-20] і є у системі іменувань чоловіка неактуальною, за точку відліку вважатимемо визначену лінгвокультурною спільнотою норму як серединну точку шкали, що відображає суспільно усталені уявлення про стан буття об’єкта, про хороше та погане і, відповідно, про їх аномалії або вияви *понад* та *нижче* за норму – світоглядну систему детермінант маскулітності, свого роду еталон особи чоловічої статі на відміну від жіночої.

Вихідним у вивченні відношення оцінки до константи – точки відліку – є усвідомлення принципової різниці між раціональною та емоційною оцінкою, у основі яких лежать різні способи духовного освоєння дійсності [Кулага 1979: 49]. Раціональна оцінка за своєю природою є функцією діяльності суспільства, вона виступає у вигляді нормативного знака, готової нормативної формули, що відображає у скорочено-повсякденній формі соціально-історичний досвід поколінь – досвід з орієнтації людини у об’єктивній реальності. У основі емоційної оцінки лежать чинники суб’єктивного плану. При цьому важливим є те, що співвідношення раціонального та емоційного виявляє складну взаємодію: ці параметри можуть комбінуватися, перетинатися, нашаровуватися один на одного, а тому деякі дослідники вважають раціональним тут виділити дескриптивний, оцінний та емотивний макрокомпонент значення [Телия 1981: 19].

Раціональну оцінку дослідники традиційно пов’язують із поняттям стереотипа, який використовується у логічних теоріях оцінки [Івін 1970], зауважуючи при цьому, що під стереотипом слід розуміти “сприйманий у даній мовній культурі семіотично значущий еталон, чи зразок норми” [Телия 1981: 25] і що раціональна оцінка оперує саме стереотипом. За О.А.Івіним, стереотип характеризує відношення оцінюваних речей до певних зразків чи стандартів. У стандартах, що формуються стихійно, вказується на сукупність емпіричних властивостей, які, як вважається, повинні бути властивими речам. Для

речей різних типів існують різні стандарти: властивості, які вимагаються від хороших молотків, не збігаються з властивостями, які вимагаються від хороших полководців [Ивин 1970: 38]. Іншими словами, стереотипи – це сукупності емпіричних властивостей, які повинні бути притаманні речам чи подіями у їх ідеальному чи, принаймні, нормальному стані.

Втім, раціональна оцінка у сфері іменувань чоловіка виявляє два гетерогенні її типи: з одного боку, це нормативно-буттєва оцінка, що орієнтується на стандарт, який задає клас (під стандартом домовимося розуміти загальноновизнаний у даній мові і культурі семіотично значущий еталон, чи зразок нормативно-буттєвої норми), з іншого – нормативно ціннісна, що орієнтується на стереотип як загальноновизнаний у даній мові і культурі семіотично значущий еталон, чи зразок аксіологічної нормативно-ціннісної норми. У першому випадку йдеться про норму як стандарт буття речей (*особа, індивідуум, чоловік, підліток, європеець, українець, киянин, будівельник, хімік-технолог, віце-адмірал*), у другому про нормативно-ціннісне бачення чоловіка та його проявів у об'єктивному світі (*трудолюб, орач, аскет, мудрець, атеїст* тощо). Номінанти обох зазначених типів апелюють до сфери раціонального, але мають різне підґрунтя (буттєва норма – аксіологічно ціннісна норма), при цьому і ті й інші зорієнтовані на інтереси, потреби, установки суб'єкта, позначені суспільно визначеними детермінантами (і аномалія, і відхилення від норми не складає цінності для суспільства → і це погано; відповідність буттєвій нормі та аксіологічній нормі складає цінність для суспільства → і це добре). Таким чином, і стандарти, і стереотипи включають як власне властивості предметів, що утворюють певні стандартні набори ознак, так і стереотипні уявлення про місце об'єкта у ціннісній картині світу, тобто спираються на об'єктивні фактори оцінки. Стандарти і стереотипи каузують оцінку, що має у такому разі раціональне підґрунтя.

Раціональна оцінка обох типів є свого роду системою констант концептуальної картини світу особи чоловічої статі – синкретичних еталонних уявлень про чоловіка на відміну від жінки, означених нами як автопортрет, опрацьований слов'янськими культурами та соціумами упродовж існування людського суспільства, який є по суті своїй евалюативним, зорієнтованим на „правило ідеалу” (Е.С.Гусерль), яке говорить, що мало б мати місце. Такого роду еталон є комплексним буттєво-ціннісним уявленням, специфічним компонентом повсякденної свідомості соціуму.

Емоційна оцінка як сутність біологічна покликана виражати емоційне відношення як реакцію номінатора з приводу іменованого. Як оцінка вже оціненого, як оцінка-надбудова (В.М.Телія), емоційна оцінка може спиратися як на стереотип (у разі, якщо повторна оцінка здійснюється на підставі об'єктивних властивостей об'єкта іменування і проєктується на дескриптивну частину), так і на квазістереотип як своєрідну константу мовної картини світу (у разі, якщо здійснюється оцінювання характеристик, приписуваних номінату творчою уявою номінатора). Квазістереотип – це свого роду еталон бачення світу, квазіоб'єкти, символи певних ситуацій, які відкривають простір для інтерпретації, “символи и навіть міфи, що слугують хранителями інформації, важливої для бачення світу певним народом” [Храпченко 1976].

Афективна оцінка також має за точку відліку квазістереотип, але уже не як символ, а як ярлик, що не проєктується на дескриптивну частину, перебуваючи у царині фонових знань, а слугує своєрідним тлом, на якому номінатором фіксується чуттєва, афективна (пейоративна, зневажлива, чи майоративна, схвальна) емоційна реакція на номінат. Так, у предикативній позиції *Vin – бовдур* повідомляється про грубість, нерозумність номіната, у випадку *Бовдур!* представлене комплексне дифузне емоційне почуття-відношення (і засудження, і зневаги, і презирства, і уразливості), яке у словнику подається у нерозчленованій ремарці *лайл.* і виражає зневаження номіната номінатором. Почуття-відношення тут стають не конотацією, а основою лексичного значення (напр., *дурень, сокіл, голуб, лантух* тощо), при цьому “емоційний відтінок цих слів єдиний і загальний для усього мовного колективу” [Комлев 1969: 115]. Його основою виступає специфічна форма стереотипів деонтичного характеру.

Представлене у такому вигляді бачення оцінок²⁸ максимально відтворює увесь їх спектр, який супроводжує процес надання імені особі чоловічої статі і має на меті сприяти виявленню специфіки впливів особистості номінатора на процес ословлення понятійного континууму ‘чоловік’.

²⁸ Пор. інші типології оцінки [Кунин 1980: 158-185; Уфимцева 1977: 7-98; Арутюнова 1984, 1988; Шаховский 1984: 25-48; Стернин 1974; Вольф 1985: 11-67; Киселева 1965: 18-21; Хидекель, Кошель 1983: 11-16; Петрищева 1984; Бессонова 1995; Радзівська 1996: 14-19; Космеда 2000].

2.1.3. Взаємодія суб'єкт ↔ адресат номінації. Співвідношення позитивної та негативної оцінності маскулінізмів

При включенні у сферу дослідження категорії суб'єкта та його номінаційних інтенцій, а також інтенції впливу на об'єкт, яка у сфері іменувань чоловіка (як і людини взагалі) є природно обов'язковою, вихід у прагматику видається цілком вмотивованим: тут об'єкт перетворюється на адресат (пор. протилежне бачення складових номінаційного акту [Рут 1992: 15]). За нашим переконанням, на об'єкт-адресат проектується два види прагматичної інформації: судження-оцінка з індикативною та інформативною метою і оцінка-почуття-відношення чи почуття-переживання з ілокутивно-перлокутивною метою, і тут особливого значення набуває номінація-вибір: оцінне сприйняття форми змісту є звичайно типовим у певній лінгвокультурній спільноті. Форма у такому разі набуває статусу прецедентного феномена, добре відомого усім представникам національно-лінгво-культурного співтовариства, оскільки вони знають (як мінімум) про його існування та мають певний, загальний, обов'язковий для усіх носіїв мови національно детермінований, мінімізований інваріант його сприйняття [Красных 2002: 44].

Таким чином, у дослідженні прагматика розуміється як 1) відношення номінатора до чоловіка як об'єкта позамовної дійсності, що перетворюється на адресат; 2) відношення номінатора до форми змісту як інструменту ілокуції, що є зорієнтованою на перлокутивний ефект – “бажану” реакцію у відповідь (пор. [Телия 1986; Апресян 1988: 8]). У такому баченні прагматична інформація буде стосуватися усіх видів оцінок, однак у одних з них вона буде периферійною, імплікованою (маскулінізми, зорієнтовані на дескрипцію), у інших – ядерною, експлікованою (маскулінізми, зорієнтовані на оцінку). При цьому їй властива нелокалізованість, оскільки вона у різних типах маскулінізмів тісно переплітається з іншими видами інформації.

Вивчення питання взаємодії номінатора і номіната-адресата лежить, на нашу думку, у площині співвідношення позитивної та негативної оцінності у сфері номінантів чоловіка (як, власне, і людини без огляду на стать-sexus). De jure норма як позитивний край шкали відліку оцінок, як вихідна константа сприйняття та вербалізації об'єктивної дійсності мала б вважатися основною, а відповідно – переважати кількісно. De facto ж „негативно конотовані поля кількісно більш потужні, ніж поля з позитивною конотацією” [Ройзензон 1972: 18].

Дійсно, ненормативні явища спантеличують. Зміна розмірів, кількостей, параметричних пропорцій у номінаційних ознаках

складають, на думку Н.Д.Арутюнової, найбільш простий і уможглидний вид девіації (девіація – відхилення від правильної лінії, курсу, у нашому випадку – від концептуальної норми²⁹), які сприймаються навіть лінійним уявленням [Арутюнова 1987: 3-20]. За даними мови, мовна картина світу виявляється зміщеною порівняно з концептуальною; по-перше, у бік надзвичайно широкої фіксації аномальних явищ, і по-друге, у бік ідеалізованої позитивної норми (т.зв. принцип Полліани).

Факт очевидної переваги негативу над позитивом і у образі чоловіка, і у образі жінки бачиться беззаперечним. Інша річ – чому такий факт має місце. Наскільки нам відомо, на це питання дати скільки-будь вичерпної відповіді ніхто із учених не намагався. Чеський дослідник І.Немец припускає наявність кількох причин, з яких найважливішими вважає дві: обмежені позамовні можливості емоційної розрядки (у межах коректності) та кращі мовні потенції щодо зображення позамовної дійсності в негативному світлі; позитивні емоції, як відомо, мають ширший діапазон невербальних засобів вираження, ніж негативні [Němec 1971: 65]. Втім, мова, за В.М.Телія, є зразком „розумної” системи: тут усе повинно мати свою логіку у використанні потенційних можливостей системи та структури мови з огляду на прагматичну інтенцію імені, свою доцільність.

Лише частина негативно оцінених номінантів чоловіка має вмотивоване пояснення: підготовленими історичною ситуацією виявилися у мові номінанти типу *варвар, вандал, яничар, манкурт, азіат, турок*, „свій” – „чужий” є однією з основоположних світоглядних опозицій). Хоча німці й неодноразово висловлювали своє невдоволення пейоративним вживанням слова *вандал*, адже це назва одного із германських племен (*вандал* укр./рос. 'Людина, що руйнує, знищує культурні цінності' // 'Некультурна, малосвідома людина'; для чехів, близьких сусідів німців, маскулінізм *vandal* hanl. 'Bezohledný, surový, barbarský pišitel' містить ще й сему 'надзвичайно жорстокий, безжальний', відсутню у аналогічних номінантах східнослов'янських мов), однак лексика важко піддається будь-якій зовнішній регламентації [Черданцева 1982: 80; Кронгауз 2001: 113-119].

Відтінок зневаги у семантиці деяких номінантів зумовлений зневажливим чи відверто негативним ставленням до професії чи певного роду занять (*кат, гицель, свинопас, гречкосій, коновал*)³⁰.

²⁹ Пор. інше розуміння девіації у роботі [Бацевич 2000].

³⁰ У чеських землях ремесло *lazebnika* не просто вважалося найнижчим, гіршим від *kata* чи *rasa* (живолупа) (у лазнях, мовляв, діялися усілякі непотрібства): король Ян Люцебурзький у 1330 році законодавчо заборонив

Частина номінантів має соціальне підгрунття (*пан, панич, лакей*). Перелік, безперечно, може мати продовження.

Переважає більшість номінантів-маскулінізмів зосередили у собі практично усі людські недоліки: з-поміж зооморфних метафор, скажімо, лише одна із десяти чоловікові симпатизує, інші дев'ять є такими образливими, як може образити лише людина людину. Не випадково найпейоративнішими на позначення особи чоловічої статі взагалі є саме лайливі номінанти-зооморфізми рос. *козел*, чес. *vůl*. Не менш "симпатизують" чоловікові й інші зооморфні метафори – укр. *стервятник, шуліка, павук, хробак, слимак, скажений собака*, рос. *шакал, гнида, петух, бугай, сыч*, чес. *velbloud, tezek, opice, netopýr, sup, dobytek, hovado*.

І хоча чехи говорять, що *Doma se žije v kuchyni, a venku v hospodě*, вони не вважаються надто питушою нацією. Принаймні В.М.Мокієнко у передмові до Російського алкословника-довідника твердить, що під час проведеного ним мовного експерименту не виявив у жодного з європейських народів порівняння типу *п'є як чех* (у багатьох культурах і мовах пияцтво засуджують, приписуючи його якимось іншим народам: у чехів п'яниця *п'є як голландець, як данець* та як *фламандець*, у французів – *п'є як поляк*, у сербів та фінів – *п'є як росіянин*, у болгарів – *п'є як циган*, у данців – *п'є як фін*, у норвежців – *як швед*, у росіян – *є п'яний як сто китайців*) [Альв., Вовк. и др. 2005: 7-15]. При цьому у чеській мові на два позитивно конотовані номінанти-маскулінізми у парадигмі 'чоловік за ознакою тверезості' – *sřízlivec* м. та *nerpíják* м. (непитуший) припадає 62 найменування п'яниць та п'яничок, тих, хто *propil by i nos mezi očima* –

alkoholik м., *alkoholista* м., *bumbal* м. expr., *bumbalek* м. expr., *butykář* (*putykář*) м. ob., hanl., *dopiján* м. žert., *dopilkuba* м. expr., *hleditruňk* м. expr., *hospodář* м. 7. žert., *hospodomil* м., *chlasta* м. vulg., *chlastak* м. vulg., *chlastoun* м. vulg., *korbel* м. 2. expr., *korbelář* м. 2. expr., *korhela* м. ob. hanl., *kořala* м.2 ob., hanl., *kořalečník* м. 2. expr., *kořalista* м. ob., hanl., *kořalka* 2. ob., hanl., *kořalkář* м., *krčemník* м.2., *mazák* м.2. ob. hanl., *mazavka* м. ob., hanl., *močhuba* м. expr., *obrynda* м. 2.ob., hanl., *obžera* м. ob., hanl., *ochlasta* м. vulg., *ochlemta* м. zhrub., *ochmela* м. expr., *ochmelek* м. expr., *ochmelka* м. expr., *opilec* м., *opilka* м., *ožerta* об., hanl., *ožrala* м. zhrub., *ožrалеc* м. zhrub., *ožralisko* м.

лазникові бути членом магістрату. Діти лазника не мали права займатися тим ремеслом, яке їм було до душі. Лазника надто неохоче бачили у присутствених місцях. І хоча пізніше Владислав Ягеллонський у 1509 році королівською владою поновив лазникові "милість", його вердикт мало що змінив у ставленні суспільства до представників цієї ремісничої професії [Winter 1906: 554-555].

zhrub., pára m. 4. expr., pařidlo m. slang., pařil m. slang., piják m., pijan m. expr., pítec m. žert., pivodus m. expr., pivosrkač m. žert., pivomil m., pivožrout m. expr., užiravec m. ob., hanl., vinodus m. expr., vinomil m., vínomol m., vožungr m. vulg., zunkal m. expr., bratr (kamarád, hoch, tovaryš) z mokré čtvrti (půle, pole), čepový bratr, kvartální piják, mokry bratr (tovaryš, hospodář), noční fiala, notorický piják, pivní skaut, příslušník mokrého cechu, starý mazavka.

При цьому РСС [РСС 2002, т.1:108, 121] наводить 13 номінантів п'яниці – алкаш м. прост., пренебр., бражник м. уст., выпивоха м. и ж. прост., пренебр., забулдыга м. и ж. пренебр., опивала м. и ж. уст., прост., питух м. уст., прост., подзаборник м. прост., пропойца м. и ж. прост., пьяница м. и ж., пьянчуга м. и ж. прост., презр., пьянчужка м. и ж. прост., уничиж., пьянь ж. прост., презр., ярыга м. 2. уст., прост., ярыжка м. уст., прост., Великий синонімічний словник російської мови [Кож. 2003: т.1: 32; т.2: 223] – крім наведених – алконавт м. прост., шутил., бухарик м. прост., бухарь м. прост., винопийца м. уст., выпивала м. прост., запивоха м. прост., питок м. прост., поддавала м. прост., хроник м. прост., горький (беспробудный) пьяница разг., красный (сизый) нос разг., любитель выпить разг., не дурак выпить разг., поклонник Бахуса (Вакха) уст., пьянь беспробудная (беспросветная) разг. – загалом 28 номінантів п'яниці проти одного непитующего – трезвенник м.

Словник української мови [СУМ 1970-1980] фіксує 20 номінантів – алкоголь ч., випивака ч. і ж. розм., запилка ч. і ж. розм., опияка ч. розм, п'яндига ч. розм, п'яница ч. і ж., п'яниченька ч. і ж. зневажл., п'яничка ч. і ж. зневажл., п'янчука ч. зневажл., п'янюга ч. і ж. зневажл. лайл., пиворіз ч. заст., питець ч., питуций ч., пияк ч. розм., пияка ч. і ж. розм., пропьяка ч. і ж. зневажл., пропій заст., ярига ч. 3. розм., заст., ярижка ч. заст., ярижник ч. розм., заст. проти одного маскулінізма непитуций ч.

Суттєва кількісна асиметрія номінантів п'яниці за даними словників загального типу у порівнюваних мовах має певні об'єктивні пояснення. Функціональна стратифікація чеської мови має виразну специфіку порівняно з українською та російською мовами: розмовна форма мови тут кваліфікується як функціональний шар літературної мови і включається, відповідно, до її складу як нижній ярус [Havránek 1963; Vělič 1959; Hausenblas 1962; Chloupek 1991; Нешименко 2003: 174-221]. Таким чином, чеські словники загального типу часто фіксують і ті номінанти, що у російській та українській лексикографії

здебільшого опиняються за межами словників³¹ або включаються у словники спеціального типу (діалектні або словники субстандарту). Аби не “образити” російських та українських чоловіків, додамо що „Русский алкословарь-справочник или Веселая наука выпивать” [Альв., Вовк. и др.. 2005], створений на матеріалі російського субстандарту, містить лише на літеру А 44 номінанти п’яниці проти одного на позначення непитушого, а словник українського жаргону Л.Ставицької [Ст. 2005] – загалом 44 номінанти на позначення чоловіка-п’яниці.

Як бачимо, у кожній з мов за даними словників загального типу “густота ословленості” певного фрагменту дійсності може бути різною, однак загальний принцип іменування чоловіка за характерною якісною ознакою, аксіологічно оцінюваною негативно, залишається спільним. У його основі – т.зв. “дзеркальна метафора” [Борухов 1991: 109-117; Топоров 1997: 4-8]. У дзеркалі мови, як і у дзеркалі взагалі, недоліки чоловіка подвоюються. Вивчаючи метафору дзеркала, В.М.Топоров, окрім інших моментів, зосередився на відношенні суб’єкта, Я, до самого себе у своєму „дзеркальному” варіанті, тобто до самого себе уже як до об’єкта. Дослідження вченим мовних фактів „під знаком дзеркала” через опозицію „свій” – „чужий” містить цікаві спостереження, які, можливо, допоможуть прояснити феномен мовного „самоприниження” чоловіка: „у взаємодії свого і чужого метафорично взаємопов’язані „дзеркала” здатні не лише відображати, але й спотворювати відтворювану реальність, що справедливо і для самосприйняття етносу – відношення суб’єкта, Я, до самого себе у своєму „дзеркальному” варіанті. Бачачи своє зображення у мовному дзеркалі, чоловік вочевидь неохоче з ним погоджується. Адаже той, у дзеркалі, – інший, не Я. Тільки коли виникає категорія *іншого*, починається плідне становлення Я. Можливість побачити себе як „іншого” означає – як мінімум – визнання „свого” у „іншому”, принаймні, припущення у ньому цієї присутності. Тим самим Я, „свое”, виводиться за рамки замкнутого простору самодостатності і егоїзму. Людина вперше починає дивитися не своє зображення у заломленні того, іншого, багатьох інших, навіть потенційних. А побачити себе не лише як себе (дзеркало відображає нас по-іншому, не так, як ми бачимо себе і не так, як відображають інші дзеркала), але як іншого для інших означає зробити крок у царину, де йому доведеться багато попрацювати, де доведеться перебороти принаду монолітного,

³¹ Цей факт буде нами взятий до уваги, однак він не стане на заваді у реалізації загальної мети дослідження – виявити закономірності у виборі імені особи чоловічої статі.

самодостатнього і впевненого у собі монологізму, однозначності, пласкості як „свого образу”, так і „образу чужого”, принципову недостатність погляду на себе зі своєї позиції та самооцінки шляхом іншого, через іншого, повернення до самого себе [Топоров 1997: 4-8]. „Інший перетворює суб’єкт пізнання на його об’єкт. Пізнаючи себе, ми пізнаємо свій образ у чужій свідомості. „Інший” відкриває мені мене... Завдяки „іншому”, зокрема, у людини виникає відчуття сорому, необхідною умовою якого є присутність свідка” (Ж.-П. Сартр).

Здатність імен природних реалій викликати образ предмета пояснює марновірство, відповідно до якого навіть не зазивно промовленим іменем можна накликати його носія, марновірство, що спричинилося до табування імен пекельних породжень природи та людської фантазії. Коли ми чуємо імена *ялина, ведмідь, пісок, пальма* тощо, у нашій уяві постає передусім зовнішній обрис, нарис, картинка, що зображає дуже узагальнену подобу відповідного класу природних або інших предметів (Н.Д.Арутюнова), інваріантний його образ (Б.О.Серебренніков). Свого часу психологи вважали, що основне призначення мови полягає у тому, щоб викликати в уяві людей образи, уявлення, картини. Цей погляд пізніше був відкинутий і лінгвістами, і логіками. Втім, на думку дослідників, у згаданій гіпотезі було раціональне зерно: вона вірно фіксувала той ефект, який справляють на адресата імена емпірично відомих йому об’єктів [Арутюнова 1980: 183; Тараненко 2000: 298]. Вибір форми номінанта як раз і виявляється зорієнтованим на цей ефект “магії слова”, адже потенційні реакції на імена емпірично відомих об’єктів у номінатора і адресата виявляються симетричними. Ілокутивність як наділеність певною конвенціональною силою є зорієнтованою на перлокутивність як досягнення певного спрямування змісту посередництвом *знака* (виділено нами – А.А.) [Остин 1986: 83].

Дозволимо собі припустити, що негативно конотовані номінанти-маскулінізми є номінантами-пересторогами, спонуканнями до катарсису, самоочищення. Подивись на себе моїми очима, переживи, відчуй мою оцінку, емоції, переживання, змінився на краще – можливо, у цьому полягає сенс тотального номінаційного негативу. Номінатор у такий спосіб здійснює „ілокутивне самовбивство” [Остин 1986: 22-131; Вендлер 1985: 238-251; Теля 1996а: 37]: людина, називаючи себе *ослом, глевтяком, пацюком, довбешкою, слизнем*, по суті займається самовикриттям.

Емотивна та афективна оцінка за своїм змістом є ілокутивною силою: вона спонукає пережити дане почуття-відношення та почуття-переживання і, унаслідок цього, реалізує ілокутивний намір,

викликаючи у разі (номінаційної) удачі перлокутивний ефект [Телия 1996а: 34]. Ілокутивна спрямованість іменування формується відомостями про емотивно-оцінне та афективне відношення номінатора до номіната – про його несхвалення, презирство, зневагу, іронію, схвалення, захоплення, про іронічне та жартівливе сприйняття номіната та відношення номінатора та номіната-адресата до імені, що стає формою даного змісту.

Вплив на номіната з метою отримання „реакції у відповідь” може здійснюватись у двох напрямках: через оцінку-судження про номінат з інформативною метою та через повідомлення оцінки-почуття-відношення. При цьому у будь-якому разі прагматична інтенція номінатора зорієнтована на регулювання соціальної та індивідуальної поведінки номіната.

Мірою прагматичної сили може слугувати „зворотня ймовірність”, „неймовірність”, оригінальність, несподіваність, аномальність, формулу яких визначає А.Моль: оригінальність інформації пропорційна логарифму зворотної ймовірності [Моль 1966: 58]. Саме на такий ефект зорієнтовані номінанти з т.зв. парадоксальною внутрішньою формою [Матвеева 1979: 117-123] (укр. *голоштанько, бабонюх, дерилюд /рос. дядя достань воробушка, метр с кепкой /чес. žabokuch, větremmichal, straškalhotka, sralbotka, hovnojed, duspivo, mouchy snězte si mě*).

2.1.4. Взаємодія номінат ↔ номінатор ↔ номінант у процесі вербалізації об'єкта позамовної дійсності 'чоловік'

Ословлення номіната неможливе без усвідомлення номінатором якісної своєрідності об'єкта, що отримує ім'я через виділення певної невизначеної кількості характерних його ознак та пошуку форми, максимально прийнятної для вербалізації цих характеристик об'єкта та реалізації прагматичної інтенції номінатора. Пізнання об'єкта і створення імені зазвичай ідуть паралельно, – пише М.Е.Рут, – і природно бачити закріплення знань про об'єкт у його імені, при цьому характер і вибір закріпленого знання підказує суттєві моменти у розгортанні процесу пізнання, що протікає не очевидно, приховано, виходячи на поверхню лише у самій назві [Рут 1992: 20]. Діаметрально протилежну точку зору обстоює Б.О.Серебренников: „Слід з самого початку усвідомити, що вибір звукового комплексу є суто лінгвотехнічний прийом, котрий у пізнання обраного нами предмета не привносить абсолютно нічого нового, оскільки властивості предмета, принаймні, його найбільш суттєві властивості, нами уже пізнані унаслідок життєвого досвіду” [Серебренников 1977: 151].

Втім, орієнтація мотиваційного рівня у системі номінантів особи чоловічої статі очевидно є одночасно і прагматичною. Поділ мотивувальних ознак на об'єктивно властиві денотату та приписувані йому творчою уявою номінатора свідчить, що вибір імені (власне, мотив такого вибору) визначається як характером об'єктивної дійсності, особистим досвідом номінатора, мірою його уяви, так і ілюктивним спрямуванням імені (і тоді форма виявляється або у той чи інший спосіб зорієнтованою на об'єктивний зміст, або практично не пов'язаною з об'єктивним змістом: вибір імені скерований або на дійсність, яка вона є, або на потенційно можливу „реакцію у відповідь” з урахуванням того ефекту, що його справляють на адресата імена емпірично відомих і номінаторові, і номінатові об'єктів).

Вибір номінатором ознаки як номінаційно актуальної завжди суб'єктивно зумовлений (вона не стільки належить об'єктові, скільки „задається” номінатором), у той час як сам процес вибору номінатора визначається характером об'єкта – не випадково відоб'єктно та відсуб'єктно мотивовані номінанти пов'язані із строго визначеними класами понять і ментальних об'єктів. Ознака може вербалізуватися прямо, безпосередньо, через збіг мотивувальної та мотивованої ознаки (як у прямих номінантах на зразок *княнин – житель Києва; схимник Чернець, що прийняв велику схиму (вищу міру чернецтва); зубрій Той, хто зубрить, завчасе все механічно; ініціатор 'Особа..., якій належить почин, ініціатива у якій-небудь справі; зачинатель, починатель*) та опосередковано (тоді мотивувальна ознака виражена формою змісту іншого номінанта, для якого вона є типовою (*донкіхот* 1. Персонаж твору іспанського письменника М. де Сервантеса Сааведра. 2. перен. 'Ідеаліст, мрійник, який захоплюється нездійсненним, бореться з вигаданими перешкодами'; *кремень* 1. 'Дуже твердий мінерал – кварц..., який у давнину використовували для добування вогню' // перен. 'Про міцну здоров'ям людину' // перен. 'Про тверду характером людину'; *сверблячка* 'Те саме, що свербіж' // ужив. як лайливе слово Про набридливу, причіпливу людину'; *глевтяк* 1. 'Глевкий хліб'. 2. перен. 'Повільна у рухах, неповоротка, незграбна людина').

Ім'я, дане номінатові, за В.Г.Гаком, не є повністю довільним щодо даної мови, подібно до того як матеріальний продукт залежить від використаного матеріалу. Ім'я не є повністю довільним і щодо даного предмета, оскільки у його основу кладеться ознака, що є реальною чи приписуваною суб'єктом щодо даного об'єкта [Гак 1976: 234]. Ім'я не є довільним і щодо самого номінатора, адже є результатом його лінгвокреативного мислення, колективних та

індивідуальних оцінок, зоною взаємодії об'єктивного та суб'єктивного. Даючи імена новим або вже ословленим об'єктам, здійснюючи їх групування та класифікацію, номінатор використовує ті ресурси, які уже закладені у мові як потенційні засоби номінації. Уже існуюче найменування, що асоціюється з певним уже відомим уявленням, виявляється тим містком, що його людська свідомість перекидає від відомого до невідомого [Гак 1976: 224-243]. Використання відомих форм для вираження нового змісту відбувається або шляхом їх транспозиції з відповідними переосмисленням (метафора, метонімія), або шляхом їх реорганізації (створення нових одиниць з готових мовних елементів за відомими у мові моделями або всупереч їм – як у прямій словотвірній, композитній та синтаксичній номінації).

Таким чином, до сфери об'єктивного віднесемо у номінаційному акті реальний об'єкт у сукупності властивих йому ознак, сам процес вибору номінатором імені, хід його думки у процесі пізнання, що визначається характером об'єкта, систему стандартів та стереотипів образу особи чоловічої статі як об'єктивних констант концептуальної картини світу, мову як систему потенційно придатних засобів ословлення фрагменту об'єктивної дійсності 'чоловік'.

Вибір ознаки (чи кількох ознак), що отримують статус номінаційно актуальних у процесі вербалізації та вибір конкретної форми її позначення тяжіють до суб'єктивного, адже вони пов'язані вже із сприйняттям особи чоловічої статі та уявленням про неї з боку суб'єкта пізнання як особистості у сукупності інтелектуальних, культурних, соціальних, індивідуальних, мовних компетенцій. При цьому образи і уявлення у мовному відображенні однією своєю стороною відображають дійсність, іншою – відриваються від неї. За уявленням про об'єкти та їх ознаки стоять різні структури знання..., а тому потрібно враховувати ті смисли, що формують зазначені уявлення [Кубрякова 2004: 313].

Сам процес ословлення фрагменту об'єктивної дійсності 'чоловік' є результатом складної взаємодії суб'єктивного та об'єктивного, а організуючою силою цього процесу виступає суб'єкт-номінатор як прототип носія повсякденної свідомості та носія мови, що здійснює інтерпретацію уявлень про об'єкт через пошук еталона (інакше номінаторові було б просто неможливо орієнтуватися у масі дифузних уявлень), проектуючи на ці еталонні детермінанти особи чоловічої статі буттєві, ціннісні, афективні оцінки відповідно до номінаційного завдання та прагматичної інтенції іменування.

2.2. Форма маскулінізма як “узгодженість між звуком і думкою”

*Сутність мови полягає у тому, щоб
перелити матерію світу явищ у форму
думки, усе стремління мови є формальне*
В. фон Гумбольдт

2.2.1. Чинники, що мотивують вибір імені особи чоловічої статі

Вивчення ономазіологічного аспекту мовотворчої діяльності номінатора зумовлює необхідність опису взаємозв'язку, взаємопроникнення гносеологічних, відображальних та лінгвосоціотичних та соціокультурних компонентів у процесі надання імені особі чоловічої статі, необхідність пізнання законів структуризації мовного знака. “Мовне буття повинне мати якусь всюдисущу і перманентну за усієї її непримітності умову можливості його існування, ізоморфні собі прототипи, вплетені у тканину поза- та домовного буття, і важливо окреслити межі цього правового, праявного шару: позамовної дійсності у момент її ще не зв'язаної, звільненої мовою ж мовної цінності, у спонтанній – прямій чи опосередкованій – її зверненості до позамовної дійсності”, – ось бачення такого зв'язку з лінгвофілософської точки зору Е.Р.Атаяном [Атаян 1987: 7]. Рациональним на шляху вирішення поставленого завдання бачиться об'єднання трьох гетерогенних сутностей маскулінізма – змісту, форми та форми змісту.

Свого часу ще О.І.Белич пропонував виділяти у “зовнішній формі” два моменти: один – творчий, другий – будівничий. “Привід для утворення зовнішньої форми – внутрішня, – писав він, що являє собою, зі свого боку, різницю у відношеннях відомих предметів мислення, у їх функціях, значеннях і т.п. Кожна зовнішня форма... спирається на внутрішню і є у мовах наслідком природних відношень між поняттями предметів... Внутрішня форма є приводом і обґрунтуванням зовнішньої” [Белич 1946: 180]. Якщо розуміти форму не як поверхневу форму, звукоряд, звукову оболонку висловлювання чи слова, формулу будови [Солнцев 1971: 191; Lamprecht 1981: 106], а як спосіб вираження і прояв змісту цієї форми [Плотников 1988: 8], спосіб зв'язків даної одиниці з іншими, як зовнішню оболонку змісту, як внутрішню структуру певної мовної одиниці (при цьому вміст структури сам є елементом форми цієї одиниці) [Перебийніс 1966: 54], як частину змісту, що безпосередньо асоціюється з поверхневою звуковою формою [Степанов 2004: 97-107], то на часі постає питання

про змістовість форми. У такому разі під *змістом* розумітимемо значення, чи “зміст” мовного вираження, під *формою* – зовнішню оболонку змісту, під *змістом форми* – відображення способу представлення позначуваного даним знаком, інформацію, що її передає цей вираз (смысл знака, за Г.Фреге [Фреге 1977: 183]), те, що за О.І.Беличем, складає різницю у відношеннях відомих предметів мислення, у їх функціях, значеннях: це доля певного загального змісту, яка приходить на дану форму після розділення цього загального змісту між усіма можливими у даній мові формами змісту на позначення певного поняття. Один і той же смысл може виражатися різними знаками не лише у різних мовах, але й у межах однієї і тієї ж мови (скажімо, класичний приклад *Ранкова зоря* та *Вечірня зоря*, у яких денотат однаковий, а смысл різний [Фреге 1977: 184]).

Смысл і денотат, пише далі Г.Фреге, слід відрізнити від відповідного форми *уявлення*. Якщо денотат знака – це об’єкт, даний нам у відчуттях, то моє уявлення про нього є *внутрішній образ*, що виникає у мене на основі моїх уявлень про цей об’єкт; а також унаслідок моєї діяльності, фізичної і мисленнєвої, пов’язаної з цим об’єктом [Фреге 1977: 185]. Внутрішній образ у процесі надання об’єктові імені корелює з відповідним мовним уявленням, при цьому мовне уявлення – не пасивне, а творче відтворення, конструювання суб’єктом із безпосередньо наданого мовною матеріалу – окресленого, перетвореного об’єкта, себе у об’єкті, інтенціональне злиття себе з об’єктом. Діяльність номінатора із створення імені перекидає місток від мовної сфери до немовної, проектуючи себе у міжсферичний творчий центр, фокус мовно-позамовної дійсності. Цей міжсферичний суб’єкт, що здійснює акт інтеграції мовної і позамовного, є носієм самого уявлення – надмовної субстанції, що несе на собі сильне суб’єктивне начало [Атаян 1987: 12-45]. Мовна сфера, таким чином, виявляє приховану мовність позамовної сфери.

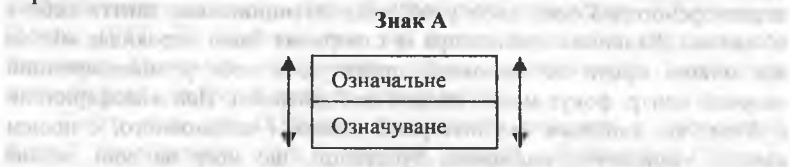
За Е.Р.Атаяном, процес номінації з лінгвофілософської точки зору має таку структуру: 1) вдивляння – стимул – інстинктивне вираження – раціональне (розумне) вираження – уявлення; 2) псевдовираження в іншому об’єкті; 3) ототожнення – реакція на інший об’єкт, інстинктивне відображення – раціональне відображення позначуваного [Атаян 1987: 33]. При цьому слід пам’ятати, що номінація часом здійснюється і як поєднання очевидного й неймовірного.

Аналіз перебігу номінаційного процесу з урахуванням наведених вихідних його констант та характеристик форми як результату цього процесу сприятиме “встановленню джерел різноманітності іменувань”, тих асоціацій, що спонукають номінатора до саме такого вибору імені,

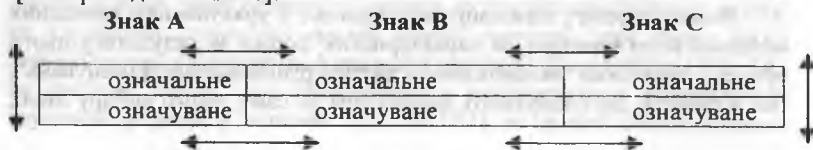
який постає у кожній з порівнюваних мов як органічна стихія власне національної мовотворчості у межах успадкованої системи” [Булаховський 1948: 10-11].

Проблема вибору імені, яким наділяється особа чоловічої статі у номінаційному процесі, корелює з проблемою довільності/мотивованості мовного знака. Враження довільності матеріальної сторони номінанта зумовлене значною мірою тим, що питання про характер відношень між значенням і звучанням слова звичайно вирішується щодо окремо взятого слова. При цьому мається на увазі індивідуальне лексичне значення і не враховується ієрархічна структура його смислового плану, що поєднує значення різної міри узагальнення щодо різних за об’ємом і мірою узагальнення угрупованнями, класами слів, у які входить слово [Уфимцева 1974; Кацнельсон 1972]. Таке розуміння бере початок від “Курсу загальної лінгвістики” Ф. де Соссюра: зв’язок, що об’єднує означальне з означуваним, – проголошує автор, – довільний. Ця теза на довгі роки визначила погляд більшості мовознавців на природу мовного знака, хоча цей погляд і не був цілком однотайним (Е.Бенвеніст, Р.О.Якобсон).

Відношення між означальним та означуваним на рівні окремо взятого слова Т.В.Гамкрелідзе у своїй схемі визначає як відношення по вертикалі:

Теза про мотивованість мовного знака, пише дослідник, що протиставляється Соссюровій про довільність між означаючим та означуваним, стосується лише плану горизонтальних паралельних дворівневих відношень на рівні означуваних і, відповідно, відношень на рівні означаючих і не може відноситися до відношень суто вертикальних, котрі, по суті, синхронно характеризуються умовністю такого зв’язку: конкретне позначуване може бути виражене у принципі будь-якою допустимою у даній мові послідовністю фонем [Гамкрелідзе 1972: 36].

Між дворівневими рядами горизонтальних відношень існує певна кореляція, яка виражається у тому, що перші (відношення між означуваними) відбиваються на характері відношень між означальними. Як системна сутність, номінант (у нашому випадку – особи чоловічої статі) повинен визначитися через обидва типи цих відношень, причому вирішення питання про характер зв'язку між звучанням і значенням стає можливим через врахування формального вираження спільного номінаційного значення саме у макро- та мікросистемах номінантів на позначення певного смислового континууму, адже і формам характерні системотворчі властивості (пор. 7 параметрів визначення лінгвістичної форми у роботі Перебийніс В.С. [Перебийніс 1966: 55], висновок про те що, звукова організація навіть непохідних слів не є довільною [Зубкова 1986: 55-66]. Саме у цьому напрямку слід інтерпретувати тезу про мотивованість мовного знака, про залежність характеру означуючого від відповідного означуваного як протипагу Соссюрівій тезі про його довільність.

Такий підхід до аналізу номінантів може сприяти вирішенню до сьогодні дискусійного у мовознавстві питання про наявність/відсутність закономірностей у семантичних мотиваціях. Приміром, Б.О.Серебрянников щодо вибору мотиваційної ознаки є категоричним: вибір, на його думку, є стихійним результатом випадкових асоціацій, не залежить від зовнішніх умов, не вносить нічого нового у інформацію про номінат і якихось особливих закономірностей тут не спостерігається [Серебрянников 1977: 155; 1988: 198-203]. Подібну думку обстоюють і інші дослідники [Амосова 1956: 26-27; Сафарова 1966: 70]. Інші вчені вважають, що у такій точці зору більше, ніж будь-де виявляється односторонність у оцінці мовних явищ, відсутність дійсно систематичного і вичерпного вивчення усього дотичного до проблеми матеріалу [Моисеев 1963: 127; Губанова 1974: 113-128]. Ю.С.Степанов, наприклад, твердить, що закономірності у номінації існують, але щоб їх виявити, необхідно брати до уваги семантичні ряди, до яких належать досліджувані слова: „свобода вибору ознаки обмежена, однак закономірний не кінцевий результат найменування, а ряд, у рамках якого найменування здійснюється” [Степанов 1997: 61]. Отже, йдеться не стільки про обов'язковий передбачуваний вибір конкретної ознаки, скільки про сфери, з якої ця ознака добирається. Саме тому щодо семантичних мотивацій доречніше говорити не про непорушні закони, а про ймовірнісні закономірності і тенденції отримання імені номінантами із спільним номінаційним значенням.

Критикуючи гіпотезу Сепіра-Уорфа, звичайно зауважують, що різне членування світу у лексиці різних мов не може бути аргументом на користь різного „мислення” і „світорозуміння” народів-носіїв, адже якщо значення окремих слів не збігаються, то в цілому лексико-семантичні системи мов покривають одна одну. Однак аналіз, здавалося б, суто зовнішнього зв'язку об'єкта позамовної дійсності 'чоловік', що є, власне, архетипом, із системою його іменувань у різних мовах виявляє виразну специфіку "мислення" і "світорозуміння" номінатора як національно-культурно-мовної особистості з огляду на ословлення особи чоловічої статі під знаком культурних констант у широкому їх розумінні та приводить до виявлення певних мотиваційних сфер, чи сфер отождолення смислів, до певної міри універсально-типологічних та специфічних для певної культурномовної спільноти, які, в свою чергу, виявляються вихідними для семантичних мотивацій. Порівнюючи, як різні народи позначають аналогічне поняття, ми, таким чином, знайомимось із образом та специфікою мислення народу.

Таке бачення проблеми значно розширює сфери впливу мотивації у процесі іменування, а тому вимагає пояснень. Виходячи із розуміння акту номінації як факту усвідомленого, а не спонтанного, логічним буде припустити, що вибір імені, максимально прийнятному у акті іменування, має бути у певний спосіб мотивованим.

Враховання/невраховання властивостей об'єкта позамовної дійсності при номінації корелює із протиставленням мотивованих номінантів немотивованим. Факт, що створення нової номінативної одиниці неможливе без усвідомлення номінатором якісної специфіки номіната, яке передбачає наявність певного набору характеристичних ознак, видається беззаперечним. Вибір імені завжди зумовлений характером факту об'єктивної дійсності, з одного боку, і прецедентністю форми змісту імені та особистим досвідом номінатора, з іншого. Таким чином, у момент своєї появи кожний номінант як результат усвідомленої необхідності є мотивованим, оскільки у акті закріплення за номінатом імені провідною є асоціація. У такому розумінні мотивація завжди виявляється синхронною по відношенню до мови, незалежно від того, чи йдеться про історичну, чи сучасну синхронію. Мотивація у синхронній динаміці³² повинна розглядатися

³² Аспектуальність досліджень, пов'язаних із мотивацією, виявляють два провідних напрямки її розуміння: як явища статичного, структурно-семасіологічного [Кубрякова 1982: 15; Медведєва 1989: 86-97; Кияк 1989: 98-107; Коржаєва 1988: 100-110; Блинова 1981: 30] та як явища динамічного,

як відчуття носіями мови формально-семантичного зв'язку даного номінанта з іншими членами номінаційної системи [Комина 1984: 61], як певна закономірність, не випадковість зв'язку між позначаючою та позначуваною сторонами знака, між змістом і формою мовних одиниць, між поняттям та його назвою [Тараненко 2000: 353], іншими словами – як виправданість форми мовного знака. Мотивованість, за Т.Р.Кияком, залежить не просто від взаємовідношень між формою та змістом одного знака, але й від зв'язків з іншими одиницями плану змісту усєї мови, оскільки створення нового знака зумовлене надбанням усєї системи [Кияк 1988: 65].

При цьому суттєве звуження бачення проблеми до раціональності, виправданості зв'язку між формою та змістом залишає поза увагою надзвичайно важливі для ономаціологічного аналізу сфери, з яких вибір форми маскулінізма, власне, здійснюється. На думку О.О.Селіванової, замкнутість мотиваційних відношень у мовній системі як лексичній та структурній співвідносності є результатом змішування двох лінгвoseміотичних концепцій: про довільність мовного знака у фіксації ним об'єктів дійсності та про його не випадковість щодо інших знаків мовного коду [Селіванова 2000: 156-157]. Не можна не погодитись із думкою, що мотивація – це феномен не лише мовної системи, але й свідомості суб'єкта-номінатора, що інтеріоризує певні мотиваційні зв'язки у об'єктивній дійсності. Мотивованість номінанта може сприйматись також в як наявність логічних та асоціативних зв'язків між значенням та формою.

Розгортання процесу пізнання, спроектованого на перехід від думки до слова та вибір імені як акт відображення однієї чи кількох ознак позначуваного у його назві засобами мови, є складним кількаступеневим процесом: С.Колчин бачить його п'ятиступеневим [Колчин 1987: 120-128], І.Торопцев – шестиступеневим [Торопцев 1974: 3-76], Я.Горєцький – чотириступеневим [Ногєскү 1978: 252-254].

З огляду на аперцептивний характер пізнання кожне нове явище розмищується серед уже пізаного через пошук подібного (інтеграція) та пошук відмінного (диференціація). Отримання номінатом імені є процесом переходу від невербального мисленневого коду до вербального. Дослідники проблем співвідношення свідомості та мислення з огляду на діалектику пізнання [Портнов 1986; Ерахтин 1986] вважають, що у невербальному мисленневому кодї формуються так звані узагальнення без номінації (протопоняття) як прообрази

ономаціологічного [Голев 1989; Комина 1984: 59-65; Снитко 1990: 18; Dokulil 1962: 18; Furdik 1993; 1998: 321-329].

понять. З допомогою уявлень різної модальності можна фіксувати не лише візуально сприймані явища і відношення між предметами, але й стійкі, закономірні зв'язки між явищами, що безпосередньо доступні нашому сприйняттю. На основі таких узагальнень, по суті, і здійснюється підготовка до номінації посередництвом мови. У термінах когнітивістики, "...фрагменти уявлення, що лежать у основі номінації, актуалізуються у вигляді певного "гештальта" при виборі даного виразу...у мовній свідомості носія мови [Телия 1981: 23; Лакофф, Джонсон 1985].

На цьому понятійно-пізнавальному, чи логічному, рівні провідною є інтеграція, що сягає певних сфер ототожнення пізнаваного з пізнаним. Пізнаване проєктується на певні сфери ототожнення смислів [Рут 1992: 37], чи донорські сфери [Толстая 2002: 112-127]. Наявність таких сфер прямо чи опосередковано виявляють і інші вчені при дослідженні лексико-семантичних груп, тематичних груп та ідеографічних угруповань у зв'язку із проблемою форми на позначення певного змісту [Толстая 1989: 215-219; Толстой 1969; Березович, Рут 2000: 33-38; Терновская 1989: 151-160; Родионова 2000; Васева 2001: 10-12; Площук 2001: 8-10; Сологуб 1987; Шпачук 1997; Семенова 2006: 50-64]. Оскільки ці сфери перебувають у тісному зв'язку з проблемами мотивації (вони є практично прообразами мотивів), у роботі вони будуть визначені як протомотиваційні.

Протомотиваційна сфера є ментальна сфера, що сприймається номінатором як вмістилище певних смислів і включає у максимальному наближенні "потрібні" інтегральні ознаки. У роботах із лексичної семантики (передусім у працях Ю.Д.Апреяна та представників його школи) неодноразово було показано, що семантичні відношення між словами, у т.ч. й відношення мотивації, носять не індивідуальний, а системний характер, що вони вирізняються повторюваністю, регулярністю і виявляються на матеріалі рядів та цілих масивів лексики. Щодо питання про отримання номінатом імені системний характер протомотиваційних відношень є особливо актуальним.

Лінгвокреативне мислення є асоціативним по суті. Тут слід мати на увазі, що асоціація – це не лише зв'язок (сполучення, з'єднання в одне ціле), але й суб'єктивний образ об'єктивного світу, суб'єктивний образ об'єктивного зв'язку між явищами природи та предметним світом і суб'єктом іменування, у свідомості якого одне почуття, уявлення, одна думка викликає інше почуття, уявлення, іншу думку. Асоціації типу *реальність* → *мова* мають ономасіологічне спрямування, адже тут думка "відштовхується від об'єктивно існуючої

реальності і прямує у царину мови” [Чабаненко 2005: 133]. При цьому асоціації не є гомоморфними: на шляху до вибору імені у царину мови думка номінатора проходить через асоціації нелігвального та лінгвального типу, які є однаково глибоко закоріненими у його життєвий досвід.

Протомотиваційні сфери з точки зору номінатора асоціативно пов’язують пізнаване з потенційною можливістю вибору його імені. У ці сфери, відповідно, не можуть входити елементи, для включення яких не було б підстав. На думку Г.С.Щура, “...доцільно спосіб об’єднання у групи елементів із спільними (інваріантними) властивостями й характеристиками з точки зору відображення у свідомості суб’єкта позначити терміном *онтологічні асоціації*. Онтологічні асоціації лише відображають певні об’єктивні принципи, що можуть лежати у основі ... групування елементів” [Щур 1974: 88-89].

Асоціації цього типу як онтологічно відображені структури думки є характеристикою як суб’єкта пізнання, і цим є суб’єктивно зорієнтованими, так і самого об’єкта: вони виникають під впливом об’єкта і так чи інакше пов’язуються із об’єктивним .

Звернення від ідей до класів об’єктів, що ці ідеї уособлюють у баченні номінатора як мовної особистості, шлях від сприйняття об’єкта до протомотиваційних сфер (предметних, антропних, неантропних, ознакових, сфер ментальних образів, міфологічних уявлень, сфер ритуальних тощо) з огляду на ототожнення цих смислів здатне зорієнтувати номінатора у виборі імені. Протомотиваційні сфери виявляють, як буде показано далі, і певний ідеографічний розподіл: трудова діяльність буде пов’язана переважно з емпіричними сферами, зв’язки чоловіка у соціумі – переважно із сферами соціальної та економічної орієнтації, поведінка – найчастіше з етичними.

Оптимальним матеріалом для вивчення протомотивацій є система номінантів на позначення певної ідеї у взаємодії двох її паралельних рівнів: горизонтального та вертикального. У межах, скажімо, системи маскулінізмів за ознакою відношення до праці (*лінощі* – *працьовитість*) протомотиваційні сфери концентруються навколо антропної предметної сфери: чоловік ← людина за соціальним статусом (*пан, панок, сибарит*); чоловік ← людина за правним статусом (*негр, раб*); чоловік ← людина за родом занять (*філон*); чоловік ← людина, що досягла високого рівня майстерності (*ас, віртуоз, маг*); антропної ознакової сфери: чоловік ← ознакова активна конструктивна дія (*трудоар, трудій, трудоголік, нероба*); чоловік ← ознакова пасивна деструктивна дія (*лежень, сонько*); чоловік ←

характерна якісна ознака (*лінивець, лінюх*); неантропної предметної сфери: чоловік ← зоонім (*трутень, бджола, віл, ішак, бабак, ведмідь, тюлень*); чоловік ← предмет округлої чи нечіткої форми (*м'яло, глевтяк, розжаряка*); чоловік ← великий громіздкий предмет (*одоробло*); чоловік ← харчовий продукт гомогенної консистенції (*глевтяк, макуха*).

Як бачимо, протомотиваційні сфери далі розгортаються у горизонтальні ряди – *протомотиваційні семантичні моделі*, які охоплюють цілі групи номінантів у межах ономасіологічної парадигми, адже система іменувань чоловіка – це дзеркало раціональних, аксіологічних та конкретно-чуттєвих уявлень номінатора про номінат.

Сукупність протомотиваційних сфер та їх горизонтальних протомотиваційних моделей утворюють *протомотиваційну структуру ідеї імені* – систему однотипних у онтологічному плані формул, адже кожний номінант – це інформація про зв'язки об'єкта з іншими однотипними на тлі загальних знань про світ. У основі протомотиваційної структури системи номінантів на позначення певної ідеї лежить, таким чином, онтологічна асоціація-ототожнення. Встановлені у такий спосіб відношення можуть мати характер і квазіонтологічних, суб'єктивних за своїм змістом. Однак спосіб їх виявлення шляхом встановлення зв'язку між явищами є глибоко об'єктивним.

На наступному етапі, який визначаємо як понятійно-вербальний, актуальними виявляються *семантичні асоціації*, чи асоціації уподібнення (у термінології М.Докуліла – т.зв. *vzniková motivace*). У різних типів номінантів семантичні асоціації можуть мати різний характер: іменування чоловіка – це завжди відношення до об'єкта, тому різновид семантичних асоціацій буде зумовлений оцінним відношенням. У разі тяжіння до об'єктивного асоціації матимуть інтелектуально-логічний характер, у разі тяжіння до суб'єктивного (передусім оцінки) – асоціації можуть бути позначені пошуком еталона, точки опори, що співвідноситься з тим, що іменується, і щодо якого виявлятимуться позитивні чи негативні властивості позначуваного. І онтологічна, і квазіонтологічна асоціація передбачає використання специфічних засобів об'єктивації цих ознак, тобто приводить до формування внутрішнього образу номінативної одиниці. Зміст внутрішнього образу, по суті, об'єктивує відношення номінатора до позначуваного.

Однією із надзвичайно складних проблем традиційно вважається проблема співвідношення суб'єкта мислення і його здатності

відображати світ у мовних формах. Тут актуальним є питання виду входування (перетворення) асоціацій у мовне значення (питання про мовне відображення елементів дійсності), співвідношення об'єктивного та суб'єктивного у механізмах пізнання, роль національних та культурних асоціацій у формуванні мовного образу поняття [Телия 1986: 91]. Маскулізми як антропо-антропоцентричні номінанти фактично характеризують відношення номінатора і номіната-адресата до вербалізованої знаком об'єктивної дійсності. Тому питання „придатності” мовного знака і міри відповідності його форми номінаційній та прагматичній інтенції іменування виявляється надзвичайно важливим.

За Ю.Д.Апресьяном, семантичні асоціації (вчений має на увазі не семантичні асоціації інтелектуально-логічного характеру, а асоціації еталонно-образного типу, називаючи їх конотаціями) – це елементи прагматики, котрі відображають пов'язані із словом культурні уявлення та традиції, типову для даного суспільства практику бачення речі та інші позамовні фактори. Вони, на його думку, дуже капризні, можуть суттєво відрізнятись у еквівалентних та близьких за значенням слів різних мов або навіть однієї мови. Зі словом *ішак* асоціюються уявлення про готовність покійно працювати, зі словом *осел* – його точним синонімом у основному значенні – уявлення про впертість та тупість. *Лакей* і *слуга* теж є близькими синонімами у прямих значеннях, однак через відмінності у конотаціях різко розходяться у переносних [Апресян 1974: 67-68]. Чому так відбувається – питання надзвичайно складне. З огляду на готові мовні знаки з урахуванням їх горизонтальних дворівневих зв'язків ми можемо дати відповідь, чому та чи інша форма виявилася прийнятною для ословлення саме цього фрагменту дійсності ‘чоловік’. А ось чому саме ця, а не інша, часом практично семантично тотожна, форма обрана номінатором для вираження певного змісту, залишається у мовознавстві поки що без відповіді.

У частині випадків такий вибір номінатора може мати певні логічні пояснення. Дозволимо собі припустити, що причиною вибору саме запозиченої форми *лакей*³³ на позначення чоловіка, що підлабузюється, слезує, вислужується перед ким-небудь (зневажл. – презир.) стала його постпозиція у опозиції “свій” – “чужий: у повсякденній свідомості “чужий” звичайно сприймається у системі

³³ *Лакей* є запозиченням з французької, де це слово пов'язується із старіспанським *alacayo* ‘прислужник, солдат’ та сучасним *lacayo* ‘лакей’. *Слуга* – спільнослов'янського походження, старіші його значення ‘прислуга’, ‘двірня’, ще даліше – ‘дружина’ [Черн 1994, т. 1, 2].

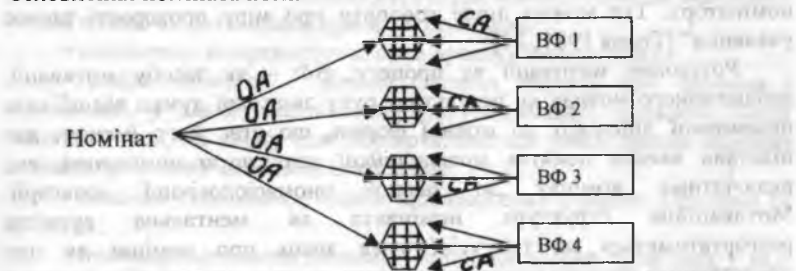
координат *Я не Такий*, відповідно, одну і ту саму рису характеру та поведінки, однаково властиву “своєму” і “чужому” чоловікові, номінатор може оцінювати по-різному через вибір “чужої” форми для вираження пейоративного змісту (пор. інші укр. номінанти *лакіза*, *лакуза* ч. і ж. зневажл. ‘Те саме, що лакей’ та спільнослов’янський маскулінізм *слуга* і. ‘Людина для особистих послуг у домі’ // перен. ‘Людина, яка завжди готова виконувати чиїсь бажання чи волю’). Таким чином, ознаки “свій” - “чужий” за походженням, і попри те, що вони не входять безпосередньо у семантику слова (і *лакей*, і *слуга* – людина для виконання послуг і потреб іншої людини), представляють першочерговий інтерес, оскільки на їх основі у багатьох випадках слово регулярно трансформується або метафоризується, включаючи “ліву” і “праву” сторону мотивованості.

У інших випадках важко пояснити, чому номінатор зупиняє свій вибір на тій, а не іншій формі. В українській та російській мовах запозичений з французької номінант *маріонетка* набув похідного значення ‘Людина, що покійно та сліпо діє з чужої волі (звичайно про політичного діяча)’. У чеській мові номінант *marioneta* взагалі не розвинув похідного значення, натомість практично точний його синонім – чеський дублет *loutka* – набуває значення ‘Člověk jehož jednáni řídí někdo jiný’. У той же час номінант іншої фігурки чеського лялькового театру *maňásek* (російський *петрушка*), так само веденої актором (нехай не зверху, за допомогою ниток, а знизу, пальцями руки) не став базовим для вираження нового змісту.

Не слід забувати і про той факт, що об’єкт може отримувати ім’я і за принципом поєднання очевидного і неймовірного. Свідченням тому – маскулінізми з парадоксальною внутрішньою формою, обраною всупереч логіці речей і мовному узусу. Тут „стихийне”, очевидно, слід розглядати як результат непізнаних закономірностей системи.

Однак зміст форми та внутрішній образ, за нашою гіпотезою, таки корелює із процесом отримання номінантом імені, що дозволяє виявити певні тенденції та закономірності із урахуванням “неймовірного” у виборі імені. Внутрішній образ (внутрішня форма) як сутність, що безпосередньо пов’язана із ономастологічним аспектом номінанта і виступає як засіб процесу мотивації, виявляється своєрідним “перекидним містком” між формою як формальною сутністю та її здатністю виражати певний зміст – змістом форми. У такому баченні ВФ можна інтерпретувати як основу мотивованості [Кияк 1989], а мотивованість – як властивість внутрішньої форми, а не тотожність їй (Л.Р.Зіндер, К.С.Горбачевич, Ф.П.Сороколетов, С.В.Красільнікова, К.О.Левковська, Л.Невідомська). Мотивованість,

на думку Т.Р.Кияка, надає ВФ властивості екзоцентричності, тобто зорієнтованості на позначуване, “висвічування” найбільш яскравих сторін денотата [Кияк 1989: 79]. Статус привативних відношень мотивованості щодо ВФ є підґрунтям гносеологічного підходу до розуміння ВФ: ВФ виступає не тільки як “ідея імені”, змістовий засіб структуризації номінативних одиниць, але й як гносеологічна сутність, закономірний процес у пізнанні тієї чи іншої реалії [Снитко 1990: 27]. Виходячи із розуміння вченим ВФ як пучка асоціацій, поєднаних із осмисленням взаємозв'язку позначуваного з іншими явищами дійсності на підставі суми знань про позначуване, що об'єктивується структурою номінанта [Снитко 1990: 24], саме ВФ опиняється у центрі процесу отримання номінантом імені: номінаційний акт у такому випадку представляє собою своєрідну проєкцію пучка онтологічних асоціацій (ознак позначуваного, виділених номінатором, зорієнтованих на протомотиваційні сфери) на ВФ потенційно придатного для ословлення номіната імені.

На даній схемі OA – онтологічні асоціації, CA – семантичні асоціації.

У номінаційному акті такі пучки асоціацій фокусуються у так званій зоні ототожнення: звужуючись до однієї або кількох асоціативних ознак, що домінують над усіма іншими у акті пізнання, вони виявляють зони накладання – якісь асоціації, пов'язані із ВФ, виявляють “придатність” саме цієї форми на позначення номіната, і процес номінації, таким чином, переходить у вербальну стадію. Ці семантичні асоціації породжені “присутністю у пам'яті виразів, аналогічних даному, що створюють свого роду “несвідому синонімію” [Балли 1961:120]. У такий спосіб ВФ як пучок асоціацій поєднує дві стадії акту номінації – довербальну, що супроводжує ідеальний образ предмета, і вербальну, що завершується вибором імені.

Конкретною реалізацією двох ментальних сутностей – мотивації та ВФ – стає асоціативний мотив номінації (внутрішньоформна мотивувальна ознака [Невідомська 2002], мотивація за внутрішньою

формою [Кияк 1989], центр образу [Потебня 1922], мотивант [Норескү 1999: 6-12; Furdik 1998: 321-329] – те, що, на думку Ю.С.Маслова, є щось на зразок “способу зображення значення слова у слові, більш чи менш наочний “образ” цього значення, так би мовити – збережений у слові відбиток того руху думки, який мав місце у момент виникнення слова [Маслов 1975: 138]. Мотивант, таким чином, виступає як свого роду скріпа, за допомогою якої дана форма (мотиватор) приєднується до системи номінантів певної ідеї як її елемент. Залежно від образності/необразності ВФ асоціативний мотив може виступати або як власне асоціативний, або як асоціативно-образний. Асоціативний мотив спирається на конкретно-буттєве уявлення, асоціативно-образний – на конкретно-чуттєве. Як зауважує В.М.Телія, у номінантах на зразок *главарь*, *заправила* мотивація навряд чи може відповідати поняттю образності. Однак в основі усе ж лежить асоціація з образом – “відображенням конкретно-чуттєвого уявлення, джерелом якого є навколишній світ дійсності, заломлений через творчу уяву номінатора. Тут можна лише говорити про міру прозорості такого уявлення” [Телія 1981: 24].

Розуміння мотивації як процесу, ВФ – як засобу мотивації, асоціативного мотиву як результату руху людської думки від об’єкта позамовної дійсності до мовної форми, що стає його іменем, дає підстави ввести поняття *мотиваційної структури номінанта*, яка включатиме номінат до певної ономасіологічної категорії. Мотиваційна структура номінанта як ментальна сутність розгортатиметься на тлі усієї суми знань про номінат як про представника певного понятійного класу, як елемент певної культури у широкому її розумінні.

Таке розуміння передбачає розрізнення формальної та змістової частини поняття (у інших термінах – ближче і віддалене значення [Потебня 1922] метаденотат та метадесигнат [Караулов 1976: 144]. Номінанти так само відносяться до змістових понять, як бібліотечна картотека – до змісту зареєстрованих у ній книг [Кацнельсон 1965: 25]. Зміст гіперпоняття ‘чоловік’ – це свого роду контейнер-носії інформації, зібраної як індивідуальним, так і колективним досвідом народу про особу чоловічої статі. Когіпонімічні сфери поняття ‘чоловік’, таким чином, є лише частиною певного загального змісту, що приходить на дане поняття після розділення цього загального змісту між усіма гіпоняттями, що у сукупності покривають сферу людського досвіду ‘чоловік’. Ближче значення (вузьке поняття), за О.О.Потебнею, є народним, віддалене (широке поняття) – особистісним, оскільки мислення реально існує лише у розвитку

мислення незліченного числа індивідів минулого, сучасного і майбутнього, і всі поняття соціальні, оскільки вони виникають і розвиваються у суспільстві, оскільки зумовлюються практичною діяльністю суспільно організованих людей. Щоб відтворити те, що приховується у глибині за загальним поняттям, одного слова уже недостатньо. Для цього необхідний ряд слів..., тематично єдиний контекст. Єдиний спосіб виразити змістове поняття, за С.Д.Кацнельсоном, – це розгорнути його у словесний текст. Таке розгортання відображає глибинні процеси у механізмах мислення. Словесна експлікація поняття – це могутній засіб активізації індивідуального та колективного знання, досвіду, системи соціальних, історичних, культурних, естетичних та етичних уявлень про особу чоловічої статі, за образним висловом С.Д.Кацнельсона – “їх передислокації із “другого ешелону” на передній край свідомості” [Кацнельсон 1965: 25].

Таким чином, мотиваційна структура маскулінізму як номінанта особи чоловічої статі включатиме такі складові:

- *номінатор* як організуюча сила процесу іменування;
- *зміст поняття* – цілісна система уявлень про чоловіка і чоловічість у даній національно-культурно-мовній спільноті. Зміст поняття – тло, на якому далі розгортатиметься увесь процес надання номінатором особі чоловічої статі імені;
- *номінат (мотиват)* – особа чоловічої статі у різних її проявах та зв'язках;
  - *номінаційна ознака (мотив)* – одна або кілька провідних у акті номінації ознак, яким властива найбільша диференціююча сила;
  - *протомотиваційні структури* (протомотиваційні сфери та протомотиваційні моделі) – системи формул онтологічного плану, що потенційно “направляють” номінатора у виборі імені;
  - *мотиватор* з його ВФ як пучком асоціацій, що виявляються у межах протомотиваційних моделей і стають потенційними засобами мотивації. Мотиватор, чи форма змісту, потенційно прийнятна для ословлення саме цього фрагменту змісту, визначається звичністю, зрозумілістю для носіїв певної мови або символічністю, стереотипністю, яка передбачає аксіологічний аспект уявлень (еталон позитивних чи негативних властивостей);
  - *асоціативна мотивувальна ознака (мотивант)* – ознака чи кілька ознак об'єкта, що знайшли свої вербальне підтвердження у системі ознак, що потенційно містяться у мотиваторі;

• *ім'я (маскулінізм)* – категоріальний репрезентант номіната як представника певного понятійного класу (субстанції, істот, осіб, осіб чоловічої статі) у різних його іпостасях.

Онтологічний зв'язок, що виникає таким чином, – це зв'язок, який характеризує процес зміни, процес переходу одного об'єкта у інший, при цьому мотиватор повністю чи частково включається у мотивант у результаті прийнятності певних його аспектів для такого включення. У такому сенсі мотивант – це видозмінений, номінаційно модифікований мотиватор.

Скажімо, мотиватор є особа чоловічої статі за фізичними (зовнішніми) характеристиками; номінаційна ознака (мотив номінації) – 'худий чоловік високого зросту'. Онтологічні асоціації номінатора сягають протомотиваційних сфер ототожнення смислів, які практично в усіх порівнюваних мовах пов'язані із неантропною предметною сферою, меншою мірою – неантропною ознаковою сферою, у яких реалізуються протомотиваційні моделі; у межах кінцевих сфер протомотиваційних моделей виявляється сукупність мотиваторів – форм змісту, що є у мовах потенційно придатними для вербального вираження номінаційної ознаки (мотиву). Усі ці мотиватори об'єднують номінаційно "прийнятний" компонент: 'предмет, що має тонку видовжену форму'.

Неантропна предметна сфера:

чоловік ← міра довжини (укр. *верства, верства келебердянська (пирятинська)*, рос. *верста, коломенская верста*, чес. *skládací metr*);

чоловік ← предмет, що має надмірну висоту (рос. *пожарная каланча*, чес. *rozhledna, kandelabr*);

чоловік ← предмет видовженої форми (укр. *циркуль, тичка*, рос. *жердь, оглобля, орясина, рашпиль*, чес. *bidlo, lambidlo, štangle, pišťala, slonbidlo, chmelná tyčka*);

чоловік ← тварина, що має видовжене тіло або його частини (укр. *глист*, рос. *глиста*, чес. *žirafa, čáronoh*).

Неантропна ознакова сфера:

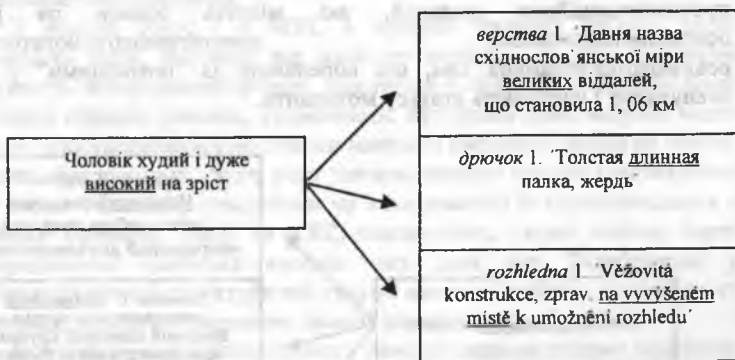
чоловік ← ознака метричного характеру (укр. *довгань*, чес. *dlouhán, vyťahlík, táhlo*).

Конструктивно-антропна сфера:

чоловік ← казковий, літературний персонаж (рос. *кощей, Кощей Бессмертный, дядя достань воробушка, дядя Степа*).

Форма змісту кожного із мотиваторів виявляється прийнятною для ословлення цього фрагменту дійсності завдяки існуванню зон перетину з асоціативною мотивувальною ознакою. Саме у цій зоні накладання формується мотивант.

Зону ономасіологічної взаємодії з асоціативною мотивувальною ознакою забезпечує семантична структура потенційного мотиватора, що виявляється у межах ряду мотиваторів протомотиваційної моделі певної протомотиваційної сфери, - вона містить семи або групи сем, релевантні та достатні з огляду на процес пошуку форми з метою мовної об'єктивації „потрібної” у акті називання ознаки

У іменуванні особи чоловічої статі за номінаційною ознакою 'дуже малий на зріст' основні протомотиваційні сфери збігаються, однак протомотиваційні моделі виявляють специфіку:

Неантропна предметна сфера:

чоловік ← предмет надмірно малої форми (укр. *огризок*, *вишкварка*, рос. *кнопка*, чес. *bobek*, *knoflík*, *špunt*, *malé pivo*, *sražená vapočka*);

чоловік ← міра довжини (укр. *від горшка два вершка*, рос. *метр (аршин) с кепкой*);

чоловік ← умовна міра кількості (чес. *drobek*, *drobotina*);

чоловік ← зоонім (укр. *кузька*, *хробак*, рос. *клоп*, *козявка*, чес. *cvrček*, *žizle*, *křeček*, *hnída*);

чоловік ← орнітонім (чес. *střízlik*, *vřabec*);

чоловік ← фітонім (укр. *печериця*, чес. *šišvovec*, *hříbek*).

Неантропна ознакова сфера:

чоловік ← ознака метричного характеру (укр. *коротун*, *куцан*, *коротай*, рос. *малявка*, чес. *kratina*, *kratás*, *paleček*).

Конструктивно-антропна предметна сфера:

чоловік ← міфологема (рос. *гном*, *карлик*, чес. *trpaslík*, *skřítek*, *pidimužik*);

чоловік ← казковий чи літературний персонаж (укр. *ліліпут, котигорошко*, рос. *мальчик с пальчик, мужичок с ноготок, коротышка*, чes. *paleček, kulihrášek*);

чоловік ← представник низькорослого племені людей (укр. *пігмей*, рос. *тигмей*).

Мотиваторами тут виступають елементи як подібних, так і відмінних (як у межах однієї мови, так і різних мов) протомотиваційних моделей, які містять ознаки на рівні основних/неосновних, денотативних/конотативних, реальних/потенційних сем, що корелюють із "потрібними" у акті іменування і набувають статусу мотиванта.

Окрім мотивованості власне мовної, можна говорити і про мотивованість психологічну, яка своєрідно накладається на мовну, а саме – про парадоксальність, неочікуваність, непередбачуваність форми імені, яка може іти і всупереч мовному узусу. Придатність чи непридатність знака зважає і визначає номінатор з огляду на певну номінаційну та прагматичну інтенцію іменування.

Запропонована протомотиваційна структура як модель є підтвердженням думки про взаємодію у номінаційному процесі трьох ізоморфних видів полів – понятійних, семантичних та асоціативних [Уфимцева 1988: 138 Караулов 1976: 174-176]. Важливою тут видається думка Г.Брутяна: "через вербальні образи та мовні моделі відбувається додаткове бачення світу. Ці моделі виступають як вторинне джерело пізнання, осмислення реальності і доповнюють нашу загальну картину світу, конкретизують її" [Брутян 1979: 228]. Мотиваційна структура у такому її розумінні відображає процес переходу від невербального мисленнєвого коду до вербального, що

виявляє взаємодію концептуальної та мовної картини світу. За Г.А.Брутяном, незбіг ККС та МКС призводить до формування певних зон за межами ККС. У цих зонах і зосереджені “додаткові носії інформації про світ, причому інформація, що у цих зонах міститься, входячи у МКС, варіюється від мови до мови [Брутян 1973: 108-111]. Це і будуть ті найнижчі шаблі ККС, де знаходить свій вияв культурна та національна специфіка.

З іншого боку, і у МКС в процесі надання об'єкту імені виникають зони, звільнені від мовного впливу, – у них абстракції набувають невербальної форми, мисляться у певному невербальному субстраті образів, уявлень, стереотипів. Тут вплив мови набуває іншої форми, опосередкованої не стільки наявною системою знаків як такою, скільки абстракціями, свого роду узагальненнями певних властивостей цих знаків та аналізу (свідомого чи несвідомого) їх співвідношення з певними сферами. МКС та ККС взаємодіють, таким чином, через посередництво взаємних впливів цих двох зон. Відображені у номінантах різної структури абстракції являють собою „відстрочене” мислення, вербально виражене знання зовнішнього світу.

Вибір форми, що асоціюється з тими чи іншими рисами номінтатособи чоловічої статі, – безпосередньо пов'язаний з картиною світу, у якій такі риси виявляються як характерні, типові. Уявлення, що перебувають у двох названих зонах, формуються не лише через співвідношення мови і реальності, що відображають “наївну фізику” світу. Тут до процесу пізнання підключається і “наївна етика”, культурно-повсякденні стандарти, еталони та стереотипи – та філософія імені, котра закладає можливість різного іменування та різної оцінки проявів чоловіка і чоловічості. Картини світу різних мов не збігатимуться саме у зоні наявних і потенційних засобів об'єктивації понятійного континууму ‘чоловік’. Суб'єкт мислить, як слушно зауважує В.М.Телія, мовою та тезаурусом культури певного народу у її самотності. Це мислення організує процес об'єктивації, при цьому важливою тут виявляється і мовна техніка, яка є спільною у народів [Телія 1986].

Отже, діалектичний взаємозв'язок між планом вираження і планом змісту визначає необхідність виявлення детермінант співвідношення цих сутностей – змісту (значення), форми та форми змісту. Важливою є не лише структура форми (синтетичний чи аналітичний її характер), але передусім її мотиваційна структура. Співвідношення значення маскулінізму та форми його змісту складається із двох основних відношень до дійсності: відображення об'єкта через систему уявлень і позначення об'єкта. При однаковому

мовному способі позначення об'єкта – особи чоловічої статі – відображення його може бути різним не лише у різних мовах, але й у межах однієї мови, і навпаки, при однаковому відображенні об'єкта способи його позначення можуть різнитися.

Використання у дослідженні поняття мотиваційної структури маскулінізма дасть можливість простежити напрямок руху людської думки від сприйняття об'єкта до системи уявлень про нього і до мовної форми, яка дозволить оптимально відобразити потрібний номінаторові зміст. Підґрунтям цього складного процесу є система ономасіологічних (онтологічних та семантичних (інтелектуально-логічних та еталонно-оцінних)) асоціацій, опосередкованих ВФ як “ідеєю імені”. Підставою для вибору імені є асоціації, які, у свою чергу, залежатимуть від детермінант маскулінності у картині світу, з одного боку, та номінатора як поліознакової особистості, з іншого. Такий вибір здійснюється номінатором під знаком специфіки об'єкта, номінаційного завдання та прагматичної інтенції іменування. Номінатор як особистість у такому розумінні є зорієнтованим, з одного боку, на концептуальну картину світу, з іншого – на мовну картину світу як потенційну систему засобів ословлення даного понятійного континууму, і виявляє або уже відомі відношення між чоловіком і іншими об'єктами дійсності, або встановлює нові відношення. Номінатор як базовий національно-культурний прототип творця мови у той чи інший спосіб пов'язується із усіма названими векторами аналізу номінаційного процесу.

Систематизація мотивів вибору імені на підставі вивчення мотиваційних структур маскулінізмів у межах їх системних об'єднань може у перспективі скласти своєрідний “показчик мотивів” номінаційної макросистеми ‘чоловік’ за аналогією до показника мотивів у фольклорі, систематизованого свого часу Н.П.Андреевим за системою Аарне [Андреев 1929]³⁴.

³⁴ Н.П.Андреев на основі систематизації фольклорних джерел за принципом мотивів фінського вченого Антті Аарне ділить усі фольклорні твори на розділи, підрозділи, тематичні групи. У межах найнижчої одиниці поділу виявляється сукупність мотивів. Так, у чарівних казках автор виділяє тематичну групу ‘Чудесний чоловік та дружина’. Герой (чоловік у подружжі або наречений) шукає зниклу чи викрадену жінку (дівчину); чудесні предмети та тварини допомагають йому. Жінка при цьому визначається через сукупність мотивів: *дівчина-птаха, лебідь, голубка, качка, цар-дівця, зачарована царівна, царівна-жаба, підмінена наречена, падчїрка-красуня* (на відміну від потворної дочки), *дівчина-кїтка, спляча красуня. Царевич (чоловік) –* через мотиви *ведмідь, змія, вовк, осел, козел*, він найчастіше злими силами перетворений на

Таким чином, основними векторами аналізу перебігу процесу ословлення особи чоловічої статі у синхронній динаміці будуть:

• *Принцип номінації*, під яким слід розуміти вихідне положення, що формується на основі певного способу узагальнення мотиваційних ознак суб'єктом-номінатором і виступає базовим для формування нових найменувань. Принцип номінації, залежно від „бжаного” функціонального навантаження номінанта (узагальнення, класифікація, характеристизація, кваліфікація чи вплив на адресата), прямо проектується на номінаційне завдання, що стоїть перед номінатором: ідентифікація, номінаційна інформація, характеристика за конкретною відносною або якісною ознакою чи власне оцінка.

Виявлення закономірностей у іменуванні об'єктів позамовної дійсності виявляє прямий вихід у поняття мотивованості як результату процесу створення мотивованої форми найменування на основі мотивувальної ознаки, що кладеться у основу іменування через співвідношення даного знака з даним об'єктом-денотатом.

• *Спосіб номінації* як прийом реалізації певного принципу номінації, представленого мотивувальною ознакою, знаходить свій вияв у прямій та опосередкованій номінації. У сфері прямої номінації номінаційна похідність має категоріальний характер і формалізується у мотиванті як реалізації мотиву номінації через присутність у обох структурах – транспонованій структурі вираження і структурі змісту – мотивувальної ознаки, тобто відповідного семантичного компонента і експлікованої основної чи кореневої морфеми, що її виражає. Такі морфеми виявляються різною мірою релевантними у номінаційному процесі (як у номінантах *особистість, архітектор, росіянин, азіат, трудар, ледар, альтруїст, незграба, безбожник, сонько, дурень* тощо). У такому разі мотивувальна ознака є симетричною з певною реальною властивістю денотата і опосередковується стандартом чи стереотипом.

У сфері опосередкованої номінації номінаційна похідність виявляє асоціативний характер за суміжністю чи подібністю і опосередкована стереотипом чи квазістереотипом (транспонованою формою змісту). Якщо у сфері прямої номінації мотивант у певний спосіб узагальнює властивості самого денотата, то при опосередкованій номінації – скоріше властивості мотивуючого об'єкта через посередництво іншого, уже існуючого у мові номіната *квач*,

---

старого, сокола (Фініст-ясний сокіл), *змію, рака, жабу, їжачка, дерево, собаку, горобця*. Як брат сестриці, він перетворюється на *козленя*, як брати чоловіки виступають у образі *ворона, лебедя* [Андреев 1929: 32-34] (як-от: порівняльний показчик мотивів, пов'язаних із уявленнями про тварин, з опорою на книжно-фольклорні паралелі [Бел. 2001: 281-288])

смолоскип, дзига, туз, песиголовець, канібал, неофіт, троглодит, мольфар, анциболот та ін.).

Певна частина номінантів виявиться у синхронії немотивованою, однак з ономасіологічної точки зору і у них на момент появи імені існувала певна мотивувальна ознака, адже у акті закріплення за об'єктом імені одна чи декілька з незліченної кількості його ознак актуалізуються.

• *Ознака номінації.* Під ознакою номінації розуміємо одну або декілька ознак з величезної їх різноманітності у об'єкта позамовної дійсності, що обираються релевантними, провідними у акті іменування (ідентифікації, характеризації чи власне оцінки). З-поміж цих ознак є суттєві та несуттєві, властиві номінату об'єктивно чи приписувані йому творчою уявою номінатора, окремі, чітко окреслені, комплексні чи дифузні.

Суттєвими слід вважати релевантні ознаки, ознаки-властивості, що уможливають ототожнення денотата у межах сигніфіката. Скажімо, для номінанта *бракороб* суттєвими будуть ознаки 'продукція' та 'низька якість', несуттєвими – 'сфера діяльності', 'вміння працювати', 'бажання працювати', для номінанта *ас* суттєвими будуть 'вміння' та 'досвід', несуттєвою – 'сфера діяльності'. Несуттєві ознаки – це ознаки-рефлексії від основної суттєвої ознаки (*лежень* – суттєва ознака 'лінивий', 'не любить працювати', несуттєва – 'схильність до лежання').

Ознаки, об'єктивно властиві денотату. – це ознаки, які вирізняють номінат у межах інших номінатів того ж класу. Це передусім ознаки 'зовнішність', 'фізичні властивості', 'фізіологічні властивості', 'розмір', 'поведінка', 'риси характеру' (*вухань, товстун, авантюрист, юнак, старець, нероба, неумійко*). Зазвичай форма таких номінатів прямо пов'язана з об'єктивним змістом. Ознаки, приписувані номінатові творчою уявою номінатора. – це ознаки, які відтворюють зв'язок даного класу номінатів з іншими, які головню належать до інших класів. У таких випадках форма пов'язана зі змістом опосередковано, через асоціацію (наприклад, *одоробло* 'Незграбна, невміла людина' ← 'Великий, громіздкий предмет').

Окремі, чітко окреслені ознаки. – це конкретні, виразні ознаки, що їх було покладено у основу іменування (*трутень* 'Людина, що живе за чужий рахунок, чужою працею; нероба, паразит' ← 'Самець бджоли, який не виконує ніякої роботи'). Комплексні ознаки як сукупність пов'язаних між собою (у окремих випадках – і не пов'язаних) окремих ознак звичайно відображають асоціативні чи причиново-наслідкові зв'язки (*віл* 'Людина, яка багато і важко працює'

← 'Кастрований бик, якого використовують як тяглову силу'; *бовдур* лайл. 'Про грубу, нерозумну людину; дурень, недотепа, йолоп, гевал' ← 'Димар (у хаті, на хаті)'. Дифузні, чи нерозчленовані, ознаки властиві переважно номінантам-власне оцінкам. Це узагальнені неконкретизовані ознаки на зразок *сонце* 'Про того, хто є джерелом життя, втіхи, радості' ← 'Світло й тепло, що випромінюються Сонцем як небесним світлом'; *біс* Ужив. як лайка ← 'Уявна надприродна істота, що втілює зло і звичайно зображується у вигляді людини з козячими ногами, хвостом та ріжками; злий дух, чорт, диявол, сатана'. Різновиди ознак, покладених у основу номінації, виявляють певні закономірності у способі номінації та у виборі форми номінанта.

• *Мотиваційна структура номінанта*, яка включає зміст поняття, мотиват, протомотиваційні сфери, протомотиваційні моделі із системами потенційних мотиваторів, мотивант та номінант і відображає увесь перебіг переходу від невербального мисленнєвого коду до вербального, що його організує суб'єкт-номінатор як поліознакова особистість і як прототип носія та творця мови.

Врахування названих векторів аналізу, на нашу думку, сприятиме дослідженню імені особи чоловічої статі як "узгодженості між звуком та думкою" та вивченню внутрішнього та зовнішнього виміру форми змісту номінанта, адже номінант може бути мотивованим (у т.ч. виявляти і нульову мотиваційну структуру) і водночас виступати як мотивуючий щодо іншого номінанта (т.зв. "ліва" та "права" сторона мотивованості). Запропонована модель аналізу виходить із розуміння моделі як реальної чи мисленнєвої побудови, що відтворює, імітує (звичайно у спрощеному вигляді) поведінку іншої (справжньої) побудови. При цьому враховується, що світ засвоюється номінатором у мові, через мову, завдяки мові – у широкому смислі – із висхідною мірою своєрідності, яка впливає із взаємодії мови із зовнішніми та внутрішніми позамовними чинниками.

Широким мовним матеріалом, на якому апробуватиметься модель аналізу, будуть номінаційні системи маскулінізмів, об'єднаних спільним номінаційним значенням, спільним (у певних випадках у інтересах дослідження і протилежним) оцінним значенням, номінаційною та прагматичною інтенціями номінатора.

2.2.2. Чинники, що стимулюють вибір імені особи чоловічої статі

Вивчення протомотиваційних сфер, що спираються на онтологічні асоціації повсякденної свідомості, розглядатиметься у зв'язку з історією та ментальністю певного народу, його культурою, соціальними та міфопоетичними традиціями.

Чоловік є архетипом будь-якої культури. Його ословлення відбувається на тлі усіх знань про нього як об'єкт дійсності, на тлі усіх детермінант маскулінності (своєрідного віртуального еталону чоловічості), представлених у концептуальній моделі світу певної культурно-мовної спільноти, і опиниться у зоні перетину багатьох лінгвальних та нелінгвальних, об'єктивних та суб'єктивних чинників, у тому числі й культурних, адже ословлення фрагмента позамовної дійсності здійснюється номінатором як лінгвокультурною особистістю. Саме у таких явищах, що належать одночасно мові й культурі, зауважує Ю.С.Степанов, виявляється глибока мотивованість іменувань – не випадковість іменувань. Мова примушує – чи, краще сказати, не примушує, а м'яко направляє людей у іменуваннях, приєднуючи поіменоване до найглибинніших шарів культури. І чи не проступає за цим щось більше, ніж випадковість? Якась доцільність і мета? Якась телеологія? [Степанов 1993: 38].

Виходячи із розуміння тісного взаємозв'язку між формою та значенням, з того, що виражальні особливості звукового оформлення слова („слова-знака“) завжди знаходять своє відображення і у його лексичному значенні („слові-значенні“) та визнаючи наявність якогось „внутрішнього“ змісту слова-знака, тобто факту, що слово-знак виражає ще дещо, крім самого себе, М.Г.Комлев вважає необхідним визнати і наявність культурного компонента. Слова мови як соціального явища завжди несуть на собі відбиток життя суспільства, його матеріальної та духовної культури. Це „культурне“ значення є частиною мови [Комлев 1966: 46]. Спираючись на ідеї Р.Ладо та Ч.Фріза про те, що культурне значення є частиною лінгвістичного значення (лінгвістичне значення без соціально-культурного значення складає те, що є чистим вербалізмом (Ч.Фриз)), М.Г.Комлев вперше виділяє культурний компонент, що супроводжує лексичне поняття: культурний компонент відображає залежність семантики мови від культурного середовища індивідуума (у іншій його праці цей компонент визначається як культурно цивілізаційний [Комлев 1992]).

Різні підходи до проблеми культурного компонента лексичного значення (лінгвокраїнознавчий та лінгвістичний) із наданням останньому або статусу складової конотації, або статусу окремого компонента значення слова, або статусу додаткової щодо лексичного значення інформації представлений у роботах [Солодуб 1985; Говердовский 1985; Берков 1996; Верещагин, Костомаров 1983; Томахин 1984; Воробьев 1998; Телия 1999; Гак 1999: 260-265 Опарина 1999]. Втім теза про змістовість форми: і форма виражає певний зміст („Чуттєве, емоційне навантаження несе як слово-знак, так і слово-

значення” [Комлев 1969: 113]) дозволяє говорити про те, що і форми властивий певний культурний зміст. І хоча у номінаційному процесі важливою виявляється номінаційна техніка, яка у народів є спільною, вибір форми імені чоловіка здійснюється у просторі культури та під впливом культури як особливого типу знання, що відображає відомості про рефлексивне самопізнання людини у процесі життєвих практик [Телия 1999: 18] і може бути зрозумілим на тлі соціально-історичного досвіду певного національно-лінгвокультурного колективу. Культурний зміст форми маскулінізма, таким чином, апелює до соціального, культурного, історичного досвіду номінатора і являє собою відображення у формі номінанта тією чи іншою мірою особливостей історичного розвитку, суспільного устрою, географії, економіко-правових, майнових відношень, звичаїв, побуту народуючої мови, його релігійних, міфопоетичних уявлень, фрагментів фольклору та літератури. Такий зміст може бути інтеркультурним, інкультурним та інокультурним, маркованим загальнолюдською, християнською культурою та національно маркованим.

Створений Ю.С.Степановим „образ культури” як „образ простору”, у якому „що б ми не сказали, яку б ідею не висловили, який би образ не створили – усьому відразу озветься відлуння у ідеях, образах і думках, які уже раніше виникали і які відгукуються на наші тихим, але гармонійним співзвуччям” спирається на думку вченого про те, що людина (у нашому дослідженні – суб’єкт-номінатор) пронизана культурою завдяки згусткам культурного середовища у свідомості людини [Степанов 1997: 41-42]. Посередництвом цих згустків культура входить у ментальний світ номінатора, що об’єктивується у мові, адже мова – культурна за своєю природою категорія.

Для мовної об’єктивації явищ культури важливою виявляється здатність уявлень про об’єкт як елемент цієї культури підлягати у мовній свідомості номінатора „переплавці”, переосмисленню і узагальненню. Асоціативні зв’язки культурно зорієнтованої свідомості з елементами мовного образу дозволяють висвітити не один „кадр”, а їх синкретичну сукупність, тобто узагальнено-цілісну картину світу [Алефіренко 1993: 7], яка заломлена у гранях мови, – мовну картину світу.

Різні мови є по суті різними баченнями, що спираються на систему уявлень про особу чоловічої статі, сформованих у системі координат загальнолюдської, ареальної та національної культури, що специфічно забарвлюють її світ та світ навколо неї, зумовлюючи культурну та національну значущість предметів, явищ, процесів,

відношень, посередництвом яких відбувається об'єктивізація образу чоловіка. Будь-яка культура є індивідуалізацією загальнолюдської культури. Кожна локальна культура містить особливості соціальної практики окремої історично сформованої спільноти і елементи інших культур, які корелюють із загальнолюдською культурою. На думку В.Г.Костомарова, справжні відмінності культури нації полягають у особливому, притаманному лише їй комплексі загальнолюдських рис, у неповторному їх поєднанні і в самотутній реалізації [Костомаров 1999: 77-85].

Сфера номінантів особи чоловічої статі виявляється глибоко і виразно позначеною культурою, адже тут один суб'єкт культури (суб'єкт-номінатор) ословлює засобами мови як культурної за своєю природою категорії інший суб'єкт культури – чоловіка. Маскулінізм і відображають глибоко культурні соціально-політичні і побутові уявлення про чоловіка на тлі культурно-специфічного бачення суб'єктом-номінатором як культурною особистістю світу і чоловіка у ньому. Маскулінізм і виявляються, таким чином, культурно зумовлені.

З огляду на таке розуміння видається коректним говорити про культурну зумовленість комбінацій ономасіологічно активних форм змісту маскулінізмів у процесі іменування, про культурну значущість форми вираження певного змісту. Форма змісту під впливом „закоуу означального” [Гак 1988: 159-169] стає до певної міри автономною щодо свого означуваного і привносить у нього культурні конотації. Форма виявляється не менш культурно забарвленою, ніж значення. Вона позначена не лише культурними конотаціями образів та зв'язків чоловіка в об'єктивному світі, – вона особистісна у вираженні ставлення суб'єкта до позначуваного. У ній з огляду на ознаку, покладену за розривуювальну у процесі іменування, багато і суттєвого, і випадкового, малозначущого, однак своєю нелогічністю, парадоксальністю вона і виразна. Відображаючи буття номінатора в культурі, форма стимулюється важливістю об'єкта у цій культурі, його специфікою та антропоцентричною свідомістю суб'єкта-номінатора. При цьому, за образним висловом Є.М.Верещагіна та В.Г.Костомарова, „мова – не склад, а сито: дрібне, скороминуче, незначне просіюється, а залишається лише те, що заслуговує бути збереженим. Відповідно, якщо певна інформація закріпилася у мові, вона мовчазною, але безапеляційною суспільною думкою визнава важливою” [Верещагін, Костомаров 1983: 60].

Зорієнтованість змісту на форму його вираження відбувається під знаком подвійного відображення певних ознак об'єкта в уявленні про нього і у формі, яка потенційно може бути прийнятною для вираження

цього змісту. Такий погляд номінатора на самого себе здійснюється через посередника (форму), у дзеркалі якого відображається об'єкт як фрагмент позамовного світу. Визначаючи важливість метафори дзеркала у пізнанні і культурі (дзеркало є одним із найважливіших культурних концептів, у якому зображення подвоюється), Т.В.Цив'ян приходить до цікавих узагальнень: „Але що робить дзеркало? Воно відображає, пор. лат. *reflecto* 'загинати назад, повертати назад', що сягає одночасно і *flecto* 'згинати, повертати'. Важливо, що у слов'янських мовах дієслово *відображати* (рос. *отражать*, чес. *obrážet*) корелює із *ударяти* (рос. *porazit*, чес. *rázit*) у значенні 'відбивати удар' та 'різати', тобто збігається із внутрішньою формою *scribere* – дії, результатом якої є опис-відображення. Для нас у такому разі важлива не етимологія, що сама по собі досить легко інтерпретується у зв'язку із функціями дзеркала (додамо: однією з яких є функція викривлення зображення – А.А.), а те, що віддієслівний іменник *відображення* (*reflectio*), що функціонально збігається з іменником *опис* (*descriptio*), позначає, окрім відображення світла, ще й *рефлексію, роздуми, самоаналіз*. Іншими словами, це значення відсилає до сфери мислення і тим самим – прямо чи опосередковано – до інтерпретації: відображення є суттєвим не стільки саме по собі, воно є суттєвим як думка про відображуване або думка про відображення” [Цив'ян 1997: 9].

Буття номінатора у просторі культури з огляду на таке узагальнення наводить на думку: якщо один об'єкт культури (номінатор) певним чином ословлює інший об'єкт культури (чоловіка), то форма на позначення такого культурного змісту виявиться культурно значущою. Під культурною значущістю форми розумітимемо культурні стимули її вибору – впливи соціальних, економічних, географічних чинників, соціального устрою, системи суспільних відносин, системи світоглядних констант (у тому числі і маскуліноцентричності), фольклору, літератури, побуту, звичаїв народу-носія мови на ословлення чоловіка як суб'єкта культури: якщо наявність певного культурного факту має певні наслідки для осмислення інших знакових систем, що традиційно пов'язуються із культурою, або ж він сприймається як обумовлений функціонуванням подібних систем, то такий факт визнається культурно релевантним [Добровольський 1997: 40].

Рациональним бачиться виділення певних рівнів культурної значущості форми, з якою онамасіологічно асоціюються певні прояви та рефлексії особи чоловічої статі у позамовному світі. Ословлення чоловіка корелює у культурному просторі мови з двома типами

маскулінізмів: одні з них співвідносяться з матеріальними, соціальними, духовними фактами загальнолюдської культури у національній їх реалізації, і тоді співвіднесення номінація з фактом культури виявляється через денотат; інші співвідносяться із фактами культури передусім через емотивний компонент їх значення. Таким чином, культурна значущість вибору форми корелюватиме із раціональним та емоційним сприйняттям номінатором об'єкта-чоловіка. У зв'язку з цим є підстави говорити про культурно-цивілізаційну значущість форми та знаково-культурну значущість форми. Перша з них актуалізується переважно у сфері релятивної, друга – у сфері кваліфікативної номінації.

Культурно-цивілізаційна значущість форми маскулінізму і типи протомотиваційних співвідношень

На сьогодні не існує єдиного розуміння культури та цивілізації. Одні дослідники використовують ці терміни як синоніми (Е.Кант, К.Яспер), інші – протиставляють їх як непримириму опозицію (О.Шпенглер, А.Вебер); одні розглядають цивілізацію як вищу стадію розвитку культури, що прийшла на зміну дикунству і варварству, інші трактують цивілізацію як соціокультурну цінність, що об'єднує якості певного суспільства і породжуваної ним культури. У дослідженні цивілізація розуміється як певний тип суспільства та певний рівень його розвитку під знаком гуманістичних цінностей культури, тому термін культурно-цивілізаційний бачиться вмотивованим та виправданим. За Г.Гачевим, „плодами історії є як цивілізація, спільна для всіх, здатна переноситися і будуватися, так і культура, яка виростає. Не можна побудувати дерево. Цивілізацією сучасні народи зближені, культурою – розрізнені. У цьому, з одного боку, – можливість взаєморозуміння, а з іншого – краса різноманітності” [Гачев 1988: 44]. Попри поширену думку про наднаціональний характер цивілізації [Верещагин, Костомаров 1983: 36] слід зауважити: кожний елемент цивілізації як системи несе на собі печать своєрідності, кожен народ живе своїм життям, має свою історичну долю, свої інститути та цінності, відповідно, у культурно-цивілізаційній значущості маскулінізмів виразно проступають і культурно-специфічні та національно-специфічні риси.

Культурно-цивілізаційна значущість форми маскулінізму виявляється через ряд протомотиваційних співвідношень.

Чоловік – людина як представник світу живих об'єктів. Якщо виходити з розуміння цивілізації як здатної будуватися і переноситися, то вихідною її точкою є чоловік як істота, обдарована інтелектом, – homo sapiens. Маскулінізми на позначення цієї характеристики

чоловіка отримують форму, що ідентифікує чоловіка як об'єкт живої природи, наділений інтелектом (укр. *істота* 'Людина як носій людських властивостей, якостей', рос. *индивидуум* 'Человек как отдельно взятое, по своей природе неповторимое существо', чес. *stvoření* 'Lidský jedinec bez rozdílu pohlaví'). Чоловік представлений у світі живих об'єктів як представник однієї із іпостасей людини, чоловічої, на відміну від жіночої, оскільки опозиція „чоловіче” – „жіноче” диктує членування світу у її вихідному класифікаційному значенні. Таке членування, дихотомічне по суті, реалізується або через протиставлення жінці за ознакою статі із використанням власне імені чоловіка (укр. *чоловік* 'Особа чоловічої статі; протилежне жінка', рос. *мужчина* 'Лицо, противоположное женщине по полу', чес. *muž* 'Dospělý člověk mužského pohlaví'; *чоловік* 'Одружена особа стосовно до своєї дружини', рос. *муж* 'Мужчина по отношению к женщине, с которой состоит в официальном браке', чес. *manžel* 'Ženatý muž v poměru k své ženě'), або із використанням форми на позначення жінки з метою ідентифікації чоловіка у подружжі (укр. *жонатий чоловік*, рос. *женатый мужчина*, чес. *ženatý muž*). Зауважимо, що маскулінізми протилежного значення в усіх досліджуваних мовах зорієнтовані на різні ознаки (укр. *нежонатий чоловік*, рос. *холостой мужчина*, *холостяк*, чес. *svobodný muž*).

Чоловік як істота соціальна ідентифікується через форми, що окреслюють практично усі соціальні інститути та установи даного суспільства як складової цивілізації. Одним із таких інститутів є сім'я. Маскулінізми на позначення відношень спорідненості і свояцтва відтворюють у вербальному вираженні складану систему родинних зв'язків певного соціуму: син одних батьків щодо інших дітей – укр. *рідний брат*, рос. *родной брат*, чес. *sourozenec*; чоловік матері щодо її дітей від попереднього шлюбу – укр. *вітчим, нерідний батько*, рос. *отчим, неродной отец*, чес. *otčím, adoptivní otec*; син дядька або тітки – укр. *двоюродний брат*, рос. *двоюродный брат, кузен*, чес. *bratranec*; батько жінки, батько чоловіка – укр. *тесть, свекор*, рос. *тесть, свекр*, чес. (у сучасній мові) – єдиний номінант *tchán*.

Маскулінізми за расовою, національною, територіальною ознакою, за місцем проживання корелюють із формою із загальноцивілізаційним уявленням про расову специфіку, із сукупністю назв племен, народностей та націй, із елементами адміністративно-територіального та умовно-територіального поділу, офіційними назвами населених пунктів (укр. *русин* 'Стара назва українського населення Буковини, Галичини, Закарпатської України, Словаччини та Воеводини'; *древлянин* 'Представник племені древлян',

рос. *лопарь* 'Представитель народа, прежнее название которого саами'; лив 'Представитель малочисленного народа, составляющего коренное население Вентспилского и Талсинского районов Латвии', чes. *Brňák, Brňan* 'Obyvatel největšého (podle bývalého zemského zřízení) hlavního města na Moravě', *Sudeťák* 'Bývalý německý obyvatel Sudet; sudetský Němec').

У сфері маскулінізмів за ідеологічними та суспільними течіями, рухами, партіями, адміністративно-господарчими об'єднаннями, до яких особа чоловічої статі належить, ідентифікація чоловіка здійснюється через транспозицію назв цих течій, рухів, партій, об'єднань тощо. Номінанти такого типу виявляються значною мірою ідеологічно забарвленими: укр. *бандерівець* 'Учасник військово-політичних формувань Української повстанської армії в Західній Україні в 1942-1954 рр.'; *федераліст* 'Прибічник федеративного державного устрою, що являє собою фередаршію'; *померанчовий* 'Учасник померанчової революції 2005 року, прибічник демократичних змін у суспільстві', рос. *большевик* 'Член Всесоюзної комуністической партії (большевиков) – ВКП(б); коммунист'; *белый* 'В годы гражданской войны: участник белого движения – вооруженной борьбы за восстановление законной власти в России'; *народник* 'Сторонник, последователь народничества, общественного движения в России во второй половине 19 века, основанного на идеях крестьянской демократии и перехода России к социализму через крестьянскую общину', чes. *obrozenec* 'Pracovník národního obrození; buditel', *husita* 'Stoupenec učení Husova'; *neonacista* 'Stoupenec neopacismu'.

Маскулінізми за стáновою ознакою, за титулом, за економіко-правовим статусом, відношенням до власності щодо вибору форми на позначення особи чоловічої статі зорієнтовані на станovou стратифікацію суспільства, на назви привілейованих та непривілейованих груп населення, на суспільно-політичний устрій, що безпосередньо корелює із назвами титулів та економіко-правовим статусом особи чоловічої статі, у тому числі і за відношенням до власності, і, відповідно, на маскуліноцентричність постпатріархального суспільства та суспільний статус чоловіка на відміну від жінки: укр. *пан* 'Поміщик у старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні та Білорусії'; *попович* 'Син попа; хлопець, чоловік попівського роду', *виборний козак* 'Представник привілейованої групи українського козацтва 18 ст., до складу якої згідно з указом гетьманського уряду належала заможна верхівка', рос. *боярин* 'В России до нач. 18 века: крупный землевладелец из высшего сословия'; *столбовой дворянин*

Представитель древнего рода, принадлежащий к дворянству, с родословной, записанной в книге «Государев родословец»; *однодворец* В России до 1866 года: небогатый, из служилых людей «по прибору» (стрельцов, пушкарей, городовых казаков и др.) владеец участка в один двор, сам на нем работающий, чes. *kníže* 'šlechtic vyššího stupně'; *měšťan* 'Za feudalismu – obyvatel města v protikladu k šlechtě'; *rytíř* 'Za feudalismu příslušník jednoho z nižších stupňů šlechtictví'.

Маскулінізми-назви посадових осіб корелюють із назвами посад, що відбивають структуру державного адміністративно-управлінського апарату суспільства на певному історичному етапі, систему судочинства, систему органів підтримання державного порядку тощо: укр. *гетьман* 'З 17 ст. до 1764 року: начальник козацького війська та верховний правитель України'; *возний* 'Судовий урядовець у Польщі, Литовському князівстві й на Україні (до 19 ст.)'; *волошний голова* 'У дореволюційній Україні – посадова особа, що керує волостю', рос. *думный дьяк* 'В 15-17 вв. в России – низший чин Боярской думы'; *коллежский ассесор* 'В царской России: лицо, имеющее гражданский чин 8-го класса, дающий право потомственного (до 1845 года), позднее только личного дворянства'; *присяжный стряпчий* 'В России с 1832 года: ходатай по частным делам в коммерческих судах', чes. *konšel* 'Přísežný člen obecní rady volený z rodin starousedlíků; radní', *kancléř* 'Za feudalismu vysoký úředník, zvl. přednosta nejvyšší kanceláře', *purkrabí* 'Vysoký úředník královský, knížecí nebo vrchnostenský, spravující hrad nebo hradní okresek'.

Маскулінізми як назви військовослужбовців у сучасному розумінні віддзеркалюють систему військових категорій, чинів, звань тощо, узаконених у війську певної країни у певний історичний період: укр. *курінний отаман* 'Ватажок куреня – у період громадянської війни військової частини контрреволюційного козацтва'; *джура* 'На Україні і XVI- XVIII ст. – зброносець у козацької старшини'; *хорунжий* 'У 17- 18 ст. на Україні – особа, що входила до складу генеральської старшини й головним чином інспектувала військо; охоронець великого полкового та малого прапора', рос. *бригадир* 'В русской армии до 18 в.: лицо, имеющее воинский чин рангом выше полковника'; *есаул* 'В казачьих войсках: лицо, имеющее офицерский чин, соответствующий ротмистру в кавалерии; командир казачьей сотни'; *краснофлотец* 'В Красной Армии 1918-1946 гг. – лицо, имеющее воинское звание рядового бойца', чes. *hejtman* 'Za rakouska-uherska v admadě setník'; *generálporučík* 'Nositel druhého stupně generálské hodnosti'; *kyrysník* 'Jízdní vojin obměný kyrysem; kyryсар'.

Особливо численну групу маскулінізмів складають назви особи чоловічої статі за професією та родом занять. У номінантах такого типу відображені система матеріального виробництва, сфера послуг, сфера транспорту, торгівлі, специфічних родів занять, характерних певному соціуму у певний час: укр. *стельмах, лірник, костерник, вальцювальник голок, пльюсар з ремонту сільськогосподарських машин та обладнання*, рос. *брадобрей, сермяжник, выборщик, освинцевальщик, коксоагрузчик, герпетолог, армировщик кабельных изделий*, чес. *kovomodelář, autočalounik, operator harvestoru, sběrač odpadků, obchodní zástupce, dělník pro těžbu dřeva, poštovní doporučovatel, rozpočtář stavebních prací, kloboučník, zlatník*.

Чоловік як істота інтелектуальна природно вписується у цивілізацію, що переноситься та будується, як систему гуманістичну: у процесі функціонування цивілізації реалізується єдність духовного (інтелектуального) та суспільного життя мовної спільноти. Важливе місце тут посідає ідентифікація чоловіка через сферу релігії та культів. Назви культу, служителів церкви, їх посад, титулів, учасників релігійно-конфесійних течій та рухів, назви вішунів, чарівників тощо корелюють у номінаційному процесі не лише із сферою іменувань, окреслених католицизмом (чеська мова) чи православ'ям (українська та російська). Тут поряд із інтеркультурним та інкультурним виявляється достатньо широкий спектр іменувань інокультурних, дотичних до представників інших, ніж католицизм і православ'я, релігійних напрямків: укр. *священик* 'Служитель культу православної церкви, за саном середній між дияконом і єпископом; служитель культу, що відправляє церковну службу; ієрей'; *паламар* 'Служитель церкви, що допомагає священику під час богослужіння; дячок, псаломщик, причетник'; *патріарх* 'Вища духовна особа – глава православної та інших християнських церков'; рос. *инок* 'Православный монах'; *бенедиктинец* 'Монах католического ордена, основанного св. Бенедиктом'; *шаман* 'У некоторых народов, сохранивших веру в духов: служитель культа, колдун-знахарь, способный приводить себя в состояние экстаза, долженствующее показать его общение с духами'; чес. *generál jezuitů* 'Nejvyšší představený jezuitského řádu katolické církve'; *lama* 'Kněz tibetských buddistů'; *papež* 'Hlava římskokatolické církve; Svatý otec'.

Маскулінізми на позначення особи за діяльністю у сфері мистецтва, творчою та супровідною їй діяльністю виявляють щодо мотиваторів, прийнятних на позначення чоловіка за даною характеристикою, високу міру інтеркультурного (назви основних напрямів образотворчого мистецтва, художніх ремесел, літературних,

архітектурних напрямків, музично-театральної сфери тощо) за наявності інкультурного та інокультурного – як результату вторинної культурної взаємодії як в ареальному, так і в загальнокультурному контексті: укр. *богослав* 'Іконописець'; *лірник* 'Народний співець-музикант, що акомпанує собі на лірі'; *новеліст* 'Письменник, що пише новели'; рос. *трещоточник* 'Музикант, играющий на трещотках, народном музыкальном инструменте'; *трубадур* 'В средние века в Провансе (южная Франция) поэт-певец'; *петрушечник* 'Актёр кукольного театра, кукловод, работающий с куклой-петрушкой', чes. *návrhář* 'Pracovník, který dělá návrhy módního oblečení'; *publicista* 'Pisatel uveřejňující přístupně podané články o aktuálních otázkách, zvl. politických'; *sochař* 'Výtvarný umělec, tvůrce soch, reliéfu aj'.

Співвідносними у процесі номінації з назвами спеціальностей, посад, наукових звань у різних сферах теоретичної та прикладної науки, з назвами навчальних закладів, із назвами сфер науки, її практичного застосування, спеціальних досліджень, освіти, медицини є укр. *українознавець* 'Спеціаліст з українознавства'; *бурсак* 'Вихованець бурси – чоловічої духовної школи у 18-19 ст.'; *дендролог* 'Спеціаліст з дендрології – науки про деревовидні рослини', рос. *Член-корреспондент Академии наук* 'В России и некоторых других странах: лицо, имеющее ученое звание, предшествующее академику'; *приват-доцент* 'В царской России и некоторых других странах: преподаватель, имеющий звание нештатного преподавателя высшего учебного заведения, равного доценту'; *рабфаковец* 'В послереволюционной России и других союзных республиках до 1940 года: учащийся рабфака – т.н. рабочего факультета, готовившего слушателей к поступлению в высшую школу', чes. *docent* 'Nositel titulu vysokoškolského učitele (nižšího než profesor)'; *seminarista* 'Chovanec semináře – ústavu vychovávající kněze; alumnus'; *neurolog* 'Odborný lékař specializovaný na neurologii'.

Останню групу маскулінзмів цього типу складають номінанти, пов'язані через мотиватор з сферами уподобань – улюблених занять, відпочинку, розваг, професійних та аматорських занять, зорієнтованих у загальному вигляді на систему духовних цінностей суспільства, пріоритетів людини як інтелектуальної особистості: укр. *читець-аматор* 'Той, хто охоче займається художнім декламуванням'; *флуменіст* 'Той, хто займається філуменією – збиранням сірникових етикеток'; *гімнаст* 'Спортсмен, що займається гімнастикою; людина, що займається гімнастикою, має успіхи в ній', рос. *турист* 'Человек, совершающий туристические путешествия'; *диггер* 'Человек, занимающийся изучением городских подземных ходов, а также

поисками в них кладов'; *ходок* 'Спортсмен-легкоатлет, занимающийся спортивной ходьбой', чес. *speleolog* 'Kdo provádí výzkum jeskyň; jeskyňář'; *horolezec* 'Sportovec zlézající strmé a nepřístupné hory'; *fotograf amatér* 'Kdo se věnuje fotografování ze záliby, ne z povolání'.

Таким чином, чоловік як одна із рушійних сил цивілізації отримує ім'я у проекції на загальні здобутки цієї цивілізації та досягнення як загальнолюдської, так і ареальної та національної культури. Образ чоловіка тут виявляється виразно маскуліноцентричним, зумовленим і визначеним соціальним статусом чоловіка у постпатріархальному суспільстві та історичним розвитком даного соціуму, міжкультурними та міжмовними контактами та системою цінностей, яка визначає пріоритети у соціальній та інтелектуальній сферах.

Знаково-культурна значущість форми маскулінізму і типу протомотиваційних співвідношень

Знаково-культурна значущість форми маскулінізму спирається на розуміння культури як „світу людини” і як її власної „людської якості”, яка втілюється у різноманітності форм та способів її практичної, духовної та практично-духовної діяльності [Каган 2003: 7]. Тут важливим виявляється передусім відношення суб'єкта-номінатора до позначуваного та до форми, прийнятної для такого позначення: форма, таким чином, набуває особливої емоційної ваги. Знаково-культурна значущість форми зорієнтована на сферу кваліфікативної номінації і актуалізується у трьох основних площинах, чи рівнях, культурної зумовленості, а її пошук та оцінка номінатором „мири” її придатності для ословлення проявів та рефлексій особи чоловічої статі у позамовному світі здійснюється у трьох площинах такої сумірності: „свій – чужий”, „чоловік – людина”, „чоловік – не-людина”.

Свій – чужий. Свій завжди сумірявся з *чужим* та протиставлявся *чужому* – це протиставлення у людському колективі є одним із найдавніших і суттєво впливає на вибір імені чоловіка, оскільки її психологічною основою є аксіологічне протиставлення свого як позитивного чужому як негативному. *Я* постає як норма, центр еталону, що перетворюється на відправний момент існування чужих, *не-Я*³⁵.

³⁵ При цьому останні праці з антропологічної філософії фіксують непоодинокі факти трансформації та зміщення оцінних полюсів свого та чужого: утвердження чужого як позитивного, визнання його феноменальності, і це, на думку дослідників, створює певну загрозу для *Я* [Сухачев 2002: 10-11]. Саме такий факт привів О.О.Селіванову до думки про необхідність оптимального балансу Свого (*Я*) і Чужого та про своєрідний симбіоз *свого* і *чужого*, що може визначити нові можливості для підтримання цінності *Я*, забезпечити

Витоки розуміння *чужого* як іншого, не-свого, сягають етимології *чужого* як народу, чужих, що не належать до сім'ї, родини, людей. В.В.Колесов, крім того, зауважує, що у одній із найдавніших індоєвропейських мов, що має свою писемність, – хетській – слово *tuzzi* значить „військо”. Цілком можливим з огляду на це бачиться і уявлення про чуже як невідоме, страшне, що приходить з війною зі сторони поля у образі чудовиська. Звідси вибудовується понятійний ряд *військо – чужинці – чужак – чужинець*. Саме тому, що питомо *чужий* – це народ, військо, і формується чужий як другий Я: *свій* завжди конкретний, чужий протиставляється особистості і особі; чуже – маса, монолітна у битві і на вигляд така ж – тьма, за якою сонця не видно [Колесов 2000: 67]. *Чужий* і не може постати в образі людини, оскільки це маса, натовп, не-люди. Можливо, саме тому мовні позначення чоловіків-чужих часто визначаються недиференційованою упередженістю.

Свій – чужий у системах маскулінізмів окреслюється у категоріях різнорівневих зв'язків людини, передусім кровно-родинних. Слово *язик* у давнину було синонімом до слова *народ*. А ще раніше *свої* (роди – близькі, наші) протиставлялися *чужим* (не роди, а язичи) [Колесов 2000: 23]. Таким чином, протиставлення свого і чужого (іншого) виявилось спроектованим на присвійність у межах координат *наш – не-наш* (можливо, саме тому назви спорідненості і свояцтва як імена *свого роду* розвинули в усіх досліджуваних мовах вторинні значення *брат, батько, син* ‘Фамільярне або дружнє звертання до сторонньої особи чоловічої статі’ (пор. *своак з лівої цюки* ‘Нерідна, чужа людина’): *своя, рідна людина – чес. našinec ‘Člověk našeho dmhu, stejného myšlení, postavení, z téhož kraje, země’ ↔ чужа, нерідна людина – укр. чужинець, чужа чужина, рос. чужак, чужанин, чуженин, чужеземец, чужестранец, чес. cizinec, cizák*.

Аналогічно виявляє себе і протиставлення *свій – не-свій*: укр. *своя кістка* ‘Кровно рідна людина’ ↔ *чужа кістка* ‘Кровно нерідна людина’ (кістка тут виявляє символічне значення ‘рід’); *своя (рідна) кров* ‘Рідна людина’, *кров і плоть* ‘Своя дитина’; рос. *соплеменник* ‘Человек одного с кем-нибудь племени, народа, одной национальности’, *сородич* ‘Тот, кто принадлежит к одной с кем-либо народности, национальности или является уроженцем одной с кем-

---

його подальше існування поряд з чужим через можливий конструктивний діалог між ними. Таке дзеркальне відображення *чужого* у *своєму* і *свого* в *чужому* уможливлене, на думку дослідниці, у вираженнім рис *свого* і *чужого* в індивідуальній та колективній свідомості, осмисленнім *свого* та тлі *чужого*, надання рис *свого* *чужому* [Селіванова 2005: 27].

нибудь местности', *собрат* 'Товарищ по занятию, профессии' ↔ *инородец* устар. 'Официальное название в дореволюционной России для представителя нерусской народности, обычно восточной окраины Российской империи'; *иноземец* 'Иностранец'; *иноплеменник* устар. 'Человек, принадлежащий к другому племени, другой народности', чes. *sourodák, spolurodák* 'Пříslušník téhož národa; ten, kdo pochází ze stejného místa'; *sourozenec* 'Kdo má s někým společné rodiče', *vlastní krev* 'Člověk rodem blízce spřízněný, příbuzný' ↔ *cizověřec* 'Jinověřec'; *cizozemec* 'Člověk pocházející z jiné země, příslušní jiného národa'; *vlastní krev* 'Člověk rodem blízce spřízněný, příbuzný' ↔ *cizí krev* 'Člověk nebo lidé odlišného původu'.

Втім інша (*чужа*) особистість може бути цікавою, якщо вона – не інший, свій (укр. *наш брат, своя людина, свій брат*, рос. *свой брат, свой человек, наш человек, свой (в доску) парень* – 'Людина, близька за духом, поглядами') і не сприйматися, якщо вона – не-свій, інший (укр. *не нашого польоту птах (птиця, пташка), не нашого пера (пір'я) пташка, не з того (нашого) міста книш* – 'Людина іншого суспільного положення, особлива, інша, зовсім інша').

Цікавими з огляду на такий контекст аналізу виявляються маскулінізми укр. *нерідь, виродок*, рос. *выродок*, чes. *zrůda*, що перегукуються із російським *урод* 'позбавлений роду у прямому сенсі', тобто 'фізично пошкоджений', – той, що за своїми вродженнями або набутими фізичними чи ментальними вадами не може продовжити рід. Православне християнство по-особливному ставилося до таких людей, усіяко їх опікало, підкармлювало при церквах, бо „блаженны нищие духомъ» і мають особливу цінність, адже на них завершується рід. За неосяжними законами логіки, що стимулювалася, можливо, і народною психологією, вважалося що саме такі люди (юродиві) і виражають „глас божий". Фізичні недоліки у такому розумінні гарантували святість духа. За тими ж неосяжними законами логіки у католицькій Чехії до таких людей ставлення було протилежним [Machek 1930; Němec 1971: 66]. У чеській мові навіть запозичене з російської *jurodivý* представлене лише у одному із значень 'V ruském prostředí pokládáný za božího člověka; slabomyslný, posedlý, bláznivý' (пор. рос. *юродивый* 'Християнський аскет-безумец или принявший вид безумца, обладающий, по мнению верующих, даром пророчания'). М.І.Толстой пояснює розуміння російського юродства як типу аскетичного подвигу, як форми святості впливом православ'я [Толстой 2003: 489-493].

Якщо вилучений з роду унаслідок вроджених (фізичних або ментальних) вад чоловік як вартий співчуття приймався православною

традицією до „своїх чужих”, то людина, вилучена з роду свідомо, однозначно отримувала статус „чужого” через форму, яка у той чи інший спосіб символізувала рід: укр. *безбатченко, Іван Безродний*, рос. *Іван не помнящий родства, без роду без племени* (пор. укр. *відрізана скиба*, рос. *отрезанній ломоть* '1. Людина, що відділилася від родини, стала жити самостійно'. 2. 'Людина, що втратила зв'язок зі своїм середовищем, змінила звичний спосіб життя, діяльність'). Цікаво, що по чоловічій лінії у старому побуті кожен дорослий киргиз повинен був знати сім своїх предків; якщо ж він їх не знав, його презирливо називали *кул 'раб'* [Пачан 2005: 121].

Мовне „відчуження” чужинців як представників інших етносів знаходить свій вияв не лише у порівнюваних мовах. Чужий етнос як елемент чужої культури під впливом передусім військових контактів уособлював жорстокість (укр./рос. *вандал, варвар*, чес. *vandal, barbar, janičar*), фанатичність (чес. *janičar*), грубість, відсталість, некультурність (укр. *азіат*, рос. *турок*, чес. *tatar, hotentot*), втрату зв'язку з родом, батьківщиною (укр. *яничар*, рос. *манкурт*), гультайство (чес. *flamendr*), невибагливість (чес. *beduin*). Іншість не-своїх представлена у мовах широкою палітрою маскулінізмів, що відображають етностереотипи: укр. *москаль, кацап, лях, жид*, рос. *хохол, бульбаш німчуря, чукча, молдаванин*.

Виразним чинником протиставлення свого чужому, несприйняття і неприйняття чужого була віра як аксіологічна основа умовної етнічної визначеності, як антитеза *Ми – Вони*. Іновірець-чужий у порівнюваних мовах є укр. *іновірець, нехристь, бусурман, бесур, бузувір*, рос. *іноверец, бусурманин, бусурман*, устар. *інаковерец*, чес. *nekatolik*, для якого немає нічого святого (чес. *pohan*). Нечисленність номінантів іновірця у чеській мові має свої пояснення. Дослідники чеської історії та культури неодноразово наголошували на особливій толерантності чеського народу щодо представників іншої віри. Протиставлення ж свого і чужого у межах констант віри і правого обряду у чеській мові виявляє виразну специфіку. Якщо для православної свідомості номінант *сретик* 'Людина, яка відступилась від догм панівної віри' позначений оцінним мінусом, то для чеха *heretik, kacír, kališník, podoboží, bludař* є синонімічними до слова *husita*. Гусове гасло „Перед богом усі рівні” стало стимулом переоцінки єретицтва на чеських землях починаючи з 15 століття. Причому до 15 століття чехи як благовірні католики визначалися ортодоксальним ставленням до констант і проявів віри: чех у догуситську добу скоріше вкрав би коня, ніж з'їв яйце у п'ятницю (зазначимо, що у добу середньовіччя крадіжка домашніх тварин каралася смертю). Таким

чином, *heretik, kacír, kališnik, podobojí, bludař, husita* ставали ознаками справжнього чеха і перетворювали його на *свого*, протиставляючи *чужим* у межах визнання констант „правої” віри [Huřáček 2005:23-81].

З огляду на протиставлення *свого* та *чужого* як представника іншого соціального середовища актуальним у порівнянних мовах та культурах виявилися форми, що містили на поверхні соціалізовані маркери на позначення цього змісту. Форми на позначення найвищого соціального статусу у протиставленні найнижчому виявилися прийнятними на позначення відношень керівництва – підпорядкованості (рос. *царь* ‘Человек, безраздельно обладающий чем-то, управляющий чем-то’; *господин* ‘Человек, свободно распоряжающийся чем-то, обладающий властью над кем-то’ ↔ *раб* ‘Человек, который всецело подчинил кому-либо или чему-либо себя, свою волю, поступки’; *слуга* ‘Человек, готовый служить, исполнять чью-либо волю, желание’). Номінанти високого соціального статусу виявилися прийнятними на позначення пихатого, зарозумілого, чванькуватого, нероби, сибарита (укр. *пан, панок, панич*, рос. *барин, князек, вельможа*, чес. *pan, pánek, paňátko*), назви людей низького соціального статусу (переважно представників прислуги) – на позначення прислужництва, плазування, слезбування перед іншими (укр. *холоп, пахолок, прислужник, раб*, рос. *лакей, холоп, холуй*, чес. *přisluhovač, lokaj, otrok, pacholek*). Назви чоловіка королівської крові прислужилися і до позитивних характеристик: укр. *король* ‘Про чоловіка, що відзначається особливою красою, вмінням’, рос. *король* разг. ‘О том, кто является первым, самым лучшим среди других, кто достиг совершенства в чем-либо’, чес. *král* ‘Kdo velmi vyniká nad své prostředí nebo je přední ve svém oboru’.

Крім протиставлень *свого* та *чужого* по лінії різнорівневих гетерогенних зв’язків, про які говорить М.І.Толстой (кровно-родинних, етнічних, мовних, конфесійних та соціальних) [Из словаря „Славянские древности” 2003: 72], у сфері номінантів особи чоловічої статі виявляється й інше протиставлення „свого” (чоловічої статі) та „свого чужого” (жіночої статі) на рівні гомогенних антропних культурно зумовлених зв’язків. У такому контексті чоловіче, *своє*, властиве чоловікові як архетипу культури, позначене „своїм чужим”, перетворюється на *чуже*: у системі патріархальних констант суспільного мислення чоловік беззастережно асоціювався із своїм світом, у той час як відношення до жіночого начала є таким же двояким, як і до роду, з якого брали дружину; це „своє”, але „своє чуже” [Попович 1985: 78].

Своє, маскуліне у системі мови, позначене маскуліноцентричністю, – активне, те, що дає, тверде, міцне, наполегливе на відміну від жіночого, пасивного, того, що приймає, м'якого, ніжного, податливого, уступливого. На відміну від вербалізованого порівняння жінки з чоловіком, яке, окрім параметрів зовнішності, „працює” на користь жінки, порівняння чоловіка з жінкою – фемінізоване вираження маскуліності – практично завжди зневажливе за головним принципом маскуліності: чоловік не повинен бути подібним на жінку. У разі транспозиції чужого на своє номінант виводиться із культурного простору чоловічості, виключається із чоловічого як чуже: це не чоловік, а баба, ганчірка, рос. баба, тряпка, чes. *baba, bačkora*.

Транспозиція жіночих атрибутів на зовнішність чоловіка (укр. *красень, красунчик*, рос. *красавец, красавчик*, чes. *krasavec, hezoun*) є такою ж принизливою для чоловіка, як і перенесення чужого жіночого на характеристику поведінки, рис характеру. Маскулізми укр. *баба базарна, баба Параска, бабин смик*, рос. *красна девица, кокетка, любопытная Варвара*, чes. *Šipková Růženka, ženská zástěrka, stará kurva* тощо містять подвоєну пейоративність порівняно з аналогічними номінантами-фемінативами.

Знаково-культурна маркованість маскулінізму чужим жіночим виявляється і на позначення чоловіка за ознакою поведінки щодо жінки як представниці протилежної статі (укр. *бабник, бабонюх, курвач*, рос. *юбочник, бабник*, чes. *pannař, děvkář, služkář, nevěstkář*), на позначення чоловіка за „не чоловічими” сферами та родом діяльності (пор. укр. *нянька*, рос. *усатый нянь, домохозяин*, чes. *kuchýňka*), на позначення чоловіка „під пантофлем” за допомогою прізвищевої назви – відфемінінного прізвиська (укр. *Параццин, Оленчин, Марусій*, рос. *Маринин, Галкин*, чes. *Veruňák, Rozar*).

На окрему увагу заслуговують і номінанти позашлюбної дитини із формою, що відображає культурно зумовлене „вилучення” дитини зі „своїх” як такої, що народилася інакше, поза шлюбом, не у сім’ї (родині) (укр. *покритюк, байстрюк, безбатченко, виронок*, рос. *крапивничек, ублюдок, капутничек, самосей*, чes. *zkurvy syn, kopřivník, bastard, levoboček*). Тут європейська і східнослов’янська культурна традиції мали свої відмінності. У середньовічній Європі не вважалася пейоративною назва незаконнонародженої дитини *бастард* – це була суто юридична назва дитини, народженої поза шлюбом від знатної особи і наложниці, однак у тій же середньовічній Європі дитина, народжена від невідомого батька матір’ю будь-якої крові, – *panchart* (*parchant*), або дитина, народжена від чоловіка будь-якого соціального

статусу і повії, нехай навіть і у шлюбі, – *zlosyn*, на все життя залишала за собою „статус” *pancharta* та *zlosyna*. Так само іменувалися її діти, вони не могли стати ані священиками, ані помічниками писаря, не могли бути прийняті на жодну державну службу, яка б сильна рука не робила їм протекцію. *Zlosyna* від такого ганебного статусу у суспільстві міг позбавити своєю владою лише сам імператор, *pancharta* – ніколи і ніхто [Právní výměr 1949: 63-64]. У східнослов'янській традиції будь-яка дитина, народжена поза шлюбом, як і матір такої дитини однозначно зневажалася суспільною думкою.

Вивчаючи знаково-культурні впливи світоглядної опозиції „свій – чужий” на ословлення особи чоловічої статі, не можна обійти увагою ще одну її реляцію – включення „чужих своїх” до стану „своїх”. Йдеться про маскулінізми–еталони чоловічості у досліджуваних мовах – *козак* розм. 'Про чоловіка з винятковими достоїнствами; відважний, завзятий чоловік, юнак', *мужик* 'Лицо мужского пола как воплощение присущих этому полу твердости, мужества', *chlap* „Muž mající náležitě vlastnosti – zdatnost, odvážnost, dovednost, zdraví ve velké míře”. Тут маємо своєрідну „трансформацію образу”, адже первинно усі три номінанти мали зовсім не шляхетне і тим більше не „еталонне” походження.

У культурному контексті знаходить мовний вияв і категорія свого – чужого співтовариства, стану, соціального статусу. У добу середньовіччя соціальна належність особи чоловічої статі встановлювалася за допомогою слова *мужь* (*муж* – 'дорослий чоловік, чоловік у подружжі і батько'). Слово *мужь* походить від давньоінд. *māpυs із значенням „думати, мислити” (В.В.Колесов). *Муж* як вільний член племені протиставлявся *отроку*, що не мав права голосу (*от* + *речь*), *холопу* (рабу „місцевого походження”) та *рабу*, взятому в полон. У найдавнішому побуті, за В.В.Колесовим, не було спеціальних позначень для людей низького соціального статусу, однак вони як протиставлення *мужу знатному* (а значущість особи чоловічої статі у ті часи визначалася віком і щоразу підтверджувалася усе новими діями чоловіка на користь роду, його заслугами, його честю) починають відображати нижчі соціальні сходинки, послідовно визначаючи людей низькими за ті чи інші особливості їх соціального походження [Колесов 2000: 187].

Характеристика *мужа*, таким чином, була „прив'язана” у культурі до певного соціального середовища: щоб понизити ранг *мужа*, використовувався зменшувальний суфікс *-икъ* – *мужикъ*. Людей більш низьких у правовому відношенні позначали зменшувально – як неповнолітніх [Фасм., т.2: 671]. Словник російської

мови XIII-XVII ст. наводить іще одне значення слова *мужикъ* 'О мужчине (преимущественно иной веры или нерусской народности' [СРЯ : 304]. Чоловік, отже, – це мужчина, а мужик – відповідно – чоловік нижчого класу.

Первинно *мужъ* був *досточюдень, честень* (боярин), *праведень* (монах), *благочестивъ* з огляду на правило ідеалу. Пізніше, коли мова починає фіксувати мужів *худих, убогих, нечестивих і лукавих, муж* (*мужчина*) розширює номінаційну сферу і стає позначенням особи чоловічої статі. Відповідно, номінаційних трансформацій зазнає і номінант *мужик*. З одного боку, тягар нешляхетного походження знаходить своє відображення у значенні *мужикъ* 'Муж, мужчина-простолюдинъ, человекъ низшаго сословія', а відповідно 'человекъ необразованный, невоспитанный, грубый, неучь, невъжда', з іншого – 'Здоровый парень, силачъ, осанистый, крепкій, видный, могучий, величавый, дюжий, ражий, стойкий, храбрый' [Даль., т.2: 356-357].

Включення представника не-свого співтовариства до стану своїх виявляється і в українському номінанті *козак* 1. 'На Україні в 15-18 ст. – вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини'. 4. 'Парубок, юнак взагалі' // 'Молодецький, ставний парубок'. 5. розм. 'Відважний, завзятий, хоробрий чоловік; молодець'. Слово є запозиченням із тюркських мов: крим.-татар. *казак* „вільна, незалежна людина; шукач пригод, бродяга, розбійник”, що сягає давньотюрк. *kez* „ходити, блукати, мандрувати” [ЕСУМ, т.3: 496]

Витоки осмислення *козака* як еталону чоловічості в українській культурі сягають доби Запорізької Січі, яка була для українського народу не лише збройним табором, а й певним зразком патріотизму, мужності, чоловічої вдачі. Січ уподібнювалася якійсь містерії, у котрій здійснювалися історичні долі, втілювалися народні ідеали та розігрувалися кращі риси національного характеру, веселого богатирства, життєвого авантюризму у його найкращому розумінні [Кримський 1998: 86]. За М.І.Костомаровим, козацький характер формувався з шести елементів: віра, любов до батьківщини, родинність (за винятком запорожців), товаришність, вайовничість, слава, котрі спліталися між собою [Костомаров 1994: 139-144]. Пізніше в українській мові слово *козак* поширилося і на кожного смільчака. Б.Грінченко констатує: „Какъ идеаль рыцаря, прекрасного в нравственном и физическомъ смысл , слово *козак* прилагается въ народной поэзии ко всякому молодому человеку. [Гр., т.2: 246].

Висновок про своєрідну еталонність української чоловічості маскулінізму *козак* підтверджує і система означень, що відбиває повсякденну мовну свідомість сучасних носіїв української мови: із 115 означень, наведених у Словнику асоціативних означень іменників в українській мові [Бут. 1989], 77 характеризують *козака* позитивно. Подібне співвідношення спостерігається і у Словнику епітетів української мови [СЕУМ 1998]: на 105 епітетів до слова *козак* 67 позначені виразною позитивною конотацією. Можливо, саме тому, що для носія української мови маскулінізм *козак* є загалом позитивно конотований, і демінутивні, і авгментативні похідні виявляються оцінно рівнозначними: *козаченько*, *козачина*, *козачище*, *козарлюга* позначають молодецького, ставного, відважного, хороброго, завзятого відчайдуха.

У чеській мові виведеним із „чужого” соціального походження і включеним у ранг „своїх” виявився маскулінізм *chlap*. *Chlap* засвідчує еталон чоловічості у значеннях 1. expr. 'Muž, zprav. vyspělý a silný; mužský'. 2. ob. expr. 'Muž vůbec (zvl. v kladném smyslu) muž řadný, zdatný, statečný, spolehlivý; muž, mužský, chlapík'. У межах другого значення SSSC фіксує й ентантиосемічне hanl. 'Muž povahy špatně, jednající nepřekně; darebák, ničema'. Крім того, словник засвідчує й застаріле у сучасній мові значення 4. 'Poddaný, nevolník'. У чеських діалектах *chlap* 'Дорослий чоловік, мужик'; 'лоботряс'; 'гарний, видний чолов'яга'; 'порядний чоловік'; 'жонатий чоловік'. У словацьких діалектах – 'мужчина, силач, чолов'яга'.

Більшість дослідників сходяться на тому, що *chlap* сягає праслов. *cholp – раб місцевого походження, людина низького роду, *selský nevolník* [Hol., Копець. 1952: 139; Rejz. 2001: 225; Janáček 1955: 2; Колесов 2000: 167-168; Черн. 1999: 349; Срез. 1903: 1385 Фасм., т.4.; Ілар., т.4: 450]. Походження цього маскулінізму виводять із давньоінд. **g'alpati* „говорити нерозбірливо, бурмотіти” (з **g'ālmá-s* „негідник, підлий”), із давньоінд. **galbhá-* „хоробрий” (В.Махек), з лит. *skola* „борг, боржник” (Ф.Голуб, Ф.Копечний), із давньор. *cholstь „безшлюбний” та *cholькь* „різати, вихолостити”, тобто із „кастрований раб” (О.І.Соболевський), із *холок* „коротко острижений” – молодий член суспільства, ще нежонатий та безбородий (ЕССЯ), із **chol-* та його реляцією у рос. *холуй* 'холопствующий прислужник' (П.Я.Черних), виявляючи спорідненість *chlap* із чes. *pachole*, *pacholek* через залучення для аналогії вікових та соціальних позначень *раб*, *роб* та *паробок*, *робя* (О.І.Соболевський, О.М.Трубачов)

Враховуючи очевидно „нешляхетне” походження слова *chlap* (і попри більш пізні спроби В.Махека довести протилежне [пор. Machek

1938: 197-198 та Mach. 1957: 198]), стає зрозумілим суспільний порядок, що у старочеській мові відображався так: *pán – rytíř – zeman; vladyka – měštinín – chlap* (člověk: člověčenství „nevolnictví“!) [Hol., Kopeč. 1952: 139]. Між шляхтою та міщанством існували відношення соціальної підлеглості. Міщани у шляхетному словнику іменувалися зневажливо *chlapi*. Словом *chlap* знижували родовий статус (так само, як і словом *zkurvyšyn*) [Slova a dějiny 1980: 186-187].

У різних слов'янських мовах *chlap* зберегло різні значення: „хлопчик, хлопець, хлоп” – одна лінія, вікова, що завжди позначає лише чоловіка³⁶; „робітник, раб, бовдур, прислужник” – друга лінія, соціальна, пов'язана із характерним для феодального суспільства зневажливим ставленням до підвладної людини.

Цікаво, що лише в українській мові питоме значення слова *козак* виявилось повністю втраченим, натомість символічне значення, яке воно розвинуло унаслідок впливу певних позамовних та мовних чинників, наблизило його до *сокола* як символа чоловічості. Російська та чеська мови семантично селекціонували *мужика* та *chlapa*, розділивши позитивне та негативне у культурному змісті їх форми. Сила, мужність, статечність, відвага, міцна постава як атрибути чоловічого, свого, як характеристики справжнього чоловіка стимулювали включення „чужого свого” до „свого”.

Загалом же вплив фрагментів світоглядної опозиції „свій – чужий” не обмежується лише фактами т.зв. просторового коду культури³⁷ (свій – чужий життєвий простір) – сфера впливу цієї опозиції, нехай і трансформованому вигляді (не-свій, інший, не-такий, як Я) поширюється і на інші співвідношення чоловіка з об'єктами позамовного світу щодо ототожнення уявлення про чоловіка з потенційно придатною формою для ословлення такого уявлення.

Чоловік – не-людина. Ще О.О.Потебня зазначав, що, незалежно від свідомості і намірів, людина спроможна пізнати себе тільки опосередковано, через зовнішні предмети і природу: „Природа імпонує

³⁶ *Холоп* – питомо маскулінізм. У Давній Русі холопок не могло бути і не було, – пише В.В.Колесов, принаймні до XVIII століття, оскільки значення слова *холопъ* – ‘хлопець’, ‘людина чоловічої статі’. Жінка називалася інакше – *рабою* (у давньоруській версії *робѣ*) [Колесов 2000: 180].

³⁷ Рациональним у прийнятому у дослідженні підході до аналізу вибору форми бачиться використання поняття „код культури”, під яким розуміється своєрідна „сітка”, якою культура „покриває” навколишній світ і через яку членує, категоризує, структурує й оцінює його [Красных 2002: 232]. Коди культури співвідносяться з найдавнішими архетипними уявленнями людини і, власне, ці уявлення структурують.

lapоть пренебр. 'О невежественном, некультурном, отсталом человеке'; *колпак* 'Глупый, недалекий, простоватый человек', чes. *dřevak* 'Hlouřy, hrubý, omezený člověk'; *tulpas* (етимологічно від *turban* – головний убір представників „чужої“ культури) 'Omezenec, hlupák'. Український маскулінізм *халява* лайл. позначає 'Неохайна, розпутна чи скупа людина'. Первинно професійно зорієнтованим був російський номінант *шляпа* (первонач. из воен. арго – 'невоенный, штатский', позже 'растяпа, разиня'), соціально мотивованим є маскулінізм *халат* 'Ленивый, бездеятельный человек; вялый, безынициативный человек с барскими замашками'. Актуальністю тут позначена і опозиція „верх – низ”: предмети одягу і взуття, локалізовані унизу, символізуються у напрямку 'пасивність', 'підпорядкованість', 'безініціативність', 'прислужництво' (укр. *підошва, устілок, панська халява*, чes. *bačkora, rypčocha*). На старі, непридатні для використання предмети одягу та взуття виявляється асоціативно спроектованою старість людини (укр. *старий шкарбан (шкарбун)* 'Про стару людину'), бідність (укр. *личак*, рос. *сермяга (сермяжник)* 'Бідна, незаможна людина; бідняк') та неповороткість (чes. *skrsek hanl. 'Nemotora'*).

Назви харчових продуктів, страв, напоїв → чоловік. Назви харчових продуктів та страв, на які у асоціативно-образному баченні світу орієнтується номінатор при виборі імені чоловіка, виявляють певні закономірності. Потенційно номінаційно активними є у зіставлюваних мовах назви харчових продуктів, страв, харчових відходів гомогенної консистенції. Такі форми виявляються прийнятними на позначення безвільного, нерішучого чоловіка (укр. *кваша, драгли, лемішка, м'якушка, мамалига, макуха*, рос. *размазня, телятина, квашня, кисель*, чes. *kaše, homolka, jelito kroupový, omáčka člověk*). Назви страв з тіста та хлібобулочних виробів звичайно транспонуються на позначення зовнішності товстуватого, товстенького або неповороткого чоловіка (укр. *пампушка* 'Товста, пухка людина', *книш* 'Гладка людина, що аж лисніє жиром; товстун', рос. *пончик, пирожок* 'Толстяк, обычно невысокого роста', чes. *buchta 'člověk málo hybný, tlust'och'; kynutý knedlik* 'Nešika, nemotora, tlust'och'), ніжного, вразливого чоловіка (чes. *marcipán* 'Jemný, choulostivý člověk'). Особливим способом спрацьоване тісно – рос. *тертый калач* – асоціюється у свідомості номінатора із характеристикою чоловіка 'досвідчений, бувалий'.

Зовнішні характеристики продуктів харчування, закріплені у їх назвах, можуть транспонуватися на характеристики чоловіка 'черствий, бездушний' (укр. *сухар* 'Бездушна, черства, педантична людина', *сухар сухарем* 'Дуже черства людина', рос. *сухарь*

‘Эгоистичный, сухой, неотзывчивый человек’), ‘нудний, зануда’ (чес. *suchár* ‘Člověk, který nemá smysl pro veselí a humor, odmítá je v umění a společenském životě; člověk nudný, nezáživný, suchý’), ‘неврівноважений у поведінці, вчинках’ (укр. *вишкварка* ‘Про надто гарячу в поведінці людину’), ‘слабосилий’ (укр. *вишкварка* ‘Про слабосилу, мізерну людину’, чес. *drobek* ‘Člověk velmi pohublý, zesláblý’). Назви дрібних залишків хліба звичайно транспонуються на чоловіка маленького зросту, принагідно недорослого, дитячого віку (укр. *криха, крихта, крихітка* ‘Про малу дитину’, рос. *крошка* ‘Человек маленького роста’, чес. *drobek, drobot* ‘Malý člověk’).

Назви напоїв (переважно спиртних – горілки, вина та пива) стають формою на позначення характеристики чоловіка ‘п’яниця’ лише у чеській мові (*kořala, kořalka, kořalecniak, pivomil, pivožrout, vinodus, vinomil, vinomol*).

Назви будівель, їх частин → чоловік. Назви будівель певного призначення транспонуються як форми на позначення чоловіка, що полюбить їх відвідувати (чес. *putyka* (господа нижчого гатунку) ‘Častý návštěvník putyku’; *krěma* (господа нижчого гатунку) – *krěmnik* ‘Častý návštěvník krěmy’; *hampejz* (будинок розпусти) – *hampejznik* ‘Návštěvník hampejzu’). Назва господи взагалі *hospoda* склала базу фамільярної назви її хазяїна – *starý hospoda*. Назви будівель та їх частин можуть викликати різні асоціації з образом чоловіка: укр. *бовдур* (димар у хаті, на хаті) ‘Дурень’, рос. *развалюха, развалина* ‘Дряхлий или разбитый болезнью человек’, чес. *barabizna* ‘Zchátralý, sešlý člověk’, *kuchyňka* ‘Muž, který rád pobývá doma, pracuje doma v kuchyni’; *hajzl, sráč* ‘Špatný, mizerný člověk, lump’.

Назви предметів різних життєвих сфер → чоловік. Тут особливою номінаційною активністю вирізняються назви полотняних чи шкіряних емкостей для перенесення чи зберігання сипких або дрібних предметів, з якими асоціюються неповороткість, нерішучість, обмеженість (укр. *торба (лантух) з соломюю*, рос. *тюк (куль) с овсом, тюфяк*, чес. *pytel hlouposti, měch, měcháč, horácký pytel*). Часто величина самої емкості корелює з характеристикою особи чоловічої статі (укр. *капшук* 1. Таман у формі невеликої торбинки, що затягується шнурочком. 2. ірон., жарт. ‘Про маленьку людину, підлітка’). Рос. вираз *сума переметная* – ‘Человек, легко меняющий свои взгляды, убеждения, непостоянный в поступках’ сягає назви кінського в’юка – двох мішків з тканини або шкіри, з’єднаних між собою широким ременем, що перекидалися через сідло.

Назви старих, незначних, непотрібних, непридатних для користування предметів звичайно корелюють із виразно негативними

характеристиками чоловіка: укр. *сміття* 'Людина, яка здійснює ганебні, підлі, мізерні вчинки', *дрантя* 'Мізерна, низька, підла людина', *мотлох* 'Погана, негідна людина', рос. *ржавчина* 'Человек, пристающий к кому-нибудь с надоедливими разговорами, нудными просьбами, упреками', *тряпка* 'Слабый, бесхарактерный человек', *выжига* 'Жадный, прижимистый, плут, пройдоха', чес. *věchet* 'Starý sešlý člověk'; *padavka* 'Slabý, neschopný, nestatečný člověk'; *špina člověk* 'Skrblík, lakomec, špinavec'. Цей ряд поповнюють і назви, пов'язані із непридатним для використання деревом та його залишками на позначення престарілої людини (укр. *трухляк* 'Про дуже стару людину', *порохня* 'Про дуже стару і нікчемну людину', рос. *пень трухлявый (дырявый)* 'Очень старый человек', чес. *trouchnivý dědek* 'Starý muž, stařec').

На окрему увагу заслуговують предмети, вироби з дерева, залишки дерева, спроектовані на позначення тупої, бездушної людини (укр. *довбня, колода, патика, штурпак* рос. *дубина, чурка, чурбан, пень в два обхвата*, чес. *pařez, klacek, trdlo, boží dřevo*), неповороткої людини (чес. *dřevěný (prkenný) panák, kopyto, balda*). На позначення глухої до чужих страждань чи проблем, бездушної людини у східних слов'ян використовується форма на позначення предметів язичницького культу, що звичайно виготовлялися із дерева (укр. *ідол, бовван, істукан*, рос. *идол, истукан, столб*).

Назви механізмів та їх частин, що так чи інакше пов'язані із поступальним або рівномірним (повторюваним) рухом, корелюють у номінаційному процесі із гомогенними характеристиками особи чоловічої статі (укр. *генератор (ідей)* 'Людина, багата на ідеї, пропозиції', *двигун* 'Чоловік як рушійна сила, стимул прогресивних дій, змін тощо', *гальмо* 'Людина, що затримує що-небудь, не дає розвиватися руху вперед; повільна, нетямуща людина', рос. *робот* 'Человек, действующий неосознательно, механически, бездумно', *машина* 'О человеке, действующем машинально, автоматически', *вечный двигатель* 'О быстром, неутомимом, деятельном человеке', чес. *motor* 'Podněcovatel nějaké činnosti'; *páka* 'Člověk jako síla vyvolávající postup dopředu').

На особу чоловічої статі виявляються спроектованими і назви музичних інструментів та звукових пристроїв: їх відповідні акустичні характеристики виявляються сумірними із характеристиками людини (укр. *торохкало* 'Говірка, балакуча людина', *шарманка* 'Про людину, яка багато та надокучливо говорить', рос. *трещотка* 'Любитель поговорить, болтун', *бесструнная балалайка* 'Очень болтливый человек, пустомеля', чес. *řehačka* 'Kdo se často a rád (hlasitě) směje;

provídavý, upovídaný člověk'. Назви інших музичних інструментів стають основою для характеристик чоловіка 'неповороткий, вайлуватий' (чес. *niněra* (ліпа) 'Nešikovný, neobratný člověk'), 'тупий, дурний' (укр. *бубон* 'Тупак, дурень', чес. *trumpeta* (труба) 'Hlupák').

Назви абстрактних понять → чоловік. Фрагментами просторово-предметного коду як окультуреного людиною простору, що у зворотному напрямку приміряється на людину, є назви метричних одиниць, що реалізують як форми на позначення змісту 'характеристика чоловіка' певні узагальнено-символічні значення: 'високий, довгий – короткий, малий' (укр. *верства келебердянська (пирятинська)*, рос. *косая сажень в плечах, от горшка два вершка*, чес. *skládací metr, paleček*). У окремих випадках назва міри довжини стає базою професійної характеристики людини (рос. *аршинник* пренебр. 'Купец, торгуючий тканиями', чес. *zlatník* 'Výrobce ozdobných předmětů z drahých kovů, dřive také obchodník s nimi').

Суб'єкт-номінатор, пізнаючи світ і приміряючи його на себе, виходить не лише із світу конкретних матеріальних об'єктів (рукотворних чи нерукотворних), але і з світу абстрактних понять, що так чи інакше суміряються через узагальнено-символічні значення з проявами та рефлексіями особи чоловічої статі. Такі номінаційні орієнтири віддзеркалюють певні світосприймальні настанови, зумовлені реакцією 'vita minima', відступом у себе. На позначення чоловіка, таким чином, виявляються транспонованими назви емоцій та емоційних реакцій на ті об'єкти, що зорієнтовані на оцінне сприйняття світу. З одного боку, це емоційний позитив: укр. *кохання* 'Особа, що викликає таке почуття; кохана людина', *радість* 'Особа, що викликає радісне почуття, тішить', рос. *прелесть* 'О том, кто вызывает восхищение красотой, изяществом', чес. *potěšení* 'Člověk působící někomu radost, těšitel'. З іншого – емоційний негатив (укр. *облуда* 'Людина, що викликає антипатію; нешира людина, лицемір', *нудьга* 'Нудна людина; нудьгар', рос. *тридцять три несчастья, горе луковое* 'Человек, вызывающий сочувствие своей незадачливостью, нерасторопностью', чес. *pytel bídy hromádka neštěstí* 'Nešťastný, ztrápený, skleslý člověk projevující to, často tragikomicky, svým vzezřením').

Прояви та рефлексії особи чоловічої статі викликають у свідомості номінатора різноманітні асоціації-ототожнення з назвами явищ природи (укр. *сльота* лайл. 'Набридлива, надокучлива людина', *туман* 'Дурень', рос. *ветер* 'Пустой, лекомысленный человек', *ураган* 'Человек, делающий все быстро, стремительно', чес. *vír* 'Rychlý, hbitý, nestálý člověk').

До абстракцій тяжіють і назви хвороб та їх проявів, що у свідомості номінатора суміряються з певними негативними проявами та характеристиками особи чоловічої статі. Форми, прийнятні для ословлення чоловіка під таким кутом зору, викликають негативну емоційну реакцію номінатора, відповідно, маскулінізми, що виникли у такий спосіб, виражають цей комплекс емоцій у нерозчленованому вигляді (словникова ремарка *лайл*): укр. *зараза, болячка, сверблячка, костогриз*, рос. *холера, чирей, чума, прыщ на теле*, чес. *srab (svrab)*.

Назви об'єктів живої природи → чоловік. Біоморфний код культури пов'язаний із істотами, що населяють світ навколо людини. Це результат тисячолітніх спостережень людини над тваринами, рослинним світом: назви тварин та рослин склали основу величезної кількості стереотипів та символічних значень, закріплених у мовній свідомості людини.

Назви тварин (у широкому розумінні – тварин, птахів, плазунів, комах тощо), транспоновані на особу чоловічої статі у напрямку позитивних її характеристик, звичайно визначаються корисністю цих тварин для людини та їх значень як символів, зумовлених слов'янською та біблійною традицією (укр. *бджола* – працьовитість, *сокіл, орел* – чоловіча краса, сміливість, молодецтво) рос. *соловей* – сладкоголосий, *сорока* – шумная, крикливая, *змея* – мудрость, *божья овечка* – смиренность, чес. *vůl* – pracovitý, *beránek* – mírný, *štír, sova* – moudrý тощо).

Щодо інших тварин актуальним виявляється передусім протиставлення *тварина (не-людина)* → *чоловік (людина)*: укр. *тварина* *лайл*. 'Груба, підла людина', *твар* *лайл*. 'Підла, мерзенна людина', *худоба (бидло)* *лайл*. 'Груба, жорстока, підла людина', рос. *животное* разг. 'О человеке грубом, с низменными инстинктами', *скот (скотина)* прост. презр. 'О грубом, низком, подлом человеке', чес. *zvíře* expr. 'Člověk mající špatné, nelidské vlastnosti, zvl. Krutost'; *dobytek* zhrub. 'Nadávka člověku zvířeckému, zhovadilému, surovému, bestiálnímu, zvrhlému nebo sprostému, nemravnému'.

Порівнюючи тварину з чоловіком, думка номінатора може рухатися у напрямку від реальних властивостей тварини (її зовнішності або поведінки): укр. *шуліка, стерв'ятник* розм. 'Жорстока, злобна людина', *трутень* 'Нероба, дармоїд', *цвіркун* 'Надто говірка людина', рос. *хамелеон* 'Двуличный человек', *амеба* 'Человек, легко меняющий свои взгляды, приспособленец', *паразит* 'Человек, живущий чужим трудом, тунеядец', чес. *čar* 'Člověk mající dlouhé hony'; *šténice* 'O člověku, který využívá druhých lidí'; *štír* 'Zlý, štípaavý člověk', *slepýš* 'Zaslepenec' або від приписуваних тваринам

‘Эгоистичный, сухой, неотзывчивый человек’), ‘нудный, зануда’ (чес. *suchář* ‘Člověk, který nemá smysl pro veselí a humor, odmítá je v umění a společenském životě; člověk nudný, nezáživný, suchý’), ‘неврівноважений у поведінці, вчинках’ (укр. *вишкварка* ‘Про надто гарячу в поведінці людину’), ‘слабосилий’ (укр. *вишкварка* ‘Про слабосилу, мізерну людину’, чес. *drobek* ‘Člověk velmi pohublý, zesláblý’). Назви дрібних залишків хліба звичайно транспонуються на чоловіка маленького зросту, принагідно недорослого, дитячого віку (укр. *криха, крихта, крихітка* ‘Про малу дитину’, рос. *крошка* ‘Человек маленького роста’, чес. *drobek, drobot* ‘Malý člověk’).

Назви напоїв (переважно спиртних – горілки, вина та пива) стають формою на позначення характеристики чоловіка ‘п’яниця’ лише у чеській мові (*kořala, kořalka, kořalecnik, pivomil, pivožrout, vinodus, vinomil, vinomol*).

Назви будівель, їх частин → чоловік. Назви будівель певного призначення транспонуються як форми на позначення чоловіка, що полюбає їх відвідувати (чес. *putyka* (господа нижчого гатунку) ‘Častý návštěvník putyku’; *krěma* (господа нижчого гатунку) – *krěmnik* ‘Častý návštěvník krěmy’; *hampejz* (будинок розпусти) – *hampejzník* ‘Návštěvník hampejzu’). Назва господи взагалі *hospoda* склала базу фамільярної назви її хазяїна – *starý hospoda*. Назви будівель та їх частин можуть викликати різні асоціації з образом чоловіка: укр. *бовдур* (димар у хаті, на хаті) ‘Дурень’, рос. *развалюха, развалина* – ‘Дряхлий или разбитый болезнью человек’, чес. *barabizna* ‘Zchátralý, sešlý člověk’, *kuchyňka* ‘Muž, který rád pobývá doma, pracuje doma v kuchyni’; *hajzl, srác* ‘Špatný, mizerný člověk, lump’.

Назви предметів різних життєвих сфер → чоловік. Тут особливою номінаційною активністю вирізняються назви полотняних чи шкіряних ємкостей для перенесення чи зберігання сипких або дрібних предметів, з якими асоціюються неповороткість, нерішучість, обмеженість (укр. *торба (лантух) з соломюю*, рос. *тюк (куль) с овсом, тюфяк*, чес. *pytel hlouposti, měch, měcháč, horácký pytel*). Часто величина самої ємкості корелює з характеристикою особи чоловічої статі (укр. *капшук* 1. ‘Гаман у формі невеликої торбинки, що затягується шнурочком’. 2. ірон., жарт. ‘Про маленьку людину, підлітка’). Рос. вираз *сума переметная* – ‘Человек, легко меняющий свои взгляды, убеждения, непостоянный в поступках’ сягає назви кінського в’юка – двох мішків з тканини або шкіри, з’єднаних між собою широким ременем, що перекидалися через сідло.

Назви старих, незначних, непотрібних, непридатних для користування предметів звичайно корелюють із виразно негативними

характеристиками чоловіка: укр. *сміття* 'Людина, яка здійснює ганебні, підлі, мізерні вчинки', *дрантя* 'Мізерна, низька, підла людина', *мотлох* 'Погана, негідна людина', рос. *ржавчина* 'Человек, пристающий к кому-нибудь с надоедливими разговорами, нудными просьбами, упреками', *тряпка* 'Слабый, бесхарактерный человек', *выжига* 'Жадный, прижимистый, плут, пройдоха', чes. *věchet* 'Starý sešlý člověk'; *padavka* 'Slabý, neschopný, nestatečný člověk'; *špina člověk* 'Skrblík, lakomec, špinavec'. Цей ряд поповнюють і назви, пов'язані із непридатним для використання деревом та його залишками на позначення престарілої людини (укр. *трухляк* 'Про дуже стару людину', *порохня* 'Про дуже стару і нікчемну людину', рос. *пень трухлявый (дырявый)* 'Очень старый человек', чes. *trouchnivý dědek* 'Starý muž, stařec').

На окрему увагу заслуговують предмети, вироби з дерева, залишки дерева, спроектовані на позначення тупої, бездушної людини (укр. *довбня, колода, патика, штурнак* рос. *дубина, чурка, чурбан, пень в два обхвата*, чes. *pařez, klacek, trdlo, boží dřevo*), неповороткої людини (чes. *dřevěný (prkenný) panák, kopyto, balda*). На позначення глухої до чужих страждань чи проблем, бездушної людини у східних слов'ян використовується форма на позначення предметів язичницького культу, що звичайно виготовлялися із дерева (укр. *ідол, бовван, істукан*, рос. *идол, истукан, столб*).

Назви механізмів та їх частин, що так чи інакше пов'язані із поступальним або рівномірним (повторюваним) рухом, корелюють у номінаційному процесі із гомогенними характеристиками особи чоловічої статі (укр. *генератор (ідей)* 'Людина, багата на ідеї, пропозиції', *двигун* 'Чоловік як рушійна сила, стимул прогресивних дій, змін тощо', *гальмо* 'Людина, що затримує що-небудь, не дає розвиватися руху вперед; повільна, нетямуща людина', рос. *робот* 'Человек, действующий несознательно, механически, бездумно', *машина* 'О человеке, действующем машинально, автоматически', *вечный двигатель* 'О быстром, неутомимом, деятельном человеке', чes. *motor* 'Podněcovatel nějaké činnosti'; *páka* 'Člověk jako síla vyvolávající postup dopředu').

На особу чоловічої статі виявляються спроектованими і назви музичних інструментів та звукових пристроїв: їх відповідні акустичні характеристики виявляються сумірними із характеристиками людини (укр. *торохкало* 'Говірка, балакуча людина', *шарманка* 'Про людину, яка багато та надокучливо говорить', рос. *трепетка* 'Любитель поговорить, болтун', *бесструнная балалайка* 'Очень болтливый человек, пустомеля', чes. *řehačka* 'Kdo se často a rád (hlasitě) směje;

povídavý, upovídáný člověk'. Назви інших музичних інструментів стають основою для характеристик чоловіка 'неповороткий, вайлуватий' (чес. *niněra* (ліпа) 'Nešikovný, neobratný člověk'), 'тупий, дурний' (укр. *бубон* 'Тупак, дурень', чес. *trumpeta* (труба) 'Hlupák').

Назви абстрактних понять → чоловік. Фрагментами просторово-предметного коду як окультуреного людиного простору, що у зворотному напрямку приміряється на людину, є назви метричних одиниць, що реалізують як форми на позначення змісту 'характеристика чоловіка' певні узагальнено-символічні значення: 'високий, довгий – короткий, малий' (укр. *верства келебердянська (пирятинська)*, рос. *косая сажень в плечах, от горшка два вершка*, чес. *skládací metr, paleček*). У окремих випадках назва міри довжини стає базою професійної характеристики людини (рос. *аршинник* пренебр. 'Купец, торгующий тканями', чес. *zlatník* 'Výrobcе ozdobných předmětů z drahých kovů, dřive také obchodník s nimi').

Суб'єкт-номінатор, пізнаючи світ і приміряючи його на себе, виходить не лише із світу конкретних матеріальних об'єктів (рукотворних чи нерукотворних), але і з світу абстрактних понять, що так чи інакше суміряються через узагальнено-символічні значення з проявами та рефлексіями особи чоловічої статі. Такі номінаційні орієнтири віддзеркалюють певні світосприймальні настанови, зумовлені реакцією 'vita minima', відступом у себе. На позначення чоловіка, таким чином, виявляються транспонованими назви емоцій та емоційних реакцій на ті об'єкти, що зорієнтовані на оцінне сприйняття світу. З одного боку, це емоційний позитив: укр. *кохання* 'Особа, що викликає таке почуття; кохана людина', *радість* 'Особа, що викликає радісне почуття, тішить', рос. *прелесть* 'О том, кто вызывает восхищение красотой, изяществом', чес. *potěšení* 'Člověk působící někomu radost, těšitel'. З іншого – емоційний негатив (укр. *облуда* 'Людина, що викликає антипатію; нешира людина, лицемір', *нудьга* 'Нудна людина; нудьгар', рос. *тридцать три несчастья, горе луковое* 'Человек, вызывающий сочувствие своей незадачливостью, нерасторопностью', чес. *pytel bídý hromádka neštěstí* 'Nešťastný, ztrápený, skleslý člověk projevující to, často tragikomicky, svým vzezřením').

Прояви та рефлексії особи чоловічої статі викликають у свідомості номінатора різноманітні асоціації-ототожнення з назвами явищ природи (укр. *сльота* лайл. 'Набридлива, надокучлива людина', *туман* 'Дурень', рос. *ветер* 'Пустой, лекомысленный человек', *ураган* 'Человек, делающий все быстро, стремительно', чес. *vítr* 'Rychlý, hbitý, nestálý člověk').

До абстракцій тяжіють і назви хвороб та їх проявів, що у свідомості номінатора суміряються з певними негативними проявами та характеристиками особи чоловічої статі. Форми, прийнятні для ословлення чоловіка під таким кутом зору, викликають негативну емоційну реакцію номінатора, відповідно, маскулінізми, що виникли у такий спосіб, виражають цей комплекс емоцій у нерозчленованому вигляді (словникова ремарка *лайл.*): укр. *зараза, болячка, сверблячка, костогриз*, рос. *холера, чирей, чума, прыщ на теле*, чес. *srab (svrab)*.

Назви об'єктів живої природи → чоловік. Біоморфний код культури пов'язаний із істотами, що населяють світ навколо людини. Це результат тисячолітніх спостережень людини над тваринами, рослинним світом: назви тварин та рослин склали основу величезної кількості стереотипів та символічних значень, закріплених у мовній свідомості людини.

Назви тварин (у широкому розумінні – тварин, птахів, плазунів, комах тощо), транспоновані на особу чоловічої статі у напрямку позитивних її характеристик, звичайно визначаються корисністю цих тварин для людини та їх значень як символів, зумовлених слов'янською та біблійною традицією (укр. *бджола* – працьовитість, *сокіл, орел* – чоловіча краса, сміливість, молодечтво) рос. *соловей* – сладкоголосий, *сорока* – шумна, криклива, *змея* – мудрость, *божья овечка* – смиренность, чес. *vůl* – pracovitý, *beránek* – mírný, *štír, sova* – moudrý тощо).

Щодо інших тварин актуальним виявляється передусім протиставлення *тварина (не-людина) → чоловік (людина)*: укр. *тварина* *лайл.* 'Груба, підла людина', *твар* *лайл.* 'Підла, мерзенна людина', *худоба (бидло)* *лайл.* 'Груба, жорстока, підла людина', рос. *животное* разг. 'О человеке грубом, с низменными инстинктами', *скот (скотина)* прост. презр. 'О грубом, низком, подлом человеке', чес. *zvíře* expr. 'Člověk mající špatné, nelidské vlastnosti, zvl. Krutost'; *dobytěk zhrub.* 'Nadávka člověku zvířeckému, zhovadilému, surovému, bestiálnímu, zvrhlému nebo sprostému, nemravnému'.

Порівнюючи тварину з чоловіком, думка номінатора може рухатися у напрямку від реальних властивостей тварини (її зовнішності або поведінки): укр. *шуліка, стерв'ятник* розм. 'Жорстока, злобна людина', *трутень* 'Нероба, дармоїд', *цвіркун* 'Надто говірка людина', рос. *хамелеон* 'Двуличный человек', *амеба* 'Человек, легко меняющий свои взгляды, приспособленец', *паразит* 'Человек, живущий чужим трудом, тунеядец', чес. *čap* 'Člověk mající dlouhé hony'; *štěnice* 'O člověku, který využívá druhých lidí'; *štír* 'Zlý, štíravý člověk', *slepýš* 'Zaslepenec' або від приписуваних тваринам

творчою уявою номінатора характеристик (укр. *жайворонок* 'Про людину, яка почуває себе краще, є дієздатнішою у першій половині дня', *крокодил* 'Негарна, відразлива людина', рос. *кот, кобель* 'О похотливом мужчине', *сивый мерин* 'Враль', чes. *potápka* 'Mladík, výstředně se oblékající; pásek'; *kulich* „Člověk, který nosí zlé správy; podivín, samotář“; *ženatý vrabec* 'Útlý muž malé postavy', *slepíci prdelka* 'Kdo neudrží nic v tajnosti, všechno ve své povídavosti prozradí').

Виразно негативні характеристики форми на позначення чоловіка містять форми, пов'язані із неповноцінною у якомусь відношенні твариною, схрещеною або кастрованою, нездатною до продовження роду (укр. *бовкун* 'Про відлюдькувату, мовчазну, похмуру людину', *віл* 'Про людину, котра безправно та важко працює', рос. *боров* 'Толстый, неповоротливый человек', *мерин* 'Безнадежно глупый человек', чes. *mezek* 'Omezenec, hlupák').

Як форми із узагальнено-символічним значенням тут виступають і назви залишків тварин (укр. *стерво* розм. 'Підла, негідна людина, мерзотник', *здохлятина* 'Квола, немічна, слабосильна людина', рос. *шкура* груб. прост. 'Человек продажный, корыстный, преследующий только свою выгоду', *шкура барабанная* прост. 'О старом военном служаке, бездушно и суровом с подчиненными', чes. *mrcha člověk* 'Zlý, záluďný, odporný člověk'; *spratek* 'Člověk malé postavy; nevychovaný člověk').

Важлива роль у іменуванні особи чоловічої статі належить і *фітоморфному коду культури*, фрагменти якого суб'єкт-номінатор суміряє з чоловіком. Ономасіологічні асоціації фітоморфізмів такого типу можуть зумовлюватися об'єктивними зовнішніми характеристиками рослин та їх плодів (укр. *жовтяк* 'Про худу, виснажену, хвору людину, яка має бліде з жовтизною обличчя', *опеньок сухий (засушений)* 'Про худу, дебету людину', *реп'ях* 'Про причіпливу людину', рос. *сморчок* 'Малорослый и слабосильный человек', *божий одуванчик* 'Тихий, слабый, но внешне приятный человек', *лопух* 'О простоватом, несообразительном человеке', чes. *šišvorec* 'Člověk malé postavy', *řimbaba* 'Zdravý silný člověk', *řimbuch* 'Zdravý silný člověk, zvl. dítě'), їх функцій (укр. *пустоцвіт* 'Людина, яка не приносить користі суспільству, не виправдовує покладених на неї надій; пуста людина', *реп'ях* 'Про причіпливу людину', рос. *сорняк* 'Пустой, бессмысленно живущий человек', чes. *plevel* 'Špatný člověk'), особливостями вегетації (рос. *тепличное растение* 'Слабый изнеженный человек'). Щодо деревовидних рослин особливою номінаційною активністю визначається *дуб*, що питомо позначав дерево взагалі, та гіперонім *дерево* на позначення чоловіка тупого,

нетямушого, бездушного, з обмеженими розумовими здібностями (укр. *дерево*, рос. *дуб, здравствуй, дерево*, чес. *boží dřevo*).

Загалом же протиставлення *чоловік (людина) – не-людина* виявляє тісну взаємодію із просторовим кодом культури, оскільки номіна-чоловік таким чином виводиться із свого, людського простору, і переводиться у чужий, предметний номінаційний простір, де ототожнення уявлення про чоловіка та потенційно придатної форми на позначення цього уявлення відбувається у гетерогенних понятійних сферах. Однак у межах осмислення зв'язку з навколишнім світом людина передусім намагалася осмислити і саму себе через саму себе, через своє тіло, своє ім'я, імена собі подібних. Причому такий напрямок руху думки номінатора зумовлювався природною подібністю способів мислення, реакцій, особливості фізичної та психічної структури людини взагалі, незалежно від кількісного різноманіття людських суспільств, тобто універсальністю антропного коду культури.

Чоловік → *людина*. У межах взаємодії вибору імені чоловіка та *антропного коду культури* особливе місце належить *тілесному коду* – одному з найдавніших, де у ролі символу чоловіка можуть виступати певні частини його тіла.

Голова у символічній функції 'людина, чоловік' (укр. *голова* 'Про людину як носія певних інтелектуальних якостей', рос. *голова* 'О человеке как носителе каких-то свойств, качеств', чес. *hlava* 'Jednotlivý člověk, jedinec, osoba') є одним із архетипних уявлень: усе живе язичники рахували „по головах”. Голова як місце зосередження ідей, поглядів, здібностей (у т.ч. і розуму і пам'яті) суміряється з людиною через взаємодію номінанта *голова* з певними атрибутами (укр. *світла (ясна) голова, пуста (порожня) голова*, рос. *умная голова, дырявая голова*, чес. *dobrá hlava, otevřená hlava*). Наявність голови як потенційного вмістилища розуму за його відсутності, наповненості голови невластивою субстанцією або належність не-людині фіксують укр. *голова з вухами, дірява голова, капустана (куряча) голова*, рос. *голова два уха, мякинная голова, дубовая голова*, чес. *bezhlavec, moula, gypsová hlava, telecí hlava, skopová hlava*. У подібній символічній функції виступає і *лоб* та *мозок* (укр. *мідний лоб, пустий лоб, пташиний мозок*, рос. *толоконный лоб, куриные мозги*, чес. *ptačí (slepičí) mozek*). Голова з символічним значенням поведінки, характеру, відваги транспонується на чоловіка, якому характерні певні прояви такої поведінки (укр. *гаряча голова*, рос. *ветренная голова, о двух головах*, чес. *horká hlava*).

Душа у системі світоглядних констант носіїв мов розуміється як уособлення позитивних властивостей, як протиставлення духовного (нетлінного) тілесному (тлінному). У символічному значенні 'людина як носій тих чи інших рис, якостей' номінант *душа* транспонується на особу чоловічої статі у конкретних її проявах: укр. *чиста душа, відкрита душа, хвацька душа*, рос. *душа нараспашку, душа-человек*, чес. *svatá duše, široká duše*. У протилежному випадку, коли чоловік виявляється носієм невластивих душі як безсмертній нематеріальній основі в людині властивостей, він – укр. *бісова душа, заяча душа, темна душа*, рос. *черная душа, мелкая душа, заблудшая душа*, чес. *kupecká (kramářská) duše, lokajská (služební) duše*.

Рука на позначення особи чоловічої статі звичайно транспонується у символічному значенні 'надійна/ненадійна допомога' (укр. *права рука*, рос. *правая рука*, чес. *potopná ruka, černá ruka, pevná ruka, ochranná ruka*), 'вправність/невправність, майстерність/її відсутність' (укр. *золоті руки*, рос. *мастер на все руки*, чес. *zkušena ruka, sloní ruka*), 'твердість, рішучість' (укр. *залізна рука*, рос. *железная рука*, чес. *tvrdá (železná) ruka*), 'щедрість' (чес. *otevřená (štědrá) ruka*), 'можливість маніпулювання' (чес. *prodloužená ruka*).

Загалом же соматичні компоненти верхньої частини тіла людини виявляються переважно зорієнтованими на символічний позитив на відміну від „нижніх частин тіла”. Назви живота та елементів системи травлення виступають базовими для транспозиції форми на позначення товстуну, ненажери: укр. *ненаситне черево* 'Про ненажерливу людину', *черевань* „Товстун”, *утроба* 'Ненажера, товстун', рос. *чревоугодник* 'Тот, хто предається чревоугодю, обжора', *прямая кишка* 'Обжора', чес. *břichopas 'Jedlík, tlust'och', břicháč 'Břichatý, tlustý člověk'*; чоловіка вайлуватого, неповороткого, розумово обмеженого (укр. *кендюх* 'Про вайлувату людину', чес. *střevo 'Hloupý, nemotorný člověk*). Номінаційно активною на позначення особи чоловічої статі виявляється задня нижня частина тіла людини між попереком та колінами, т.зв. „нижчеспиння”. Через протиставлення „верх – низ” ця частина тіла транспонується на чоловіка, символізуючи собою виразно „низькі” негативні семантично дифузні характеристики (в українській та російській мовах словникова ремарка *лайл.*): укр. *гузно*, рос. *жопа, задница*, чес. *prdel, prdelka*.

На позначення характеристики чоловіка 'худий, виснажений' використовуються у мовах усі частини тіла, що мають видовжену форму: укр. *скелет* 'Про дуже худу, виснажену людину', *самі кістки (кістки)* 'Дуже худий', рос. *ходячий скелет (моуци), кожа да кости* 'Крайне худой, изможденный человек', чес. *kost a kůže 'Velmi hubený,*

úplně vyhublý, vychrtlý člověk', *živá kostra* 'Velmi hubený člověk', *sama ruka sama noha* 'Velmi hubený, úplně vychrtlý člověk'. У подібній функції транспонуються на чоловіка і назви муміфікованих залишків людини (укр. *моці* 'Вихудла людина', рос. *мумия* 'О человеке, напоминающем худобой высохший труп').

До фактів взаємодії сприйняття номінатором проявів чоловіка у позамовному світі та вибору його імені тяжіє і соматизм *кров* у символічних значеннях 'здоровий вигляд' (укр. *кров з молоком*, рос. *кровь с молоком*, чes. *krev a mléko (mlíko)*), 'запальна / інертна людина' (укр. *гаряча кров*, *циганська кров*, рос. *горячая кровь*, *южная кровь*, чes. *horká krev*, *bujná krev*, *račí (rybí, žábi) krev*, *kohoutí krev*, *nepokojná (neposedá) krev*), 'походження людини' (укр. *голуба (блакитна) кров*, *панська кров*, рос. *голубая кров (кость)*, *царская кровь*, чes. *panská krev*, *selská krev*, *modrá krev*), 'сфера уподобань' (чes. *myslivecká (zelená) krev*). У них, як зауважує В.Г.Гак, відображається не стихійна чи „наївна” анатомія, а медична наука античності та середньовіччя. У цих виразах простежуються уявлення гуморальної теорії, що розроблялася ще Гіппократом, а пізніше – Галеном та Ібн-Сіном, відповідно до якої характер та хвороби людини визначають „соки” організму [Гак 1999: 263].

Високим рівнем номінаційної активності позначені чоловічі антропоніми завдяки культурній складовій їх форми. Виразною ознакою антропонімів є відсутність значення у зв'язку з функцією індивідуалізації і, відповідно, відсутність зв'язку з поняттям. Однак їм властивий смисл (внутрішня форма), ознака унікальності при називанні (нареченні) чоловіка даним іменем, що тісно пов'язує антропонім із символічним значенням у даній культурі. У міфологічній свідомості, за Ю.Лотманом, наявність імені є значно важливішою, ніж наявність якихось постійних ознак. Перетворення оніма у апелятив, власне, і зумовлюється виникненням у нього символічного значення.

Ім'я *Іван* звичайно уособлює соціальне поняття: у східних слов'ян воно асоціюється у символічному значенні із родом (укр. *Іван Безрідний*, *Іван Непам'ятливий*, рос. *Іван не помнящий родства*), із соціальними ознаками (укр. *Іван Проста людина, трудівник*', рос. *Іван Простой человек, человек из простонародья, простак; мужик, простой мужик, деревенщина*'). Під впливом фольклорної традиції ім'я *Іван* починає символізувати удаваного дурника, пізніше – дурника (рос. *иванушка-дурочок*, чes. *hloupy (český) Honza*). Негативна оцінка розумових здібностей, поведінки звичайно корелює із походженням чоловіка з соціальних „низів”.

Архетипи історично споріднених слов'янських культур розвиваються у єдиному смисловому просторі, забезпечуючи при цьому своєрідність власного, унікального. Загальнолюдська культура існує лише як загальнозначущий аспект національних культур, які є ціннісно-нормативними виявленнями долі народу, його життєвої траєкторії в універсумі історії [Кримський 1998: 74].

Проблема співвідношення загальнокультурного та національно специфічного у семантиці мовного знака є однією з найбільш дискутованих у сучасному мовознавстві, при цьому суть поняття національно-культурна специфіка є далеким від вичерпного розв'язання (пор. вузьке та широке розуміння національно-культурної специфіки, статус культурного, національно-культурного компонента, культурної конотації, фонових знань, інтегроване розуміння національно-культурного та ідею окремоті національного та культурного, поняття генетичного та типологічного у мовах та культурах [Добровольський 1997: 37-84, 1998: 48-57; Верешагин Костомаров 1983; Комлев 1966: 43-50; Телия 1993: 302-314; Солодуб 1990: 55-65 Némec 1993: 9-17; Stěpanova 2004; Іванищева 2001: 13-32 Гак 1999: 260-265; Зорівчак 1989; Кононенко 1993: 21-27; Бурбак 1986; Мокиєнко 1982: 364-369; Даниленко 2000; Алексєєнко 2005: 415-423].

Очевидно, що питання співвідношення генетичного та типологічного важко буде вирішити без вироблення певної конкретної типології чи шкали культурних та національних маркерів. М.А.Алексєєнко [Алексєєнко 2005: 415-423] пропонує типологію культурних маркерів на прикладі вербалізованої структури концепту 'мати': *мати* ("подлинная, настоящая мать") – маркування загальнолюдською культурою; *крестная мать, богоданная мать, Божья Матерь, Богородица, Пречистая* – марковані християнською культурою; *биологическая мать, генетическая мать, донорская мать* – інтеркультурно марковані спеціальні найменування; *кузькина мать, Мать честная!* – національно культурно марковані одиниці російської мови. Доповнимо, що рос. *посаженная мать* містить маркування слов'янською культурою і може бути визначене як не національно марковане, але ареально культурно марковане найменування.

З огляду на національну маркованість мовних одиниць теж слід увести чіткі критерії або типи матеріальних (зовнішніх) та внутрішніх маркерів національної культури, адже мовні факти свідчать, що національна маркованість не є однорідною. Попри усю складність визначення національного (Усі спроби раціонального визначення національного приречені на невдачу (М.А.Бердяєв)), за *матеріальну (зовнішню) національну специфіку* мовного матеріалу будемо вважати

“вплетення” історико-культурної, соціокультурної семантики, етносемантики, вербалізованих ментальних рис нації у форму мовного знака, яка виявляється на якнайширшому міжмовному тлі (широта площини зіставлення буде прямо пропорційною об’єктивності лінгвокультурологічної інтерпретації мовних фактів). До національно-специфічних віднесемо номінанти з історико-культурним маркером, пов’язаним із певними історичними подіями, фактами суспільного життя чи онімами (укр. *кобзар, чумақ, холоп, ресетровий козак, Хома*, рос. *опричник, пристав, городничий, декабрист, коломенская верста*; чes. *knotr, taborita, mnichován, copáč, čtverák, malý český člověk, v nouzi Franta*) та етномарковані одиниці – такі, що містять компоненти-реалії або пов’язані із фольклором, народними звичаями, традиціями, обрядами, реаліями (укр. *сват, калитка, майстер до чужих кайстер, галушка, Івасик-телесик*; рос. *сам с ноготок, борода с локоток, отставной козы барабаничик, дегтемаз, саврас без узды, свадебный генерал*; чes. *čamrda, drnohryz, kokrhel, marcipán, vozembouch, svateční (nedělní) střelec, zelená krev*)

Рациональність такого розділення мовних фактів має своє пояснення. Змішування культурно-цивілізаційних (історичних, соціально зумовлених) асоціацій, пов’язаних з денотатом (знань про світ) і тих, що співвідносяться з традиційною культурою (знань про інші знакові коди), як і об’єднання цих феноменів під нечітким поняттям „культура у мові” уявляється неприпустимим, оскільки, на думку Д.О.Добровольського, воно призводить до парадоксів нерозрізнення таких різних за функціональними характеристиками одиниць, як *Тушинский вор*, з одного боку, і *седьмая вода на киселе* – з іншого [Добровольський 1997: 42]

Як одиниці із внутрішнім національним маркером слід кваліфікувати такі мовні факти, у яких національна семантика “вплітається” у зміст мовного знака. Сюди слід віднести “внутрішні” образи національного менталітету, що співвідносяться за семантикою з стереотипами та анти-стереотипами і відображають національний менталітет, розкривають їх національний смисл і характер (*підпільний Кіндрат, потайний собака (Сірко)* як вияв індивідуалістської ментальності українців, *русская душа, широкая душа, душа нараспашку* як вияв колективістської ментальності росіян, *Čecháček, Češe, čeští bratři* як вияв національної за духом колективістської чеської ментальності).

Національний маркер може бути закріпленний у статусі компонента і на рівні прагматичної частини значення як вияв національного погляду на ціннісні характеристики предмета чи явища.

Закріплення асоціативних ознак у прагматичній частині значення слова може знаходити свій вияв не лише у національній оцінці цього факту (як-от: розуміння і оцінка поняття *kačič* та еретицтва чеським суспільством), а й у національному баченні характеру та інтенсивності цієї оцінки: рос. *крыса* пренебр. (с. определением) 'О человеке, род занятий которого расценивается как что-то мелкое, ничтожное', чes. *krýsa* hanl. 'Bezcharakterní člověk; záškodník, zrádce, stvůra' (безхарактерна людина, підступна, зрадна людина; зрадник; зловмисник), укр. *пацюк* знев. 'Про людину лякливої, підлої вдачі', укр. *скорпіон* 'Про підступну, підлу людину', рос. *скорпион* презр. 'Очень злобный и жестокий человек', чes. *štír* 'Zlý člověk'. Одні і ті ж артефакти культури, як загальнолюдські, можуть носіями мов оцінюватися однаково (скажімо, негативно, як-от боягузство, жадібність, неповага до старших, лінь, пасивна бездіяльність), однак у характері оцінної кваліфікації явища можуть спостерігатися незначні, але важливі відмінності, оскільки у кожній культурі ці людські вади мають різну комбінаторику ознак.

Мовні одиниці можуть ілюструвати і поєднання культурного та національного маркерів. І лише тоді вони будуть дійсно національно-культурно марковані (рос. *рубаха-парень*, укр. *підпільний Кіндрат*, чes. *kačičský pes*).

Реальне співвідношення генетичного та типологічного у виборі форми може бути виявлене лише на підставі системного зіставлення за чітко визначеними параметрами. Саме так вдасться простежити „різність” світобачень носіїв порівнюваних мов на тлі проблеми вибору форми імені чоловіка. Загалом же таке комплексне бачення форми маскулінізму як „узгодженості між звуком і думкою”, вибір якої мотивується та стимулюється мовними та позамовними чинниками, уможливить вивчення номінантів особи чоловічої статі у ономасіологічній площині з точки зору того, як зміст маскулінізму орієнтується на форму його вираження, як відбувається мовне освоєння позамовної дійсності, як ім'я чоловіка відкривається суб'єкту іменування через взаємодію його концептуальної та мовної картин світу.

РОЗДІЛ 3. МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ НОМІНАЦІЙНОЇ МАКРОСИСТЕМИ 'ЧОЛОВІК'

*Щоб вловити свої душевні рухи,
щоб осмислити свої зовнішні сприйняття,
людина повинна кожне з них об'єктивувати у слові
і це слово привести у зв'язок з іншими словами*
О.О.Потебня

3.1. Мовні та позамовні засади систематизації маскулінізмів

Макросистема іменувань особи чоловічої статі включає різноманітні номінанти, пов'язані різного роду семантичними відношеннями: з одного боку, це вужчі угруповання, члени яких можуть протиставлятися один одному за певною конкретною семантичною ознакою (скажімо, найменування особи чоловічої статі за віком: *юнак – старець*; за сімейним статусом: рос. *женатый – холостяк*; за рисами характеру, вчинками, поведінкою: чес. *chytrák – hlupec*; укр. *ледар – трудар*; рос. *мужик – баба*), з іншого – це ширші угруповання, члени яких не містять такої виразної протиставленості, як-от: назви чоловіка за професійною направленістю у сфері мистецтва – *белетрист, драматург, комедіограф, лібретист, новеліст, одописець, памфлетист* тощо можуть протиставлятися іншим маскулінізмам за родом діяльності (*бондар, кожум'яка, дігтяр, гончар, столяр* та ін.) лише за ознакою 'діяльність із створення продуктів цієї діяльності'. У той же час, як слушно зауважує А.С.Білоусова, такі ширші об'єднання не формуються поза рамками, встановленими мовою, а, відповідно, тією чи іншою мірою визначаються загальним характером семантичних відношень, властивих кожній конкретній мові [Білоусова 1981: 74-75]. Комплексне дослідження маскулінізмів не може обмежуватися лише аналізом груп слів, що включаються у відношення першого типу. Аналіз ономасіологічного аспекту маскулінізмів у порівнюваних мовах неможливий без урахування всіх представлених у межах макросистеми номінантів чоловіка семантичних відношень.

Систематизація маскулінізмів з метою вивчення процесу отримання особою чоловічої статі імені покликана допомогти "відшукати спільне джерело своєрідностей, поєднати розрізнені частини у органічне ціле" [Гумбольдт // Звегинцев 1956: 90]. Відповідно, така систематизація, з одного боку, повинна максимально охоплювати усі засоби мовної об'єктивації фрагменту об'єктивної дійсності 'чоловік' і бути універсальною щодо можливості її використання при описі трьох порівнюваних мов з огляду на мовні

рефлексії маскулінності. З іншого боку, така систематизація повинна чітко виявити сітку зв'язків, відношень та залежностей між ословленими фрагментами дійсності 'чоловік', виявити зони перетину у випадку, коли на підставі різноманітних актуалізованих ознак номінант включатиметься до різних множин та кінцевих груп у межах певних класів. Крім того, така систематизація повинна виявити "антропометричний слід" суб'єкта-номінатора у мові, його роль у виборі імені фрагмента ословлюваної дійсності, систему інтенцій іменування, відношень та оцінок, що супроводжують такий вибір.

Дослідники проблем систематизації словникового складу мови [Даль. 1955: XVIII; Виноградов 1977; Филін, Сороколетов, Горбачевич 1976: 3-20; Морковкин 1977, Прадід 1997; Клименко, Пещак, Савченко 1982] неодноразово вказували на непослідовність відображення у кодифікаційних джерелах певним чином уніфікованих описів номінативних одиниць. Проблеми ці зумовлені не лише технікою лексикографічної роботи, де автори повинні рухатися „від абажура до ящура” чи від „авося до ятя”, іти від слова до слова по сусідству, а не працювати із систематизованим словником. У роботах, присвячених питанням уніфікації лексикографічної класифікації семантично близьких слів пропонувалися різні шляхи вирішення проблеми: виділення тематичних чи лексико-семантичних груп, виявлення основних типів словникових дефініцій слів, що до них входять, та у такий спосіб – суттєвих відмінностей між ними, розробка моделей однотипних дефініцій для тих чи інших груп лексики (Е.Є.Бірманова, О.І.Моїсеев, Н.П.Романова, О.Н.Толікіна, Ф.П.Філін, Ф.П.Сороколетов, К.С.Горбачевич, А.С.Білоусова, В.М.Мокієнко, Ю.М.Караулов, Н.В.Сніжко, М.М.Пещак, Н.Ф.Клименко, Є.А.Карпіловська та ін).

Свого часу П.М. Роже писав: „Якою б живою не була наша уява, як би не переполювали нас почуття, ми часто опиняємося у ситуації, коли нам не вистачає слів, щоб точно висловити свою думку. Єдино необхідне слово часом біжить навтіч від нашої пам'яті, і ми змушені задовольнятися словами занадто сильними чи занадто слабкими, надто загальними або ж надто конкретними. Допомога, що її надає словник (словник Роже. Прим. наша – А.А.), полягає у наданні найбагатшого набору слів та виразів, що вичерпують усі відтінки чи нюанси кожної загальної ідеї” [Roget 1911]. Вочевидь вчений зовсім несправедливо обмежив цінність своєї праці лише допомогою у виборі оптимального слова з системи уже готових найменувань: такого типу словники нецінні для ономазіологічних досліджень у зіставному аспекті, де основою порівняння є триада *мова – пізнання – культура*.

Пізнання має загальнолюдську природу: смисловий континуум є спільним для усіх мов. При цьому кожна мова членує його по-особливому. Властивий мові спосіб концептуалізації (погляд на світ) є частково універсальним, частково – національно специфічним; носії різних мов можуть бачити світ до певної міри по-різному, через призму своїх мов. За гіпотезою лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа, ми розчленуємо природу у напрямку, підказаному нашою мовою. Ми виділяємо у світі явищ ті чи інші категорії та типи зовсім не тому, що вони є самоочевидними, навпаки, світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який повинен бути організованим нашою свідомістю, а це значить в основному мовною системою, що зберігається у нашій свідомості. Ми розчленуємо світ, організуємо його в поняття і означаємо його так, а не інакше переважно тому, що ми учасники згоди, що приписує подібну систематизацію. Зміст мови нерозривно пов'язаний із культурою, яка у межах гіпотези розуміється як “ціннісний відбір, здійснюваний суспільством”, “відібраний інвентар досвіду” [Уорф 1960].

Аналітична сила і рівень розвитку мови характеризуються мірою, способами і засобами вербальної деталізації кожної ділянки цього континууму. Особлива роль у вивченні характеру, способів та засобів представлення у ономасіологічних системах різних, як споріднених, так і неспоріднених, мов, того чи іншого смислового відрізка належить, на думку В.В.Морковкіна, саме ідеографічному словнику [Морковкин 1970]: на матеріалі такого загального типу словника є можливим порівняльне вивчення мов під ономасіологічним кутом зору, адже те, що у одній мові позначається одним словом, у іншій може мати надзвичайно деталізовану номенклатуру, яка містить десятки найменувань. Вживання слова у функції імені передбачає вибір його з множини близьких за змістом. Сміслові навантаження кожного слова зворотньо пропорційне кількості слів, що входять у цю множину, і прямо пропорційне довжині відрізка фрагмента дійсності, вербалізованого смислового континууму, що покривається цією множиною. Щоб співвіднести слово однієї мови із словом іншої, треба знати, яке місце займає слово у цих множинах.

Попри те, що техніка ідеографічного опису словникового складу має дуже давню традицію, починаючи від найдавнішого санскритського словника „Амаракоша”, ідей І.А.Гур'янова, проголошених ним ще за 30 років до виходу в світ тезауруса П.М.Роже, на сьогодні її не можна назвати відшліфованою. Ідеографічна параметризація лексики передбачає кілька підходів: ідеографічні тезауруси (П.М.Роже, Ф.Дорнзайф, Х.Касарес,

О.С.Баранов), аналогічні словники, що поєднують алфавітний принцип із групуванням лексики за словами-домінантами (Р.Буасьєр, Ф.А.Марг), навчальні ідеографічні словники (К.Плетц, Г.Д.Г. Чейн), тематико-ідеографічні словники (В.М.Мокієнко; Ю.Ф.Прадід; Л.Г.Саяхова, Д.М.Хасанова, В.В.Морковкін), синтетичні словники (В.В.Морковкін), поєднання ідеографічних словників з комунікативно-функціональним фоном (П.М.Денисов, А.С.Аксамигов), побудова ідеографічної класифікації з опорою на семантичні засади шляхом групування одиниць за певними семантичними інваріантами (Ю.М.Караулов).

Більшість наявних сьогодні ідеографічних словників є зорієнтованими на наукову картину світу і, відповідно, філософсько-гносеологічні понятійні категорії. З огляду на це поняттю 'людина' далеко не завжди належить центральне місце як у працях західноєвропейських [див. Караулов 1976: 34-55; 242-259], так і російських та вітчизняних лексикографів В.В.Морковкіна, О.С.Баранова, Л.М.Васильєва, Ю.Ф.Прадіда [Морковкін 1977; Бар. 1995; Вас. 2000, 2001, 2002а, 2002б, 2003, Прадід 1997]. Такі словники відтворюють переважно космологізовану картину світу, де у основу структурування покладено саме науковий світогляд. Антропоцентричністю з-поміж них визначаються лише схеми словника Р.Халліга та В. фон Вартбурга, де складовими універсуму є рубрики „Всесвіт”, „Людина”, „Людина та всесвіт”³⁸. Втім, термін „картина світу” є антропоморфним, оскільки фіксує передусім потребу людини у наочності уявлень про світ. Картина світу – не дзеркальне відображення світу, а завжди його інтерпретація суб'єктом пізнання. Вона одночасно космологічна (оскільки являє собою глобальний образ світу) і антропоморфна (несе на собі риси свого творця, відображає специфіку людського способу світосприймання та світорозуміння) [Микешина 1982: 64].

Повною мірою антропоцентричність мислення і мови могла б відобразитися у ідеографічній схемі, що відбиває ієрархічну систему понять повсякденної, наївної картини світу³⁹, яку пов'язують із рівнем повсякденної свідомості, що виростає на раціональному та

³⁸ З-поміж інших типів словників тут антропоцентричним спрямуванням вирізняється філософсько-енциклопедичний словник “Человек” [Волк., Полик. 2000].

³⁹ Наївною вона є у тому сенсі, що у багатьох суттєвих деталях відрізняється від наукової картини світу. При цьому наївні уявлення зовсім не примітивні. У багатьох випадках вони не менш складні й цікаві, ніж наукові [Апресян 1995б: 38-39].

іраціональному, на здоровому глузді, вирізняється певним конформізмом та прагматичним світовідчуттям та світосприйманням. У повсякденній, чи наївній картині світу спосіб сприйняття виявляється пріоритетним щодо реальних проявів об'єкта та його рефлексій у позамовному світі [Денисов 1980: 121; Дышлевский, Яценко 1983: 23; Сукаленко 1992: 5-6; Апресян 1986: 16].

Ідея поєднання ідеографічного принципу класифікації із семантичним спонукала вчених до спроби побудови ідеографічної макросистеми із складовими – макросистемами, що покриває певну сферу значень, співвідносних з певним поняттям, а через нього – з об'єктивною дійсністю⁴⁰. У такий спосіб дослідники дійшли висновку про можливість опори ідеографічної класифікації на семантичні засади та групування одиниць за певними семантичними варіантами. Групування мовних одиниць через їх співвіднесення з певним поняттям виявляється підказаним самою мовою. Якщо не відмовляти мові в тому, що створені нею абстракції, відмежування від реальних зв'язків та залежностей є природним, якщо погодитися з тим, що такі абстракції належать до числа „людських чинників” аж ніяк не менше, ніж нескінченні одиниці нашого мовлення, то виділення лексичних класів⁴¹ як конструктів, сформованих самою мовою у ході її історії, виявляється описом її власної будови, розмежуванням органічних фрагментів мовної системи [РСС 2002, т.1: X-XI].

Різні підходи до ідеографічного угруповання словника та певних його фрагментів на семантичних засадах знаходимо у лексикографічних роботах: Русский семантический словарь /За ред С.Г.Бархударова [РСС/Б 1982], Русский семантический словарь. Опыт автоматического построения тезауруса: от понятия к слову /За ред. Ю.М.Караулова [РСС/К 1982], Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений /За заг. ред. Н.Ю. Шведовой [РСС 2002, т.1-3], Большой толковый словарь существительных /За ред. Л.Г.Бабенко [БТСС 2005] Пешак М.М., Клименко Н.Ф., Карпиловская Е.А. и др. Украинский семантический словарь: Проспект [Пеш., Клим., Карп. 1990], Васильев

⁴⁰ Сутність мови полягає у тому, що вона матеріально втілює свідомість. Принципом мовного осмислення є сигніфікація, а сама мова є функція такої сигніфікації, оскільки саме унаслідок сигніфікації дійсність трансформується у безкінечний ряд окремих значень [Лосев 1983: 153]

⁴¹ Лексичний клас розміщується у межах тієї чи іншої понятійної сфери поряд з іншими подібними класами і має вигляд дерева, гілки якого розходяться від вершини до основи, і очолюється словозначенням, що є семантичною домінантою лексичного класу.

Л.М. Системный семантический словарь. Предикатная лексика [Вас. 2000, 2001, 2002а, 2002б, 2003], у тому числі й на антропоцентричних засадах – *Český slovník věcný a synonymický* /Укладач І.Галлер [ČSVS 1969, 1974, 1977, 1986], та окремих теоретичних розвідках [Белоусова 1981: 71-84; Івченко 1987; Івченко 1999; Сніжко 1995: 28-35; Сніжко, Сніжко 1996: 23-28; Никитина 1995: 68-82].

Як уже зазначалося, найбільш антропоцентрично зорієнтованим є *Český slovník věcný a synonymický* /Укладач І.Галлер [ČSVS 1969, 1974, 1977, 1986]. У основу систематизації тут покладено принципів ідеї словника Р.Халліга та В.фон Вартбурга (Всесвіт. Світ навколо нас. Людина. Людина як істота фізична. Людина як істота психічна. Людина як істота суспільна. Людина і всесвіт (абстрактні поняття – буття, величина, форма, простір, час, причиновість тощо)⁴². Попри те, що у назві словник заявлений як „синонімічний”, фактично він є семантичним, у якому поняття синонімії розуміється розширено порівняно із традиційними розумінням цього явища у праці І.Філіпця [Filipce 1961] з огляду на призначення словника – запропонувати у семантичному представленні якнайширший вибір синонімічних виразів як можливий репертуар виражальних засобів з огляду на потенційну можливість їх поповнення новими одиницями⁴³.

Іншим прикладом ідеографічної класифікації на семантичних засадах є Український семантический словарь (автори Пешак М.М., Клименко Н.Ф., Карпиловская Е.А.) [Пеш., Клим., Карп. 1990]. Тут автори віддають перевагу машинному формату словника відповідно до встановлених принципів створення алгоритмів та програм для автоматизованого аналізу структурної організації його тексту. Словник за своєю структурою є аналогічним до існуючих синонімічних словників, однак, на відміну від них, словникова стаття може

⁴² На жаль, у зв'язку із смертю укладача ČSVS І.Галлера так і не побачила світ значна частина матеріалів словника, заявлених у Вступних зауваженнях до Т.1, - „Людина як істота соціальна” та „Людина і всесвіт (абстрактні поняття)”.

⁴³ Структура словникової статті представляє собою об'єднання номінантів різної структури на позначення певного фрагменту понятійного континууму 'людина' на підставі спільного номінаційного значенні (наприклад, номінанти чоловіка за набутою інтелектуальною властивістю – за ознакою володіння науковими знаннями або їх відсутністю: *učený muž, učenec, vědec, badatel, výzkumce, vědecký pracovník, autorita, muž vědy, sloup vědy, světlo vědy, učený duch, učená hlava, koryfej, lumen vědy, katedrové světlo, vědator, vědař, učenec znalý mnoha věd, polyhistor, vševědec, pansofik, vševěd, nedokonalý (zdánlivý, polovičatý, domnělý) učenec (vědec), poloučenec, nevědec, nedoučenec, pavědec, pseudovědec, lživědec, paučenec, lžiucenec, vědecký diletant, vědecký bránil (fušer)* [ČSVS, d.2: 98]

складатися із кількох лексичних рядів, а слова у лексичних рядах систематизовані і впорядковані відповідно до міри зменшення семантичної спорідненості щодо заголовної одиниці та складових рядів один щодо одного. Лексичні ряди закінчуються словами, котрі по відношенню до першого перебувають у антонімічних зв'язках. Автори виходять із того, семантичний простір є багатомірним і через будь-яке слово як фіксовану точку цього простору може проходити по декілька векторів. Словник представляє систематизацію окремого фрагменту лексичної системи мови – дієслівної лексики.

Найбільш вдалою спробою семантико-ідеографічної параметризації лексичної системи мови є, на нашу думку, Русский семантический словарь [РСС 2002]. У основі його концепції лежить теза: даний самою мовою поділ усього словника на частини мови є вихідним у членуванні лексики; абстрактне значення частини мови, виражене у граматичних категоріях та формах, є вищою сходинкою абстрагування від лексичних значень усіх типів слів, що входять до даної частини мови і її утворюють. Отже, усі частини мови (включаючи і еквівалентні їм нарізнооформлені одиниці) існують у системі 1) слова вказівні (займенники), 2) слова-іменування, 3) слова-зв'язки (прийменники, сполучники, власне зв'язки та їх аналоги, 4) слова-кваліфікатори – модальні слова і словосполучення, частки і їх аналоги, власне вигуки). До слів-іменувань, за лексичним значенням яких стоїть поняття про предмет, ознаку, стан чи процес, віднесено іменники, прикметники, дієслова, прислівники та предикативи, а також слова із числівниковим значенням [РСС 2002, т.1: VII]. Далі кожен із таких макрокласів описується з точки зору того, як розподілені іменовані у ньому реалії за певними понятійними сферами, кожна з яких об'єднує лексичні масиви лексико-семантичної організації. Відповідно, смисл, що об'єднує макроклас, не дорівнює семантичній домінанті, що об'єднує лексичний клас. Лексичний клас, як і усі і його підмножини, пов'язаний з іншими лексичними класами у межах однієї понятійної сфери словотвірної, семантичної, через ідіоматику.

Номінат – особа чоловічої статі, позначений у об'єктивній дійсності незліченною кількістю ознак, у процесі номінації повертається до номінатора різними його сторонами (В.Г.Гак) і, як наслідок, – один і той же номінат може за окремими (у межах сукупності) його ознаками включатися до різних множин, підмножин та груп: найрізноманітніші ознаки можуть бути покладені у основу іменування конкретного номіната і найрізноманітніші номінати можуть бути іменовані за однією і тією ж ознакою, а отже, актуальним

залишається питання “перетину класів”. Так, наприклад укр. номінант *учитель* за різними ЛСВ може належати до групи релятивних маскулінізмів номінаційно-інформативного типу (1. ‘Спеціаліст, що навчає чомусь, викладач’) та до групи релятивних маскулінізмів характеристикційного типу (за характерною ознакою) 2. ‘Глава, засновник вчення’. 3. ‘Людина, що навчає когось, звичайно, чомусь важливого, великому’; подібно і рос. *сеятель* 1. ‘Земледелец, зайнятий посевом, высевом семян’. 2. перен., книжн. ‘Тот, кто внедряет, распространяет что-либо (обычно какие-нибудь идеи, взгляды, знания)’. Чеський маскулінізм *romantik* різними ЛСВ входить до групи номінантів релятивних характеристикційного та кваліфікативного типу: 1. ‘Stoupenec romantismu jako uměleckého směru’. 2. ‘Kdo je romantické povahy, romantických zálib; fantasta, snilek’. Цікаво, що ці різні ЛСВ мають різні моційні кореляти – у першому значенні *romantik* – *ž. romantička*, у другому – *romantik* – *ž. romantistka*.

Таким чином, укладачі РСС [РСС 2002] пішли не від типового для ідеографічних словників принципу, у основі якого при описі системних зв’язків у лексиці є задані універсалії (як, наприклад, для ČSVS), а розвинули метод, запропонований свого часу А.С.Білоусовою [Білоусова 1981: 74], при якій класифікація окремих словозначень, їхнє об’єднання у поняттєво-значеннєві множини у “лексичному дереві”, що представляє собою структуру класу, зумовлені й підказані самою мовою, її внутрішніми зв’язками та відношеннями. Цей метод, власне, і дозволяє на семантичних засадах систематизувати сукупності засобів вираження певного змісту у мові. “Лексичне дерево” у словнику визначають гілки (множини та підмножини, що своїм складом і розміщенням визначають його будову, а кінцевою одиницею “лексичного дерева” є лексико-семантичний ряд. Саме тут, на нижчих сходинках класифікації виявляється “сусідство” семантично близьких слів за ознакою синонімії та антонімії (провідне у ідеографічному словнику і особливо важливе у прагматичному плані). Така “низова” поняттєва група сприятиме виявленню джерел пошуку різноманітностей і поєднання їх у одне ціле, про які говорив В.Гумбольдт.

Поняття лексичного класу, на нашу думку, є основоположним для ономазіологічного опису за умови певного його уточнення. З одного боку, автори РСС твердять, що усі разом слова макрокласів об’єднані спільною ознакою: кожна із одиниць, що входить до будь-якого класу, є *словом* (вид. нами – А.А.), тобто матеріальним мовним знаком на позначення реалій фізичного та ментального світу, відношень між такими реаліями, а також для іменування самих реалій та вказівки на

них [РСС 2002, т.1: IX]. З іншого, РСС є яскравою ілюстрацією відмови вчених від "гіпнозу слова" як єдиної форми номінації (у словнику представлені не лише цільнооформлені, але й нарізнооформлені одиниці – слова, словосполучення, фразеологічні одиниці).

Якщо ідея об'єднання з метою систематизації засобів іменування певного фрагмента дійсності слів та словосполучень загалом не викликає заперечень [Ахм. 1966: 452], то ідея об'єднання лексем та фразем у межах ідеографічної системи є найбільш дискусійною і до сьогодні не має однозначного вирішення [Добровольский 1988; Телия 1993: 313]. Вчені наполягають на виділенні фразеології із лексикуону за принципом "кількаслівності", "нарізнооформленості" та специфіки культурно-національного образу світу.

На думку В.М.Мокієнка, таке об'єднання у загальному вигляді є виправданим і правомірним, оскільки між лексемою та фразеомою немало точок перетину саме на семантичному рівні. Не випадково у хороших синонімічних словниках фразеологія звичайно наводиться у одному ряду із лексикою, що розширює синонімічну скарбницю мов [Мокиєнко 1996: 3-13]. Водночас ототожнення лексичної та фразеологічної ідеографії породжує небезпеку спотворення „фразеологічної картини світу”. Таким чином, на шляху до об'єднання лексем та фразем у фразеосемантичні групи постає специфічність фразеологічної семантики – її пейоративна домінанта (у фразеології негативно конотовані поля завжди більш потужні, ніж поля позитивно конотовані [Ройзензон 1972: 12-19]) та антропоморфність. З огляду на об'єкт дослідження (номінаційна макросистема 'чоловік') така пересторога буде взята до уваги, але не вплине на загальну систематизацію мовного матеріалу, який є по суті антропометрично зорієнтованим. Маскулінізми усіх окреслених вище типів у будь-якій формі передбачають оцінку, яка у загальному вигляді також тяжіє до негативного полюса оцінності та негативного спектра почуттів-відношень.

Окремих зауважень у зв'язку з окресленою проблемою об'єднання різнорівневих номінативних одиниць у єдину систему вимагає і метод їх систематизації. Теоретики та практики ідеографії взаємно на наявність двох шляхів систематизації матеріалу, що взаємно обумовлюють і взаємно доповнюють один одного, – дедуктивного (від понятійної схеми до її конкретного мовного наповнення) та індуктивного (від мовного матеріалу до полів, що сягають рубрик-імен понятійних класів та підкласів) [Морковкин 1977; Івченко 1990; Никитина 1996: 68-82]. Щодо лексики, яка повністю

покриває собою понятійний простір, дедуктивний підхід (від понятійної схеми) як складової ідеографічної параметризації вченими не заперечується. Що ж до фразеології, яка вирізняється виразною вибірковістю, думки вчених розходяться [Баранов, Добровольский 1990; Солодухо 1982; Эмирова 1981; Аксамитов 1987: 49-53; Мокиенко 1982: 3-13]. На думку Е.М.Солодухо, у фразеологічній ідеографії можна використовувати дедуктивний метод, виходячи при цьому із „існуючих класифікаційних схем форм та рівнів неживої та живої природи, суспільної свідомості, у основі яких лежать сучасні уявлення про структуру об'єктивної реальності” [Солодухо 1982]. Використання семантико-ідеографічного підходу до групування матеріалу зніме, на нашу думку, принципові методичні суперечності.

Отже, основний стратегічний напрямок „зверху донизу” з огляду на специфіку об'єкта дослідження не виявляє суттєвих суперечностей. Навпаки, накладання різнорівневих номінантів-маскулінізмів на спільну класифікаційну схему з метою виявлення зон номінаційної активності певних типів та способів номінації у процесі ословлення понятійного континууму 'чоловік' дасть, з одного боку, певну кількість порожніх клітинок – номінаційних лакун через властивості певних типів номінантів бути одиницями номінаційно-індикативними, номінаційно-інформативними, номінаційно-характеризаційними та номінаційно-експресивними, з іншого – зони перетину покажуть, що саме, як кількісно і у який спосіб вербалізовано, оцінено як актуальне з огляду на пізнавальні механізми, ціннісні орієнтири і прагматичну інтенцію антропометричної свідомості суб'єкта-номінатора. Така семантико-ідеографічна схема зафіксувала б не лише антропометричне, але й маскуліноцентричне членування понятійного континууму, виявила б ті пріоритети загального образу чоловіка, які вимагають ословлення з огляду на життєвий досвід.

Семантико-ідеографічна систематизація засобів вербалізації поняттєвого континууму 'чоловік' повинна відповідати головним вимогам повноти охоплення зібраного мовного матеріалу і несуперечливості. З огляду на мету дослідження – з'ясування механізму отримання номінатом – особою чоловічої статі – імені та виявлення антропометричного сліду суб'єкта-номінатора у процесі ословлення до класифікації висуватимуться основні (антропометричність, семантико-тематичний принцип як основний у побудові ідеографічної класифікації, представленість ознак одного рівня узагальнення, що відносяться до групи протиставлюваних) та додаткові вимоги функціональної ідентичності макрокласів маскулінізмів, врахування специфіки провідної ознаки номінації

(релятивної, кваліфікативної) у межах макрокласу, максимально можливої гомогенності маскулінізмів щодо оцінки у межах макрокласу. Подальші сходинки членування маскулінізмів виявлять поетапну конкретизацію ознаки номінації та типу оцінки на кінцевих етапах членування. Основними видами протиставлень ознак одного рівня узагальнення у межах побудови класифікації стануть 'реальність – ірреальність', 'загальне – індивідуалізуюче', 'зовнішня – внутрішня (vs. релятивна – кваліфікативна) щодо особи чоловічої статі ознака'. За робочою гіпотезою, функціональне призначення маскулінізма (ідентифікація, інформативність, характеристика, кваліфікація, власне оцінка) тісно взаємодіє із ознакою, за якою здійснюється іменування, а у сукупності ці чинники корелюють із оцінкою; при цьому усі ці фактори у певний спосіб детермінують вибір імені номіната – особи чоловічої статі.⁴⁴

На першому етапі класифікації⁴⁵ здійснюється структуризація номінаційної макросистеми 'чоловік' на підставі відношень у площині окремого значення понятійного та предметного змісту за ознакою співвіднесеності із світом реальних та конструктивних об'єктів. Тут класу *Mr* (маскулінізми реального типу – 'назви реальних осіб чоловічої статі') протиставляється клас *Mir* (маскулінізми ірреального типу – 'назви ірреальних істот чоловічої статі'). Клас маскулінізмів *Mir* є кількісно обмеженим, оскільки включає номінанти квазіденотата – конструктивного образу ірреального чоловіка. Як клас номінантів ірреальних об'єктів, клас *Mir* виявляє відсутність гіперо-гіпонімічних зв'язків на противагу класу *Mr* і, відповідно, відсутність подальшої ієрархічної організації (розподіл таких маскулінізмів здійснюється за тематичними класами). Семантично елементи груп *Mr* та *Mir* протиставляються на рівні семи 'номінант особи чоловічої статі (людини)' – 'номінант людиноподібної маскуліної істоти'.

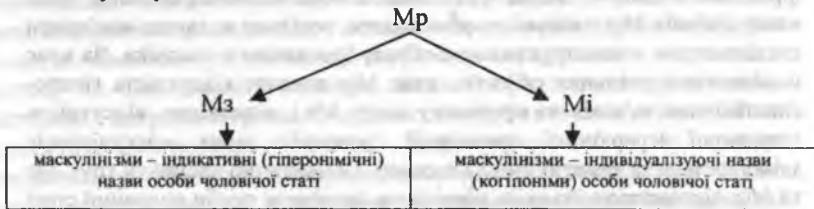
⁴⁴ Пор. інші класифікації за принципами поля, за логіко-понятійними схемами, чи т.зв. статусами особи [Мигиріна 1980, 1997; Белашова 1980], за семантичними множниками [РСС/К 1980], за ідентичністю лексикографічних характеристик [Білоусова 1981:76-77], класифікації з урахуванням особливостей структуривання дійсності народною свідомістю за зразками діалектного мовлення та асоціативних експериментів [Никитина 1995:77-78].

⁴⁵ У основу класифікації покладено основні ідеї робіт [Белоусова 1981: 71-84] та [РСС 2002, т.1: 59-64].

ЧОЛОВІК

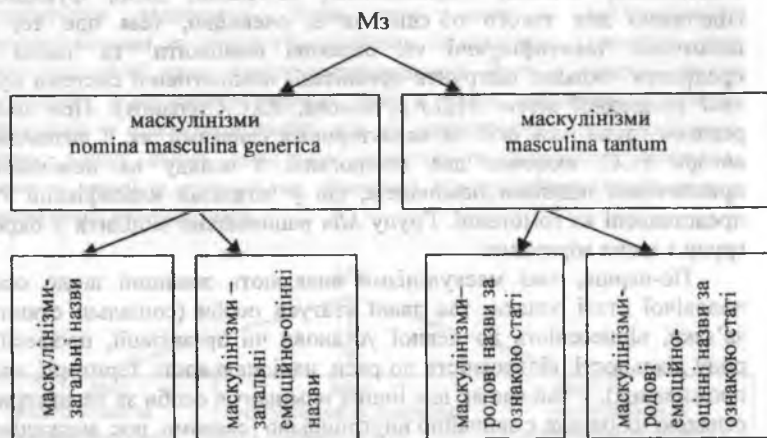
На другому етапі структуризації найбільш численного класу *Mr* виділяємо на семантико-функціональних засадах⁴⁶ два підкласи за ознакою ексклюзивності – інклюзивності 'загальне – індивідуалізуюче'.

⁴⁶ Функцію маскулінізмів у роботі розуміємо як результат номінаційної інтенції суб'єкта-номінатора - як номінаційне призначення номінанта особи чоловічої статі. Крім основних функцій - іменування та характеризації (відношення) (С.Д. Кацнельсон, Р.Якобсон), маскулінізми несуть на собі і конкретні номінаційні інтенції (індикативну, інформативну, характеризаційну, кваліфікативну, евокативну (пор. [Азнаурова 1977:86-129; Арутюнова 1976: 356; Василенко 1964; Формановская 1982; Ивин 1970: 12; Березович, Рут 2000: 36-37]).

Mz – підклас номінантів з широкою понятійною основою, який складають маскулінізми узагальнено-індикативного типу, протиставляється підкласу *Mi* із більш конкретною предметною направленістю, який складають індивідуалізуючі номінанти. До підкласу *Mz* включено не лише номінанти чоловіка у генеричному значенні, як це має місце у РСС [РСС 2002, т.1: 65-68], але й узагальнено-індикативні номінанти за ознакою чоловічої статі (принагідно віку та родинного стану) – родові номінанти *masculina tantum*, оскільки у систематизації мовних засобів вербалізації особи чоловічої статі сема маскулінності є вихідною, актуалізованою уже на першому етапі систематизації (такі номінанти авторами РСС віднесено до мікросистем 42 та 262 за фізичним станом, фізіологічним, психічним станом, властивістю, дією з огляду на класифікаційну схему номінантів людини взагалі). Опозиція “загальне – часткове”, вихідна на цьому етапі членування, зумовить гетерогенність окремих груп таких маскулінізмів щодо оцінки. На усіх інших етапах класифікації параметри протиставлення уможливають групування маскулінізмів на підставі їх гомогенності щодо оцінки.

Таким чином, маскулінізми-загальні назви індикативного типу є номінантами релятивними, загальні назви емоційно-оцінного типу – номінантами кваліфікативними.

На третьому етапі класифікації протиставлення у межах підкласу *Mi* здійснюється розподіл індивідуалізуючих маскулінізмів за функціональним (номінаційним) призначенням.

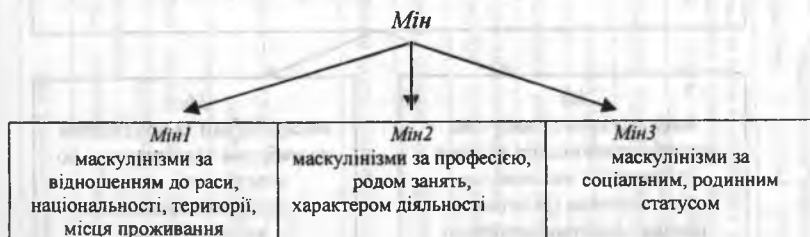

Виділення нами у окремі підгрупи маскулінізмів інформативного типу та маскулінізмів характеристикного типу вимагає окремих обґрунтувань. Автори РСС їх об'єднують у інтегровану групу 'назви осіб за характерними ознаками: за властивістю, станом, відношенням, зв'язками, дією, функцією'. Підставою для такого об'єднання є, очевидно, теза про те, що дихотомія 'ідентифікуючі vs. ознакові номінанти' та 'імена vs. предикати' складає підґрунтя організації номінативної системи будь-якої природної мови (Н.Д.Арутюнова, Ю.С.Степанов). При цьому реально група назв осіб за характерними ознаками, як її визначають автори РСС, включає два гетерогенні з огляду на номінаційне призначення підкласи номінантів, що у загальній класифікації РСС представлені як гомогенні. Групу *Min* раціонально виділити у окрему групу з таких міркувань.

По-перше, такі маскулінізми виявляють зовнішні щодо особи чоловічої статі ознаки, так звані статуси особи (соціальні стани та зв'язки, віднесеність до певної установи чи організації, професії та роду діяльності, віднесеність до раси, національності, території, місця проживання), у той час як для інших номінантів особи за характерною ознакою ця ознака є звичайно внутрішньою (скажімо, рос. маскулінізм *пропагандист* 1. 'Человек, который распространяет и разъясняет какие-нибудь взгляды и воззрения'. 2. 'В годы правления КПСС: агитатор, разъясняющий политику партии' містить ознаки 'зовнішня соціально активна діяльність, звернена до аудиторії'. Ознака внутрішньої переконаності тут є бажаною, на відміну від маскулінізма *йог*, у якому ознака внутрішньої переконаності є обов'язковою: 1. 'Последователь, сторонник индийской йоги – учения о духовном и

физическом совершенствовании человека, об освобождении духа от материи посредством самосозерцания и самоуглубления' (пор. також *диалектик* 1. 'Последователь, сторонник диалектики – учения о всеобщих связях и законах развития природы, общества и мышления'; *болеющий* 2. разг. 'Человек, живо переживающий чьи-либо неудачи, болеющий за кого-нибудь'; *патриот* 2. перен. 'Человек, преданный интересам какого-нибудь дела, искренне привязанный к чему-либо'). У першому випадку йдеться про об'єктивну належність особи чоловічої статі до певної соціальної, професійної функції, до групи осіб за національною, територіальною тощо ознакою, у другому – про внутрішню, суб'єктивну.

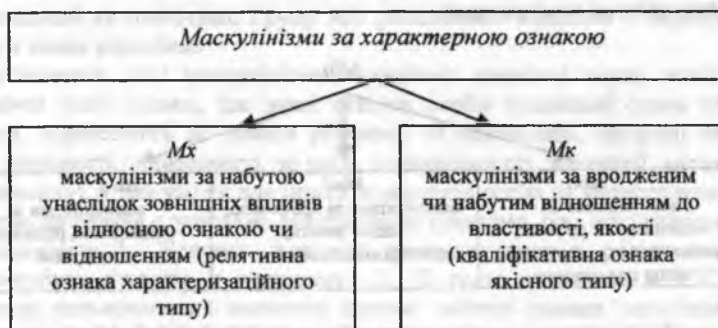
По-друге, маскулінізми цього типу раціонально виділити у окрему групу з огляду на те, що група *Мін* є своєрідною з огляду на семантичні характеристики: це так звані демографічні номінанти, що містять сему чоловічої статі + відношення до раси, національності, місця народження, місця проживання, роду діяльності. Такі маскулінізми не виявляють на нижчих сходинках класифікації виразних семантичних протиставлень, а, відповідно, і синонімічних та антонімічних відношень. Крім того, вони є когіпонімами, структурованими за гіперо-гіпонімічним принципом, і надають про особу чоловічої статі через співвіднесення його з класом певну інформацію, а не характеризують його. Ознака, покладена у основу іменування, є класифікаційною, але не характерною (пор. *ливарник*, *сибір'як*, *лапар*, *азіат*, *львів'янин*, *мігрант* та *ентузіаст*, *театрал*, *гуманіст*, *утопіст*, *прихильник*, *філософ*). Маскулінізми такого типу є релятивними номінантами.

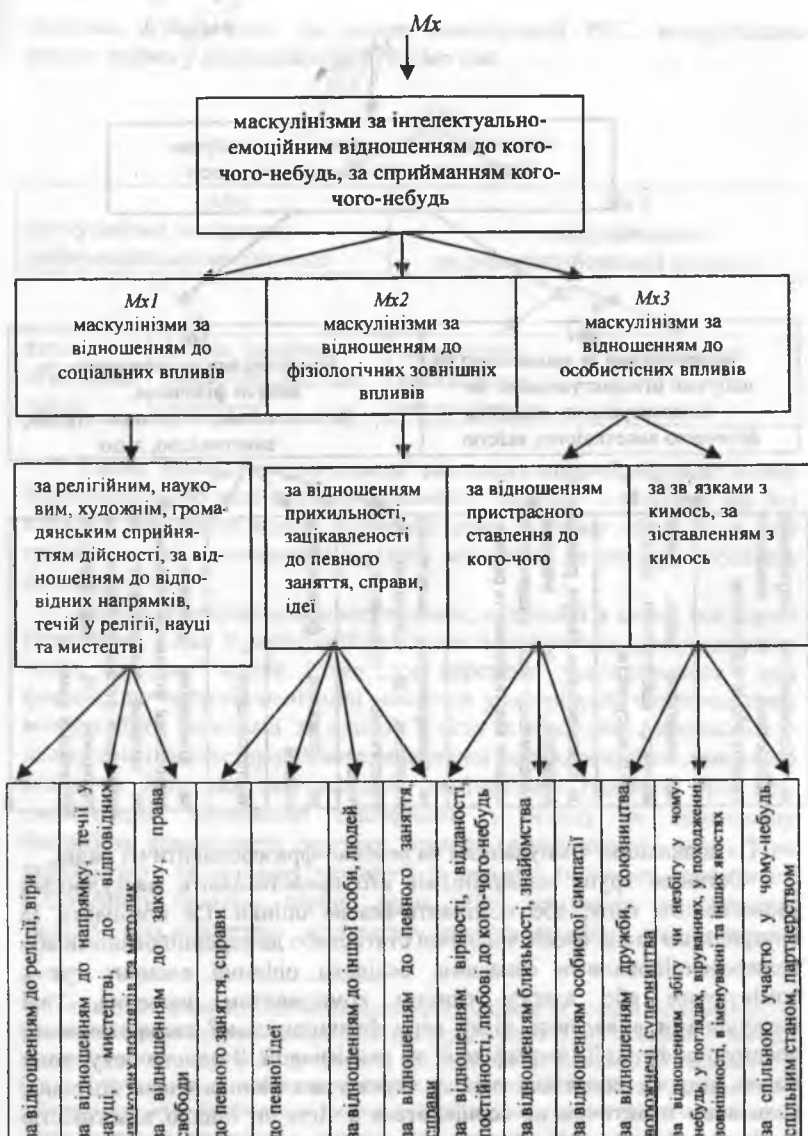

(Із подальшим членуванням підкласів *Мін1*, *Мін2*, *Мін3*). У такий спосіб схема, запропонована авторами РСС, набуває іншого вигляду (пор. [РСС 2002, т.1: Схема 9]). Крім того, з огляду на бажану у нашій класифікації гомогенність номінантів щодо оцінки із групи номінантів людини за соціальною властивістю, зосередженню в особі рис свого

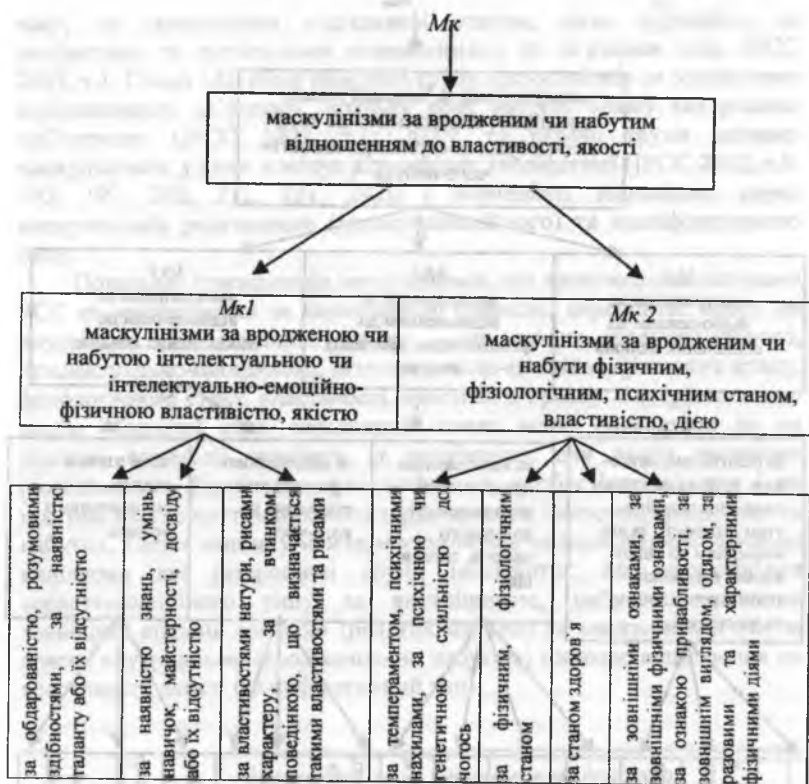
часу, за характерним соціальним станом, дією, функцією, за особистими та суспільними відношеннями та зв'язками (див. [PCC 2002, т.1: Схема 14]) нами виведено групу маскулінізмів за особистими відношеннями, зв'язками, оскільки вони містять ознаку внутрішню, суб'єктивну ([PCC 2002, т.1: 202]), та окремі групи оцінних маскулінізмів, у яких домінує відношення кваліфікації ([PCC 2002, т.1: 195, 197, 208, 212, 221, 242]) і розміщено, відповідно, серед маскулінізмів релятивного (характеризаційного) та кваліфікативного типу.

Подальша класифікація маскулінізмів, що визначаються авторами PCC як маскулінізми за характерною ознакою, передбачає опору на внутрішню для номіната ознаку – це ознака інтелектуального, інтелектуально-емоційного, інтелектуально-емоційно-фізичного стану, фізіологічного стану, властивості, якості та її прояву. Внутрішня щодо особи чоловічої статі характерна ознака може виявлятися як на підставі взаємодії номіната із зовнішніми для нього впливами (соціальними, фізичними, фізіологічними, особистісними), так і на підставі власне внутрішніх його характеристик і якостей, вроджених та набутих. Таким чином, у межах *маскулінізмів за характерною ознакою* виділяємо дві гетерогенні групи номінантів: *Mx* маскулінізми характеризуваційного типу за внутрішньою, набутою унаслідок зовнішніх впливів ознакою (релятивний тип) та маскулінізми *Mk* за власне внутрішньою (вродженою чи набутою) ознакою відношення до властивості, якості (кваліфікативний тип).

(з подальшим поділом на лексико-семантичні ряди).

(Із подальшим членуванням на лексико-фразеосемантичні ряди).

Останню групу маскулінізмів *Mo* представляють маскулінізми евокативного типу, або номінанти-власне оцінки. Це номінанти за внутрішніми щодо особи чоловічої статі слабо диференційованими або недиференційованими ознаками, оскільки оцінний елемент тут є домінуючим або взагалі єдиним компонентом значення. Такі маскулінізми виявляють різну міру функціональної синкретичності, поєднуючи функції ідентифікації та кваліфікації. З одного боку, вони мають широку понятійну основу через узагальнення ознак до рівня, коли вони практично не асоціюються з тією чи іншою властивістю номіната, з іншого – виявляють характерні кваліфікативні ознаки, зумовлені оцінним ставленням номінатора до об'єкта ословлення –

чоловіка. Спираючись на засади класифікації РСС, маскулінізми-власне оцінки у дослідженні згрупуємо так:

Таким чином, запропонована систематизація відображає мовну структуру об'єкта реальної дійсності 'чоловік' і охоплює усі без винятку номінанти особи чоловічої статі, у тому числі й ті, які традиційно не включаються з різних міркувань до реєстру словників загального типу⁴⁷.

Кожен із макрокласів маскулінізмів, виділених у схемі, має ядро і периферію. Саме у периферійних зонах виявляються зосередженими "зони перетину" класів. Сітка „зон перетину” ускладнюється і тим фактом, що найрізноманітніші номінати у сфері осіб чоловічої статі можуть бути іменовані за однією і тією ж ознакою. Актуальною у цьому сенсі постає проблема семантичної тотожності багатозначного слова та його лексикографічної ідентифікації (йдеться про т.зв. „комплексні” словникові кваліфікації з огляду на семантичну близькість компонентів окремих значень (*півень* перен., розм. Про задержувату та запальну людину') та почасти їх значну семантичну віддаленість (*тюлень* перен., розм. Про незграбну, неповоротку людину; про немоторну, неспритну, неметку людину'; *халыва* перен.,

⁴⁷ З огляду на кількісну необмеженість маскулінізмів за місцем народження, за відношенням до певного населеного пункту та структурну специфіку значної кількості маскулінізмів за професією, що тяжіють до спеціальної термінології (на зразок укр. *кабельник-спайник, гідронікоструйник, апаратник-відливальник кінофотооснови та техплівок* рос. *машинист башенного крана, сварщик-кузнец на молоте, токарь по эбониту*, чес. *opravář motorových vozidel, řezač plamenem, omítkař*), вони потрапляють до тлумачних словників лише у тому разі, коли площини таких назв і тлумачних словників перетинаються [Моисеев 1978: 149-159; РСС 2002, т.1: 63].

лайл. Неохайна, розпусна чи скупа людина'), що, попри очевидність, не стає на заваді об'єднанню їх у словникових дефініціях). Останній приклад у семантико-ідеографічній класифікації мовних одиниць стимулює три зони перетину, адже за трьома різними характеристиками номіната номінант *халява* з повним правом може бути включеним до множини 'маскулінізми за властивостями та натур, рисами та характеру, а також за вчинком, поведінкою, що визначаються такими властивостями, рисами' (за семою 'скупий' – до підмножини 'маскулінізми за ознакою жадібність, скнарність, скупість, геддлярство'; за семою 'розпусний' – до підмножини 'маскулінізми за ознакою розпусність, джигунство, безпутність, марнотратство, п'янство', за семою 'неохайний' – до підмножини 'маскулінізми за ознакою неакуратність, повільність, неоторність, неувважність, невірність, метушливість') із можливістю подальшого членування до передкінцевих підмножин та кінцевої одиниці класифікації – лексико-фразеосемантичного ряду, що виявляється найтісніше пов'язаним з предметом дослідження. У випадках, коли подібні факти мають місце, віднесеність маскулінізмів до того чи іншого класу спирається на аналіз співвідношень різних компонентів значення. Пріоритетна роль у вирішенні питання про місце даного маскулінізма на кінцевих сходинках членування належатиме центральній семі (далі у дослідженні – номінаційному значенню), найближчим тематичним чи синонімічним відношенням та безпосереднім семантичним протиставленням.

Уважний погляд на систематизацію маскулінізмів сприятиме і уточненню їх лексикографічного опису. Класифікаційна схема РСС, що склала основу дослідження, є достатньо універсальною, гнучкою і відкритою для її модифікацій з огляду на аспектуальність дослідження. Побудована на цій основі класифікаційна схема номінантів чоловіка максимально зберігає її відкритість, адже маскулінізми, які з різних причин не увійшли до словникового реєстру РСС 2002, знайшли б своє місце у межах виділених авторами множин і підмножин (як-от: рос. *азиат* 'Отсталый, грубый, жестокий человек' [ССРЛЯ 1991, т.1: 104], *боров* 'О толстом, неповоротливом человеке' (зауважимо, що у ССРЛЯ [ССРЛЯ 1991, т.1: 336], де наведена семема подається не як відтінок значення, а як окреме значення). Природно включаться у систему семантико-ідеографічного структурування й номінанти, що вимагають уточнення з огляду на сучасний стан мови, як, наприклад, номінант *барин* '3. Человек, который не любит трудиться, перекладывает работу на других' [РСС 2002, т.1: 106], значення якого очевидно не обмежується наведеною дефініцією (пор. *барин* 'О человеке, ведущем

праздную жизнь, пренебрегаюшем трудом // Об избалованном, изнеженном человеке' [ССРЛЯ 1991, т.1: 343]; а також номінанти типу *москаль, хохол*, що наводяться авторами РСС без огляду на їх сучасну функціональну актуальність (*москаль* устар. пренебр. 'До революції на Україні і в Белорусії: прозвище русских, а також (стар.) русских солдат' [РСС 2002, т.1: 368], *хохол* 'Торчаший на голове клок волос, шерсти перьев' [РСС 2002, Т.1: 499]; *хохлы* устар., разг. 'То же, что украинцы' [РСС 2002, т.1: 368] (хоча номінант *янки* семантизується як разг. 'Прозвище американцев'). Відсутні у РСС інші етностереотипні номінанти (*кацап, лях, бульбаш, чукча*) теж знайшли б своє місце у межах виділені множин і підмножин.

Крім того, семантико-ідеографічне групування маскулінізмів "пращое" у будь-якій мові, адже воно викликане групуванням значень, сформованим самою мовою, і отже надає у розпорядження дослідника чи носія мови і квантитативні характеристики вербалізації тих чи інших фрагментів номінаційної макросистеми 'чоловік' у слов'янських мовах.

3.1.2. Ономазіологічна парадигма маскулінізмів як система номінантів на позначення спільної ідеї

Саме передкінцеві та кінцеві підмножини семантико-ідеографічної систематизації маскулінізмів несуть на собі найглибший пізнавальний смисл та найбільше культурномовне навантаження. Такі об'єднання номінантів відкривають перед дослідниками концептуальний автопортрет чоловіка, який безпосередньо проектується на мовну картину світу (мовний його образ), на квантитативні характеристики вербалізації даного поняттєвого континууму та на сукупність власне мовних засобів його ословлення.

Кінцеві підмножини загальної класифікації засобів вербалізації фрагменту дійсності 'чоловік' фактично зосереджують у собі мовні засоби на позначення однієї ідеї. Такі групи номінантів корелюють із поняттям способу позначення, яке сформувалося у мовознавстві ще на початку позаминулого століття, коли В. фон Гумбольдт заговорив про „відмінності структури людської мови”. Слово, позначаючи предмет, є, за Гумбольдтом, не „еквівалентом предмета, що відкривається почуттям, а вираженням суб'єктивного сприйняття предмета чи специфічного уявлення про нього, що домінувало у момент називання. У цьому полягають головні джерела різноманітності іменувань одного і того ж предмета; якщо у санскриті слон називається то таким, що двічі п'є, то двозубим, то таким, що має руку, то цим висловлюються різні уявлення, хоч і мається на увазі один і той же предмет. Адже мова ніколи не представляє предметів, але завжди поняття про них, що

самодіяльно формуються розумом у процесі мовотворчості” [Гумбольдт // Звегинцев 1956:92].

Факт наявності системи імен одного і того ж об'єкта як результат множинності суджень про нього давно привернув увагу дослідників. У наукових працях від означався як гетеронімінативність [Арутюнова 1977: 307-308], як повторна номінація [Гак 1972: 123-137], як поліномінантність [Алексеєнко 1997: 175-184] і вивчався у статусі ономасіологічної категорії тексту. Саму ж сукупність номінантів дослідники кваліфікують як номінативний ряд [Никитевич 1985: 115], як ономасіологічний ряд [Павленко 1998: 74-77], як лексико-фразеологічну парадигму [Калимуллина 1989: 77-84], як лексичну парадигму [Васильцов 1974: 151-158], як парадигматичний ряд [Кацнельсон 1965: 68], як лексико-семантичний клас умовної еквівалентності [Морковкин 1977], як семантико-стилістичні групи слів [Богуславский 1972: 46-49], як парасеманти [Комлев 1968: 87], як функціонально-ономасіологічну групу [Бацевич 1991: 36-40], як ономасіологічну парадигму [Алексеєнко 1997: 175-184].

Такі об'єднання мовних одиниць на позначення певного змісту є мікрокласами загального макрокласу як системи, отже, мають, як системи утворення, свою структуру, систему доцентрових та відцентрових тенденцій, що, з одного боку, інтегрують елементи у систему, з іншого – відрізняють їх у межах системи. Семантико-ідеографічна систематизація маскулінізмів уможливила той факт, що вихідним (інтегруючим) у межах кінцевого лексико-фразеосемантичного угруповання є не суто логічне поняття, котре у випадку його використання як константи зіставлення далеко не завжди зручне і, що важливо для нас, не завжди уможливує виявлення національної специфіки [Караулов 1976: 313]. Номінанти на позначення особи чоловічої статі з огляду на запропоновану систематизацію групуються навколо семантичної осі. Їх співвідношення із фрагментом об'єктивної дійсності 'чоловік', встановлення того чи іншого зв'язку між ними обов'язково передбачає інтерпретацію цих знаків як цілісних уявлень про номінант з боку номінатора. Взаємодія маскулінізмів у межах мікросистеми позначена змістом, завдяки якому одні одиниці у межах об'єднання відрізняються від інших.

У центрі такого угруповання, зумовленого і визначеного самою мовою, стоїть денотат (під денотатом розуміємо не саму реалію, конкретну чи абстрактну, а „типове уявлення” [Уфимцева 1977: 18-21]), повторюване і легко відтворюване (тобто ті елементарні ознаки, що їх очікують зустріти у певного класу об'єктів) як про предмет в

цілому, так і про його конкретні властивості або ж про клас об'єктів, об'єднаний виділеними при їх номінації властивостями. Як абстрактна сутність (адже клас – це вже узагальнення), денотат у нашому розумінні виступає як його об'єктивний зорієнтований на світ зміст [Телия 1977: 158-159]. Під сигніфікатом розуміємо „зміст поняття”, увесь комплекс ознак денотата – постійних чи змінних, абсолютних чи відносних, з яких суб'єкт-номінатор вибирає з метою номінації лише ті, що дозволяють адекватно ідентифікувати денотат [ЛЭС 1980: 44]. Денотати номінатив у межах такого об'єднання заповнюють собою сигніфікат.

Групуючись навколо семантичної осі, маскулінізми у таких об'єднаннях не є синонімами у загальноновизнаному сенсі. До складу ідеографічних угруповань маскулінізмів на семантичних засадах входять і антоніми, і слова з суттєво відмінними лексичними значеннями, і когіпоніми. Крім того, спільний семантичний компонент маскулінізмів у таких об'єднаннях корелює з домінантою, що має іншу природу, – вона є тотожною „загальній ідеї” імені, має понятійну, а не семантичну природу (елементи синонімічного ряду повинні бути синонімічними не лише домінанті, а й усім іншим складникам синонімічного ряду (Ю.Д.Апресян, М.Ф.Палевська, В.А.Сиротіна, А.Б.Шапіро, Л.О.Новіков)). Внутрішня структура таких об'єднань маскулінізмів безпосередньо корелює з ономасіологічною площиною їх бачення, у той час як синонімія – категорія семантична.

У семасіологічній площині вивчення питання вчені у ролі інтегруючого „наріжного каменя” називають „певний систематизований набір елементарних значень”, що слугуватиме універсальним еталоном опису лексичного складу [Караулов 1976: 131-314], та „ідеограму” [Черданцева 1977: 66; Кириллова 1978: 74-82; Гак 1972 : 214]- нейтральний еквівалент фразеологічної одиниці, що являє собою слово чи словосполучення, які містять класему і основні (елементарні) смисли (семи) фразеологізму [Черданцева 1977: 66]. У ономасіологічній площині дослідження доцільним буде введення терміна *номінаційне значення*, під яким слід розуміти сукупність типових, основних, елементарних ознак, необхідних для ідентифікації денотата. Номінаційне значення, відповідно, включатиме класему та елементарні ідентифікаційно самодостатні семи лексичних, словотвірних (дериватів та композитів), синтаксичних, фразеологічних та відфразеологічних маскулінізмів.

Таким чином, спільне номінаційне значення об'єднуватиме номінанти, розвиток значень котрих відображає логічні зв'язки явищ у об'єктивному світі, що можуть бути зведеними до певної абстрактної

ідеї (сигніфіката). Ці номінанти виявляються співвідносними з конкретним денотатами, різноманітні імена яких можуть виявляти підстави для об'єднання за такими ж абстрагованими ознаками. При цьому аналіз процесу вербалізації певного смислового фрагменту дійсності з огляду на кількісно-якісні його параметри та засоби номінації передбачає встановлення як спільного і відмінного у складі ряду номінантів, об'єднаних спільною абстрактною ідеєю, так і границі їх семантичної тотожності у межах цієї ідеї, а це можливе лише через зіставлення та протиставлення їх лексичних значень як субстанціональних сутностей. Мовні елементи, що утворюють такий парадигматичний ряд, взаємно встановлюють, відповідно, і амплітуду своїх значень.

Значення мовних одиниць може розглядатися не тільки на семасіологічному рівні, тобто на рівні парадигматичних та синтагматичних властивостей, але й на рівні ономасіологічному, денотативному, через відношення цих одиниць до позначуваних ними елементів дійсності. Отже, основним параметром тут виступатиме денотативний, який зумовлений відношенням номінанта-маскулінізму до номіната – особи чоловічої статі.

Як системне об'єднання, номінаційна макросистема 'чоловік' виявляє ономасіологічні системні властивості: це номінанти класу імен, ономасіологічна категорія – назви особи, ономасіологічна підкатегорія – назви особи чоловічої статі (назви *nomina masculina generica*, *nomina masculina tantum* та *nomina masculina relativa*, *nomina masculina officii*, *nomina masculina communia*, *nomina masculina feminita*, що конкретизуються у *nomina masculina*), ономасіологічний розряд – загальні чи індивідуалізуючі найменування (інформативного, характеризаційного, кваліфікативного типу, інтегровані гетерогенні найменування евокативного типу). У межах ономасіологічних розрядів виділяються ономасіологічні групи (наприклад, група 'маскулінізми за фізичним, психічним станом, властивою цьому стану дією' далі членується на підгрупи 'маскулінізми за ознакою вікової норми, межі; за темпераментом, психічними схильностями та генетичними нахилами до чогось; за фізичним, фізіологічним станом (за зростом, силою, статурою, за відчуттям ситості чи голоду, за станом тверезості тощо')). Найнижчою класифікаційною ланкою тут виявляється ономасіологічний ряд, який і стає підставою для виділення семантико-ідеографічних угруповань номінантів з урахуванням аспектуальності дослідження – так звану ономасіологічну парадигму (термін М.А. Алексєєнка). Оптимальність терміна "парадигма" визначається його "системністю": як система у певний спосіб пов'язаних номінативних

одиниць на позначення спільної ідеї, ономасіологічна парадигма має свою структуру та внутрішню організацію – системні семантичні зв'язки (гіперо-гіпонімічні, синонімічні, антонімічні) [Алексєнко 1997: 175-184].

Отже, під ономасіологічною парадигмою (ОП) у дослідженні розуміємо сукупність системно організованих різноструктурних лексичних, словотвірних, синтаксичних, фразеологічних, відфразеологічних номінантів із спільним денотативним значенням, об'єднаних спільною ідеєю (сигніфікатом). Основою їх денотативної спільності виступатиме номінаційне значення як елементарне та універсальне. Окрім очікуваних, обов'язкових для ідентифікації денотата семантичних інтегральних ознак, складники ОП виявляють і низку диференційних, які, однак, не виходять за межі кола, окресленого сигніфікатом. Це обов'язкова умова семантичної ідентичності номінантів у межах ОП. Якщо денотативне варіювання стосується диференційних ознак номіната, то сигніфікативне – усього складу та структури зосереджених у значеннях номінантів ознак. Будь-які суттєві зміни у об'ємі поняття призведуть до появи нового значення.

Маскулінізми на позначення спільної ідеї структуруються тим, що сигніфікативне варіювання не стосується базових ознак денотата – він у межах даного класу залишається незмінним, диференційні ознаки збагачують і поповнюють сигніфікат, але при цьому (і це важливо) не руйнують денотат. Такого роду варіювання відбувається як у межах денотативного значення (власне, дескриптивного його компонента), так і у межах конотативного. Так виникає свого роду „суміщення значень” номінантів [Майданова 1989: 109-116], до яких спричинилися семантичні асоціації [Апрєсян 1995б: 67-68], зумовлені потенційно можливими причинно-наслідковими зв'язками між денотатами.

Так, у межах передкінцевого підкласу 'маскулінізми за властивостями природи, рисами характеру, а також за вчинком, поведінкою, що визначається такими рисами й властивостями' можна виділити ОП '*маскулінізми за рисою характеру – лінощі та працелюбність*'. Методика об'єднання номінантів у ономасіологічну парадигму спирається на семантичні засади і принцип маскуліноцентричності. За семантичним принципом підключаємо компонентний аналіз, відповідно, включаємо до складу ОП номінанти, що як на рівні реальних, так і потенційних сем містять сему маскулінності та сему 'небажання /бажання працювати'. Таке групування спирається, таким чином, на явище „перетину класів” і об'єднує елементи кінцевих множин номінантів за ознаками 'лінь,

бездіяльність, неробство, дармоїдство'; 'повільність, некмітливість, незграбність', 'зовнішні і внутрішні особливості поведінки' (*ідея ліні*) та за ознаками 'працелюбність, трудівництво, старанність, діловитість', 'володіння майстерністю, вміннями, досвідом' (*ідея працьовитості*). Маскуліноцентричність мови зумовлює той факт, що номінант, виразно „маскулінний” за формою, може позначати і людину взагалі, і особу чоловічої статі, і особу жіночої статі не лише там, де словникова ремарка фіксує таке вживання (ч. і. ж). Такі номінанти іменують передусім чоловіка або виключно чоловіка (маскулінізми з нерозчленованою семою статі, маскулінізми із власне „статевим” значенням, маскулінізми-елементи потужної корелятивної пари, маскулінізми із експлікованою семою статі на рівні семантики, на рівні „колективного несвідомого”, фемінізовані маскулінізми). Аспектуальний підхід зумовить об'єднання або роз'єднання маскулінізмів у межах парадигми з огляду на полюс оцінності.

Як уже зазначалося, саме найнижчі сходинки семантико-ідеографічного членування засобів вербалізації фрагмента об'єктивної дійсності 'чоловік' мають найглибший і найвиразніший пізнавальний зміст. Це спосіб народного сприйняття, відчуття, переживання, осмислення, уяви і оцінювання проявів та рефлексій особи чоловічої статі у об'єктивному світі (у нашому випадку – з огляду на ставлення чоловіка до праці).

“Лінь – найважливіший елемент людського ества, – пише І.Б.Левотіна. Подібно до совісті, котра обмежує людину на шляху до бажаного, лінь ставить перепони будь-якій активності взагалі, спонукає постійно зважувати, наскільки бажаною є та чи інша річ, аби варто було на неї витратити зусилля” [Левотіна 1999: 105]. Лінь і працьовитість – це результат боротьби, що у кінцевому результаті визначається силою бажання і небажання. Перше у людині зазвичай є достатньо сильним, друге – надмірним.

У межах ономасіологічної парадигми маскулінізмів російської мови за рисою характеру 'лінощі'⁴⁸ інтегруюча роль належить номінаційному значенню 'схильний до лінощів, не любить працювати, ухиляється від роботи'.

⁴⁸ Для порівняння – на матеріалі російських діалектів Н.Лук'янова виявила 45 номінантів на позначення чоловіка лінивого [Лук'янова 1985: 64-76].

Ономасіологічна парадигма 'чоловік лінивий' (російська мова)

<p><i>Байбак</i> м. 2. перен., разг. Неповоротливый, ленивый человек.</p> <p><i>Барин</i> м. /ж. <i>барыня</i>/ 3. перен., разг. Человек, который не любит трудиться, перекладывает работу на других.</p> <p><i>Барич</i> м. 2. перен., разг., пренебр. То же, что барин.</p> <p><i>Бездельник</i> м. /ж. <i>бездельница</i>/ разг. Человек, который бездельничает, не любит трудиться.</p> <p><i>Белоручка</i> м. и ж. разг., неодобр. Человек, который чуждается труда, физического или трудной работы вообще.</p> <p><i>Бонвиван</i> м. устар. Человек, любящий жить в свое удовольствие, богато и беспечно.</p> <p><i>Гулена</i> м. и ж. разг. Человек, который любит слишком много гулять, проводить время на улице.</p> <p><i>Гуляка</i> м. и ж. разг. Человек, который живет праздно и разгульно.</p> <p><i>Дармоед</i> м. /ж. <i>дармоедка</i>/ разг. Человек, который живет за чужой счет, вообще тот, кто ест чужой хлеб, не принося пользы.</p> <p><i>Захребетник</i> м. /ж. <i>захребетница</i>/ разг. Туняец, бездельник.</p> <p><i>Зевака</i> м. и ж. разг. Любопытный человек, слоняющийся по улицам без дела.</p> <p><i>Копун</i> м. /ж. <i>копунья</i>/ разг. То же, что копуша.</p> <p><i>Копуша</i> м. и ж. разг. Человек, делающий все очень медленно и вяло.</p> <p><i>Лежебок</i> м. Ленивый человек, любящий полежать, поваляться в постели.</p> <p><i>Лежебока</i> м. и ж. разг. и устар. Ленивый человек, любящий полежать, поваляться в постели.</p> <p><i>Лежень</i> м. 2. То же, что лежебока.</p> <p><i>Ленивец</i> м. 1. То же, что лентяй.</p> <p><i>Лентяй</i> м. /ж. <i>лентяйка</i>/ Ленивый, не любящий трудиться человек.</p> <p><i>Лобз</i> м. прост. Великовозрастный балбес, лоботряс.</p> <p><i>Лоботряс</i> м. прост. Пустой и ленивый человек, бездельник, лодырь.</p> <p><i>Лодырь</i> м. разг. Лентяй, бездельник.</p> <p><i>Мешок</i> 5 перен. Неповоротливый, неуклюжий, вялый человек.</p> <p><i>Мироед</i> м. устар., презр. Человек,</p>	<p><i>Нескладеха</i> м. и ж. прост. Нескладный, неловкий человек.</p> <p><i>Неумеха</i> м. и ж. прост., неодобр. Человек, который ничего не умеет делать или делает все плохо.</p> <p><i>Обормот</i> м. /ж. <i>обормотка</i>/ прост., бран. Грубый и пустой человек, бездельник.</p> <p><i>Объедала</i> м. и ж. 1. прост. Человек, который объедает кого-нибудь, отбирает у кого-нибудь что-нибудь.</p> <p><i>Охламон</i> м. /ж. <i>охламонка</i>/ 1. прост., презр., бран. Бездельник, болван.</p> <p><i>Паразит</i> м. /ж. <i>паразитка</i>/ 2. презр., также бран. Человек, который живет чужим трудом, туняец.</p> <p><i>Пенкосниматель</i> м. /ж. <i>пенкоснимательница</i>/ разг., пренебр. Любитель пользоваться плодами чужих трудов, брать для себя самое лучшее.</p> <p><i>Пентюх</i> м. и ж. прост. Нескладный, неуклюжий, увалень.</p> <p><i>Повеса</i> м. Человек, проводящий время в легкомысленных затеях, в безделье.</p> <p><i>Ротозей</i> м. /ж. <i>ротозейка</i>/ неодобр. 1. То же, что зевака.</p> <p><i>Рохла</i> м. и ж. разг., неодобр. Медлительный, вялый человек, нерасторопный, увалень.</p> <p><i>Сачок</i> 2 м. прост. Человек, отлынивающий от работы, бездельник, лентяй.</p> <p><i>Сибарит</i> м. книжн. Человек, склонный к праздной и роскошной жизни.</p> <p><i>Сидень</i> м. разг. Человек, который ведет человек, вообще тот, кто медлителен, неуклюж, ленив.</p> <p><i>Соня</i> м. и ж. 1. разг. Сонливый, любящий много спать человек.</p> <p><i>Фефела</i> м. и ж. прост., пренебр. Нескладный, неуклюжий человек.</p> <p><i>Филон</i> м. прост. Человек, проводящий время в безделье, уклоняющийся от дела.</p> <p><i>Чистоглой</i> м. /ж. <i>чистоглойка</i>/ 2 разг., неодобр. Человек, уклоняющийся от грязной, тяжелой работы.</p> <p><i>Шалопай</i> м. /ж. <i>шалопайка</i>/ прост. Лоботряс, бездельник.</p> <p><i>Шалопут</i> м. устар. прост. То же, что шалопай.</p> <p><i>Шатун</i> 2 м. устар., прост. Человек, который любит шататься, ходить без дела по разным</p>
---	--

<p>живущий чужим трудом, паразит. <i>Недотена</i> м. и ж. разг. Неуклюжий, неудачливый, во всем неловкий человек. <i>Трутень</i> м. 2. перен. Человек, не утруждающий себя работой, живущий за счет чужого труда. <i>Тунялец</i> м. /ж. <i>тунялка</i>/ неодобр. Человек, который живет за чужой счет, чужим трудом.</p>	<p>местам <i>Тетеря</i> м. и ж. 2. перен. Человек, ведущий малопожизненный, сидячий образ жизни. <i>Тюлень</i> м. 2. перен. Неуклюжий, неповоротливый человек. <i>Увалень</i> м. разг. Большой, неуклюжий, неповоротливый</p>
---	--

Окрім інтегральних, пов'язаних із небажанням працювати, маскулінізми виявляють низку диференційних ознак, які не порушують семантичної єдності денотата.

У аналізованій парадигмі це ознаки:

- не бажає працювати (*лентяй, бездельник, лодырь*);
- цурається фізичної праці, чорної роботи (*белоручка, сачок, филон, чистоплюй*);
- живе за чужий рахунок (*дармоед, захребетник, мироед, паразит, приживал, приживала*);
- не при звичаєний до фізичної праці (*белоручка, бонвиван, барин, барич, сибарит, филон, трутень*);
- невмілий, незграбний (*недотена, нескладеха, пентюх, рохля, тюлень, мешок, фефела, байбак*);
- надзвичайно повільний (*увалень, копун, рохля, соня*);
- віддає перевагу іншому виду занять (*гулена, гуляка, зевака, лежебока, пенкосниматель, повеса, прожигатель, филон, шатун, соня, сидень*).

Вербалізована ідея лінії як властивості особи взагалі і особи чоловічої статі зокрема (сила небажання) у маскулінізмах виявляється спроектованою на елементи форми, що пов'язані із походженням чоловіка, родом занять, складом характеру, поведінкою, що визначають небажання до дій; з певним душевним станом, сферою інтересів, з формою та станом тіла.

У площині позитивної оцінності маскулінізмів за рисою характеру – 'працьовитість' такими суміщеними ознаками будуть:

- працює свідомо, старанно (*работяга, работник, трудяга, труженик, трудоголик, служака, службист*);
- працює вміло, філігранно (*ас, виртуоз, дока, зубр, мастер, профессионал, искусник, маг и волшебник*);
- працює з великим азартом (*зверь, служака, трудоголик*);
- працює, сліпо чи бездумно виконуючи важку роботу (*ишак, лошадка, кобылка, серая кобылка, ломовая лошадка*);

- працює свідомо, старанно (*работяга, работник, трудяга, труженик, трудоголик, служака, службист*);
- працює вміло, філігранно (*ас, виртуоз, дока, зубр, мастер, профессионал, искусник, маг и волшебник*);
- працює з великим азартом (*зверь, служака, трудоголик*);
- працює, сліпо чи бездумно виконуючи важку роботу (*ишак, лошадка, кобылка, серая кобылка, ломовая лошадка*);
- працює тяжко, багато, покійрно (*ишак, кобылка, лошадка*);
- працює тяжко, безправно (*раб, негр*).

Ономасіологічна парадигма 'чоловік працьовитий' (російська мова)

<p><i>Ас</i> м. 2. перен. Большой мастер в каком-нибудь деле, отличный специалист.</p> <p><i>Виртуоз</i> м. Человек, в совершенстве владеющий своим делом, его техникой.</p> <p><i>Дока</i> м. 1. прост. Знаток, мастер своего дела.</p> <p><i>Зверь</i> м. 3. разг. Человек, делающий что-либо рьяно, с азартом.</p> <p><i>Зубр</i> м. 3. перен., разг., шутол. Опытный и ценный специалист.</p> <p><i>Искусник</i> м. /ж. <i>искусница</i>/ Человек, искусный, умелый в своем деле.</p> <p><i>Ишак</i> м. 2. перен., прост. Человек, безропотно выполняющий самую тяжелую работу.</p> <p><i>Кобылка</i> ж. 2. перен., прост. Безответный человек, покорно выполняющий трудную работу, много и тяжело работающий.</p> <p><i>Ломовая лошадка</i> (<i>лошадь</i>) О безответном человеке, на которого вваливают всю тяжелую, невыиграшную работу).</p> <p><i>Лошадка</i> ж. 2. перен. То же, что кобылка</p> <p><i>Маг и волшебник</i> шутол. Всемогуший человек, делающий все легко и быстро</p> <p><i>Мастер</i> м. 7. Человек, умеющий хорошо и ловко делать что-либо</p> <p><i>Негр</i> м. 2. перен. Человек, тяжело и безправно работающий на другого,</p>	<p>на других.</p> <p><i>Пахарь</i> м. 2 перен., разг. Работящий, старательный человек, выполняющий трудную, тяжелую работу.</p> <p><i>Профессионал</i> м. 1. Опытный специалист, хорошо изучивший свое дело на практике.</p> <p><i>Раб</i> м. 1. О безропотно, бесправно работающем человеке.</p> <p><i>Работник</i> м. /ж. <i>работница</i>/ Человек, умеющий работать, способный трудиться.</p> <p><i>Работяга</i> м и ж 1. разг. Работящий, старательный человек, вообще тот, кто любит и умеет работать, много работает.</p> <p><i>Серая кобылка</i> Человек, безропотно выполняющий трудную работу, много работающий.</p> <p><i>Служака</i> м. разг. Усердный служащий, обычно опытный (чаще о военном).</p> <p><i>Службист</i> м. Человек, который старательно, но сугубо формально относится к своим служебным обязанностям.</p> <p><i>Трудоголик</i> м. разг. Человек, целиком, полностью отдающийся работе, не мыслящий себя вне своего дела</p> <p><i>Трудяга</i> м. и ж. прост. Работяга, большой труженик</p> <p><i>Труженик</i> м. /ж. <i>труженица</i>/ 2. Трудлюбивый, любящий работать человек; вообще тот, кто любит и умеет трудиться</p>
--	---

Вебралізована ідея працьовитості як діаметрально протилежна силі небажання у маскулінізмах мотивується елементами форми, зорієнтованими на практичну дію, на сферу діяльності, на професійні аспекти діяльності, на кількісні характеристики діяльності, на

модальні характеристики діяльності (бажання – необхідність), на психічні стани, пов'язані з цією діяльністю.

Суміщення значень, що спостерігаються у межах обох парадигм, можуть виникати як наслідок асоціацій між рисою характеру, особливостями поведінки чи особливостями зовнішності (*пентюх, тетеря, тюлень, увальень, фефела*), між рисою характеру та поведінкою (*соня, лежебока, сидень, трудоголик, ишак, кобылка, лошадка*), між рисою характеру, особливістю зовнішності та поведінкою (*нескладеха, рохля, барин, барич, белоручка, сибарит, байбак*). Ці ознаки входять до варіабельної частини сигніфіката, включаючи різні за мірою значущості з огляду на таксономічну діяльність ознаки: так, для маскулінізмів *бездельник, ленивец, лентяй, лодырь* ознака 'лінивий' є основною, суттєвою, вона є ознакою-властивістю. Для номінантів *соня, сидень, лежебока, ротозей* ознака 'лінивий' є неосновною, несуттєвою, вона є ознакою-рефлексією від основної ознаки-властивості. Крім того, оцінний компонент, що входить у понятійний зміст одних маскулінізмів (*барич, барин, сибарит, селадон, повеса*) виступає складовою конотації у інших (*байбак, пентюх, тетеря, тюлень, мешок*).

Мова фіксує у змісті своїх одиниць різною мірою відображені як реальні (об'єктивні) ознаки фрагменту позначуваної дійсності 'чоловік', так і приписувані йому образним мисленням і творчою уявою номінатора семи суб'єктивного щодо номінатора характеру.

При цьому ефект "зчіплення" маскулінізмів як форм на позначення певного змісту досягається їх групуванням навколо спільної семантичної осі – перегрупуванням сем і "притягуванням" їх до ядерного компонента номінаційного значення 'бажання – небажання працювати'. У суміщенні значень виявляється тісна близькість денотатів, оскільки ознака, скажімо, 'ліноші' є і у *белоручки* (цурається), і у *барича, барина, филона, трутня, паразита* (не призвичасний), і у *неумехи* (не здатний, не вміє), і у *недотети, складехи* (нездалий), і у *рохли, тетери, тюленя, увальня, фефеля* (робить усе надто повільно), і у *дармоєда, трутня, захребетника, мироеда, пенкоснимателя, приживала* (живе чужою працею) і у *шатуна, сони, сидня, лежебока, ротозея* (зорієнтований на не пов'язану із працею діяльність).

Виділення сем сумішених значень – перший крок до виявлення того, яка форма змісту виявиться мовним корелятом певної ознаки, покладеної у основу іменування.

Загалом же ономасіологічна парадигма маскулінізмів виявляється цінною не лише пізнавально: вона є інформативно насиченою.

Передусім, у ній окреслюється актуальність тієї чи іншої сфери проявів об'єкта у пізнавальному процесі. Відповідно, системи елементів парадигм дають можливість виявити номінаційно активні зони досліджуваного фрагмента дійсності у межах як однієї мови, так і різних мов, порівняти квантитативні характеристики мовної об'єктивації фрагмента поняттєвого континууму 'чоловік' у різних мовах. З іншого боку, аналіз парадигм уможливить виявлення кількісного співвідношення позитивної та негативної оцінки у засобах вербалізації. У нашому випадку російська мова представляє 51 номінант чоловіка лінивого проти 23 номінантів чоловіка працюючого. Подібна кількісна нерівнозначність вербалізації ідеї ліні та працюючості спостерігається і у інших порівнюваних мовах: в українській 43 проти 21, у чеській – 52 проти 29. Втім, таке співвідношення (номінантів чоловіка лінивого удвічі більше, ніж чоловіка працюючого) зовсім не є приводом до глобальних узагальнень. Оскільки мова кожного народу створена самим народом, мимоволі постає запитання: невже все, що втілено у мові народу, криється у його сутності? Думка В.В.Жайворонка про те, що "через слово пізнаємо й народ; слово взагалі... є своєрідним духовним кодом культури" [Жайворонко 1996: 7] спонукає до висновку: те, що філософським розумом нації визначається як актуальне і здоровим глуздом народу кваліфікується як негативне, пов'язане із набагато вищою номінаційною активністю суб'єкта-номінатора. Образ чоловіка у мові не повинен розумітися буквально: номінанти чоловіка (як і номінанти людини взагалі) – це своєрідна мовна магія, ілюктивна сила слова, що впливає на номінат через свою внутрішню форму [Тараненко 2000: 298], оскільки у наївній свідомості слово часто ототожнюється із позначуваним об'єктом.

Крім того, ОП є своєрідною мовною картою типів та способів номінації у ословленні певного фрагмента дійсності 'чоловік' і дає підстави для висновків про їх номінаційну активність, про особливості структурних їх різновидів (аналітичних, синтетичних номінантів, лексичних, словотвірних, композитних, аналітичних словосполучень, фразеологічних номінантів та відфразеологічних дериватів) у певних типах парадигм та способів самовираження номінатора.

Система сумішених значень у межах певної ономасіологічної парадигми виявить також детермінованість іменування певними сферами ототожнення смислів (далі у дослідженні – протомотиваційними сферами). Через врахування виділених постфактум ознак у об'ємі поняття (сигніфікати) маскулінізмів як системи уже готових найменувань можливим буде виділити та

систематизувати антропні та неантропні сфери, що “працюють” на вербалізацію людського знання про чоловіка як об’єкт позамовної дійсності, виявити ті з них, що є найбільш активні, найбільш освоєні конкретно-чуттєвим досвідом номінатора.

Крім того, аналіз складників різних ономасіологічних парадигм з огляду на розчленованість/нерозчленованість семи чоловічої статі уможливить висновок про міру маскуліності та маскуліноцентричності кожної із парадигм у проекції на фемінінність, сприятиме виявленню чинників, що стимулюють чи, навпаки, стримують творення потійних корелятивів у досліджуваних мовах.

Насамкінець, ОП у сукупності їх інформативних потенцій можуть стати предметом зіставного опису, оскільки виявляють у своїх інформативних зонах досить чіткі підстави для зіставлення.

Розуміння ономасіологічної парадигми як системи у певний спосіб взаємопов’язаних одиниць мови дозволить здійснити комплексний аналіз таких номінаційних об’єднань у напрямку значення → знак через так зване подвійне дзеркальне відображення (віддзеркалення об’єкта номінації – чоловіка – у мові та віддзеркалення самого творця імені – номінатора – у номінанті).

3.2. Онтологія імені чоловіка у слов’янських мовах

У повсякденній, чи наївній, картині світу спосіб сприйняття має пріоритет над дійсним станом речей

Ю.Д.Апресян

3.2.1. Релятивні номінанти особи чоловічої статі у слов’янських мовах

Маскулінізми індикативного типу

Індикативні, чи загальні номінанти-маскулінізми формуються у площині природного об’єднання об’єктів іменування і спираються на стандарт класу осіб чоловічої статі. А оскільки членування з метою ідентифікації відповідає природному членуванню (істота, людина, особа чоловічої статі), то таким номінантам властивий універсальний характер: завдяки своїй гомоморфності вони можуть виступати як гіпероніми щодо інших елементів ономасіологічних парадигм маскулінізмів у будь-якій мові.

Потенційна можливість номінанта людини взагалі як імені роду позначати і особу чоловічої статі призводить до того, що денотат, який стоїть за маскулінізмами індикативного типу у вигляді конкретної

особи з певними чоловічими особливостями і характеристиками, редукується до найзагальніших параметрів: *чоловік* – *людина* (на відміну від не-людини); *чоловік* – *особа чоловічої статі* (на відміну від особи жіночої статі). Таким чином, індикативні маскулінізми у мовах включають до свого складу як номінанти з генеричним значенням (*nomina masculina sapiens generica*), так і номінанти із власне статевим, “чоловічим” значенням (*nomina masculina tantum*), звуженим до т.зв. “паспортних даних” (чоловік за статтю, принагідно за віком та за сімейним станом). Роль суб’єкта-номінатора тут визначається номінаційним завданням – ідентифікувати об’єкт (чоловіка) як представника класу та прагматичною інтенцією – вербалізувати судження, що спирається на нормативно-буттєву оцінку.

Маскулінізми nomina masculina sapiens generica

Номінаційне завдання, що стоїть перед номінатором у таких об’єднаннях, зорієнтоване на власне дескрипцію – ідентифікувати об’єкт – особу чоловічої статі – як представника роду, як предметний факт об’єктивного світу через об’єктивні класифікаційні ознаки та зв’язки (внутрішні розпізнавальні ознаки), тому основною опозицією тут виступає *людина (resp. чоловічої статі) – не-людина*.

В українській мові такими номінантами є *громадянин* ч. 2., *голова* ж. 2., *душа* ж. 2., *індивід* ч. книжн., *індивідуум* ч. книжн., *індивідуальність* ж. 2., *істота* ж., *людина* ж. 1., 2., *особа* ж. 1., *особистість* ж., *особина* ж., *особень* ч. рідко., *смертний* ч. 1., *суб’єкт* ч. 1., *постать* ж. 3. перен., *тип* ч. 5., *чоловік* ч. 3., *створіння* с. 1., *фізіономія* ж. 2. розм., *простий смертний*, *раб божий*, *жива душа*.

У російській мові до складу названої парадигми входять *гражданин* м. 2., *голова* ж. 4., *душа* ж. 3., *индивид* м. 2. книжн., *индивидуал* м. 3. устар., *индивидуальность* ж. 3., *индивидуум* м. 2. книжн., *лицо* с. 3., *личность* ж. 2., 3., *микрокосм* м. 2., *микрокосмос* м., *особа* ж. 1., *особь* ж., *персона* ж. устар., *офиц.*, *смертний* м. *высок.*, *суб’єкт* м. 1., *создание* с. 3., *существо* с., *тип* м. 5., *фигура* ж. 7. разг., *человек* м. 1., 2., *элемент* м. 4., *тварь разумная*, *божье создание (существо)*, *простой смертний*.

У чеській мові – це *hlava* ž. 6., *duše* ž. 4., *individuum* s. 1., *individualita* ž. 2., *jedinec* m. 2., *člověk* m. 1., *persona* ž. 2., *osoba* ž. 1., 2., 3., *osobnost* ž. 4., *subjekt* m. 1., *typ* m. 1., *tvor* m. 2., *stvoření* s. 2., *živá bytost*, *boží tvor*, *obyčejný kmán*.

Потенційна можливість номінантів *людина (чоловік)/ человек/ člověk* іменувати і особу чоловічої статі знаходить вираження у спільному номінаційному значенні ОП *чоловік* як представник класу *людина розумна*. Складники ОП засвідчують, крім інтегральних,

цілий ряд диференційних ознак у площині сигніфіката, що додатково об'єктивно характеризують чоловіка як людину у межах світоглядної норми – відбитку у стисло-повсякденній формі соціально-історичного досвіду лінгвокультурної спільноти у розумінні об'єктивних рис чоловіка як людини на відміну від не-людини.

Площина сингніфікативного варіювання тут представлена диференційними семантичними ознаками:

- *екзистенція, буття* (укр./рос. *смертний висок*. 'Людина, що проходить на Землі своє життєве коло'; рос. *микрокосм (микрокосмос)* книжн. 'Человек как отражение, символ, средоточие Вселенной');

- *здатність до мислення, до пізнання світу і пізнання чоловіком самого себе* (укр. *суб'єкт* /рос. *суб'єкт* /чес. *subjekt* 'Істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності'; укр. *людина* /рос. *человек* /чес. *člověk* 'Суспільна істота, що має свідомість і володіє членороздільною мовою');

- *самоусвідомлення, дорослість* (укр. *громадянин* /рос. *гражданин* 'Доросла людина'; укр. *елемент* /рос. *элемент* 'Людина як представник певної соціальної групи, середовища');

- *окремість, індивідуальність* (укр. *індивідуум* книж. /рос. *индивидуум* книж. /чес. *individuum* 'Людина як окрема особистість'; чes. *individualita* 2. 'Vyhraněná bytost, svérázný jedinec');

- *усвідомлення себе у культурі, соціумі* (укр. *людина* /рос. *человек* /чес. *člověk* 'Суспільна істота'; рос. *личность* книж. 2. 'Человек как особь, существующая в обществе'; укр. *постать* 2. 'Особа як носій певних соціальних рис, ознак'; укр. *особистість* книж. 'Конкретна людина з погляду її культури');

Суміщені диференційні семи виявляються тут однаково значущими з огляду на таксономічну діяльність номінатора. Простір сингніфікативного варіювання обмежений, таким чином, основними класифікаційними рисами 'чоловік як homo sapiens – людина розумна'. Ці риси як ознаки номіната є об'єктивними, суттєвими для його ідентифікації.

Сприйняття об'єкта-чоловіка у сукупності його загальних класифікаційних ознак – мотивів номінації через систему онтологічних асоціацій за суміжністю проектується на протомотиваційні сфери ототожнення смислів, які у такому випадку не виходять за межі даного класу, – це сфери предметні антропні та предметні неантропні з відповідними протомотиваційними моделями:

предметна неантропна протомотиваційна сфера:

чоловік ← істота (укр. *істота, особина, особ, створіння, жива душа*, рос. *создание, существо*, чes. *tvor, stvoření, živá bytost*);

чоловік ← боже створіння (укр. *боже створіння*, рос. *божье сознаніе (существо)*, чес. *boží tvor*);

чоловік ← індивід (укр. *індивід, індивідуум*, рос. *индивид, тип*, чес. *individuum, jedinec*);

чоловік ← елемент світобудови (рос. *микрокосм, микрокосмос, элемент*);

предметна антропна протомотиваційна сфера:

чоловік ← боже творіння “за образом і подобою” (укр. *раб божий, смертний*, рос. *тварь разумная, смертный*);

чоловік ← людське тіло (соматизм) (укр. *голова, постать, фізіономія*, рос. *голова, лицо, фигура*, чес. *hlava*);

ментальна антропна протомотиваційна сфера:

чоловік ← ментальна субстанція (укр. *душа*, рос. *душа*, чес. *duše*);

чоловік ← індивідуальність (укр. *індивідуальність, особистість*, рос. *личность, персона*, чес. *individualita, osobnost*).

Асоціативний онтологічний зв'язок у наведених прикладах виявляється зорієнтованим на форми змісту потенційних мотиваторів індикативного імені чоловіка і реалізується за внутрішніми розпізнавальними ознаками; ці “потрібні” ознаки містять ВФ мотиваторів, представлених у протомотиваційних моделях. Такі “потрібні” ознаки потенційно можуть виражати уже існуючі у мові імена-мотиватори, які утворюють зону перетину спільного асоціативного мотиву – мотивант. Мотиватори виявляються прийнятними для реалізації номінаційного завдання – ідентифікації чоловіка як людини розумної та прагматичної інтенції – висловлення судження з інформативно-класифікаційною метою (напр., *микрокосм, микрокосмос* ‘Мир малых величин (молекул, атомов) по своей природе напоминающих устройство Солнечной системы и Вселенной’ => система асоціацій за суміжністю: *мир элементов мироздания* → *элемент мироздания* → *человек как элемент Вселенной* → 2. книжн. ‘Человек как отражение, символ, средоточие Вселенной’; *тварь* ‘Всякое живое существо’ => система асоціацій за суміжністю: *тварь божья (божье творение)* → *тварь разумная* ‘Человек в отличие от животного’).

Переважна більшість індикативних маскулінізмів є номінантами опосередкованими, однак у наведеній парадигмі представлена і незначна кількість прямих номінантів із транспонованим мотиватором як основною чи кореневою морфемою (укр. *істота* → те, що існує → жива особина, людина чи тварина → *істота взагалі чи особа чоловічої статі, зокрема*; чес. *stvoření* → to, co je stvořeno → *jakýkoliv tvor, resp. i živý* → *člověk nebo zvíře* → *člověk jako rozumné stvoření*. Нульові

протомотиваційні моделі виявляють номінанти з гіпер-гіперонімічним значенням – укр. *людина*, рос. *человек*, чес. *člověk*.

Сукупність протомотиваційних семантичних моделей у кожній із мов дає можливість визначити протомотиваційну структуру даної парадигми: в українській, російській та чеській мові – це предметні та ментальні сфери *чоловік* ← *істота* та *чоловік* ← *людське тіло* (*соматизм*), у російській – додатково – *чоловік* ← *елемент Всесвіту*. Цікаво, що загалом для ідентифікації фактів позамовної дійсності характерним є прямиий зв'язок із світом об'єктів. Втім, тут маємо справу із специфічною, антропометричною в усіх відношеннях сферою номінації чоловіка – людини: *людина* пізнає і ословлює світ, «приміряючи» його на себе. Світ питома неантропометричних об'єктів (*індивід*, *індивідуум*, *істота*, *особина*, *особ*, *смертний*, частково – *створіння* /рос. *индивид*, *индивидуум*, *особа*, *особь*, *создание*, *элемент*, *существо*, *боже создание* /чес. *individuum*, *tvor*, *stvoření*, *živá bytost*, *boží tvor*) стає підставою для транспозиції змісту форми у таких індикативних маскулінізмах.

Зв'язок протомотиваційних сфер з можливістю експлікації маскулінності є опосередкованим і виявляється у привативності семи маскулінності щодо архісеми 'людина взагалі'. Цей факт і є поясненням того, що такі номінанти містять переважно неекспліковану сему чоловічої статі. Наведені маскулінізми слід кваліфікувати як *nomina masculina sapiens generica* у потенційні функції *nomina masculina*. Номінантами, спеціалізованими на позначення особи чоловічої статі, є лише укр. *громадянин*, *смертний*, *раб божий*, рос. *гражданин*, *смертний*, *раб божий* та чес. *obučejný ktápn*. У них формальними маркерами маскулінності є чоловічо-особові суфікси та чоловічі родо-особові флексії субстантивованих прикметників в українській та російській мовах, у чеській маскулінність *ktápn* 'рядовий солдат' є експлікованою лексично. Однак диференційованими з огляду на сему статі вважатимемо лише ті, які узуально мають моційні кореляти: укр. *громадянин* (ж. *громадянка*), *раб божий* (ж. *раба божья*), рос. *гражданин* (ж. *гражданка*), *раб божий* (ж. *раба божья*). Усі інші номінанти слід кваліфікувати з огляду на експлікацію статі як *nomina masculine relativa* – номінанти людини, *gesp.* і чоловічої статі (укр. *індивідуальність 2*. Людина як носій індивідуальних властивостей, певних характерних ознак і рис; особистість).

Маскулінізми nomina masculina tantum

Номінаційне завдання номінатора зводиться у цьому типі номінантів до ідентифікації чоловіка за статевою ознакою. Основною

опозицією тут є *особа чоловічої статі* (чоловік) – *особа жіночої статі* (жінка). У такому об'єднанні маскулінізмів важливою виявляється як „внутрішня”, так і „зовнішня” сторона чоловіканоміната, однак загальне уявлення переводиться не у деталізований його образ, а у суму уявлень, відносно яких здійснюється ідентифікація окремих чоловіків як представників класу. Таким чином, уявлення про єдність номіната-чоловіка як факту об'єктивного світу створюється його зовнішніми та внутрішніми ознаками. І хоча тотожність самих собі істот, передусім людини, спирається на єдність особистості (духовного начала, самосвідомості, психічної структури), у будь-якій мові є номінанти, що відображають періодизацію життя [Арутюнова 1980: 178] чоловіка та його сімейний стан. Отже, „паспортом” чи „свідоцтвом про народження” чоловіка у порівнюваних мовах є номінанти

В укр. мові *дід* ч. 2., *добродій* ч. 1., *дядько* ч. 2. розм., *дядьо* ч. розм., *дядя* ч. розм., *козак* ч. 4., *легінь* ч., *малий* ч. 4., *молодан* ч. розм., *молодець* ч. 1., *молодик* ч. 1., *муж* ч. 2. заст., уроч., *мужчина* ч. розм., *отрок* ч. 1. заст., *парубок* ч. 1., 2., *підліток* ч., *старець* ч. 1., *старик* ч. 1., *старук* ч. розм., *хлоп* ч. 2., *хлопець* ч. 1., *хлопчак* ч. розм., *хлопчик* ч., *чоловік* ч. 1., 2., *юнак* ч., *чолов'яга* ч. 1., 2. розм., *літній чоловік*, *молодий чоловік*, *сильна стать*, *старий парубок*, *старший чоловік*.

У рос. мові *дед* м. 2. разг., *дедушка* м. 2. разг., *дяденька* м., *дядя* м. 2., *малець* м. прост., *мальий* м. 1. прост., *мальчик* м. 1., *молодець* м., *муж* м. 1., 2. уст., *мужик* м. 2. разг., *мужчина* м. 1., *мужчина* м. 1., 2., *отрок* м. 1. устар., *высок.*, *парень* м. 1. разг. 2. прост., *парнишка* м. разг., *парубок* м., *пацан* м. прост., *старець* м. 1. *высок.*, *старик* м. 1., *старина* м. 1. разг., *хлопец* м. 1. прост., *юнец* м., *юноша* м., *молодой мужчина*, *немолодой мужчина*, *пожилой мужчина*, *сильный пол.*

У чес. мові *člověk* м. 2., *děd* м. 3. *kniž.*, *garson* м. 1. *zast. hovor.*, *hoch* м. 1., *holec* м. 1., *chasník* м. 1., *chlapče* s. об., *chlapec* м. 1., *jinoch* м., *junec* м. 1., *junek* м. *zast.*, *junoš* м. *zast.*, *kluk* м., *manžel* м. 1., *mládek* м. *kniž.* a *zast.*, *mládek* м. 3., *mládenec* м. 1., 2., *mládk* м. 1., *muž* м. 1., 4., *mužák* м. об., *mužský* м. 1., *pacholek* s. 1., *pán* м. 6., *panic* м. 2. *zast.*, *stařec* м. 1., *stařina* *ž.*, *strýc* м. 2., *výrosteck* м., *Adamovo pohlaví*, *mladý pán*, *silné pohlaví*, *starší pán*, *starý mládenec*, *starý mladý*, *starý pán*.

Складові наведених парадигм інтегрують у порівнюваних мовах на підставі номінаційного значення 'чоловік як особа чоловічої статі'. Периферійна зона сингніфікативного значення покривається за рахунок додаткових об'єктивних характеристик, що сприяють ідентифікації об'єкта-номіната:

• *вік* (укр. *молодан* розм. 'Молода неодружена людина; парубок'; *підліток* 'Хлопчик 12-16 років – перехідного віку між дитинством та юнацтвом'; рос. *юноша* 'Лицо мужского пола в возрасте, переходном от отрочества к возмужанию'; *старик* 1. 'Мужчина, достигший старости'; чes. *výrostek* 'Dospívající hoch'; *holec* 1. 'Mladý, ještě bezvously muž; bezvously mladík');

• *сімейний стан* (укр. *молодець, молодан* розм. 'Молодий неодружений чоловік; парубок'; *чоловік* 'Одружена особа чоловічої статі відносно своєї дружини'; рос. *муж* 'Мужчина по отношению к женщине в браке'; чes. *garson* 1. 'Neženať muž, starý mládenec'; *panic* 2. 'Neženať, často nemladý muž').

Суміщення значень відбувається за суттєвими ознаками, які є частиною дескриптивного компонента денотативного значення, за ознаками – властивостями, що є не лише суттєвими, а й обов'язковими, адже будь-яка особа чоловічої статі може бути ідентифікованою за віком (дитинство – юність – зрілість – старість) та сімейним станом (одружений – неодружений), що виступають у даному разі ознаками нормативно-буттєвими та суспільно значущими.

Інтегральні та диференційні суміщені ознаки номінантів корелюють із номінаційними ознаками-мотивами, які у даному типі парадигм виявляються симетричними. Переважна більшість номінантів мають у основі іменування не окрему, а комплексну ознаку (укр. *дядя* 2. 'Дорослий чоловік взагалі' /рос. *старик* 1. 'Мужчина, достигший старости' /чes. *výrostek* 'Dospívající hoch').

Вибір імені у такому об'єднанні маскулінізмів зорієнтований на номінаційне завдання – ідентифікувати об'єкт як особу чоловічої статі на відміну від жіночої та прагматичну інтенцію – висловити відношення до цього факту у межах детермінант чоловічості і здійснюється через проєкцію онтологічних асоціацій на досить чітко окреслені протомотиваційні сфери – це сфери виключно антропні, як предменті, так і ознакові, з відповідними протомотиваційними моделями.

Предметна антропна протомотиваційна сфера:

чоловік ← чоловік за ступенем спорідненості та свояцтва (укр. *дід, дядько* /рос. *дядя, дяденька* /чes. *strýc, děd*);

чоловік ← чоловік за соціальним статусом (чes. *pán, panic*).

Ознакова антропна протомотиваційна сфера

чоловік ← вікова ознака:

• *юність* (укр. *підліток, юнак, козак, рос. подросток, юноша, чes. výrostek, junoš*);

• *молодість* (укр. *молодан, молодик* /рос. *малец, молодец* /чес. *mládec*);

• *зрілість* (укр. *чолов'яз* /рос. *муж* /чес. *mužák, mužský*);

• *старість* (укр. *старук, старий, старець* /рос. *старец, старик, старина, пожилой мужчина* /чес. *stařec, starý pán*).

Немотивованими у синхронії є у порівнюваних мовах маскулінізми (укр. *муж, мужчина, отрок, парубок, хлоп, хлопець, чоловік* /рос. *муж, мужчина, отрок, парень, пацан, парубок, хлопец* /чес. *člověk, kluk, hoch, manžel, jinoch, garson*).

3-поміж мотивованих маскулінізмів кількісно переважають прямі, у яких зовнішня мотивувальна ознака виражена основною чи кореневою морфемою (укр. *молодан, молодець, молодик, старук, старик, старець*, рос. *малый, малец, мальчик, юнец, юноша*, чес. *junák, junek, junoš, junec*). Опосередкована мотивувальна ознака вирізняє лише номінанти укр. *дід, дядько, дядьо, дядя* /рос. *дядя, дяденька, дед, дедушка* /чес. *děd, strýc*, що сягає сфери назв спорідненості та свояцтва, тобто тих ознак, що не є основними для ідентифікації чоловіка за статевою ознакою і які транспонуються асоціативно (за суміжністю). Загалом несуттєва ознака-рефлексія у ролі мотивувальної є у даних парадигмах нетиповою (чес. *holec* 1. *Mladý, ještě bezvousý muž, mladík* (holý = bezvousý)).

Протомотиваційні сфери маскулінізмів цього типу не виявляють значної різноманітності, протомотиваційні структури в усіх порівнюваних мовах зорієнтовані на *вік* (мотивантами тут виступають переважно транспоновані кореневі чи основні морфемні (укр. *молодець* ← молодий /рос. *стар-ик* ← старий /чес. *jun-ák* ← juný) та спорідненість і свояцтво, де прийнятною для вираження даного змісту виявляється уся форма змісту мотиватора у новій для неї функції називання (укр. *дід* 'Чоловік похилого віку' ← *дід* 'Батько батька або матері'). Чеська мова виявляє додаткову протомотиваційну модель соціальний статус: чес. *panic* 'Dospělý muž, který dosud neprožil pohlavní styk' ← *panic* 'За feud. jinoch, mládenec z vyšší (původně nejvyšší) šlechty').

Названі протомотиваційні сфери та протомотиваційні моделі виявляють максимальну прийнятність форм змісту та їх складників щодо експлікації семи маскуліності, а елементи наведених парадигм реалізують, відповідно, дві можливості транспонування мотиваторів: у номінантах немотивованих та опосередкованих форма змісту зорієнтована виключно на позначення особи чоловічої статі (укр. *муж, козак, легінь, хлопець* /рос. *мальчик, парень, дед* /чес. *manžel, hoch, chasník, garson*). У прямих за способом номінації маскулінізмах роль

експлікатора маскулінності перебирають на себе спеціалізовані афікси (чоловічо-особовий суфікс та чоловіча родо-особова флексія) (укр. *молод+ик, мал+ий* / рос. *стар+ик, мал+ый* / чес. *star+ec, muž+ák*).

На відміну від складників попередніх парадигм, для яких, як назв загальних, ознака *sexus* була практично ірелевантною, у аналізованому випадку ознака *sexus masculine* власне і виступає основною та інтегруючою. Саме тому у складі парадигм практично не представлені номінанти з нерозчленованою семою статі. Єдиним прикладом такого роду є укр. *підліток* / рос. *подросток* / чес. *výrosteček*, де сема статі не актуалізується ('хлопець або дівчина 12-16 років'). Усі інші номінанти містять експліковану сему статі або на лексичному рівні транспонованої форми змісту (вони кількісно переважають) укр. *дядько, дід, муж, мужчина, парубок, хлопець* / рос. *дядя, дед, муж, мужчина, мальчик, молодец, мужик парубок, юнец, юноша, хлопец* / чес. *chlapec, kluk, děd, hoch, mládec, panic, strýc*, або на рівні „лексичних морфем”, спеціалізованих на позначення особи чоловічої статі за наявності жіночого корелята. Так, спеціалізовані суфікси містять рос. та укр. *отрок-Ø* (ж. *отроковиця/отроковица*), укр. *юн-ак* (ж. *юн-ка*), рос. *стар-ик* (ж. *стар-уха*), чес. *pán* (ж. *pan-i*), чоловічородові флексії виявлено у субстантивованих прикметників укр. *мал-ий* 'хлопчик-підліток' (ж. *мал.-а* 'дівчинка-підліток'), *стар-ий* (ж. *стар.-а*), та специфічний чеський маскулінізм *mužsk-ý* 'чоловік' за наявності ж. *žensk-á* 'жінка'.

Зауважимо, що у чеській мові з її регулярним творенням моїйних жіночо-особових форм від чоловічих номінанти *junec, junák, jinoch, mládec, mládek, mládenec, mladík* на перший погляд мають виразні формальні ознаки маскулінності – спеціалізовані чоловічо-особові суфікси, однак узуальних моїйних корелятів чеська мова не фіксує – це номінанти *masculina tantum*.

Загалом же експлікація семи *sexus masculine* у складових наведених парадигм ґрунтується на суто зовнішніх (фізичних та фізіологічних) чинниках. Ядром аналізованої парадигми є зовнішній фізичний та фізіологічний аспекти, що і зумовлює вибір форми номінанта як представника даного класу об'єктів. Аналіз наведеної парадигми виявляє виразні риси універсалізму у виборі форми змісту номінантів через звернення до природного та практично членованого об'єктивного світу. Чинники вибору тут є максимально раціональними, об'єктивними. Однак у характеристиках предметів з їх об'єктивних сторін присутній завжди і суб'єктивний момент, що полягає у самому факті вибору у якості основи номінації однієї із рівних за об'єктивною значущістю рис позначуваного [Варина 1976:

236]. Водночас власне виділені ознаки, що їх покладено у основу номінації, є об'єктивними. З цього ж приводу Ш.Баллі зауважував: "...не буває ані абсолютно раціональних, ані абсолютно емоціональних мовленневих актів... Значення мають лише пропорції, у яких вони представлені" [Баллі 1961: 188]. Таке розуміння є актуальним не лише щодо мовленневої, але і щодо мовотворчої діяльності номінатора.

Пропорція, про яку говорив Ш.Баллі, як нам уявляється, залежить від номінаційного завдання, а воно, в свою чергу, не є одномірним, завжди чітко розмежованим (ідентифікувати, інформувати, характеризувати, кваліфікувати чи вербалізувати емоції): номінатор як мовна особистість із своїм внутрішнім світом іменує номінат – чоловіка із його внутрішнім світом. І об'єкт, і суб'єкт оцінки передбачають існування обох факторів – і об'єктивного, і суб'єктивного. Так, суб'єкт, оцінюючи чоловіка взагалі у його проявах з огляду на нормативно-буттєві детермінанти маскуліності, може виражати і своє суб'єктивне ставлення до об'єкта оцінки з огляду на ці детермінанти як систему раціональних оцінок, у якій позначені властиві об'єкту ознаки. Так на власне ідентифікацію чоловіка нашаровується емоційна оцінка. Підставою для включення такого роду маскулінізмів до індикативних, загальних номінантів особи чоловічої статі є статус емоційної оцінки як такої, що супроводжує логіко-предметну інформацію, передаючи емоційне відношення до об'єкта в цілому, у сукупності його індикативних класифікаційних ознак.

Індикативно-оцінні маскулінізми

Маскулінізми індикативно-оцінного типу – це загальні номінанти особи чоловічої статі, у яких суб'єктивно-оцінне відношення номінатора нашаровується на усю дескриптивну сферу ідентифікації, утворюючи відносно окремі плани номінації. Емоційна реакція суб'єкта оцінки тут спирається на стандарт класу – систему уявлень про чоловіка щодо загальнолюдських його якостей та проявів і реакцій соціуму на відхилення від них у кількісному та якісному відношенні як на аномалії. Основною опозицією є схвалення – несхвалення (засудження) таких відхилень від нормативно-буттєвих стандартів.

В укр. мові ономасіологічну парадигму маскулінізмів індикативно-оцінного типу складають *птах* ч. 2. перен., розм., ірон., *птаха* ж. 2. перен., розм., ірон., *пташка* ж. 2. перен., розм., ірон., *птиця* ж. 2. перен., розм., ірон., *суб'єкт* ч. 5. розм., *тип* ч. 6. знев., *типик* ч. розм., знев., *фрукт* ч. 2. перен., знев., *цабе* с. 2. перен., розм., *цяця* ж. 2. перен., розм., ірон., *шишка* ж. 2. перен., ірон., *штука* ж. 4. розм.,

важлива (важна, не проста) птиця перев. ірон., велика цяця перев. ірон., велике цабе ірон.

У рос. мові це номінанти *башка* ж. прост., одобр., *голова* ж. 2. одобр., *подарок* м. 2. разг., неодобр., *птиця* ж. 4. разг., ірон., *суб'єкт* м. 5. разг., пренебр., *тип* м. 6. разг., пренебр., *фрукт* м. 2. прост., пренебр., *штука* ж. 6. устар., ірон., *штучка* ж. 2. разг., неодобр., *екземпляр* м. 3. прост., неодобр., *человечина* м. разг., пренебр., *важная птиця* ірон. *венец творения* одобр. и неодобр., *соль земли* ірон., *царь природы* ірон.,

У чес. мові - *exot* м. 2. *žert* п. ірон., *individuum* с. 2. *hanl.*, *kus* м. 2. *hanl.*, *kvítek* м. 2. *žert* п. ірон., *kvítko* с. 2. *žert* п. ірон., *osoba* ж. 2. об., *hanl.*, *prezent* м. 2. об., *hanl.*, *ptáček* м. 2. *hanl.*, *pták* м. 2. *hanl.*, *subjekt* м. 4. *hanl.*, *koruna tvorstva* ірон., *vzácný pták* ірон.

Спільним номінаційним значенням, що об'єднує маскулінізми 'чоловік за відношенням до „нормальних” людських якостей', у порівнюваних мовах є 'дивний щодо нормальних людських якостей'. Практично усі номінанти фіксують ті чи інші відхилення від нормальних якостей у бік „дивності” – невідповідність тому, яким має бути чоловік відносно детермінант маскулінності як людина взагалі і як особа чоловічої статі. Таке оцінне відношення відображає відношення між суб'єктом-номінатором, у свідомості якого присутня концептуальна картина світу, і об'єктом-номінатом, наділеним комплексом властивостей, про який у суб'єкта є власна думка. „Дивність” вочевидь ґрунтується на опозиції „свій” – „чужий”, точніше – „інший”. Тут інший, не такий, як належить, оцінюється негативно через опозицію „нормальний” – „дивний”.

У межах складників парадигм сумішеними виявляються диференційні семи, що окреслюють межі модусу аномальності щодо стандарту буття речей:

- наявність дивних, незрозумілих рис (укр. *тип* 6. знев. 'Людина з дивними чи негативними рисами'; рос. *экземпляр* 3. прост., неодобр. 'Человек, вызывающий неодобрение, удивление по поводу странных качеств, поведения'; чес. *exot* 2. *žert.*, ірон. 'Kdo má podivné, nezvyklé, zvláštní chování, způsoby');

- наявність дивних, негативно оцінюваних рис (укр. *фрукт* 2. перен, зневажл. 'Про людину з негативними рисами'; рос. *суб'єкт* 5. разг., пренебр. 'Человек с отрицательными свойствами характера; темная, подозрительная личность'; чес. *prezent* 2. об., *hanl.* 'Nehodný, nevtaný, podařený člověk');

- наявність дивних, кількісно надмірних щодо норми ознак (рос. *голова* 2. одобр. та *башка* 2. прост., одобр. 'О человеке чрезвычайных

умственных способностей, ума, изобретательности'; чes. *hlava 6. Nadáný, chytrý člověk*).

Специфічний характер таких номінантів передусім визначає принцип, за яким реалізується номінаційний процес: це загальні номінанти за характерною, але узагальненою ознакою 'дивний, не такий, як слід'.

Наведені ознаки є частиною дескриптивного значення і водночас частково мають вихід в оцінну частину денотата (оцінне значення), при цьому вони залишаються ознаками – об'єктивними властивостями, ознаками–аномаліями, що викликають емоційну реакцію номінатора.

Ознака 'дивний' у світосприйманні номінатора як поліознакової особистості проектується на нормативно-буттєву оцінку, яка передбачає відповідність проявів узагальнених характеристик особи чоловічої статі „нормальному” стану буття речей.

У основу іменування тут покладено номінаційні ознаки-рефлексії, що є несуттєвими з огляду на ідентифікацію. Це ознаки приписувані об'єкту суб'єктом, які, власне, і відображають зв'язок форми цього класу номінантів з іншим класом і є за характером дифузними – 'чоловік з дивними, незрозумілими рисами характеру'. Опосередкованість зв'язку між формою змісту і змістом наведених номінантів має безпосередній вихід у спосіб номінації – це опосередковані номінанти, у яких мотиваційна ознака позначена асоціативно, через метафоричні зв'язки, що спираються на „категоріальну помилку”.

Бачення іншості, дивності об'єкта вербалізується шляхом співвіднесення загальних ознак особи чоловічої статі із протомотиваційними як антропними, так і неантропними предметними сферами з відповідними протомотиваційними моделями.

Предметна неантропна протомотиваційна сфера:

чоловік ← орнітонім (гіперонім) (укр. *птах, птаха, пташка, птиця, важлива (важна, не проста) птиця* /рос. *птица, важная птица* /чes. *pták, ptáček, vzácný pták*);

чоловік ← фітонім (гіперонім) (укр. *фрукт* /рос. *фрукт* /чes. *kvítko, kvítek*);

чоловік ← предмет

- неочікуваний (рос. *подарок* /чes. *prezent, exot*);
- одиничний (укр. *штука, шишка* /рос. *штука, штучка, екземпляр* /чes. *individuum*).

Антропна протомотиваційна сфера у такому об'єднанні маскулінізмів виявляє моделі

чоловік ← людина взагалі (укр. *тип, суб'єкт* /рос. *тип, субъект, человечина* /чес. *subjekt*);

чоловік ← ієрархічний статус людини у системі світобудови (рос. *царь природы, венец творения, соль земли* /чес. *koruna tvorstva*);

чоловік ← соматизм (рос. *голова, башка*).

Таким чином, протомотиваційна структура таких об'єднань маскулінізмів у порівнюваних мовах виявляє ряд спільних та відмінних рис: протомотиваційні моделі неантропної сфери є спільними в усіх мовах, у межах антропних протомотиваційних моделей виявляються відмінності (укр. мова не містить моделі *чоловік* ← *ієрархічний статус людини у системі світобудови*; модель *чоловік* ← *соматизм* представлена лише у російській мові). Крім того, протомотиваційні сфери аналізованих маскулінізмів виявляють чіткі зони перетину із протомотиваційними структурами загальних номінантів чоловіка саме у антропних їх проєкціях.

Форми змісту мотиваторів, що виявляються на кінцевих відрізках протомотиваційних моделей, визнаються номінатором придатними для вербалізації проявів чоловіка як людини взагалі з елементами емоційно-оцінної характеристики, оскільки мотиватори містять реальну чи потенційну семантичну ознаку 'одиничний', 'штучний': (укр. *штука* 4. розм. 'Людина, яка має незвичайні якості, є загадкою для оточуючих, відрізняється чимось незвичайним' ← *штука* розм. 'Взагалі яка-небудь річ як окремий предмет, явище, обставина'; рос. *фрукт* 2. прост пренебр. 'О человеке с отрицательными качествами' ← *фрукт* 1. 'Съедобный сочный плод некоторых деревьев и кустарниковых растений'; чес. *kus* ob. hanl. 'Člověk, který má podivné, nezvyklé, příliš zvláštní chování a názory' ← *kus* 'Jednotlivý samostatný předmět jistého druhu'. Маскулінність тут є імплікованою (такі номінанти можуть іменувати і людину, і чоловіка, і жінку).

Номінаційна розрізнявальна ознака, що набуває статусу ономасіологічного мотива, є у наведених маскулінізмах дифузною, комплексною – 'дивний, аномальний, не такий, як усі' і значною мірою суб'єктивною. Точкою відліку емоційної оцінки є стереотип як індикатор цінності такого прояву особи чоловічої статі у суспільному сенсі → не складає цінності для суспільства → погано.

У системних об'єднаннях маскулінізмів індикативного типу спостерігається й інший різновид відношення – не емоційно-оцінного, як у попередніх прикладах, а афективно-оцінного, що також спирається на дескриптивний компонент маскулінізмів, які, несучи на собі класифікуючу об'єктивну інформацію про світ, позначені почуттям-враженням, емоціями, що виражають не власне оцінку, а

симпатію чи антипатію суб'єкта-номінатора щодо іменованого об'єкта. Точкою відліку у таких мовних представленнях емоцій є квазістереотип як ярлик. Але якщо у власне афективах він не проектується на дескриптивну частину, перебуваючи у царині фонових знань, то у цьому специфічному з огляду на оцінне відношення об'єднанні номінантів емоційна реакція фіксується саме на дескриптивному тлі.

В укр. мові до складу названої парадигми увійдуть маскулінізми типу *masculine tantum* *дідисько* ч. збільш., *дідище* ч. збільш., *дідок* ч. зменш.-пестл. *дідошок* ч. зменш.-пестл., *дідуга* ч. збільш., *дідуган* ч. збільш., *дідунь* ч. зменш.-пестл., *дідуньо* ч. зменш.-пестл., *дідусь* ч. зменш.-пестл., *дядечко* ч. зменш.-пестл., *дядьо* ч. зменш.-пестл., *дядя* ч., *козак* ч. 4.,5. схвал., *козарлюга* ч. збільш., *козаченко* ч. нар.-поет. пестл., *козачище* ч. збільш., *козачок* ч. зменш.-пестл., *легіник* ч. зменш.-пестл., *молодик* ч. 1. нар.-поет., *мужичище* ч. знев. збільш., *мужичок* ч. зменш., *мужлан* ч. знев., *парубище* ч. збільш., *парубійко* ч., *пацан* ч. фам., *пацяня* ч. фам., зменш.-пестл., *стариган* ч. знев., *старигань* ч. фам., *старик* ч. фам., *старичок* ч. пестл., *старушок* ч. пестл., *старцюга* ч. знев., *старчик* ч. зменш.-пестл., *хлопя* ч. розм. пестл., *хлоп'яга* ч. збільш., *хлоп'я* с. зменш.-пестл., *хлоп'як* ч. розм., *хлоп'ятко* с. пестл., *хлоп'ятчко* с. пестл., *хлопак* ч. фам., *хлопійко* ч. розм. пестл., *хлопко* ч. розм., пестл., *хлопцюга* ч. збільш., *хлопцюга* ч. розм. збільш., *хлопчатко* с. зменш.-пестл., *хлопчєня* с. зменш.-пестл., *хлопчинка* ч. зменш.-пестл., *хлопчисько* ч. знев., *хлопчикок* ч. зменш.-пестл., *хлопчище* ч. збільш., *чолов'яга* ч. збільш., *чоловічина* ч. розм. фам., *чоловічисько* ч. збільш., *чоловічище* ч. збільш., *чоловічок* ч. зменш.-пестл., *лицар без страху і догани*.

У російській мові такими номінантами є *дедка* м. разг., ласк. и уничиж., *дедок* м. разг., уничиж. и ласк., *дедуля* м. разг., ласк., *дяденька* м. разг., ласк., *дядька* м. 1. разг., уничиж., *дядюшка* м. разг., ласк., *мальчик* м. разг., неодобр., *мальчонка* м. разг., уменьш.-ласк., *мальчуган* м. разг., ласк., *мужик* м. 2. прост., одобр. и неодобр., *мужичина* м. прост., неодобр. и одобр., *мужичишка* м. разг., уничиж., *мужичок* м. разг., уменьш.-ласк., *мужичонка* м. разг., уничиж., *мужлан* м. прост., неодобр., *мужчина* 3., *паренек* м. ласк., *парень* м. фам., *парнишка* м. разг., одобр., *парнище* м. прост., *парнюга* м., *парняга* м. прост., фам., *паря* м. разг., ласк., *пацан* м. прост., *старикан* м. разг., шутл., *старина* м. разг., фам., *старичина* м. разг., уничиж., *старичишка* м. разг., уничиж., *старичок* м. ласк., *старичонка* м. разг., уничиж., *старье* с. 2. прост., пренебр., *стрикашка* м. разг., уничиж., *хлопец* м. разг., *хлопчик*

м. разг. уменьш.-ласк., *настоящий мужчина, рыцарь без страха и упрека*.

У чеській мові складниками такої ОП є *děda* м. expr., *dědáček* м. zdrob., *dědáněk* м. zdrob., *dědeček* м. 1. expr. zdrob., *dědek* м. 3. expr. hanl., *dědík* м. zdrob., *dědour* м. expr., hanl., *dědous* м. expr., hanl., *dědouš* м. expr., hanl., *dědoušek* м. zdrob., *dědula* м. expr. n. hanl., *dědura* м. expr., hanl., *hoch* м. 2.expr., *hošánek* м. expr., *hošek* м. expr., zdrob., *hošíček* м. zdrob., *hošík* м. zdrob., *hošínek* м. expr., *chlap* м. 2.expr., hanl. zhrub. n. expr. přízn., *chlapák* м. expr., *chlapčík* м. expr., *chlapčok* м. expr., *chlaspisko* м. expr. *chlapec* м. expr., *chlapeček* м. expr., *chlápek* м. ob. expr., *chlapíček* м. 1. expr. zdrob., *chlapík* expr., *chlapina* expr., *chlapisko* expr., hanl., *jonák* м. expr., *junák* м. 1. expr., *klouče* s. expr., hanl., *klouček* м. zdob., hanl., *kloudera* м. žert., *klouďera* м. žert., *klučina* м. expr., *klučisko* s. expr., *kluk* м. 2. expr., *mládec* м. expr., *mladoch* м. 1. expr. n. hanl., *mladoň* м. bas., zast., *moloděc* м. expr., *mužátko* s. expr., *mužisko* s.expr., *mužština* м. zast., hanl., *ogarisko* s. expr, *paňátko* s. zast., expr., zpr. hanl., *paneček* м. 1. zdrob., expr., *páneček* м. 1. zdrob., expr., *paniček* м. zdrob., expr., *pániček* м. zdrob., expr., *starouš* м. 1. expr., *starý* м. 2. ob.expr., *stařeček* м. expr., zdrob., *stařešina* м. expr., *stařík* м. expr., *strýc* м. 2. hanl., *staroch* м. expr., hanl., *hromský chlap* expr., nepřizn., hanl. n. expr., přízn., *kluk miliónská* expr. přízn. n. nepřizn., *miliónský chlapík* (*chlap, kluk*) přízn. obdiv., *pravý (celý) muž* expr., přízn., pochv., *rytíř bez bázně a hany* kniž., přízn. n. žert., iron.

У межах наведених парадигм спільним номінаційним значенням залишається значення 'особа чоловічої статі'. Емоційну реакцію номінатор висловлює на квантитативні модифікації диференційних ознак, що не виходять за межі сингніфіката. Суміщення значень тут відбувається за кількісно-параметричними диференційними семами:

- вік (укр. *дідошок, молодан, старигань* /рос. *дедка, мальчонка. старикан* /чес. *hošík, dědula, mladoch*);

- чоловічість (укр. *молодик* нар.-поет. 'Статний, здоровий чоловік міцного складу, здорового вигляду'; рос. *мужик* 2. одобр. 'Мужчина, наделенный мужественностью, отвагой, твердостью'; чес. *chlapák* expr. 'Muž mající náležité vlastnosti (velikost, sílu, zdatnost, dovednost atd.) ve velké míře');

Наведені диференційні ознаки 'вік' та 'чоловічість' є ізоморфними мотивувальним зовнішнім ознакам, причому перша з них є суттєвою, об'єктивно властивою денотату чітко окресленою ознакою, друга ознака – 'чоловічість' – є суттєвою, однак приписуваною денотату лінгвокультурними еталонними уявленнями соціуму щодо суто „чоловічих” характеристик, причому ознакою

переважно комплексною (рос. *мужчина* 3. 'Лицо мужского пола, отличающееся мужеством, отвагой, твердостью'; укр. *козак* 5. 'Відважний, завзятий, хоробрий чоловік'; чes. *chlap* 2. 'Muž, zpravidla vyspělý a silný; mužský').

Сферами ототожнення цих ознак із формами змісту мотиваторів, потенційно придатних для їх вербалізації, у межах маскулінізмів наведеної парадигми стали:

ознакова антропна протомотиваційна сфера:

чоловік ← вікова ознака (укр. *молодик, старичок, старигань* /рос. *мальчонка, старичина* /чes. *mládec, mladoň, junák, starouš*);

предметна антропна сфера:

чоловік ← чоловік як уособлення рис "чоловічості" (укр. *козаченько, легіник* /рос. *мужичонка, парняга* /чes. *chlapisko, klouděra*);

чоловік ← чоловік за віковою ознакою (укр. *дідисько, дядечко, парубійко, пацяня, хлоп'я, чоловічина* /рос. *дедуля, мужичина, паренек* /чes. *dědouš, hošánek, chlapčik, klučina, mužisko, hromský chlap, miliónský kluk*);

чоловік ← чоловік за соціальним статусом (чes. *paneček, paniček, paňátko*).

Так, протомотиваційну структуру з огляду на ословлення даного фрагменту дійсності 'чоловік' склали у мовах загалом сумірні протомотиваційні моделі (чеська мова, крім того, виявляє модель *чоловік ← чоловік за соціальним статусом*).

Номінаційне завдання ідентифікувати об'єкт та прагматична інтенція – вербалізувати афективну оцінку кількісно-параметричних видозмін ознак⁴⁹ вище чи нижче еталонної "планки" з метою впливу на номінат своїм почуттям-враженням проєктується, відповідно, і на спосіб номінації. Переважна більшість маскулінізмів цього типу є у порівнюваних мовах прямими, у яких мотиватор вербалізований транспонованою кореневою морфемою, а кількісно-параметричні характеристики, якщо виражають почуття-відношення, – відповідним афіксом (укр. *дідунь, легіник, парубище, хлопчинка, чоловічище* /рос. *дядька, мальчуган, мужлан, старина* /чes. *dědáček, chlapčok, klouděra, ogarisko, stařešina*). Як опосередковані номінанти слід кваліфікувати маскулінізми укр. *козак* /рос. *мужик, мужчина, парень, хлопец* /чes. *hoch, chlap, kluk*, у яких мотивувальна ознака позначена асоціативно,

⁴⁹ Поняття інтенсивності у роботі трактується у широкому плані, під неї підводяться не лише відмінності у мірі вияву ознаки, але і, за Ш.Баллі, „усі відмінності, що зводяться до категорії кількості, - величина, цінності, сили і т.п. без огляду на те, чи йдеться про конкретні уявлення, чи про абстрактні ідеї" [Баллі 1961: 202].

через транспозицію форми змісту уже представленого у мові номінанта, який потенційно таку транспозицію уможлиблює.

Окреслені форми змісту потенційних мотиваторів, таким чином, виявилися цілком прийнятними для вербалізації емоційно-афективної реакції номінатора на кількісно-якісні прояви чоловічості з боку суб'єкта іменування. Експлікатором емоційних реакцій номінатора у межах наведених ОП, як уже зазначалося, виступають суфікси суб'єктивної оцінки, причому у суфіксальних дериватах тут далеко не завжди міститься підстава для суб'єктивно-модального відношення номінатора у формі самого афікса: пор. укр. *мужчище* (-ищ (е) – знев. збільш. ↔ *козачище* (-ищ (е) – збільш., схвальн.; рос. *мужчишка* (-ишк (а) – разг., унічижит. ↔ *парнишка* (-ишк (а) – разг., ласк.; чес. *mužisko* (-isk(o) – ехрг., hanl. ↔ *chlapisko* (-isk(o) – ехрг., přízn. ↔ ехрг., hanl., zhrub. Загальна емоційна реакція номінатора тут зумовлюється складними номінаційними операціями взаємодії семантики твірної основи як комплексного уявлення концептуальної та мовної картини світу (пор. *козак* → *козачисько* (емоційний +) та *старий* → *старцюга* (емоційний -) з семантикою афіксів суб'єктивної оцінки.

У рядах номінантів із спільним мотиватором суміщення емотивних реакцій може бути як симетричним (укр. *козак*, *козарюга*, *козаченько*, *козачище*, *козачина* – схвалення, так і асиметричним, включаючи і протилежні почуття-переживання (чес. *chlap ob.*, ехрг. *přízn.* 'Muž vůbec (zvl. v kladném smyslu), muž řádný, statečný, zdatný, spolehlivý' ↔ ехрг., hanl., zhrub. 'Muž povahy špatné, jednající nepěkně'). Виняток складає рос. номінант *пацанка* ж. прост. (у якому сема статі нейтралізується, а сема віку, навпаки, виходить на перший план), що позначає особу жіночої статі підліткового віку без будь-яких додаткових оцінок – 'Те саме, що й дівчинка'.

Для номінантів-складників зазначених ОП ознака *sexus masculine* є релевантною і експлікується лексично (укр. *козак*, *легінь*, *хлопець* /рос. *парень*, *хлопец*, *мужчина*, *мужик* /чес. *hoch*, *chlap*, *kluk*), або лексично і граматично (укр. *легін* + *ик* /рос. *парен* + *ек* /чес. *klouč* + *ек*), або лише граматично, за допомогою чоловічо-особового афікса (укр. *стар* + *ик* /рос. *стар* + *ин(а)* /чес. *star* + *ік*). Як номінанти *masculina tantum*, елементи наведених парадигм виключають навіть потенційну можливість творення моційних корелятивів (укр. *хлопець*, *козачище*, *стариган* /рос. *мальчик*, *парень*, *мужичонка*, *мальчонка*, *паренек* /чес. *junák*, *hoch*, *muž*, *chlapisko*).

Наявність у мовах номінантів на позначення жінки – укр. *хлопчурниця* /рос. *мужатка* /чес. *hošice*, *hošánka*, *klučice*, *mužatka* – є прикладом вербалізованої маскулінізованої фемінінності – це

іменування жінки як носія виразно “нежіночих” характеристик: зовнішності (рос. *мужатка* /чес. *mužatka, muženka*), поведінки (чес. *hošice, hošánka, klučice*), специфічних стосунків із протилежною статтю (укр. *хлопчурниця*). Такі фемінативи не мають відношення до потужних протиставлень у перебувають у іншій площині оцінки (у даному разі – виразно негативної).

Мовний матеріал свідчить, що у виборі мотиваторів з метою ословлення проявів маскуліності такого типу чітко простежуються певні тенденції – усі форми номінантів цієї ОП формально збігаються з маскулінізмами ОП¹ номінанти чоловіка за ознакою *sexus masculine*, носіями ж параметричної семи є у переважній більшості випадків демінутивні та авгментативні суфікси, що у складній взаємодії із мотиваційною основою є лише підставою для емоційної реакції номінатора (пор. *козак, козарлюга, козаченько*).

Загалом же маскулінізми індикативного типу виявляють ряд спільних ознак. Номінатор у системі індикативних маскулінізмів виступає суб'єктом суджень про особу чоловічої статі як представника класу та його проявів і зв'язків у об'єктивному світі. Однак судження про світ зовсім не „відчужуються” від суб'єктів іменування, як вважає В.М.Телія [Телія 1986: 10]: номінатор як особистість тут у межах номінаційного завдання (ідентифікувати) та прагматичної інтенції (повідомити судження про об'єкт і його прояви відповідно до стандарту буття речей) активно здійснює цілий ряд номінаційних операцій і вибір імен із можливих фрагментів протомотиваційних структур, потенційно придатних для узгодження смислів саме на підставі судження про світ як систему нормативно- буттєвих детермінант маскуліності. Міра „активності” номінатора у цій сфері маскулінізмів буде нижчою, ніж у інших типах номінантів, однак і тут номінатор виступає передусім як носій світоглядних детермінант чоловічості і оцінює прояви об'єкта у межах цих детермінант, висловлюючи прийнятними мовними засобами своє ставлення до будь-яких нормальних та аномальних їх проявів.

Загальновизнаним є факт, що для ідентифікації номінатів є характерним прямий зв'язок із світом об'єктів. Однак функція ідентифікації виявляється однаково властивою як номінантам людини взагалі, що можуть одночасно позначати і чоловіка, так і номінантам *masculina tantum*. Перша група номінантів виявляє опосередкований зв'язок із світом об'єктів шляхом актуалізації внутрішніх мотивувальних ознак (цими об'єктами є імена живої природи взагалі), друга група – *masculina tantum* – виявляє прямий зв'язок із світом об'єктів на шляху ідентифікації чоловіка на відміну від жінки через

активізацію переважно зовнішніх (фізичних та фізіологічних) ознак особи чоловічої статі.

Специфічні типи парадигм індикативних маскулінізмів з елементами оцінки, які виявлено у цій сфері номінації, містять особливий різновид оцінного відношення – дескриптивно-емоційно-оцінне та дескриптивно-афективно-оцінне – яке спирається саме на дескриптивний, а не на оцінний елемент денотативного значення. При цьому суб'єкт-номінатор супроводжує емоційною оцінкою чи афективною оцінкою не якісь конкретні елементи дескриптивної частини значення, а увесь комплекс класифікаційних ознак.

Номінанти людини взагалі, *gesp.* чоловіка, номінанти *masculina tantum* та оцінні загальні номінанти чоловіка проєктуються на світ об'єктів позамовної дійсності симетрично. Універсалізм у виборі імені тут є високим: загальні номінанти людини, *gesp.* чоловічої статі, – це імена живих об'єктів взагалі, загальні номінанти *masculina tantum* – імена, що символізують вік та стать.

У парадигмах маскулінізмів дескриптивно-оцінної спрямованості номінатор виявляє себе у виборі транспонованої цілісної форми змісту з метою дескриптивно-емоційної оцінки та транспонованої форми змісту у поєднанні з афіксом суб'єктивної оцінки у номінантах із дескриптивно-афективною оцінністю.

Системні угруповання маскулінізмів індикативного типу виявляють незначну міру національної специфіки як з огляду на протомотиваційні структури ОП, так і з огляду на формальну фіксацію ідеї маскуліності, оскільки йдеться про її прояви на загальнолюдському рівні (чоловік як людина взагалі; чоловік як особа чоловічої статі; чоловік як носій загальних рис чоловічості). Такі номінанти позначені сферою раціональних нормативно-буттєвих оцінок, що виявляють значну гомоморфність у межах загальнолюдських детермінант маскуліності у концептуальній картині світу носіїв порівнюваних мов.

Маскулінізми номінаційно-інформативного типу

Маскулінізми номінаційно-інформативного типу, чи демографічні номінанти, формуються у площині зовнішнього об'єктивного об'єднання елементів класу. Членування з метою надання інформації про особу чоловічої статі відповідає гіпонімічному членуванню (особа чоловічої статі + відношення належності до раси, національності, місця народження, місця проживання, характеристика за ознакою роду занять, професії чи соціальної функції). Завдяки своїй когіпонімічності такі маскулінізми не містять виразних семантичних протиставлень, як, скажімо, індикативні маскулінізми, які протиставляються за цілком

конкретизованою семантичною ознакою (за віком: *малий, молодан, юнак, молодий чоловік, старший чоловік, літній чоловік, старик*; за ознакою дорослості – недорослості (зрілості – незрілості): *підліток, муж, мужчина*; за ознакою статевої зрілості: *хлопчик, парубок, отрок, юнак, муж, чоловік*; за сімейним статусом: *легінь, парубок, старий парубок, мужчина, чоловік*). Маскулінізми інформативного типу, напр., *за належністю до планети, континенту* (рос. *австралець* 1. 'Коренной житель австралийского континента'; *азиат* 'Коренной житель Азии'; *американец* 2. 'Житель американского континента'; *африканец* 'Коренной житель африканского континента'; *европеец* 'Коренной житель Европы'; *землянин* 'Житель планеты Земля') інтегрують за ознаками 'особа чоловічої статі', 'житель', 'житель континенту', протиставляються лише за ознакою 'назва частини світу' (*азиат – европеец*), лише *американец* протиставляється усім іншим за ознакою 'корінний житель' – 'поселенець', лише *землянин* протиставляється усім іншим маскулінізмам за ознакою 'житель Землі' – 'житель іншої планети Всесвіту'.

Семантична своєрідність інформативних маскулінізмів виявляється у найбільш високій порівняно із елементами парадигм інших типів мірою їх "маскуліності": назви за національною, територіальною ознакою, за місцем народження чи проживання не можуть позначати одночасно і жінку навіть у мовах із моціною нерегулярністю, якими є українська та російська. У будь-якому разі такі номінанти мають мати жіночий моціний корелят (пор. *австралець* м. (ж. *австралийка*); *азиат* м. (ж. *азиятка*); *американец* м. (ж. *американка*), *африканец* м. (ж. *африканка*); *европеец* м. (ж. *европейка*); *землянин* м. (ж. *землянка*) та потенційно за цим же зразком *марсианин* м. (ж. *марсианка*).

Крім того, парадигми маскулінізмів інформативного типу виявляють значну кількісну неодномірність, скажімо, наведена парадигма маскулінізмів *за належністю до планети, континенту* та маскулінізми *за місцем проживання*, кількісний склад якої важко визначити навіть приблизно. До того ж далеко не всі номінанти інформативного типу в силу їх кількісної невизначеності та тяжіння до спеціальних сфер входять до реестру словників загального типу.

Суб'єкт-номінатор з огляду на номінаційне завдання (іменувати за належністю до певного класу осіб чоловічої статі) та прагматичну інтенцію (висловити інформацію-судження щодо буттєвої норми) у виборі мотиваторів номінантів цього типу виявляється виразно обмеженим переважно назвою об'єкта належності. Розглянемо кілька парадигм такого типу для з'ясування закономірностей вибору імені.

Маскулінізми за расовою належністю та зовнішніми расовими ознаками. Номінаційне завдання, що стоїть перед номінатором, зорієнтоване на дескрипцію та раціонально-буттєву оцінку – ідентифікувати особу чоловічої статі як представника певної раси.

У порівнюваних мовах маскулінізми цього типу об'єднуються у такі парадигми

В укр. мові *арап* ч. заст., *арієць* ч. 1., *афроамериканець* ч., *білий* ч., *жовтолиций* ч., *жовтошкірий* ч., *кольоровий* ч. 3, *негр* ч., *негритос* ч. *негроїд* ч., *червоношкірий* ч., *чорний* ч., *чорношкірий* ч.⁵⁰

У рос. мові *австралоїд* м. спец., *арап* м. 1. уст., *арієц* м. 2., *афроамериканец* м., *белый* м. 6., *бледнолицый* м., *европеоїд* м. спец., *желтый* м. 4., *краснокожий* м. 3., *монголоїд* м. спец., *негр* м., *негритос* м. 1. 2. разг., *негроїд* м. спец., *цветной* м. 3., *чернокожий* м. 2., *черный* м. 12.

У чес. мові *barevný* м. 2., *běloch* м., *bělokožec* книж., *černoch* м., *černokožec* м., *Indián* м., *Mongol* м. 1., *mongoloїd* м., *negr* м. 1., *negrillo* м., *negrítto* м., *negroafričán* м., *negroid* м., *příslušník indiánského* (zast. *rudého*) *plemene*, *příslušník bílého plemene*, *příslušník černého plemene*, *příslušník žlutého plemene*, *rudokožec* м., *žlutokožec* м.

У межах даних парадигм маскулінізми виявляють, разом з інтегральними, ряд специфічних зовнішніх диференційних ознак, хоча площина сигніфікативного варіювання виявляється обмеженою ознаками:

- колір шкіри (укр. *білий*, *жовтошкірий*, *червоношкірий*, *чорношкірий*, *чорний* / рос. *белый*, *желтый*, *желтый*, *цветной*, *краснокожий* / чес. *příslušník bílého plemene*, *běloch*, *bělokožec*, *příslušník černého plemene*, *černoch*, *barevný*, *rudokožec*, *černokožec*);

- колір обличчя (укр. *жовтолиций* / рос. *бледнолицый*).

У сфері спеціальної номінації актуальною є диференційна ознака

- територія походження (рос. *австралоїд*, *афроамериканец*, *европеоїд*, *монголоїд* / чес. *mongoloїd*, *Mongol*).

Наведені диференційні ознаки, що визначають належність чоловіка до певної раси, є зовнішніми, об'єктивними, суттєвими і достатньо інформативними для ідентифікації особи за належністю до раси.

Ці мотиви номінації через систему онтологічних асоціацій та семантичних асоціацій за суміжністю суміряються із потенційними

---

⁵⁰ Через належність певних номінантів до спеціальної термінології їх не включено до реєстру словника загального типу (СУМ 1970-1980), наприклад, номінанти *австралоїд*, *европеоїд*, *монголоїд*, *негроїд*.

мотиваторами, що у ролі мотивантів лише транспонуються. Протомотиваційні сфери тут *неантропні ознакові*:

чоловік ← ознака кольору (шкіри, обличчя);

чоловік ← локальна ознака, що зумовлює саме такий колір шкіри, які виявляються симетричними в усіх порівнюваних мовах.

Маскулінізми за ознакою належності до раси є номінантами прямими із транспонованим мотиватором (*чорношкірий* ← чоловік, що має *чорну* барву шкіри; *běloch* ← *člověk* mající *bílou* pleť; *negroafričan* ← *člověk* náležící k *negroafrickému* plemeni). Прийнятність форми на позначення даного змісту визначається тим, що ознака кольору шкіри є найсуттєвішою для ідентифікації чоловіка як представника раси (напр, євроеоїдна раса – раса людей із *світлою шкірою*, м'яким хвилястим волоссям, з нешироким носом та деякими іншими ознаками).

Практично усі маскулінізми (за винятком тих, що мають позначку *спец.*) диференціюють стать: *арап* ч. (ж. *аранка*), *негр* ч. (ж. *негритянка*), *червоношкірий* ч. (ж. *червоношкіра*) /чес. *příslušník bílého plemene* т. (ж. *příslušnice bílého plemene*), *черноч* т. (ж. *черношка*).

Маскулінізми за віднесеністю до території проживання, місцевості

Інформативність такого типу маскулінізмів зводиться до ідентифікації особи чоловічої статі і за віднесеністю до території чи місцевості, з якої чоловік походить або на якій проживає. Елементи таких парадигм цікаві тим, що мають виразну культурну специфіку, мотивовану адміністративним або умовним поділом території України, Росії та Чехії та прилеглих до них територій на регіони.

Такого типу маскулінізмами у порівнюваних мовах є

Укр. мова: *абориген* ч. книжн., *автохтон* ч. 1. книжн., *волинець* ч., *волиняк* ч. розм., *волинянин* ч., *городянин* ч., *горянин* ч., *закарпатець* ч., *західняк* ч. розм., *колоніст* ч., *кримчак* ч. заст., *кримчанин* ч., *кубанець* ч., *лісовик* ч. розм., *місцевий* ч.1., *острів'янин* ч., *помор* ч., *провінціал* ч., *селянин* ч., *слободянин* ч., *слобожанин* ч. 3., *степняк* ч. рідко., *степовик* ч. 2., *східняк* ч. 1. розм., *тайговик* ч., *тубілець* ч. 1., 2. заст., *тутешній* ч., *хutorянин* ч.

Рос. мова: *абориген* м. книжн., *автохтон* м. книжн., *волгарь* м. разг., *волжанин* м., *горец* м., *городской* м. прост., *горожанин* м., *деревенский* м. прост., *донец* м. 1., *здешний* м. 3. разг., *колоніст* м. 1., *кубанец* м., *лесовик* м. разг., *местный* м. 5. разг., *островитянин* м., *помор* м., *провінціал* м. 1., *северянин* м., *сельчанин* м., *сибиряк* м., *слобожанин* м., *станічник* м., *степняк* м. 2., *таежник* м., *тамошний*

м. разг., *туземец* м., *тутошний* м. прост., *хуторянин* м. 1., *южанин* м. 1., 2. разг.

Чес. мова: *Čech* м. 2., *dolinák* м. об., *dolinář* м. об., *dolňák* м. об., *dolňán* м. об., *Hanák* м., *horák* м., *horal* м., *hornák* м. 1., *jižan* м., *kolonista* м., *lesňák* м., *měšťák* м. 7. об., *Moraván* м. 1., *obyvatel* м., *osadník* м. 1., *Ostraván* м., *ostrován* м., *podhorák* м., *podlesák* м., *pomorán* м.1., *provinciál* м. 2. говор., *samotář* м., *severán* м. 1., *Slezán* м., *Středočech* м., *tuzemec* м. книж., *tuzemšťán* м., *vesničán* м., *východán* м., *Východočech* м., *zalesák* м., *západ'ak* м., *západ'an* м., *západník* м., *Západočech* м..

На рівні сигніфіката наведених маскулінізмів виявляються такі суміщені диференційні ознаки:

- населений пункт (укр. *селянин*, *городянин*, *хуторянин* /рос. *сельчанин*, *слобожанин*, *станичник* /чес. *měšťán*, *vesničán*, *samotář*, *osadník*);

- сторона світу (укр. *східняк*, *західняк* /рос. *северянин*, *южанин* /чес. *severán*, *jižan*, *západník*, *východán*);

- територія за особливостями ландшафту (укр. *горянин*, *лісовик*, *таїзовик*, *степняк* /рос. *горец*, *лесовик*, *степняк*, *таежник* /чес. *lesňák*, *dolňák*, *horal*);

- локалізована територія за особливостями ландшафту (укр. *помор* /рос. *помор* /чес. *podhorák*, *zalesák*, *podlesák*);

- локалізована територія як частина країни (укр. *слобожанин*, *січесьлавець*, *кримчак*, *волинянин*, *закарпатець*, рос. *кубанец*, *волгарь*, *донец*, *сибиряк* /чес. *Moraván*, *Slezán*, *Ostraván*, *Hanák*, *Čech*);

- локалізована територія за віддаленістю від столиці (укр. *провінціал* /рос. *провинциал*, чес. *provinciál*);

- локалізована територія походження чи переселення (укр. *тутешній*, *колоніст* /рос. *здешний*, *местный*, *тутошний*, *тамошний*, *колонист* /чес. *kolonista*);

- локалізована територія за ознакою континент – півострів – острів (укр. *острів'янин*, /рос. *островитянин* /чес. *ostrován*).

Наведені суміщені диференційні ознаки є зовнішніми, об'єктивними та суттєвими. Маскулінізми за віднесеністю до території, місцевості проживання виявляють повний збіг щодо протомотиваційних структур та, зокрема, протомотиваційних моделей у порівнюваних мовах (чоловік ← назва населеного пункту, сторони світу, території за особливостями ландшафту, локалізованої території за особливостями ландшафту, регіон на території країни, віддаленість від столиці, територія походження чи переселення).

Мотиватор у даних маскулінізмах повністю збігається із мотивантом, усі без винятку маскулінізми у межах аналізованої парадигми є прямими, із транспонованим немодифікованим мотиватором. Практично усі номінанти мають експліковану сему маскулінності завдяки наявності чоловічо-особового афікса: укр. *закарпат-ець*, *схід-няк* /рос. *островит-янин*, *гор-ець*, *местн-ый* /чес. *samoť-ář*, *obuva-tel*, *osadn-ik* (за винятком запозичених укр. *абориген*, *автохтон*, *колоніст* /рос. *автохтон*). Переважна більшість таких маскулінізмів диференціюють стать – жіночі кореляти не утворюють через суто мовні обмеження укр. *лісовик*, *тайговик*, *закарпатець* /рос. *донець*, *лесовик*. Словник чеської літературної мови [SSJČ 1960-1968; SSJČ 1989] також не фіксує жіночих корелятів до чеських маскулінізмів *západník*, *zápaďák*, *doliňák*.

Маскулінізми за ознакою професійного ремесла (у цій парадигмі обмежимося гончарським, ковальським, теслярським, зброярським та склярським ремеслами) ідентифікують особу чоловічої статі за професійно виконуваним різновидом мануальної роботи. Номінаційне завдання тут зводиться до іменування особи чоловічої статі за ознакою професійного ремесла, прагматична інтенція – до інформації-судження про факт (чоловік, який володіє ремеслом) щодо буттєвої норми. Наведені нижче маскулінізми є назвами *masculina tantum* – назвами суто “чоловічих” професій та родів занять.

В українській мові до таких назв осіб чоловічої статі відносимо: *білодеревець* (*білодережник*) ч., *бляхар* ч., *бондар* ч., *гармаш* ч. 1. іст., *голкар* ч., *гончар* ч., *зброяр* ч., *казаняр* ч. 1., *каретник* ч. *заст.*, *коваль* ч., *ковач* ч. діал., *колісник* ч., *колодій* ч. діал., *кольчужник* ч. *заст.*, *котляр* ч., *ложкар* ч. 1., *лудильник* ч., *лучник* ч. іст., *мебляр* ч., *мідник* ч., *міляр* ч., *молотобосць* ч., *ножар* ч. *заст.*, *паркетник* ч., *пічкур* ч. 2. діал., *пічник* ч., *пушкар* ч. 1. іст., *склодув* ч., *скляр* ч. 1., *скринник* ч., *скриняр* ч. діал., *сокирник* ч. діал., *стельмах* ч., *столяр* ч., *тесля* ч. 1., 2. рідко, *тесляр* ч.

У російській мові – *белодережник* м., *белодеревец* м., *бондарь* м., *бочар* м. устар., *гончар* м., *горшечник* м., *горшеня* м., *гробовщик* м., *жестящик* м., *жестяник* м., *игольщик* м., *каретник* м. 2., *каретных дел мастер*, *коваль* м., *кольчужник* м., *котельщик* м. 2. устар., *краснодережник* м., *краснодеревец* м., *кузнец* м. 1., *ложечник* м. 1., *ложкарь* м., *лучник* м., *мебельщик* м. 1., *медник* м., *молотобоец* м., *оружейник* м. 1., *паркетчик* м., *печник* м. 1., *плотник* м., *пушкарь* м. 2. устар., *ружейник* м., *стеклодув* м., *столяр* м., *тульник* м. устар.

У чеській мові – *bečář* м. hist., *bednář* м., *brnřř* м. zast., *břřitvář* м. zast., *čepelnř* м. zast., *dratář* м. ob., *dratenř* м., *dřevakář* (*dřevěnkář*) м.

řidč., *foukáč skla* m. 1., *helměť* m. zast., *hrnčíř* m., *hrotník (hrotovač)* m., *hřebečník* m. zast., *hřebíkář* m. zast., *jehelník* m., *jehlář* m., *kamnář* m., *klempíř* m., *kletnář* m. zast., *klukář* m. zast., *kočarník* m. zast., *kolář* m., *kolebečník* m. zast., *koloděj* m. zast., *korytník* m. zast., *korytář* m. zast., *kotlár* m., *kovář* m., *kušář* m. zast., *lavičnick* m. zast., *lodář* m., *lopatář* m. 1., *lopatník* m., *lukář* m., *mečíř* m. zast., *mědikovec* m., *misář* m. zast., *mostař (mostník)* m., *nábytkář* m., *neckář* m. zast., *nožíř* m., *nůžkář* m. zast., *ostrožník* m. zast., *parketář* m., *pilář* m. 1., *platněř* m. hist., *plotnář* m. zast., *pokladník* m. zast., *posadník* m. 1., *postelník* m. zast., *prakář* m. hist., *prkenář* m. zast., *prknář* m., *puškář* m. 2., *rakovář* m., *ratištník* m. hist., *rendlíkář* m. zast., *rourář (rourník)* m., *řetězník* m., *stolář* m., *stoličnick* m., *struhář* m. 1., *šipář* m. zast., *štitář* m. zast., *tesář* m., *truhlář* m., *výrobce kočárů* m., *výrobce lžiček* m., *výrobce nábytku z vzacného dřeva* m., *výrobce rákvi* m., *zbrojíř* m., *žebříkář* m. zast.

Нерівнозначність кількісного складу елементів таких парадигм в українській, російській та чеській мовах пов'язана з тим, що у чеській культурній традиції існувала дуже вузька спеціалізація у певних видах ремесел (столяр, тесля, коваль), яка, на думку З.Вінтера, є винятковою у чеському ремісничому середовищі [Winter 1906: 143]. Подібні факти наводить у "Слов'янських старожитностей" і Л.Нідерле [Niederle 1921: 204-342]. При цьому коваль міг виробляти предмети господарського призначення (*pilář, lopatník, dratník, hřebečník, řetězník, nůžkář, břitvář*) та предмети, що були пов'язані із озброєнням воїна та захистом його тіла від важких поранень (*platněř, helměť, ostrožník, štitář, mečíř, hrotník, šipař, čepelník, brníř*), так само і тесля виробляв побутові предмети з дерева (*stoličnick, kolebečník, postelník, rourník, neckář, korytník, dřevakář*) та фрагменти зброї, що виготовлялися із цього матеріалу (*lukář, kušář, klukář, prakář*). Так і коваль, і тесля перетворюватися на зброярів.

У межах складників наведених парадигм 'чоловік за ознакою професійного ремесла' спостерігаємо суміщення диференційних ознак: *матеріал, з яким працюють* • дерево (укр. *білодеревець, стельмах, ложкар, мебляр, скринник, лучник, колісник* рос. *белодеревщик, ложкарь, ложечник, краснодеревщик, гробовицик, паркетчик, лучник* /чес. *výrobce nábytku z vzacného dřeva, bednář, rakvář, truhlář, lavičnick, prknář, misář*); • метал (укр. *бляхар, мідяр, котляр, гармаш, кольчужник* /рос. *жестяницык, медник, игольщик, тульник* /чес. *klempíř, ostrožník, hřebečník, mečíř, mědikovec, brníř*); • скло (укр. *склодув* /рос. *стеклодув* /чес. *foukáč skla*); • глина (укр. *гончар* /рос. *гончар, горшечник, горшениа* /чес. *mišář*);

предмет, яким працюють (укр. сокрирник, тесля, тесляр /рос. молотобоец /чес. *tesář*);

дія, яку виконують (укр. коваль, складув /рос. лудильщик, молотобоец /чес. *mědikovec, foukáč skla*);

предмет, який виробляють • народногосподарського призначення (укр. казаняр, скриняр, ножар, ложкар /рос. бочкарь, горшечник, гробовщик, игольщик, котельщик /чес. *mísář, truhlář, kolebečník, kleinář, žebříčkář*); • військового призначення (укр. зброяр, гармаш, кольчужник /рос. ружейник, тульник, пушкарь /чес. *štitář, klukář, lukář, ostrožník*).

Площина сигніфікативного варіювання тут представлена основними ідентифікаційними рисами об'єкта – як і у попередніх прикладах – об'єктивними, зовнішніми, суттєвими для забезпечення вичерпної інформації про об'єкт. Основою ономасіологічної взаємодії цих ознак із протомотиваційними сферами і протомотиваційними моделями є система онтологічних та семантичних асоціацій за суміжністю. У даному випадку система сумішених диференційних ознак збігається із протомотиваційними сферами:

предметна неантропна сфера (чоловік ← предмет, з яким працює; чоловік ← матеріал, з яким працює; чоловік ← предмет, який виробляє);

ознакова неантропна сфера (чоловік ← дія, яку він виконує).

Мотиватори, що набувають статусу мотивантів, не зазнають при цьому номінаційних трансформацій, оскільки є оптимальними та достатніми для номінації з інформативною метою – повідомлення про належність особи чоловічої статі до певного ремісничого роду занять і виявляються транспонованими у похідний номінант шляхом прямої номінації.

Максимальна міра “маскулінності” таких номінантів має світоглядне підґрунтя – усі ці види робіт вимагали значної фізичної сили, витривалості і були пов'язані із небезпекою травмування. До суто чоловічого мотиватора у процесі іменування додається лише агентивний чоловічо-особовий формант. Переважна більшість наведених маскулінізмів не утворюють жіночих моційних корелятивів. Словники загального типу порівнюваних мов фіксують жіночі кореляти лише у маскулінізмів укр. *паркетник* (ж. *паркетниця*), рос. *игольщик* (ж. *игольщица*). Ці види робіт не вимагали значної фізичної сили, не були небезпечними для здоров'я, а тому, коли жінка до цього виду діяльності долучалася, отримувала жіноче найменування. У системі наведених маскулінізмів виразно виділяється чеська мова (чес. *klempíř* (ж. *klempířka*), *parketář* (ж. *parketářka*), *bednář* (ж. *bednářka*),

nožíř (ж. *nožířka*), *dratěnik* (ж. *dratěnice*), *hrnčír* (ж. *hrnčírka*), *kolář* (ж. *kolářka*), *kovář* (ж. *kovářka*), *truhlář* (ж. *truhlářka*), *stolář* (ж. *stolářka*), однак жіночий моційний корелят *bednářka*, *nožířka*, *dratěnice*, *hrnčírka*, *kolářka*, *kovářka*, *truhlářka*, *stolářka* позначав не жінку за цим родом діяльності. Маскулінізми, що стали вихідними у творенні таких жіночих корелятів, мали значення 'той, хто виробляє' + 'той, хто продає' (пор. *dratěnik* 'Člověk živící se výrobou a podomním prodejem drobného dratěného zboží'). Жінка товар не виробляла, а лише продавала, тому *dratěnice* була або людиною, що товар продавала, або дружиною *dratěnika*. Наявність наведених жіночих корелятів можна пояснити впливом мовного пуризму, адже жодна жінка працю, скажімо, *коваля* чи *колодія* у чеському середовищі ніколи не виконувала і не виконує сьогодні.

Втім, можливо, що ці ремесла мали якусь "матріархальну" стадію, про яку пише Б.О.Рибаков: "Відживання "матріархальної" стадії ливарного виробництва, коли виготовленням жіночих прикрас займалися самі жінки, призвело до того, що у Х ст. ливарне ремесло злилось із ковальським. Однак не слід забувати про те, що жінки-ливарниці, що у давнину працювали з міддю, прирівнювалися до рукодільниць: у жінок не було спеціального ливарного горна, вони користувалися горном у кузні, де їм допомагали чоловіки. Виділення жіночого ремесла було надзвичайно цікавим процесом, він тривав близько двох століть, але відчутних результатів не дав. Відсутність необхідних плавильних печей у жінок змушувала їх користуватися недосконалими домашніми печами або використовувати горн у кузні, яка була цариною чоловічою. Подальший перебіг цього процесу не мав майбутнього [Рибаков 1948: 483, 92].

Зміст парадигм маскулінізмів інформативного типу, з одного боку, є надзвичайно цікавим своєю культурною насиченістю, як-от: маскулінізми – назви народних поетів, співців, оповідачів; маскулінізми за належністю до певного навчального закладу та за спеціальною підготовкою; маскулінізми за положенням при правителі, при дворі; маскулінізми за ознакою наукового звання, титулу тощо (при цьому значна частина таких об'єднань маскулінізмів є виразно інтеркультурною (маскулінізми за відношенням до певної сфери знань чи наукових інтересів, маскулінізми за лікарської професією, маскулінізми за службовим становищем (вибірні особи у судових органах, у адміністративно-правових установах). З іншого боку, вони цікаві експлікацією маскулінності – фемінінності у порівнюваних мовах. Так, наприклад, маскулінізми-номінанти чоловіка у певних сферах знань (мовознавство) виявляють практично протилежні

тенденції щодо можливості інтегрованої чи диференційованої ідентифікації особи жіночої статі (пор. укр. *граматист* (ж.-), *діалектолог* (ж.-), *дериватолог* (ж.-), *історик мови* (ж.-), *лексикограф* (ж.-), *лексиколог* (ж.-), *фразеолог* (ж.-), *фразеограф* (ж.-), *лінгвіст* (ж.-), *морфолог* (ж.-), *перекладач* (ж. *перекладачка*), *фонетист* (ж. *фонетистка*), *есперантист* (ж. *есперантистка*), *етимолог* (ж.-), *мовознавець* (ж.-); рос. *грамматист* (ж.-), *диалектолог* (ж.-), *историк языка* (ж.-), *лексикограф* (ж.-), *лексиколог* (ж.-), *фразеограф* (ж.-), *фразеолог* (ж.-), *лингвист* (ж. *лингвистка*), *морфолог* (ж.-), *переводчик* (ж. *переводчица*), *словарник* (ж.-), *словобразователь* (ж.-), *дериватолог* (ж.-), *фонетист* (ж.-), *эсперантист* (ж. *эсперантистка*), *этимолог* (ж.-), *языковед* (ж. *языковедка* разг.).

Наведені маскулінізми, що виключають моцїйну кореляцію, у східнослов'янських мовах кваліфікуються як двородові лексеми, що можуть позначати як чоловіка, так і жінку. У чеській, навпаки, усі вони мають моцїйні кореляти: *gramatista* (ж. *gramatistka*), *dialektolog* (ж. *dialektoložka*), *derivatolog* (ж. *derivatoložka*), *lexikolog* (ж. *lexikoložka*), *lexikograf* (ж. *lexikografka*), *frazolog* (ж. *frazoložka*), *frazeograf* (ж. *frazeografka*), *lingvista* (ж. *lingvistka*), *morfolog* (ж. *morfoložka*), *překladatel* (ж. *překladatelka*), *filolog* (ж. *filoložka*), *fonetik* (ж. *fonetička*), *esperantista* (ж. *esperantistka*), *etymolog* (ж. *etymoložka*), *jazykovědec* (ж. *jazykovědkyně*).

Загалом же маскулінізми номінаційно-інформативного типу виявляють досить чіткі закономірності у виборі імені: оскільки у основу іменування суб'єктом-номінатором кладуться об'єктивні зовнішні і суттєві ознаки щодо номінаційної ідентифікації особи чоловічої статі за належністю до певної раси, національності, регіону, професійної групи, за належністю до типової соціальної функції, то, по-перше, зона сигніфікативного варіювання елементів таких парадигм виявляється звуженою до мінімуму ідентифікаційних ознак, а по-друге, саме на ці ознаки виявляються зорієнтованими протомотиваційні сфери ототожнення смислів. Онтологічні асоціації переходять тут у семантичні за суміжністю, мотивант збігається з мотиватором, і, як наслідок, – транспонована форма змісту шляхом прямої номінації лише оформляється чоловічо-особовим афіксом.

Крім того, маскулінізми інформативного типу виявляють виразну структурну специфіку: у парадигмах таких номінантів широко представлені словотвірні (у тому числі й композитні) та аналітичні синтаксичні номінанти (як однослівного, так і комплексно-апозитивного та комплексного типу, що виявляють найвищу частотність у назвах чоловіка за професією, соціальним статусом,

практично за повної відсутності семантичних, фразеологічних та відфразеологічних номінантів: укр. *Член-кореспондент Академії наук України, приватний детектив, апаратник-штампівник*, рос. *сварщик-кузнец на малоте, дозировщик-загрузчик, машинист башенного крана, кокономотальщик, маслобойщик*, чес. *akademický profesor, stavební inženýr, potrubář, autočalouník, patentový zástupce*. Номінаційна активність наведених типів номінантів зумовлена прагненням до максимальної (відповідно до можливостей мови) мотивованості позначення. У такий спосіб їх кількокомпонентність прямо корелює з інформативним навантаженням маскулінізмів *nomina officii*.

Усі групи маскулінізмів номінативно-інформативного типу мають експліковану сему маскулінності (або лише на словотвірному рівні, як маскулінізми за расовою, національною, територіальною ознакою), або і на словотвірному, і на семантичному (як, наприклад, назви за ознакою професійного ремесла, маскулінізми за статусом чоловіка при дворі правителя, за ознакою навчального закладу чи спеціальної підготовки тощо). Ознака диференційованості-недиференційованості маскулінізмів інформативного типу за ознакою статі в українській та російській мовах чітко суміряється з ознакою, покладеною у основу іменування. Маскулінізми за ознакою належності до раси, національності, території регулярно диференціюють стать і у східнослов'янських мовах (за поодинокими винятками на зразок укр. *закарпатець – жителька Закарпаття*, рос. *петербуржец – жительница Петербурга, гамбуржец – жительница Гамбурга*), інші ж типи маскулінізмів визначаються не лише нерегулярністю моцїної кореляції, а навпаки, тяжіють до недиференціації статі⁵¹, у той час як у чеській мові і ті, і інші маскулінізми є номінантами *masculina tantum*, оскільки у межах узусу окремий номінант на позначення особи жіночої статі є обов'язковим. У чеській мові жінку можна іменувати чоловічою родо-особовою назвою у виняткових випадках (*kardiolog, neuropatolog, rentgenolog, zoolog, vodnohospodár*), хоча це сфери людської діяльності, де у чеському суспільстві представлена і жінка⁵².

⁵¹ На думку дослідників [Пузиренко 2000: 36-42; Семиколосова, Шиліна 2006: 32-40], таке явище у мові підтримується адміністративним стилем мови та Державним класифікатором професій [ДКП 2001], де за вихідну приймається чоловіча родо-особова форма (на близько 7 тис. назв професій – лише 38 у вихідній формі жіночого роду).

⁵² Зауважимо, що, SSJČ 1989 не фіксує жіночих корелятивів до цих маскулінізмів, у той же час із системних міркувань наводить деякі жіночі родо-особові номінанти, які у чеській мові є абсолютно нефункціональними

Маскулінізми за характерною ознакою

Релятивні маскулінізми за характерною (відносною) ознакою виявляють ряд специфічних особливостей. Ознака, покладена у основу іменування, на відміну від попередніх типів номінантів, є ознакою, внутрішньо властивою об'єкту (вродженою чи набутою). Ословлення номіната номінатором тут зорієнтоване на інший тип оцінки: відношення суб'єкта номінації до об'єкта визначається суспільною думкою даного соціуму, його складовою – аксіологічним судженням, що його В.М.Телія називає інструментом оцінки. „Цей інструмент знову і знову „додається” у практиці оцінної діяльності, виступаючи свого роду вагами, на одній чаші яких – вантаж практично пізнаного і оціненого, що має статус стандартів, еталонів, норм, а на іншій – оцінюване з врахуванням пізнаного і втіленого у вказаних статусах” [Телія 1986: 40].

Аспект оцінки тут – вершинна дескриптивна сема (чи сукупність сем), які, власне, і стимулюють оцінку. Денотативна частина таких номінантів являє собою своєрідний сплав, амальгаму (О.М.Вольф, В.М.Телія) дескриптивної частини, що описує об'єкт через властивість, яка входить у фокус оцінки, і аксіологічної оцінки, котра теж засвоюється оцінним значенням і спирається на ціннісно-буттєві норми (те, що складає цінність для суспільства – позитивне, те, що не складає такої цінності – негативне).

Норма цього типу орієнтується на стереотип як результат соціально-історичного досвіду. Відповідно, і прагматична інтенція номінатора у такого роду маскулінізмах реалізується через судження про номінат крізь призму нормативно-ціннісних констант даного соціуму щодо особи чоловічої статі. Характерні об'єктивні ознаки номіната у межах аксіологічного оцінного відношення групуються навколо трьох її основних типів: квантитативне оцінна відношення, квантитативно-квалітативне оцінне відношення, квалітативне оцінне відношення.

Маскулінізми за характерною квантитативною ознакою

Маскулінізми цього типу інтегрують у межах ОП за характерними, суттєвими для іменування об'єктивними ознаками, що виступають як кількісно-параметричні. Для складових таких ОП

(напр. *hrobářka* (жінка, що працює могильником), *dřevařka* (жінка-лісоруб), *dřevoštěpka* (жінка-дрворуб), *rudokopka* (жінка-рудокоп), *zbrojnoška* (жінка – зброносець), *havířka* (жінка-гірник), *tunelářka* (жінка-прокладач тунелів), *pokrývačka* (жінка-покрівельник), *omítkařka* (жінка-штукатур) та ін. На ці факти звертає увагу і Л.Кроупова [Kroupová 1980: 208-216].

маскулінізмів найбільш значущим виявляється інтенсивно-екстенсивний компонент значення – свого роду маркер об'єктивно властивих номінатові аномальних ознак. Таким чином, квантифікація перебуває у сфері аксіологічної діяльності номінатора і співвідноситься з його концептуальною картиною світу, адже ґрунтується на об'єктивних зовнішніх ознаках номіната.

Прикладом такої парадигми може стати ОП маскулінізмів за ознакою надмірної вродженої властивості зовнішності.

В українській мові таку парадигму складають *борода* ж. перен. розм., *бородаї* ч. розм., *бородань* ч. розм., *бородач* ч. 1. розм., *велет*, *велетень* ч. 1., *волосань* ч. розм., *волохань* ч. розм., *вусань* ч., *вусач* ч. рідко, *вухань* розм., *гігант* ч. 1., *головань* ч. розм., *головач* ч. розм., *головко* ч. 1. розм., *губань* ч. розм., *губрій* ч. розм., *кирпань* ч. фам, *колос* ч., *коротун* ч. розм., *куцан* ч. розм., *кучерявець* 1., *лобань* ч. розм., *носач* ч. розм., *пелех* ч. 2. перен, розм., *пігмей* ч., *прудивус* (*прудиус*) ч. розм., *пузан* ч. розм., *пузань* ч. розм.

У російській мові такими номінантами є *бородач* м. разг., *брюхан* м. прост., *великан* м. 2., *гігант* м. 3., *голован* м. прост., *губошлеп* м. прост., *колос* м. 2. книжн. *коротконожка* м. и. ж. разг., *коротыш* м. прост., *коротышка* м. и. ж. прост., *кудрявчик* м. разг., *кудряш* м. разг., *лобан* м. прост., *носач* м. прост., *пігмей* м. 1., *пузан* м. прост., *усач* м. разг., *ушан* м. прост., *косая сажень в плечах*.

У чеській мові такими маскулінізмами є *bradáč* м. expr., *dlouhán* м. expr., *hlaváč* м. 1. expr., *huňáč* м. 1. expr., *chlupáč* м. 2. expr., *chlupatec* м., *knírač* м. expr., *kolos* м. 2., *krat'as* м. i. ž. ob. expr., *nosáč* м. expr., *nosátec* м. expr., *obr* м. 2. expr., *okáč* м. 1. expr. *plnovous* м. 2. expr., *rupkáč* м. 1. ob. expr., *zhrub.*, *ramenáč* м. 1. ob. expr., *ramenář* м. 2. expr., *ucháč* м. 1. expr., *uchál* м. expr., *ušátec* м. 2. expr., *ušoun* м. expr., *velikán* м. 1., *vlasáč* м. expr., *vlasátec* м. expr., *vousáč* м., *vousátec* м.

Зауважимо, що у порівнюваних мовах є значно більше номінантів, що характеризують людину за аномальними зовнішніми ознаками, однак вони виходять за межі аксіологічної оцінки і представляють собою модальність емоційно-оцінну або афективну, тому й розглядатимуться у межах інших ОП (укр. *довгоносик* розм., ірон. 'Про людину з надмірно довгим та великим носом'; рос. *дылда* прост., неод. 'О человеке очень высокого роста, обычно нескладный', дядя *Стена* разг., шутол. 'Очень высокий мужчина'; чес. *kratinožka* expr., hanl. 'Člověk s krátkýma nohama'; *malé pivo* expr., hanl. n. žert. 'Muž nápadně malé postavy').

Номінаційне завдання номінатора у даному разі – характеристика номіната за аномальною або кількісно виразною ознакою

зовнішності. Предметом номінації є об'єктивно властиві номінату зовнішні (вроджені) окремі чітко окреслені ознаки, сприймані номінатором візуально. Ставлення суб'єкта-номінатора до номіната визначається як аксіологічне, що перебуває у площині координат нормативно-ціннісних оцінок. Точкою відліку аксіологічної оцінки є еталон чоловіка як сукупність фізичних та фізіологічних констант концептуальної картини світу, а тому прояви ознак по відношенню до норми визначаються як щось надміру велике чи надміру мале. Прагматична інтенція номінатора у даному випадку полягає у висловленні свого судження щодо кількісного вияву ознаки через її відповідність нормі як суспільно визначеному еталону чоловічої зовнішності.

Наведені ряди номінантів у мовах об'єднуються за номінаційним значенням 'чоловік з аномальними або характерними зовнішніми ознаками'. Суміщення диференційних сем маскулінізмів вписується у межі сигніфіката у рамках виявів такої вродженої характерної чоловікові ознаки:

- аномальні соматичні квантитативні ознаки (укр. *головань* розм. 'Про людину з надмірно великою головою'; рос. *носач* прост. 'Человек с большим носом'; чes. *ramenáč ob*, expr. 'Ramenatý člověk'; див. також укр. *вухань, лобань* /рос. *ушан, лобан, коротконожка* /чes. *okáč, uchál*);

- характерні фізіологічні ознаки зовнішності (укр. *борода, бородань* розм. 'Бородата людина'; *прудивує* розм. 'Чоловік, що має довгі пишні вуса' /рос. *усач* 'Мужчина с большими усами'; *бородач* разг. 'Мужчина с большой окладистой бородой' /чes. *knírač* expr. 'Muž s velkým knírem'; *chlupatec* expr. 'Vousatý muž');

- аномальні параметричні ознаки (передусім зріст) (укр. *куцан, коротун* розм. 'Надміру малий на зріст чоловік'; рос. *коротыш* прост. 'Человек маленького роста'; *косая сажень в плечах* 'Человек очень широкоплечий'; чes. *dlouhán* expr. 'Nápadně vysoký člověk'; *kraťas* expr. 'Člověk nápadně malé postavy').

Вибір форми для вираження даного змісту – квантифікації аксіологічного спрямування з метою повідомлення про характерні виразні чи надмірні візуально сприймані вроджені ознаки – окреслюється сферами мовної ідентифікації, чи сферами імен цих ознак у межах загальної семантики присвійності, характерної структурам багуврїгового типу (*той, що має + власне ознака*, напр., *окань* 'Той, хто має надміру великі очі') на тлі еталонних уявлень про зовнішність особи чоловічої статі.

Сукупність смислів, що актуалізуються у зоні сигніфіката маскулінізмів наведеної парадигми, корелює у свідомості номінатора з

антропним и предметним, конструктивно-антропним та квантитативно-ознаковим и протомотиваційним и сферами. Онтологічні асоціації у переважній більшості випадків переходять у семантичні за суміжністю. Епізодичним и у таких парадигмах є семантичні асоціації за подібністю. Мотиватор виявляється прийнятним у всьому об'ємі свого значення як мотивант, оскільки є їм ям ознаки, що стає визначальною у процесі іменування.

Найбільш активно у цьому типі маскулінізмів виявляється *антропна предметна протомотиваційна сфера* з протомотиваційним и моделлями:

чоловік ← соматизм (укр. *зубань, головач* /рос. *ушан, лобан, носач* /чес. *břicháč, ramenáč, okáč, ušoun*);

чоловік ← маскулінний об'єкт фізіологічного характеру (укр. *бородань, вусач, прудивус* /рос. *бородач, усач* /чес. *bradáč, kniráč, vousáč, chlupatec*);

чоловік ← плем'я як сукупність особин з виразними параметричним и ознаками (укр. *пізмей* /рос. *пизмей*).

Конструктивно-антропна протомотиваційна сфера представлена моделлю

чоловік ← міфологічна істота з виразним и параметричним и ознаками (укр. *гігант*, рос. *гигант*, чес. *obr*).

Неантропна предметна сфера -

чоловік ← об'єкт надзвичайних розмірів (укр. *колос*, рос. *колосс*, чес. *kolos*);

неантропна ознакова сфера -

чоловік ← параметрична ознака (укр. *велет, велетень, коротун, куцан* /рос. *великан, коротыш* /чес. *kračas, velikán*).

Таким чином, протомотиваційна структура маскулінізмів за ознакою характерної вродженої властивості зовнішності зводиться до назв об'єктів, сприйманих візуально, або до ознак, що виявляються визначальними у характеристиці аномальних вроджених чи надмірних параметрів зовнішності. Мотиватори тут виявляються прийнятним и у ролі мотиванта з огляду на наведені характеристики чоловіка (ті, які об'єктивно властиві лише чоловікові, і ті, які об'єктивно властиві чоловікові як людині взагалі): *чоловік ← соматизм, чоловік ← "чоловічий" об'єкт фізіологічного характеру, чоловік ← чоловікоподібна міфологічна істота, чоловік ← істота, об'єкт, плем'я з виразними параметричними ознаками, чоловік ← параметрична ознака* (великий, малий, короткий).

У складі наведених ОП представлені переважно прямі номінанти, у яких мотивувальна ознака експлікована основною чи кореневою

морфемою (укр. *вух+ань* ← *вухо*, рос. *кудряв+чик* ← *кудрявый* /чес. *ušat+ec* ← *ušatý*) + афікс кількісно-параметричного значення. Опосередковані номінанти, у яких мотивувальна ознака позначена асоціативно (за суміжністю чи за подібністю) через транспозицію форми іншого номінанта, складають у цьому типі парадигм незначний відсоток (укр. *борода, пелех, пізмей, колос* /рос. *пізмей, колосс, гигант* /чес. *kolos, obr, plnovous*): укр. *пелех* 1. розм. 'Жмут, пасмо волосся, вовни, трави тощо' → *пелех* 2. перен., розм. 'Людина з довгим, густим, скуйовдженим волоссям'; рос. *пізмей* 1. 'Человек, принадлежащий к какому-либо из низкорослых племен, входящих в экваториальную расу' → *пізмей* 2. 'О человеке очень низкого роста'; чес. *obr* 1. expr. 'Pohádková bytost neobyčejné výšky a síly' → *obr* 2. expr. 'Člověk velmi vysoké postavy'.

Мотиватор, що транспонується чи трансформується у мотивант, виявляється потенційно прийнятним і для експлікації маскулінності. З огляду на формальне вираження маскулінності тут представлені дві групи номінантів. Перша – маскулінізми, у яких маскулінність експлікована лексично (у ролі мотиваторів тут виступають назви фрагментів зовнішності, властивих лише особі чоловічої статі (укр. *бородань, вусач, прудивус* /рос. *бородач, усач* /чес. *knírač, plnovous, vousáč, huňáč, chlupatec*), та конструктивно-антропні об'єкти чи об'єкти з параметричними характеристиками, що стійко асоціюються з детермінантами чоловічості (укр. *гігант, велет, велетень* /рос. *колосс, гигант* /чес. *kolos, obr*). Такі маскулінізми можуть бути окреслені як номінанти *masculina tantum*. У іншій групі маскулінізмів сема маскулінності експлікується на словотвірному рівні, хоча з огляду на словникову дефініцію вони потенційно можуть позначати і особу жіночої статі (пор. *вухань* розм. 'Людина з довгими вухами', *носач* розм. 'Людина з довгим носом' (у словниковій дефініції – людина взагалі, тобто потенційно і жінка). Однак у мові попри лексикографічне „зелене світло” жінку номінантами укр. *головань, вухань, тузан, носач* /рос. *брюхан, кудряш* /чес. *okáč, chlupatec, pupkáč, velikán* тощо носії жодної з порівнюваних мов не іменують. Дійсно може іменувати і жінку у чеській мові номінант *kratás* (м. і ж.). Так само без огляду на біологічний рід може позначати і особу жіночої статі рос. номінант *коротышка* (м. и ж.) з нерозчленованою семою статі.

Лише незначна частка маскулінізмів цього типу диференціюють стать на рівні моції: укр. *кучерявець* (ж. *кучерявка*), чес. *obr* (ж. *obryně*), *ramenář* (ж. *ramenářka*).

Маскулінізми за характерною квантитативно-квалітативною ознакою

Сприйняття та ословлення номінатором номіната у межах таких об'єднань маскулінізмів здійснюється у межах ціннісно-буттєвої норми. Характерні ознаки, покладені в основу іменування, співвідносяться з нормою на підставі кількісно-якісних параметрів.

Прикладом такого об'єднання може бути ОП маскулінізми за соціально-економічним статусом, за відношенням до засобів існування, власності – наприклад, 'чоловік за ознакою володіння власністю, багатством'.

Спільне номінаційне значення 'чоловік за ознакою володіння власністю, багатством' об'єднує у парадигми такі номінанти у порівнюваних мовах.

В українській мові – *багатур* ч. розм., *багатій* ч., *багач* ч., *банкір* ч., *відкупник* ч., *власник* ч. 1., *вотчинник* ч. іст., *дідич* ч. іст., *дука* ч. заст., *дукар* ч. заст., розм., *дукач* ч. заст., розм., *заможник* ч., *капіталіст* ч. 1., 2. розм., *король* ч. 1., 2. перен., розм., *крес* ч., *куркуль* ч., *магнат* ч., *мільйонер* ч. 1., *мільйонщик* ч. розм., *монополіст* ч. 1., 2., *мультимільйонер* ч., *непман* ч. розм., *нувориш* ч. зневажл., *поміщик* ч., *срібляник* ч. фольк., *товстосум* ч. розм., *фабрикант* ч. 1., *фінансист* ч. 1., 2.

У російській мові таку ОП складають *алтынник* м. 2. устар., *акціонер* м., *банкир* м., *барон* м. 2. перен., *богатеї* м. прост., *богач* м., *вотчинник* м., *землевладелец* м., *имуций* м. 2., *капиталист* м., *король* м. 4. перен., *крес* м. книжн., *кулак* м. 3., *магнат* м. 2., *миллиардер* м., *миллионер* м. 1. *миллионщик* м. разг., *монополист* м. 1., *мультимиллионер* м., *непман* м., *нувориш* м. книжн. пренебр., *откупщик* м. устар., *помещик* м., *собственник* м. 1., *толстосум* м. разг. обычно неодобр., *фінансист* м. 3., *хозяин* м. 1.

У чеській мові такими номінантами є *bankéř* м. 1., *beneficiář* м. cír., *boháč* м., *bohatec* м. книж., *dědník* м. hist., *držitel* м., *fabrikant* м. ob., zprav. hanl., *finančník* м. 1., *hospodář* м. 2., *kapitalista* м. 1., 2., *kulak* м., *magnát* м. 2., *majetník* м. 1., 2., *majitel* м., *malostatkář* м., *miliardář* м., *milionář* м., *nepman* м., *peněžník* м., *prebendář* м., *rolník* м., *statkář* м., *velkostatkář* м., *zámožník* м., *zbohatlík* м., *zeman* м. 1. hist., 2. expr.

Принцип номінації – іменування за характерною ознакою – знаходить свій вияв у тому, що предметом іменування у даному випадку виявляються об'єктивно властиві номінату характерні внутрішні ознаки, набуті унаслідок зовнішніх (соціальних) впливів. Ставлення номінатора до номіната є аксіологічним і визначається системою суспільно ustalених нормативно-ціннісних оцінок. За точку

відліку править стереотип як сукупність внутрішніх констант концептуальної картини світу. Прояв ознаки 'володіння багатством, власністю' щодо норми тут визначається як факт її наявності у значній мірі. Прагматична інтенція номінатора – вербалізація судження щодо наявності кількісно-якісної ознаки.

У межах окресленого номінаційного значення 'чоловік за ознакою володіння власністю, багатством' спостерігається суміщення значень за диференційними семами, що є частиною сигніфіката:

- об'єкт володіння (земля, фінанси, підприємство) (укр. *поміщик* (власник помістя), *фабрикант* (власник фабрики), *фінансист* (власник значних фінансових засобів) /рос. *вотчинник* (власець вотчини), *банкір* (власець банка), *землевладелец* (власець землі) /чес. *fabrikant* (majitel fabriky), *rolnik* (majitel role – orného pozemku);

- спосіб вступу у право володіння (укр. *діди́ч* (спадкоємець діди́зни), *вотчинник* (вотчина – у Давній Русі, а згодом і у Російській державі до XVIII ст. – феодальна земельна ділянка, яку можна було заповідати, продавати тощо на відміну від помістя – феодальної земельної власності, що надавалась за службу у війську чи при дворі і яку не можна було заповідати, продавати) /рос. *король*, *вотчинник* /чес. *dědic*, *dědník*);

- джерело отримання доходу (укр. *відкупник* (той, хто одержував право за гроші стягати державні податки з населення), *поміщик*, *капіталіст*, *фабрикант* /рос. *банкір*, *землевладелец*, *откупщик* /чес. *bankéř*, *hospodář*, *rolnik*, *statkář*, *fabrikant*);

- кількісний параметр володіння (багато) (укр. *багач*, *багатий*, *багатур*, *заможник*, *дукар*, *дука*, *срібляник* /рос. *миллионщик*, *толстосум*, *богате́й*, *миллиардер* /чес. *boháč*, *bohatec*, *zámožník*);

- форма володіння (укр. *власник*, *поміщик*, *король* /рос. *собственник*, *магнат*, *монополіст* /чес. *majitel*, *magnát*, *držitel*);

- шлях збагачення (укр. *натуріш*, *непман*, *куркуль* /рос. *натуріш*, *непман*, *кулак* /чес. *kulak*, *zbohatlík*).

Номінаційні ознаки, покладені у основу іменування, є суттєвими ознаками-властивостями у номінантів укр. *багач*, *багатий*, *багатур*, *крес*, *власник*, *вотчинник*, *поміщик*, *діди́ч*, *банкір*, *фабрикант*, *магнат*, *мільйонер*, *мільярдер*, *мільйонщик*, *мультимільйонер*, *товстосум* /рос. *богате́й*, *богач*, *толстосум*, *крес*, *магнат*, *миллионер*, *миллиардер*, *мультимиллионер* /чес. *boháč*, *bohatec*, *zámožník*, *magnát*, *milionář*, *miliardář*. Несуттєві ознаки-рефлексії від основної ознаки представлені у мотиві номінації маскулінізмів *дука*, *дукар*, *дукач*, *срібляник*, рос. *алтынник* (ознака володіння певною грошовою одиницею), *натуріш*,

непман (темпоральні ознаки шляху та способу збагачення), укр. відкупник /рос. откупщик /чес. prebendař (джерело збагачення).

Такі ознаки (як суттєві, так і несуттєві) можуть бути окремими, як у номінантах багач, рос. богач, чес. boháč 'Багата людина', але значно частіше ознаки виступають у комплексі: чес. zbohatlík 'Kdo rychle a zpravidla ne dost potivým způsobem zbohatl', укр./рос. нувориш – швидко + збагатити + звичайно нечесним шляхом; dědic 'Kdo zdědil půdu a majetek (nedílné vlastnictví rodu) jako zdroj zbohacování' / укр. дідиш – отримати майно + у спадок + як джерело збагачення. У кожному разі комплекс таких ознак виявляється взаємообумовленим (рос. откупщик 'Тот, кто за деньги приобрел право на какой-либо вид государственных доходов, налогов' (гроші → товар → гроші)). Загалом такі ознаки у даному типі парадигм є квантитативно-квалітативними.

Вибір форми номінантів-маскулінізмів за характерною ознакою 'власність, багатство' виявляється чітко окресленим сферою суспільно-майнових та фінансових відносин та зумовлений номінаційним завданням номінатора. Сміслові елементи зони сигніфікативного варіювання виявляють чіткі зв'язки з протомотиваційними предметними та ознаковими сферами, ідеї яких у свідомості носіїв мов стійко пов'язуються із концептами 'багатство', 'володіння багатством'. Предметна неантропна протомотиваційна сфера виявляє такі регулярні протомотиваційні семантичні моделі:

чоловік ← об'єкт володіння, що забезпечує багатство (укр. вотчинник, поміщик, дідиш, відкупник /рос. землевладелец, откупщик, помещик /чес. rolník, statkář, dědník, prebendař, benefičiář);

чоловік ← грошова одиниця як символ багатства (укр. дука, дукач, дукар, срібляник, рос. алтынщик);

чоловік ← об'єкт фінансової сфери, що гарантує багатство (укр. банкір, капіталіст, фінансист /рос. банкир, финансист, капиталист /чес. bankéř, finšačnik, peněžník, kapitalista);

чоловік ← об'єкт права власності (укр. власник, монополіст /рос. имущий, монополист, собственник /чес. hospodář, majetník, majitel, držitel);

чоловік ← соціальний статус носія власності (укр. крез, король /рос. крез, король /чес. magnát, hospodář (у чеській мові – z hlava rodu, vládce, pán)).

У межах неантропної ознакової протомотиваційної сфери актуальними стали такі мотиваційні семантичні моделі:

чоловік ← кількісна ознака, пов'язана із багатством (укр. багач, багатій, багатир, мільйонер, мільйонщик, мультимільйонер /рос.

богатеї, мільйонер, мільярдєр, мільйонцик /чєс. *boháč, bohates, millionář, miliardář*);

чоловік ← якісна ознака, пов'язані із багатством (укр. *заможник, товстосум* /рос. *толстосум* /чєс. *zátožník*);

чоловік ← добова ознака отримання багатства (укр. *куркуль, нувориш, непман* /рос. *кулак, нэпман, нувориш*);

чоловік ← вербальна ознака багатства (чєс. *majitel, zbohatlík*).

Протомотиваційна структура наведених груп маскулінізмів є досить складною, але чітко зорієнтованою на майнову та фінансову сфери діяльності чоловіка. Цікаво, що генетично сфери, з яких транспонуються форми змісту, виявляють певні, доволі чіткі закономірності: „чужі” форми переважають у сфері капіталістичної власності, „свої” – у сфері феодальних майнових відносин та власності, володіння багатством взагалі.

Запозиченими як слово-знак є форми змісту укр. /рос. *крєз* /чєс. *kréšus*, укр. /рос. *магнат* /чєс. *magnát* (з лат. *magnat* ‘володар, вельможа’), укр. /рос. *нувориш* (з фр. *neuveau riche* ‘новий багач’), укр. *банкїр* /рос. *банкїр* /чєс. *bankér* (з нім. *Bankier*) з частковим фонетичним і видозмінами, зумовленими системами мов-рецепієнтів. Запозиченими є і „лексичні морфєми”, що пізніше на власне українському, російському та чеському мовному ґрунті були включені у номінаційний процес (укр. *капіталїст* /рос. *капиталист* /чєс. *kapitalista* (*capital* – слово, запозичене фр. та англ. мовами посередництвом італ. з латин. *capitalis*); укр. *фабрикант* /рос. *фабрикант* /чєс. *fabrikant* (лат. *fabrica*), укр. *мільйонер* /рос. *миллионер* /чєс. *millionář* (з фр.-іт. *million* (*millione*), укр. *дукар, дукач, дука* (з іт. *ducato*), рос. алтынщик (з татар. у значенні ‘золото, золота монета’), чєс. *prebendář* (з лат. *prebenda*), чєс. *kulak* є запозиченням із російської (*кулак*)).

Номінанти, пов'язані із феодальною власністю та багатством взагалі, мають переважно спільнослов'янські мотиваційні основи (*багач, дідич, заможник, відкупник* /рос. *богач, откупщик, землевладелец, король* /чєс. *rolník, peněžník* (*peněz* – спільнослов'янське запозичення із старонімецької). Давньоруськими, чи елементами давньої руськоукраїнської мови XI-XIII ст.⁵³, за походженням є форми укр. *поміщик* /рос. *поміщик*, укр. *вотчинник* /рос. *вотчинник*. Один із компонентів номінантів укр. *товстосум* /рос. *толстосум* (*сума*) є полонізмом. Форма *statek* (*velkostatkář, malostatkář, statkář*)

⁵³ Саме такий термін як більш коректний еквівалент терміна *давньоруський* обстоюють В.В.Німчук, П.І. Білоусенко [Білоусенко 1993; Білоусенко, Німчук 2002].

розвинулася на чеському ґрунті із праслов'янської основи. У межах названих парадигм досить чітко простежуються протомотиваційні сфери іменування, що тяжіють до „чужих” форм, та сфери, зорієнтовані на питомих слов'янські форми з метою ословнення об'єктів даного смислового континууму.

Прийнятність системи саме таких мотиваторів у ролі мотивантів з метою вираження змісту 'чоловік за ознакою володіння власністю, багатством' виявляється у способі номінації. За способом номінації тут кількісно переважають прямі номінанти, що транспонують мотиваційні основи субстантивного (укр. *відкупник* ← *відкуп*; рос. *вотчинник* ← *вотчина*; чес. *prebendář* ← *prebenda*), ад'єктивного (укр. *заможник* ← *заможний*), вербального (чес. *držitel* ← *držet*; *zbohatlík* ← *zbohatnout*), нумерального (укр./рос./чес. *мільйонер* ← *мільйон*, укр./рос. *миллиардер* ← *миллиард*) типу.

Опосередковані номінанти у цьому типі парадигм є нечисленними: укр. *дука*, *дукач*, *срібляник*, *король*, *крез* /рос. *король*, *крез*, *магнат* /чес. *magnát* (укр./рос. номінант *крез* (Крез) є ім'ям легендарного царя Лідії – володаря казкових скарбів → 'Людина, що володіє величезними багатствами'; укр. *дукат*, *дукач* іст. 'Срібна, а потім золота монета, що була поширена у ряді європейських країн' → 'Багач, багатій', чес. *magnát* 'Člen vysoké šlechty, zvl. polské a uherské' → 'Velký boháč).

Для внутрішньої структури наведених номінантів сема чоловічої статі є релевантною, а система мотиваторів – достатньою для її експлікації. Лише незначна частина номінантів мають нерозчленовану сему чоловічої статі (це укр. та рос. *нувориш*, що є у східнослов'янських мовах вочевидь нерозчленованим щодо семи статі номінантом і потенційно може вживатися на позначення як чоловіка, так і жінки (так само, як укр. *товстосум* /рос. *толстосум*). Однак тут цілком очевидно є тенденція до „маскулінізації” цих номінантів, які можна небезпідставно дефінувати як *masculina tantum*.

Усі інші номінанти експлікують сему чоловічої статі на лексичному рівні або містять спеціалізовані чоловічо-особові компоненти формальної структури слова. Як номінанти з формально вираженою семою статі слід кваліфікувати укр. *король* /рос. *король* (ж. *королева*). Але *de facto* попри активізацію ролі жінок у фінансовій сфері, у виробництві, номінант *король* у відповідному значенні 'Монополіст у якій-небудь сфері' на позначення жінки не є функціональним.

Як такий, що містить експліковану на лексичному рівні сему статі, слід вважати і номінант укр. *крез* /рос. *крез*, чес. *krésus*. Слово

вочевидь властива „гендерна пам'ять”: воно транспонувало як форму змісту – онім, пізніше апелятизований, – ім'я легендарного царя Лідії (*Kresios*), відтак – чоловіка. Хоча інформація подібного роду для сучасної мовної особистості може бути затемненою, але достеменно можна твердити, що номінант *крес* на позначення жінки, нехай і казково багатой, мовцями не використовується.

Експлікація чоловічо-особової семи на словотвірному рівні здійснюється (за лексикографічними даними) у таких номінантах відносно регулярно: укр. *власник* (ж. *власниця*), *багач* (ж. *багачка*), *поміщик* (ж. *поміщиця*), *дідич* (ж. *дідичка*), *багатій* (ж. *багатійка*), *багати́р* (ж. *багати́рка*), *магнат* (ж. *магнатка*), *мільйонер* (ж. *мільйонерка*), *мільйонщик* (ж. *мільйонщиця*), *мультимільйонер* (ж. *мультимільйонерка*), *фінансист* (ж. *фінансистка*), *куркуль* (ж. *куркулька* розм.) /рос. *богач* (ж. *богачка*), *землевладелец* (ж. *землевладелица*), *миллиардер* (ж. *миллиардерша* разг.), *миллионер* (ж. *миллионерша* разг.), *непман* (ж. *непманша* разг.), *помещик* (ж. *помещица*), *финансист* (ж. *финансистка*), *собственник* (ж. *собственница*) /чес. *bankéř* (ž. *bankéřka*), *velkostatkář* (ž. *velkostatkárka*), *malostatkář* (ž. *malostatkářka*), *kulak* (ž. *kulačka*), *majetník* (ž. *majetnice*), *majitel* (ž. *majitelka*), *boháč* (ž. *bohačka*), *bohatec* (ž. *bohatkyně*), *držitel* (ž. *držitelka*), *fabrikant* (ž. *fabrikantka*), *kapitalista* (ž. *kapitalistka*), *magnát* (ž. *magnátka*), *milionář* (ž. *milionářka*), *miliardář* (ž. *miliardářka*), *zbohatlík* (ž. *zbohatlice*), *zeman* (ž. *zemanka*).

Відсутність у лексикографічних джерелах послідовної та чіткої гендерної інформації щодо номінантів на позначення осіб за родом діяльності призводить до подвійного прочитання деяких фактів чи непорозумінь. За даними СУМ 1970-1980, ССРЛЯ 1948-1960 та SSSJČ 1989, узуальними є у порівнюваних мовах моційні кореляти *магнат* – *магнатка*, *куркуль* – *куркулька* розм., *непман* – *непманка* /рос. *нэпман* – *нэпманша* разг. /чес. *magnát* – *magnátka* (пор. *магнат* ч. 'Великий феодальний землевласник'. *Магнатка* ж. Жін. до магнат; *Куркуль* ч. 'Багатий селянин-власник, на якого працюють наймити і незаможники'. *Куркулька* ж. розм. Жін. до куркуль). Річ у тім, що значення *магнат*, *куркуль*, *непман* 'багатій', які безперечно є у мові функціональними, зафіксовані лише чеським словником (SSJČ 1989). Саме вони, за нашим переконанням, мали б стимулювати моційні форми *магнатка*, *куркулька*, *непманка* розм. /рос. *нэпманша* разг. /чес. *magnátka*, *kulačka*. Заслугує на увагу і той факт, що у рос. мові (на прабатьківщині *кулака*, названого в українській мові *куркулем*, а чеською – запозиченого з російської (*kulak* (z rus.) 'Příslušník vesnické buržoazie vykořisťující bezzemky a malé a střední rolníky; vesnický

bohác'), слово *кулак* має жіночо-особову форму лише у значенні 2. 'Стяжатель', що, ймовірно, є найближчим до істини.

Питомо слово *кулак* називало особу за „суто чоловічим” родом занять (у дорев. Росії – перекупник, спекулянт, посередник під час купівлі та продажу; маклер [Даль. 1955, т.2: 215, 291] і беззаперечно не характеризувало номіната як альтруїста (В.І.Даль, до речі, наводить значення 'скнара, скупар'). Власне вони (*кулак* 'скнара, скупар') були дуже популярними у мові ХІХ ст., інше – 'маклер' – поступово забулося. На поч. ХХ ст. слово *кулак* отримало нове значення 'Богатый крестьянин-собственник, эксплуатирующий батраков, бедняков'. Не беручи до уваги міру архаїзації цього слова у сучасному суспільстві, зауважимо, що іменувало воно таки особу чоловічої статі. *Куркулька* /чес. *kulačka* може, на нашу думку сприйматися або як номінат на позначення багатійки, або як іменування жінки як дружини свого чоловіка. На повній нездатності слова *кулак* бути номінантом жінки наголошує і А.Ю.Мазилова [Мазилова 1975: 32-39].

Загалом цю сферу номінації визначає особлива „чутливість” до різного роду позамовних факторів і, передусім, до фактору соціального. Формально номінанти укр. *вотчинник*, *відкупник*, *дукар*, *дукач*, *срібляник* /рос. *вотчинник*, *откупщик* /чес. *rolník*, *peněžník* мають спеціалізовані чоловічо-особові форманти. Їх маскуліність є аксіоматичною і з світоглядних міркувань: ці сфери діяльності були пов'язані із майновим правом (*вотчинник* ← *вотчина*, давньор. *отъчина* 'спадковий маєток, успадкований від батька (звичайно старшим сином)' та родом діяльності, що був в українському, російському та чеському суспільствах прерогативою чоловіка (скажімо, до ХVІІІ ст. номінат *поміщик* був masculine tantum, адже *помістя* було винагородою за військову службу чи службу при дворі, чес. номінат *prebendář* 'majitel prebendy' принципово не міг іменувати жінку – це була у римсько-католицькій церкві церковна посада, пов'язана із певними доходами у формі оброку (його збирала виключно особа чоловічої статі).

Втім у межах аналізованих парадигм слід відзначити тенденцію до фемінізації номінантів (значна частина номінантів masculine tantum набула статусу *nomina masculina*, включившись у моцїйну опозицію за ознакою статі). Унаслідок позамовних факторів – тенденції до словотвірної фемінізації мови [Тараненко 2005: 3-25] – номінанти як із сфери феодальних, так і з сфери капіталістичних та фінансових майнових відносин отримують статус *nomina feminina*, набуваючи моцїйних форм *фабрикант* – ж. *фабрикантка*, *фінансист* – ж. *фінансистка*, *мільйонер* – ж. *мільйонерка*, *дідич* – ж. *дідичка*. Лише

номінанти *монополіст* /рос. *монополист* /чес. *monopolista* та *магнат* /рос. *магнат* /чес. *dědník, hospodář, finančník, peněžník, zámožník* залишили і до сьогодні за собою „чоловічу монополію” – за принципом маскуліноцентризму.

Маскулінізми за квалітативною аксіологічно оцінною ознакою

Номінаційне завдання, що стоїть перед номінатором у межах таких об'єднань маскулінізмів, полягає у ословненні чоловіка за об'єктивною внутрішньою якісною ознакою, що не виходить за межі аксіологічної діяльності номінатора. Прагматична інтенція тут зводиться до вербалізації судження щодо наявності-відсутності характерної аксіологічної ознаки у номіната, а, відповідно, – і аксіологічної оцінки, у яку номінат виявляється “зануреним” (В.М.Телія).

Прикладом такої парадигми у дослідженні обрано систему маскулінізмів за ознакою відношення до релігійних норм⁵⁴. Цей різновид маскулінізмів ілюструє контрарну оцінку (лише оцінний + або лише оцінний -), об'єднану у межах єдиної парадигми з метою дослідження процесу вибору імені.

До складу ОП *маскулінізми за характерною ознакою – відношенням до віри та релігії* в укр. мові входять *атеїст* ч., *безбожник* ч., *блюзнір* ч., *богovidступник* ч. заст., *богомалець* ч. заст., *богохульник* ч. заст., *божій чоловік*, *віруючий* ч., *грішник* ч., *еретик* ч. 1., *паломник* ч., *пілігрим* ч. 1. книжн, заст., *праведник* ч., *преподобник* ч. рел., *пустельник* ч., *священник* ч. 1., 2. *святокрадець* ч. рідко, *святотатець* ч., *святоша* ч. і ж., *спасенник* ч. рел., заст., *сповідник* ч. 2., *юрод* ч. розм., *юродивий* ч. 2. у знач. ім.

У російській мові сюди включатимемо *атеист* м., *безбожник* м. разг., *блаженный* м. 4., *богомол* м. 1., 2., *богомалец* м., *богохульник* м., *вероотступник* м., *верующий* м. 2., *грешник* м., *диссидент* м. 1., *еретик* м., *исповедник* м. 2., *неверующий* м. 2., *паломник* м., *пилигрим* м. 1. устар, книжн., *праведник* м. 1., *святотатец* м., *странник* м. 2., *фанатик* м. 1., *церковник* м. устар., *юродивый* м. 3., *божій человек*, *калика* *перехожий*.

Чеськими номінантами цього типу є: *ateista* м., *anikrist* м. 2. zast. expr., *beznaboh* м. ob., *bezvětec* м., *bludař* м., *heretik* м., *hříšník* м. 1., *husita* м. 2., *jurodivý* м., *kacíř* м., *kajícník* м., *kališník* м., *neněřící* м. *nevětec* м. expr., *neznabůh* (*neznaboh*) м. ob., *pobožník* м. hanl.,

⁵⁴ З огляду на те, що офіційною релігією українців, росіян та чехів є християнство, маскулінізми цього типу обмежено відношенням до релігійних норм християнства.

podobojí m. neskl., hist., pohan m. 3. hanl., poustevník m. poutář m., poutník m. 2., rouhač m., svatokrádce m., světec m. 2., utrakvista m. hist., věřící m. 1., 2., zpovědník m. 2. muž bohobojný, muž bohaprázdný, boží člověk.

Аксіологічне ставлення номінатора до номіната визначається системою нормативно-ціннісних координат відношення до віри. Точкою відліку є світоглядна константа *віри і Бога* у концептуальній картині світу номінатора. На шкалі прийняття чи неприйняття віри та Бога оцінка є контрарною і не передбачає проміжних точок на шкалі „абсолютний плюс або абсолютний мінус“. У системі аксіологічних координат православ'я та католицизму віра, праведництво, молитва, покаяння, доброчестя, шлях до Бога є позитивними цінностями; безвір'я, гріх, блюзнірство, святотатство однозначно засуджується суспільною думкою соціуму, є гріхом у найширшому значенні слова.

У межах вербалізованого відношення *людина – віра, Бог* виявляються сумішеними диференційні ознаки, що асоціюються у свідомості номінатора з основоположним протиставленнями *атеїст – віруючий; прийняття - неприйняття Бога* (у чеській мові додатково *прийняття – неприйняття традиційного церковного обряду*):

- молитва до Бога (укр. *богомалець, прочанин* 'Той, хто ходить на богомілья' /рос. *богомол, богомалец* 'Человек, приверженный молитвам, богослужениям');

- дотримання-недотримання канонів певної релігії (укр. *праведник* 'Людина, яка суворо дотримується заповідей, моральних принципів певної віри'; *грішник* 'Людина, що грішить', також *спасеник, преподобник, святотатець, святокрадець* /рос. *грешник, праведник, святотатец* /чес. *hříšník, rouhač* 'Kdo se rouhá – projevuje hrubou neuctu k Bohu', *muž bohobojný* 'Fanaticky zbožný člověk', *muž bohaprázdný* 'Bezbožný, hříšný člověk');

- відступ від догм та традиційного обряду певної релігії (укр. *еретик* /рос. *еретик* /чес. *heretik, kacíř, bludář, kališník, husita, podobojí, utrakvista* 'Людина, яка відступилася від догм та обряду панівної релігії; послідовник ересі');

- каяття (укр. *сповідник 2.* 'Людина, яка сповідається' /рос. *исповедник 2.* /чес. *kajicník, zpovědník*);

- дії, пов'язані із вірою (укр. *прочанин* 'Паломник', *паломник* 'Той, що відвідує святі місця, мандрівник'; *пустельник* 'Людина, що з релігійних міркувань оселилася у відлюдному місці та присвятила себе Богу', також *пілігрим, юродивий* /рос. *юродивый 3.* 'Христіанский аскет-безумец или бездомный нищий, принявший образ блаженного-прорицателя', також *паломник, пилигрим, блаженный 4., странник*

/чес. *poutník* 'Člověk putující na něj. posvatné místo', *poustevník* 'Člověk žijící z důvodů náboženských o samotě, mající přísný odfikavý život').

Суміщення значень як факт сигніфікативного варіювання тут не виходить за межі духовних констант християнської віри.

Номінаційна ознака у наведених номінантах є об'єктивною суттєвою ознакою-властивістю, у деяких випадках окремою (укр. *грішник* /рос. *праведник* /чес. *kajičník*), у інших – комплексною (укр. *пустельник* 'Людина, що з релігійних міркувань оселилася у відлюдному місці і відмовляється від спілкування з людьми'; чес. *robožnůstkář* hanl. 'Přepjatě, často licoměrně zbožný člověk'). Ознака іменування, що виділяється з-поміж інших у номінаційному акті, тут вочевидь тяжіє до певної концептосфери і проектується на форму номінанта. Цими ознаками у наведених ОП виявляються константи християнської віри та безвір'я та правого церковного обряду (у чеській мові).

У межах першої із протомотиваційних ментальних сфер (константи *віри*) виділяємо такі протомотиваційні семантичні моделі:

чоловік ← віра (укр. *віруючий* /рос. *верующий* /чес. *věřící, muž bohabojný*);

чоловік ← молитва до Бога (укр. *богомалець* /рос. *богомол, богомолец*);

чоловік ← праведництво (укр. *праведник, спасенник, преподобний* /рос. *блаженный, праведник, юродивый, странник*);

чоловік ← покаєння, прощення (укр. *прочанин, сповідник* /рос. *блаженный, праведник, юродивый, исповедник* /чес. *poutník, kajičník*);

чоловік ← шлях до святих місць, усамітнення (укр. *прочанин, паломник, пустельник* /рос. *паломник, странник* /чес. *poustevník, jurodivý*);

чоловік ← аскетизм, юродство (укр. *пустельник, юродивий, юрод, божий чоловік* /рос. *блаженный, юродивый, божий человек, калика перехожий* /чес. *jurodivý, boží člověk*).

Протомотиваційна ментальна концептуальна сфера (константи *безвір'я*) виявляє такі протомотиваційні семантичні моделі:

чоловік ← зневага, зречення Бога (укр. *боговідступник, богохульник, святотатець, святокрадець, безбожник* /рос. *богохульник, святотатець, безбожник* /чес. *svatokrádce, rouháč, robožnůstkář, muž bohaprazdný*);

чоловік ← противник Христа (чес. *antikrist (antichrist)*);

чоловік ← гріх (укр. *грішник* /рос. *грешник* /чес. *hříšník*);

чоловік ← зумисне підкреслення своєї набожності (укр. *святенник, святоша*, рос. *ханжа*, чес. *robožnůstkář*).

Протомотиваційна сфера традиційного-нетрадиційного обряду у межах констант віри:

чоловік ← предмет, пов'язаний із нетрадиційним обрядом (чес. *kališník, podobojí*);

чоловік ← ідейний напрямок, що визначає нетрадиційний обряд чи неправовірність (чес. *kacíř, heretik, husita, utrakvista*);

чоловік ← ментальна дія (чес. *bludník*);

Онтологічні асоціації тут виявляються чітко сконцентрованими навколо констант віри та безвір'я і елементів християнського обряду, а їх перехід у семантичні здійснюється за ознакою суміжності. Протомотиваційні сфери та протомотиваційні структури є у цьому типі парадигм чітко зорієнтованими на форму змісту мотиваторів, яка як у свідомості номінатора, так і номіната стійко асоціюється із ціннісно-буттєвим полюсом позитивного чи негативного. Ці сфери можуть бути зорієнтованими як на системи мотиваторів питомих, так і запозичених (природно – грецького, латинського, старослов'янського походження), що стають мотивантами у маскулінізмах (укр. *процанин, праведник* /рос. *странник, богомол, блаженный* /чес. *poutník, kajičník* та укр. *пілігрим, атеїст, блюзнір* /рос. *пилигрим, атеист, еретик* /чес. *heretik,acíř, ateista*). Залежно від міри загальності сприйняття ознак об'єкта номінатором із цих сфер добираються мотиватори, прийнятні як мотиванти для експлікації як загальних рис чоловіка за відношенням до віри, так і ознак конкретизованих (пор. гіперонімічні номінанти у системному їх баченні (укр. *віруючий* /рос. *верующий, неверующий* /чес. *věřící, nevěřící, pohan* та укр. *безбожник, атеїст* /рос. *атеист, безбожник* /чес. *ateista, nezabůh, muž bohaprázdný*), так і когіпонім (укр. *безбожник, боговідступник, богомалець, богохульник, грішник, праведник, спасенник, преподобник, святотатець, святотрадець, паломник, пустельник* /рос. *богомол, богомалець, богохульник, грешник, паломник, праведник, святотатець, странник* /чес. *rouhač, hříšník, kajičník, svatokrádece, poutník, poustevník*).

Практично усі вони (за винятком запозичених укр. *атеїст* /рос. *атеист* /чес. *атеиста, utrakvista*) є прямими, відповідно, транспонований мотиватор у ролі мотиванта зафіксований кореневою чи основною морфемою. Так само прямо транспонуються на форму фразеологічної одиниці мотиватори ФО укр. *божий чоловік* /рос. *божий человек* /чес. *boží člověk, muž bohaborjny, muž bohaprázdný*). До опосередкованих номінантів тяжіє незначна кількість складників наведених парадигм укр. *сповідник* 'Священик, який слухає сповідь' → 'Людина, що сповідається' /рос. *юродивий* 'Психически ненормальний' → 'Християнський аскет-безумець, блаженный' В вищій степені

счастливы́й → Ведущий аскетический, праведный образ жизни и обладающий даром прорицания' /чес. *světec* 'Člověk prohlášený církví za svatého' → 'Člověk mravně dokonaly, žijící až asketicky, trpělivě snášející útrapy', *pohan* 'Příslušník naboženství, jehož podstatou je mnohobožství' → hanl. 'Nevěřící, nekatolik, kačif, neznaoh, bezbožník'. Тут форма змісту транспонується через асоціативні (за суміжністю) зв'язки.

Немотивованими у синхронії є укр. *пілігрим*, *еретик*, *атеїст*, *блюзнір* /рос. *пилигрим*, *еретик*, *атеист* /чес. *heretik*, *kačif*, *ateista* та рос. *ФО калика перехожий* (за В.І.Далем, „калика (ка́лигивы) – обувъ странниковъ, лоскутъ кожи, затынутый по подъему ремнемъ. *Калика* – паломникъ, странникъ; богатырь во смиренни, въ убожествѣ и богоугодныхъ дѣлахъ; вѣроятно, отъ этой обуви *калика перехожий* – нищій, распѣвающій стихи, псалмы, духовныя пѣсни” [Даль. 1955, т.2: 78].

Вибір форми тут, як бачимо, чітко окреслений сферою ознак понять віри та безвір'я, “правого” обряду та їх рефлексій і визначається номінаційним завданням. Іменувати за характерною об'єктивною ознакою – це значить цю ознаку об'єктивувати у формі змісту „новоутвореного”, „словотвореного” та „словоперетвореного” номінанта. При цьому ця об'єктивована форма перебуває у прямому зв'язку із прагматичною інтенцією мовця – висловити аксіологічне оцінне судження. Позитивна аксіологічна орієнтація схвалення чітко простежується на „позитивно заряджені” форми (*бог*, *молитва*, *каяття* тощо) і негативна – на форми з негативним потенціалом (*гріх*, *безвір'я*, *хула* і т.ін.)

У наведених рядах маскулінізмів сема статі є релевантною. Формально експлікованою чоловічим родо-особовим афіксом є сема чоловічої статі у номінантів укр. *блюзнір*, *преподобник*, *святотатець*, *святотрадець* /рос. *святотатец*, *еретик* /чес. *svatokrádce*, *bezvětec*, *jurodivý*. Вони, з одного боку, потенційно можуть іменувати як чоловіка, так і жінку, оскільки форми з моцйніми суфіксами узуально не зафіксовані, отож їх можна було б визначити як *masculina relativa*, однак з іншого боку – світоглядного – вони неспеціалізовані на позначення особи жіночої статі.

Диференційовану сему маскулінності мають завдяки наявності спеціалізованих формантів на позначення особи чоловічої статі номінанти потіпа *masculina* укр. *богомол* (ж. *бологомолка*), *грішник* (ж. *грішниця*), *сповідник* (ж. *сповідниця*), *пілігрим* (ж. *пілігримка*), *спасенник* (ж. *спасенниця*), *паломник* (ж. *паломниця*), *пустельник* (ж. *пустельниця*), *безбожник* (ж. *безбожниця*), *богохульник* (ж.

богохульниця). У російській мові моційні форми властиві усім номінантам за винятком маскулінізмів *еретик, святотатець*, у чеській – за винятком *svatokrádce, bezvěřec, heretik, husita, jurodivý*.

Фразеологічні номінанти містять диференційовану сему статі на лексичному рівні (компонент *muž* у чес. *muž bohabojný, muž bohaprázdný*) та на рівні світоглядному (рос. *калика перехожий* – у ролі співця-виконавця духовних віршів ніколи не Русі не виступала жінка). Недиференційовану сему статі мають ФО укр. *божий чоловік* /рос. *божий человек*, що містять номінант чоловік/человек у значенні “людина взагалі” (у ролі богомола, жебрака, юридичного могла виступати і жінка).

Релятивні маскулінізми за характерною ознакою (аксіологічне відношення) з огляду на вибір імені виявляють ряд спільних рис. Ця спільність очевидно пов'язана із номінаційною діяльністю номінатора і має у багатьох випадках соціальне підґрунтя (номінатор тут виступає колективним суб'єктом оцінки). Завдання іменувати номінат за релятивною характерною ознакою у межах буттєво-ціннісних орієнтирів аксіологічного типу та прагматична інтенція (висловити судження про наявність-відсутність суспільно бажаних чи небажаних характерних ознак) зумовлюють, по-перше, очевидну перевагу вторинних словотвірно похідних номінантів над семантично похідними – тут актуальними виявляються не асоціації між номінатом та іншими об'єктами дійсності на основі приписування об'єкту певних ознак, а чітке та раціональне виокремлення об'єктивно властивих денотату ознак, релевантних у номінаційному акті.

Ці ознаки корелюють із об'ємом значення мотиваторів - імен об'єктів, що усвідомлюються мовнокультурною спільнотою як потенційні носії цих ознак. Саме тут слід шукати чинники кількісної переваги синтетичних номінантів над аналітичними, включаючи і фразеологізми, адже участь останніх у системах релятивних номінантів обмежується їх експресивністю та образністю. Широка представленість композитних номінантів у системах маскулінізмів квалітативно-оцінного типу може бути зумовленою самою сферою ословлення понятійного континууму ‘чоловік’ (відомо, що композитна номінація є характерною рисою старослов'янської мови) та присутністю виразної об'єктивної оцінності, що передбачає якнайповнішу фіксацію рис особи чоловічої статі, які оцінюються.

По-друге, вибір імені виявляє досить чітку кореляцію уже пізнаного світу з протомотиваційними сферами та протомотиваційними моделями з метою іменування за характерною об'єктивною внутрішньо властивою об'єкту ознакою. Семантичні

асоціації у парадигмах маскулінізмів цього типу виразно тяжіють до суміжності.

По-третє, вибір імені у проєкції на прагматичне завдання зумовлений у релятивних маскулінізмах суспільною думкою соціуму. Нормативно-ціннісні її маркери у маскулінізмах за характерною ознакою позначені соціально-оцінними та світоглядними детермінантами маскуліності у концептуальній картині світу. Саме тому вибір форми номінанта тут часто сягає власне “маскуліних сфер” – фізичних, фізіологічних, майнових, правних тощо. Номінат виявляється ніби “зануреним” у цю оцінку, яка разом із дескриптивним компонентом значення утворюють “розчин одного в іншому” – той специфічний різновид оцінного відношення, що об’єднує маскулінізми, позначені оцінкою-вироком суспільної думки. При цьому така оцінка спирається на стереотип – систему ціннісно-буттєвих орієнтирів і є у своїй основі раціональною.

3.2.2. Кваліфікативні номінанти особи чоловічої статі у слов’янських мовах

Маскулінізми за характерною ознакою (емоційно-оцінний тип)

У мовознавчих студіях останніх десятиліть під різними кутами зору [Киселева 1965: 18-20; Хидекель, Кошель 1981: 7-10; Шаховский 1994: 20-25; Шаховский 1983; Телия 1996: 31-38; Іваненко 1997; Воїнов, Семенець 1989: 47-51; Худяков 1980: 79-82; Вільчинська 1996; Космеда 2000; Лукьянова 1979: 12-46] вивчалися імена, що несуть на собі одночасно інформацію про світ у межах нормативно-ціннісних констант та інформацію про суб’єктивну орієнтацію такого значення – вираження почуття-відношення суб’єкта-номінатора до номіната з метою впливу на останній. Зміна нормативно-ціннісного ракурсу зображення (об’єктивного) на емоційно-оцінний (суб’єктивний) призводить до номінаційної спеціалізації імен, зумовленої номінаційним завданням, потенційно закладеним у кожному з них. Одним із аспектів номінаційного завдання є вираження емоційного відношення, яке може бути зорієнтоване як на об’єктивну ознаку, так і на приписувану, суб’єктивну. Емоційне відношення може виражатися як до класу предметів чи його представників у цілому (як у маскулінізмах індикативно-оцінного типу), так і до окремих ознак представників класу, як це спостерігається у кваліфікативних маскулінізмах за характерною ознакою. Саме через це емоційне відношення виражається відношення номінатора до номіната і навпаки – впливу номінанта на номінат, тобто прагматична інтенція номінатора.

У номінантах, ускладнених прагматичною інтенцією впливу на номіната з метою спонукати його до „реакції у відповідь”, на вже

об'єктивно оцінене нашаровується власне суб'єктивне ставлення номінатора до позначуваного. Фактично тут виявляється оцінка вже оціненої об'єктивної ознаки, виділеної у дескриптивній частині оцінного значення. В.М.Теля цілком слушно зауважує, що у такому різновиді оцінного відношення, що є свого роду відношенням-надбудовою, „не може фокусуватися одна ознака, що належить дескриптивній частині, інакше тут би виникло два оцінних значення” [Теля 1986: 42]. Йдеться, таким чином, про сплав ознаки та її оцінки, на якій „виростає” інша оцінка, емотивна. Основу першої оцінки складає у такий спосіб аксіологічна оцінка + стереотип як конструкт концептуальної картини світу: до нормативно-ціннісної оцінки особи чоловічої статі додається у такому разі асоціативне уявлення, звичайно типові для представників даної лінгвокультурної спільноти. Таке асоціативне уявлення може мати як об'єктивне, так і суб'єктивне підґрунтя.

З метою розділити у аналізі об'єктивний та суб'єктивний фактори [Теля 1986: 16; Колшанский 1975; Варина 1976: 233-244] деякі вчені пропонують емоційно-логічне або емоційне відношення вважати окремим компонентом лексичного значення [Шаховский 1983: 18]. На користь раціональності такого рішення свідчить і наявність двох різнорідних груп маскулінізмів у межах номінації емоційно-оцінного типу за характерною ознакою: у одних з них мотивом номінації виявляється об'єктивна ознака із подальшою її емоційною оцінкою (така оцінка виявляється об'єктивованою і включеною у об'єм денотації: *віртуоз* 2. 'Людина, що досягла найвищої майстерності в якійсь справі'). У номінантах цього типу логічна частина виявляється врівноваженою частиною емоційною. У інших мотивом номінації є приписувана номінатові ознака (рос. *вандал* неodobr. также бран. 'Грубый, невежественный человек, попирающий культурные ценности'; *вахлак* пренебр. 'Плохо воспитанный, медлительный, нерасторопный человек'), яка, не врівноважуючись із логічною частиною, виступає на перший план, стає основною, а понятійний зміст – залежним від неї.

Таким чином, мотив номінації як ознака та її “подвійна оцінка” з метою впливу на номінат та орієнтацією на перлокутивний ефект як реакцію у відповідь стають основними векторами руху думку номінатора на шляху пошуку та вибору прийнятного імені фрагмента об'єкта дійсності 'чоловік'.

Об'єктивне емоційно-оцінне відношення

Як приклад об'єктивного емоційно-оцінного відношення до номіната-чоловіка розглянемо систему маскулінізмів за ознакою якості виконуваної праці та її оцінюваними результатами.

В укр. мові це базграч ч. знев., богомаз ч. ірон., несхв., борзописець ч. ірон., бракороб ч. знев., версифікатор ч. ірон., віршомаз ч. знев., віршороб ч. ірон., несхв., гастролер ч. 2. перен., розм., знев., графоман ч. ірон., каламар ч. 3. перен., знев., коновал ч. 2. перен., знев., лицедій ч. 1. перен., знев., літун ч. 2. перен., знев., мазій ч. 1. знев., партач ч. знев., перекотиполе с. знев., писака ч. знев., письмак ч. 2. знев., заст., ремісник ч. 2. перен., знев. халтурник ч. розм., знев., канцелярський пацюк знев., кропив'яне сім'я знев., параграф безсловесний ірон., знев., приказний крючок знев., чорнильна душа ірон.

У рос. мові – це богомаз м. ірон., борзописець м. ірон., бракодел м. неодобр., бумагомарака м. разг., ірон., ваятель м. ірон., версификатор м., гастролер м. перен., неодобр., коновал м. 2. разг., пренебр., летун м. разг., неодобр., мазила м. и.ж. 2. прост., неодобр., маляр м. 2. разг., пренебр., пачкун м. 2. разг., презр., писака м. и. ж. разг., презр., портач м. прост., пренебр., поетишка м. неодобр., ремесленник м. 2. перен., неодобр., рифмач м. разг., неодобр., рифмоплет м. разг., пренебр., сапожник м. 2. прост., пренебр., стихоплет м. разг., пренебр., халтурщик м. разг., неодобр., целкопер м. уст., пренебр., канцелярская крыса пренебр., крапивное семя уст., неод., приказная строка уст., пренебр., чернильная душа уст., пренебр.

У чес. мові - bačkorář m. 2. hanl., barbř m. 4. hanl., barvíř m. 2. hanl., básničkář m. 2. hanl., básník nepřizn. hanl., básníř m. 2. nepřizn., břídil m. expr., čmáral m. 2. přen. hanl., drápal m. expr., fasadník m. 2. přen. hanl., felčar m. 2. nepřizn., fluktuant m. nepřizn., fušer m. ob., expr., fušerák m. ob., expr., grafoman m. 2. nepřizn., hudlař m. 2. hanl., kýčář m. hanl., markěr m. 2. nepřizn., mastičkář m. 2. hanl., mazal m. hanl., packal m. ob., expr., packář m. ob., expr., paclíř m., patlal m. expr., patokář m. 2. hanl., perohryz m. hanl., perojezdec m. hanl., písak m. hanl., písal m. hanl., písalek m. 2. hanl., přelétavec m. 2. přen., expr., psavec m. hanl., rádobykritik m. hanl., rádoby spisovatel m. hanl., rýmoberka m. hanl., rýmotepec m. hanl., rýmovník m. 2. hanl., srab m. 2. hovor., hanl., stolíř m. 2. hanl., svrab m. 3. hovor., hanl., škrabák m. hanl., škrabal m. hanl., šmírák m. hanl., šmírař m. 2. hanl., takéumělec m. expr., hanl., takyumělec m. expr., hanl., veršotepec m. 1., 2. hanl., veršovník m. iron., zmetkař m. nepřizn., kancelářská myš (myška) expr., hanl., obyčejný škrabák hanl.

Спільне номінаційне значення 'поганий у своїй справі' виявляє широку палітру сигніфікативного варіювання, пов'язану з диференційними ознаками

- невмілий, бездарний працівник (укр. *богомаз* знев. 'Поганий художник' /рос. *стихоплет* разг., пренебр. 'Плохой сочинитель стихов' /чес. *barvíř* hanl. 'Špatný malíř'; *fasadník* 2. přen., hanl. 'Špatný architekt'; також укр. *віршомаз, каламар* /рос. *коновал, сапожник* /чес. *patokář, mastičkář* тощо);

- несумлінний працівник (укр. *халтурник, партач, бракороб* /рос. *ремесленник, халтурщик, сапожник* /чес. *markér, fušer, zmetkař*);

- тимчасовий виконавець неякісної роботи (укр. *гастролер, літун, перекотиполе* /рос. *гастролер, летун* /чес. *fluktuant, přelétavec*);

- шаблонний працівник (укр. *ремісник, халтурник* /рос. *ремесленник, халтурщик, приказная строка, канцелярская крыса* /чес. *bačkorář*);

- непрофесіонал у своїй справі:

- поганий письменник, поет, журналіст (укр. *базграч, графоман, писака, віршомаз, вішороб, борзотисець, письмак, каламар* /рос. *борзотисець, бумагомарака, бумагомаратель, версифікатор, писака, римач, рифмоплет, шелкопер, графоман, стихоплет* /чес. *řymoterec, řymoberka, veršotepec, perohryz, perojezdec, pisálek, písal, psavec, veršovec, veršovník, řymovník, drápal, škrábal, čtáral, mazal, grafoman, rádoby spisovatel*);

- поганий художник (укр. *богомаз, мазію* /рос. *мазила, маляр, богомаз* /чес. *čtáral, kůčař, mazal, barvíř*);

- поганий скульптор, архітектор (рос. *ваятель* /чес. *fasadník*);

- поганий шинкар (чес. *patokář*);

- поганий або посередній актор (укр. *лицедію*, чес. *šmirák, šmirář*);

- поганий митець (чес. *takéumělec, takyumělec*);

- поганий критик (чес. *rádobykritik*);

- поганий чиновник, клерк (укр. *каламар, письмак* /рос. *пачкун, писака, шелкопер* /чес. *pisák, mazal, packal, packář, drápal, škrábal, pisálek, psavec, písal*);

- поганий музикант (чес. *hudlař*);

- поганий лікар /укр. *коновал* /рос. *коновал* /чес. *fušer, fušerák, mastičkář, barbář, felčar*);

- дилетант, невмілий у ремеслах (укр. *ремісник, халтурник* /рос. *ремесленник, сапожник* /чес. *břídil, fušer, fušerák, bačkorář*);

- поганий гравець, спортсмен (чес. *srab, svrab*).

Аналіз номінантів, об'єднаних спільністю диференційних ознак, ілюструє непоодинокі факти включення одних і тих самих номінантів

до різних груп імен: одні і ті ж ознаки можуть виступати вершинними дескриптивними на позначення різних номінантів, причому такі номінанти можуть характеризуватися як близькою сферою діяльності (пор. укр. *писака* 'Плідний, але не талановитий або й безпринципний письменник, поет, журналіст', так і різними сферами; чес. *fušer, fušerák* 'Kdo neodborně, špatně n. neoprávněně provozuje řemeslnickou práci, léčení' (поганий ремісник, лікар); *barbář* 'Špatný malíř, ranlékař' (поганий художник, лікар).

Вибір форми у наведених ономазіологічних парадигмах зорієнтований не лише на номінаційне завдання (вербалізувати анти-ідеал чоловіка як працівника), але й на прагматичну інтенцію номінатора (висловити своє ставлення до такого чоловіка з метою отримання „реакції” у відповідь). Між мотиваційною ознакою як мотивом та протомотиваційними сферами простежується певний ізоморфізм: чоловік за суттєвою ознакою, властивістю ← ознакова неантропна сфера; чоловік за несуттєвою, приписуваною ознакою ← антропна предметна сфера та неантропна предметна сфера.

У межах ознакової неантропної протомотиваційної сфери релевантними виявилися такі протомотиваційні семантичні моделі:

чоловік ← дія, що не асоціюється з фізичною працею – 'писати' (укр. *писака, письмак* /рос. *борзопи́сець* /чес. *pisalek, pisak, psavec, pisal*);

чоловік ← перебіг (результативний чи безрезультатний) деструктивної або дефінітивно несхвальної дії (укр. *базграч* (*базграти*), *віршомаз* (*мазати*), *мазій* (*мазати*), *маляр* (*малювати*) /рос. *мазила* (*мазать*), *пачкун* (*пачкать*), *портач* (*портачить*), *бумагома́рака* (*ма́рать*), /чес. *čtáral* (*čtárat*), *drápal* (*drápat*), *škrabák* (*škrabat*), *rýmotepec*, *veršotepec* (*tepat*), *rýmoberka* (*brát někomu něco*);

чоловік ← результат дефінітивно несхвальної чи деструктивної дії (чес. *kyčář, zmetkář*).

Винятком із регулярності *суттєва/несуттєва ознака* – *ознакова/предметна протомотиваційна сфера* виявляються номінанти, у яких транспозиція форми пов'язана із образно-асоціативним уявленням:

чоловік ← динамічна ознака (укр. *літун* /рос. *летун* /чес. *přeletavec*).

У межах антропної предметної протомотиваційної сфери надзвичайно потужною (особливо у чеській мові) є протомотиваційна модель

чоловік ← назва непрестижної професії чи роду занять (укр. *коновал, ремісник, халтурник, каламар* /рос. *ремесленник, халтурщик,*

сапожник /чес. *barvíř, barbiř, hudlař, bačkorář, fasádník, mastičkář, patokář, felčář, šmírař, písal, markěř, stolíř*).

У неантропних предметних протомотиваційних сферах виявляються такі моделі

чоловік ← предмет динамічної локалізації (укр. *перекотиполе* /чес. *přeletavec*);

чоловік ← назва хвороби (чес. *srab, svrab*);

чоловік ← предмет канцелярської сфери • *чорнило* (укр. *чорнильна душа* /рос. *чернильная душа*); • *папір* (рос. *бумагомарака*); • *канцелярія* (укр. *канцелярський пацюк* /рос. *канцелярская крыса* /чес. *kancelářská tuš (tuška)*); • *графічний знак* (укр. *параграф безсловесний, приказний крючок* /рос. *приказная строка*); • *перо* як інструмент письма (чес. *perohryz, perojezdec*).

Отже, протомотиваційна структура таких парадигм виявляється багатокомпонентною і включає дії, що не передбачають фізичних зусиль, перебіг та результат цих дій, дефінітивно неохвальні дії, їх результати, соціально неохвальні, нетворчі професії, назви предметів без чіткої локалізації, назви канцелярської сфери та назви хвороб (остання сфера лише у чеській мові).

Система онтологічних асоціацій тут виявляється значною мірою детермінована причинно-наслідковими зв'язками, а семантичні асоціації мають переважно метонімічну основу.

Форма змісту, що закріпилася за певними номінантами, має водночас і потужні стимули щодо експлікації уже оціненої ознаки

• предметно-понятійним змістом номіната (укр. *бракороб, халтурник, богомаз, версифікатор* /рос. *версификатор, халтурищик* /чес. *kůčář*);

• непонятійними елементами: соціально зумовленою виявляється оцінка (зневажлива) у номінантах укр. *гастролер, ремісник, халтурник, каламар* /рос. *сапожник, ремесленник, коновал, щелкопер* /чес. *bačkorář, patokář, šmírař, barvíř, barbiř, mastičkář, markěř, zmetkař*; вона пов'язана із загальним зневажливим чи й відверто негативним ставленням соціуму до професії чи певного роду занять [Бессонова 1995; Шкатова 1971: 12-2; Воронцова 1982: 254-271; Winter 1906];

Емоційна оцінка у цьому типі парадигм лише у незначній кількості випадків стимулюється:

• внутрішньою формою мотиватора з огляду на вплив, який справляють на номіната-адресата імена емпірично відомих йому об'єктів: укр. *перекотиполе, літун, гастролер* /рос. *летун, гастролер* /чес. *přelétavec* (перелітний птах) - тут форма змісту виявляється спроектованою на образно-асоціативне уявлення;

• реляційними властивостями номінантів:

– якістю мотиваційної основи – укр. *базграч, віршомаз, борзописець* (*базграти, мазати, борзій*) /рос. *мазила, пачкун, портач* (*мазат, пачкать, портачить*) /чес. *drápal, škrabal, čtáral, mazal, packář, patlal* (*drápat, škrabat, čtárat, mazat, packat, patlat*);

– наявністю суфіксів суб'єктивної оцінки (укр. *письм-ак, пис-ака* /рос. *пис-ака, рифм-ач* /чес. *písal-ek, psav-ec, pís-ak*);

– асистемними синтагматичними характеристиками мотивантів /укр. *віршомаз* (*вірши мазати*), чес. *takémělec, takymělec* (*také(taky) 'також' + umělec 'митець'*), *perojezdec* (*įzđumu пером*), *rádobykritik, rádobypisovatel* (*rád by byl kritikem 'радий би був критиком'; rád by byl spisovatelem 'радий би був письменником'*), *rýtoberka* ('той, що краде рими');

– нетиповими для чоловічо-особових імен *nomina masculina* закінченнями *-a* (укр. *писака* /рос. *мазила, бумагомапарака, писака* /чес. *rýtoberka*).

Завдяки вибору форми як потенційного стимулу оцінки прагматична інтенція тут виходить за рамки судження – це вираження почуття-відношення (ілокутивний стимул імені) з надією на перлокутивний ефект.

Саме така форма змісту дає номінаторові змогу виразити повторну оцінку соціально-нормативної оцінки об'єктивно властивої номінатові внутрішньої ознаки через типове для певної лінгвокультурної спільноти уявлення про соціалізований еталон (яким має бути працівник) та анти-еталон сумлінного та вмілого працівника у певній сфері разом із емоційним суб'єктивним ставленням до цього. Емоційно-оцінне відношення номінатора у таких номінантах виявляється, таким чином, вмотивованим, породженим об'єктивним змістом.

У складі наведених парадигм спостерігаємо достатньо чітку межу між номінантами прямим, що формально виражають суттєву об'єктивно властиву номінату ознаку (мотив іменування безпосередньо фіксується у мотиваційній основі), та опосередкованими, із транспонованою формою змісту через асоціативні та образно-асоціативні уявлення, котрі виражають мотиваційну ознаку несуттєву, ознаку-рефлексію від основної ознаки, приписувану об'єктові творчою уявою номінатора.

Транспозиція форми змісту мотиватора у прямих номінантах тут виявляє двоякий характер: у одній групі маскулінізмів номінаційно нетрансформований мотивант безпосередньо фіксується у семантиці мотиваційної основи, оформленій чоловічо-особовим формантом (укр.

маз+ій ← мазати /рос. *партач +ø ← партачить* /чес. *куч +аї ← куч*). У таких випадках саме реляційні властивості мотиваційної основи є інструментом вирішення номінаційного завдання номінатора. У іншій групі маскулінізмів мотивант як номінаційно перетворений мотиватор є результатом тісної взаємодії нейтральної мотиваційної основи із суб'єктивно-оцінним чоловічо-особовим формантом (укр. *письм+ак ← письмо* /рос. *поэт+шка(а)← поэт* /чес. *písal+ek ← psát*).

У опосередкованих номінантах транспозиція мотиваційної ознаки (несуттєвої, асоціативно похідної від основної, приписуваної номінатові номінатором) реалізується завдяки асоціативним уявленням (укр. *ремісник* 'Особа, яка володіє певним ремеслом і виготовляє на продаж та на замовлення вироби ручним кустарним способом' → шаблонний працівник → поганий працівник; рос. *сапожник* 'Мастер по шитью и починке обуви' → неумелый работник → плохой работник; чес. *bačkorář* 'Výrobce bačkor' → neenergický pracovník → špatný pracovník. Наведена ознака – ознака-рефлексія, вона не є суттєвою з огляду на ідентифікацію номіната: не кожен чоловік, що працює без творчої ініціативи, шаблонно, повинен бути *ремісником*, у рос. мові *сапожником*, у чеській *bačkorářem* (шевцем, що виготовляє домашні капці). Об'єктивність даної характеристики 'працювати бездумно, шаблонно' саме і полягає у співвідношенні її із стереотипом *ремісник /ремесленник, сапожник/báčkorář* – робота такої людини не вимагає високої кваліфікації і дійсно повинна виконуватися за певним шаблоном (зразком). Стереотип, чи асоціативне уявлення у такому випадку відсилає до бачення суб'єктом-номінатором як лінгвокультурною особистістю максими анти-еталону шаблонної, нашвидкуруч виконаної → неякісної роботи. Саме такими стереотипами у межах семантично похідних номінантів і виступають назви чоловіка за професією чи родом занять як свого роду комплекс соціалізованих асоціацій, що пов'язані із зневажливим ставленням соціуму до професії як непрестижної, нетворчої і т. ін.

Факти асиметрії щодо об'єктивності ознаки, яка обирається провідною у номінаційному акті, пов'язані із складними переплетенням об'єктивного та суб'єктивного у номінаційному процесі. Так, нетиповим для лексичних номінантів у складі наведених парадигм є образний компонент: асоціативні уявлення, характерні для стереотипу, мають підґрунтям зв'язки за суміжністю (пор. *богомаз* 'ікона ремісничої роботи' → 'маляр-іконописець' → 'поганий художник'). Квазістереотип як асоціативно-образне уявлення і „провокує” вибір форм, що дають змогу виразити відношення суб'єкта-номінатора до цієї аналогії у номінантах укр. *перекотиполе* 2.

перен. знев. 'Той, хто постійно змінює місце роботи; літун, гастролер' ← 'Трав'яниста напівчагарникова степова чи пустельна рослина..., яка перекочується на далекі відстані'; чес. *přelétavec* 2. expr. 'Přelétavý, nestálý člověk, který nic dokonale ve svém povolání neumí' ← 'Přelétavý pták'; *srab*, *svrab* expr., hanl. 'Špatný hráč, sportovec' ← med. Nakažlivá kožní choroba, spojená se silným svěděním; prašivina'. Для фразеологічних номінантів образно-асоціативне уявлення є типовим у номінаційному акті: шаблонний працівник – це укр. *параграф безсловесний, приказний крючок* /рос. *канцелярская крыса, чернильная душа* /чес. *kancelářská myš*.

Лише незначна частина номінантів є немотивованими із синхронної точки зору (чес. *fluktuant* та *fušer*, запозичені відповідно з італійської та німецької мов).

У межах наведених парадигм сема чоловічої статі є релевантною і виявляється як у експлікованому, так і у імплікованому вигляді. Диференційованою є сема маскулінності у номінантів з агентивними чоловічо-особовими суфіксами (укр. *гастролер* (ж. *гастролерка*), *мазій* (ж. *мазійка*), *партач* (ж. *партачка*), *графоман* (ж. *граформанка*), *халтурник* (ж. *халтурниця*) /рос. *гастролер* (ж. *гастролерша* разг.), *пачкун* (ж. *пачкунья*), *портач* (ж. *портачка*), *халтурщик* (ж. *халтурщица*), /чес. *grafoman* (ж. *grafomanka*), *barviř* 2. (ж. *barbiřka*), *břidil* 2. (ж. *břidilka*), *drápal* (ж. *drapalka*), *hudlař* (ж. *hudlářka*), *kýčář* (ж. *kýčářka*), *mazal* (ж. *mazalka*), *packal* (ж. *packalka*), *pačkář* (ж. *pačkářka*), *patlal* (ж. *patlalka*), *fasadnik* 2. (ж. *fasadnice*), *barbiř* (ж. *barbiřka*), *mastičkář* (ж. *mastičkářka*), *felčar* (ж. *felčářka*).

Частина таких номінантів набула можливості диференціювати стать саме унаслідок переоцінки: на етапі аксіологічної оцінки номінанти укр. *халтурник* /рос. *халтурщик* /чес. *barviř*, *břidil*, *fasádnik* отримали зневажливий „вердикт” суспільної думки як номінанти передусім *masculina tantum* – це були види діяльності та професії виключно чоловічі. Так, укр. *халтурник* /рос. *халтурщик* були словами питомо церковної сфери вживання (*халтура* – поминки, похорони, дарована частина під час поховання, що М.Фасмер пов'язує з лат. *chartularium* 'поминальний список, котрий священик читає, молячи за упокій' [Фасм. 1987, т. 4]) – вони позначали обряди, не пов'язані із богослужінням (похорони, весілля, хрестини), котрі давали додатковий дохід церкві і здійснювалися, відповідно, у царині церковної діяльності, тобто лише чоловіками. На цій основі розвинулося додаткове значення 'додаткова до основної робота, заради заробітку', пізніше – 'несумлінна, нестаранно, абияк виконана основна робота', відповідно, з презирливою, зневажливою емоційною оцінкою, яку

(саме на цьому етапі переоцінки!) можуть виконувати і жінки (*халтурниця*) [Шаховський 1986: 42-47]. Очевидно, саме на такому ж етапі переоцінки (тобто не аксіологічної, а емоційної оцінки) стали можливими жіночі моцінні форми назв виключно чоловічих професій у чеському лінгвокультурному середовищі: *fasádník* 'муляр, що мурує фасади', *felčar* 'фельдшер'. Чеський *barbář* (пізніше, найімовірніше унаслідок хибної етимології, – *barviř*), що народився у чоловічій половині лазні, має безпосереднє відношення до вже згадуваної „низької” професії лазника. У середньовічній лазні клієнтові пропонувалися “комплексні” послуги: від *lazebnika* спочатку відділився *bradýř*, який голів бороди, рвав зуби, ставив банки і п’явки та лікував рани. Пізніше від нього відділився *ranhojič*, якого називали *barbář*. Таким чином, номінант отримав негативний вердикт соціуму уже у момент свого “народження” – ‘недолугий у своїй справі працівник’, при цьому цей маскулінізм став, з одного боку, еталоном соціально зневажуваної, а з іншого – надзвичайно потрібної професії, адже пізніше *barbář* набуває значення ‘Лікар (у тому числі й хірург), який має дозвіл на здійснення лікарської практики’, ще пізніше – ‘той, хто непрофесійно виконує роботу, поганий у своїй справі’, у тому числі й жінка [Winter 1906].

Експлікованою на лексичному рівні є сема чоловічої статі у номінантів, які і на другому етапі оцінки зберегли первинну „сексуальну орієнтацію”: лише чоловічими *nomina masculina tantum* залишилися номінанти укр. *ремісник, коновал, богомаз* /рос. *ремесленник, коновал, сапожник, богомаз* /чес. *bačkorář, patokář, písař, zmetkář*. На тлі загальної симетричності мотиву номінації ‘назва неprestижної, шаблонної професії’ → *поганий працівник* тут вирізняється укр. номінант *богомаз*, адже питомо він іменував людину за надзвичайно шанованим у християнському суспільстві родом занять. До богомаза (іконописця) суспільством висувалися надзвичайно високі вимоги: він мав бути людиною виняткових моральних якостей та працелюбності [Тарасов 1995: 51-64; Комков 2001: 118-134]. Нестаранна, неоковирна робота богомаза оцінювалася суспільством вкрай негативно. Ймовірно, саме тут слід шукати витоки векторної переоцінки чоловіка за цим родом занять. До того ж і компонент *мазати* питомо не містив негативної оцінності (спочатку *mazati означало лише ‘покривати поверхню мазю (фарбою)’ і лише згодом – ‘бруднити’).

Недиференційовану сему чоловічої статі мають *nomina masculina relativa* у функції *nomina masculina* (укр. *версифікатор, бракороб, базграч, писака, віршомаз, віршороб, борзописець, літун, каламар*

(колиш — назва саме чоловіка—писаря), *перекотиполе, письмак* /рос. *бракодел, летун, мазила, поетишка, борзописець, бумагомарака, версификатор, писака, рифмоплет, римач, стихоплет, рифмоплет* /чес. *čtáral, škrábal, škrabák, fluktuant, fušer, fušerák, přelétavec, šmirák, šmiráť, rýmotepec, veršotepec, rýmoberka* тощо). Формально у них сема чоловічої статі виражена чоловічо-особовими і агентивними афіксами (спеціалізованими суфіксами, нульсуфіксальним формантом та специфічним чеським афіксом дієприкметників минулого часу *-l*, що поєднувався нульовою флексією *-u* даному разі маркером чоловічого роду), але жіночі моцні форми у порівнюваних мовах узуально не зафіксовані. Потенційно такі номінанти могли б позначати як особу чоловічої, так і жіночої статі, однак у лінгвокультурній свідомості носіїв мов вони асоціюються саме з представниками і чоловічої статі.

Суб'єктивне емоційно-оцінне відношення

Суб'єктивна емоційна оцінність у другому типі кваліфікативних маскулінізмів за характерною ознакою теж виростає із раціональної (аксіологічної) оцінності, але, на відміну від попереднього типу, не врівноважується із дескриптивною частиною — вона стає основною, а понятійний зміст відступає на задній план. Закономірності у виборі імені тут теж виявляють суттєві відмінності. Як приклад такого об'єднання номінантів розглянемо *маскулінізми за характерною якісною ознакою 'слабовільний, безхарактерний'*. Саме ця риса є одним із полюсів векторного протиставлення еталону та анти-еталону справжнього чоловіка у не лише у порівнюваних слов'янських мовах (пор. укр. *чоловік* — *ганчірка*; рос. *мужик* — *тряпка*; чес. *chlap* — *bačkora*).

В укр. мові такими маскулінізмами є *баба* ж. 2. перен., знев., *бамбула* ч. знев., *бурмило* ч. 2. перен., знев., *вайло* ч. і. ж. розм., знев., *ганчірка* ж. 4. перен., знев., *глевтяк* ч. 2. перен., знев., *квач* ч. 2. перен., знев., розм., *кваша* ж. 2. перен., знев., *кендюх* ч. 3. перен., знев., *лантух* ч. 3. перен., знев., *легкодух* ч. знев., *лемішка* ж. 2. перен., знев., *м'якушка* ж. 2. перен., ірон., зневажл., *м'яло* ч. 2. перен., знев., *макуха* ж. 2. перен., знев., *мамій* ч. ірон., *мамула* ч. і. ж. зневажл., *мачула* ж. 2. перен., знев., *мімоза* ж. 2. ірон., *нюня* ч. і. ж. знев., *одоробло, оборобало* с. 2. розм., знев., *драглі* мн. 2. перен., знев., *слизняк* ч. 2. перен., знев. розм., *слимак* ч. 2. перен., знев., розм., *слинтяй* ч. 2. перен., знев., розм., *слинько* ч. і. ж. 2. перен., знев., *тютя* ж. розм., знев., *тютій* ч. розм., знев., *з ключця батіг* розм., знев., *лантух з соломомою* знев., розм., *мамалига нерозколочена* знев., розм., *мамин синок* ірон., *мотузяна душа* ірон., *ні жарене ні парене* знев., розм., *ні риба ні м'ясо*

знев., *торба з соломою знев.*, розм., *тютя з полив'яним носом знев.* або лайл.

У рос. мові це *амеба* ж. 2. разг., пренебр., *баба* ж. 6. разг., пренебр., *кисель* м. 2. перен., разг., пренебр., *кислий* м. разг., пренебр., также ирон., *кислятина* ж. 2. прост., пренебр., *мимоза* ж. 3. ирон., *мямя* м. и ж. 2. разг., пренебр., *нюня* м. и ж. разг., пренебр., *овца* ж. 3. перен., разг., *уничижит.*, *подкаблучник* м. разг., шутл., также неодобр., *размазня* 2. м. и ж. разг., пренебр., *рохля* м. и ж. разг., неодобр., *слабак* м. прост., пренебр., *слизняк* м. 2. перен., разг., презрит., *сляктяй* м. разг., пренебр., *слякоть* ж. 2. разг., презрит., *телятина* ж. 2. прост., пренебр., *тряпка* ж. 3. перен., разг., пренебр., *тютя* м. и ж. прост., пренебр., *тюфяк* м. 2. прост., пренебр., *хлюпик* м. прост., пренебр., *маменькин сынок* разг., ирон., *мамин хвостик* разг., пренебр., *ни богу свечка ни черту кочерга* разг., неодобр.

У чес. мові: *arcibaba* (о muži) hanl., *baba* ž. 6. hanl., *babovka* m. i ž. 3.ob.,expr., *bačkora* m. i ž. 2. ob., hanl., *bačkorář* m. 2. hanl., *bambula* m. i ž. zhrub., *buchta* m. i ž. 3. ob. expr., *hadr* m. 6. hanl., *hnilička* ž. 1. expr., *homolka* ž. 2. expr., *kaše* ž. 2. expr., *kuňka* m. i ž. 2. expr., *makotřas* m. hanl., *malátník* m., *mamenkář* m. expr., *mamičkář* m. expr., *tamkář* m. expr., *mátoha* ž., *mazánek* m. 2. hanl., *mazel* m. hanl., *měkkota* ž. 2. přen. expr., *měkkotina* ž. 2. přen. hanl., *mimóza* ž. 3. hanl., *nemehlo* s. ob., expr., *onuce* ž. 2. hanl., *padavice* ž. ob., hanl., *padavka* ž. ob., hanl., *posera* m. vulg., *poserouška* m. vulg., *přikrčenec* m. expr., *punčocha* m. i ž. 3.ob. hanl., *puška* m. i ž. 2. hanl., *sehnoutek* m. 2. expr., *slabec* m., *slaboduch* m., *slaboch* m. expr., *smrděnka* m. i ž. ob., *srab* m. hovor. expr., *srabař* m. 2. hovor., expr., *sračka* m. i ž. vulg., *sračkář* m. vulg., *srala* m. i ž. ob., hanl. vulg., *sralbotka* m. i ž. hanl., vulg., *třasořítka* m. i ž. expr., *tulpas* m. ob.,hanl., *tululum* s. hanl., *úkropek* m. expr., *věchet* m. 2. expr., *změkčilec* m., *zženštilec* m., *ženkýl* m., *citlivá mimóza* expr., hanl., *cukrová panenka* expr., hanl., *duše mimóza* expr., hanl., *taminčin mazlíček* expr., *marcipánová panenka* expr., hanl., *slaměný panák* expr., hanl., *spadla vanočka* expr., hanl., *ženská zástěrka* expr., hanl.

Тут номінант отримує ім'я за характерною ознакою, яка у даному разі зосереджена на одній із рис (чи комплексі рис) характеру номіната, що звичайно є провідними у оцінці чоловіка за суто „чоловічими” якостями: активність, твердість, рішучість, мужність. Оцінне ставлення номінатора до номіната визначається одночасно системою аксіологічних оцінок як констант концептуальної картини світу та стереотипних уявлень, пов'язаних із еталоном чоловіка (світоглядною нормою) у певній культурі, спроектованих і пропущених крізь призму асоціативно-образного бачення світу носія

конкретної мови (його мовної картини світу). Точкою відліку у такій складній системі координат є концептуальний автопортрет чоловіка як сукупність бажаних характеристик, що визначають обов'язкові риси портрета „справжнього” чоловіка. Відхилення від норми як „правила ідеалу” – чоловік має бути мужнім, твердим, рішучим – оцінюється номінатором різко негативно.

Стимулом вибору імені тут стає емоційне відношення номінатора до номіната. Ціннісна орієнтація номінатора у проекції на номінат виявляється опосередкованою ознакою, що об'єднує його образ і водночас репрезентує його як спосіб, що зумовлює саме таке, а не інше усвідомлення цього образу, а через нього і реалії, що сприймалися у попередньому досвіді. Така репрезентація образу у маскулінізмі за характерною ознакою об'єктивована у мові через посередництво вже наявної форми змісту, тому внутрішня форма реалізується як ознака, набута із семантики слова-мотиватора, тобто є мотивувальною образною ознакою [Невідомська 2003: 18], у нашій термінології - образним мотивантом. Саме ця мотивувальна образна ознака і виступає стимулом суб'єктивного емоційно-оцінного відношення.

Образ, покладений у основу номінаційного акту, виявляється значно віддаленим від дійсності, що, на думку Н.Д.Арутюнової, відбувається не лише під впливом суб'єктивної оцінки, а й тому, що образ може фіксувати не одне окреме враження, не один „кадр”, а деяке узагальнення, нагромаджений досвід, сукупність даних, які можуть виявлятися суперечливими [Арутюнова 1988: 125].

Сам вибір порівнюваного (номінат та його образ) здійснюється з певним номінаційним і прагматичним завданням – виділити у номінанті потенційний позитивний чи негативний смисл з надією на перлокутивний ефект. Прагматична інтенція номінатора у такого типу маскулінізмах – через пошук відповідного імені на позначення свого почуття-відношення спонукати номіната до самопереоцінки та відповідних дій з приводу бачення себе у своєму дзеркальному відображенні. Образ самого себе спонукає номіната до певного почуття-відношення „у відповідь” саме через стимулюючий вплив образного представлення позначуваного. Прагматична інтенція номінатора може бути відтворена у процедурному записі (як його бачить В.М.Телія): знай, що Х безвільний, нерішучий (ти знаєш, що це погано, а для чоловіка – на порядок гірше порівняно із жінкою), уявь, що Х – мамалига, баба, слизняк, глевтяк, рос. *кислятина, слякоть, телятина*, чес. *babovka, rupčocha, opise*, порівняй своє почуття-відношення до цього уявлення з почуттям-відношенням номінатора – відчуй відразу до самого себе – не будь таким!

У межах варіабельного сигніфіката наведених рядів номінантів-маскулінізмів суміщеними виявляються диференційні ознаки, що їх суб'єкт-номінатор як лінгвокультурна особистість пов'язує з сукупністю ознак безвільного, безхарактерного чоловіка:

- млявість, нерішучість (укр. *ганчірка, мамалига нерозколочена, лемішка, вайло, драгли, м'яло, м'якушка* /рос. *мямля, рохля, кисель, маменькин сынок* /чес. *bačkora, hadr, opuce, punčocha, pu'ka, taminčín mazlíček*);

- покірність (укр. *квач, мачула, тютя з полив'яним носом* /рос. *овца, подкаблучник, тряпка, мамин хвостик* /чес. *bačkora, opuce, měkkota, punčocha*);

- розпещеність (укр. *мамій, мімоза* /рос. *мимоза, маменькин сынок* /чес. *timóza, měkkota, mazlíček, cukrová panenka, marcipánová panenka*);

- слабкість, слабодухість (укр. *баба, квач, кваша, вайло, слимак, сизняк, лантух, кендюх, м'якушка* /рос. *баба, нюня, размазня, слякоть, лютик* /чес. *baba, bačkora, bačkorář, sralbotka, punčocha, opuce, hadr*);

- вайлуватість, неповороткість (укр. *мамула, вайло, одоробало, глетяк, макуха* /рос. *рохля, телятина* /чес. *netehlo, ťulpas, ťululim*).

У межах наведених парадигм мотиви номінації – несуттєві ознаки-рефлексії від основної ознаки 'безвільний', 'безхарактерний' – є ознаками, приписуваними номінату творчою уявою номінатора і виступають найчастіше як ознаки комплексні, такі, що постають як результат взаємодії кількох ознак (часом і гетерогенних), і доволі чітко вицленовуються через певні асоціації образного уявлення, яке, як бачимо, не є випадковим (рос. *слизняк* 'Брюхоногий моллюск, лишений наружной раковины' → 2. разг., презр. 'О безвольном, бесхарактерном, ничтожном человеке': тут одна ознака є внутрішньо властивою номінатові (*безвольный*), інша – візуально сприймане номінатором почуття-враження від зовнішнього вигляду номіната – щось *безформне, безхребетне, аморфне*. При цьому мотиваційні ознаки цього типу виявляються номінатові приписуваними: вони не пов'язані ані з реальними (фізичними) властивостями об'єкта іменування, ані з його відношенням до інших об'єктів. Тут на перший план виступає відношення суб'єкта номінації до предмета іменування. Образ номіната асоціюється у свідомості номінатора як мовної особистості із низкою ознак. Номінату, як відомо, властива нескінченна кількість ознак, однак не вони складають основу номінації, а різні ступені „переживання” позначуваних ситуацій через асоціативно-образне виявлення мотиву іменування: він такий слабодухий, безхарактерний (і це погано), як нібито він є *ганчіркою*.

мачулою, бурмилом /рос. *телятиной, тряпкой, тюфяком* /чес. *opiseti, rupčochou, buchtou*. Тут мотивація проєктується на квазістереотип, тобто на ознаки, які номінатор хоче представити як стереотипні. За О.Ф.Лосевим, квазістереотипи є „неістинними”, оскільки вони символи, а не знаки [Лосев 1982: 62-64], а отже не позначають, а відсилають. Саме остання властивість квазістереотипів як символів відкриває простір для суб'єктивного емоційно-оцінного відношення.

Вибір форми змісту як узгодження ознаки, набутої із семантики мотиватора, з мотивом номінації, здійснюється у межах протомотиваційних сфер переважно опосередковано, не через асоціативне уявлення, а через образно-асоціативне. На шляху до вербалізації цього фрагменту континууму 'чоловік' актуальними для номінатора виявляються ті протомотиваційні сфери, що забезпечують узгодження смислів імені номіната та його образного прототипа.

У межах предметної неантропної сфери виявляються такі мотиваційні моделі:

чоловік ← предмет дифузної консистенції: • чоловік ← продукти харчування, страви (укр. *кваша, лемішка, макуха, драгли, м'якуш, левтяк, мамалига нерозколочена* /рос. *кисель, размазня* /чес. *buchta, homolka, bábovka, kaše, spadlá vanočka*); • чоловік ← зіпсовані плоди фруктових дерев (чес. *hnilička, padavice, padavka*); • чоловік ← болото як речовина гомогенної консистенції (рос. *слякоть* /чес. *měkkota, měkkotina*);

• чоловік ← предмет нечіткої форми (укр. *амеба, лантух, мачула, кендюх, торба з соломою, лантух з соломою, драгли* /рос. *амеба, телятина* /чес. *bambula, ťulpas, slaměný papák, mátoha*); • чоловік ← предмет громіздкий (укр. *бурмило, одоробло* /чес. *bambula*); • чоловік ← предмет непридатний, непотрібний, малоцінний (укр. *ганчірка, квач, як з ключця батіг* /рос. *тряпка* /чес. *opise, hadr, věchet*); • чоловік ← предмет нерівний, непряий (чес. *sehnoutek, příkrčenes*); • чоловік ← предмет з просторовою локалізацією унизу (укр. *м'яло* /рос. *подкаблучник, тюфяк* /чес. *bačkora, rupčocha, opise, padavice, padavka*); • чоловік ← предмет з неприємними смаковими властивостями та неприємним запахом (рос. *кисляй, кислятина*, чес. *smrděnka*); • чоловік ← зоонім з розряду безхребетних (укр. *слимак, слизняк* /рос. *слизняк*); • чоловік ← орнігонім (чес. *třasořítka*).

Ознакова неантропна протомотиваційна сфера представлена протомотиваційними семантичними моделями, властивим і незначній кількості прямих номінатів:

чоловік ← дія, що супроводжує стан нерішучості, розгубленості (чес. *malátnik*)

чоловік ← дія, що супроводжує стан нерішучості, розгубленості (чес. *malátník*)

чоловік ← дія, що супроводжує стан страху (чес. *posera, poseroutka, srala, sralbotka, sračka, sračkář*);

чоловік ← звуко символічний комплекс: • сфера звукових комплексів, що ними скликають домашню птицю (укр. *тютя*, /чес. *puťka*); • сфера звукових комплексів, характерних під час плачу (укр. *нюня*, /рос. *нюня*); • сфера звуків нерозбірливого мовлення (рос. *мямля* /чес. *fululum*); • сфера звуків, що їх видає неповоротка, невинна людина (укр. *тюхтії*); • сфера звуків монотонного характеру (чес. *kuňka*).

Антропна предметна протомотиваційна сфера у цьому типі маскулінізмів виявляється чітко зорієнтованою на сферу фемінінного:

чоловік ← фемінатив (укр. *баба, мамії, мамин синок* /рос. *баба, институтка, кисейная барышня, маменькин сынок, мамин хвостик* /чес. *baba, citlivá panenka, tamkář, zženštilec, ženkýl*);

чоловік ← предмет, що стійко асоціюється із жінкою • чоловік ← квітка (укр. *мімоза* /рос. *роза-мімоза* /чес. *mimóza, duše mimóza, citlivá mimóza*); • чоловік ← предмет жіночого одягу (чес. *punčocha, ženská zástěrka*).

Антропна ознакова протомотиваційна сфера фемінінного:

чоловік ← „жіночий” вектор однієї із основних світоглядних опозицій: • опозиція „тверде” – „м’яке”: чоловік ← м’яке (чес. *měkkota, měkkotina, změkčilec*); • опозиція „прямий” – „кривий”: чоловік ← криве (чес. *sehnoutek, příkrčeneц*); • опозиція „верх” – „низ”: чоловік ← низ (укр. *м’яло* /рос. *тюфяк* /чес. *bačkora, padavka*);

чоловік ← ознака, що суперечить константам чоловічості: • чоловік ← спрямована на чоловіка нехарактерна чоловікові дія (чес. *mazanek, mazlíček*); • чоловік ← слабкість (рос. *слабак* /укр. *легкодух* /чес. *slabec*).

Антропна конструктивна протомотиваційна сфера:

чоловік ← міфологічна постать із нечіткими обрисами (чес. *mátoha*).

Таким чином, протомотиваційну структуру маскулінізмів за ознакою ‘безвільний, безхарактерний’ можна узагальнити так: чоловік ототожнюється через онтологічні асоціації із цінностями „нижчого” порядку (це предмети нечіткої форми та консистенції, предмети непридатні, малоцінні, з просторовою локалізацією унизу; тварини, що викликають неприємні відчуття; неприємні смакові відчуття; дії, ознаки, що супроводжують стан страху, нерішучості тощо) або „невідповідного” чоловікові порядку (предмети із сфери фемінінного,

абстракції із сфери фемінінного або не-чоловічого). Загалом вектори такого ототоження у порівнюваних мовах збігаються, однак конкретний вибір мотиванта виявляє специфічні інтралінгвальні риси (лише у російській мові чоловік ← предмет з неприємними смаковими властивостями; лише у російській та українській мовах чоловік ← зоонім з розряду безхребетних; лише у чеській чоловік ← „жіночий” вектор у світоглядній опозиції („м`який”, „кривий”); чоловік ← дія, що супроводжує стан страху, нерішучості; чоловік ← спрямована на чоловіка дія “нечоловічої” орієнтації).

Зміна вектора координат оцінки з раціональної (предметно-логічної) на емоційну (суб’єктивну у своїй основі) виявляє і виразну зміну типів номінантів як одиниць образних, виразно експресивних, таких, що мають асоціативно-образну основу. Більшість маскулінізмів у складі парадигм ‘слабовільний, безхарактерний’ у порівнюваних мовах є опосередкованими з транспонованим мотиватором через ознаку, набуту з нього і модифіковану до рівня мотиванта. Цікаво, що і у прямих номінантах транспонований мотиватор часто зазнає номінаційних змін.

Зазначимо, що коли мотив номінації експлікується кореневою морфемою, інколи буває досить складно беззастережно віднести такі номінанти до прямих: *тютя*, *пу’тка* можна розглядати як дитячі слова у значенні ‘курча, курка’ (семантична мотивація) та як словотвірно похідні (від *тютю-тютю* чи *пу’-пу’*), але у будь-якому разі тут відображено закономірний фонетично мотивований зв’язок між звукорядом форми та звуковою ознакою денотата, що його покладено у основу номінації. На думку авторів Словаря отфразеологической лексики современного русского языка [Ал., Бел., Литв. 2003: 214], відфразеологічним номінантом є *нюня*. Ми ж схилиємося до його онотатопеїчного походження, хоча подеколи чітко розмежування у подібних випадках є доволі складним.

Мотиватор у прямих номінантах цього типу одночасно зазнає і тропоморфних номінаційних трансформацій (пор. рос. *мямля* разг., пренебр. ‘Вялый, нерасторопный, нерешительный человек’ ← *мямлит* ‘действовать нерешительно, медлительно’, *слабак* ‘Слабовольный человек’ ← *слабый* ‘Слабосильный’; чес. *sralbotka* hanl., vulg. ‘Bezcharakterní člověk; slaboch, bázlivec, zbabělec’ ← *nasrat si do hot strachem*).

Форми змісту, обрані номінатором на позначення слабовільної, безхарактерної людини, слугують водночас і стимулами суб’єктивної емоційної оцінки. Окрім образно-асоціативних мотивувальних ознак (укр. *м`яло* перен., знев. ‘Млява, нерішуча людина’ ← ‘Макогін’;

ганчірка перен., знев. 'Про безвольну, безхарактерну людину' ← 'Шматок старої зношеної тканини' /рос. *кисель* разг., пренебр. 'О вялом, слабовольном человеке' ← 'Вязкая полужидкая масса' /чес. *babovka* об., expr. 'Člověk málo energický, bezcharakterní; slaboch' ← 'Druh pečiva'), тут стимулами оцінки виступають невідповідності родових характеристик, включаючи не лише нетипові для чоловіка образні мотивувальні ознаки (укр. *баба, мімоза* /рос. *баба, мимоза* /чес. *baba, mimóza, cillivá panenka, marcipánová panenka*), де стимулом емоційної оцінки тут виступає і наявність у формальній структурі номінанта суто „жіночого” компонента: *баба, мамій* /рос. *маменькин сынок, мамин хвостик* /чес. *baba, punčocha, marcipánová panenka, cukrová panenka, ženská zástěrka*). Зауважимо, що у акті іменування чоловіка здійснюється і гендерна переоцінка: якщо номінанти *мамин синок* /рос. *мамин хвостик* /чес. *taminčin mazlíček* по відношенню до маленької дитини чи до дівчинки несуть на собі емоційне почуття-відношення іронічне, ласкаве, то по відношенню до чоловіка – зневажливе та презирливе. Чеські номінанти *cukrová panenka* чи *marcipánová panenka* (про дівчинку) іменують ніжне, оточене турботливими батьками створіння, про чоловіка ж оцінка відразу змінюється на протилежний знак – зневажлива, презирлива, принизлива.

Стимулом емоційної оцінки є, за нашим переконанням, і нетипові для чоловічого роду закінчення. У порівнюваних мовах таку стимулюючу функцію виконує жіноче закінчення *-a* (*кваша, бамула* /рос. *амеба, мимоза* /чес. *bambula, bábovka, bačkora, posera, srala*). Крім того, українська та чеська мови представляють ще один оцінний стимул – закінчення середнього роду *-o*: *вайло, оборобло, одоробало, слинько, м'яло, бурмило*, чес. *nemehlo*). Дослідники категорії роду та її функціонування у слов'янських мовах сходяться на тому, що уживання імен середнього роду на позначення особи дорослої, самостійної часто є зневажливим (адже середній рід – це назви неістот, істот недорослих, несамостійних, неспроможних, це цінності “нижчого” порядку [Oberhalsler (Jílek) 1933; Hrušková 1967: 531-536; Friš 1949: 67-69]). Граматичний середній рід, невідповідний щодо особи чоловічої статі, є у поєднанні із семантикою мотиватора виразним засобом реалізації прагматичної інтенції номінатора.

Засобом „емотивної провокації” (В.М.Телія) у межах наведених парадигм виступає і звуко символізм, який також „зіставляє” позначуване з певним незвичним його вираженням, виділяючи тим самим ознаку-стимул, яка надає номінантові емпатичного забарвлення (укр. *тютя, тюхтій* /рос. *нюня, мямля* /чес. *puřka, řululum, kuřka*).

У складі наведених парадигм виявлено значно менше номінантів, у яких емоційно оцінне відношення ґрунтується на реляційних властивостях мотиваційної основи. Вона при цьому не виступає як суто дериваційне явище, а одночасно набуває і статусу образної мотивувальної ознаки (укр. *мамійі* /рос. *слинтяй* /чес. *sralbotka, slaboch*) або ж з зазнає у номінаційному процесі переоцінки з огляду на еталон (автопортрет) чоловіка, як у номінантах чes. *mazánek, mazlíček, mazel* ← *mazat, mazlit* 'про дитину, що оточена надмірною увагою і любов'ю' – позитивна оцінка, про чоловіка – зневажлива, презирлива, принизлива оцінка .

Формальний аспект фразеологічних номінантів укр. *ні риба ні м'ясо, мамалига нерозколючена, мотузяна душа, лантух з соломою, торба з соломою, тютя з полив'яним носом, мамин синок, як з клочья батіг* /рос. *маменьким сынок, мамин хвостик, ни богу свечка, ни черту кочерга* /чес. *taminčin mazlíček, citlivá mimóza, duše mimóza, cukrová panenka, marcipánová panenka, ženská zástěrka, slaměný panák, spadlá vánočka* засвідчує аналогічні протомотиваційні сфери та протомотиваційні моделі і сфери, з яких номінантор транспонує асоціативно-образні уявлення про предмет іменування з метою вербалізації емотивного відношення до номіната. Вибір форми тут визначається на основі образу, що „формується сприйняттям, пам'яттю і фантазією” [Арутюнова 1988: 121]

З огляду на експліковану чи імпліковану сему маскулітності групи номінантів у межах окреслених парадигм виявляють цікаві закономірності. У середньому половина номінантів містять імпліковану жіночо-родову сему. Як іменники спільного роду (ч. і ж.) кваліфікуються словниками укр. *вайло, мамула, тютя, нюня, слинько* /рос. *размазня, рохля, тютя, нюня, мямля* /чес. *babovka, bačkora, bambula, buchta, kuňka, punčocha, puťka, smrděnka, sračka, sralbotka, srala, třasořítka*. Формально майже усі ці номінанти містять маркер жіночого роду – флексію *-a* або мотиватори, марковані граматичним жіночим родом (укр. *мачула, макуха, лемішка* /рос. *тряпка, телятина, размазня* /чес. *opise, padavice, kaše*), отож сема чоловічого роду тут залишається формально не вираженою. У більшості з наведених номінантів сема чоловічого роду актуалізується на рівні синтагматики (*Він – лемішка; Вона – лемішка; та мачула; той мачула*). Однак у деяких випадках синтагматика номінанта реалізується „під знаком” принизливого для чоловіка жіночого роду: рос. *амеба* (*он – жалкая амeba*); чes. *mimóza* (*Теп же ale citlivá mimóza*). Номінант *мімоза*, запозичений з латини передусім на позначення жінки, дівчини, як номінант чоловіка з „жіночою” сполучуваністю *-ніжна мімоза* /рос.

роза-мимоза /чес. *nedůtklivá mimóza* – слугує яскравим засобом вираження емоційно-оцінного ставлення номінатора до номіната-чоловіка як носія нетипових для синів Адамових „жіночих” ознак. Маркованими граматичним чоловічим родом у наведених вище прикладах є чес. *hadr, věchet, malatník, sehnoutek, úkropek, příkrčenes, slabec, slaboduch, mazánek, mazlíček, mazel*. Потенційно усі наведені номінанти можуть позначати як особу чоловічої, так і жіночої статі, однак міра експресивності тут виявляється зумовленою перенесенням жіночого закінчення *-a* на номінант-маскулінізм, що стимулює зневажливо-принизливу його конотацію.

Формально неексплікованою є сема маскуліності і у номінантів, граматично маркованих середнім родом укр. *вайло, м'яло, бурмило, одоробло, одоробало* /чес. *nemehlo*. Тут формальна родова маркованість слугує виразним засобом експресивності, з одного боку, та засобом вираження суб'єктивного емоційно-оцінного відношення, з іншого (пор. із вживаним у чеській живій розмовній мові (не зафіксованим SŠJČ) номінантом *neutrum* (1. 'Střední mluvnický rod'; 2. '(o člověku) Ani muž, ani žena, sexuálně lhostejný') у значенні 'Безхарактерний, безхребетний чоловік; ганчірка', укр. *ні риба, ні м'ясо*, рос. *ни богу свечка, ни черту кочерга*). Потенційно слугуючи на позначення як чоловіка, так і жінки й дитини, такі номінанти зорієнтовані у лінгвокультурній свідомості носіїв мови переважно на особу чоловічої статі. У межах означених парадигм у чеській мові зустрічаємо і інший номінант середнього роду на позначення чоловіка *tululum* (у деяких лексикографічних джерелах – ч. і. ж. [SSJČ 1989]).

Імплікованою (фемінізованою) є сема чоловічої статі і у номінантів з лексично експлікованою семою жіночої статі (укр. *баба, мамин синок* /рос. *баба, маменькин сынок, мамин хвостик* /чес. *baba, cikrová panenka, marcipánová panenka*). Емоційний компонент у таких номінантів у функції *pomina* *feminina* значно нижчий від емоційної насиченості їх у ролі *pomina masculina*.

Диференційовану сему чоловічої статі у аналізованих парадигмах має дуже незначна кількість номінантів: укр. *слинтяй* (ж. *слинтяйка*), рос. *слабак* (ж. *слабачка*), *слинтяй* (ж. *слинтяйка*), чес. *slaboch* (ж. *slaboška*) та *malátník* (ж. *malátnice*). На жаль, через недосконалість словникових дефініцій, що містять непослідовну, а іноді й суперечливу інформацію про родові та номінаційно-статеві характеристики номінантів подекуди важко зорієнтуватися, на позначення якої статі у мові існує той чи інший номінант: у словниках номінанти можуть маркуватися певним граматичним родом (укр. *ганчірка ж.*), однак слово може позначати як особу чоловічої, так і

жіночої статі (*ганчірка* 4. перен., знев. 'Про безвольну, безхарактерну людину'), з іншого боку, укр. *вайло* у словнику подається із ремаркою *ч. і. ж.*, хоча з особою жіночої статі практично не співвідноситься; укр. *м'яло* – сер. роду, і жодних даних щодо того, на позначенні особи якої статі слово спеціалізується; чes. *tululum* кваліфікується словником як іменник сер. роду або спільного роду, однак слугує все ж таки на позначення чоловіка, слово *punčocha* подається з ремаркою *m. і. ž.*, хоча для чеха воно асоціюється винятково з чоловіком – *Zbabelec, slaboch, bačkora*'. Номінант *bačkora* кваліфікується як іменник спільного роду (*m. і. ž.*), однак у чеському мовному середовищі використовується винятково на позначення чоловіка [Eisner 1997].

Загалом же кваліфікативні маскулінізми за характерною ознакою (об'єктивний емоційно-оцінний та суб'єктивний емоційно-оцінний тип) засвідчують ряд спільних та відмінних рис. Передусім тут спостерігається з огляду на вибір імені тісна взаємодія об'єктивних та суб'єктивних чинників номінаційного акту. Протомотиваційні структури маскулінізмів об'єктивного емоційно-оцінного типу зорієнтовані на систему об'єктивних уявлень про прояви чоловіка та рефлексії на ці об'єктивні прояви з боку суб'єкта-номінатора, протомотиваційні структури маскулінізмів суб'єктивного емоційно-оцінного типу – на суб'єктивний чинник сприйняття і ототожнення проявів чоловіка у об'єктивному світі. Протомотиваційні моделі маскулінізмів першого типу спираються на асоціативні (причиново-наслідкові) уявлення за суміжністю (тут логічна частина врівноважена емоційною), другого типу – переважно за подібністю. У першому випадку мотиватори – це назви конкретних об'єктивних дій, ознак, предметів, у другому – назви предметів, дій, ознак, ментальних уявлень "нижчого" або "нечоловічого" порядку, які потенційно можуть сприяти вербалізації почуття-відношення до приписуваних номінатові номінатором ознак через певне образно-асоціативне уявлення, оскільки емоційне відношення тут виходить на перший план. Як наслідок, – у площині об'єктивної емоційної оцінності спостерігається відносний паритет прямих та опосередкованих номінантів, у площині примату емоційної оцінки над понятійним змістом спостерігається суттєве підвищення питомої ваги опосередкованих номінантів.

Мовні факти свідчать, що таке явище не є випадковим. Якщо у першому випадку номінанти тяжіють до чітко окреслених "соціологізованих" протомотиваційних сфер, що дозволяють мовно ототожнити ознаку (у той час як ознака ця є об'єктивно властивою номінату), то у другому – з метою реалізації прагматичної інтенції як

ілокутивного впливу на адресата з надією на перлокутивний ефект мотиватори концентруються навколо осі цінностей “нижчого” порядку, спільної у баченні усієї лінгвокультурної спільноти. Такі мотиватори відкривають простір для виділення тих ознак, які у баченні номінатора є дотичними та сумірними з мотивом номінації. Така ознака виявляється прийнятною для вербалізації даного прояву маскулітності у об’єктивному світі.

У наведених парадигмах виразно підвищується роль непонятійних елементів, передусім семантики квазістереотипу як засобу транспозиції фемінітнього на маскулітне. Такі інструменти вербалізації почуття-відношення до проявів особи чоловічої статі у той же час мають глибинні об’єктивні підстави. Суб’єктивні ознаки, що їх покладено за розрізнявальні у процесі іменування, мають те чи інше об’єктивне джерело у тому сенсі, як об’єктивно зумовленою є і людська фантазія.

Кваліфікативність наведених угруповань маскулітнізмів виявляє і виразно вище кількісне співвідношення лексичних та фразеологічних номінантів та практичну відсутність синтаксичних номінантів аналітичного типу.

3.3.3. Маскулітнізми-власне оцінки

Мовотворчість є одночасно і способом, і засобом самовираження суб’єкта-номінатора. „Людина розумна” – це обов’язково „людина емоційна”. Емоційне та раціональне знаходяться в людині у динамічній єдності, що забезпечує перевагу у процесі ословлення то інтелекту, то афекту [Жельвіс 1990: 8-9]. Емоціями називають такий спосіб відношення людини до дійсності і передусім до самої себе, який виражається у формі безпосереднього переживання.

Нормальні явища мають слабкий вихід у прагматику – вони вимагають лише означування з огляду на практичну діяльність номінатора. Аномальне явище спантелічує (Н.Д.Арутюнова), викликає інтерес. Пряма фіксація ненормативних явищ та девіацій необхідна не лише для реалізації функцій ідентифікації та для реалізації предикатної функції [Арутюнова 1987: 147]. Номінат справляє на номінатора і певний емоційний вплив. Усвідомивши емоційні почуття-переживання, суб’єкт-номінатор намагається ословити гносеологічне осмислення об’єкта-номіната, що викликає цей інтерес. У одних випадках номінатор знаходить стимул цього інтересу – об’єктивні або приписувані творчю уявою ознаки номіната в цілому або ж окремі його характеристики (чи їх сукупність), що безпосередньо спровокували почуття-переживання. У такому разі емоційне почуття-відношення та почуття-переживання виявляється

різною мірою приглушеним, оскільки інтерес до аномального явища суб'єктом-номінатором усвідомлений. За В.М.Телія, перші з них виявляються соціологізованими (аксіологічна оцінка) тією чи іншою мірою (як, наприклад, несхвалення, що виражає почуття-переживання з приводу порушення певного морально-етичного канону, чи деонтичної норми, другі орієнтуються виключно на особистісний гомеостазис) [Телія 1996а: 31-32].

Втім, існує й інший полюс емотивності на шкалі оцінок, коли інтерес до аномального явища-денотата залишається неусвідомленим, він лише „збуджений”. Йдеться про референцію до емоційного стану номінатора, який унаслідок „емоційного зриву” останнього [Гайсина 1973: 63-67] переходить у афект. При цьому термін *емотивність* виявляється застосованим як до вираження почуття-стану номінатора, так і до почуття-відношення та почуття-переживання.

На цій підставі у роботі виділено у окремий тип емоційно-афективне відношення. Номінанти, що містять емоційний компонент як стимул ілокутивного впливу, можуть виникати під впливом номінаційного завдання повідомити про позитивну чи негативну оцінку номінатором об'єкта-номіната (емоційно-оцінна модальність, чи т.зв. вторинна емотивність, за В.І.Шаховським), а можуть мати у ролі номінаційної інтенції лише вказівку на емоції (почуття-переживання чи почуття-стан), що їх викликає номінат-чоловік у номінатора (емоційно-афективна модальність), чи первинна емотивність, що має статус значення [Шаховський 1994: 20-25].

Препозитивне включення у номінаційний процес суб'єкта-номінатора у сукупності його потенційних впливів на процес ословлення фрагменту дійсності 'чоловік' у слов'янських мовах уможливило вивчення номінаційного процесу ще під одним кутом зору. Суб'єкт-номінатор іменує особу чоловічої статі у системі її проявів та відношень у об'єктивному світі також і вербалізованою емоцією, яка стає стимулом-посередником потенційно бажаного перлокутивного ефекту.

Такі маскулінізми як номінанти емоційних реакцій на почуття-переживання, що виникають не під впливом самого позначуваного, а під впливом того, як воно представляється у ролі стимула, виділяємо у роботі у окремий тип, який О.А.Івін співвідносить з евокативним вживанням мови (таким, яке передбачає здійснення впливу на номіната, або спонукати його до певних думок, оцінок, намірів щодо переоцінки своїх вчинків, дій, поведінки) [Івін 1970: 12]. До реакції у відповідь номінанта спонукають саме емоції номінатора, у той чи інший спосіб вербалізовані. Специфіку цього типу маскулінізмів

складає те, що вони практично не співвідносні з поняттям. Емоційна реакція номінатора на номінат тут стає основою лексичного значення, а предметно-понятійний зміст відіграє другорядну роль: він, по-перше, виявляється суттєво „збідненим”, по-друге, значною мірою відірваним від власного значення слова, яке формою змісту репрезентує емоційний зміст, і по-третє (і це дуже важливо), „саме денотативні ознаки є дуже тісно зрощеними з тими ознаками, котрі уже не є денотативними” [Черемисина 1979: 5].

Таким чином, маскулінізми цього типу як вербалізовані емоції (почуття-переживання та почуття-стани) ми розуміємо як номінанти із різною мірою зредукованою, згаслою предметною віднесеністю [Вольф 1985: 8] (пор. бачення таких одиниць як позбавлених предметно-понятійної віднесеності [Киселева 1965: 19-20], як одиниць із дифузним денотатом [Загоровская, Фомина 1984: 35], як десемантизованих, семантично порожніх одиниць [Іващенко 1997]) Саме на підставі міри „згасання” предметної віднесеності і, відповідно, номінативної функції та активізації функції відношення (за Р.Якобсоном) як відтворення додаткової (чи основної) інформації про суб’єктивний світ номінатора у межах емоційно-афективного відношення виділяємо два основних типи ОП з виразною прагматичною інтенцією: ті, у яких переважає емоційна складова, та ті, у яких домінує відношення є афективним.

Маскулінізми-власне оцінки: емоційне відношення номінатора до номіната

Маскулінізми цього типу позначені специфічним номінаційним завданням: номінатор тут орієнтується на вербалізацію почуття-переживання, емоцій як вражень від номіната-чоловіка та його рефлексій. Складна взаємодія об’єктивного та суб’єктивного у ословленні почуттів-переживань та почуттів-вражень як фактів об’єктивної дійсності неодноразово були предметом лінгвістичного аналізу [Киселева 1968: 386; Шаховский 1983: 10; Варина 1976: 233-244; Іващенко 1997; Жаркова 1969]. Ще Ш.Баллі підкреслював, що „будучи емоційно-експресивно-дієвою, мова не тільки не виключає, а, навпаки, передбачає участь інтелекту, оскільки у будь-якому разі виступає як організоване вираження нашої свідомості” [Введенский 1965: 324-325].

У номінанті, позначеному емоційним відношенням, обов’язково присутня принаймні деяка характеристика номіната + емоційне переживання, враження як вияв емоційного відношення до нього. Усвідомлення стимулу цих емоційних переживань, вражень має у

такому типі ОП маскулінізмів нехай і до певної міри зредуковані, але об'єктивні підстави.

Визначення шкали емоцій є доволі складним і до сьогодні не вирішеним завданням [Шаховский 1986: 42-47; Бессонова 1995]. Разом з тим емоційні явища об'єднують емоції, почуття, афекти, настрої, установки, мотиви і спонукальні імпульси у один смисловий комплекс. У площині дослідження важливою видається не власне деталізація окремих фрагментів емоційного плану номінантів (оскільки їх характерною властивістю є маргіальність – здатність виражати комплекс емоцій), а головню їх загальне ілокутивне спрямування, що передбачає стимул до реакцій у відповідь. До того ж у лексикографічній практиці представлено переважно узагальнення різних емоцій у одній інтегрованій ремарці (чес. *buvol zhrub. padávka* 'Velký hlupák'; рос. *аспид прост. бран.* 'О зломном, коварном человеке'; укр. *бусурман ужив. як лайл. слово*), водночас у деяких випадках номінант взагалі позбавляється емоційних ремарок (укр. *душа* 'Про людину з прекрасними рисами характеру'; чес. *sympaták* 'Člověk budící sympatie' тощо).

Як приклад маскулінізмів такого типу розглянемо ОП номінантів із номінаційно-емоційною орієнтацією 'схвалення, ласка за ознакою внутрішніх або зовнішніх властивостей, якостей особи чоловічої статі'.

В укр. мові це *голуб* ч. 2. розм., *пестл.*, *душка* ж. 2. розм., *пестл.*, *золото* с. 4. *перен.*, розм. *схвальн.*, *козак* ч. 4. *перен.*, *схвальн.*, *красень* ч. 2. *схвальн.*, *красунчик* ч. *схвальн.*, *красунь* ч. *схвальн.*, *милий* ч. 1. у знач. ім. *ласк.*, *орел* ч. 3. *перен.*, *схвальн.*, *симпатяга* ч. і. ж. *фам.*, *симптяк* ч. *фам.*, *скарб* ч. 3. *перен.*, *схвальн.*, *сокіл*. 3. *перен.*, *поет.* *схвальн.*, *сонце* с. 4. *перен.*, *ласк.*, *янгол* ч. 3. *розм.*, *схвальн.*, *любий-милий* *ласк.*, *свята душа* *схвальн.*, *чиста душа* *схвальн.*

У рос. мові сюди включаємо *ангел* м. 3. *разг.*, *одобр.*, *душа-человек* м. *разг.*, *одобрит.*, *душка* м. і. ж. *разг.*, *ласк.*, *лапочка* м. і. ж. 2. *разг.*, *ласк.*, *милашка* м. і. ж. *разг.*, *ласк.*, *миляга* м. і. ж. *прост.*, *фам.*, *мужик* м. 2. *разг.*, *одобр.*, *обаяшка* м. і. ж. *разг.*, *ласк.*, *орел* м. 4. *перен.*, *одобр.*, *очаровашка* м. і. ж. *разг.*, *ласк.*, *прелесть* ж. 4. *разг.*, *восх.*, *симпатяга* м. і. ж. *разг.*, *ласк.*, *сокол* м. 2. *перен.*, *нар.-поэт.*, *одобр.*, *сокровище* ср. 4. *разг.*, *ласк.*, *ясный сокол* *нар.-поэт.*, *одобрит.*

У чес. мові - це *anděl* м. 2. *expr.*, *přízn.*, *drahouš* м. *expr.*, *fam.*, *duše* ž. 4. *expr.*, *přízn.*, *grand* м. 2. *přen.*, *expr.*, *přízn.*, *chlap* м. 2. *ob.*, *expr.* *přízn.*, *kabrňák* м. 2. *ob.*, *expr.*, *krasavec* м. *přízn.*, *lumen* *neskl.*, *hov.* *expr.*, *přízn.*, *miláček* м. *expr.*, *lask.*, *milouš* м. *expr.*, *lask.*, *pašák* м. *ob.*,

Як номінанти-оцінки, такі маскулізми вербалізують не об'єкт-номінат, а почуття-рефлексії і почуття-враження від об'єкта, схваленого у даному випадку на підставі не суспільно вагомих ціннісних орієнтирів, не оцінки уже оціненого, а власних вражень від чоловіка як предмета об'єктивної дійсності. Відношення суб'єкта-номінатора до номіната, таким чином, можна визначити як суб'єктивно-об'єктивно-суб'єктивне. Тим самим уже намічається процес деактуалізації власне номінаційного значення у напрямку до активізації функції відношення. Предметом оцінки є почуття-переживання та почуття-враження, що їх викликають певні зовнішні та внутрішні ознаки об'єкта-номіната у лінгвокреативній свідомості номінатора з огляду на „правило ідеалу”.

Оцінке ставлення номінатора до номіната визначається одночасно системою психологічних та естетичних констант концептуальної картини світу та стереотипними уявленнями про еталон приємного чоловіка з прекрасними рисами характеру й системою асоціацій та образів, що закріплюється суспільною свідомістю, носієм якої є суб'єкт-номінатор, за конкретною денотативною сферою і надає у кінцевому результаті слову здатності виражати схвалення чи несхвалення, перетворюючись на квазістереотип. Точкою відліку є типізований суб'єктивний еталон-враження: що саме викликає у чоловікові позитивні емоції, а що негативні. Ознака, покладена у основу іменування, є несуттєвою, приписуваною номінатором номінатові.

Мотиваційна ознака як мотив, що набуває статусу розрізнавальної, тут виявляється значною мірою дифузною, імплікативно підключеною до номінанта як „живе стимулювання образом”. Вибір імені у такому разі націлений не на дескрипцію, а на ілокутивну силу імені і зумовлений образним прочитанням формальної семантики транспонованого імені у новій для нього функції називання. Квазістереотип, чи квазіобраз, тут іще зберігає функцію символу: він відсилає до тієї сфери мовної картини світу, яка пов'язана з уже вербалізованим почуттям-переживанням, почуттям-враженням і може формально „живити” процес ословлення почуттів та вражень номінатора від номіната, наприклад, укр. *скарб* Про людину з винятковими достоїнствами, якостями, рисами характеру, рос. *очаровашка* Милый, обаятельный, приятный человек, чес. *duše* Člověk jako nositel kladných duševních vlastností.

Однак при цьому міра зредукованості мотиваційних ознак виявляється різною, у деяких номінантів очевидною є перевага окремої ознаки (укр. *янгол* /рос. *ангел* /чес. *anděl* – переважно про надзвичайно

Однак при цьому міра зредукованості мотиваційних ознак виявляється різною, у деяких номінантів очевидно є перевага окремої ознаки (укр. *янгол* /рос. *ангел* /чес. *anděl* – переважно про надзвичайно добру, світлу людину; укр. *красень, красунь, голуб* /рос. *красавец* /чес. *krasavec* – переважно про гарну людину; укр. *козак, орел, сокіл* /рос. *орел, мужик* /чес. *pašák, sokol, kabrňák, grand* – про гарного, зовнішньо досконалого і внутрішньо мужнього чоловіка).

Питання, чи ці ознаки є об'єктивно властивими номінату, чи приписуються йому номінатором, не має однозначного пояснення, адже йдеться про власне суб'єктивні реакції номінатора, а тому неясним залишається і те, за яким стандартом дається оцінка. Тут стереотип усвідомлюється нечітко: чоловік повинен справляти приємне враження своїми зовнішніми та внутрішніми якостями, властивостями, але *На колір та смак товариш не всяк*: що саме для номінатора є милим та симпатичним, приємним та чарівним, залишається як би поза номінаційним „кадром”.

Межі варіабельної сфери складників ОП тут звучуються до загальних зовнішніх та внутрішніх ознак, що стимулюють позитивну емоційну реакцію (ядерною характеристикою є характеристика, зафіксована у номінаційному значенні 'чоловік з надзвичайними зовнішніми та внутрішніми якостями'). Диференційними ознаками тут виступають

- прекрасні риси характеру, душевні якості (укр. *янгол, скарб* /рос. *милашка, душа-человек, миляга, прелесть* /чес. *milouš, zlato, grand*);
- зовнішні та внутрішні «чоловічі» ознаки – сила, статечність (укр. *орел, сокіл, козак* /рос. *сокол, орел, мужик* /чес. *sokol, chlap, kabrňák*);
- позитивний вплив на інших (укр. *милий, симпатяга, любий-милий* /рос. *обаяшка, очаровашка* /чес. *grand, potěšení, milouš, miláček, lumen*).

Протомотиваційними сферами транспонування форми змісту мотиватора з відповідними протомотиваційними моделями у маскулінізмів-складників наведених парадигм є

ментально-антропна сфера:

чоловік ← ім'я безсмертної основи у людині (укр. *душа, чиста душа, свята душа* /рос. *душа-человек* /чес. *duše*);

чоловік ← уособлення позитивних емоцій (рос. *прелесть*, чес. *potěšení*);

чоловік ← враження від чоловіка як уособлення позитивних емоцій (укр. *симпатяга, симпаяк, красень, красунь, красунчик, милий, душка, любий-милий* /рос. *душка, милашка, миляга, обаяшка,*

очаровашка, симпатяга, лапочка /чес. *sympaták, milouš, miláček, krasavec, drahouš*);

антропна маскулінна ознакова сфера:

чоловік ← чоловік як носій еталонних чоловічих рис (укр. *козак* /рос. *мужик* /чес. *chlap, grand, kabrňák*);

антропоконструктивна предметна сфера:

чоловік ← слов'янська міфологема: • ім'я Першоптаха і Першобога Всесвіту (укр. *орел* та *сокіл* /рос. *орел, сокол* /чес. *sokol*); • ім'я слов'янського божества (укр. *сонце*);

чоловік ← християнська міфологема: • ім'я безсмертної основи у людині (укр. *душа, чиста душа, свята душа* /рос. *душа-человек* /чес. *duše*); • ім'я посланця, вісника Бога (укр. *янгол* /рос. *ангел* /чес. *anděl*);

неантропна предметна сфера:

чоловік ← предмет особливої цінності (укр. *золото, скарб* /рос. *сокровище* /чес. *zlato*);

чоловік ← предмет як джерело світла (укр. *сонце*, чес. *lumen*).

Вибір форми, таким чином, визначається сферою образів, що викликають такі ж почуття-відношення та почуття-враження, що і об'єкт-номінат. Більшість таких квазіобразів є симетричними у порівнюваних мовах: це образ світлого, божественного (укр. *янгол, сонце, сокіл, чиста душа, свята душа* /рос. *ангел, сокол* /чес. *duše, lumen*); образ цінного (укр. *золото, скарб* /рос. *сокровище* /чес. *zlato*); національний образ-еталон „чоловічих” якостей (укр. *козак* /рос. *мужик* /чес. *chlap, kabrňák* 1. 'Velký kapr u kabemý' → 2. об. expr., přízn. 'Muž vynikající vlastnostmi tělesnými a duševními; zdatný člověk; chlapík'). При цьому чіткої межі між протомотиваційними сферами предметними та ознаковими тут немає: предметні сфери є одночасно і ознаковими, адже реально чи потенційно, експліковано чи імпліковано містять сему „присемний” як підставу для вираження почуття-враження.

Мотиваційна ознака вербалізується у формі прямих та опосередкованих номінантів приблизно у рівному співвідношенні: емоційна реакція номінатора на прояви та рефлексії особи чоловічої статі тут стимулюється не окремими ознаками, набутими із слова-мотиватора, а загальним позитивним “зарядом” транспонованої форми, що фіксує не один “кадр”, а узагальнений досвід. Загалом протомотиваційні сфери зорієнтовані на цінності “вишого” порядку – як надлюдські, божественні, так і людські.

Таким чином, стимулом вербалізації емоційної реакції тут виявляється не предметно-понятійний зміст, а непонятійні елементи та реляційні властивості мотиватора, підсилені афіксами майоративної та

меліоративної семантики (укр. *симптяк, красунчик*, рос. *очаровашка, обаяшка, душка*, чес. *milouš, drahouš*) та нетиповими для чоловічого роду закінченням *-a* (цим вирізняється передусім російська мова: *душк-а, милашк-а, обаяшк-а, очаровашк-а, симптяг-а, лапочк-а*). Транспозиція типово “жіночого” форманта у форму маскулінізму може формувати не лише контекст зневажливості, але й підсилювати семантику схвалення, ласкавої, приязної реакції на враження, що справляє номінат-чоловік. Такий парадокс (згадаймо ще раз висновок О.О.Потебні: „Причина перенесення імен *agentis* та інших жіночих імен на чоловічі у „принизливому”) можна, на нашу думку, пояснити зсувом лексичної семантики під впливом прагматичних факторів у бік ідеалізованої (позитивної) норми, т.зв.принцип Полліани. Саме цей принцип закріпив, на думку Н.Д.Арутюнової [Арутюнова 1987: 13], зв’язок мови з ідеалізованими уявленнями.

Загалом же прагматична інтенція номінатора – вплинути вербалізованою емоційною реакцією, аби викликати емоційну реакцію у відповідь – тут реалізується через пошук відповідного імені, яке транспонується із звичної для номіната мовної картини світу, що потенційно уможлиблює факт „реакції у відповідь”: (укр. *сонце* ‘Джерело світла і тепла’ → перен., ласк. ‘Про людину як джерело радості, вітхи’; рос. *сокровище* ‘Драгоценности, ценные деньги, вещи’ → разг., ласк. ‘Тот, кто очень дорог, важен для кого-нибудь’; чес. *grand Přislušník někdejší španělské vysoké šlechty* → přen., expr., přízn. ‘Velkorysý, velkomyslný člověk’).

Зорієнтованість протомотиваційних структур наведених парадигм на мотиватори “вищого порядку” відкриває простір для рівноправного іменування таким номінантом як чоловіка, так і жінки. Так, нерозчленовану сему статі містять укр. *янгол, симптяга, душка, скарб, свята душа, чиста душа* /рос. *ангел, душка, душа-человек, милашка, обаяшка, очаровашка, прелесть, сокровище, лапочка* /чес. *anděl, duše, milouš, miláček, zlato, drahouš, potěšení, lumen* (пор. *Він – янгол; Вона – янгол*) (і попри те, що янгола як служителя Бога, посланця Бога до людей у іконописній традиції звичайно зображували юнаком, отроком). Річ у тім, що у межах саме таких позитивно конотованих парадигм спостерігається цікаве явище: як імена особи чоловічої статі, іменники спільного роду з типово „жіночим” закінченням *-a* отримують, на нашу думку, вищу міру експресивності із знаком +, ніж ці імена як номінанти жінки. Пояснення тут слід шукати, ймовірно, не у мовних, а у позамовних чинниках. Система еталонних уявлень та детермінант маскуліністичності формує у свідомості носіїв мови образ мужнього, статечного, суворого чоловіка. Тим

виразнішою виявляється на такому тлі емоційна реакція на об'єкт, що справляє враження милого, чарівного, симпатичного, у той час саме такі якості безпосередньо асоціюються із автопортретом жінки [Богуславский 1994].

Частина маскулінізмів з експлікованою семою статі виражають чоловічу стать на лексичному рівні – це номінанти укр. *орел, сокіл, козак, голуб* /рос. *орел, сокол, мужик, ясный сокол* /чес. *chláp, sokol, grand, pašák*, маскулінність яких зумовлена як внутрішньомовними, часто об'єктивними чинниками (*козак, мужик, chláp*), так і позамовними факторами, що сягають міфологічних уявлень про навколишній світ, соціальних та культурних детермінант маскулінності. На словотвірному рівні формально розчленованою є сема маскулінності у номінантів укр. *симпат-як, крас-ень, крас-унь, красун-чик* /рос. *красав-ец* /чес. *krasav-ec, sympat'-ák, paš-ák, kabrň-ák*, що містять чоловічо-особові афікси, та у номінантах укр. *милий* та *любий-милий*, де роль чоловічо-особового маркера належить флексії субстантивованого прикметника у чоловічій родовій формі.

Загалом же елементи таких парадигм – це або *nomina masculina relativa*, або *nomina masculina tantum*. Диференціюють стать у порівнюваних мовах лише окремі номінанти (укр. *красень* (ж. *красуня*), *милий* (ж. *мила*), *любий-милий* (ж. *люба-мила*), чes. *krasavec* (ж. *krasavice*).

Маскулінізми-власне оцінки: афективне оцінне відношення

Маскулінізми-афективи ілюструють тенденцію до максимальної зредукованості предметної віднесеності форми змісту на позначення особи чоловічої статі. Вони виникають у рамках афективної модальності: емотивність у них набуває статусу значення, стає облігаторною.

Афективна відношення зумовлює специфічний полюс оцінки – інтерес до аномального явища-референта залишається неусвідомленим, він лише „збуджений” як афективне емоційне почуття-переживання. Вибір форми як доведення до відома номіната емоційного відношення суб'єкта-номінатора є виявом „емоційного зриву” номінатора. З огляду на об'єкт дослідження як різновид афективів предмет аналізу склали лайливі слова як способи вербальної агресії [Шаховский 1994: 20-25], чи інвективи, як їх розуміє В.І.Жельвіс [Жельвіс 1990: 7]. Негативній оцінці, за припущенням Н.Д.Арутюнової, властива більша тенденція до відриву від денотата, ніж оцінці позитивній. Остаточний відрив від дійсності перетворює негативну оцінку на лайку (мається на увазі лайка-означення...). Лайка

виражає лише негативне відношення мовця до об'єкта оцінки. Вона не потребує ані підстав, ані критеріїв оцінки [Арутюнова 1980: 231].

Лайливі слова слугують для вираження суто оцінки, для висловлення невдоволення у грубій формі. У домовний період, коли люди-дикуни спілкувалися жестами, вираження емоцій-оцінок відбувалося на жестовому (невербальному) рівні. На думку ряду лінгвістів, той дикун, котрий першим при вираженні своєї оцінки-емоції обурення замість удару диким каменем ужив лайливе слово-інвективу, дав початок цивілізації, а водночас й інвективізації мовної особистості [Шаховский 1998: 62].

Очевидне кількісне зміщення у бік інвективного вокабуляра порівняно з куртуазним В.І.Жельвіс пояснює нерівнозначністю ролі вираження неприязні на приязні. Та й філогенетично, на його думку, гнів значно старший, ніж доброта та радість: недаремно Каїн – старший брат Авеля, а новонароджений найперше вчиться виражати своє невдоволення; у будь-якому разі, перші його реакції на навколишній світ – сердитий крик або беземоційний сон; посмішка приходить пізніше [Жельвіс 1997: 168].

О.Ф.Петрищева вважає, що „інтуїтивно лайлива лексика протистоїть усім іншим групам емоційно забарвленої лексики, що уся емоційна лексика поділяється на лайливу і не лайливу” [Петрищева 1984: 167-168], додаючи при цьому, що поділ емоційної лексики на лайливу і не лайливу – питання складне через відсутність єдності у словниковій фіксації таких слів та їх функціонально-стилістичних характеристиках. Укладачі першого тома Русского семантического словаря А.С.Білоусова, В.К.Юношева, Ю.А.Каменська [РСС 2002, т.1: 62-63] пропонують до складу власне лайливих слів відносити такі лексичні одиниці, котрі подаються у словниках як самостійні значення, що закріпилися у мові саме як лайливі. Як правило (курсив наш. – А.А.), продовжують вони, вживання таких слів не асоціюється з тими чи іншими властивостями номіната. До того ж таким одиницям властивий просторічний характер, вони не потребують власне семантичного опису, отже, не можуть отримати іншого визначення, ніж „Ужив. як лайливе слово”. При цьому слід пам'ятати, що у ролі лайливого слова може вживатися більшість лексичних одиниць, що містять у значенні негативний характеризуючий компонент. Така можливість там, де вона характерна даному найменуванню особи, фіксується відповідними ремарками: „також лайл.” або „лайл.” [РСС 2002, т.1: 62-63].

Така постановка питання, на нашу думку, і призводить до того, що проблема лексикографічної ідентифікації лайливого номінанта не

виходить за межі замкнутого кола лінгвістичних проблем, а отже наразі й не знаходить однозначного вирішення.

Так, у межах єдиного ЛСВ, скажімо, в укр. мові опиняються три абсолютно різних з огляду на відношення номінатора до номіната (аксіологічне ціннісне відношення, емоційно-оцінне відношення, афективне відношення) номінанти, кожному з яких, за нашими переконаннями, слід надати статусу окремого значення: *бузувір* ч. 'Людина, яка виявляє крайню релігійну нетерпимість до інакомислячих, жорстоко переслідує їх; запеклий фанатик'; // перен. 'Взагалі зла, жорстока людина; мучитель, гнобитель, недолюдок'; // Уживається як лайливе слово [СУМ 1970-1980, т.1: 250]. Інший приклад – рос. номінант *осел* 2. перен. 'Дурак, упрямый глупец' (прост., презр., таке бран.); 3. Употр. как бранное слово [РСС 2002, т.1: 90, 345], де друге значення ('Про людину по-ослячому вперту, нерозумну') локалізоване у сфері маскулінізмів за характерними ознаками, третє ('Про тупака, який викликає роздратування') – у сфері власне оцінних. У першому випадку повідомляється про тупість, впертість чоловіка, у другому здійснюється зневаження номіната (тут квазіобраз-квазістереотип виступає не як символ, а як ярлик; відступаючи у фон загальних знань, він не відсилає до дескриптивної частини). Фраза укладачів РСС „як правило, вживання таких слів не асоціюється з тими чи іншими властивостями номіната” [РСС 2002, т.1: 63] теж вимагає певних уточнень. Дійсно, номінанти типу *зараза*, *холера*, *сатана* тощо мають дуже широкі, а отже, нечіткі, дифузні контури ознак, сумірних із властивостями номіната. У інших, теж лайливих, номінантів, як-от: рос. *зад* 2. прост., груб., бран. 'Об отвратительном, мерзком человеке'; *дубина* 3. прост., бран. 'О бестолковом, тупом человеке'; чes. *dřevák* 2. 'Nadávka hrubému a hloupému člověku'; *hajzl* 2. vulg. 'Nadávka špatnému, mizernému člověku', такі ознаки, нехай і у нерозчленованому вигляді, зафіксовані у словниковій дефініції [СРЯ 1981, т.1:295, 450; SСJČ 1989, d.1: 415; d.2: 6].

Емоційний стан обурення, роздратування, афекту можуть спричинити як дифузні, нерозчленовані ознаки, так і ознаки окремі. Тому бачиться доцільним використати для більш чіткої диференціації окремих значень номінантів антропометричні константи: принцип номінації, прагматичну інтенцію суб'єкта іменування у проєкції на відношення номінатора до номіната. У такому разі залежно від того, з якою метою і з яким призначенням маскулінізм як результат мовотворчості номінатора виникає (чи то з метою ідентифікації, чи якісної характеристики, чи з евокативною метою), які характерні ознаки

номіната оцінюються і як саме (за аксіологічною шкалою чи емотивно-оцінною шкалою), який вплив справляє номінат на номінатора (в цілому чи по лінії певних ознак), що призводить до емоційної реакції номінатора (емоційної експансії або емоційної агресії), наприклад, усі три співзначення укр. *бузувір* обернуться окремими значеннями, а рос. *осел* набуде вигляду: 2. перен. прост. презр. 'Дурак, упрямый глупец' (суб'єктивна емоційно-оцінна відношення) та 3. прост. бран. 'О глумом, упрямом человеке' (афективне відношення).

До номінантів, що ілюструють афективне відношення номінатора до номіната, у роботі віднесено не лише ЛСВ у окремих значеннях із ремаркою 'Ужив. як лайливе', але й такі, що певною мірою конкретизують стимул вербальної агресії: лайл. 'Про людину...'. Такий підхід уможливить дослідження антропного фактора у динаміці від мотивованості лайливого змісту номінанта до його знаковості, до повної втрати номінативної функції і набуття функції відношення (суто прагматичної) як вказівки на емоційний стан номінатора – роздратування, обурення, злість, неприязнь, зневаження номіната, на який номінатор зорієнтував номіната, ганячи та лаючи його.

Оскільки підклас номінантів – власне оцінок *'лайка, огуда'* у порівнюваних мовах є кількісно надзвичайно об'ємним, у дослідженні матеріал аналізу обмежено 30-ма одиницями цього типу кожної з мов у алфавітному порядку, починаючи від літери А. Думається, такий фрагмент мовного матеріалу уможливить виявлення основних закономірностей іменування як вибору форми змісту, що транспонується у маскулінізм-афектив.

Отже, в укр. мові це *антихрист (анцихрист)* ч. 2. розм., заст. лайл., *бахур* ч. 1. лайл.; 2. лайл., *байстрюк* ч. 4. знев., лайл., *бевзь, бевзень* ч. лайл., *балда* ч. і ж. 2. ужив. як лайл., *баран* ч. 3. лайл., *барахло* с. 2. лайл., *бусурман (бусурмен)* ч. 2. ужив. як лайл., *бесур* ч. лайл., *буйвіл* ч. 2. лайл., *бузувір* ч. 3. лайл., *блязень* ч. 4. лайл., *бовдур* ч. 3. лайл., *бовван* ч. 2. лайл., *біс* ч. 2. ужив. як лайл., *бидло* с. 3. лайл., *бестія* ж. 2. лайл., *варвар* ч. 2. лайл., *вайло* ч. і ж. 2. лайл., *вар'ят* ч. лайл., *виродок* ч. 2. лайл., *вилупок* ч. 2. лайл., *враг* ч. 2. лайл., *гад* ч. 3. ужив. як лайл., *гадина* ужив. як лайл., *гаспид* ч. лайл., *вража душа* лайл., *бісова душа* лайл.

У рос. мові – це *антихрист* м. 2. уст., бран., *аспид* м. 3. бран., *балбес* м. 2. бран., *балда* м. и ж. 2. прост., бран., *бес* м. 2. прост., употр. как бран., *болван* м. 4. бран., *варвар* м. 3. бран., *выродок* м. 3. бран., *гад* м. 2. прост., бран., *груб.*, *гадина* м. и ж. 2. прост., бран., *гадюка* ж. 3. прост., бран., *гнида* м. и ж. 3. прост., бран., *дерьмо* ср. 3. *груб.*, прост., бран., *дрянь* ж. 2. бран., *дубина* м. и ж. 3. прост. бран., *дура* ж. 2. бран.

устар., *дурак* м. 2. употр. как бран., *дьявол* м. 2. прост., употр. как бран., *жопа* ж. 2. груб., прост., бран., *зараза* м.и.ж. 3. груб., прост., бран., *злодей* м. 2. употр. как бран., *злыдень (злыдня)* м.и.ж. 3. бран., *змий* м. 5. употр. как бран., *змея* ж. 2. бран., *балван стоеросовый* бран., *гад ползучий* бран., *дерьмо собачье* бран., *дубина стоеросовая* бран., *змея подколотная* бран.

У чеській мові такими номінантами є *balvan* м. 4. expr., *nadávká*, *barbar* м. 3. *nadávká*, *buvol* м. 2. *nadávká*, *cvok* м. 3. *zhrub*, *nadávká*, *čuiňák* м. *nadávká*, *dábel* м. 3. об., expr., *nadávká*, *dacan* м. 3. об., expr. *nadávká*, *debil* м. 2. expr., *nadávká*, *drnozryz* м. 2. expr., *nadávká*, *dřevák* м. 2. *zhrub*, *nadávká*, *galejník* м. 3. hanl., *nadávká*, *hadrlák* м. 3. *nadávká*, *hajzl* м. 2. vulg., *nadávká*, *hamejzník* м. 2. *zhrub*, *nadávká*, *hnida* ž. 3. *nadávká*, *dobytek* м. 2. *zhrub*, *nadávká*, *hovado* с. 2. *zhrub*, *nadávká*, *humpolák* м. 2. *nadávká*, *hrachovina* ž. 2. *nadávká*, *hamizník* м. 2. *nadávká*, *had* м. 4. *nadávká*, *chramostýl* м. 2. *nadávká*, *jelito* с. 2. *zhrub*, *nadávká*, *chám* м. 2. *nadávká*, *kanimůra* м. 2. *nadávká*, *klacek* м. 2. *nadávká*, *kmotr* м. 4. *nadávká*, *holomek* м. 3. *nadávká*, *boží dřevo* *nadávká*, *boří hovado* *nadávká*, *kluk pitomá* *nadávká*, *kluk ušatá* *nadávká*, *korunovaný osel* *nadávká*.

Номінаційне завдання у елементах об'єднань маскулінізмів, що отримують ім'я за даним принципом, редукується до прагматичної інтенції – на підставі загальних недиференційованих дифузних ознак чи певних чітко окреслених ознак вербалізувати почуття-враження з метою впливу. Опосередкованість номінації визначає транспозицію мотиваційної ознаки на суб'єктивно емоційно сприймані номінатором характеристики та загальні враження від номіната. Прагматична інтенція тут реалізується як вербалізована агресія через вплив „тенденційного” образу, який у певній мовній картині світу номінатора та номіната (особи чоловічої статі) стійко асоціюється з позитивними чи негативними, як у нашому випадку, емоціями.

Загальне номінаційне завдання тут виявляється зміщенням у площину прагматики – не іменувати, а вплинути. Неясність контурів загальних ознак та дифузність семантики номінантів-афективів призводить до суміщення у межах наведених номінаційних рядів диференційних семантичних ознак, пов'язаних із негативними внутрішніми характеристиками номіната.

В українській мові це ознаки 'нерозумний, слабодухий' (*баран, вайло*); 'злий, жорстокий' (*бусурман, бесур, варвар, бузувір*); 'дурний, обмежений' (*бовван, бовдур, вайло, балда*); 'хам, невихований' (*бидло, вайло*); 'хитрий, лихий' (*бестія, гад, гадина, гадюка*);

У російській – ‘злий, підступний’ (*асид, змії, змія, гад ползучий, змея подколодная*); ‘тупий, нерозумний’ (*балбес, балда, болван, дубина, дура, дурак, дубина стоеросовая, болван стоеросовый*); ‘грубий, жорстокий’ (*варвар*); ‘відразливий, бридкий’ (*гад, гадюка, гадина, гнида*); ‘зловредний’ (*злыдень (злыдня)*).

У чеській мові – ‘неповороткий’ (*balvan, chramostyl, kmotr, jelito, boží dřevo, selský chomout*); ‘дурень, тупак’ (*buvol, debil, dřevák, kanimůra, cvok, kmotr, jelito, boží hovado, kluk pitomá, kluk ušatá, selský chomout, korunovaný osel*); ‘непорядний, аморальний’ (*čůňák, hovado, hampejzník*); ‘боягуз’ (*drnohryz*); ‘грубий, невихований’ (*dřevák, hovado, humpolák, klacek, chám*); ‘злий, жорстокий’ (*hovado, dobytek, barbar*).

У переважній більшості випадків лайливі слова не мають жодного більш-менш виразного мотиваційного зв'язку з семантикою мотиватора (укр. *гасид, враг, байстрюк* /рос. *балда, антихрист, дерьмо* /чес. *hrachovina, drnohryz, dřevák*). Номінанти *біс, диявол, асид, антихрист* безпосередньо не пов'язані у мовній свідомості носіїв мови з персонажами християнської міфології, *злыдень, злыдня* – з маленькими злими істотами, що, за язичницькими уявленнями, заводилися у домі і приносили у нього нестатки, чес. *dřevák* чи *chramostyl* – відповідно із простим взуттям із дерева чи симпатичною тваринкою горностаєм. Лайлива лексика у семантичному об'ємі зазвичай фіксує лише ознаки-стимули, що „збуджують” емоційний стан чи призводять до „емоційного зриву” – афекту (наприклад, укр. *асид, душогуб* лайл. ‘Про жорстоку людину’; рос. *дерьмо* прост. ‘бран, груб. ‘Негодный, никчемный человек’, чес. *klacek* ‘Nadávka pevychovanému, hrubiánovi’). Ім'я, що його отримує чоловік, виявляється своєрідним згустком фонових знань і концептуальної, і мовної картин світу, який одночасно існує і у лінгвокреативній свідомості номінатора, і у лінгвокреативній свідомості номіната: однаковий комплекс уявлень, асоціацій, підсвідомих рефлексій на ці імена квазіоб'єктів і забезпечують прагматичну взаємодію номінатора і номіната у процесі номінаційної діяльності.

Вибір форми на позначення певного змісту зорієнтований на протомотиваційні сфери та протомотиваційні моделі виразно “нижчого” порядку, що включають мотиватори, потенційно здатні „збуджувати” афективну модальність.

Експресивні властивості таких номінантів не виправдані ані об'єктивно негативним характером предметів, на позначення яких вони використовуються, ані суб'єктивним відношенням мовця [Петрищева 1984: 176], однак погодитися із О.Ф.Петрищевою у тому, що експресивність даних одиниць не виправдана також і їх

внутрішньою формою (пор. укр. *біс, аспід, враз, гад* /рос. *аспід, бес, дерьмо, дрян, диявол, жопа, зараза, злодей* /чес. *dábel, galejník, hajzl, holotek*), важко. Саме квазіобраз, як буде показано далі, „збуджує” афективну реакцію номінатора, а сам вибір форми змісту тут також не є випадковим.

Так, скажімо, семантика ‘дурний, обмежений’ вербалізується через транспозицію форм змісту із таких протомотиваційних сфер із відповідними моделями:

предметна неантропна сфера -

чоловік ← дерев’яний предмет (укр. *бовван, балда* /рос. *балда, болван, дубина, дубина стоеросовая, болван стоеросовый* /чес. *dřevák, klacek*);

чоловік ← тупий предмет (укр. *балда* /рос. *балда* /чес. *jelito*);

чоловік ← зоонім (чес. *buvol, boží hovado, korunovaný osel*);

антропна маскулінна сфера -

чоловік ← маскулінізм (чес. *kanimíra, kmoťr, kluk pitomá, kluk ušatá*).

Семантика ‘злий, жорстокий’ корелює із *антропною предметною сферою* на рівні протомотиваційних семантичних моделей через протиставлення “свій – “чужий”

чоловік ← іновірець, іноземець (укр. *бусурман, бусурмен, бесур, бузувір, варвар* /рос. *варвар* /чес. *barbar*);

та з *неантропною предметною сферою* (переважно зооморфною через протиставлення “людина” – “не-людина”:

чоловік ← зоонім (чес. *hovado, dobytek*);

семантика ‘грубий, невихований’ – із *неантропними предметними протомотиваційними сферами*

чоловік ← зоонім (укр. *бидло* /чес. *hovado*);

чоловік ← предмет із дерева (чес. *dřevák, klacek*);

та *антропною конструктивною маскулінною сферою*

чоловік ← маскулінізм (чес. *chám*).

Таким чином, на збудження афективної реакції спрямовані певні образи емпірично відомих як номінатору, так і номінату об’єктів.

„Вербальна агресія образом” тут полягає у транспонуванні імені із квазістереотипів – традиційних, відпрацьованих у даній лінгвокультурній спільноті символів і навіть міфів, що слугують хранителями інформації, суттєвої для бачення світу певним народом [Храпченко 1976; Теля 1986: 45]. Вибір слова-знака у ролі форми змісту зумовлений її потенційною можливістю віддзеркалювати внутрішній афективний стан номінатора з приводу внутрішніх ознак

номіната. Національна специфіка такого вибору тут є надзвичайно виразною.

Більшість елементів наведених номінанційних рядів є номінантами *masculina relativa* з імплікованою семою статі. Так, питомо *антихрист* – старослов'янське грецького походження із первинним значенням 'противник Христа, власне той, що приймає зовнішній вигляд Христа' (отже – чоловік), однак у лайливому значенні *антихрист* сема чоловічої статі перетворюється на ірелевантну. Рівноправними у мові є форми *Антихрист!* (він) та *Антихристка!* (вона). Бовваном у язичників була статуя, що зображала бога і ідола (знову ж таки – чоловіка), однак у лайливому значенні *бовван* /рос. *болван* /чес. *balvan* 'Про дурну, обмежену людину' це номінант і на позначення чоловіка, і на позначення жінки. Чи, скажімо, *біс* /рос. *дьявол*, *бес* у свідомості носіїв порівнюваних мов асоціюється з особою чоловічої статі – надприродною істотою, що втілює зло і звичайно зображується у вигляді чоловіка з козячими рогами, хвостом і ріжками, але номінант *біс* як лайливе слово має нерозчленовану сему статі.

Формально експліковану сему чоловічої статі на лексичному рівні містять номінанти *баран* 'самець вівці', *буївів* /чес. *buvol* 'самець бика', *galejnik* 'галерник', що питомо позначали істоту та особу виключно чоловічої статі; *holomek* (первинне значення – 'присяжний слуга у органах місцевого самоврядування та суду; наглядач' – питомо чоловік), *dacan* (апелятизований онім – прізвище відомого злочинця (чоловіка), *chám* (апелятизований чоловічо-особовий онім – за біблійною легендою – син Ноя), *kanimura* (апелятивізований онім – ім'я японського генерала Канімури, що під час російсько-японської бомбардував Порт-Артур). Російський номінант *дура* має диференційовану сему чоловічої статі на рівні дефініції 2. устар., *бран*. По отношению к *мужчине*. Такі номінанти (крім того, й укр. *бусурман*, *бесур*, *гаспид*) і до сьогодні зберегли свою „маскулінну” орієнтацію і залишаються номінантами *masculina tantum*.

Отже, ставити питання про мотивованість номінантів-афективів є, на нашу думку, лінгвістично некоректно. Коректніше говорити про існування певних закономірностей у виборі імен – символів чи ярликів певних ситуацій, що підводять мотиватори як символи емотивних та афективних реакцій номінатора під класи у деякому можливому світі – у картині світу суб'єкта-номінатора. Тут йдеться не стільки про вибір конкретної ознаки, покладеної у основу імені (у таких випадках безпосередній зв'язок значною мірою втрачено), скільки про сферу, з якої і у яку символи і ярлики ситуацій транспонуються. Тому з огляду

на вибір імені варто, очевидно, говорити не про непорушні закони, а про ймовірні закономірності та тенденції. Ословлюючи негативні емоційні й афективні реакції на прояви особи чоловічої статі, номінатор здійснює вибір імені із більш-менш чітко окреслених сфер мовної картини світу – це назви негативних персонажів християнської та язичницької міфології (укр. *біс, диявол, враг, аспід, антихрист* /рос. *антихрист, бес, дьявол, злыдни, злыдня* /чес. *ďábel, chám*), назви тварин та їх сукупностей, що символізують певні лінгвокультурні уявлення (укр. *буївіл, баран, бидло, бестія, гад, гадина* /рос. *gad, гадюка, змей, змея, гнида* /чес. *hnida, dobytek, hovado, chramostyl, bivol, šiňák*), назви „чужих” – іновірців, іноплеменників (укр. *бусурман, бусурмен, бесур, варвар, бузувір* /рос. *варвар* /чес. *barbar*), назви непотрібних, „низьких” предметів (укр. *барахло* /рос. *дерьмо, дрянь, жопа* /чес. *hrachovina, jelito*), назви, пов’язані із народженням, тому числі й поза шлюбом (укр. *байстрюк, бахур, виродок, вилупок* /рос. *виродок* /чес. *kmotr*), назви важких, громіздких предметів (рос. *балда, болван, дубина* /чес. *klacek*), назви соціально „низьких” професій та роду занять (чес. *galejník* (‘галерник’), *hadrlák* (‘тандитник, лахмітник’), *hampejzník* (‘постійний клієнт *hampejzu* – будинку розпусти’), *holotek* (‘присяжний слуга; наглядач’).

У фразеологічних номінантах протосфери, що генерують названі смисли, сягають уже окреслених „квазістереотипних” сфер (в українській та російській мовах – *вража душа, бісова душа, болван стоеросовый, дубина стоеросовая, гад ползучий, дерьмо собачье, змея подколодная*), у чеській мові елементи названих сфер ще й незвично, синтагматично невинувато поєднуються у межах фразеологічного контексту (*boží dřevo, boží hovado, korunovaný osel*), у тому числі граматично абсурдного (чес. номінант *kluk, chlap, dub* (nomina masculina tantum) поєднується із номінантом – носієм ад’єктивної або субстантивної ознаки у граматичній формі жіночого роду із закінченням *-a* (*kluk pitomá, kluk ušatá, hnida chlap, dub dubová*). Така несумісність родових ознак є характерним у чеській мові засобом об’єктивізації негативно конотованої емотивності.

Отже, маскулінізми-власне оцінки у порівнюваних мовах зорієнтовані на емоційну реакцію номінатора щодо проявів особи чоловічої статі. Особистісний гомеостазис номінатора стає провідним у виборі імені, яке перетворюється на стимул-посередник між номінатором та номінатом з огляду на перлюкутивний ефект. Протомотиваційні сфери виявляються максимально зорієнтованими на вербалізацію почуття-враження та почуття-переживання як реакцію на номінат – чоловіка. Номінанти, позначені емоційним відношенням,

орієнтуються, таким чином, на сфери, що стимулюють вибір форми-схвалення чи форми-несхвалення за усвідомленою (хоча й значною мірою дифузною) характеристикою, що має об'єктивні підстави. Форми змісту мотиваторів у такому разі виявляються прийнятними для іменування проявів та рефлексій особи чоловічої статі не з огляду на їх предметно-логічний зміст, а з огляду на загальноприйняті у мовній свідомості номінатора та номіната емоційні реакції (позитивні або негативні) на цей об'єкт.

Маскулінізми емоційного типу як такі, що виявляють усвідомлений інтерес у процесі іменування, суміряються із відповідними сферами, дифузними щодо ознаки „предметність” – „ознаковитість” (предметні сфери тут виявляються одночасно і ознаковими). Усвідомленість іменування знаходить свій вияв і у тому, що складовими таких парадигм є приблизно у рівному співвідношенні маскулінізми прямі та опосередковані.

У маскулінізмах-афективах інтерес номінатора до аномального прояву особи чоловічої статі є лише збудженим. Максимальна зредукованість предметної віднесеності форми змісту цілком відповідає номінаційному завданню та прагматичній інтенції номінатора – вербалізувати почуття враження з метою впливу. Як вербальна агресія іменем, такі маскулінізми зорієнтовані на „тенденційний” образ. Протомотиваційні сфери є виключно предметними, виразно „нижчого” порядку, але водночас і ознаковими: об'єкти, імена яких обрані як форма змісту у процесі іменування, максимально здатні афективну реакцію номінатора об'єктивізувати. Такі номінанти є виключно опосередкованими. “Вербальна агресія образом” орієнтується на квазістереотип як ярлик, що асоціюється із проявами та рефлексіями чоловічості, оскільки у багатьох випадках має виразно „маскуліне” підґрунтя.

РОЗДІЛ 4. ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЗІСТАВНОГО АНАЛІЗУ МАСКУЛІНІЗМІВ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Різні мови – це не різні позначення однієї і тієї ж речі, а різні бачення її... Мова завжди втілює в собі своєрідність цілого народу

В. фон Гумбольдт

Навколишній світ... є одним і тим же для будь-якої мови. Формальний підхід до одного і того ж елемента досвіду, так само, як і до певної точки простору, настільки різний, що кінцеве відчуття орієнтації не може бути однаковим ані у двох мовах; ані у двох системах відношень. Необхідно зважати на повністю або принаймні відносно формальні норми, а цим нормам властиві свої психічні кореляти.

Е. Сепір

4.1. Вихідні положення та параметри зіставлення маскулінізмів

У системі напрямів сучасних лінгвістичних досліджень зіставне мовознавство розуміється як наукова парадигма із своїм зіставним методом. Зіставний метод, що спрямований передусім на виявлення відмінних рис між мовами (унікалій), хоча й не ігнорує їх спільних рис [Кочерган 2006: 34], буде використаний у дослідженні під знаком однакової дослідницької ваги унікального та універсального. Тут важливим бачиться розрізнення не лише типологічного як загальнолюдського та генетичного (національного та локального) (В.М.Мокієнко), а й більш уважний погляд на спільне локальне з огляду на тезу В.Манакіна про єдиний „слов'янський мовний дух”, який так чи інакше вирізняє нас серед європейців. Тут слов'янські мови зберігають дивовижну єдність, що свідчить про міцне генетичне коріння та спільність особливостей й слов'янського світобачення, яке це коріння утримує [Манакін 2006: 37-45].

Фрагменти мовного образу чоловіка в українській, російській та чеській мовах зіставлятимуться за багатостороннім спрямуванням (двосторонній (або, відповідно, багатосторонній) аналіз передбачає розгляд порівнюваних явищ двох або більше мов у їх взаємовідношенні та суміряє їх на контрастивній основі [Штерманн 1989: 144]), яке бачиться оптимальним з огляду на ономасіологічний вектор дослідження: жодна з порівнюваних мов не розглядатиметься у дзеркалі іншої, не набуватиме статусу еталона або фонові мови, не використовуватиметься т. зв. „човникова процедура”, жодній з мов не надаватиметься жодної переваги – усі мови розглядатимуться як рівноцінні.

Щодо *tertium comparationis*, яка є актуальною при багатосторонньому зіставленні, то у нашому випадку це буде не

понятійна категорія, а денотат як типове уявлення у сукупності тих елементарних ознак, що їх очікують зустріти у певного класу об'єктів, спроектований, з одного боку, на зміст поняття, чи смисл, з іншого – на процес і способи його об'єктивації. Виходячи з тези Г.Фреге про те, що смисл – це шлях, котрим люди приходять до імені, така модель максимально сприятиме вивченню специфіки мовного структурування макросистеми 'чоловік' у окремих мовах та руху думки номінатора як поліознакової особистості на шляху вибору імені особи чоловічої статі. Така константа, обрана за *tertium comparationis*, не суперечитиме і засадам внутрішньомовного зіставлення.

Ономасіологічний підхід до вибору імені чоловіка у мовотворчому сенсі передбачає опору на вихідні принципи зіставлення.

Принцип системного підходу зумовлює аналіз макросистеми маскулінізмів по лінії її елементарних мікросистем – ономасіологічних парадигм як системних угруповань номінантів на позначення спільного денотата. Цей підхід дасть змогу виявити внутрішньомовні та позамовні чинники вибору імені чоловіка та можливості вираження різнорівневими мовними одиницями денотата як спільної ідеї.

Семантичний принцип визначає вектор зіставлення від змістової основи порівнюваних явищ до засобів її вираження. Йдеться не про зіставлення власне мовних форм, а про зіставлення мовних форм як результатів номінації–вибору, якому передували певні логіко-семантичні сигнали. Групування маскулінізмів на підставі логіко-семантичного критерію здатне бути надійною основою такого зіставлення.

Функціональний принцип передбачає врахування номінаційного призначення маскулінізми (ідентифікація, класифікація, кваліфікація, характеристика, оцінка), адже значення нерідко інтерпретується як функція. Принцип функціональної ідентичності маскулінізмів у межах ОП корелює з їх максимальною гомогенністю щодо людського чинника. При цьому важливо, що аналогічні номінаційні функції можуть виконувати одиниці різних мовних рівнів.

Названі принципи реалізуватимуться у площині тристороннього порівняння за умови достатньої його глибини.

Ономасіологічний аналіз природно передбачає врахування результатів семасіологічного аналізу. Такий інтегрований підхід до мовних фактів спирається на вектор дослідження від уже наявних у мові номінантів на позначення особи чоловічої статі до змісту поняття (основу якого складатиме семасіологічний аналіз), а від нього до шляхів і засобів об'єктивації цього денотата (ономасіологічний аспект)

з панхронічної точки зору (використання фрагментів історико-етимологічного аналізу є необхідним елементом такого підходу).

Вирішенню поставлених завдань максимально сприятиме використання ідеї універсальної матриці ознак, запропонованої Дж. Ді Пьетро, яка, хоча і має семантичне спрямування, може бути ефективною у ономасіологічних дослідженнях за умови її векторної переорієнтації у протилежний бік. „Слова – поверхнева реалізація семантичної ознаки, – пише вчений. – У процесі роботи з певним інвентарем семантичних ознак формулюється ряд універсальних селекційних правил, який створює повну й універсальну матрицю ознак. На основі цієї матриці за допомогою вторинного набору селекційних правил формується особлива матриця для кожної конкретної мови. Для італ. слова *dito* ‘палець’ і англ. *finger* ‘палець на руці’ та *toe* ‘палець на носі’ ознаки виділяються з однієї універсальної матриці. Якщо їх умовно позначати [палець], [на руці], [на носі] і т. д., то можна вважати ці ознаки такими, що виводяться із єдиного інвентаря і поєднані одна з одною за універсальними селекційними правилами. Потім, використовуючи вторинний набір селекційних правил, кожній ознаці приписується плюсовий чи мінусовий коефіцієнт з урахуванням семантики слова у кожній конкретній мові [Ді Пьетро 1989: 109-110].

Зміна дослідницького вектора матриці Ді Пьетро з семасіологічного на ономасіологічний виглядатиме так: спочатку визначатимуться сукупності семантичних та ономасіологічних ознак денотата ‘чоловік’ для кожної мови, потім аплікативним методом формується перша і друга універсальна матриця для усіх трьох мов. Функцію вторинних селекційних правил перебирають на себе протомотиваційні сфери та типи для них протомотиваційні моделі. Такий підхід уможливить, по-перше, зіставний аналіз засобів мовного структурування макросистеми ‘чоловік’ у порівнюваних мовах з урахуванням номінаційних лакун, по-друге, – способів мовного структурування цієї макросистеми, по-третє, – вивчення того, як одна і та ж сама ознака вербалізується у різних мовах з огляду на типологічне та генетичне (локальне та національне). Матеріалом зіставлення виступатиме ономасіологічна парадигма як система маскулінізмів на позначення денотата ‘чоловік’ в українській, російській та чеській мовах.

Основними етапами аналізу будуть:

1. Зіставлення за кількісними параметрами мовного структурування мікросистем макросистеми ‘чоловік’.

2. Зіставлення за номінаційною активністю окремих типів номінації у межах ономасіологічної парадигми певного типу.

3. Зіставлення за індексом густоти ословленості семантичних ознак, що складають зміст поняття.

4. Зіставлення за індексом номінаційної активності протомотиваційних сфер та протомотиваційних моделей у процесі мовної об'єктивації певної ознаки.

5. Зіставлення способів вираження маскулінності у межах ОП.

6. Зіставлення співвідношення мовних та позамовних чинників, що визначають номінацію-вибір.

7. Інтерпретація міжмовних кореляцій – відношень збігу, розбіжностей, міжмовних лакун та способів їх компенсації у зіставлених мовах.

Об'єктом зіставного аналізу обрано фрагмент мовного структурування макросистеми *'чоловік за вродженою чи набутою інтелектуальною властивістю, якістю (за обдарованістю, за наявністю здібностей, розуму та за їх відсутністю)'* – системи номінантів на позначення чоловіка *розумного* та чоловіка *нерозумного (дурня)*. Опис саме цього фрагменту макросистеми маскулінізмів покликаний проілюструвати потенційні можливості запропонованого методу зіставного аналізу, який може бути застосований до ОП маскулінізмів будь-якого типу. Вибір опозиції *'розумний – нерозумний (дурень)'* із розділенням позитивнооцінної та негативнооцінної частин парадигми має свої пояснення.

Маскулінізм *муж* у значенні *'дорослий чоловік'* вчені пов'язують із *'думати, мислити'* [Колесов 2000: 85]. *Homo masculine sapiens – чоловік розумний* – це елативна норма. Втім номінанти на позначення об'єкта позамовної дійсності *'homo sapiens'* набагато частіше фіксують анти-норму. І в тому, і в іншому випадку під знаком дзеркала такі маскулінізми з огляду на ілокутивну силу покликані стимулювати перлокутивний ефект. „Уміння мужньо переборювати самого себе – ось що завжди здавалося мені одним із найвеличніших досягнень, якими може пишатися розумна людина”, – писав свого часу П.О.Бомарше. Ідея простежити процес боротьби чоловіка як людини розумної з самим собою на шляху самовдосконалення зумовила вибір у ролі матеріалу зіставлення саме цієї ОП, де, до того ж, образ суб'єкта-номінатора як поліознакової сутності є надзвичайно виразним⁵⁵.

⁵⁵ Зауважимо, що дослідження номінантів розумної людини та дурня вченими здійснювалися і раніше – у ономасіологічному та семасіологічному аспекті [Навроцкая 1998], у тому числі й на матеріалі української народної фразеології

4.2. Мовне структурування об'єкта позамовної дійсності 'чоловік розумний'

В українській мові *розумний чоловік* – 'той, хто має ясний розум; тямущий, кмітливий; який має освіту, письменний, освічений; який керується розумом; який має великий життєвий досвід; мудрий', у російській *умный* 'обладаючий большим, ясным умом; здравомыслящий, разумный'; у чеській *chytrý* 'rozumově vyspělý; bystrý, důvtipný, rozumný'.

Зіставлення за кількісними параметрами мовної об'єктивації ідеї 'чоловік розумний' у зіставлюваних мовах виявляє приблизно рівне кількісне співвідношення (додаток 1) : українська мова – 41 маскулінізм, російська мова – 36, чеська мова – 45.

Номінаційна активність типів номінації представлена таким чином:

Таблиця 4.2.1

Типи номінації	Пряма номінація		Опосередкована номінація			
	словотвірні номінанти	композиційні номінанти	являтичні номінанти	семантичні номінанти	фразеологічні номінанти	відфразеологічні номінанти
українська мова	12 (29%)	-	-	12 (29%)	17 (42%)	-
російська мова	6 (17%)	-	-	14 (34%)	16 (39%)	-
чеська мова	16 (35%)	2 (4%)	-	11 (24%)	16 (35%)	-

Номінаційне значення 'чоловік як людина розумна' у кожній мові корелює із системою суміщених ознак, які у свідомості суб'єктаномінатора є актуальними з огляду на зміст поняття 'розумний'. У кожній з порівнюваних мов системи суміщених значень визначалися шляхом аналізу словникових дефініцій академічних тлумачних словників з огляду на систему реальних сем, у цих дефініціях зафіксованих.

Окремих зауважень вимагає формальний аспект систематизації маскулінізмів на позначення денотата 'розумний – дурень' з огляду на явище варіантності фразеологічних одиниць. Аспектуальність

[Івченко 1999: 10-33] Т.Бахваловою на матеріалі орловських говорів [Бахвалова 1983], О.Л.Березович, Т.В.Леонтьєвою у етнолінгвістичному аспекті [Леонтьєва 2003; Березович, Леонтьєва 2004: 368-383], О.П.Левченко у зіставному лінгвокультурологічному аспекті [Левченко 2004: 169-174].

дослідження зумовила необхідність принагідно розділити варіанти ФО з метою вивчення проблем мотивації. Розуміння варіантності компонентів фразеологічних одиниць у мовознавстві звичайно спирається на семантичний критерій (укр. *твердий (міцний) горішок* 'Людина із складним характером' /рос. *старый (стрелянный) воробей* 'Опытный, бывалый человек' /чес. *pražský (žžkovský) pepík* 'Příslušník velkoměstské spodiny nápadný svým oblečením, chováním apod.'). Таким чином з-поміж варіантних опиняються як компоненти, що мають аналогічну мотивацію (*пуста (порожня) голова; кладезь мудрості (премудрості)*), так і різні з огляду на протомотивації одиниці (*курача (капустяна) голова*).

Поєднання у одному варіантному ряду різних щодо протомотивацій компонентів з семасіологічної точки зору бачиться вмотивованим: *повний (золотий) лоб* 'Хтось розумний, тямущий, здібний' [ФСУМ 1999: 443]; *бісова (чортова, проклята, окаянна, собача) душа*. Уживається як лайливий вираз [ФСУМ 1999, т.1: 277]. З ономасіологічного погляду такий підхід бачиться невиправданим, адже щодо протомотивацій тут можна говорити про актуалізацію кількох протомотиваційних сфер: і у першому, і у другому випадку варіантні компоненти виявляють різні принципи мотивації. У процесі вибору форми ФО *повний (золотий) лоб* актуалізується неантропна ознакова сфера із опозицією „пустий – повний” та неантропна предметна сфера з протомотиваційною моделлю 'предмет особливої цінності', у прикладі із ФО *бісова (чортова, проклята, окаянна, собача) душа* спостерігається актуалізація кількох протомотиваційних сфер: антропоконструктивної з протомотиваційною моделлю 'демонологічна маскулінна істота' (*біс, чорт*), неантропної ознакової сфери з моделлю 'не свій, вилучений із своїх за гріх, провину' (*проклятий, окаянный*), неантропної предметної із протомотиваційною моделлю 'зоосфера' (*собака*).

З таких міркувань фразеологічні одиниці подібного типу у нашій систематизації будуть представлені як окремі одиниці - *повний лоб* та *золотий лоб*; *чортова (бісова) душа, проклята (окаянна) душа, собача душа*. Це дасть змогу більш чітко виявити міру номінаційної активності ономасіологічних ознак певного денотата та співвідношення номінаційної активності таких ознак в українській, російській та чеській мовах мов через вивчення протомотиваційних структур маскулінізмів.

Таблиця суміщених семантичних ознак денотата 'чоловік розумний' у слов'янських мовах

Назва ознаки	Українська мова	Російська мова	Чеська мова
гіперознака 'розумний, дуже розумний'	бистрий на розум, голова, людина великого розуму, розумака, розумака, розумець, розуму (ума) палата, світла (ясна) голова	ума палата	—
ясний розум	золотий лоб, макітра розуму, мислєвец, мудрець, мудрий, повний лоб, розум, розумник, розумник, розумом високий, світлий розум, ясний розум	башка, голова, золотая голова, разумник, с царем в голове, светлая голова, светлая голова, светлый ум, семя пядей во лбу, умная голова, умник, умница, умный, хорошая голова,	dobrá hlava, chytrá hlava (hlavička), chytrák, chytrouš, inteligent, oševněná hlava, rozumář, rozumec, štir, velký mozek
тямущість, кмітливість, метликуватість, спритність	бистрий на розум, золота голова, майстер, макітра розуму, метликована голова, мислєвец, повний лоб, розумака, розумна (тверда) голова, розумник, тьма, тьмуха	золотая голова, разумник, с царем в голове, светлая голова, светлый ум, умная голова, умник	chytrák, chytrouš, oševněná hlava, štir, velký mozek
розважливість, поміркованість, здатність до критичного аналізу	розумна (тверда) голова, розумник, розумом зрілий, твердий розум, ясна голова, ясний розум	дальнего ума человек, разумник, светлая (ясная) голова, умная голова, хорошая голова, человек с понятием	bystřá hlava (hlavička), bystrý mozek, dobrá hlava, druký (učiněný) Salamoun, hloubal, moudřá hlava, mudrc, mudřlant, mudroch, pranositka, přemouďelec, přemysl, rozšafa, rozuma, rozumář, rozumbrada, rozumec, rozumovač, rozumřata, rozvážlivec, učiněný mudrc
розумові здібності, талант	вундеркінд, геній, золота голова, золотий лоб, повний лоб, розум, світлий розум, талант	вундеркінд, геній мысли (ума), геній, гисанні, дарование, дарование, золотая голова, интеллектуал, аспосин, талант, талант, ум, умник, умница, феномен, человек большого ума	dobrá hlava, genius, chytrá hlava (hlavička), chytrák, chytrouš, inteligent, oševněná hlava, přemouďelec, talent, velká mozek, velký mozek

Продовження таблиці 4.2.2

освіченість, обізнаність, розумова розвиненість	интеллектуаліст, мудрець, розумник, розум, ходячий (живий) довідник	интеллектуал, кладзь (бездна) мудрости (премудрости), ходячая энциклопедия	děd Vševed, intelektuál, metr, praprostáka, studnice moudrosti, živá (chodící) encyklopedie, živý (chodící) slovník
обдарованість	вундеркінд, золота голова, метр	башка, вундеркінд, гений, гигант, голова, дарованіє, золотая голова, истолин, кладзь (бездна) ума колосс, маэстро, мыслитель, мэтр, самородок, семи пядей во лбу, титани, мыслитель, семи пядей во лбу	bystrá hlava (hlavička), bystrý mozek, genius, hlava otevířená, chytřá hlava (hlavička), inteligent, metr, mistr, štr, talent
здатність (схильність) до розмірковування	мудрагель, мудрак, мудрець, музрїї, твердий розум, філософ, ясна голова	дальнего ума человек, золотая голова, разумник, светлый ум, умная голова, хорошая голова, человек с понятием, ясная (светлая) голова	filozof, hloubač, hloubavec, mudrák, mudrlant, mudroch, myslitel, myslitel, prapostika, přemoudřelec, přemysl, rozšáfa, rozuma, rozumář, rozumbrada, rozumec, rozumovač, rozumřata, učitelný mudřec
розсудливість, здатність до критичного аналізу	людина твердого розуму, розумна (тверда) голова, розумник, ясна голова, ясный розум	кладзь (бездна) мудрости (премудрости), мудрая голова, мудрец, семи пядей во лбу	bystrá hlava (hlavička), bystrá mozek, chytřák, chytřous, moudřá hlava, rozumář, rozumbrada, rozumec, rozumovač, rozumřata, rozvažilec, samá moudřost, samé moudro, studnice moudřosti
мудрість, досвідченість	золотий лоб, мудрий, розумом зрілий, сива борода	кладзь (бездна) мудрости (премудрости), мудрая голова, мудрец, семи пядей во лбу	děd Vševed druhý Salomoun, filozof, hotový Salomoun, moudřá hlava, mudřák, mudřec, mudrlant, mudroch, prapostika, rozšáfa, samá moudřost, samá moudřost, samé moudro, samé moudro, Sokrates, studnice moudřosti, Salomoun, učitelný Salomoun, filozof, inteligent
Здатність до оригінального мислення	світлий розум, філософ	мыслитель, семи пядей во лбу	
Здатність до сприйняття			bystrá hlava (hlavička), bystrý mozek, dobrá hlava, dobrá hlava, otevřená hlava

У кожній із порівнюваних мов загальне номінаційне значення представлено гіперознакою 'розумний, дуже розумний', яка у свідомості суб'єкта-номінатора корелює переважно із системою спільних ознак (їх зафіксовано загалом 11), водночас вони різною мірою актуалізовані в українській, російській та чеській мовах. Як свідчить аналіз систем суміщених семантичних ознак денотата 'розумний' (табл. 4.2.2.), усі 11 ознак виявляються актуалізованими лише у чеській мові, в українській та російській таких ознак відповідно 10 (неактуальною виявилася в українській та російській мовах ознака 'здатність до сприйняття').

Матриця суміщених семантичних ознак денотата „розумний”

Назва ознаки	Українська мова	Російська мова	Чеська мова
ясний розум	+	+	+
тямущість, кмітливість, метикуватість	+	+	+
розважливість, поміркованість, здатність до критичного аналізу	+	+	+
розумові здібності, інтелект	+	+	+
освіченість, обізнаність, розумова розвиненість	+	+	+
обдарованість	+	+	+
здатність (схильність) до розмірковування	+	+	+
розсудливість, здатність до критичного аналізу	+	+	+
мудрість, досвідченість	+	+	+
здатність до оригінального мислення	+	+	+
здатність до сприйняття	-	-	+

Індекс густоти ословленості (ГО) семантичних ознак денотата 'чоловік розумний' визначається на підставі мовної актуалізації цих ознак і вказується у таблиці у низхідному напрямку (табл. 4.2.3). Зазначимо, що у кожній мові сумарна відсоткова частка ословлених семантичних (а у подальшому аналізі – і ономасіологічних) ознак визначається відносно загальної кількості номінантів чоловіка розумного. Вона не дорівнює і не повинна дорівнювати 100%, оскільки найрізноманітніші ознаки можуть бути покладені у основу конкретного маскулінізму, і найрізноманітніші маскулінізми можуть бути іменовані за однією і тією ж самою ознакою.

Таблиця 4.2.3

Густота ословленості (ГО) семантичних ознак денотата 'розумний'

Назви ознаки	Українська мова			Російська мова			Чеська мова		
	Кількість номінантів	Частка у %	Індекс ГО	Кількість номінантів	Частка у %	Індекс ГО	Кількість номінантів	Частка у %	Індекс ГО
гіперознака 'розумний, дуже розумний'	8	20%	2	1	3%	10			0
ясний розум	12	29%	1	14	39%	3	11	24%	6
тямущість, кмітливість, метикуватість	12	29%	1	7	20%	5	5	11%	8
розважливість, поміркованість, здатність до критичного аналізу	6	15%	4	6	17%	6	21	47%	1
розумові здібності, інтелект	8	20%	2	19	53%	1	11	24%	6
освіченість, обізнаність, розумова розвиненість	5	12%	5	3	8%	8	7	16%	7
обдарованість	5	12%	5	16	44%	2	12	27%	5
здатність (схильність) до розмірковування	7	17%	3	2	5%	9	20	44%	2
розсудливість, здатність до критичного аналізу	5	12%	5	8	22%	4	14	31%	4
мудрість, досвідченість	4	10%	6	4	11%	7	15	33%	3
здатність до оригінального мислення	2	5%	7	2	5%	9	2	4%	9
здатність до сприйняття	-	-	0	-	-	0	5	11%	8

Як бачимо в таблиці 4.2.3., в українській мові найвищою густиною ословленості вирізняються ознаки 'ясний розум' та 'тямущість, кмітливість, метикуватість' (індекс густоти ословленості 1), 'розумові здібності, інтелект' (ГО 2), 'здатність, схильність до розмірковування' (ГО 3);

у російській на першому місці 'розумові здібності, інтелект' (ГО 1), на другому – 'обдарованість' (ГО 2), на третьому 'ясний розум' (ГО 3);

у чеській найбільш актуалізованою семантичною ознакою чоловіка розумного виявляється 'розважливість, поміркованість, здатність до критичного аналізу' (ГО 1), на другому місці за мірою ословленості, а отже, і значущості – 'здатність, схильність до розмірковування' (ГО 2), на третьому – 'мудрість, досвідченість' (ГО 3).

Виявлені дані щодо густоти ословленості семантичних ознак денотата 'чоловік розумний' дають можливість зіставлення фактів трьох мов і „по горизонталі”, виявлення того, наскільки номінаційно актуалізовано є у мові та чи інша ознака. Скажімо, в українській мові ознака 'розсудливість, здатність до критичного аналізу' складає 15% від загальної частки маскулінзмів на позначення чоловіка розумного, у російській – 17%, у чеській – 47%. Ознака 'тямущість, кмітливість, метикуватість' виявляє найвищу актуалізацію в українській мові (29%), у російській та чеській мовах – 20% та 11% відповідно. З іншого боку, ознака 'здатність до сприйняття' виявилася актуальною (індекс ГО 8) лише у чеській мові.

Цікавим є порівняння мовної об'єктивації гіперознаки 'розумний, дуже розумний' по горизонталі: актуалізованою вона виявилася лише в українській мові (загалом 8 маскулінзмів позначені гомоморфною семантикою 'розумний' або 'дуже розумний' (19%, індекс ГО 2). У російській мові представлений лише один маскулінзм такого типу, у чеській – жодного.

Дослідження міри номінаційної активності ономасіологічних ознак денотата 'чоловік розумний' (табл. 2.2.4.) спирається на аналіз протомотивацій. Дані щодо ономасіологічної характеристики маскулінзмів є інформативними як „по вертикалі”, так і „по горизонталі”. „По вертикалі” систематизоване співвідношення номінаційної активності ономасіологічних ознак денотата 'чоловік розумний' виявляє участь або неучасть певних протомотиваційних сфер та протомотиваційних моделей у ословненні цієї інтелектуальної характеристики чоловіка, „по горизонталі” фіксує кількісне їх співвідношення, систему м'яких збігів та лакун.

Таблиця 4.2.4

Номінаційна активність ономазіологічних ознак денотата 'чоловік розумний'

Протомотивація сфера	Протомотиваційна модель	Українська мова	Російська мова	Чеська мова	
Антропна ментальна сфера	ознака 'розумний' → чоловік розумний	розуміака, розуміаха, розуміець, розуміа голова, розуміаць, розуміаць, мудріа, мудріаць, мудріаць, мудріаць	разумник, умная голова, умник, умница, умный, мудрая голова, мудрец,	chluprý hlava (hlavička), chluprák, chluprout, rozuma, moudrá hlava, mudrc, přemoudřelec, učinný mudrc	
	ознака 'мудрий' → чоловік розумний	міслівець, метиківана голова, мудрагель, мудрагель, мудраць, мудріаць, мудріаць, мудріаць	ум, ума налата, человек большого ума,, дальнего ума человек, талант ума (мысли), кладель (бездна) ума	hloubal, hloubavec, mudrák, mudrc, mydroch, přemysl, rozum, rozumář, rozumec, učinný mudrc, rozumovíc	
	ознака 'мислити', 'мудрувати', 'метикувати' → чоловік розумний	філософ	—	—	filozof
	ознака 'філософствувати' → чоловік розумний	інтелектуаліст	—	—	intelektuál
	ознака 'інтелектуальний' → чоловік розумний	тїма	—	—	bystrý hlava (hlavička), bystrý mozek, rozšářa,
	ознака 'тїмкуватий', 'вдумливий' → чоловік розумний	розум як атрибут чоловіка розумного → чоловік розумний	бистрий на розум, розум, розумом високий, ума (розуму)палата, світлий (ясний)розум, чоловік великого розуму, розумом зрілий, чоловік твердоого розуму, макїтра розуму,	—	—
Антропна ментальна сфера	розум як атрибут чоловіка розумного → чоловік розумний	бистрий на розум, розум, розумом високий, ума (розуму)палата, світлий (ясний)розум, чоловік великого розуму, розумом зрілий, чоловік твердоого розуму, макїтра розуму,	геній ума, світлий ум, ума налата, человек большого ума,, дальнего ума человек, талант ума (мысли), кладель (бездна) ума	rozumitř, rozumbrada, rozitřprata	

Таблиця 4.2.5
Матриця номінаційної активності ономасіологічних ознак денотата 'чоловік розумний'

Протомотиваційні сфера	Протомотиваційна модель	Українська мова	Російська мова	Чеська мова
Антропна ментальна ознакова сфера	ознака 'розумний' → чоловік розумний	+	+	+
	ознака 'мудрий' → чоловік розумний	+	+	+
	ознака 'мислити', 'мудрувати', 'метитувати' → чоловік розумний	+	+	+
	ознака 'філософствувати' → чоловік розумний	+	-	+
	ознака 'інтелектуальний' → чоловік розумний	+	-	+
	ознака 'тямкуватий', 'вдумливий' → чоловік розумний	+	-	+
Антропна ментальна предметна сфера	розум як атрибут чоловіка розумного → чоловік розумний	+	+	+
	мудрість як атрибут чоловіка розумного → чоловік розумний	+	+	+
	інтелект як атрибут чоловіка розумного → чоловік розумний	-	+	-
	здатність до сприйняття → чоловік розумний	-	+	+
	тямушість як атрибут чоловіка розумного → чоловік розумний	+	-	+
	чоловікоподібний конструктивний предмет → розумний	+	+	+
Антропна предметна сфера	соматизм → чоловік розумний	+	+	+
	професіонал у якійсь справі → чоловік розумний	+	+	+

	чоловік за родом діяльності → чоловік розумний	+	+	+	+
	чоловічий антропонім → чоловік розумний	-	-	-	+
	предмет як вмістилище → чоловік розумний	+	+	+	+
	предмет особливої цінності → чоловік розумний	-	-	-	-
	предмет як властивість → чоловік розумний	-	-	-	+
	зоонім → чоловік розумний	-	-	-	-
	предмет як винятковий факт → чоловік розумний	+	+	+	-
	ознака 'світлий, ясний' → чоловік розумний	+	+	+	-
	ознака 'повний' → чоловік розумний	+	+	+	-
	ознака 'твердий' → чоловік розумний	+	+	+	+
	ознака 'великий, високий' → чоловік розумний	+	+	+	-
	ознака 'зрілий' → чоловік розумний	-	-	-	+
	ознака 'відкритий' → чоловік розумний	-	-	-	+
	ознака 'хороший' → чоловік розумний	-	-	-	+

Неантропна предметна сфера	чоловік розумний → чоловік розумний	чоловік (ч) / розумний (р)	чоловік (ч) / розумний (р)	чоловік (ч) / розумний (р)	чоловік (ч) / розумний (р)
Неантропна ознакова сфера	чоловік розумний → чоловік розумний	чоловік (ч) / розумний (р)	чоловік (ч) / розумний (р)	чоловік (ч) / розумний (р)	чоловік (ч) / розумний (р)
Сфера предметності	чоловік розумний → чоловік розумний	чоловік (ч) / розумний (р)	чоловік (ч) / розумний (р)	чоловік (ч) / розумний (р)	чоловік (ч) / розумний (р)

Співвідношення номінаційної активності ономасіологічних ознак денотата 'чоловік розумний' у слов'янських мовах

Протомотивація сфера	Протомотиваційна модель	Українська мова (41)	Російська мова (36)	Чеська мова (45)
Антропна ментальна ознакова сфера	ознака 'розумний' → чоловік розумний	5	5	4
	ознака 'мудрий' → чоловік розумний	4	2	4
	ознака 'мислити, мудрувати, метикувати' → чоловік розумний	7	3	11
	ознака 'философувати' → чоловік розумний	1	-	1
Загальна частка у %	ознака 'інтелектуальний' → чоловік розумний	1	-	1
	ознака 'тямкуватий', 'вдумливий' → чоловік розумний	1	-	3
	розум як атрибут чоловіка розумного → чоловік розумний	46%	28%	53%
Антропна ментальна предметна сфера	мудрість як атрибут чоловіка розумного → чоловік розумний	9	8	3
	інтелект як атрибут чоловіка розумного → чоловік розумний	2	2	3
	знатність до сприйняття → чоловік розумний	-	1	-
Загальна частка у %	тямущість як атрибут чоловіка розумного → розумний	-	1	-
	чоловікоподібний конструктивний предмет → розумний	1	-	1
Антропна предметно-конструктивна сфера	розум як атрибут чоловіка розумного → чоловік розумний	20%	33%	16%
	чоловікоподібний конструктивний предмет → розумний	2	7	3
Антропна предметна сфера	сوماتизм → чоловік розумний	5%	19%	7%
	професіонал у якійсь справі → чоловік розумний	11	9	9
	чоловік за родом діяльності → чоловік розумний	3	2	2
		2	1	1

Продовження таблиці 4.2.6

Загальна частка у %	чоловічий антропонім → чоловік розумний	-	-	5
Неантропна предметна сфера	предмет як вмістлише → чоловік розумний	39%	32%	38%
	предмет особливої цінності → чоловік розумний	6	5	4
	предмет як властивість → чоловік розумний	3	4	1
	зонім → чоловік розумний	-	1	-
Загальна частка у %	предмет як винятковий факт → чоловік розумний	-	1	-
	ознака 'світлий, ясний' → чоловік розумний	21%	31%	13%
	ознака 'повний' → чоловік розумний	2	2	-
	ознака 'твердий' → чоловік розумний	1	-	-
Неантропна ознакова сфера	ознака 'великий, високий' → чоловік розумний	2	1	1
	ознака 'зрілий' → чоловік розумний	1	-	-
	ознака 'відкритий' → чоловік розумний	-	-	1
	ознака 'хороший' → чоловік розумний	-	1	1
Загальна частка у %		19%	11%	7%

Систематизована таблиця номінаційної активності ономасіологічних ознак денотата 'розумний' фіксує кількісні показники участі певних протомотиваційних сфер та протомотиваційних моделей у процесі ословнення даного фрагменту позамовної дійсності. Так,

в українській мові найактивнішою виявилася *антропна ознакова сфера* (46% від загальної кількості маскулінізмів), друге місце посідає *антропна предметна сфера* (39%), третє – *антропна ментальна предметна сфера* (29%);

у російській однаково високою мірою номінаційної активності характеризуються *антропна ментальна предметна сфера* та *антропна предметна сфера* (31% кожна), на другому місці *неантропна предметна сфера* (33% та 32% відповідно), на третьому *антропна ментальна ознакова сфера* (28%);

у чеській максимально активною є *антропна ментальна ознакова сфера* (53%), далі з великим відривом представлена *антропна предметна сфера* (38%), на третьому місці *антропна ментальна предметна сфера* (16%).

Найактивнішою на позначення чоловіка розумного в усіх трьох мовах виявилася *неантропна предметна сфера* (порівняння „по горизонталі”): її номінаційна активність складає 39%, 32% та 38% відповідно. Інші сфери у різних мовах виявляють різну активність.

4.2.1. Ономасіологічна парадигма 'чоловік розумний': способи експлікації маскулінності

З огляду на експлікацію маскулінності номінанти чоловіка розумного у зіставлюваних мовах виявляють такі закономірності.

Ознака *homo sapiens* – людина розумна – є ознакою генеричного типу: вона однаковою мірою стосується як особи чоловічої, так і особи жіночої статі. Відповідно до головного постулату маскуліноцентричності мови – номінант чоловіка є номінантом особи взагалі та чоловіка зокрема – у складі аналізованих парадигм моційні кореляти практично не представлені: в українській мові із 41 номінанта лише 2 (5%) – ч. *інтелектуаліст* – ж. *інтелектуалістка*, ч. *розумник* – ж. *розумниця*; практично можливими є жіночі кореляти ФО ч. *бистрий на розум* – ж. *бистра на розум*, ч. *розумом багатий* – ж. *розумом багата*; у російській з 39 – лише 3 (8%) – м. *интеллектуал* – ж. *интеллектуалка*, м. *умник* – ж. *умница*, м. *умный* – ж. *умная*, у чеській, де явище моційної кореляції є регулярним, з-поміж 45 номінантів на позначення чоловіка розумного – 8 одиниць (17%) – м. *filozof* – ж. *filozofka*, м. *chytrák* – ж. *chytračka*, м. *intelekuál* – ж. *intelekuálka*, *inteligent* – ж. *inteligentka*, м. *mistr* – ж. *mistryně*, м. *mudrc* – ж. *mudrkyňe*, м. *mudrlant* – ж. *mudrlantka*, м. *rozumář* – ж. *rozumářka*.

Однак у мовах спостерігається цікава маскуліноцентрична закономірність: і попри наявність наведених жіночих родо-особових форм на позначення особи жіночої статі переважно використовується чоловіча форма, що особливо незвично для чеської мови (на позначення жінки розумної – *filozof, chytrák, intelektuál, mudrc, mudrlant, rozumář*). У той же час переважна більшість номінантів мають граматичне значення чоловічого роду: назвами *nomina communia* є лише укр. *розумака* (ч. і ж.), *розумаха* (ч. і ж.), *тямуха* (ч. і ж.), рос. *умница* (м. і ж.), чес. *rozumbrada* (м. і ж.), *rozumpata* (м. і ж.).

На семантичному рівні практично усі наведені у складі ономасіологічних парадигм маскулінізми мають нерозчленовану сему статі (у словниковій дефініції присутній компонент 'людина', 'особа', 'той, хто...'). Розчленовану на рівні семантичної характеристики сему чоловічої статі має лише чеський маскулінізм *děd Vševěd expr., obč. žert. 'Člověk, zvl. muž, který mnoho zná, je moudrý, má takovou pověst'*. Інша ситуація спостерігається на рівні ономасіологічному. Прямі номінанти-маскулінізми в усіх мовах (за винятком маскулінізмів *nomina communia*) оформлені винятково чоловічо-особовим і афіксами, як-от: укр. *мислив-ець, мудр-ак, розум-ник*, рос. *мисли-тель, ум-ник, умн-ый*, чес. *hloubav-ec, chytr-ouš, přemoudřel-ec*. Загалом в українській 11, у російській 5, у чеській 14. При цьому маскулінізми, оформлені нетиповим для чоловічого роду закінченням *-a*, лише у чеській мові до певної міри знижують статус чоловіка розумного (*rozšafa, rozuma* 'про людину, яка вдається до зайвих роздумів, непотрібних міркувань'). В українських та російських номінантах спільного роду (укр. *розумака, розумаха, тямма, тямуха*, рос. *умница*) закінчення жіночого типу *-a* у взаємодії із семантикою позитивно конотованого мотиватора не вносить у значення похідного маскулінізма жодних додаткових негативних конотацій.

У сфері опосередкованої номінації спостерігається виразне тяжіння до мотиваторів маскуліної орієнтації: назви конструктивних об'єктів, що були обрані номінатором на позначення чоловіка розумного (укр. *геній, гігант*, рос. *гений, гигант, титан, колосс, исполин*, чес. *gigant, genius, vele duch*), – назви богів, їх синів, чоловічих божеств; антропоніми, що виявилися прийнятними для ословлення чоловіка розумного, є власним і чоловічим іменами: у чеській мові це спільнослов'янське композитне чоловіче ім'я *Přemysl*, чоловічі антропоніми *Šalamoun, Sokrates* та антропонім на назва казкового персонажа чеського фольклору *děd Vševěd*. Мотиваторами назв чоловіка розумного стали у мовах і назви питомо чоловічих професій

та родів занять (укр. *майстер, метр, філософ, мудрець*, рос. *мастер, мэтр, философ, мудрец*, чес. *filozof, mistr, mudrc, ušiněný mudrc*).

Виразна маскуліноцентричність елементів ономасіологічних парадигм 'чоловік розумний' виявляється і у ФО східнослов'янських мов із компонентом *людина/человек*: укр. *людина твердого розуму, людина великого розуму*, рос. *дальнего ума человек, человек большого ума*. Розумна жінка у такому разі переходить у ранг розумної людини (пор. *чесна жінка – чесна людина* (детальніше [Кісь 2002: 26-34]).

4.2.2. *Співвідношення позамовних та мовних чинників у процесі ословлення ідеї 'чоловік розумний'*

Ословлення суб'єктом-номінатором позитивнооцінних інтелектуальних рис особи чоловічої статі здійснюється під впливом „правила ідеалу” із зміщенням оцінок у бік ідеалізованої норми. Маскулінізми із загальним номінаційним значенням 'чоловік розумний' містять пропущений крізь призму мовної свідомості номінатора еталон того, яким би мав бути такий чоловік.

Оцінне викривлення дійсності під знаком дзеркала зорієнтоване у такому разі на увиразнення позитивної риси чоловіка та його характеристик через вибір відповідної форми виразно „вищого порядку”, придатної для мовної об'єктивації таких характеристик. Ідея 'чоловік розумний' у баченні номінатора очевидно корелює із об'єктами та ознаками особливої цінності. Антропоцентрична лінгвокреативна свідомість суб'єкта-номінатора розгортає вектор думки у напрямку пошуку форми на позначення чоловіка розумного на самого себе (питома вага антропних протомотиваційних сфер порівняно з неантропними є набагато вищою – див. табл. 4.2.6. „Співвідношення номінаційної активності ономасіологічних ознак денотата 'чоловік розумний' по горизонталі).

Співвідношення *чоловік розумний* ← *людина* реалізується у антропній ознаковій, антропній ментальній, антропній предметно-конструктивній та антропній предметній протомотиваційних сферах із різною мірою їх номінаційної активності. Зауважимо, що між цими сферами немає чіткої та непрохідної межі: подальший аналіз виявить факти численних кореляцій та транспозицій предметних (у тому числі й предметно-конструктивних) та ознакових антропних протомотиваційних сфер ототожнення даної ідеї.

Ословлення денотата 'чоловік розумний' виразно зорієнтоване на антропно марковані форми на позначення об'єктів винятково цінних, сумірних із провідною ознакою людини розумної – її здатністю мислити. Чоловік розумний у такий спосіб співвідноситься із уже існуючими у мові формами на позначення ідеалу духовно та фізично

повноцінного чоловіка, чоловіка, адекватного за розумовими здібностями, здатного до виконання роботи, яка вимагає інтелектуальних зусиль.

Ідеал духовно та фізично повноцінного чоловіка у системі маскулінізму 'чоловік розумний' ототожнюється передусім з божеством, що такий ідеал уособлює. Сам статус божества як певного вищого, ідеалізованого та всесильного ества, що мудро править світом (Дж.Фрезер, Л.Прьойс), ставав підставою для транспозиції його характеристик на чоловіка розумного і досконалого. Так, український, російський та чеський маскулінізми спираються на форму *геній /geniй /genius* – у римській міфології *геній* – спочатку божество, прародитель роду, пізніше – чоловічий бог сили, уособлення внутрішніх сил і здібностей чоловіка. Вважалося, що кожний чоловік має свого генія [МНМ 1991, т.1: 272]. Номінант *гігант* (укр. *гігант*, рос. *гигант*, чes. *gigant*) сягає *гігантів* у грецькій міфології: це були сини богині Геї та бога Урана. У російській мові протомотивами іменування чоловіка розумного стали й імена інших антропоконструктивних об'єктів: *титан* (*титан* – один із синів Геї та Урана, що уособлював поняття 'великий'), *коLOSS* (*коLOSS* – статуя, колона – обеліск величезних розмірів), *исполин* (*исполин* – істота надзвичайно високого зросту та статури, велетень, гігант). У чеській мові таким маскулінізмом є *veleduch* – композит із компонентами *vele-* 'vyjadřující vyšší, nejvyšší stupeň hodnosti označené částí druhou' з параметричним значенням 'великий' та *duch* 'v náboženských představách pomyslná, netělesná bytost dobrá' із символічним значенням 'добре ество'. І хоча духи, на відміну від божеств, відносяться до нижчих рівнів міфологічної системи, вони перебувають у постійній взаємодії з людиною, визначаючи особливості її душевного та психічного стану. У даному разі очевидно йдеться про духа доброго, адже дух потенційно міг бути і злим.

Тяжіння до протомотиваційних сфер і моделей, що містять мотиватори як експоненти ідеалізованої норми, виявляється і у онтологічній кореляції маскулінізмів на позначення чоловіка розумного з чоловічими антропонімами. Апетлятивізація (конотонімізація) онімів передусім пов'язана із набуттям власним іменем узагальнених характеристик попри те, що власне ім'я завжди індивідуалізує⁵⁶. При цьому у результаті номінаційних трансформацій

⁵⁶ Зазначимо, що, поряд із такою думкою (О.О. Реформатський, О.С.Ахманова, А.О.Суперанська), у мовознавстві існує й інша точка зору: онім так само, як і апетлятив, не позбавлений здатності виражати поняття [Кондратьєва 1961: 98-188; Есперсен 1958; Курілович 1962: 252-265 Критенко 1966: 3-16]. Як багато місту зосереджує у собі кожне таке слово. Цілий світ у одному, лише у

мотиватора-оніма завжди виникає явище дисемії: у колишньому імені особи чоловічої статі „продовжує жевріти слід одини́чності, індивідуальності. Цей теплий слід створює особливу експресію, оцінність або, говорячи лінгвістичною мовою, – конотативність. Кінцевий результат такого розвитку часто буває неочікуваним” [Мокиєнко 2006: 5-9].

Різні групи онімів дійсно виявляють різні ономасіологічні результати, однак чоловічі антропоніми, що прийнятні як форма на позначення чоловіка розумного, виявляють чітку закономірність – вони не втрачають високих „родових” знаків. Спільнослов’янське ім’я *Přemysl* (‘kdo vše dobře promýšlí, vynikající myslí [Кнар. 2002: 46]) питомо мало високий соціальний статус: по-перше, імена такого типу були спочатку іменами представників знатного роду і лише пізніше поширилися у чеському середовищі на представників інших соціальних верств населення; по-друге, це ім’я для чехів було знаковим – саме таке ім’я (*Přemysl Otáč*) носив, за легендою, засновник роду Пршемисловців. З огляду на це цілком зрозумілою бачиться співвіднесеність цього чоловічого антропоніма з характеристикою чоловіка розумного уже в формі апелювативізованого оніма *přemysl*. Імена Сократа та Соломона (*Sokrates, druhý (učiněný, hotový) Šalamoun*) набули узагальнених характеристик ‘мудрий’ у загальнолюдському контексті.

Ім’я чеської казкової постави мудрого старця – *děd Vševěd* – завдяки прозорій внутрішній формі стало мотиватором на позначення чоловіка, який багато знає, є мудрим (*Jako pravý děd vševěd musí všechno vidět, slyšet, zkusit*).

Маскулінізми наведеного типу виявляються безпосередньо пов’язаними із антропною ознаковою сферою: чоловік, наділений особливими природними талантами і передусім розумом, – це людина, якій властиві ознаки ‘розумний, мудрий’, ‘розважний’, ‘меткий, тямкуватий’, це людина інтелектуальна, здатна мислити, міркувати, філософувати, – характеристики, бажані щодо чоловіка розумного.

Високою мірою номінаційної активності позначений і обов’язковий атрибут людини розумної – *розум*. Його конкретизація означеннями теж сягає виразно позитивних сфер „вищого” порядку: укр. *бистрий на розум, твердий розум, макітра розуму* (багато), *розумом високий, розумом зрілий*, рос. *гений ума, дальнего ума человек, светлый ум, большого ума человек, ума палата* (багато), *гигант ума*. У

одному слові! - писав про власні імена В.Г.Белінський [Белинский 1954, т.1: 296]

чеській мові унаслідок метонімічного перенесення найменування цю функцію перебирає на себе *mozek* (*bystrý mozek, velký mozek*).

Дорослість, повноцінність за віком (борода та її сивий колір із символічним значенням 'мудрість') стала мотиваційною основою українського номінанта *siva борода* та чеського композита *rozumbrada* (*brada* у значенні 'борода як волосяний покрив на нижній частині обличчя' існувало у старочеській мові). Поєднання недорослості як ознаки неповноцінності з розумом, талантом, обдарованістю як ознаками-складовими ідеалізованої норми в українській та російській мовах вербалізується за допомогою інолінгвального номінанта *вундеркінд*.

Чоловік повноцінний, піднятий над дійсністю до рівня ідеалу ототожнюється і у межах інших фрагментів соматичного коду. Атрибути 'розум, розумний' є невід'ємними складовими духовної субстанції чоловіка, яка не протиставляється тілесній, а, навпаки, ідентифікується через неї. Частини тіла людини, що безпосередньо чи опосередковано асоціюються з цими ознаками, набувають символічних значень і вже разом із своїм символічним „ореолом” включаються у мотиваційну структуру номінанта на позначення чоловіка розумного.

Відповідно до антропоморфної моделі Всесвіту, людина і космос єдині і, відповідно, з точністю повторюють одне одного. Всесвіт мислиться як людина-велетень, макрокосм, людське тіло – як мікрокосм. Голова як частина мікрокосму у цій моделі співвідноситься із кроною „Світового дерева”, з небом – з творчим, активним, чоловічим началом. Голова ототожнювалася із серединою – основним принципом гармонії Всесвіту, з усім духовним на відміну від тілесного, тлінного; голова була символом добрих та злих намірів людини” [Маковський 1996: 99-117].

Звернення у процесі вибору імені чоловіка до мотиватора *голова* цілком сумірне з антропометричністю людської свідомості, сутність якої полягає у опредмечуванні абстрактних понять через формування еталону чи стереотипу, який стає своєрідним орієнтиром у кількісному та якісному сприйнятті дійсності. У ономасіологічних парадигмах чоловік розумний' мотиватор *голова* часто використовується у транспонованому символічному значенні 'вмістилище розуму', як його розуміли ще античні філософи. Розуміння голови як вмістилища, відповідно, корелює з однією із основоположних світоглядних опозицій „пустий – повний”. Атрибути голови *пустий – повний* у такому разі проєктуються на протомотиваційну модель *предмет – вмістилище* як аксіологічно марковані у системі координат *погано –*

добре. Повне завжди асоціюється з достатком, багатством, добробутом – тобто з достатньою кількістю. Метонімічне перенесення вміст ← вмістилище (голова або предмет ← вмістилище ← розум) призводять до того, що голова асоціюється із предметами посуду (*макітра розуму*) [Тищенко 2005: 69-80; Валодзіна 2005: 41-48].

Таким чином, соматизм *голова* як вмістилище розуму, ума позначений загалом симетричними у зіставлюваних мовах позитивно оцінними атрибутами як засобами розгортання образу: укр. *розумна голова, тверда голова* (*твердий* у даному разі – препозитивний член однієї із семантичних опозицій „твердий – м’який”), *світла* (*ясна*) *голова, метикована голова*, рос. *светлая голова, золотая голова, умная голова, хорошая голова*, чес. *chytrá hlava (hlavička), bystrá hlava (hlavička), moudrá hlava, dobrá hlava, hlava otevřená*). Зауважимо, що соматизм *голова* в усіх мовах визначається високим ступенем номінаційної активності.

Соматизм *лоб* як передня частина голови теж вживається у функції мотиватора із символічним значенням ‘вмістилище розуму’ (укр. *повний лоб, золотий лоб*, рос. *семи пядей во лбу*). На окрему увагу заслуговує чеський номінант *rozumpata*. Тут символічного значення у поєднанні з мотиватором *rozum* набуває соматизм, котрий у слов’янських мовах із розумом ніколи не асоціюється, – *pata* (п’ята). Парадоксальність форми даного номінанта, створеного за аналогією до іншого маскулінізма на позначення чоловіка розумного – *rozumbrada* і слугує у даному разі засобом увиразнення позитивної характеристики ‘розумний’.

Чоловік повноцінний – це людина соціальна, здатна міркувати, обдумувати проблеми людського буття та світобудови (укр. *мудрець, мисливець, філософ*, рос. *мудрец, философ*, чес. *tudrc, přemoudřelec, rozumář, filozof*), вміла, грамотна у своїй справі (укр. *метр, майстер*, рос. *мэтр, маэстро*, чес. *metr, mistr*).

Співвідношенню *чоловік розумний* ← *не-людина* належить у номінаційному процесі значно менша питома вага. Особливою номінаційною активністю позначена в усіх мовах протомотиваційна модель *чоловік розумний* ← *вмістилище (розуму)* як заповнена субстанція: укр. *ума палата, макітра розуму, кладезь мудрості (премудрості)*, рос. *ума палата, бездна (кладезь) ума (мудрості, премудрості)*, *с царем в голове* (пор. *Свой ум – царь в голове*), чес. *studnice moudrosti*. Семантика вмістилища як заповненого простору сприяє ідентифікації чоловіка розумного через поняття ідеалізованої кількості „дуже багато”. Вмістилище інформації (знань) як заповнена субстанція виступає мотиватором для мотиваційно симетричних у

мовах маскулінізмів: укр. *ходячий (живий) довідник*, рос. *ходячая энциклопедия*, чес. *živá (chodící) encyklopedie, živý (chodící) slovník* та номінанта *pranostika* 'прогностика' як вмістилища корисної інформації народногосподарського, побутового, метеорологічного змісту.

Засобом мовної ідентифікації чоловіка розумного виступає в усіх мовах предмет особливої цінності – *талант* як вагова та грошова одиниця (щодо золота та дорогоцінних металів) (укр. *талант*, рос. *талант*, чес. *talent*), золото як об'єкт особливої цінності (лише у східнослов'янських мовах – укр. *золотий лоб, золота голова*, рос. *золотая голова*. Дар як ціннісний об'єкт та процес дарування – *дарование* – склали мотиваційну основу російського маскулінізму *дарование*, що використовується на позначення переважно молодій особи чоловічої (і жіночої) статі; дар природи – велике природне зерно або шматок здебільшого благородних металів (золота, срібла, платини) *самородок* – став протомотивом маскулінізму *самородок* на позначення людини, обдарованої природним талантом, який слід розвивати (чоловік при цьому може і не мати системної освіти). Фрагментарними мотиваторами на позначення чоловіка розумного є об'єкт кількісної семантики із символічним значенням 'багато' (рос. *семи п ядей во лбу*), предмет як винятковий факт (рос. *феномен*). У чеській мові у ролі мотиватора представлений зоонім *štir* (скорпіон)⁵⁷ (чес. *štir*) та предмет як властивість (*samá moudrost, samé moudro*).

Як свідчать результати зіставного аналізу руху людської думки на шляху вибору імені чоловіка розумного, „певна міра спільності культурного субстрату, соціальних відношень, історичного розвитку в цілому, характерна носіям європейських, особливо германських, романських та слов'янських мов, визначають високу міру його конвергенції” [Алексеєнко 2001: 17]. Вибір імені чоловіка розумного є зорієнтованим на протомотиваційні сфери та моделі „вишого” порядку, які потенційно можуть слугувати на позначення об'єкта висококвартісного. Цей вибір зумовлений духовною культурою і має очевидні духовні підстави. Щодо формального вираження результату руху думки номінатора вибір визначається відмінностями психічних корелятів даної характеристики у кожній із порівнюваних мов.

⁵⁷ Звуважимо як цікавий факт: у кожній із порівнюваних мов значна кількість тварин асоціюються із мудрістю [див. детальніше Гура 1997], однак як окремий мотиватор, трансформований до рівня мотиванта на позначення мудрого чоловіка (так само як і мудрої жінки), жодний зоонім в українській, російській мовах не зафіксований.

4.3. Мовне структурування об'єкту позамовної дійсності

'чоловік нерозумний (дурень)'

В українській мові чоловік з обмеженими розумовими здібностями – *дурень* – 'розумово обмежена, тупа людина', у російській *дурак* 'глупий, тупой человек', у чеській *hloupy* 'nemající rozum, neumějíci myslet; nechápravý, nevtipný, omezený; nerozumný, nemoudrý, pošetilý, bláhový'.

Зіставлення за кількісними параметрами об'єктивації характеристики чоловіка 'дурний' виявляє закономірне виразне домінування негативнооцінних маскулінізмів над позитивнооцінними: за даними словників загального типу, в українській мові нами зафіксовано 118 номінантів чоловіка-дурня, у російській – 122, у чеській – найбільше – 154. Порівняно з номінантами чоловіка розумного у кожній з мов спостерігаємо практично рівноцінне співвідношення 1:3 – маскулінізмів на позначення дурня у мовах втричі більше.

Номінаційна активність типів номінації представлена таким чином:

Таблиця 4.3.1

Типи номінації	Пряма номінація		Опосередкована номінація			
	слотовісні номінанти	комполітні номінанти	аналітичні номінанти	семантичні номінанти	фразеологічні номінанти	відфразеологічні номінанти
українська мова	29 (25%)	2 (2%)	-	48 (41%)	33 (28%)	3 (2%)
російська мова	28 (23%)	7 (6%)	1 (1%)	51 (42%)	31 (26%)	4 (3%) ⁵⁸
чеська мова	30 (20%)	4 (2%)	-	87 (56%)	32 (20%)	1 (0,1%)

Загальне номінаційне значення 'чоловік з обмеженими розумовими здібностями', на відміну від значення 'чоловік розумний', значно частіше корелює лише із гіперознакою у „чистому вигляді". Особливу активність у цьому плані виявляє чеська мова, де 31 маскулінізм виявляє гомогенну семантику „дурень" (в українській мові таких одиниць лише 5, у російській 13).

⁵⁸ Кваліфікація авторами Словаря отфразеологической лексики русского языка маскулінізмів *дубина* та *олух* як відфразеологічних дериватів (*дубина* < *дубина стоеросовая*; *олух* < *олух царя небесного* [Ал., Бел., Литв. 2003: 111; 219]), як буде показано далі, не видається нам достатньо вмотивованою, тому такі номінанти віднесені до групи семантичних.

Таблиця сузісних семантичних ознак денотата 'чоловік нерозумний (дурень)'

Назва ознаки	Українська мова	Російська мова	Чеська мова
дурний у 'чистому' вигляді	дурило, дурко, дурнило, кеп, туман	дура, дурак набитый, дурак, дурачина, дурень, дурия голова (башка), законченный дурак, законченный дурак, козел, круглый дурак, олух царя небесного, петый (отпетый) дурак, ума палата	bulík, bivul, dáb dubovská, elefant, etan, hloupy mozek, chamr, chytřák, jakub, jelito kroužový, korunovaný osel, kuba, mák, mezulán, mudrc, mil, nádivka, osel oslovatý, osel oslovská, prázdná (duťá) hlava (palice), semteles, šmolka, trubec, truhlik, trulda, trumpeta, trumpetr, třpohlavec, tvůlk, vůl
розумово обмежений, з розумовими вадами, недоумкуватий	баран, беззень, беззь, без царя в голові, битий (набитий) дурень, бідний (небагатий) на розум, блзень, бовван, бовдур, вакло, дебіл, дубова голова, дурень, дурило, дурко, дурне сапо без хліба, дурний розум, дурник, ідіот, капустяна голова, короткий розум, кретин, курячий розум, курячий мозок, лобом	балбес, балда, глупец, гутый, голова два уха, дебил, дубинноголовый, дурак дураком, дуралей, дурачина, дурачок, дурында, идиот, идол, колпак, колпак, кретин, круглый дурак, лопух, межеумок, недоумок, несмышленный, олух, остолоп, пень в два обхвата, пень дырjавый, пень ольховый (березовый), пень пнем, пень,	arcibib, arcibibec, bláhovec, blážen, blázinec, blb, blboun, boží dřevo, hloupá nádoba, hloupy jenek, hlupák, hlupec, chudý duchem, idiot, jurodivý, křetén, nádoba vši hlouposti, nerozum, obecní blb, obrvůl, omezenec, omezený (hloupy) mозek, pitoma, pitomec, prázdná hlava (palice), prázdný pytel, ptačí (stěpíči) mозek, skopec, škrňola, trol,

	<p>неширокий, лоботряс, мідне чоло, мідний лоб, на розум кволий, надолбень, недоросток, недоросток, недотепя, недорозум, несповна розуму, нетяма, ослик, пень, пеньок, придурок, пустий лоб, слаба (слабка) голова, теплень, товкач, туман, тупак, тупець, тупиця, шелена, штурпак</p>	<p>полено, полудурок, полудурье, придурок, прихитив, простопиля, пустя голова, пустоголов, толоконний лобтругодум, тумак тумакком, туман, тупиця, туполом, узкий лоб, ума палата, умом не вышел, фалалей, фатюй, феток, юродивый</p>	<p>trouba šlapaná, tulipán, velbloud, zabeďněna hlava, zabeďněnes</p>
<p>неосвічений, незнаючий, з обмеженим кругозором</p>	<p>бовван, вайло, дубова голова, дурне сало без хліба, дурне теля, заплішений дурень, ідіот, йолоп, лобур, лобуряка, мамула, набитий дурень, невіглас, недоносок, недоросток, непоправний дурень, неук, осляче вухо (ослячі вуха), селюк, селюх, сіряк, стовп неотесаний, стовп</p>	<p>болван, бревно, голова два уха, деревенщина, деревня, дуоювая голова, дурында, ідиот, ідол, кретин, лапотник, лапоть, медный лоб, митрофанушка, недоростль, неуч, остолоп, охلامон, полено, серость, тумак, узкий лоб, чурка</p>	<p>abderita, anal'abet, drn, hlupák, hlupec, chomou, ignorant, klasek, mameluk, mrtava, omezenec, prázdna (dutá) hlava, senožrou, slamoitrus, teleci hlava, vůr (vejř)</p>
<p>недалекій, відсталий, обмежений,</p>	<p>безнадійний дурень, бельбас, битий (набитий) дурень, тевал, довбня неотесана,</p>	<p>балда, баранья (ежовая) голова, башка, бревно, Ваня, Ванька, голова садовая,</p>	<p>abderita, balik, balsán, baťa, bíáhovec, blázen, blazinek, boží (učiněné) dřevo, boží</p>

<p>простакуватий, неотесаний</p>	<p>дурне теля, заплішений дурень, лобом неширокий, непоправний дурень, несоветілений дурень, осляче вуха (ослячі вуха), простак, селюк, селюх, сіра свита, сіряк, стовп неотесаний, стовп, теля</p>	<p>деревенщина, деревня, дубовая (еловая) голова, Иванушка, Иванушка-дурячок, колпак, лапотник, лапоть, лотух, межеумок, мякгинная голова, наивняк, простак, серость, узкая голова, узкий лоб, фалалей, фаткой, фофан</p>	<p>hovado (hovádko), buchta, dalatánék, dm, dřevák, hlupák, honza, chomou, jakub, jelito kroucový, klacek, jelimánék, koryuto, kůň, mezek, mrťaťa, nerozum, omezenec, piššvor, pošetilec, senožrout, skopec, skopová hlava, hovězi hlava, slamotostrus, trouba šlapaná, tulipán, tulpas, tupá hlava, tupak, tupant, tupec, tůtmak, velbloud, výr (vejř), zabedněná hlava, zabedněnec</p>
<p>нетямуший, тупий, недогадливый, безтолковий</p>	<p>безнадійний дурень, битий (набитий) дурень, бідний (небасатий) на розум, вахляй, вахлак, гевал, голова з вухами, голова капустяна, голова куряча, голова, дובбешка, довбня неотесана, довбня, дурило, дурна (нерозумна) голова, дурне сало без хліба, дурне теля, дурний розум, ідол, істукан, йолоп царя небесного, йолоп, кеп,</p>	<p>балбес, балда, безголовец, бездарность, бездарь, бельмес, бестолковщина, бестолочь, болван стюросовый, бревно, голова два уха, голова еловая, голова садовая, голова, дерево, долдон, дуб, дубина стюросовая, дубина, дубинноголовый, дубовая голова, дуболом, дуботолк, дуботряс, дубье, дундук, дурак дураком, дуралей, законченный дурак,</p>	<p>boží (učiněné) dřevo, dub, hlouprá hlava (makovice, palice, šiška), prázdňý rytel, hlouprý (česky) Honza, hlouprý janeč, hotentot, hovado, koloděj, obecní bíb, omezený mozek, ptačí (slepíči) hlava, ptačí (vrabčí) mozek, skopec, špalek, tatar, teleci (hovězi) mozek, trouba šlapaná, tupak, tupant, tupec, vrtané dřevo, zabedněná hlava, zabedněnec, zpodílec</p>

<p>некмітливий, некпритний, бездіяльний, неповороткий, вайлуватий, нерішучий,</p>	<p>колода, кретин, м'яло, мамула, мідне чоло, мідний, лоб, на розум кволий, надобва, недоблень, недоносок, недомета, нездара, непоправний дурень, нерозумна голова, несосвітенний дурень, нетяма, онецьок, ослече вухо (ослячі вуха), пришелепкватий, патика, пуста (порожня) голова, пустий лоб, розмазня, слаба (слабка) голова, стовп неотесаний, теля, туман, тунак, тупець, тупиця, туполобий, тупоголовий, тюхтій, чурбан, шелепа, шлалак, штурпак ялова голова</p>	<p>здравствуй, дерево, Иван, идиот, истукан, кретин, лотух, медный лоб, некумека, обалдуй, оболтус, толоконный лоб, олух, осел на двух копытах, пентюх, пень в два обхвата, пень дырвятий, пень ольховый (березовый), пень пнем, пень, придурок, простоголов, густая голова, пустоголов, столб, неотесанный, столб, тепелень, тумак тумаком, тумака, тупец, тупица, туполом, умом не вышел, фетюк, фофан, чайник</p>	<p>балік, bambula, bača, bluma, boži (učiněné) dřevo, houska, chomout, jelen, jelito, kapoun, kmoť, koryto, kořen, křen, kynuí knedlík, masek, maděra, makovec, tameluk,</p>
	<p>баран, бевзень, бевзь, бельбас, вайло, вахлай, вахлак, голова з вухами, голова капустяна, блазень, гевал, голова капустяна, голова куряча,</p>	<p>вахлак, глухий, голова два уха, дундук, лопух, пентюх, тепелень, фетюк</p>	

	<p>головешка, довбля неотесана, дундук, дурна (нерозумна) голова, дурний розум, йолоп, колода, м'яло, мамула, надовба, надовбень, недотепя, опецьок, осляче вухо (ослячі вуха), телепеня, теля, тугодум, тупоголовий</p>		<p><i>matut, matěj, mates, matyáš, moula, mrkva, mrkvous, mrířa, nekřuba, nekola, nešika, pařez, povídlouý knedlík, pytel, sířevo, šiška, tele, trdlo, trouba, ťula, ťulpas, ťútmač, vrták, vrtané dřevo</i></p>
нерозсудливий, непрактичний	<p>глупак, дурний розум, лантух з соломою (половою), лобом неширокий, мідний лоб, мішок з половиною, пустий лоб, тумак</p>	<p>безголовец, гупец, гупый, голова два уха, навиця, простак</p>	<p><i>bezhlavec, blázen, blazinek, hloupy jarek, jelen, nerozum, nerozuma, osel, pošetilec, starý osel</i></p>
грубий	<p>беззень, беззь, бовдур, гевал, істукан, йолоп, надовба, надовбень, олу царя небесного, штурпак</p>	<p>болван стоеросовый, бревно, деревенщина, деревня, дерево, дубина стоеросовая, дубина, дубовая голова, дуболом, дуботолк, дуботряс, лапотник, лапоть</p>	<p><i>bašán, dřevák, ignorant, klacek, tameluk, mamlas, maňás, moula</i></p>
байдужий, бездушний	<p>ідол, істукан, колода, пеня, пеньок, стоєп неотесаний</p>	<p>болван стоеросовый, бревно, дерево, дубина стоеросовая, істукан, охламон, чурбан, столб, столб неотесанный</p>	<p><i>pařez</i></p>
впертий	<p>мідне чоло, осел, ослик,</p>	<p>баран, дубинноголовый,</p>	<p><i>jarek, pařez</i></p>

нікчемний, безталанний, бездарний	дурне сало без хліба, кретин, нездара	лоб, осел, осел ослом, пень гнем, туполом	<i>bambula, bluma, božidarek, maděra, nekřtuba, slůva, třululum, boží dřevo, uštiněné dřevo</i>
неуважний	голова капустяна, голова курача, голова садова, шляпак	бездарність, бездарь, чмо, чмо болотное	<i>Bezhlavec, bluma, jarek, jelen, koloděj, matěj, matyáš, pošetilec</i>
лінійний	лоботряс, лобуряка, бельбас, лоботряс	березовая (дубовая) голова, голова садовая, ежовая голова, мякшиная голова	<i>boží dřevo, uštiněné dřevo, vřtané dřevo</i>
невеликий на зріст, товстий	опецьок	дуботряс, охломон	<i>karoun, masek, piššvor</i>
дивний, дивак		телепень	<i>blazinek, bloud, kašpar, nerozuma, osel, pošetilec</i>
посередність		блаженний, чмо болотное, чмо, юродивый,	
недосвідчений	дурне темя	межеумок, серость, вахлак чайник	<i>boží hovado, sápek, jelimánek, mamás, obecný blb</i>
пустий, несерйозний		долон, обандуй, оболтус, пустоголов,	<i>Žblabuňka, hloupá nádoba, mělká (prázdná) nádoba</i>
добродушний і недоумкуватий		<i>Иванушка, Иванушка-дурачок</i>	<i>Bařa, buchta, dalimánek, Honza, hloupý (česky) Honza, obecní blb, piššvor, švejk</i>
одночасно		наивняк	<i>Boží hovado (hovádko), jelimánek, obecní blb</i>

Загальне номінаційне значення 'чоловік з обмеженими розумовими здібностями' у свідомості російського номінатора корелює загалом із 19-ма сумішеними ознаками, зафіксованими у словникових дефініціях. В українській актуалізованими є 14 ознак змісту поняття, у чеській 18. Наявність лакун в універсальній матриці сумішених семантичних ознак денотата 'дурень' показує, які саме з-поміж них виявилися у окремих мовах дефінітивно неактуалізованими (в українській мові – це ознаки 'дивний, дивак', 'посередність', 'пустий, несерйозний', 'добродушний і недоумкуватий одночасно', у чеській – ознака 'посередність')

Таблиця 4.3.3

Матриця сумішених семантичних ознак денотата 'чоловік нерозумний (дурень)'

Назва ознаки	Українська мова	Російська мова	Чеська мова
розумово обмежений, з розумовими вадами, недоумкуватий	+	+	+
неосвічений, незнаючий, з обмеженим кругозором	+	+	+
недалекий, відсталий, обмежений, простакуватий, неотесаний	+	+	+
нетямущий, тупий, недогадливий, безтолковий	+	+	+
некмітливий, неспритний, бездіяльний, неповороткий, вайлуватий, нерішучий	+	+	+
нерозсудливий, непрактичний	+	+	+
грубий	+	+	+
байдужий, бездушний	+	+	+
впертий	+	+	+
нікчемний	+	+	+
неуважний, розгублений	+	+	+
наївний	-	+	+
лїнвий	+	+	+
невеликий на зріст, товстий	+	+	+
дивний, дивак	-	+	+
посередність	-	+	+
недосвідчений	+	+	+
добродушний і недоумкуватий одночасно	-	+	+
пустий, несерйозний	-	+	+

Густина ословленості семантичних ознак (ГО) денотата 'чоловік нерозумний (дурень)'

Назва ознаки	Українська мова			Російська мова			Чеська мова		
	Кількість номінантів	Частка у %	Індекс ГО	Кількість номінантів	Частка у %	Індекс ГО	Кількість номінантів	Частка у %	Індекс ГО
гіперознака 'дурний, дуже дурний'	5	4%	9	13	13%	5	31	20%	4
розумово обмежений, з розумовими вадами, недоумкуватий	51	43%	2	50	42%	2	35	23%	3
неосвічений, незнаючий, з обмеженням кругозором	22	19%	4	23	19%	4	16	10%	6
недалекій, відсталий, обмежений	19	16%	5	26	27%	3	46	30%	1
простакуватий, неотесаний	60	52%	1	64	52%	1	25	18%	5
нетямущий, тупий, недосадливий, безтолковий	32	28%	3	8	7%	8	43	28%	2

перозудливий, непракничний	8	7%	7	6	5%	10	10	6%	7
грубий	10	9%	6	13	10%	6	8	5%	8
байдужий, бездушний	6	5%	8	9	8%	7	1	1%	13
впертий	4	3%	10	7	6%	9	2	1%	12
нікчемний	3	3%	10	4	3%	11	9	5%	8
неуважний, роззублений	4	3%	10	4	3%	11	8	5%	8
наївний	-	-	-	1	1%	13	3	2%	11
лінивий	4	3%	10	2	2%	12	3	2%	11
невеликий на зріст, товстий	1	1%	11	1	1%	13	3	2%	11
дивний, дивак	-	-	-	4	3%	11	6	4%	9
посередність	-	-	-	3	2%	12	-	-	-
недосвідчений	1	1%	11	1	1%	13	5	3%	10
добродушний і недоумкуватий одночасно	-	-	-	2	2%	12	8	5%	8
пустий, несерйозний	-	-	-	4	3%	11	3	2%	11

І
**Номінаційна активність ономасіологічних ознак денотата
 'чоловік нерозумний (дурень)'**

Протомотиваційна сфера	Протомотиваційна модель	Українська мова	Російська мова	Чеська мова
Антропна ментальна ознакова сфера	ознака 'розумово обмежений' → дурень ознака 'тупий' → дурень ознака 'нетямущий' → дурень	битий (набитий) дурень, дурна (нерозумна) голова, дурний розум, глупак, дурень, дуріло, дурко, дурник, дурмило, несосвітлений дурень, заплішений дурень, придурак	глупець, глупый, глупиш, дура, дурак дураком, дурак битый (набитый), дурак, дуралей, дурачина, дурачок, дурень, дурьнда, дурья голова (башка), иванушка- дурачок, круглый дурак, законченный дурак, петый (оплетый) дурак	hlupák, hlupec, šlutrak, tudrc, omezelen, pitoma, pitomes, posetilec tupák, tupec, tupohlavec

Продовження таблиці 4.3.5

ознака 'неспроможний, недатний' → дурень	нездара			
ознака 'недорослий, недорозвинений' → дурень	недоросток	недоросль	члaтr, члiуду дичем	
ознака 'простакуватий' → дурень	простак	простак	простак, простафшя,	
ознака 'невчений' → дурень	неук, невіглас	неуч		
ознака 'нездібний' → дурень		бездарність, бездарь		
ознака 'безтолковий' → дурень		бестолковщина, бестолочь		
ознака 'наївний' → дурень		наївняк		
ознака 'ігнорувати' → дурень			ignorant	
ознака 'неповороткий, немоторний' → дурень			nekola	

Антропна ментальна предметна сфера	нерозумний → дурень	бідний на розум, курачий (короткий) розум, на розум кволий, недоумок, нерозумна голова, несповна розуму	межеумок, недоумок, ума палата, умник, умом не вышел	negozit, negozitna mudrc iron.
Антропна предметно- конструкти вна сфера	немудрий → дурень чоловікоподібний конструктивний предмет → дурень	бовван, ідол, істукан без царя в голові, голова з вухами, голова, головашка, дубова голова, дурна (нерозумна) голова, капустяна голова, лоботряс, куряча голова, лобом: неширокий, лобуряка, мідне (мідяне) лобуряка, мідний лоб, чоло.лобур, мідний лоб, пустя (порожня) голова, садова голова, слаба (слабка) голова, пустий лоб, тупоголовий, туполобий, ялова голова	балбес, балда, Иванушка-дурачок, митрофанушка идол, истукан, обалдуї башка ирон., голова баранья, голова два уха, голова дубовая, голова ежовая, голова еловая, голова мякннная, голова садовая, голова ирон., дурья голова, медный лоб, лентох, пустая голова, пустоголов, узкая голова, узкий лоб	hloupy (česky) Honza, kašpárek, Hurvínek maňas, Škrhola, švejč bezhlavec, gypsová hlava, hlouprá palice (makovice, šiška), hloupy hlava, hloupy mozek, hovězi mozek, moula, prázdná (duhá) hlava, ptačí (vrabčí, slepičí) mozek, skorová (skopičí, hovězi) hlava, sířevo, telect hlava, telecť mozek, tupohlavec
Антропна предметна сфера	предмет одягу та взуття → дурень	сір'як, шлалак, недоносок	коляк, лапоть, лапотник, серый тулун	dřevák, tulipán, šulpas, maděra

чоловік з ментальною вродженою ознакою → чоловік розумний	дебіл, ідіот, кретин	блаженный, дебил, идиот, кретин, юродивый	arcibih, arcibiboun, blázen, blazinek, bib, bibec, blboun, bloud, idiot, jurodivý, kreten, obecni bib
чоловік за родом діяльності → чоловік розумний	блазень, бевзь, бевзень, олух царя небесного	лапотник, олух царя небесного	koloděj, mamelek, senožrou, slamotostr, trumpet
чоловік за соціальною та локальною ознакою → дурень	селюк, селюх, гевал	деревна, деревенщина	abderita, senožrou, slamotostr
Чоловік за спорідненістю та сваяцтвом → дурень			ба́та, kmoř
чоловік за національною ознакою → дурень	турок		hotenot, tatar
сфера звуків, що їх видає чоловік, → дурень	тюхтій		čula, čululum, mamilas, mirtaša, moula
чоловічий антропонім → чоловік розумний	йолоп	олух, фалалей, фатмій, фетюх, фофан, Иван, Валя, Ванька, Иванушка, Иванушка-дурачок	Еман, hloupy (česky) Honza, švejč, hloupy janek, honza, Hurvinek, jakub, janek, kašpar, kuba, matěj, mates, matula, matyáš, nácek

Продовження таблиці 4.3.5

Неантропна предметна сфера					
	дерев'яний предмет → дурень	довбешка, довбешка, дубова голова, заглищений дурень, довбня неотесана, колода, м'яло, пень, леньок, стовп неотесаний, стовп, товкач, чурбан, штурпак, патика	балда, болван стоєросовий, дубина стоєросова, болван, бреєно, вахтак, дерево, дуб, дубина, дубинноголовий, дуботолк, дубова голова, зоравстувй, дерево; дуболом, дуботряс, дубошлен, дубе, обалдуї, остолоп, пень в два обхаата, дыржавый пень, пень пнем, пень, пень ольховый (березовый), полено, столб, чурбан, чурка	truhlík, boží (učiněné) dřevo, vrtané dřevo, dub, dub dubovská, chomout, pařez, šiška, špálek, trdlo, dřevák, klacek, koryuto, dubová hlava	
	предмет нечіткої форми → дурень	бовдур, лантух (мішок) з соломою, надобба, надобвень, опецьок, туман			
	предмет як вмістилище → дурень	лантух (торба) з соломою (соломою)	ума палата	balík, hloupá nádoba, mělká nádoba, nádoba vši hlouposti, trouba, prázdná nádoba, prázdny pytel, pytlík hlouposti, trouba šípaná, truhlík, zblabůňka	
	тулий предмет → дурень	тулак, тулець	тулець		

Продовження таблиці 4.3.5

	зоонім → дурень	баран, голова куряча, дундук, курячий розум, осел, ослик, ослик, ослик, осляче вуха (ослячі буха), теля, тумак, ялова голова	баран, дундук осел на дьух копытах, голова баранья (ежова), осел, тумак тумаком, тумак козел	boží hovado (hovadko), bulík, buvol, sáreck, elefanti, hňup, hovado, hovězi mozek, jelen, karoun, korigovatý osel, káň, masek, mamut, mezek, mu, obrvůl, osel oslovatý, osel oslovská, osel, ptáci (vrabčí, slepičí), mozek, semiteles, skopec, skopová (skopičí) hlava, hovězi hlava, starý osel, tele, telecí mozek, telecí hlava, trubec, velbloud, vůl, vřr (vejr)
фігонім → дурень	голова дубова, голова капустяна	голова дубовая (еловая), дерево, здравствуй, дерево: дуб, дуболом, дуботолк, дуботряс, лопух, пень ольховый (березовый)	balšán, bluma, boží (učiněné) dřevo, dřevo, dub dubovská, dub, kořen, křen, mák, mrkva, mrkvous, pišišvor, síva, tulipán, ťulpas, vřtané dřevo	
харчовий продукт гомогенної консистенції → дурень	дурне сало без хліба олецьок, розмазня	мякннная голова, толконный лоб, тюря	božidárek, buchta, dalamánek, drn, houska, jelito kroupový, jelito, kynutý knedlík, makovec, nadvika, povídkový knedlík	
твердий предмет	дубова голова, мідний лоб, мідне чоло	медный лоб	trulda	
елемент гри в карті → дурень	кеп			
алфавіт як символ знань → дурень			analfabet	

Продовження таблиці 4.3.5

Неантропна ознакова сфера	ознака 'пустий, незаповнений' → дурень	Пуста (порожня) голова, пустий лоб, несповна розуму	пень дырявый, пустая голова, пустоголов	meľká nádoba, prázdna (duta) hlava, prázdna nádoba, prázdna palice, prázdny rytel
	ознака 'тупий' → дурень	тулак, тулець	тулець	
	ознака 'бідний, небагатий' → дурень	бідний (небагатий) на розум, на розум кволий		
	ознака 'вузький' → дурень	вузький лоб, лобом неширокий	узкая голова, узкий лоб	
	ознака за дією 'бити, вдаряти' → дурень	битий (набитий) дурень, запліщений дурень, м'яло, пришелеккуватий, шелепа	дуботолк, дуботряс, дуболом, дурак битый (набитый), толоконный лоб	zabednená hlava, zabednenec
	ознака 'круглий' → дурень		круглий дурак	

Матриця номінаційної активності ономазіологічних ознак денотата 'дурень'

Протомотиваційна сфера	Протомотиваційна модель	Українська мова (118 од.)	Російська мова (122 од.)	Чеська мова (154) од.
Антропна ментальна ознакова сфера	ознака 'розумово обмежений' → дурень	+	+	+
	ознака 'тулий' → дурень	+	+	+
	ознака 'негямуший' → дурень	+	+	-
	ознака 'неспроможний, нездатний' → дурень	+	+	-
	ознака 'недорослий, недорозвинений' → дурень	+	+	+
	ознака 'простакуватий' → дурень	+	+	-
	ознака 'невчений' → дурень	+	+	-
	ознака 'нездібний' → дурень	-	+	-
	ознака 'безтолковий' → дурень	-	+	-
	ознака 'наївний' → дурень	-	+	-
	ознака 'ігнорувати' → дурень	-	-	+
	ознака 'неповороткий, немоторний' → дурень	-	-	+
	нерозумний → дурень	+	+	+
немудрий → дурень	-	-	+	
Антропна конструктивна сфера	чоловіководібний предмет → дурень	+	+	+
	смагізм → дурень	+	+	+
Антропна предметна сфера	чоловік з ментальною вадою → дурень	+	+	+
	предмет одягу та взуття → дурень	+	+	+

Продовження таблиці 4.3.6

	чоловік за родом занятя → дурень	+	+	+	+	+
	чоловік з локальною ознакою → дурень	+	+	+	+	+
	чоловік за національною ознакою → дурень	+	+	-	-	+
	чоловік за спорідненістю і своцтвом → дурень	-	+	-	-	+
	чоловік за сферою звуків, що їх видає, → дурень	+	+	-	-	+
	чоловічий антропонім → дурень	+	+	+	+	+
	дерево 'яний предмет' → дурень	+	+	+	+	+
	предмет нечіткої форми → дурень	+	+	-	-	+
	предмет як вмістилище → дурень	+	+	+	+	+
	тупий предмет → дурень	+	+	+	+	-
	зоонім → дурень	+	+	+	+	+
	фітонім → дурень	+	+	+	+	+
	харчовий продукт гомогенної консистенції → дурень	+	+	+	+	+
	твердий предмет	+	+	+	+	-
	елемент гри в карти → дурень	+	+	-	-	+
	алфавіт як символ знань → дурень	-	-	-*	-*	+
	ознака 'пустий, незаповнений' → дурень	+	+	+	+	+
	ознака 'тупий' → дурень	+	+	+	+	-
	ознака 'бідний, небагатий' → дурень	+	+	-	-	-
	ознака 'вузький' → дурень	+	+	+	+	-
	ознака за дією 'бити, влягати' → дурень	+	+	+	+	+
	ознака 'круглий' → дурень	-	-	+	+	-
Неантропна предметна сфера						
Неантропна ознакова сфера						

Таблиця 4.3.7

Неміліційна активність ономастологічних ознак денотата 'чоловік нерозумний (дурень)

Протомотиваційна сфера	Протомотиваційна модель	Українська мова (118 од.)	Російська мова (122 од.)	Чеська мова (154 од.)
Протомотиваційна сфера	ознака 'розумово обмежений' → дурень	12	17	8
	ознака 'тулий' → дурень	3	3	3
	ознака 'нетямущий' → дурень	3	2	-
	ознака 'неспроможний, нездатний' → дурень	1	-	-
	ознака 'недорослий, недорозвинений' → дурень	1	1	2
	ознака 'простакуватий' → дурень	1	2	-
	ознака 'невчений' → дурень	1	1	-
	ознака 'незлібний' → дурень	-	2	-
Антропна ментальна ознакова сфера	ознака 'бестолковий' → дурень	-	2	-
	ознака 'наївний' → дурень	-	1	-
Загальна частка у %	ознака 'ігнорувати' → дурень	-	-	1
	ознака 'неповороткий, немоторний' → дурень	-	-	1
		19%	26%	10%

Антропна ментальна предметна сфера	нерозумний → дурень	5	5	2
Загальна частка у %	немудрий → дурень	-	-	1
Антропна конструктивна сфера	чоловікоподібний предмет → дурень	5%	4%	2%
Загальна частка у %		3	6	6
Антропна предметна сфера	сوماتизм → дурень	3%	5%	4%
	чоловік з ментальною вадою → дурень	20	15	14
	предмет одягу та взуття → дурень	3	5	12
	чоловік за родом занять → дурень	3	4	4
	чоловік за соціальною та локальною ознакою → дурень	4	2	5
	чоловік за національною ознакою → дурень	3	2	3
	чоловік за спорідненістю і своєютвом → дурень	1	-	2
	чоловік за сферою звуків, що їх видає, → дурень	-	-	2
	чоловічий антропонім → дурень	1	-	3
		1	10	16
Загальна частка у %		31%	32%	39%
Неантропна предметна сфера	дерево лий предмет → дурень	16	30	14
	предмет нечіткої форми → дурень	6	-	-
	предмет як вмістилище → дурень	1	2	11

Продовження таблиці 4.3.7

	тупий предмет → дурень	2	1	-
	зоонім → дурень	12	8	32
	фітонім → дурень	2	9	17
	харчовий продукт гомогенної консистенції → дурень	3	3	10
	твердий предмет	3	1	-
	елемент гри в карти → дурень	1	-	1
	алфавіт як символ знань → дурень	-	-	1
		40%	45%	56%
Загальна частка у %	ознака 'пустий, незаповнений' → дурень	3	3	5
	ознака 'тупий' → дурень	2	1	-
Неантропна ознакова сфера	ознака 'мало' → дурень	2	-	-
	ознака 'вузький' → дурень	2	2	-
	ознака за дією 'бити, вдаряти' → дурень	4	4	2
	ознака 'круглий' → дурень	-	1	-
Загальна частка у %		11%	9%	5%

Як бачимо, виразною ономасіологічною активністю в усіх мовах вирізняється *неантропна предметна* та *антропна предметна* сфери, причому неантропна предметна сфера є найбільш затребуваною (в українській мові суб'єкт-номінатор звертається до неї у 40 % випадків, у російській – у 45%, у чеській – у 56% випадків), антропна предметна сфера актуалізується відповідно у 31%, 32% та 39% номінантів чоловіка-дурня. У межах антропної предметної сфери найвищою мірою ономасіологічної активності позначена в усіх мовах (напрямо аналізу по горизонталі) модель *соматизм* → *дурень*, у межах антропної предметної сфери модель *дерев'яний предмет* → *дурень*. У окремих мовах спостерігаються цікаві відмінності: у межах антропної протомотиваційної сфери особливо актуальною є протомотиваційна модель *чоловічий антропонім* → *дурень* (російська та чеська мови), та модель *чоловік з ментальною вадою* → *дурень* (чеська мова). У неантропній протомотиваційній сфері вирізняються моделі *зоонім* → *дурень* та *фітонім* → *дурень* (чеська мова – 32 та 17 маскулінізмів відповідно, при цьому в українській мові таких номінантів засвідчено 12 та 2, у російській – 8 та 9) та моделі *предмет як вмістилище* → *дурень* (чеська мова – 11 номінантів; українська мова – 1, російська 2 номінанти) і *харчовий продукт гомогенної консистенції* → *дурень* (у чеській мові 10 номінантів проти української та російської – по 3 номінанти у кожній мові).

4.3.1. Ономасіологічна парадигма 'чоловік нерозумний (дурень)': способи експлікації маскулінності

Тенденція до недиференційованості семи статі досить чітко простежується і у парадигмах на позначення денотата 'чоловік з обмеженими розумовими здібностями': моцінні кореляти в українській мові мають маскулінізми *вахлак* – ж. *вахлачка*, *дурень* – ж. *дурка*, *ідіот* – ж. *ідіотка*, *кретин* – ж. *кретинка*, *пришелепуватий* – ж. *пришелепувата*, *нетямущий* – ж. *нетямуща*, *селяк* – ж. *селячка*, *тупоголовий* – ж. *тупоголова*, *туполобий* – ж. *туполоба*; потенційно можливими є жіночі кореляти *бідний (небагатий) на розум* – ж. *бідна (небагата) на розум*, *лобом неширокий* – ж. *лобом неширока*, *на розум кволий* – ж. *на розум квола* (загалом 10% від загальної кількості складників парадигми). У російській мові узуальні моцінні кореляти зафіксовані у маскулінізмі *балбес* – ж. *балбеска*, *глупый* – ж. *глупая*, *дебил* – ж. *дебилка*, *дубинноголовый* – ж. *дубинноголовая*, *дуботолк* – ж. *дуботолка*, *идиот* – ж. *идиотка*, *кретин* – ж. *кретинка*, *остолоп* – ж. *остолопка*, *охламон* – ж. *охламонка*, *юродивый* – ж. *юродивая* (8%), у чеській мові *analfabet* – ж. *analfabetka*, *balík* – ж. *balice*, *hlupák* – ж. *hlupačka*, *hlupec* – ж. *hlupekyně*, *idiot* – ж. *idiotka*, *ignorant* – ж. *ignorantka*

(4%). Цікаво, що у чеській мові таке співвідношення виявилось найнижчим.

Ословлюючи ознаку-характеристику, рівною мірою властиву як чоловіку, так і жінці, елементи окреслених парадигм в усіх мовах виразно позначені маскуліноцентричністю: практично половина номінантів у кожній з мов є іменами *masculina tantum* або іменами з формальними маркерами чоловічого роду (в українській мові таких одиниць 48, у російській 59, у чеській 75).

Однак тут спостерігаються цікаві факти. З-поміж зоонімів, що виявляються прийнятними у ролі мотиваторів на позначення характеристики чоловіка-дурня, є такі, що мають у мовах окремих жіночий корелят (укр. *осел* – *ослиця*, рос. *осел* – *ослица*, *козел* – *коза*, чес. *osel* – *oslice*; укр. *баран* – *вівця*, чес. *kůň* – *kobyła*), однак на позначення людини обмежених розумових здібностей як чоловічої, так і жіночої статі використовується винятково чоловіча форма. Жіночі кореляти назв тварин мають у мовах інші символічні значення: укр. та рос. *валаамова ослиця* ‘покірлива, мовчазна людина, яка несподівано виявляє свій протест’, укр. *вівця* ‘покірна, ляклива людина’, рос. *коза* ‘о резвой, бойкой девочке, девушке’, чес. *kobyła* ‘silná, hranatá žena’. Таке явище спостерігається і у інших номінативів, які узуально могли б мати (або у давніші мовні періоди мали) моцйний жіночий корелят, однак на позначення чоловіка – дурня, як і людини взагалі, використовується саме чоловіча родо-особова форма. Це стосується назв за національною та територіальною ознакою (укр. *турок* – ж. *туркєня*, чес. *abderita* – ж. *abderitka* (питомо – житель/жителька міста Абдерра), *hotentot* – ж. *hotentotka*, *tatar* – ж. *tatarcka* та назв-характеристик, що у старочеській мові мали корелятивні пари: *blb* – ж. *blbkyně*, *chytrák* – ж. *chytráčka*, *bloud* – ж. *bloudkyně*. У інших випадках номінант у позитивнооцінному значенні виявляє моцйний корелят (укр. *розумник* – ж. *розумниця*), у негативнооцінному іронічному значенні *розумник* ірон. чоловіча родо-особова форма використовується і на позначення жінки.

На особливу увагу заслуговують маскулінізми із формальним неундоженням родових маркерів та родового значення: укр. *вайло*, *дурко*, *дурило*, *дурнило*, чес. *trdlo*. Номінанти такого типу ілюструють „включення” особи чоловічої статі із чоловічого родового значення і виключення за формальними показниками до імен середнього роду, який питомо був зорієнтований на позначення істот недорослих, неповнолітніх [Oberpfalcer (Jílek) 1931]. Цікаво, що як назву спільного роду СУМ кваліфікує номінант *вайло* (ч. і ж.), у той час як *дурко*, *дурнило*, *дурнило* – як імена чоловічого роду. До спільного роду

відносяться в українській мові і номінанти *мамула* (ч. і ж.), *недотепа* (ч. і ж.), *нездара* (ч. і ж.), *тупиця* (ч. і ж.), *шелепа* (ч. і ж.), рос. *балда* (м. и ж.), *бестолковщина* (м. и ж.), *бестолочь* (м. и ж.), *деревенщина* (м. и ж.), *дубина* (м. и ж.), *дурында* (м. и ж.), *простодышля* (м. и ж.), *тупица* (м. и ж.), чes. *bambula* (m. i ž.), *bluma* (m. i ž.), *buchta* (m. i ž.), *mrťařa* (m. i ž.), *nerozuma* (m. i ž.), *sliva* (m. i ž.), *trulda* (m. i ž.), *řululum* (s.; m. i ž.). Наведені номінанти можна беззастережно віднести до імен спільного роду, адже вони позначають ознаку, рівною мірою властиву як чоловікові, так і жінці, окрім номінанта *вайло*. І хоча автори Граматики української мови [Безпояско, Городенська, Русанівський 1993] визначають такі імена як назви потенційного роду, а СУМ не фіксує жодних обмежень у вживанні подібних номінантів з огляду на стать (як-от: *мурло*, *вайло*, *одоробло* тощо), важко погодитися з думкою, що на позначення чоловіка та жінки вони є однаково функціональними.

Інша закономірність вияву принципу маскуліноцентричності визначається протомотиваційними сферами ототожнення смислів: у випадку, якщо мотиватор, придатний на роль мотиванта, добирається номінатором із предметної неантропної сфери (назви неістот), родове значення імені предмета, з яким асоціюється чоловік-дурень, не має суттєвого значення (укр. *довбешка* ж., *кеп* ч., *колода* ж., *м'яло* с., *пень* ч., рос. *болван* м., *бревно* с., *лопух* м., *чурка* ж., чes. *drn* m., *houska* ž., *jelito* s., *mrkva* ž., *trdlo* m.). На перше місце тут виступає ономасіологічна асоціація ототожнення (чоловік-дурень є чимось подібним на цей предмет), невідповідність родового значення назви предмета та особи чоловічої статі виявляється секундарною: вона підсилює негативну характеристику, але не формує її.

У випадку, якщо мотиваторами стають назви істот, значення особи чоловічої статі стає примарним: назви тварин у ролі мотиваторів є назвами самців (укр. *баран*, *осел*, рос. *осел*, *козел* чes. *bulík*, *buvul*, *cápek*, *karoun*, *kůň*, *macek*, *mezek*, *mul*, *osel*, *skopec*, *trubec*, *hovado*, *vůl*). Інші зооніми є іменами, граматично маркованими чоловічим родом на позначення виду, що передбачає можливість іменування номінантом і самця, і самки, однак за принципом маскуліноцентричності – питомо маскулінними (укр. та рос. *дундук*, *тумак*, чes. *jelen*, *elefant*, *hřup*, *vůř*). Номінантом недорослої істоти на позначення як самця, так і самиці, є номінант укр. *теля*, чes. *tele*.

Що ж до антропної предметної та предметно-конструктивної сфер, то тут переважна більшість номінантів є питомо маскулінімами: антропна конструктивна сфера є у даному разі виключно маскуліноцентричною (поганські ідоли були зображеннями тотемів,

божеств виключно чоловічої статі (на відміну від скіфських баб)–*бовван, ідол, істукан*). Інша річ, що у чеській мові їх назви не набули значення 'розумово обмежений, тупий' – маскулінізми *idol* та *modla* позначають ідеал сліпого поклоніння. Назви казкових, літературних персонажів у російській та чеській мовах, назви фігурок лялькового театру (у чеській мові) є іменами masculine tantum: рос. *иванушка-дурачок, митрофанушка, балда*, чес. *kašpárek, škrhola, hurvínek, švejk, hloupy (český) Honza*. Додамо, що в українській мові у межах досліджуваної парадигми остання протомотиваційна модель не представлена.

Назвами особи чоловічої статі є мотиватори на позначення ментально хворої людини. Вихідною тут є назва хворого, що виступає на позначення і чоловіка, і жінки (у цій сфері медицини, на відміну від андрології та гінекології, стать людини є ознакою несуттєвою) – *idiot, кретин, дебіл*. І хоча такі назви, окрім номінанта *дебіл*, в усіх порівнюваних мовах засвідчують моцїйні кореляти (*idiot* – ж. *ідіотка, кретин* – ж. *кретинка*), чоловіча родо-особова назва може бути використана і на позначення жінки.

У межах антропної предметної сфери маскулінно зорієнтованими є протомотиваційні моделі, пов'язані із назвами чоловіка соціального. Це протомотиви – назви чоловіка за професією чи родом занять (укр. *блязень, бевзъ, бевзень*, рос. *олух царя небесного, лапотник*, чес. *koloděj, tameluk, trumpet, slamotrus*).

Щодо походження маскулінізму *олух* серед дослідників немає єдиної думки: одні вважають його трансформацією рідкого імені Елеферий (у діалектах *елуп, ёлоп*; ймовірно, звідси і українське *йолоп*) або Олуферий (О.О.Шахматов, Б.М.Ляпунов, Є.С.Отін), інші наполягають, що це питома назва пастуха (*волопаса*) (М.Фасмер, О.І.Соболевський); П.Я.Черних вважає, що *олух* – це питома *вълхвъ* 'кудесник'. У той же час припускається, що певний час паралельно співіснували *олух* як конотований онім у значенні 'дурень, болван, простофиля, недотепа' та суфіксальне слово *волух* 'волопас' (Є.Отін, В.Мокієнко). Вчені вважають включеним до складу ФО *олух царя небесного* слово *волух* як пастир, наставник, відповідно, увесь зворот позначав 'пастир, наставник божий', тобто питома використовувався на позначення служителя церкви із заплямованою репутацією [Отін. 2006: 281-284; Бир., Мок., Степ. 1998]. Пізніше уже в цьому „погіршеному” значенні у ФО відбулася заміна *волуха (волопаса)* на уже існуючий у народному мовленні конотативний онім *олух*.

Питома маскулінізмами були укр. *блязень* та похідні від нього *бевзъ, бевзень*, так само як чес. *koloděj* (назва особи за ремісничою

професією) та *trumpetr* (назва особи за родом діяльності „сурмач“). Маскулінізм *tameluk* позначав у Єгипті члена султанової охорони, пізніше – найманого воїна, запроданця (з християн), тобто особу чоловічої статі. Номінант *slamotrus*, що позначав людину за родом виконуваної праці, найімовірніше, уже від самого свого „народження” позначав людину взагалі без огляду на стать, хоч і був маркований граматично чоловічим родом (подібно до укр. *гречкосій, ціпов’яз*).

Назвами питомо masculine tantum були назви чоловіка за національною та територіальною ознакою (укр. та рос. *турок*, чес. *tatar, hotentot, abderita* (останній номінант є питомо конотативною власною назвою: старогрецьке міста Абдера ще у Стародавньому світі набуло пейоративного ореолу, на зразок міста Дурнів або чеського Kocouřkova), відповідно, *abderita* ‘дурень’.

Чоловічий антропонім у ролі мотиватора назви чоловіка з обмеженими розумовими здібностями у порівнюваних мовах визначається різною активністю, однак у будь-якому разі він разом із своїми гіпокористичними формами зазнає номінаційних трансформацій у процесі ословлення чоловіка-дурня: укр. *Охрім*, рос. *Иван (Ваня, Ванька), Фатюй, Фалалей, Фофан, Феотих, Феонтих, Олуферий*, чес. *Honza (Jan, Janek), Jakub (Kuba), Kašpar, Matěj (Mates, Matyáš), Ignác (Nacek), Emanuel (Eman)*.

Питомо маскілінізмами були у чеській мові родинні назви *kmotr* та *báťa*. *Kmotr* був похідним від жіночої родо-особової назви *kmotra* і позначав хрещеного батька, *báťa*, за В.Махеком, є гіпокористичною формою від *bratr* – у старочеській мові це була форма ітимально-довірливого звертання до брата та інших осіб [Mach. 1957: 26].

Виразно маскулініне походження багатьох номінантів чоловіка-дурня на ономаціологічному етапі переосмислення мотиваторів до певної міри нівелювалося, унаслідок чого вони почали позначати і жінку.

4.3.2. Співвідношення позамовних та мовних чинників у процесі ословлення ідеї ‘чоловік з обмеженими розумовими здібностями’

Оцінне викривлення дійсності у проекції на систему маскулінізмів на позначення дурня спрямоване на увиразнення негативної інтелектуальної характеристики особи чоловічої статі, тобто на викривлення у гірший бік. Суб’єкт-номінатор досягає цього тим, що при виборі форми імені чоловіка зупиняється на тій з величезної різноманітності потенційно можливих, яка пов’язує чоловіка нерозумного (дурня) з чимось нижчим, неприємним, відразливим, неповноцінним. Антропоментично зорієнтована

свідомість суб'єкта-номінатора у першу чергу „приміряє” дійсність на себе, онтологічно ототожнюючи прояви та рефлексії особи чоловічої статі з неповноцінністю людини.

Зниження цінності чоловіка розумово обмеженого досягається тим, що такий чоловік суміряється із номінантом особи, неповноцінної тілесно і душевно, неповноцінної за віком, за рівнем розвитку, за соціальним статусом.

Співвідношення *чоловік* ← *людина* реалізується номінатором у антропно зорієнтованих протомотиваційних сферах: антропній ознаковій, антропній ментальній, антропній предметній та антропній конструктивній. При цьому, як і у сфері номінантів чоловіка розумного, чіткої межі між антропними та неантропними протомотиваційними сферами немає, як немає її і між окремими протомотиваційними моделями у межах однієї сфери: тут спостерігаються складні відношення перетину.

Іменування чоловіка розумово обмеженого іменем душевно неповноцінної людини є особливо результативним. Маскулінізм такого типу виразно знижує цінність і статус чоловіка, оскільки позбавляє його основного атрибуту чоловіка розумного – здатності мислити (укр. *дебіл, ідіот, кретин*, рос. *идиот, кретин, дебил, иродивый, блаженный*, чес. *blázen, blazinek, bloud, blb, blbec, blboun, arciblb, arcibbbec, ketén, idiot, jurodivý, bláhoveč*). Очевидна кількісна перевага такого типу маскулінізмів у чеській мові (12 проти 3-х в українській та 5-ти у російській) має свої пояснення. ”Дивно, пише В. Машек, але мовні факти свідчать, що люди не мають любові та співчуття до цих нещасних [фізично та душевно неповноцінних людей], навпаки, знайдуть для них не замислюючись глузливі та пришизливі слова, що відверто виражають неприязнь, відразу здорових чи калік, які звичайно були для здорових тягарем” [Machek 1930: 8]. До того ж західна (католицька) церква не знала інституту юродивих, хоча життя окремих західноєвропейських святих (наприклад, Святого Франциска Ассізького) були наділені рисами аскези юродства. Слово *jurodivý* чеська мова запозичила з російської, але відповідне ставлення до юрода як до „людини божої” не було знаковим для чеського суспільства. Руське ж юродство як форма святості прийшло з Візантії разом із християнством візантійського типу, що утвердилося заневологою після хрещення Русі (988 р.) та розділення християнських церков (1054 р.) у формі православ'я [Толстой 2003: 489-493]. У російській мові, таким чином, слово *юродивый* позначало ‘безумный, божевольный, дурачек’, отроду сумасшедший; народъ считаетъ *юродивыхъ* Божьими людьми, находя нерѣдко въ безсознательныхъ поступкахъ ихъ

глибокій смисль, даже предчувствіє или предвѣденье; церковь же признаеть и *юродивыхъ Христа ради*, принявшихъ на себя смиренную личину юродства; но въ црквн. же значеніи *юродивый* иногда глупый, неразумный, безразсудный [Даль. 1955, т.4: 669]. ССРЛЯ фіксує значення 1. Психически больной, помешанный, сумасшедший // О непрактичном, слабоумном, неприспособленном к жизни человеке, чудаке, фантазере [ССРЛЯ 1948-1960, т.17: 2002-2004]. У чеській мові за номінантом *jurodivý* закріпилося значення 'slabomyslný, posedlý, bláznivý'. Цікаво, що в українській мові маскулінізми *юродивий* та *благуватий* не набули значення 'розумово обмежений, дурень'⁵⁹. Номінант чоловіка розумово обмеженого корелює із назвою чоловіка фізично неповноцінного лише у чеській мові (чес. *chamr*).

Маскулінізми на позначення чоловіка розумово обмеженого, мотивовані назвою особи чоловічої статі з ментальною (фізичною) вадою, безпосередньо корелюють із антропною ознаковою сферою (ця протомотиваційна модель є однією з найбільш активних в усіх порівнюваних мовах). Людина розумово обмежена відношенням каузації пов'язана із системою ономасіологічних ознак, що стали провідними у процесі номінації: оскільки не може нормально мислити – *тупий, нетямуючий, нездібний, невчений, безтолковий*.

На основі принципу зниження цінності об'єкта чоловік розумово обмежений у свідомості суб'єкта-номінатора онтологічно ототожнюється із недорослістю (рос. *недоросль, недоросток* (нерозвиненість за віковою ознакою)).

Статусу людини неповноцінної чоловікові може надавати і мотиватор-назва частини тіла. Звичайно частини людського тіла, зорієнтовані на препозитивний член опозиції „верх – низ”, асоціюються з позитивними характеристиками через систему відповідно конотованих символічних значень (*голова* як вмістилище розуму, символ життя, *мозок* як вмістилище інтелекту, *серце* як носій позитивних якостей, рис характеру, *рука* як символ вмінь, вправності тощо). Частини тіла, сумірні з „низом”, звичайно асоціюються з меншовартісністю (пор. укр. *кендюх* 'про вайлувату людину' (до речі, М.Фасмер припускає походження рос. *пентюх* з пендюх, кендюх 'пузо'), *брюхан* 'толстяк с большим отвислым животом', *задница* 'трус; робкий, слабохарактерный мужчина', *жопа* бранное, чес. *prdelka* 'nesmělý, nerozhodný, neprůbojný člověk; zbábělec, bačkora', *břichopas* 'poživačný člověk, požitkář, labuzník'. Додамо, що обсценна

⁵⁹ Зауважимо, що в українському жаргоні Л.Ставицька фіксує *блаженний* мол. жарт.-ірон. 'Психічно ненормальна людина' [Ст. 2003]

лексика в усіх мовах зорієнтована виключно на „нижні” частини людського тіла).

Широка представленість з-поміж маскулінізмів на позначення дурня фрагментів соматичного „верху” – *голова, лоб, мозок* – має свої пояснення. Такі соматизми стають мотиваторами номінантів чоловіка-дурня у контексті уже сформованої символічної семантики неповноцінності – соматизм як вмістилище розуму, інтелекту, знань виявляється пустим, незаповненим (укр. *пуста (порожня) голова, слаба (слабка) голова, пустий лоб*, рос. *пустая голова, пустоголов*, чес. *prázdná (dutá) hlava*), заповненим невластивою для нього субстанцією (рос. *толоконный лоб, мякинная голова*), позбавленим важливого атрибуту (укр. *голова з вухами*, рос. *голова два уха, без царя в голове* (тобто без мозку), чес. *bezhlavec*), не відповідає нормативним параметричним характеристикам (укр. *лобом неширокий*, рос. *узкий лоб, узкая голова*) або належить представникові іншого, ніж людина, понятійного класу істот (чес. *telecí, skopová, skopičiči, hovězí hlava; telecí, vrbčiči, ptačiči, slepičiči mozek*). Зазначимо, що названа протомотиваційна модель є однією з найбільш номінаційно активних у процесі ословлення чоловіка-дурня.

Найчисленнішою у цій парадигмі виявляється група маскулінізмів, що формально зорієнтована на експлікацію соціально меншовартісності об'єкта іменування. Це передусім назви особи чоловічої статі за професією чи родом занять, що не вимагає інтелектуальних зусиль і, відповідно, не вважається шанованою соціумом (укр. *блazenь*, рос. *лапотник, олух (волонac)*, чес. *koloděj, slamotrus, trumpet*), та чеський номінант *tameluk* на позначення соціально зневажуваного роду занять (найманець-запроданець).

Протиставлення міського населення сільському (простолюддя передусім асоціювалося з неосвіченістю, обмеженістю, невихованістю тощо) відбилося у формах маскулінізмів, мотиватор яких зорієнтований на локальну ознаку (укр. *селяк, селях*, рос. *деревенщина*) та на ознаку, асоційовану із сільським жителем (укр. *сіряк*, рос. *лапотник*, чес. *senožrout, slamotrus*).

Стимулом експлікації меншовартісності чоловіка ставало і особове ім'я як соціальний знак. Спільною тенденцією був поділ в усіх досліджуваних мовних суспільствах чоловічих антропонімів на міські та сільські, хоча міра прояву цієї тенденції у мовах була нерівновеликою.

Дослідники слов'янського антропонімікону безспідставно твердять, що у Давній Русі існувала виразна диференціація особових імен відповідно до суспільного статусу їх носіїв, тобто поділ імен на

панські (пізніше міські) та холопські (сільські) [Суперанская 1970; Никонов 1974; Бондалетов 1976: 12-46; Химик 2005: 22-27]. Виразно простонародним, холопським було у слов'ян ім'я *Іван*, рос. *Иван*, що віддзеркалилося і у його узагальненому значенні: укр. *Іван* „проста людина, трудівник”, рос. *Иван* ‘простой человек, человек из простонародья, простак; недалекий, малообразованный человек; мужик, простой мужик, деревенщина’. При цьому слід зауважити, що негативна оцінка чоловіка-дурня виразно корелює із зниженою соціальною характеристикою передусім гіпокористичних форм власного імені, що використовувалося у нижчих верствах суспільства. Пізніше, як зазначає О.В.Суперанська, така характеристика могла переноситися і у зворотному напрямку – на повну форму власного імені. Таке ім'я ставало показником соціального статусу свого носія та його соціальною легалізацією. У той же час у Чеських землях імена поділялися переважно на імена міські та сільські, однак така диференціація була не настільки виразною, як на Русі, адже існувала відносно велика група імен, що давалася як шляхтичам, так і простим міщанам та селянам: *Jan* – ‘bůh je milostivý’; ‘bohem daný, milostivý dar boží’, *Mikuláš* – ‘vítězný v lidu; vítězství lidu’, *Matěj* (*Matyáš*) – ‘dar boží’ [Кнар. 2002:15; Stěpanova 2004:22]. Однак і у чеській мові антропонім *Іван* (*Honza*) використовувався у ролі конотативного оніма найчастіше⁶⁰. З цим іменем пов'язувалася розумова обмеженість, наївність, простакуватість, впертість (чес. *Honza* ‘dobrácký hlupák’; *Janek* ‘zmatený, tvrdohlavý, nechápavý, hloupý, zatvrzele tvrdohlavý člověk’). Мотиватор такого типу спочатку набуває символічного значення, а пізніше виявляється транспонованим у номінант на основі символічного, але загального (родового) значення.

За Іванами, однак, лише у російській та чеській мовах на рівні загальноновживаної лексики закріпилася характеристика простого, простакуватого, недалекого, обмеженого, малоосвіченого чоловіка (рос. *Ваня*, *Ванька*, *Иванушка*, чес. *Janek*)⁶¹. У аналогічній функції виступає у чеській мові антропонім *Matěj* (*Matyáš*, *Mařula*). Українська мова подібного значення не розвинула, натомість тут здатності

⁶⁰ На позначення таких мовних фактів використовується і спеціальний термін *мезолекси*, оскільки конотативні імена посідають середнє місце між абсолютними („чистими”) онімами та апелютивами [Отин 2003:56]. Суперанська О.В. пропонує розрізняти *повну* та *часткову деонімізацію* [Суперанская 1970: 12], яка знаходить свій вияв і в неусталеності написання оніма, подекуди і за наявності графічних варіантів (*hloupý Janek* (*janek*)).

⁶¹ В українській такі характеристики закріпилися у субстандартних номінантах *Ванька* ‘дурень’ та *Іван* ‘придурок’ [Ст. 2003]

уживатися у якості конотоніма із співзначенням 'простак, глупак' набуває особове ім'я *Охрім* [Отин 2003: 68]. З іншого боку, у російській та чеській мовах *Іван* набуває завдяки впливу фольклорної традиції значення 'простакуватий добряк; удаваний дурник' (рос. *иванушка-дурачок* 'глуповатый простодушный человек; доверчивый простак (чаще мнимый)', чес. *hloupy (český) Honza* 'prostý, dobromyslný, zdánlivě hloupy, ale zpravidla statný a statečný člověk).

У подальшому використанні чоловічих антропонімів порівнювані мови під впливом мовних та позамовних чинників ідуть різними шляхами. У російській мові номінаційних трансформацій зазнали рідкісні чоловічі імена *Фатюй, Фалалей, Фофан, Феотих, Феоптих, Олуферий*⁶², що складають особливу групу конотативних антропонімів з „рідкісним, а тому високоінформативними звуком *ф*, якому було властиве символічне значення, що, у свою чергу, створювало потужну підтримку конотативному значенню, ще більше посилюючи його [Журавлев 1974: 121, 133]. На думку Є.Отіна, символіка та асоціації „звукобукви” *ф* у їх складі не лише зумовили появу у них несхвальних референтних конотацій, а й певною мірою вплинули на їх долю – своїм зникненням такі імена зобов'язані не в останню чергу своєму фонетичному значенню [Отин 2003: 65] (пор.: „Фетюк – слово, образливе для чоловіка, походить з *ф* (фіти), літери, яка вважається непристойною” (М.В.Гоголь. Мертві душі). На думку ряду вчених, відомісне походження має і російський маскулінізм *пентюх* (від *Пентелей* з *Пантелей*) [Отин 2003: 69; Чернышев 1935: 175-176] (пор. іншу точку зору: *пентюх* „звичайно пов'язують із *пень*, інколи з укр. *бендюх* (*бендюг*) 'черев' [Фасм., т.3: 232]); *пентюх* з *рептух*, мішок для годівлі коней в упряжці [ЕСУМ, т.4: 346]; *пентюх* з *пендюх* 'брюхо, пузо, желудок' [Даль., т.3: 29]).

У одному ономасіологічному ряду з іншими номінантами дурня у чеській мові опинилися імена святих королів та чоловічі антропоніми з питомо „високими” родовими знаками (*Jakub (kuba), Kašpar (kašparek), Ignac (nácek), Emanuel (eman)*), що виявилися втраченими (подібні приклади щодо жіночих імен святих (*Kateřina, Dorota*) наводить П.Айснер [Eisner 1997: 269]. Тут стимулом переходу оніма у іпслетив, прийнятний для ословлення розумово обмеженої особи чоловічої статі, стала його частотність, функціональність.

⁶² Т.Кондратьєва фіксує у російській мові XVIII-XIX ст. маскулінізми *аноха* 'дурак, простофіля' (від чоловічого антропоніма *Енох*), *елуфим* 'болван, остолоп' та *ерема* 'глупый, недогадливый, простак' [Кондратьєва 1961: 158-167].

В українській мові у подібній функції виступає уже згадуване ім'я *Охрім* (додамо, що, досліджуючи українську діалектну фразеологію та пареміологію, Н.М.Пасік виявила і вираз *дурний Харко Макогоненко* [Пасік 2000])

Процес перетворення оніма у апелятив – складний як з огляду на сам процес, так і на його результат. З одного боку, під впливом позамовних (статус імені у культурі) та власне мовних чинників оніми набувають співзначень. Семантична збагаченість власного імені може мати за вихідну або енциклопедичну (культурно-цивілізаційну) інформацію про денотат, або інформацію про їх функціональність та соціокультурні конотації. На позначення чоловіка розумного вибір імені зорієнтований на перший вектор протомотиваційних відношень, на позначення дурня – на другий.

Мотиватор-етнонім склав мотиваційну основу укр. *турок*, чес. *tatar*, *hotentot*. Опозиція „свій – чужий”, одна з основоположних у ословленні особи чоловічої статі в усіх досліджуваних мовах, має за вихідну тезу *чужий – гірший, меншовартісний* (у даному разі – розумово обмежений). *Турок, tatar* та *hotentot* є меншовартісними з огляду на протиставлення *своя – чужа (незрозуміла) мова*: з ними неможливо порозумітися, домовитися.

Як особистість культурна, суб'єкт-номінатор передусім орієнтується на ставлення соціуму до антропоморфного об'єкта: його меншовартісність, неповноцінність, непопулярність, нешляхетність у суспільній свідомості стимулюють вибір саме цього імені як мотиватора на позначення чоловіка-дурня.

Співвідношення *чоловік – не-людина* зорієнтоване на зниження статусу особи чоловічої статі через включення до невластивого їй понятійного класу. Цими класами виступають клас предметів та клас тварин як чужий чоловікові понятійний простір. Для повсякденної свідомості це передусім чужий світ як частина просторової орієнтації універсуму – елемент загальної суми уявлень про світ у відповідній культурній традиції. Фактор зовнішнього середовища мовного соціуму, що розуміють як звичайне природне і рукотворне матеріальне середовище, на думку І.О.Голубовської, слід враховувати у діаді відношень мова – свідомість на правах третього складника [Голубовська 2003: 61-68]. Дані зіставного аналізу номінаційної активності протомотиваційних сфер свідчать на користь такого висновку і з огляду на протилежний, ономасіологічно зорієнтований вектор відношення свідомість – мова.

У класі предметної ідентифікації особи чоловічої статі актуальними виявилися вектори ототожнення *предмет – матеріал* –

чоловік-дурень; предмет – форма – чоловік-дурень; предмет – сфера функціонування – чоловік-дурень.

Вектор *предмет – матеріал – чоловік-дурень*. Зниження статусу особи чоловічої статі шляхом його вербального асоціювання з деревом як дендронімом, деревом як матеріалом, неопрацьованим деревом, залишками дерева, найпростішими виробами з дерева, конструктивними об'єктами з дерева відоме не лише досліджуваним мовам. Про те, що дерево – один із основних елементів традиційної картини світу, а його назва – слово з надзвичайно розгалуженою „правою” мотиваційною частиною, у мовознавстві сказано багато [СД, т.2: 60; Маковський 1996: 134-142; Толстой 1996: 457-464; Кругликова 2001: 31-32; Добродомов 1986: 142-144; Мокиєнко 1982: 364-369; 1989: 135,142; Кузнецова 2005: 99-109; Харченко 1989; Акіпова 1986: 83-86; Крейдлін 1990: 135; Левченко 2005: 145], однак пояснень того, чому при ослівленні нерозумного чоловіка номінатор звертається до нижчої, невідповідної людині сфери – семантики дерева, жодне з досліджень не містить. Мотиваційний зв'язок *дерево – дурень* (виходячи із названих робіт) видається аксіоматичним, таким, що не вимагає доведення. Тим більш дивно бачиться така аксіологія на тлі висновків М.М.Маковського про те, що дерево у світогляді древніх пов'язувалося із Світовим деревом, із значеннями 'середина, музика, гармонія, порядок, чудо, час, чари, знамення, жертвоприношення'; своєрідними значеннями дерева (лісу) були 'бог, вогонь, дух, бояться, шанувати, поважати, гордість, сміливість'. Дерево могло символізувати божественну силу, силу взагалі, міць.

Чоловік, мужчина розумівся древніми як антропоморфне втілення Всесвіту, відповідно, як істота, що займає вертикальне положення, направлене до Неба (подібно до стовпів, яким поклонялися язичники), на відміну від горизонтального положення, що втілювало усе земне, тлінне. Чоловік у антропоморфній моделі Всесвіту вважався мікрокосмосом, тому цілком зрозумілим є його порівняння з Світовим деревом (символом Всесвіту), до того ж дерево (як і стовп, якому поклонялися язичники) уособлювало Божественний фалос [Маковський 1996: 134-142, 386-387].

Який же шлях світоглядних та номінаційних трансформацій повинно було пройти давнє дерево-божество, аби перетворитися на приливо-розумово обмежену, тупу, бездушну істоту, метафору, аксіоматичну по суті (*А если туп, как дерево, родишься баобабом и будешь баобабом тышчу лет, пока помрешь*. В.Высоцкий. О переселении душ)?

Слово *дуб* у слов'ян позначало дерево взагалі, священне для язичників. Монолітність дуба виявляє зв'язок із виразом „здоровий” *su-dorov-o* → *сѣдоровъ*, що буквально означало ‘із хорошого дерева, міцний, як дерево, здоровий і сильний’. Побажальні формули *Здорово! Здравствуй!*, за В.В.Колесовим, утворилися від побажання бути міцним, як дерево [Колесов 2000: 326]. Саме ж слово *дуб* похідне від *dǫbъ – позначення частини дерева (пор. рос. *дубець* ‘вешка, дубина, большая палка’). Слово *дуб* у XII-XVI ст. у слов'янських мовах та діалектах часто виступало у родовому значенні і позначало дерево взагалі (пор. укр. *дiброва* ‘листяний ліс на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб’, рос. *дубравець* ‘лиственный лес, обычно с преобладанием дуба). У той же час М.І.Толстой говорить про наявність у слов'ян „чоловічих” та „жіночих” дерев [Толстой 1995: 333-338], з-поміж яких дуб був безумовно деревом „чоловічим” (в українській та чеській мовах представлені вирази із опорним компонентом *дуб* на позначення чоловіка здорового та сильного – укр. *міцний* (*кріпкий, здоровий*) як *дуб*, як *твердий дуб*, чес. *je zdravý (silný) jako dub*).

У частині випадків семантика мотиватора *дуб*, прийнятна для іменування дурної, тупої людини, корелює із твердістю деревини дуба (укр. *дубова голова*, рос. *дуб, дубина, дуболок, дуботряс, дубовая голова, дубье, чес. dub, dub dubovská*)⁶³. Ймовірно, що і мотиватор *дерево* (рос. *дерево, здравствуй, дерево, чес. boží (učiněné, vrtané) dřevó* – зауважимо, що старочеська мова розрізняла *dřevó* ‘strom’ та *drvo* – lat. *lignum* ‘dřevo’) виступає у подібній ролі (пор. у російському розмовному мовленні номінант на позначення дурня *дуб-дерево*). Назви фрагментів найпростішим способом опрацьованого дерева з тупими зрізами на кінцях – укр. *колода, стовп, пень, пеньок, чурбан*, рос. *пень, полено, чурка, чурбан, чурбак, бревно, чес. rařez, řpalek, trdlo, balda* – виявилися прийнятними на позначення чоловіка тупого, неотесаного. До того ж обтесана колода (укр. *колода, стовп*, рос. *бревно, столб*) стала мотиватором на позначення байдужої, нечулої людини, необтесана (укр. *стовп неотесаний, довбня неотесана*, рос. *столб неотесанный*) – на позначення обмеженого та некультурного чоловіка. Дозволимо собі припустити, що не лише назви обтесаної колоди (у вертикальному положенні – *стовпа*, якому язичники молилися), але й дерев'яних язичницьких ідолів склали

⁶³ Ф.Л.Челаковський пише: „З-поміж дерев позначає *дуб* та *бук* дурного та тупого: - *Ty dube! -Bukový řpalku! -Můj milý dube, co z tebe bude! -Mé milé trdlo za tři groře. -Za úřkem má dubovou třišku (hřup). -Živý nebořtik Doubek, co stojí zdechl* [Čel. 2000: 672].

мотиваційну основу іменування нечулого, черствого, бездушного чоловіка (укр. *бовван, ідол, істукан*, рос. *истукан, идол*⁶⁴) – примітивні нарисі облич язичницьких божеств або їх відсутність вочевидь сприяли ототожненню подібних смислів).

У мовній картині світу у вину дереву виявилось поставленим і його вертикальне положення, з яким пов'язувалася у світобаченні древніх божественна символіка дерева. Однак виникнення російського виразу *дубина стоеросовая, болван стоеросовый* вчені пояснюють порізному. Одні вважають, що семантично стрижневим у ФО компоненти *дубина* 'тупой, бестолковый человек', а компонент *стоеросовая* – таким, що приєднується до *дубина* задля підсилення експресивності – як вказівка на людину, котра, на відміну від палиці, більшу частину часу проводить у вертикальному положенні [Мокиєнко 1989: 142], інші обстоюють думку про його „семінарське” походження (як видозміну грец. *σταυρος* 'кілок, палиця, свая') [Добродомов 1986: 144].

Л.Е.Кругликова принципово не погоджується з тим, що *дубина* має вихідне значення 'товста, важка палиця': первинно лексема *дубина* була найменуванням дерева, а суфікс *-ина(а)* мав значення одиничності (пор. *березина*), а слово *дуб* ще у XII-XVI ст. могло позначати дерево як родове поняття. Дослідниця припускає, що *стоеросовый* могло слугувати характеристикою високого, спрямованого угору, а не розлогого, гіллястого, сукуватого дерева, звідси, мовляв, і сема 'високий', адже у ряді прикладів високий зріст асоціюється із розумовою обмеженістю: *Велик, да дурак, а иной маленький, да черт в нем; Велика Федора, да дура* (пор. укр. *Високий до неба, а дурний як не треба*) та висловлює таку думку: сприйняття прикметника *стоеросовый* як експресивного утворення, що сприяє підсиленню ознаки, зосередженої у лексемі *дубина* у метафоричному значенні, є вторинним, властивим свідомості сучасної людини. Саме тому стало можливим поєднання компонента *стоеросовый* зі словом *болван* (*болван стоеросовый*), та у живому народному мовленні *дурак стоеросовый, балда стоеросовая, пень стоеросовый* на позначення розумово обмеженого чоловіка [Кругликова 2001: 32]. Таке припущення видається не позбавленим сенсу, особливо з огляду на те, що ФО виникла наприкінці XIX ст., коли давня символіка дерева-

⁶⁴ Т.Кондратьєва вважає, що номінант *идол* має відонімне походження, оскільки він позначав божество, яке мало мати ім'я. Пізніше *идол* почав позначати фігуру, статую, якій моляться, а ще пізніше перетворився на шийливе слово [Кондратьєва 1961: 126].

божества як субстанції вертикально зорієнтованої вже була мовним колективом забута.

Назви найпростіших виробів з отесаного дерева чітко корелюють із функціональним призначенням дерев'яних предметів 'бити, товкти': укр. *довбеха, довбешка, довбня* 'дерев'яний молоток або дерев'яна замашна палиця з потовщенням на кінці', *м'яло* 'макогін', *товкач* 'товстий дерев'яний стрижень для подрібнення, розтирання чогось, рос. *балда* 'большой молот, трамбовка, ручная баба', чес. *trdlo* 'товкач', а через них – з ознаковою неантропною сферою ототожнення смислів: *заплішений дурень* (*заплішка* – дерев'яний клинець, який забивається для укріплення чого-небудь (держака сокири, коси і т.ін.), *битий* (*набитий*) *дурень*, рос. *битый* (*набитый*) *дурак*, чес. *zabedněnec* (*zabednit* 'uzavřít, vtlačit něco do nějaké dřevěné nádoby').

Назви залишків дерева (укр. *пень, пеньок, штурпак*, рос. *пень, пень пнем, пень ольховый* (*березовый*), *в два обхвата, дырявый*, чес. *pařez*) як речей непридатних, непотрібних у ролі мотиваторів маскулізмів даної ономасіологічної сфери породжують у зіставлюваних мовах різні смисли: в українській мові – 'байдужий', у російській – 'тупий', у чеській – 'впертий, неумовний чоловік'.

Атрибути стрижневого слова, пов'язані через мотиватор із „дерев'яною” сферою ототожнення смислів на позначення чоловіка-дурня, за спостереженнями В.М.Мокиєнка, виступають у двох іпостасях: з одного боку, у ФО *голова еловая, голова дубовая* конкретизацією компонента *голова* є значення 'розумово обмежений', яке утворюється „вбиранням” у себе семантичних характеристик різних „нарощених” означень (додамо – таких, що сягають семантики дерева без огляду на його вид); з іншого – певні номінанти (*дубина, балда, пень*) мають у системі по два значення – пряме й переносне. Однак означення типу *стоеросовый, ольховый, березовый* конкретизують саме пряме, а не переносне значення (логічно тут слід було б очікувати підкріплення саме переносного значення, тобто підкреслення саме „людських” якостей), хоча фразеологічне значення цілого звороту – переносне. Підкреслення саме прямого значення підвищує експресивність слова. Метафора *дерево-людина* давно автоматизована у мові. Необхідність освіжити цю метафору викликає „нарощування” компонентів з 'дерев'яним' значенням (*балда осиновая, пень березовый, пень ольховый*). Актуалізація цього образу підвищує експресію опорних слів. Створюється новий вираз за старою моделлю [Мокиєнко 1989: 142-143].

Назви найпростіших предметів та пристроїв із дерева, що не потребували тонкої обробки, виявилися у чеській мові прийнятними

для іменування тупого, розумово обмеженого, грубого чоловіка у прямих значеннях *dřevák* 'просте дерев'яне взуття', *kopyto* 'дерев'яна форма на взуття' (сфера взуття), *truhlik* 'пристрій на возі з укладених колод для перевезення сіна' та *chomout* 'частина дерев'яного пристрою, що одягається на шию тяглових тварин як частина упряжі' (сфера побутових предметів) на позначення неповороткого, неотесаного чоловіка.

Беручи до уваги і той факт, що у народній свідомості давніх слов'ян дерево (переважно старе та сухе) вважалося місцем перебування нечистої сили (рос. *вертится как черт на бересте*), а верба та грушка у слов'янській демонології пов'язувалися із нечистою силою (*закохався як чорт у суху вербу (грушку)*), адже дерево, за М.М.Маковським, так само як гора і вода, у древніх вважалося вмістилищем душ і духів (добрих ти злих), у світлі чого дерево могло співвідноситися із значенням 'загробний світ' [Маковський 1996: 134-142], та рефлексії семантики дерева у 'дерев'яній' обрядовій весільній мотивації відмови хлопцеві у сватанні (у рос. діалектах *головешку дать (кому)*), яросл. *шест получить*, омск. *шест потащить* [Мокиєнко 1982:386], приходимо до висновку про дійсно автоматизований характер метафори дерева у слов'янських мовах на позначення дурня. Про це свідчить і висока номінаційна активність цієї сфери в усіх мовах. Уособлення дерева як твердого, тупого, грубого, бездушного, нерухомого (Г.Крейдлін пов'язує останню властивість – фізичну нерухомість (статуарність) – дерева із тупістю та нечуйністю через компонент „відсутність активності”, вбачаючи у тупості „розумову нерухомість” а у нечуйності – „психічну нерухомість” [Крейдлін 1990: 135]) сформувало сферу „низьких” для особи чоловічої статі смислів, через ототожнення з якими автопортрет чоловіка постає у такому непривабливому світлі.

Вектор ототожнення смислів *предмет – форма – чоловік-дурень* виявляє різну міру номінаційної активності (в українській мові 12 одиниць, у російській лише 4, у чеській 10), причому зовнішні характеристики форми виявилися актуальними лише в українській мові (укр. *тупак, тупець*, рос. *тупець* – предмет тупої форми, *надовба, надовбень (надолбень), опецьок, лантух (мішок) з соломю (половою), туман, бовдур*, – об'єкт нечіткої форми), внутрішні (гомогенна консистенція) – найактуальнішими у чеській (10 маскулінізмів). Тут у функції мотиваторів виступають передусім назви хліба та виробів із хліба (укр. *опецьок*, чес. *božidárek, dala mánek, buchta, houska, makovec, kuličky (providlový) knedlík*), страви та продукти харчування гомогенної консистенції (укр. *розмазня, дурне сало без хліба*, рос. *тюря, мякинная*

голова, толоконный лоб, чes. *jelito, jelito kroupový, drn, nádivka*. Додамо, що ця сфера є надзвичайно продуктивною з огляду на мовну об'єктивацію чоловіка безвільного, безхарактерного, нерішучого.

Щодо вектора ототожнення смислів *предмет – сфера функціонування -чоловік-дурень* слід зауважити, що тут актуальними виявилися призначення предмета (предмет як потенційне вмістилище, однак не конкретної, а абстрактної субстанції) – особливо у чеській мові: *balík, prázdny pytel, pytlík hlouposti, hloupá nádoba, nádoba vši hlouposti, trouba, trouba šlapaná, žblabuňka, hloupá makovice*) та сфера його функціонування 'сільський, нешляхетний' (укр. *сіряк*, рос. *лапоть, лапотник*, чes. *senožrout, slamotrús, drn, chomout, dřevák*).

Фрагментарністю позначені у цьому типі ономаціологічних парадигм як протомотиваційні картярська сфера (укр. *кен*, чes. *trulda*), музична сфера (назви музичних інструментів – чes. *trumpeta*), назви тканин, барвників тощо (чes. *mezulán, šmolka*).

Клас тварин та рослин, з якими суб'єкт-номінатор ототожнює у процесі вибору імені представника іншого класу – людину, визначається як протомотиваційна сфера високою номінаційною активністю (особливо у чеській мові – 33 маскулізми – проти 12-ти в українській та 8-ми у російській). Можливість скерування вектора людської думки у процесі мовної об'єктивації характеристики 'розумово обмежений' у цьому напрямку полягає у несумісності загальних планів змісту цих понять. Включення чоловіка до нижчого класу істот-тварин виявляється негативним по суті. Як свідчать численні праці, присвячені проблематиці зооморфізмів, лише у одному випадку із десяти порівняння людини з твариною працює на користь об'єкта іменування. Інші зооморфні метафори є зневажливими, образливими та принизливими. Традиція наділення тварин рисами людини, а потім перенесення цих рис знову на людину є у історії людства надзвичайно давньою: вона бере початок ще від байок Езопа, трактатів Аристотеля (Історія тварин, Про частини тварин, Фізіогноміка).

Особливу номінаційну активність зооніми виявляють у чеській мові. Факт цей тим більше цікавий, адже чеські дослідники твердять, що у добу Середньовіччя, коли крадіжка домашніх тварин каралася смертю, імена домашніх (корисних!) тварин – *вола, коня, вівці* і т.п. не використовувалися такою мірою як зневажливі назви людини, як тепер. Звертаючись до свідчень старочеської мови, І.Немец пише: „Свідчать про це мовні факти: а) з-поміж старочеських лайливих слів назви тварин складають на диво малий відсоток, наприклад, у сатиричному творі „Конюший і учень” (*Podkoni i žák*) жодний із

численних тут лайливих виразів не сягає зооморфної метафори; б) у той час як у старочеській мові використовуються назви тварин шкідливих або некорисних людині (*vyř* 'про селянина-куркуля'), назви домашніх корисних тварин тяжіють до позначення рис позитивних, вартих поваги; при цьому не йдеться про загальновідомі християнські символи на зразок *ovce* як назва віруючої людини, а про метафори, з сучасної точки зору незвичні (вола працюючого прирівняно до доброго священика, людину до доброго вола, якому у *Nové radě* [*Rada všelikých zvířat* 1815] *Smila Flašky z Pardubic* приписується характеристика *věrná sprostost* [*Slova a dějiny* 1980:66]. Такі порівняння *вола* з чоловіком виразно дисонують із сучасним значенням зооморфізма *vůl* у звертанні *Ty vole!* як найпейоративнішої характеристики особи чоловічої статі у чеській мові.

Так само і *осел* у чеському середньовічному суспільстві вважався помічником, він прирівнювався до домашніх тварин – *коня, вола та корови*. У середньовічній символіці *осел* був символом працюючості та терплячості. У *Radě všelikých zvířat nerozumných neb zhovadilých i ptactva která člověku všelikého povolání dávají, v čemby jejich přirození následovati a jakých povah k zprávě života dobrého se vystříhati měl* [*Rada všelikých zvířat* 1815] радить осел королю: ані маєток, ані честь людина не повинна отримати без праці. Однак осляча *dobrácká trpělivost* часто вважається за характерну рису дурнів, а отже осел починає з'являтися у порівняннях із семантикою 'дурний'. Також ослом ставав той, хто в усьому слухався жінки. Гусити до цієї тварини прирівнювали короля Зікмунда. Придворні короля Їржі з Подебрад називали автора протигуситських памфлетів *osle hloupý*. Так слово *osel* почало вживатися як лайливе, хоча сфера його вживання була значно обмеженішою, ніж сьогодні.

У той же час в усіх досліджуваних мовах мовах у вживанні як мотиваторів зоонімів спостерігаються спільні тенденції. По-перше, інтелектуальна характеристика чоловіка через порівняння з твариною є звичайно метафорою-неправдою (на відміну від метафори-правди, яка актуалізується при характеристиках зовнішності людини⁶⁵), по-друге, вона орієнтується у окремих мовах на стереотипи та квазістереотипи, пов'язані у свідомості мовців із характеристикою чоловіка 'розумово відсталий, тупий'.

На шляху вибору імені тварини, прийнятого на позначення чоловіка-дурня, думка номінатора зупиняється переважно на домашніх тваринах (укр. *осел, баран, теля, курка, ялівка*, рос. *осел, баран, чес.*

⁶⁵ Детальніше про це [Архангельская 2006: 73-87].

віл, буйвіл, цап, домашня худоба взагалі, баран, півень, кінь, кіт, мул, осел, теля, курка (bulik, buvol, cápek, hovado, karoun, kůň, masek, mezek, mul, vůl, osel, skopec, tele, slepice). Представники дикої природи та екзотичні тварини представлені лише епізодично, хоча у чеській мові їх значно більше, ніж у східнослов'янських (укр. *дундук, тумак*, рос. *дундук, тумак*, чес. *jelen, vrabec, trubec, velbloud, vůr, elefant, tamut, hřip* (олень, горобець, трутень, верблюд, сова, слон, мамонт, риба тріска).

Спільним в українській і чеській мові (хоча і різною мірою активізованим) виявився вектор вибору квазістереотипу молодого тварини на позначення чоловіка обмежених розумових здібностей (недорослість тварин асоціюється з неповноцінністю людини) укр. *теля*, чес. *bulik* (молодий віл), *cápek* (молодий козел), *tele, telecí hlava, telecí mozek* (теля). На окрему увагу заслуговує чеський номінант *semteles*, який сягає першоквітневого жарту *jsem tele*.

Симетричною зооморфною характеристикою (попри різну частотність) визначається у порівнюваних мовах практично лише *осел* укр. *осел, ослик, ослик, осличе вухо (ослячі вуха)*, рос. *осел, осел на двух копытах*, чес. *osel, osel oslovská, osel oslovatý, starý osel, korunovaný osel*. Ім'я *барана*, хоча й простежується в усіх мовах (укр. *баран*, рос. *баран*, чес. *skopec*), у чеській має свою специфіку – це назва кастрованого барана. Порівняння чоловіка-дурня із самцем тварини-гібридом або нездатним до продовження роду простежується в усіх мовах з різною мірою номінаційної активності: в українській цю модель представляють два номінанти *ослюк* (гібрид від схрещення ослиці та жеребця) і *тумак* (гібрид зайця-біляка із зайцем-русаком), у російській *тумак, тумак тумак*, у чеській *mul* (гібрид осла і кобили), *vůl* (кастрований бик), *karoun* (кастрований півень), *skopec* (кастрований баран), *mezek* (гібрид коня та ослиці).

Назви птахів у номінаційному процесі, зорієнтованому на мовну об'єктивізацію чоловіка-дурня, представлені переважно у атрибутивних характеристиках (укр. *курячий розум, голова куряча*, чес. *ptačí, vrabčí, slepičí mozek*). Єдиною зооморфною метафорою цього типу є чеський номінант *vůr (vejř)*. Цікаво, що чоловіче глупство у свідомості суб'єкта-номінатора не пов'язується з величиною об'єкта порівняння: на позначення чоловіка-дурня однаково актуальними виявилися як назви тварини великих розмірів (чес. *tamut, velbloud, elefant*), так і малої комахи (чес. *trubec*). Назви великих тварин лише вносять у семантику маскулінізма сему 'неповороткий' (пор. *tamut zhrub. 'neřika, nemotora, hlupák'; elefant 'hloupý člověk, nemotora'*), а малих –

сему 'мізерна кількість' або 'відсутність' (чес. *ptačí, vrabčí, slepičí mozek*).

Фітонімна метафора як фактор включення особи чоловічої статі у невластивий йому „нижчий” за статусом понятійний простір визначається виразною номінативною активністю у чеській мові (17 маскулінізмів проти 2-х в українській мові та 9-ти у російській). В українській мові мотиватор-фітонім представлений лише у атрибутивних означеннях соматизма голова (укр. *голова капустаня, голова дубова*), у російській мові – це маскулінізми переважно з мотиваторами-дендронімами у статусі прямого значення з подальшою метафоризацією цілого композита (*дуболом, дуботолк, дуботряс*), у ролі самостійної метафори (*дуб, дерево; здравствуй, дерево, лопух*) та атрибутивного означення соматизма (*голова дубовая, голова еловая, пень ольховый, пень березовый*). У чеській мові тут представлені не лише назви дерева (*dub, dub dubovská, boží dřevo, učiněné dřevo, vrtané dřevo*), але й назви рослин та їх плодів *bluma, slíva* (сливка), *balsán* (бальзамін), назви кореневої частини рослини *kořen, křen, mrkva, mrkvous*, назва маленької рослинки *pišišvor* та назва квітки *tulipán (tulpas)* – саме її нагадував чехам тюрбан на голові у чоловіка зі Сходу – чужого, іновірця та іномовця, з яким важко порозумітися, отже – нерозумного.

Очевидним є, що для чеської повсякденної свідомості невластивий чоловікові понятійний простір як частина просторової організації універсуму – це світ природи, тваринний і рослинний світ. Саме його можна розглядати як елемент загальнолюдської суми уявлень суб'єкта-номінатора про розумово обмеженого чоловіка у чеській культурній традиції. Для номінатора-українця такими сферами стали соматизми та ознакові антропні характеристики чоловіка та світу гетегоренної з людиною сутності – дерева. Для номінатора-росіянина номінаційно актуальними виявилися ідентичні сфери, але у оберненому співвідношенні – предметна неантропна сфера 'дерев'яної' семантики, ознакова антропна сфера (розумово обмежений, дурний) та антропна соматична сфери.

Вибір форми на позначення чоловіка (як розумного, так і навпаки) у свідомості суб'єкта номінатора здійснюється під знаком дзеркала у просторі „свого” та „чужого”(іншого). Розумний для номінатора – це „свій”, той, якого хочуть бачити у дзеркалі. Відповідність аксіологічній нормі являє собою скоріше те, що мало б бути, ніж те, що є насправді. Досягнення норми є мета, а не відправна точка. Хороше буває „вже” та „накінець”, погане – „ще” та „усе ще” [Арутюнова 1987: 147]. Номінатор бачить у позитивнооцінному

„номінаційному” і „культурному” дзеркалі те, що з прагматично орієнтованою установкою хоче бачити – ідеалізовану норму; у негативноцінному – те, що є насправді, – правду про своє обличчя. Культура нікого і нічого не рятує і не виправдовує. Але вона – справа рук людини, у ній людина шукає своє відображення, в ній вона впізнає себе, лише у цьому критичному дзеркалі вона може побачити своє обличчя (Ж.-П.Сартр).

Загалом же номінанти чоловіка розумного сигналізують про відповідність нормі (незначне відхилення від її позитивного краю фіксують номінанти чоловіка, схильного до зайвих міркувань, роздумів тощо, однак в цілому маскулінізми на позначення ідеї ‘розумний’ чітко концентруються на виразно позитивному полюсі. Що ж до маскулінізмів на позначення ідеї ‘дурень’, то тут спостерігаються цікаві явища. Негативні характеристики фіксують відхилення від норми, однак самі при цьому чітко не нормалізуються (т. зв. закон розвитку кінців шкали): з одного боку, номінанти цього типу тяжіють до крайнього полюса шкали ‘дурний’, з іншого, виявляють певну комплементарність, допускаючи наявність „середнього” члена – укр. *недоумок, придурак, дурнуватий, несповна розуму*, рос. *серость, придурак, полудурак, межеумок*, чес. *blázněk* (пор. у дефініціях атрибутиви *дурнуватий, недоумкуватий*, рос. *глуповатый, чудаковатый*, чес. *přihlouplý, nedůvtipný*).

Аналіз структурування мовного образу чоловіка розумного та чоловіка нерозумного (дурня) виявляє певні номінаційні типи, у яких паралелі (порівняння по горизонталі) об’єднує спільна модель мотиваційної структури, втілена у різних мовних спільнот у різні мовні образи на підставі ономазіологічних (онтологічних та семантичних) асоціацій, забарвлених у культурні та національні кольори. Такі асоціації є результатом складних взаємодій і взаємних впливів національного характеру і національного погляду на світ, народної психології та наївної гносеології – того, що можна, услід за Г.Д.Гачевим, назвати „сіткою координат”, якою даний народ вловлює світ навколо себе і чоловіка у ньому. Система таких асоціацій окреслює до певної міри спільний у концептуальних картинах світу „чоловічий” порядок речей, вербалізований у мовах частково подібно, частково відмінно.

4.4. Маскулінізми на позначення розумного та нерозумного (дурня): типи міжмовних кореляцій

4.4.1. Співвідношення протомотиваційних структур маскулінізмів у зіставляваних мовах

Порівняльний аналіз систематизованих сукупностей семантичних та ономазіологічних ознак дають підстави говорити про відносну специфічність змісту понять *чоловік розумний* та *чоловік нерозумний (дурень)* та специфічність форми на позначення цього позамовного змісту. На рівні онтологічних асоціацій ототожнення (для характеристики чоловіка розумного – із сферами, потенційно придатними для ототожнення позитивних смислів, нехай і у бік ідеалізованої норми, того, що мало б мати місце, для чоловіка з обмеженими розумовими здібностями – зі сферами, потенційно придатними для ототожнення негативних смислів) мовне зіставлення виявляє подібність типологічного характеру. Назвемо наявність цього спільного протомотивом.

Таблиця номінаційної активності ономазіологічних ознак денотата 'чоловік розумний' та 'чоловік нерозумний (дурень)' дозволяє визначити такі співвідношення кінцевих точок координат процесу ословлення у зіставляваних мовах:

- 1) протомотив спільний, протомотиваційна модель і мотиватор різний;
- 2) протомотив, протомотиваційна модель та мотиватор тотожні;
- 3) протомотив та протомотиваційна модель спільні за наявності різних мотиваторів;
- 4) протомотив, протомотиваційна модель та мотиватор збігаються, мотивант як номінаційно модифікований мотиватор виявляє відмінності.

Наведені типи відповідників визначаються на підставі систем розміщених семантичних ознак денотата по горизонталі. Принцип синхронії, поєднаний із фрагментами лінгвокультурологічного аналізу, допоможе у максимальному наближенні виявити частку типологічного та генетичного (ареального та національного) на шляху руху людської думки до вибору імені чоловіка за відповідною ознакою у зіставляваних мовах.

Перший тип співвідношень можна виявити шляхом співвіднесення однієї із диференційних ознак змісту поняття (наприклад, *чоловік розумний* – *чоловік мудрий* із засобами вербалізації у зіставляваних мовах:

укр. *мудрий, мудрак, сива борода, кладезь мудрості (думмудрості)*;

рос. *мудрец, мудрая голова, кладезь мудрости (премудрости)*;
чес. *moudrá hlava, mudrc, učiněný mudrc, přemouďřelec, přemysl, Šalamoun, druhý Šalamoun, učiněný Šalamoun, hotový Šalamoun, Sokrates, děd Vševed.*

Таке зіставлення виявляє окремі фрагменти ономасіологічної парадигми, де засоби вербалізації конкретної ознаки як складової змісту поняття є специфічними. В усіх наведених прикладах спостерігається орієнтація на викривлення дійсності у кращий бік через співвідношення із протомотивами, які таке викривлення можуть забезпечити. Однак лише у чеській мові суб'єкт-номінатор звертається до антропної предметної протомотиваційної сфери ототожнення позитивних смислів у тій її частині, де представлена протомотиваційна модель *чоловік мудрий* – *чоловічий антропонім*. Антропоніми *Přemysl, Šalamoun, Sokrates, děd Vševed*, попри їх первинну функцію індивідуалізації, стали частиною загальнолюдського змісту 'чоловік' завдяки своїм співзначенням, пов'язаним із додатковими конотаціями. Такі конотації можуть бути генетичними, як у спільнослов'янському імені *Přemysl* чи імені казкової postaci *děd Vševed*, де асоціації ідуть безпосередньо від форми (пор. *přemýšlivý člověk, přemýšlivec* 'вдумлива людина, вдумливий, мудрий чоловік'; *děd* (асоціація старість – мудрість) та *Vševed* (*vědět + všechno*)), так і типологічними (антропоніми *Šalamoun* та *Sokrates* позначені цивілізаційними конотаціями з огляду на їх загальнокультурне символічне значення 'мудрий' (пор. [Отин. 2006]). Сам вибір форми чоловічого антропоніма на позначення чоловіка мудрого є у чеській мові інтралінгвальним явищем, суміщуючи у собі як генетичне, так і типологічне (у інших мовах, що вивчаються, така протомотиваційна модель не представлена).

Один із фрагментів змісту поняття *чоловік-дурень* – *неповороткий, вайлуватий* – у досліджуваних мовах вербалізується у формах:

укр. *бевзень, бевзь, бельбас, бовдур, вайло, вахлай, вахлак, гевал, дундук, колода, опецьок, тюхтій, шлапак;*

рос. *лопух, пентюх;*

чес. *balda, balík, báťa, chomout, kmotr, kopyto, kořen, křen, kynutý (povidlový) knedlík, macek, moula, mrtáva, pařez, tele.*

З одного боку, такий зріз дає можливість бачення густоти ословленості даної ознаки у мовах, з іншої – виявляє у проекції на співвідношення номінаційної активності ономасіологічних ознак спільне та відмінне. На тлі спільних протомотиваційних моделей *предмет одягу та взуття* → *чоловік-дурень, сфера звуків, що їх видає*

чоловік → чоловік-дурень (антропна предметна сфера), дерев'яний предмет → чоловік-дурень, харчовий продукт → чоловік-дурень, юонім → чоловік-дурень (неантропна предмета сфера) у чеській мові виявляються генетичні протомотиваційні моделі *фітонім* → чоловік-дурень (назви кореневої частини рослини *kořen, křen*) та назва спорідненості і свояцтва → чоловік-дурень (*báťa, kmoťr*). У процесі вибору форми на позначення чоловіка-дурня свідомість суб'єктаномінатора ідентифікує чоловіка з невластивим йому понятійним простором по лінії різних співвідношень, значною мірою симетричних у слов'янських мовах, однак у чеській названі співвідношення є інтралінгвальними.

Другий тип співвідношень визначається шляхом пошуку (по горизонталі) формально тотожних мовних засобів вербалізації окремого фрагменту загального змісту аналізованого поняття. Такі факти природно мають місце у наведених ономазіологічних парадигмах. Тут спостерігаються як факти калькування, так і факти антитези. Наприклад, маскулінізми на позначення чоловіка обмежених розумових здібностей – укр. *мідний (мідяний) лоб*, рос. *медный лоб* лаял. 'про вперту, тупу, обмежену людину' – переклад з франц. *front d'airain* або ж ФО укр. *кладезь мудрости (премудрости)*, рос. *кладезь мудрости (премудрости)*, чes. *studnice toudrosti*, що є кількою з франц. *un puits de science*, досл. 'криниця науки' [СРФ 2005: 30]. Вираз *олух царя небесного* в українській мові є найімовірніше антитезою із російської (СУМ 1970-1980 та ФСУМ 1999 не фіксують цієї одиниці, однак її наводять М.П.Коломісць та С.С.Регушевський [Кол., Регуш. 1988: 42]: „Для нього [попа] кожний учень був „пеньок“, „сало дурне“, „баняк“, „халява“, „стерво собаче“, а також „йолоп“, „бовдур“ та „олух царя небесного“ [Левада О. Ріки невинна течія]).

З іншого боку, маскулінізми, у яких протомотив, протомотиваційна модель та мотиватор у мовах тотожні, можуть мати культурно-знакове підґрунтя (пор. рос. *дуб*, чes. *dub* 'дуже дурна, тупа людина', мотивуватися слов'янською культурою і визначатися як генетичні ареальні (зауважимо, що *дуб* в українській мові подібного значення не розвинув, при цьому мотиватор *дерево* виявився придатним для іменування чоловіка розумово обмеженого 'про бедушну, тупу людину'). У інших випадках маскулінізми мають цивілізаційне підґрунтя, як-от: найменування чоловіка розумово обмеженого шляхом аналогічних номінаційних трансформацій аналогічного мотиватора – назви чоловіка з вродженою

ментальною вадою (укр. *ідіот, кретин*, рос. *идиот, кретин*, чес. *idiot, kretén*).

Третій тип співвідношень є найбільш поширеним і цікавим у зіставлюваних мовах: тут спільні протомотив та протомотиваційна модель фокусується на різних мотиваторах. Наприклад, у процесі ословлення проявів та рефлексій чоловіка-дурня об'єкт іменування ототожнюється із невластивим йому понятійним класом (*чоловік – предмет, предмет – харчовий продукт – харчовий продукт гомогенної консистенції*), що є фактом типологічним. У той же час у кожній з порівнюваних мов номінатор зупиняє свій вибір на різних мотиваторах, які, з його точки зору, можуть бути прийнятними для ототожнення чоловіка-дурня (укр. *розмазня, дурне сало без хліба, опецьок*, рос. *тюря, толоконный лоб*, чес. *božidárek, dalamánek, buchta, houska, makovec, kynutý (povidlový) knedlík, jelíto, jelíto kroupový, drn, nádivka*).

З одного боку, у кожній із мов тут спостерігаються інкультурні та інтрамовні факти, пов'язані із національно-культурномаркованими номінантами на позначення національних харчових продуктів чи страв (укр. *сало* жарт. 'українській снікерс', рос. *тюря* 'страва із кришеного у воду або квас хліба з цибулею', чес. *knedlík* 'варена страва з муки, звичайно округлої форми', *drn* 'проста страва з сирі картоплі та муки'), продуктів гомогенної консистенції, що у баченні певної національно-культурно-мовної спільноти через систему ономасіологічних асоціацій пов'язуються із можливістю ототожнення наведених смислів (укр. *розмазня* 'несмачна рідка страва (переважно каша)', рос. *толоконный лоб* (*толокно* 'мука, найчастіше вівсяна; для отримання такої муки зерно не мололи у млині, а товкли, подрібнюючи ударами дерев'яного товкача', чес. *jelíto* 'ковбасокров'янка', *nádivka* 'фарш, начинка'). Однак можливість ототожнення чоловіка-дурня з хлібом (чес. *božidárek, dalamánek*) та хлібобулочними виробами (чес. *buchta, houska, makovec, kynutý knedlík, povidlový knedlík*) не знаходить підтвердження у інших, крім чеської, мовах, і може бути кваліфікована як явище інтрамовне.

У межах третього типу спостерігаються випадки збігу протомотиву, протомотиваційної сфери та мотиватора (*чоловік-дурень – предмет, предмет меншовартісний – предмет непотрібний, зайвий*), при цьому сам вибір форми є національно-специфічним. Наріст на дереві як ненормальне потовщення будь-якої частини рослини має у кожній з мов певну загально визнану назву, однак на позначення чоловіка-дурня використовується народна назва такої хвороби рослини: укр. *вахлак* (*вахлай*) за наявності номінанта *наріст*, рос. заст.

балда за наявності номінанта *нарост*, чес. *šiška* за наявності номінанта *boule*.

Четвертий тип співвідношень визначається на підставі збігу протомотиву, протомотиваційної моделі та мотиватора, котрий дає унаслідок номінаційних трансформацій різні результати у зіставлюваних мовах. Скажімо, маскулінізм *осел* в українській мові – ‘нерозумна, вперта людина’, у російській *осел* ‘дурак, тупой, упрямый глупец’, у чеській *osel* ‘pošetilec, hlupák’ (навіжений, зайдиголова, дурень). Специфічними у мовах виявляються і мовні засоби розгортання образу (пор. чес. *osel oslovatý, osel oslovská, starý osel, korunovaný osel* із збереженням значення ‘зайдиголова, дурень’, зосередженого у опорному компоненті, рос. *осел на двух копытах* ‘о безнадежно глупом, бессмысленно упрямом человеке’, укр. *осляче вухо (ослячі вуха)* ‘обмежена, нерозумна, некмітлива людина’.

Інший приклад – маскулінізм *пень*, що призводить на рівні мотиванта до частково специфічних номінаційних результатів (укр. *пень* ‘про нерозумну, байдужу до всього людину, рос. *пень* ‘тупой, глупый человек’, чес. *pařez* ‘neohrabaný, těžkopádný, hloupý člověk; netečný, neohlomný člověk’ (неповоротка, нерозумна людина; байдужа, неблаганна людина), при цьому лише у російській мові спостерігається розгортання цього образу: *пень пнем* ‘об очень глупом, бессмысленно упрямом, тупом человеке’ (додатково – семантична ознака ‘бессмысленно упрямый’), *пень ольховый (березовый), пень в два обхвата, пень дырявый* з інтенсифікованою характеристикою порівняно з номнантом *пень* – ‘очень глупый человек, тупица’.

Загалом же проблема розмежування генетичного та типологічного – одна з найскладніших методологічних проблем етністики. За умови типологічної подібності протомотиву на етапі ідентифікації характеристики об’єкта спостерігаються національно та інтернаціонально орієнтовані форми вираження. У загальнолюдській мовній масодії з національним світобаченням протомотиви зазнають впливу останнього, переплітаються з ним: інтерлінгвальне (типологічне), пропускаючись крізь призму національних та культурних уявлень і асоціацій, вбирає у себе національні ознаки. Пошуки об’єктивних критеріїв розмежування типологічного та генетичного, на думку Н.М.Мокиєнко, ускладнюються тісним переплетенням і виявами питомої, етногенетичної різноманітності проявів спільноти слов’ян із результатами вторинної культурно-історичної взаємодії [Мокиєнко 1982: 364].

Специфічне та загальнолюдське, національне та ареальне у процесі ословлення будь-якого об’єкта позамовної дійсності у

багатьох випадках ідентифікувати надзвичайно важко. До номінантів, які, на думку дослідників, виражають специфічний національний менталітет (напр. [Телия 1996б: 252], вчені легко знаходять відповідники у інших європейських мовах, як, скажімо, угорський мовознавець І.Пачан, який виявив поширення ФО *біла кістка* у тюркських мовах. Він погоджується із М.Трубецьким у тому, що цей номінант відображає стихію і традиції степової зони, одночасно ставлячи під сумнів кваліфікацію вченими цього виразу як слов'янського ареального [Пачан 2005: 119-123]. Очевидно, що визначення співвідношення генетичного та типологічного у кожному випадку вимагає детального та скрупульозного аналізу на якнайширшому мовному матеріалі, який вбереже дослідника від перебільшення питомої ваги національного у процесі надання особи чоловічої статі імені.

Цілком зрозуміло, що, завдяки універсальності людського мислення та певній загальнокультурній семіотичній заданості поняття 'чоловік', у іменуванні особи чоловічої статі суб'єкт-номінатор часто через однотипні онтологічні та семантичні (ономасіологічні) асоціації звертається до однотипних мотивантів. Це пояснюється глибинністю загальнокультурного архетипу 'чоловік' та впливом (частіше – через тісну взаємодію) культурних кодів на процес іменування особи чоловічої статі. Маскулінізми у зіставлюваних мовах культурно зумовлені, але не завжди культурно чи національно специфічні, оскільки мотивовані уявленнями, спільними для духовної та матеріальної культури слов'ян і інших європейських народів. У різних мовах форма маскулінізма може бути іншою, але протомотиваційна сфера та протомотиваційна модель найчастіше виявляються спільними. Наявність спільного культурного компонента у маскулінізмах зіставлюваних мов дозволяє зробити висновок про те, що між культурним і національним у мові немає відношень тотожності (див. також [Брагина 1999:123; Гак 1999:260-265; Алексеенко 2005: 415-423]).

4.4.2. Співвідношення форм маскулінізмів з огляду на культурну значущість

Культурна значущість мовних форм на позначення особи чоловічої статі визначається своєрідним баченням та оцінкою суб'єктом-номінатором таких форм з огляду на їх потенційну придатність номінаційно модифікуватися до рівня мотиватора маскулінізма через культурну та національну призму, крізь яку номінатор як представник даної лінгвокультурної спільноти бачить світ. Ця значущість зумовлена предметно-логічним та ціннісним

значенням мотиватора у культурному просторі номінатора. Таким чином, пошуки культурного, національного та культурно-національного фокусуються у тому секторі зіставлюваного матеріалу, де цих розбіжностей найбільше, – у формі вираження загальнолюдського змісту поняття ‘чоловік’. Еталонні уявлення, за спостереженнями В.М.Телія, зорієнтовані на найбільш типові образи, що зберігаються і трансклюються соціумом, виконуючи при цьому функцію міжпоколінного відтворення знаків „мови” культури [Телія 1999: 14].

Аналіз універсальних матриць ономазіологічних ознак денотатів ‘чоловік розумний’ та ‘чоловік нерозумний (дурень)’ з огляду на пошук генетичного та типологічного із використанням типології культурних та національних маркерів дозволяє виділити 4 основних типи співвідношень культурної значущості форм у зіставлюваних мовах.

Перший тип: *форми маскулінізмів у мовах мають універсальний характер, вони марковані загальнолюдською культурною та цивілізаційно зумовлені, відповідно, мінімально національно марковані.* Прикладами такого співвідношення культурної значущості форм можуть бути назви розумного, обдарованого чоловіка – укр. *геній*, рос. *гений*, чес. *genius* ; укр. *талант*, рос. *талант*, чес. *talent*; назви обдарованого чоловіка, професіонала у своїй справі – укр. *майстер*, рос. *мастер*, чес. *mistr* (з нім. *Meister*, пор. з іт. *maestro*), укр. *метр*, рос. *метр*, чес. *metr* (пор. з лат. *magister*), назви вдумливого, мудрого чоловіка – укр. *філософ*, рос. *философ*, чес. *filozof* (з лат. *philosophos* ‘любомудр’).

Другий тип: *форми маскулінізмів мають ареальний і культурно маркований характер.* Наприклад, форми укр. *ідол*, *істукан*, рос. *идол*, *истукан* на позначення розумово обмеженої, бездушної людини сягають антропоконструктивних об’єктів і виявляються прийнятними на позначення таких характеристик чоловіка під впливом християнської культури як заперечення язичництва. Це зумовлено специфікою прийняття християнства візантійського типу східними слов’янами-язичниками. У той же час у чехів як католиків назви ідолів *modla*, *idol* набули значення ‘ідеал сліпого поклоніння’, а назва дерев’яної фігури божества роду чи домашнього божества *děd* у функції мотиватора на позначення характеристики чоловіка взагалі не засвідчена. Такі форми в усіх мовах кваліфікуються як марковані християнською культурою.

Третій тип: *форми маскулінізмів мають ареальний і відносно культурно-національно маркований характер.* Це одиниці із

внутрішнім національним маркером. Прикладом таких форм можуть стати форми „дерев'яної” семантики у слов'ян. Сам факт цієї тенденції іменування чоловіка (як людини взагалі) – ареальний, однак вибір конкретної форми (*дерево* взагалі, *залишки дерева*, *непридатні для користування залишки дерева*, *оброблений дерев'яний предмет*, *предмет*, *простий* у *обробці*, *глухий звук*, *пов'язаний із предметом з дерева*, *функціональне призначення предмета з дерева* → *особа чоловічої статі*) виявляє відносну культурно-національну специфіку (мотиватор *дерево* як родова назва в українській мові на позначення дурня взагалі не представлений, у російській *дерево* ‘о грубом, тупом, бесчувственому человеку’ у чеській разом із специфічними засобами розгортання образу *boží dřevo*, *vrtané dřevo*, *učiněné dřevo* ‘člověk pomalu reagující, pomalu chápující nebo přímo nescháravý, hloupý, popř. i v práci neobratný a také líný’ – той, хто надзвичайно повільно реагує, сприймає або взагалі несприйнятливий; дурень, неповороткий у роботі, лінивий).

Відносну культурно-національну маркованість виявляють і зооніми. В українській мові *баран* ‘нерозумна, слабодуха людина’, у російській *баран* ‘об упрямом, глупом человеке’, чес. *beran* має значення лише ‘перта, неумовна людина’, однак на позначення чоловіка розумово обмеженого використовується назва кастрованого барана *skopec* ‘hlupák, tupec, omezenec’.

Іншим прикладом такого типу можуть стати маскулінізм *блазень* із спільнослов'янською основою **blaznъ*. В українській мові ця форма пов'язана із значенням, запозиченим із старослов'янської, – **blažiti* ‘восхваляти, шанувати’ (пор. укр. дієслово *блажити* ‘прославляти, славити; робити щасливим, добрим’): на основі форми, похідної саме від цього значення, на позначення особи при дворі монарха чи вельможного пана, що розважає людей різними витівками, жартами і т.п. як мотиватора виникає *блазень* ‘дурень, телпень’, у російській форма **blažiti* (нарекать блаженным) закріпилася у формі *блаженный*, а значення „дурень” виникло на основі значення ‘святий’ (юродиві вважалися святими), маскулінізм *блазень* набув значення ‘простофиля, проказник, шутник’; у чеській з праслов'янської частини значення **blaznъ* ‘мана, морока, омана, спокуса’ розвинулося *blázen* ‘člověk duševně chorý, pomatenec’, а з нього *blázen* ‘člověk nerozumný, pošetilý, bláhový’. [Фасм., т.1: 171; ЕСУМ, т.1: 204; ЭССЯ 1981, т.1:134; Mach. 1957: 33]

Четвертий тип: *форма маскулінізма є виразно культурно-національно маркованою*. Сюди належать маскулінізми із зовнішнім історико-культурним маркером, у яких вибір форми здійснюється

через мотиватор, пов'язаний з історичними фактами, етнокультурою, онімами, як-от: укр. *тупок*, чес. *tatar, hotentot, mameluk*. Мотиватори-назви осіб чоловічої статі за расово-етнічною належністю та родом діяльності є відображенням загальної тенденції до використання їх у іншій функції – оцінно-характеризаційній – щодо квантифікації та кваліфікації розумових здібностей особи чоловічої статі. Форми таких номінантів акумулюють власне національні конотації через зосередженість у них культурологічної інформації (етнокультурного компонента⁶⁶). На поверхні форми таких маскулінізмів лежать виразні сліди культурного змісту, і саме ця культурна (у даному разі – денотативна) інформація номінанта стає поштовхом до номінаційних трансформацій.

Численні назви предметів побуту (передусім селянського) у ролі мотиваторів форм на позначення чоловіка обмежених розумових здібностей – це вияв своєрідного засвоєння суб'єктом-номінатором народної образності, побудованої, за В.І Кононенком, на власне і невласне національних світоглядних принципах (укр. *м'яло, бовдур, сіряк, шлапак*, рос. *колпак, лапоть, тюря*, чес. *drn, maděra, knedlík, dalamánek*⁶⁷). До цього ж типу відносимо і маскулінізми, форма яких корелює з антропонімним компонентом, який сам по собі реалією не є⁶⁸ (пор. укр. *Охрім (Єфрем)* – з давн.-євр. *'efraim* – назва одного із

⁶⁶ У дослідженні свідомо не використовується термін *реалія*, під яким розуміють „слова і словосполучення, що називають об'єкти, характерні для життя, побуту, культури, соціального та історичного розвитку одного народу і чужі для іншого [Влахов, Флорин 1980: 55]. Ми погоджуємося із Р.П.Зорівчак у тому, що реалії словосполучення можуть і не містити у своєму складі компонентів-реалій, але водночас самі можуть бути реаліями [Зорівчак 1989: 70].

⁶⁷ В.Махек визначає номінант *maděra* як *так званий* (курсив наш. - А.) угорський танець, бо, на його думку, це танець безумовно чеський, так само як і *так звана* угорська шапка *maděra* – головний убір танцюриста. Слова ці утворені, на його думку, на чеському ґрунті від імені *мадяр* [Mach. 1957: 282] (пор. укр. *магерка* ‘повстяна шапка’). Номінант *knedlík* – давнє запозичення з німецької. Свого часу Ян Гус виступав проти вживання цього нечеського слова, адже на позначення цієї страви існувало чеське слово *šiška*. Кнедлик відомий і польській (*knedel, knydel*), і словацькій (*knedla*), але лише у чеській він став невіддільним елементом чеської національної страви. *Dalamánek* – ім'я білого хліба, яка, на думку Й.Юнгманна, була запозичена з французького *pain d'Allemand* – німецький хліб.

⁶⁸ П.В.Муравлева наводить цікаві факти перетворення власного імені в інокультурну реалію: у Відні слово *františek* використовувалося на позначення жителів Відня чеського походження та на

давньоізраїльських племен [Скр., Дзятк. 1976] (за іншою версією з давн.-євр. *Efrāyim*, що може бути двоїною від *pēr* 'плід' [Суп. 2005]); рос. *Митрофан* – з грец. *mētrophanos* (*mētēr* 'мати' + *phaino* 'показувати, представляти'); *Іван* – з давн.-євр. *yōhānān* 'бог милує', 'богом даний', 'милостивий дар божий'; *Феофан* – з грец. *theophanēs* (*theophania* – теофанія (феофанія, чи богоявлення – свято в Дельфах, під час якого виставлялися усі зображення богів); *Фотий* – з грец. *phōtois* (*phōtizō* 'освітлювати, просвітлювати'); *Феотих* – з грец. *theos* 'бог' + *tychē* 'щастя'; *Яфет* (*Iafet*) – з давн.-євр. *yefet* 'збільшення, розширення'; *Феоктист* – з грец. *theoktistos* 'створений богами'; *Фалалей* – з грец. *thalallaios* 'квітуча маслина' [Суп. 2005; Кнар. 2002], *Jan* (див. *Іван*), *Matyáš* – з давн.-євр. *mattithjān* 'дар божий'; *Emanuel* – з євр. *immānu'el* 'бог з нами'; *Kašpar* (відоме ім'я одного із легендарних королів Сходу) має орієнтальне, можливо араміське чи перське походження, пояснюється як 'носії, охоронець скарбів, скарбник', *Ignác* – латинське за походженням слово, можливо, з лат. *ignitus*, найчастіше пояснюється як 'вогонь', 'вогнний', 'розпалений' [Кнар. 2002], прізвищеві назви *Švejč*, *Hurvínek*), однак у статусі маскулінізмів сприймаються як реалії (укр. *Охрім*, рос. *митрофанушка*, *иванушка-дурачок*, *фофан*, *фатюй*, *фалалей*, *фетюк*, чес. *Švejč*, *Hurvínek*, *hloupy jenek*, *hloupy* (česky) *Honza*, *matěj*, *eman*, *kašparek*, *nácek*).

Виразну культурно-національну маркованість виявляє атрибут *boží*, який зустрічається у чотирьох маскулінізмах на позначення дурня: *boží hovado* (*hovádko*), *boží dar*, *božidárek*, *boží dřevo*. В українській та російській мовах прикметник *божий* виявляє лише позитивні конотації [СУМ 1970-1980, т.1:211; ССРЛЯ 1991, т.1: 675-676], пор. укр. *божий чоловік* заст. 'паломник, прочанин, юродивий', рос. *божий человек* 'странник, нищий, юродивый, блаженный', уст. 'святой' (душеубогі вважалися угодними богу). Значно меншу міру негативної оцінки виявляє укр. *боже теля* 'дуже спокійна, лагідна, але безвольна, інертна людина' порівняно з чеським *boží hovado* expr. *neřízn., hanl., zhrub.* 'hloupy, tupý, naivní člověk, jednající, chovající se, projevující se velmi primitivně', який позначає те саме, що укр. маскулінізм *бовдур*, рос. *недомена*, *придурок*. Чеський маскулінізм *božidárek* є відфразеологічним дериватом з *boží dar* zast. 'chléb nebo jiné potraviny, plodiny aj.', що пізніше розвинулося у *boží dar* expr. 'hloupy, nevtipný člověk; budižkničemu', потім у *božidar* та *božidárek*. *Boží dřevo* expr, *neřízn., hanl.* 'člověk pomalu reagující, pomalu chárající

позначення так званого „середнього віднянина“, *jan* використовувалося на позначення чеха за професією – кухаря [Муравлева 1987: 82].

nebo přímo nechápravý, hloupý, popř. i v práci neobratný a také líný' в українській має відповідник *йолоп*, у російській – *алух царя небесного*).

Семантично стрижневий компонент *boží* [SSJC 1989, d.1: 158-159] включає цілу низку відтінків значень цього прикметника із виразно негативним оцінним співзначенням (*boží dar, boží nadělení* 'nemilé překvapení', *boží dopuštění* expr. 'pohroma, hrůza, zmatek, hubování', *boží návštěvení* 'neštěstí'). У той же час маскулінізм *boží člověk* може мати й іронічне значення expr. 'nekdy posm. 'kdo je ke každému nesmírně dobrý, vyniká ušlechtilostí a nezištností a s důvěřivostí až naivní spoléhá i na dobrotu druhých a podle toho se chová; prostý, naivní člověk'. У чеському суспільстві убогодухі вважалися простаками, дурнями, бовдурами, тухтіями: *chudý duchem* 'prostomyslný až hloupý člověk, s malým duševním rozhledem'. Можливо, саме цей факт, про який уже згадувалося, спричинився до прийнятності атрибута *boží* на позначення цінностей і нижчого порядку.

Про культурно-національну специфіку можна говорити і з огляду на фонетичне (ономатопеїчне) значення маскулінізмів. В українських ономасіологічних парадигмах 'чоловік розумний' та 'чоловік нерозумний (дурень)' жодних закономірностей цього плану не спостерігається. У російській маємо вже згадуваний високоінформативний „непристойний” звук ф, який стимулював апелювання ряду рідких чоловічих імен як мотиваторів на позначення дурня. У чеській у межах аналізованих парадигм вирізняється секундарна афективна палаталізація та назалізація як засіб експресивності (*nekřtuba, mařula, řululum, řula, řulpas, řuřmak, řuřvík*).

Таким чином, запропонований контекст зіставлення ономасіологічних парадигм маскулінізмів на позначення певної ідеї дозволяє визначити не лише спільність та специфіку вербалізованого змісту поняття, але й порівняти шляхи вербалізації даного позамовного змісту у мовах з огляду спільне та відмінне, виявити співвідношення форм маскулінізмів на позначення певних фрагментів буття чоловіка у позамовному світі з огляду на культурну значущість форми.

В цілому у протомотиваціях на позначення чоловіка розумного номінатор виразно орієнтується на антропні сфери ототожнення зміслів (ментальну ознакову та предметну). Ці сфери є сферами „вищого порядку”, потенційно прийнятними для вербалізації елативної норми. У процесі іменування чоловіка нерозумного (дурня) номінатор переорієнтовується на сфери „нижчого” щодо чоловіка як людини „нижчого порядку” (неантропні предметні сфери), які ілюструють

вилучення чоловіка-дурня з характерного йому антропного понятійного простору у процесі вербалізації проявів анти-норми. Така різнонаправленість векторів руху думки номінатора на шляху до вибору імені чоловіка як носія позитивної характеристики 'розумний' знаходить свій вияв у тенденції до кількісної переваги словотвірних номінантів над семантичними та семантичних над словотвірними у іменуванні чоловіка як носія оцінно протилежної характеристики 'нерозумний (дурень)'. У той же час частка фразеологічних номінантів як виразно антропокваліфікативних одиниць є достатньо високою у обох групах маскулінізмів, причому кількісно вищою саме у межах ономасіологічної парадигми 'чоловік розумний'.

Аналізовані ономасіологічні парадигми маскулінізмів засвідчують відносно низьку питому вагу моційних корелятивів, відповідно, переважна більшість маскулінізмів на позначення чоловіка розумного і чоловіка нерозумного (дурня) можуть іменувати як чоловіка, так і жінку. Водночас такі парадигми можна вважати маскуліноцентрично зорієтованими – вивчення онтології імені чоловіка розумного та нерозумного у панхронії з огляду на способи експлікації маскуліності виявило тяжіння у протомотиваціях до маскулінно маркованих протомотиваційних моделей (маскулінних антропоконструктивних об'єктів, чоловічих антропонімів, питома „чоловічих” професій та родів занять тощо). Маскулінна домінанта у ословленні цього фрагменту позамовної дійсності корелює із світоглядною системою детермінант-чоловічого і попри те, що характеристики 'розумний' та 'нерозумний (дурень)' є характеристиками загальнолюдськими.

Вищі кількісні показники ословленості фрагменту буття чоловіка нерозумного у позамовному світі порівняно із показниками ословленості чоловіка розумного свідчать на користь тези про прагматичну орієнтацію вербалізованої анти-норми з огляду на метафору дзеркала. Використання прецедентних культурно зорієтованих форм на позначення даного позамовного змісту з ілюкутивною метою та надією на перлюкутивний ефект є підтвердженням антропоцентричності форми маскулінізмів та антропо-антропоцентричності процесу іменування чоловіка у мові.

ВИСНОВКИ

Макросистема маскулінізмів, представлена у кожній з мов, є результатом ословлення номінатором фрагменту позамовної дійсності 'чоловік' як архетипу культури і водночас складною ієрархічною сутністю, що визначається взаємодією багатьох об'єктивних та суб'єктивних мовних та позамовних чинників. Кількісна перевага систем номінантів чоловіка щодо номінантів жінки визначається маскуліноцентричністю мови – об'єктивним явищем, що філогенетично формувалося під впливом слов'янської культурної традиції з її розумінням чоловічого та жіночого, що пізніше розвинулося у систему детермінант маскулінного і фемінінного, та патріархальної моделі суспільних відносин з її патрилінійністю та патрилокальністю. Мова як явище соціальне – історично, культурно і соціально зумовлене – лише віддзеркалила бачення національно-лінгво-культурною спільнотою статусу, проявів та рефлексій чоловіка як людини взагалі та як особи чоловічої статі у об'єктивному світі.

Розуміння маскуліності та маскулінного формувалося упродовж тисячоліть з опорою на систему найдавніших світоглядних опозицій, де чоловіче асоціювалося з верхом, активністю, раціональністю, жіноче – з низом, пасивністю, чуттєвістю. Визначення свого роду домінант чоловічості – соціального конструкту чоловічих характеристик, який суспільство надбудувало над фізіологічною реальністю, та усталення патріархальних констант суспільного мислення уже в найдавніших добах відкривало простір для реального чоловічого домінування і, відповідно, – для цілком об'єктивних гендерних асиметрій. Своєрідною онтогенетичною системою детермінант маскуліності може вважатися систематизований віртуальний автопортрет чоловіка-слов'янина, що у добовій перспективі з огляду на релігійну, міфопоетичну, історико-соціальну, соціоетнічну традиції вимальовується на тлі інтеркультурних вихідних констант чоловічості, якими були рід, сила (фізична і духовна), твердість, мужність, активність, з опорою на системи описових і переважно бажаних характеристик 'справжнього чоловіка', інтракультурних у своїй основі. Віртуальний автопортрет слов'янина, як слативний, є значно схематичнішим і фрагментарним порівняно із мовним автопортретом чоловіка, який відображає сфери перебування чоловіка у об'єктивному світі, усі його "картинки буття".

Домінуванням маскуліності над фемініністю позначені обидві макросистеми номінантів людини – як маскулінізми, так і фемініативи. При цьому жіночий образ у мові, сформований на тлі чоловічого, бачиться зумовленим усім історичним розвитком слов'янських

соціумів і очевидного “деспотизму” маскулінності не виявляє. У системі родо-особових номінантів реляції маскуліноцентричності пов’язані із метафорою статі, що набуває культурно визначального фактора, та статусом чоловічого як загальнолюдського. Демаскулінність значної частини фемінативів у мові є вмотивованою системою позамовних чинників – патрилійністю та партилокальністю патріархально зорієнтованої концептуальної картини світу, маскулінним вектором соціального, професійного статусу чоловіка у суспільстві та чинниками власне мовного характеру, пов’язаними із немаркованістю чоловічого роду щодо жіночого. Загалом же у досліджуваних слов’янських мовах мовна експлікація категорії маскулінності та фемінінності визначається і регулюється фактами розвитку словотвірної системи за своїми власними внутрішніми законами під впливом позамовних (історичних, соціальних, культурних) чинників за примату мовних законів та мовної традиції.

Ототоження понять ‘чоловік’ та ‘людина’ є вмотивованим передусім мовно, а не соціально: така мотивація сягає генези номінанта *člověk та можливості форми чоловічого роду, яка визначає особу, підкреслювати не стільки ідею статі, скільки узагальнене уявлення про особу взагалі та клас предметів. Контексти, що є свідченнями неможливості іменувати словом *человек* і жінку, детермінуються саме лінгвально, а не суспільною думкою.

Явище маскулінізації, що знаходить своєрідний вияв у кожній із досліджуваних мов, є глибоко закоріненим у семантичній структурі чоловічого родо-особового номінанта, здатного позначати і чоловіка, і людину взагалі. Тенденція до маскулінізації у слов’янських мовах порізному корелює із тенденцією до мовної фіксації родо-статевої ознаки. За наявності у кожній з них розгалужених систем фемінізуючих формантів російська мова, що має найбільшу їх кількість, тягнє до аналітичного способу родо-статевої диференціації, українська мова – до синтетичного (за умови сприйняття і аналітичних конструкцій), чеська мова виявляється зорієнтованою лише на синтетичний спосіб родо-статевої кореляції, яка у цій мові є явищем регулярним. Наявність чи відсутність жіночих відповідників до чоловічих визначається не тільки і не стільки особливостями суспільно-виробничої діяльності – вона є глибоко закоріненою у системі та структурі мови і стимулюється значно більшою мірою інтралінгвальними чинниками, ніж екстралінгвальними. Аналіз мовних фактів вживання чоловічих родо-особових номінантів на позначення жінки у східнослов’янських мовах не засвідчує виразних принизливих

конотацій і дозволяє говорити не про витіснення жіночих родо-особових номінантів чоловічими, а про їх тісну взаємодію, про збагачення репертуару номінантів жінки номінантами чоловіка у функції фемінативів. Більш того, окремі факти такого вживання позначені позитивною конотацією.

Мовний матеріал не виявив і фактів полюсної протиставленості маскулітності та фемінітності у якісному (оцінному) відношенні. Висновки дослідників про виразно негативний мовний образ жінки на тлі мовного образу чоловіка зумовлені відсутністю ширшої перспективи у баченні проблеми та підходом до аналізу жіночого образу у мові у відриві від чоловічого. За наявності групи релятивних номінантів, позначених нормативно-буттєвою та нормативно-оцінною оцінкою, у системах як маскулітнізмів, так і фемінативів представлені кількісно значні групи кваліфікативних емоційно-оцінних та афективно-оцінних одиниць, позначених виразною пейоративною домінантою. Такі одиниці кількісно переважають як у групі жіночих, так і чоловічих родо-особових номінантів і є прагматично зорієнтованим мовним спонуканням до катарсису, самоочищення, оскільки номінаційно увиразнюють усі людські недоліки як відхилення від норми, що збігається з позитивним краєм шкали оцінок.

Перебіг процесу вербалізації фрагменту об'єктивної дійсності 'чоловік' як номінації-вибору у мовотворчому сенсі визначається взаємодією компонентів номінаційного акту (номінатора, номіната та номінанта) та ряду об'єктивних та суб'єктивних чинників. Організуючою силою цього процесу є суб'єкт-номінатор як поліознакова особистість – інтелектуальна, культурна, соціальна, біологічна, як носій лінгвокреативного мислення, як прототип носія повсякденної свідомості і носія системи уявлень про чоловіка, його прояви та рефлексії у об'єктивному світі. Антропоцентрична зорієнтованість процесу надання особі чоловічої статі імені дозволяє цілком аргументовано визначити суб'єкту-номінатору препозитивне місце у структурі акту номінації. Номінаційна активність номінатора у сфері іменування чоловіка виявляється передусім у оцінному відношенні до об'єкта іменування як підставі для оцінки. Оцінка у цій специфічній сфері номінації виявляється не двовекторною (такою, що відтворює об'єкт оцінки та суб'єкт, що цю оцінку висловлює), а чотиривекторною (третім та четвертим вектором є оцінка номінатором придатності форми, обраної на позначення певного змісту, та зорієнтованість оцінки на самого суб'єкта іменування як основа дзеркальної метафори).

Номінатор як носій певної номінаційної інтенції (індикативної, інформативної, класифікаційної, кваліфікативної, власне оцінної) та інтенції впливу на об'єкт з метою отримання реакції у відповідь проектує на об'єкт іменування – чоловіка – два види прагматичної інформації: судження-оцінку з індикативною чи інформативною метою та оцінку-почуття-відношення чи почуття-переживання з ілюкутивно-перлокутивною метою. При цьому ословлення номіната неможливе без усвідомлення номінатором якісної своєрідності об'єкта, що отримує ім'я через виділення певної невизначеної кількості характерних його ознак та пошуку форми, максимально прийнятної для вербалізації цих властивостей чи характеристик особи чоловічої статі. У такому контексті особливого значення набуває механізм вибору форми на позначення проявів та рефлексій особи чоловічої статі, оскільки її оцінне сприйняття звичайно є типовим у даній лінгвокультурній спільноті. Вибір форми номінатором відбувається у межах, окреслених системою та структурою мови, однак не виключає виходу номінатора за межі узусу та норми: парадоксальним формам маскулінізмів властива не менш висока міра прагматичного впливу на номінат.

Вивчення взаємозв'язку між планом вираження та планом змісту маскулінізму зумовлює необхідність виявлення детермінант співвідношення трьох сутностей – змісту (значення), форми та форми змісту. Вибір форми на позначення фрагменту об'єктивної дійсності 'чоловік' визначає система чинників, що, з одного боку, мотивує вибір, з іншого – стимулює його.

Отримання номінатом імені є процесом переходу від невербального мисленнєвого коду до вербального. Розуміння мотивованості не лише як феномена мовної системи, а й свідомості суб'єкта іменування, що інтеріоризує певні мотиваційні зв'язки у об'єктивній дійсності, дозволяє увести поняття мотиваційної структури маскулінізму, що включає 8 складників: *номінатора* як організуючу силу процесу іменування; *зміст поняття* – цілісну систему уявлень про чоловіка та чоловічість у даній національно-культурно-мовній спільноті, на тлі якої розгортається увесь процес надання особі чоловічої статі імені; *номінат (мотиват)* – особу чоловічої статі у різних її проявах та зв'язках; *номінаційну ознаку (мотив)* – одну або декілька провідних у акті номінації ознак номіната, яким властива найбільша діагностична сила; *протомотиваційну структуру* (протомотиваційні сфери ототожнення потрібних смислів та протомотиваційні моделі як системи формул онтологічного плану, що направляють номінатора у виборі імені; *мотиватор* як

прецедентне ім'я з його внутрішньою формою як пучком асоціацій, що виявляються у межах протомотиваційних моделей і стають потенційними засобами мотивації; *асоціативну мотивувальну ознаку (мотивант)* – ознаку чи кілька ознак об'єкта, що знайшли вербальне підтвердження у системі ознак мотиватора; *маскулінізм* як категоріальний репрезентант номіната як представника класу осіб чоловічої статі. Таке бачення мотиваційної структури маскулінізму дозволило простежити онтологічний зв'язок, який характеризує процес переходу думки суб'єкта-номінатора від об'єктивно існуючої реальності у царину мови.

Співвідношення значення маскулінізму та форми його змісту складається із двох основних відношень до дійсності: відображення об'єкта через систему уявлень і позначення об'єкта. При однаковому мовному способі позначення особи чоловічої статі відображення його може бути різним не лише у різних мовах, але й межах однієї мови, і навпаки, при однаковому відображенні особи чоловічої статі способи її позначення можуть бути різними.

Стимулювання вибору імені чоловіка культурою теж виявляє певні закономірності. Протомотиваційні сфери, що спираються на онтологічні асоціації повсякденної свідомості, тісно пов'язані з історією та ментальністю народу, його культурою. Вони окреслюють одного роду мотиваційні доміанти у сфері ословлення особи чоловічої статі.

Форма маскулінізму вирізняється не лише виражальними можливостями свого звукового оформлення, а й її внутрішнім змістом як слова-знака – її культурною значущістю. Такий підхід дозволяє говорити про культурну зумовленість комбінацій ономасіологічно активних форм змісту маскулінізмів у процесі іменування. У сфері релятивних, кваліфікативних та оцінних маскулінізмів така культурна зумовленість вибору форми матиме свою специфіку. У сфері релятивних маскулінізмів актуальною виявляється культурно-цивілізаційна значущість форми, що знаходить свій вияв у таких типах протомотиваційних співвідношень: *чоловік – людина як представник світу живих об'єктів, чоловік як істота соціальна, чоловік як істота інтелектуальна*. Кваліфікативні маскулінізми корелюють із типами протомотиваційних відношень, стимульованих знаково-культурною значущістю форми, які у загальному вигляді зводяться до трьох основних площин ототожнення “потрібних” смислів, свого роду мотиваційних доміант “свій” – “чужий”, “чоловік – не-людина” та “чоловік” – “людина”. І у тому, і у іншому випадку культурна значущість форми є основою її прецедентності і, відповідно, її

прагматичної зорієнтованості (ілокутивної сили імені, що стимулює перлокутивний ефект).

Проблема номінації-вибору імені чоловіка у досліджуваних мовах тісно пов'язана із виявленням співвідношення генетичного та типологічного у формі маскулінізму. З огляду на культурну зумовленість форми імені особи чоловічої статі логічним є розділення культурного та національного у формі мовного знака та виділення системи культурних та національних (зовнішніх та внутрішніх) маркерів. Урахування чинників, що мотивують, та чинників, що стимулюють вибір імені чоловіка у площині генетичного та типологічного дасть можливість виявити у маскулінізмі міру узгодженості між звуком і думкою та простежити подібність та різність світобачень носіїв української, російської та чеської мов на тлі системи номінантів особи чоловічої статі.

Форма, таким чином, виявляється такою ж антропоцентричною, як і зміст. Її вибір мотивується сприйняттям номінатором об'єкта та його розміщенням серед уже відомого й пізнаного через посередництво ономаціологічних асоціацій (онтологічних та семантичних – інтелектуально-логічних та еталонно-оцінних) та стимулюється важливістю об'єкта як мотиваційної домінанти у культурі, міру якої визначає номінатор як культурна особистість.

Систематизація маскулінізмів з метою вивчення процесу отримання особою чоловічої статі імені бачиться оптимальною із використання логіко-семантичних її засад. Семантико-ідеографічне групування маскулінізмів “працює” у кожній мові, адже воно викликане групуванням значень, сформованим самою мовою, а отже, надає у розпорядження дослідника чи носія мови квалітативні та квантитативні характеристики вербалізації тих чи інших фрагментів понятійного континууму ‘чоловік’ у досліджуваних мовах.

Таким чином, оптимальним об'єктом дослідження з огляду на визначену мету бачиться представлена у мові системно організована сукупність різноструктурних лексичних, словотвірних, синтаксичних, фразеологічних та відфразеологічних маскулінізмів із спільним денотативним значенням, об'єднаних спільною ідеєю (сигніфікатом) – ономаціологічна парадигма. Врахування виділених постфактум ознак у об'ємі поняття (суміщених семантичних ознак маскулінізмів як готових найменувань) дало змогу виділити та систематизувати антропні та неантропні, предметні та ознакові протомотиваційні сфери, так звані протомотиваційні домінанти, що “працюють” на вербалізацію людського знання про чоловіка як об'єкт позамовної дійсності та виявити ті з них, що є найбільш мотиваційно активними, –

свого роду мотиваційний потенціал вербального вираження даної ідеї. Аналіз складників різних типів ономасіологічних парадигм з огляду на розчленованість-нерозчленованість семи чоловічої статі уможливив виявлення міри маскуліності та маскуліноцентричності кожної з парадигм у її проекції на фемінінність.

Онтологія імені чоловіка виявилася специфічною у системах маскулінізмів релятивного, кваліфікативного та власне оцінного типів.

У сфері *релятивної номінації* виокремлено маскулінізми *індикативного, номінаційно-інформативного типів та маскулінізми за характерною ознакою*. Перший тип ономасіологічних парадигм *індикативного типу* вирізняється номінаційним завданням номінатора – ідентифікувати чоловіка як представника класу об'єктів позамовного світу (чоловік як людина взагалі; чоловік як особа чоловічої статі; чоловік як носій загальних рис чоловічості) та прагматичною інтенцією – повідомити судження про чоловіка та його прояви відповідно до стану буття речей. Вибір номінатором форм із можливих фрагментів протомотиваційних структур, потенційно придатних для ословлення чоловіка з огляду на систему нормативно-буттєвих детермінант маскуліності, тут концентрується навколо загальних імен живої природи взагалі та родових номінантів *masculina tantum*. У першому випадку спостерігається нетиповий для ідентифікації опосередкований зв'язок із світом об'єктів, у другому – типовий прямий зв'язок із світом маскуліних об'єктів на шляху ідентифікації чоловіка на відміну від жінки через активізацію переважно зовнішніх (фізичних та фізіологічних) ознак особи чоловічої статі.

Маскулінізмам *номінаційно-інформативного типу*, чи так званим демографічним маскулінізмам, властива найвища міра формальної експлікації маскуліності та досить чіткі закономірності у виборі імені: оскільки у основу іменування номінатором покладені об'єктивні зовнішні та суттєві ознаки щодо номінаційної ідентифікації особи за належністю до певної раси, національності, регіону, професійної групи, до певної соціальної функції, то зона сигніфікативного варіювання тут виявляється звуженою до мінімуму ідентифікаційних ознак, а самі ці ознаки чітко зорієнтовані на відповідні сфери ототожнення смислів – назви рас, національностей, місць проживання, професій, родів занять, соціальних статусів тощо. Форма тут транспонується безпосередньо, шляхом прямої номінації.

У обох названих типах маскулінізмів ознака, покладена у основу іменування, є зовнішньою щодо об'єкта.

Маскулінізми *за характерною ознакою* вирізняються передусім тим, що номінаційна ознака тут є внутрішньо властивою номінативі-

чоловіку (вродженою чи набутою). Ословлення у такому разі зорієнтоване на інший тип оцінки – не на нормативно-буттєву, як у попередніх типах, а на нормативно-ціннісну – номінатор тут виступає колективним суб'єктом іменування. Зміна прагматичної інтенції – висловити судження про наявність-відсутність суспільно бажаних та небажаних характерних ознак зумовлює очевидну перевагу безпосередньої транспозиції імен цих ознак у форму номінанта – тут актуальними виявляються не асоціації між номінантом та іншими об'єктами дійсності на основі приписування йому ознак, а чітке та раціональне виокремлення об'єктивно властивих особі чоловічої статі ознак, релевантних у номінаційному акті. Крім того, вибір форми номінанта у цій сфері іменувань часто сягає власне “чоловічих” протомотиваційних сфер, пов'язаних із фізичними, фізіологічними, статусними (майновими, правними, конфесійними тощо) проявами особи чоловічої статі на відміну від жінки.

У усіх названих типах ономасіологічних парадигм маскулінізмів домінує раціональне оцінне відношення номінатора до об'єкта іменування. Саме воно визначає виразну перевагу інтелектуально-логічних семантичних асоціацій і, відповідно, узгодженість між звуком і думкою шляхом переважно безпосереднього отождошення із світом об'єктів, що знаходить свій реальний вияв у кількісній перевазі словотвірно похідних (у тому числі й композитних) та аналітичних маскулінізмів у межах систем релятивних номінантів особи чоловічої статі.

Сфера *кваліфікативної номінації* особи чоловічої статі зорієнтована на інший тип оцінного відношення номінатора щодо номіната – емоційно-оцінного. Тут виразну специфіку виявляють ономасіологічні парадигми маскулінізмів *об'єктивного* та *суб'єктивного емоційно-оцінного типів*. Зорієнтованість маскулінізмів *першого типу* на систему об'єктивних проявів чоловіка у позамовному світі та реакції номінатора на ці прояви призводить до того, що протомотиваційні моделі маскулінізмів спираються на асоціативні причиново-наслідкові уявлення за суміжністю, оскільки логічна частина таких номінантів виявляється врівноваженою емоційною. У такий спосіб маскулінізми щодо мотивації тяжіють до певних чітко виражених “соціологізованих” протомотиваційних сфер із відповідним місцем чоловіка у цих сферах, що дозволяють вербально отождошнити певну ознаку, об'єктивно властиву особі чоловічої статі.

Інших тип ономасіологічних парадигм маскулінізмів ілюструє *суб'єктивне емоційно-оцінне відношення номінатора до номіната*, а вибір ґрунтується на системі приписуваних номінаторві творчою уявою

номінатора ознак. Тут протомотиваційні моделі спираються переважно на асоціації за подібністю, а мотиваторами імені чоловіка виступають назви предметів, дій, ознак або виразно “вищого”, власне чоловічого порядку (у площині позитивної оцінності), або виразно “нижчого”, нечоловічого, *resp.* жіночого порядку. З метою реалізації прагматичної інтенції як ілокутивного впливу на адресата з надією на перлокутивний ефект мотиватори концентруються навколо гіпертрофовано позитивної та гіпертрофовано негативної оцінної осі. Такі мотиватори відкривають простір для метафори-правди та метафори-неправди через приписування чоловікові ознак, які у баченні номінатора є дотичними до мотиву номінації.

Специфіка оцінки наведених типів об'єднань маскулінізмів виразно підвищує кількість транспонованих форм через опосередковані зв'язки із об'єктивним світом.

Маскулінізми-власне оцінки є свого роду інформацією про суб'єктивний світ номінатора і включають одиниці, що є результатом вербалізації його емоційного та афективного відношення до номіната. Маскулінізми, що є вербальним вираженням *емоційних почуттів-переживань*, та, відповідно, ословленням гносеологічного осмислення об'єкта іменування-чоловіка, що викликає інтерес номінатора, спираються на стимул цього інтересу. Цим стимулом виявляються об'єктивні або приписувані творчою уявою номінатора ознаки номіната в цілому або ж окремі його характеристики, що викликали таке почуття-відношення. У номінанті, позначеному емоційним відношенням, обов'язково присутня деяка характеристика особи чоловічої статі + емоційне переживання, враження як вияв емоційного відношення до нього, що має об'єктивні підстави. Вибір імені тут зорієнтований не на дескрипцію, а на ілокутивну силу форми і зумовлений образним прочитанням формальної семантики транспонованого імені у новій для нього функції називання. Мотиваційна ознака тут вербалізується у формі прямих та опосередкованих номінантів приблизно у рівному співвідношенні: емоційна реакція номінатора на враження від особи чоловічої статі стимулюється загальним позитивним або негативним “зарядом” самої транспонованої форми. Загалом же протомотиваційні сфери зорієнтовані на цінності “вищого” або “нижчого” порядку як маскулініні, так і загальнолюдьські.

Маскулінізми-афективи ілюструють тенденцію до максимальної зредукованості предметної віднесеності форми змісту на позначення особи чоловічої статі – у переважній більшості вони не мають жодного більш-менш виразного мотиваційного зв'язку із семантикою

мотиватора, який лише у частині випадків тяжіє до сфери маскулінного. Остаточний відрив від дійсності перетворює негативну оцінку на лайку. Емотивність тут набуває статусу значення, стає облігаторною, при цьому інтерес до аномального прояву особи чоловічої статі виявляється неусвідомленим. Як вербальна агресія іменем, такі номінанти зорієнтовані на "тенденційний" образ, на стереотип як ярлик, що асоціюється із рефлексіями та проявами чоловічості. Водночас більшість маскулінізмів-лайок є номінантами із імплікованою семою статі як результат закріплення "колективним несвідомим" даних вербалізованих афективних реакцій номінатора за сферою чоловічих характеристик.

Загалом же "маскулінна" зорієнтованість протомотиваційних структур ономасіологічних парадигм маскулінізмів різного типу різниться. Найнижчу міру "маскуліності" виявляють індикативні номнанти особи чоловічої статі загального типу – родові найменування чоловіка як представника класу та маскулінізми – емоційні оцінки. Маскулінізми інформативного типу та маскулінізми за характерною ознакою виявляють переважно "маскулінні" мотиваційні доміанти, які вдається виявити завдяки панхронічному аспекту аналізу, що передбачає залучення історико-етимологічної інформації. Об'єкт позамовної дійсності 'чоловік' ословлюється номінатором на тлі системи детермінант чоловічості та античоловічості, а пошук можливостей вербального отожднення цих детермінант у сферах, що є потенційними носіями таких смислів, відбувається під впливом системи описових, приписуваних та бажаних характеристик чоловіка як складових концептуальної моделі світу.

Аналіз показує: позитивні характеристики чоловіка, що збігаються із нормою як позитивним краєм шкали оцінок, вербалізовані значно менше кількісно, ніж характеристики негативні. При цьому найвищу густоту ословленості виявляють ті фрагменти позамовного змісту 'чоловік', які складають особливу цінність або анти-цінність для суспільства. Один із таких фрагментів – система маскулінізмів на позначення чоловіка розумного та нерозумного (дурня) – засвідчує у досліджуваних мовах кількісне співвідношення позитивної та негативної оцінності 1:3. Семантичними доміантами чоловіка розумного виявилися різні ознаки (відповідно до густоти їх ословленості): в українській – це 'ясний розум' та 'тямущість, кмітливість, метикуватість', у російській – 'розумові здібності, інтелект', у чеській – 'розважливість, поміркованість, здатність до критичного аналізу'. Найактивнішими протомотиваційними сферами з огляду на вибір імені чоловіка розумного в усіх трьох мовах стали

антропна ознакова та антропна предметна сфери, у межах яких мовна ідентифікація характеристики 'чоловік розумний' здійснюється через протомотиваційні співвідношення *чоловік розумний ↔ людина* з огляду на цінності "вищого" порядку, максимально прийнятні для вербального ототожнення елативної норми. Співвідношенню *чоловік розумний ↔ не-людина* належить у процесі вибору імені значно менша питома вага. Тут номінаційно активними виявилися співвідношення *чоловік розумний ← вмістилище як заповнена субстанція* та *чоловік розумний ← предмет особливої цінності*. У межах даної парадигми переважна більшість номінантів оформлена граматичними показниками чоловічого роду, частка жіночих моцїйних корелятивів складає в українській, російській та чеській мовах відповідно 0,8%; 1,1% та 3,6%, що є свідченням можливості вживання чоловічої родо-особової форми на позначення і жінки. Маскулїнність значної частини таких номінантів визначається "чоловічими" сферами вербального ототожнення смислів (назвами божеств чоловічої статі, чоловічими антропонїмами, назвами чоловіка за питомо чоловічими родами занять тощо).

Яскравих втілень набуло у досліджуваних мовах вербальне структурування фрагменту позамовної дійсності 'чоловік нерозумний (дурень)'. Семантичною домінантою мовного образу дурня в українській та російській мовах стала ознака 'нетямущий, тупий, недогадливий, безтолковий', у чеській – 'недалекий, відсталий, обмежений, простакуватий, неотесаний': для українця та росїянина дурень асоціюється із нетямущїстю та тупїстю, для чеха – з обмеженїстю та простакуватїстю. У даних ономасїологічних парадигмах спостерїгається виразне тяжїння до протомотиваційних сфер ототожнення смислів "нижчого порядку" як включення чоловіка у невластивий йому понятїйний простїр. Тут простежується пїдвищення номїнаційної активностї неантропних предметних сфер та тенденція ототожнення чоловіка-дурня з предметами, безпосередньо не пов'язаними з чоловіком (в усїх досліджуваних мовах мотиваційною домінантою тут виявився дерев'яний предмет, зоонїм (із рїзною мїрою активностї у рїзних мовах), предмет як вмістилище, фїтонїм (переважно у чеській мовї), предмет нечїткої форми (у російській). При цьому вїдносно активною залишається антропна предметна сфера: назви частин тїла склали кїлькїсно найбільш активну протомотиваційну модель в усїх мовах, що вивчалися, у російській та чеській виразний мотиваційний потенціал виявила сфера чоловічих антропонїмів, у чеській мовї номїнаційною активнїстю

вирізняється протомотиваційна модель 'чоловік з ментальною вадою – дурень'.

Тенденція до недиференційованості статі спростерігається і у парадигмах маскулінізмів 'чоловік нерозумний' – частка моційних корелятивів тут складає близько 9% в українській та чеській мовах та 12% у російській. Ословлюючи ознаку-характеристику, рівною мірою властиву як чоловікові, так і жінці, елементи окреслених парадигм в усіх мовах виразно позначені маскуліноцентричністю: практично половина їх є або іменами masculina tantum, або іменами з формальними показниками чоловічого роду. У процесі вибору імені таких номінантів номінатор звертається до чоловічо-особових назв тварин, маскулінних антропоконструктивних об'єктів, маскулінних назв казкових та літературних персонажів, назв чоловіка за професією та родом занять та до чоловічих антропонімів.

Зіставний аналіз ономасіологічного аспекту маскулінізмів на позначення певного денотата дозволяє виділити типи міжмовних кореляцій щодо співвідношення протомотиваційних структур маскулінізмів: 1) протомотив спільний, протомотиваційна модель і мотиватор різні; 2) протомотив, протомотиваційна модель та мотиватор тотожні; 3) протомотив та протомотиваційна модель спільні за наявності різних мотиваторів; 4) протомотив, протомотиваційна модель та мотиватор збігаються, мотивант як номінаційно модифікований мотиватор виявляє відмінності. Крім того, проведений аналіз дозволив визначити співвідношення форм маскулінізмів з огляду на культурну значущість (перший тип – форми маскулінізмів у мовах мають універсальний характер, марковані загальнолюдською культурою та цивілізаційно зумовлені; другий – форми маскулінізмів мають ареальний і культурно маркований характер; третій – форми маскулінізмів мають ареальний та відносно культурно-національно маркований характер; четвертий тип – форма маскулінізма є виразно культурно-національно маркованою).

Широкий погляд на розуміння маскулінізма та мотивацію є підґрунтям ономасіологічного аналізу з огляду перебіг процесу вибору форми імені чоловіка та його результат. Різноаспектний підхід до онтології імені чоловіка у слов'янських мовах створює засади аналізу того, як думка втілюється у слові, через бачення взаємозв'язку мови, мислення та культури, дає змогу виявити та дослідити етапи її позамовні та власне мовні детермінанти процесу мовотворення.

Ономасіологічна парадигма 'чоловік розумний'

Українська мова

Бистрий на розум 'Дуже розумний'.

Вундеркінд ч. 'Не за віком розумна, здібна дитина'.

Геній ч. 'Особа, наділена геніальністю'.

Гігант мислі (думки) 'Людина з видатними розумовими здібностями, мислитель'.

Голова ж. перен. 'Розумна людина'.

Головешка 2. розм. 'Розумна, кмітлива, тямуща людина'.

Золота голова 'Здібна, обдарована людина'.

Золотий лоб 'Хтось дуже розумний, мудрий, здібний'.

Інтелектуаліст ч. (ж. *інтелектуалістка*) 'Людина розумово розвинена, освічена, культурна'.

Людина великого розуму 'Дуже розумний'.

Людина твердого розуму 'Розсудливий, поміркований, здатний правильно мислити, критично оцінювати'.

Майстер ч. розм. 'Вміла, спритна у чомусь людина'.

Макітра розуму жарт. 'Хто-неб. дуже розумний, дуже кмітливий'.

Метикована голова 'Розумна, метикувата людина'.

Метр ч. книжн., заст. 'Авторитетна людина у сфері мистецтв та науки; талановита, розумна людина'.

Мисливець 3. розм., рідко. 'Розумний, метикуватий, хитрий чоловік'.

Мудрагель ч. схвальн. 'Той, хто багато обмірковує, роздумує'.

Мудрагень ч. розм., ірон. 'Хто багато розмірковує, обдумує несуттєві речі'.

Мудрач ч. 1. розм. 'Те саме, що мудрець'. 2. ірон. 'Те саме, що мудрець'.

Мудрець ч. 1. 'Людина, яка має великий розум, досвід, глибокі знання; мудра людина'. 2. Мислитель, філософ. 3. ірон. 'Хто багато розмірковує, мудрує над несуттєвими речами, мудрий'.

Мудрий у знач. імен. ч. (ж. *мудра*) 'Про розумну, досвідчену людину'.

Мудрій ч. розм. ірон. 'Те саме, що мудрець'.

Повний лоб жарт. рідко. 'Хтось розумний, тямущий, здібний'.

Розум ч. 4. перен. 'Людина..., що характеризується високими розумовими та інтелектуальними здібностями'.

Розумака ч. і ж. розм. 'Розумна людина'.

Розумаха ч. і ж. розм. 'Розумна людина'.

Розумець ч. розм. 'Розумна людина'.

Розумна (тверда) голова 'Розсудлива, кмітлива, тямуща людина'.

Розумник ч. 1. (ж. *розумниця*) розм. 'Розумна, розсудлива, знаюча людина'.

Розумом високий 'Хтось дуже розумний'.

Розумом зрілий 'Хтось має великий життєвий досвід, мудрий'.

Розумом (ума) палата 'Дуже розумний'.

Світла (ясна) голова 1. 'Дуже розумна людина'.

Світлий розум 'Розумна, здібна, здатна логічно та оригінально мислити людина'

Сива борода жарт. 'Мудра, з великим життєвим досвідом людина'

Талант ч. 3. 'Людина з видатними природними здібностями'

Тяма ч. розм. 'Кмітлива, тямуща, розумна людина'

Тямуха ч. і ж. розм., рідко. 'Спритна, тямуща людина'

Філософ ч. 2. перен., розм. 'Людина, схильна до абстрактних міркувань, роздумів'

Ходячий (живий) довідник 'Людина, яка має різнобічні знання, може завжди дати довідку з різних питань'

Ясний розум 'Хтось здатний логічно мислити, розумно висловлювати свої думки'

Російська мова

Башка ж. прост. 3. 'То же, что голова'

Вундеркинд м. 'Высокоодаренный ребенок'

Гений мысли (ума) м. 2. 'Человек, обладающий наивысшими умственными и творческими способностями'

Гигант ума (мысли) м. высок. 'Человек огромных умственных, творческих способностей, большого таланта'

Голова ж. 5. разг. 'Умный, одаренный человек'

Дальнего ума человек 'Умный, рассудительный человек'

Дарование с. книжн. 3. 'То же, что и талант'

Золотая голова одобр. 'Об умном, сообразительном, рассудительном человеке'

Интеллектуал м. (ж. *интеллектуалка*) 'Человек с развитыми духовными интересами, с высоким интеллектом'

Исполни м. высок. 2. перен. 'То же, что и гигант (мысли, разума)'

Кладезь (бездна) мудрости (премудрости) 'О человеке, обладающем большими знаниями, мудростью'

Кладезь (бездна) ума 'Умный, одаренный человек'

Колосс м. 3. перен., высок. 'Гигант, исполин (ума, мысли)'

Мазетро книжн. 'Почетное именование исключительно умного и талантливового творца, художника, шахматиста'

Мудрец м. 1. 'Мудрый человек, умудренный жизненным опытом'

Мыслитель м. 'Человек, обладающий даром глубокого оригинального мышления'

Мэтр книжн. 'Почитаемый авторитет, деятель искусства или ученый; человек исключительных умственных способностей, таланта'

Разумник м. разг. 'Умный, толковый человек'

С царем в голове 'Очень умен, смышлен, рассудителен'

Самородок м. 'О человеке, не получившем системного образования, но обладающем природным умом, дарованием'

Светлая голова одобр. 'Об умном, сообразительном, рассудительном человеке'

Светлый ум одобр. 'Об умном, сообразительном, рассудительном человеке'

Семи пядей во лбу 'Очень умный, мудрый, выдающийся человека'.
Талант м. 2. 'Человек с выдающимися способностями, дарованием'.
Титан м. 2. перен., высок. 'Человек огромных умственных и творческих возможностей'.
Ум м. 3. перен. 'Человек как носитель высокого интеллекта, оцениваемом с т. зр. его умственных, интеллектуальных способностей'.
Ума палата разг. 'Очень умный человек'.
Умная голова одобр. 'Об очень умном, рассудительном человеке'.
Умник м. (ж. *умница*) разг. 1. 'То же, что умница (во 2 знач.)'.
Умница 2. м. и ж. 'Умный, способный человек'.
Умный м. в знач. существ. 2. (ж. *умная*) 'Человек, обладающий ясным и сильным умом, умница'.
Феномен м. книж. 3. 'Человек исключительных умственных и творческих способностей'.
Ходячая энциклопедия 'Человек глубоких разносторонних знаний'.
Хорошая голова 'Очень умный, ясно, логично мыслящий человек'.
Человек большого ума 'Очень умный, талантливый человек'.
Человек с понятием прост. 'Рассудительный, разумный человек'.

Чеська мова

Bystrá hlava (hlavička) přízn. 'Člověk schopný vnímat, přemýšlet, dobře, pohotově a snadno chápat, usuzovat'.
Bystrý mozek 'Člověk se schopností rychle a dobře vnímat, pohotově, snadno chápat, usuzovat'.
Děd Vševěd expr., obč. žert. 'Člověk, obv. muž, který mnoho zná, je moudrý, má takovou pověst'.
Dobrá hlava přízn. 2. 'Člověk chytrý, nadaný, schopný snadno chápat, usuzovat, učit se'.
Druhý Šalamoun expr., přízn. 'Velice moudrý člověk, schopný prozíravě a rozvažně usuzovat'.
Filozof m. (ž. *filozofka*) 2. 'Myslitel, mudrc'.
Genius m. 2. 'Člověk, vynikající neobyčejným a tvůrčím nadáním'.
Hlava otevřena expr. 'Bystrý, chytrý, nadaný člověk schopný přijímat nové poznatky a využívat jich'.
Hloubal m. 'Hloubavec'.
Hloubavec m. 'Hloubavý člověk; rád hloubající, mající sklon k hloubání; přemýšlivý, zkoumavý, bádavý'.
Chodící slovník přízn. 'Člověk s velmi rozsáhlými, encyklopedicky mnohostrannými a utříděnými znalostmi'.
Chytrá hlava (hlavička) expr., přízn. 'Člověk chytrý, schopný, nadaný'.
Chytrák m. (ž. *chytračka*) 'Chytrý, rozumově vyspělý člověk; bystrý, důvtipný, rozumný člověk'.
Chytrouš m. expr. 'Chytrý člověk; chytrák'.
Intelektuál m. (ž. *intelektuálka*) 'Vzdělaný, duševně pracující člověk'.
Inteligent m. (ž. *inteligentka*) 'Člověk s inteligencí, schopností chápání a smotatného myšlení, rozumově nadaný'.

Metr ob., expr. 1. 'Člověk znalý věci, mistr'.
Mistr m. (ž. *mistryně*) 'Znalec, odborník; člověk, který se v něčem dokonale vyznává, něco umí'.
Moudrá hlava expr. 'Člověk schopný prozíravě a rozvažně usuzovat a jednat podle znalostí a zkušeností'.
Mudrák m. ob. 'Kdo mudruje, mudrlant'.
Mudrc m. (ž. *mudrkyně*) 1. 'Moudrý člověk, filosof; 2. Rozumář, mudrlant, hloubal'.
Mudrlant m. (ž. *mudrlantika*) ob. 'Kdo mudruje; rozumář, hloubal, mudrák'.
Mudroch m. 'Mudrlant'.
Pranostika m. 2. 'Přemýšlivý člověk; moudrý, rozumný člověk'.
Přemouďelec m. 'Přemouďelý člověk; předčasně rozumové vyspělý'.
Přemysl m. 2. 'Kdo hodně přemýšlí; hloubal, rozumář'.
Rozšafa m. poněk. zast., expr. 'Rozšafný člověk, uvážlivě rozmyslný; prozíravý, uvážlivý, moudrý'.
Rozuma m. expr. 'Kdo rád rozumuje'.
Rozumář m. (ž. *rozumářka*) 1. 'Kdo rád n. stále rozumuje, hloubá; mudrlant, mudrc 2. kniž. Člověk zdůrazňující rozum, člověk rozumově založený, racionalista'.
Rozumbrada m. i ž. expr. 'Mudrlant, mudrc, rozumář'.
Rozumec m. 'Rozumář'.
Rozumovác m. expr. 'Mudrlant, mudrc, rozumář'.
Rozumpata m. i ž. expr. 'Mudrlant, mudrc, rozumář'.
Rozvážlivec m. 'Rozvážlivý člověk'.
Sama moudrost 'Moudrý, rozumný člověk'.
Samé moudro 'Moudrý, rozumný člověk'.
Sokrates m. 2. expr. 'Moudrý člověk'.
Studnice moudrosti kniž., expr., obě. iron. 'Moudrý člověk, který poskytuje možnost získat vědomosti, znalosti, poučení jako autoritativní zdroj'.
Šalamoun m. 2. expr. 'Moudrý člověk'.
Štír m. 3. 'Obratný, chytrý, zdatný člověk'.
Talent m. přen. 'Osoba nadána schopnostmi k jistým činnostem'.
Učiněný (hotový) Šalamoun expr. 'Moudrý člověk'.
Učiněný mudrc 'Rozumář, mudrlant, hloubal'.
Velký mozek 'Chytrý, bystrý, nadaný člověk'.
Živá (chodící) encyklopedie expr. 'Všestranně vzdělaný a poučený člověk'.

Ономасіологічна парадигма 'чоловік нерозумний (дурень)'

Українська мова

- Баран* ч. 3. лайл. 'Про нерозумну, слабудуху людину'.
- Бевзень* ч. лайл. 'Вайло, йолоп, бовдур'.
- Бевзь* ч. лайл. 'Те саме, що бевзень'.
- Без царя в голові* знев. 'Хто-небудь дурний, несповна розуму'.
- Безнадійний дурень* грубо. 'Дуже обмежена, тупа, недалеко людина'.
- Бельбас* ч. знев. 'Вайлуватий, ледарюватий, недалекий хлопець, парубок; ледар, вайло, мамула'.
- Битий (набитий) дурень* грубо. 'Дуже обмежена, тупа, недалеко людина'.
- Бідний (небагатий) на розум* 'Розумово обмежений, недоумкуватий'.
- Блазень* ч. 4. лайл. 'Дурень, теплень'.
- Бовван* ч. 2. лайл. 'Про дурну, обмежену людину'.
- Бовдур* ч. 2. лайл. 'Про грубу, нерозумну людину; дурень, недотепа, йолоп, гевал'.
- Вайло* ч. і ж. розм. 'Неповоротка, незграбна, обмежена людина; тюхтій'.
- Вахлай* ч. знев. 'Неповоротка, малотямуща людина; вахлак'.
- Вахлак* ч. (ж. *вахлачка*) знев. 'Неповоротка, малотямуща людина'.
- Гевал* ч. фам., заст. 'Груба, некультурна, обмежена людина; неповоротка, незграбна людина'.
- Глупак* ч. рідк. 'Нерозсудлива, нерозумна людина'.
- Голова* ж. ірон. 'Малотямуща, некмітлива людина'.
- Голова з вухами* 'Нерозторопна людина'.
- Голова капустяна* знев. 'Некмітлива, нерозторопна, неуважна людина'.
- Голова куряча* знев. 'Некмітлива, нерозторопна, неуважна людина'.
- Головешка* ж. ірон. 'Малотямуща, некмітлива людина'.
- Дебіл* ч. знев. 'Недоумок'.
- Довбеха* ж. рідко 'Те саме, що довбешка'.
- Довбешка* ж. 2. перен., лайл. 'Про нетямущу, дурну людину'.
- Довбня* ж. 2. перен., лайл. 'Про нетямущу, дурну людину'.
- Довбня неотесана* лайл. 'Нетямуща, нерозумна людина'.
- Дубова голова* лайл. 1. 'Розумово обмежена, тупа людина'.
- Дундук* ч. 2. перен., лайл. 'Про тупу, неповоротку людину'.
- Дурень* ч. (ж. *дурка*) 1. розм. 'Розумово обмежена, тупа людина'.
- Дурило* розм. 'Те саме, що дурень'.
- Дурко* ч. розм. 'Те саме, що дурень'.
- Дурна (нерозумна) голова* лайл. 1. 'Нерозумна, некмітлива, нетямуща людина'.
- Дурне сало без хліба* лайл. 'Нерозумна, обмежена, ні до чого не здатна людина'.
- Дурне теля* розм., знев. 'Про молоду, недосвідчену, нетямущу, неспритну людину'.
- Дурний розум* 'Розумово обмежена, тупа, некмітлива, непередбачлива людина'.
- Дурник* ч. розм. 'Не зовсім розумна людина; людина з розумовими вадами; ужив. як лайл. слово'.
- Дурнило* ч. розм. 'Те саме, що дурень'.

Заплішений дурень грубо. 'Дуже обмежена, тупа, недалеко людина'.
Ідіот ч. (ж. *ідіотка*) 2. лайл. 'Дурень, недоумкувата людина, невіглас'.
Ідол ч. 3. перен. лайл. 'Про нетямущу, дурну чи бездушну людину'.
Істукан ч. Про грубу, нечулу людину; дурень, недотепа, йолоп, гевал'.
Йолоп царя небесного знев. 'Бовдур, теплень'.
Йолоп ч. знев., лайл. 'Те саме, що дурень; бевзь, недотепа'.
Кеп ч. 1. розм. 'Те саме, що дурень'.
Колода ж. 2. перен., лайл. 'Про неповоротку, незграбну або тупу, нечулу людину'.
Короткий розум знев., ірон. 1. 'Хто-небудь розумово обмежений'.
Кретин ч. (ж. *кретинка*) 2. лайл. 'Дурень, тупа, нікчемна людина; ідіот'.
Курачий мозок ірон. 'Нездатний добре мислити, нерозумний'.
Курачий розум знев., ірон. 1. 'Хто-небудь розумово обмежений'.
Лантух (мішок) з соломкою (половою) ірон. 2. 'Нерозумна, нерозсудлива людина'.
Лобом неширокий 'Розумово обмежений, недалекий, нерозсудливий'.
Лоботряс ч. знев. 'Те саме, що лобур'.
Лобур ч. знев. 'Бездіяльна, обмежена, ледача людина; лоботряс'.
Лобуряка ч. знев. Збільш. до лобур.
М'яло с. 2. перен., знев. 'Млява, нерішуча, некмітлива людина'.
Мамула ч. і ж. знев. 'Вайло, похтій, теплень'.
Мідне (мідяне) чоло ірон. 'Хтось не визначається розумом, упертий, нерозсудливий, нетямущий'.
Мідний лоб знев. 'Хтось нерозумний, нетямущий, нерозсудливий'.
Мудрагень ч. розм., ірон. 'Хто багато розмірковує, обдумує несуттєві речі'.
Мудрак ч. 2. ірон. Те саме, що мудрець.
Мудрець ч. 3. ірон. 'Хто багато розмірковує, мудреє над несуттєвими речами; мудрій'.
Мудрій ч. розм., ірон. Те саме, що мудрець.
На розум кволий 'Розумово недорозвинена, обмежена, нетямуща людина'.
Надовба ж. 2. перен., лайл. Те саме, що недолбень.
Надовбень ч. 2. перен., лайл. 'Про нерозумну, безтолкову людину; бовдур, теплень'.
Невіглас ч. 'Неосвічена, незнаюча людина, неук; ужив. як лайливе слово'.
Недоносок ч. грубо. 'Дуже обмежена, тупа, недалеко людина'.
Недоросток ч. 3. перен. 'Нерозумна, малоосвічена, недорозвинена людина'.
Недотепа 2. ч. і ж. розм. 'Розумово обмежена, тупа людина; дурень'.
Недоумок ч. розм. 2. 'Розумово недорозвинена, слабоумна людина; ужив. як лайливе слово'.
Нездара ч. і ж. 'Недолуга людина, яка не має таланту, здібностей до чого-небудь'.
Неоправний дурень грубо. 'Дуже обмежена, тупа, недалеко людина'.
Нерозумна (ялова) голова 'Некмітлива, нетямуща людина'.
Несовітений дурень грубо. 'Дуже обмежена, тупа, недалеко людина'.
Несповна розуму 'Розумово обмежений, ненормальний'.
Нетяма ж. 3. ч. і ж. зневажл. 'Недогадлива, нетямуща людина'.

Нетямущий ч. у знач. імен. Некмітлива, тупоголова людина
Неук ч. 1. розм. 'Нетямуща, недосвідчена, мало знаюча людина'.
Опецьок ч. розм. 2. 'Невелика на зріст, товста, незграбна, нетямуща, некмітлива людина'.
Осел ч. 2. перен., знев. 'Про нерозумну, вперту людину; ужив. як лайливе слово'.
Ослик ч. 2. перен., знев. 'Про нерозумну, вперту людину'.
Ослюк ч. 2. перен., знев. 'Про нерозумну, вперту людину // Про людину, що сліпо підкоряється, служить комусь'.
Осляче вухо (ослячі вуха) лайл. 'Обмежена, нерозумна, некмітлива людина'.
Охрім ч. знев. 'Про обмежену, тупу, недалеко, простодушну людину'.
Патика ж. 3. перен., знев. 'Про нерозумну, тупу людину'.
Пень ч. 2. перен., розм. 'Про нерозумну чи байдужу до всього людину'.
Пеньок ч. 2. перен., розм. Те саме, що пень
Придурок ч. розм. 'Несповна розуму, дурнуватий'.
Пришелепкуватий (ж. пришелепувата) ч. у знач. імен. фам. 'Нетямущий, безтолковий'.
Простак ч. розм. 'Простодушна, нелукава, трохи наївна людина; недалека людина'.
Пуста (порожня) голова знев. 'Нерозумна, нетямуща людина'.
Пустий лоб знев. 'Хтось нерозумний, нетямущий, нерозсудливий'.
Розмазня ж. розм. 2. перен. знев. 'Нерішуча, слабодуха, нетямуща людина'.
Розумник 4. розм., ірон. 'Той, хто вважає себе розумнішим за інших, вдас із себе розумного'.
Садова голова знев. 'Некмітлива, нерозторопна, неуважна людина'.
Селюк ч. (ж. *селючка*) 2. розм. 'Обмежена, мало освічена, некультурна людина'.
Селюх ч. розм. Те саме, що селюк.
Сіряк ч. 2. розм. 'Неосвічена, обмежена, мало культурна людина з низів'.
Слабка (слаба) голова 'Розумово обмежена, тупа людина'.
Стовп неотесаний лайл. 'Нетямуща, нерозумна, бездушна, черства людина'.
Стовп ч. 4. перен., лайл. 'Обмежена або некультурна людина'.
Телепень ч. 1. розм., перев. лайл. 'Нерозумна, вайлувата людина; дурень, недотепа, вайло, тухтій'.
Теля с. 2. перен., розм., знев. 'Про молоду, недосвідчену, нетямущу, неспритну людину'.
Товкач ч. 2. перен., розм. 'Нерозумна людина, дурень'.
Тугодум ч. 'Хто повільно думає, розмірковує, вирішує'.
Тупак ч. 2. перен., знев. 'Про нерозумну, недолугу людину'.
Туман зах. 5. Те саме, що дурень
Тупак ч. 2. перен., розм. 'Про тупу, розумово обмежену людину'.
Тупець ч. розм. Те саме, що тупак
Тупиця 2. ч. і ж. розм. 'Про тупу, розумово обмежену людину'.
Тупоголовий ч. (ж. *тупоголова*) у знач. імен., розм. 'Нерозумна, некмітлива людина'.

Туполобий ч. (ж *туполоба*) у знач. іменника. розм. 'Нерозумний, некмітливий, тупоголовий'.

Турок ч. зневажл. 'Недогадлива, нетямуща людина'.

Тухтій ч. розм. 'Про вайлувату, неповоротку, некмітливу людину'.

Чурбан ч. розм. 2. перен., зневажл. Те саме, що *тупак*.

Шлепа ч. і ж. знев. 'Розумово обмежена, тупа людина; дурень'.

Шлапак ч. діал. 2. перен., знев. 'Про людину – тухтій, нетямя, роззява'.

Штурпак ч. діал. 2. перен. 'Дурень, бовдур'.

Російська мова

Балбес м. (ж *балбеска*) 1. прост., пренебр., также бран. 'Глупый, бестолковый человек (обычно о молодом, нестаром человеке)'.

Балда м. и ж. 1. прост., пренебр., также бран. 'Бестолковый, глупый, недалекий человек'.

Баранья голова прост., бран. 'О глупом, бестолковом человеке'.

Башка ирон. 'О глупом, несообразительном человеке'.

Безголовец м. разг. 'Глупый, тупой человек, поступающий необдуманно, безрассудно'.

Бездарность ж. 2. пренебр. 'Бездарный, ни к чему не способный человек'.

Бездарь ж. разг., пренебр. То же, что *бездарность*.

Бельмес м. неодобр. 'Тупой, глупый человек'.

Бестолковщина 2. м. и ж. разг., неодобр. То же, что *бестолочь*.

Бестолочь 2. м. и ж. разг., пренебр. 'Бестолковый, непонятливый человек'.

Блаженный м. 2. 'Глуповатый, чудаковатый человек'.

Болван м. 3. прост., пренебр., также бран. 'Глупый человек, неуч'.

Болван стоеросовый разг., презр., также бран. 'Тупой, грубый, бесчувственный человек'.

Бревно ср. 2. разг., пренебр., также бран. 'О человеке тупом, невежественном, глупом и нечутком'.

Ванька 2. 'Простак (иногда мнимый), человек из народа'.

Ваня разг. 'Недалекий человек; доверчивый простак, вахлак'.

Вахлак прост., устар., пренебр. 'Нерасторопный, глуповатый, серый человек'.

Глупец м. книжн. 'Глупый, неразумный человек, а также вообще тот, кто поступает глупо, неразумно'.

Глупый м. (ж *глупая*) 2. То же, что *глупец*

Глупыш м. разг., ласк. 1. 'Неразумный человек (обычно о ребенке)'.

Голова баранья (ежовая) прост. 'Глупый, бестолковый человек'.

Голова два уха прост. 'О глупом, малознающем, малосообразительном человеке'.

Голова еловая прост. 'Тупой, бестолковый человек; тупица'.

Голова ж. 4. ирон. 'Глупый, несообразительный человек'.

Голова мякинная ирон., шутил. 1. 'О глуповатом, забывчивом человеке 2. О простаке'.

Голова садовая прост. 'Несообразительный, нерасторопный, глуповатый человек'.

Дебил м. (ж *дебилка*) 'Психически недоразвитый, слабоумный человек'.

Деревенщина м. и ж. простор., пренебр., устар. 'Грубоватый, простоватый, необразованный человек'.

Деревня ж. 3. простор., пренебр., устар. То же, что *деревенщина*

Дерево с. прост., бран. 'О грубом, тупом, бесчувственном человеке'.

Долдон м. прост. То же, что *оболтус*

Дуб м. 2. перен., разг., презр., также бран. 'Очень глупый, тупой человек'.

Дубина 2. м. и ж. перен., разг., презр., также бран. 'Тупой и грубый человек'.

Дубина стоеросовая разг., презр., также бран. 'Тупой, грубый, бесчувственный человек'.

Дубинноголовый м. ж. *дубинноголовая* в роли сущ. 'Тупой, глупый, упрямый человек'.

Дубовая голова презр. 'О крайне тупом, несообразительном, грубом, невежественном человеке'.

Дуболом м. 'Грубый, бестолковый, тупой человек'.

Дуботолк м. (ж. *дуботолка*) обл. 'Грубый, бестолковый человек'.

Дуботряс м. 'Грубый, бестолковый, тупой человек'.

Дубье с. 2. перен., бран. 'О тупом, глупом человеке'.

Дундук м. 2. разг., груб., презр. 'Болван, остолоп'.

Дура ж. 2. бран., устар. То же, что *дурак* (о мужчине)

Дурак битый (набитый) прост., пренебр. 'Совершенный дурак'.

Дурак дураком разг., груб., презр. 'Об очень глупом, тупом человеке'.

Дурак м. 1. 'Глупый человек, глупец'.

Дуралей м. разг. 'Тот, кто вызывает насмешливо-снисходительное или ироническое отношение своим неразумным поступком или поведением'.

Дурачина м. разг. 1. То же, что *дурак*

Дурачок м. разг. 1. фам. уменьшит. к *Дурак* 2. простор. 'Дефективный умственно человек, идиот'.

Дурень м. разг., пренебр. '1. Глупец, дурак. 2. прост. То же, что *дуралей*'.

Дурында м. и ж. разг., пренебр. 'Болван, дурак'.

Дурья голова (башка) прост. 'Глупый человек, дурак'.

Законченный дурак презр. 'О крайне неразумном, безнадежно глупом человеке'.

Здравствуй, дерево ирон., презр. 'О глупом, малосообразительном человеке'.

Иван разг. 'Недалекий, малообразованный человек; простой мужик, деревенщина'.

Иванушка разг. 'Доверчивый, простоватый человек'.

Иванушка-дурачок разг. 'Глуповатый простодушный человек; доверчивый простак (чаще мнимый)'.

Идиот м. (ж. *идиотка*) 2. прост., презр., обычно бран. 'Дурак, болван, тупица'.

Идол м. 3. прост., бран. 'Болван, дурак'.

Истукан м. 2. перен. 'О тупом, бесчувственном, равнодушном ко всему человеке'.

Козел м. 2. Бран.

Колпак м. 3. устар., пренебр., также бран. 'Глупый, недалекий, простоватый человек'.

Кретин м. (ж. *кретинка*) 2. разг., презр., обычно бран. 2. 'Идиот, болван'.

- Кругый дурак* презр. 'Об абсолютно глупом человеке'.
- Лапотник* м. 2. устар., простор., презрит. 'О невежественном, некультурном, отсталом человеке'.
- Лапоть* м. 2. перен., прост., презр. 'О невежественном, некультурном, отсталом человеке'.
- Лопух* м. 2. неодобр. 'О человеке глупом, простоватом, медленно соображающем, неповоротливом'.
- Медный лоб* бран. 'Об упрямом, тупом, ограниченном человеке'.
- Межеумок* м. прост. 'Недалекый, посредственный или придурковатый человек'.
- Митрофанушка* м. разг., ирон. 'Великовозрастный неуч, недоросль'.
- Наивняк* м. прост., часто ирон. 'Наивный, недалекий, непрактичный человек'.
- Недоросль* м. разг., ирон. 'О человеке молодом, глуповатом, юноше-недоучке'.
- Недоумок* м. разг. 'Глуповатый, ничего не смыслящий человек'.
- Несмышленный* м. разг., иногда шутил. 'Неразумный, очень мало понимающий человек (обычно о ребенке)'.
- Неуч* разг. 'Необразованный, невежественный человек'.
- Обалдуй* м. прост., пренебр., также бран. 1. 'Балбес, оболтус'.
- Оболтус* м. прост., презр., также бран. 1. 'Дурак, тупица, пустой человек'.
- Олух* м. разг. пренебр., также бран. 1. 'Тупый, непонятливый человек, дурак'.
- Олух царя небесного* пренебр. 'Совершенный дурак'.
- Осел* м. 2. прост., пренебр., также бран. 'Дурак, упрямый глупец'.
- Осел на двух копытах* презр. 'О глупом, бестолковом человеке, дураке'.
- Остолоп* м. (ж. *остолопка*) прост., пренебр., также бран. 1. 'Глупец, болван'.
- Охламон* м. (ж. *охламонка*) прост., презр., также бран. 1. 'Бездельник, болван'.
- Пентюх* м. прост. 'О неуклюжем, неповоротливом, медленно соображающем человеке'.
- Пень в два обхвата* прост., неодобр. 'Очень глупый человек, тупица'.
- Пень дырявый* прост., неодобр. 'Очень глупый человек, тупица'.
- Пень* м. 2. прост., пренебр., также бран. 'Тупой, глупый человек'.
- Пень ольховый (березовый)* прост., неодобр. 'Очень глупый человек, тупица'.
- Пень пнем* грубо-презр. 'Об очень глупом, бессмысленно упрямом, тупом человеке'.
- Петый (отпетый) дурак (человек)* пренебр. или бран. 'Безнадежный, неисправимый, отъявленный дурак'.
- Полено* ср. 3. разг., пренебр., также бран. 'Болван, дурак'.
- Полудурок* м. прост. 'Глуповатый, неумный человек, межеумок'.
- Полудурье* ср. устар., прост. 'То же, что полудурок'.
- Придурок* м. прост. 2. пренебр. 'Дурак, тупица'.
- Примитив* м. 3. 'Примитивный, умственно и нравственно неразвитый человек'.
- Простак* м. 1. 'Простодушный и недалекий человек'.
- Простофиля* м. и ж. прост. 1. 'Глуповатый, малосообразительный человек'.
- Пустая голова (башка)* 'Глупый человек'.
- Пустоголов* м. разг. 'Глупый, несерьезный, бестолковый человек'.

- Серость* ж. перен., разг., пренебр. 'О человеке необразованном, невежественном, некультурном, посредственном'.
- Столб* м. 5. перен., разг. 'О недалеком тупом или бесчувственном человеке'.
- Столб неотесанный* разг. О недалеком тупом, невежественном или бесчувственном человеке
- Телепень* м. уст., обл. 'Толстый, нерасторопный, несообразительный человек'.
- Толоконный лоб* презр. 'О глупом, бестолковом человеке, дураке'.
- Тумак* м. прост. 'О глупом, малознающем, малосообразительном человеке'.
- Тумак тумаком* разг., груб., презр. 'Об очень глупом, тупом человеке'.
- Тупец* м. устар. 2. 'Тупой человек, тупица'.
- Тупица* м. и. ж. разг. 'Тупой, умственно ограниченный человек'.
- Туподум* м. разг. 'Медленно соображающий, умственно ограниченный человек'.
- Туполом* м. разг. 'О тупом, глупом, упрямом человеке'.
- Узкий лоб (узкая голова)* 'О человеке недалеком, умственно ограниченном'.
- Ума палата* ирон. 'О глупом человеке'.
- Умник* ирон. 'Тот, кто умничает, считает себя умнее других'.
- Умом не вышел* 'О глупом, малосообразительном человеке'.
- Фалалей* м. устар., прост. 'Глупец, простака'.
- Фатюй* м. устар., прост. 'Глупец, простака'.
- Фетюк* м. устар., прост. 'Нерасторопный, бездеятельный и глупый человек'.
- Фофан* м. устар., прост., пренебр. 'Недалекий, ограниченный человек, простофиля'.
- Чайник* м. прост. 2. 'Неумелый, малоопытный человек, плохо знающий свое дело, а также вообще глупый, неумный человек'.
- Чмо болотное* жарг. 'Тупой, непонятливый, ничтожный, неприятный человек, вызывающий презрение окружающих'.
- Чмо* с. жарг. 'Тупой, непонятливый, ничтожный, неприятный человек, вызывающий презрение окружающих'.
- Чурбак* м. разг., презр., также бран. То же, что чурбан
- Чурбан* м. разг., презр., также бран. 'Тупой, бесчувственный человек'.
- Чурка* ж. 2. разг., презр., также бран. Болван, дурак
- Юродивый* м. (ж. *юродивая*) 1. 'Глуповатый, чудаковатый, безумный'.

Чеська мова

- Aberita* 2. m. iron., hanl. 'Omezený člověk; omezenec'.
- Analfabet* m. (ž. *analfabetka*) přen., hanl. 'Nevzdělanec, zaostalec'.
- Arciblb (arciblbec)* m. 2. zhrub. 'Velký hlupák; pitomec, idiot'.
- Balk* m. (ž. *balice*) hanl. 'Společensky neobratný, necvičený člověk; neotesanec, nemotora, hlupák'.
- Balsán* m. 2. zhrub. 'Hloupý, neotesaný člověk'.
- Bambula* m. i ž. zhrub. 'Nemotora, hlupák, budižkničemu'.
- Náta* m. 'Člověk těžkopadný, pomalý, dobrácky hloupý'.
- Nezhlavec* m. 2. expr. 'Člověk ztěštný, ukvapený, nerozumný, nerozvážný'.
- Nlazen* m. ob. expr. 'Člověk nerozumný, pošetilý, bláhový'.
- Nlázinek* m. expr. 'Nerozumný, bláhový, pošetilý člověk; hlupáček, bloudek'.

- Bib* (*blbec*) m. 2. zhrub. 'Velký hlupák; pitomec, idiot'.
- Blboun* m. zhrub. 'Velký hlupák, pitomec'.
- Bloud* m. 'Nerozumný, pošetilý člověk; bláhovec, blázneček'.
- Bluma* m. i ž. 2. 'Nerozhodný, váhavý, neprůbojný, neuzitečný člověk; budižkničemu, váhal, hlupák'.
- Boží (učiněné) dřevo* nepřizn. 'Člověk pomalu reagující, pomalu chápající nebo přímo nechápavý, hloupý, popř. i v práci neobratný a také líný'.
- Boží hovado* (učiněné hovádko) expr., nepřizn., hanl., zhrub. 'Hloupý, tupý i naivní člověk, chovající se velmi primitivně'.
- Božídárek (božidar)* m. 2. expr. 'Hloupý, nevtipný člověk; budižkničemu'.
- Buchta* m. i ž. ob. expr. 'Člověk dobrácký až hloupý'.
- Bulik* m. 2. ob., expr. 'Hlupák'.
- Buvol* m. 2. zhrub. 'Velký hlupák'.
- Cápek* m. 2. expr. 'Mladý nezkušený přihlouplý člověk'.
- Dalamánek* m. expr. 'Prostoduchý, přihlouplý člověk'.
- Drn* m. 2. ob. 'Nadávka venkovskému hloupému člověku'.
- Dřevák* m. zhrub. 'Nadávka člověku hrubému a hloupému'.
- Dub dubovská* 'Hlupák'.
- Dub* m. 1. // expr. 'Hloupý, nechápavý člověk'.
- Elefant* m. 2. 'Hloupý člověk'.
- Eman* m. 'Hlupák'.
- Hloupá hlava* (*makovice, palice, šiška*) expr. nepřizn. 'Člověk, neschopný správně, rozumně myslet, omezený, nedovtipný'.
- Hloupá nádoba* nepřizn. hanl. 'Člověk s omezenými rozumovými schopnostmi, též povrchní'.
- Hloupý (český) Honza* expr., nepřizn. 'Prostý, dobromyslný, zdánlivě hloupý, ale statný, statečný člověk, zprav. mladík'.
- Hloupý Janek* nepřizn., hanl. 'Muž, chlapec rozumově nevyspělý, popř. nechápavý, má zbrklé, nerozumní nápady'.
- Hloupý mozek* nepřizn., hanl. 'Hlupák'.
- Hlupák* m. (ž. *hlupačka*) 'Hloupý člověk; omezenec'.
- Hlupec* m. (ž. *hlupkyňe*) 'Hlupák, omezenec'.
- Hňup* m. 2. expr. 'Velký hlupák'.
- Honza* m. 3. hanl. 'Dobrácký hlupák'.
- Hotentot* m. 2. expr. 'Člověk hloupý n. nesrozumitelně mluvící'.
- Houska* ž. 3. expr. 'Hlupák, nešika'.
- Hovado* s. 3. zhrub. 'Hloupý, tupý člověk'.
- Hovězí (ptačí, vrabčí, slepičí) mozek* hanl. zhrub. 2. 'Hloupý, nechápavý člověk'.
- Chamr* m. arg. 'Hlupák'.
- Chomout* m. 2. ob., hanl. 'Nadávka neobratnému, neotesanému, hloupému zvl. venkovskému člověku'.
- Chudý duchem* 'Prostomyslný až hloupý, s malým duševním rozhledem'.
- Chytrák* m. 3. iron. 'Hlupák'.
- Idiot* m. (ž. *idiotka*) 2. zhrub. 'Velký hlupák, pitomec, blbec'.
- Ignorant* m. (ž. *ignorantka*) 'Kdo projevuje naprostou neznalost, hrubou nevědomost; nevzdělanec, hlupák'.

- Jakub* m. ob., hanl. 'Hlupák'.
- Janek* m. 2. expr. 'Zmatený, nechápavý, hloupý, zatvrzele tvrdohlavý člověk'.
- Jelen* m. 2. 'Popletený, zmatený, hloupě se chovající člověk'.
- Jelimánek* m. expr. 'Nedovtipný, omezený, hloupý, nezkušený, naivní člověk'.
- Jelito s.* 2. zhrub. Nadávka hlupákoví
- Jelito kroupový* hanl., zhrub. 'Hloupý, omezený člověk'.
- Jurodivý* m. 'Slabomyslný, bláznivý člověk'.
- Kapoun* m. 2. přen., expr. 'Tlustý a hloupý člověk'.
- Kašpar* m. ob., expr. 'Směšně a hloupě si počínající člověk'.
- Klacek* m. ob., expr. 'Nevychovaný, hrubý, hloupý člověk; neotesanec, nevychovanec'.
- Kmotr* m. 4. hanl. 'O neobratném, nespolečenském n. přihloupém člověku; nešika, nemotora'.
- Koloděj* m. 3. expr. 'Hlupák, popleta, šprýmař'.
- Kopyto* n. zhrub. 'Nadávka hloupému, nešikovnému, neobratnému člověku'.
- Korunovaný osel* nahl. 'Velký hlupák'.
- Kořen* m. 2. ob., hanl. 'Těžkopádný, hloupý člověk'.
- Kretén* 2. zhrub. 'Duševní zaostalec, hlupák, pitomec'.
- Křen* m. 2. hanl. 'Neobratný hloupý, těžkopádný člověk'.
- Kuba* m. ob. hanl. 'Hlupák'.
- Kůň* m. 5. 'Hloupý, omezený člověk (též nadávka)'.
- Kynutý (povidlový) knedlík* nepřizn. 'Neobratný hloupý, těžkopádný člověk'.
- Macek* m. m. 2. expr. 'Hlupák, zpr. tlustý a neobratný'.
- Maděra* ž. 3. expr. 'Nemotorný, slabý nebo přihloupý člověk'.
- Mák* m. 2. ob., expr. 'Hloupý člověk'.
- Makovec* m. ob., expr. 'Hloupý, nemotorný člověk'.
- Mameluk* 2. zhrub. 'Hrubíán, neotesanec, neohrabanec, pitomec'.
- Mamlas* m. 'Nedospělý a hloupá člověk; hrubý člověk'.
- Mamut* m. 3. expr., zhrub. 'Nešika, nemotora, hlupák'.
- Maňas* m. 2. 'Hlupák, hrubec, mamlas (též nadávka)'.
- Matěj* m. ob., expr. 'Popleta, hlupák'.
- Mates* m. expr. 'Popleta, matěj'.
- Maťula* m. ob., expr. 'Hloupý člověk; řululum'.
- Matyáš* m. ob., expr. 'Popleta, hlupák'.
- Mělká (prázdňá) nádoba* nepřizn. hanl. 'Člověk s omezenými rozumovými schopnostmi, též povrchní'.
- Mezek* m. 2. zhrub. 'Omezenec, hlupák'.
- Mezulán* m. hanl. 'Velký hlupák'.
- Moula* m. i ž. 2. ob., hanl. 'Hloupý, neomalený, neobratný člověk; hlupák, pitomec, neomaleneček, nemotora'.
- Mrkva* m. expr. 'Nemotora, hlupák'.
- Mrkvous* m. 2. 'Nemotora, hlupák'.
- Mrtáfa* m. i ž. expr. 'Neohrabaný n hloupý člověk; neotesanec, hlupák'.
- Mudrc* m. 3. iron. 'Hlupák'.
- Mul* m. 2. 'Hlupák'.
- Nácek* ob., expr. 'Hlupák'.

Nádivka m. 'Hlupák'.
Nádoba vši hlouposti zhrub., hanl. 'Velký hlupák; pitomec, idiot'.
Někhuba (někhuba, nikhuba) m. i ž. ob., hanl. 'Nemotorný, loudavý člověk; nešika, nemotora, hlupák, budižkničemu'.
Nekola m. ob. 'Nešika, hlupák'.
Nerozum m. 2. expr. 'Nerozumný člověk; nerozuma'.
Nerozuma m. i ž. expr. 'Nerozumný člověk; pošetilec, zpozdilec, bláhovec'.
Obecní blb zhrub., hanl., posm. 2. 'Hloupý, naivní, nechápavý člověk'.
Obrvůl m. 2. zhrub. 'Velký hlupák; pitomec, idiot'.
Omezenec m. 'Člověk omezený, neinteligentní, hloupý; hlupák, hlupec'.
Osel m. 2. ob., expr. 'Pošetilec, hlupák'.
Osel oslovaty hanl. 'Velký hlupák'.
Osel oslovská hanl. 'Velký hlupák'.
Pařez m. 2. expr. 'Neohrabaný, těžkopádný, hloupý člověk; netečný, neoblomný člověk'.
Pišišvor m. expr., hanl. 'Malý člověk; omezený, komický šosák, hlupák'.
Pitoma m. hanl. 'Pitomý člověk, velký hlupák'.
Pitomec m. hanl. 'Pitomý člověk, velký hlupák'.
Pošetilec m. (ž. *pošetilka*) 'Pošetilý člověk; bláhovec, bloud, zpozdilec, nerozuma'.
Prázdán (dutá) hlava (palice) nepřizn. 2. 'Hloupý člověk nebo ten, který nemá žádoucí vlastnosti'.
Prázdán (gypsová) hlava nepřizn. 2. 'Hloupý člověk nebo ten, který nemá žádoucí vlastnost'.
Prázdny pytel nepřizn., hanl. 'Hloupý, nechápavý člověk'.
Pytlík hlouposti nepřizn., hanl. 'Hlupák'. *Semteles* m. žert. 'Hlupák'.
Senožrout m. 2. zast., hanl. 'Nevzdělanec, omezenec, hlupák'.
Skopec m. 2. 'Hlupák, tupec, omezenec'.
Skopová (skopičí, hovězí) hlava hanl., zhrub. 2. 'Hloupý, omezený člověk'.
Slamotrus m. 2. zast., hanl. 'Nevzdělanec, omezenec, hlupák'.
Slíva m. i ž. 3. ob., expr. 'Hlupák, budižkničemu'.
Starý osel nepřizn., hanl. 'Člověk tropící hlouposti, pošetilosti; hlupák'.
Střevo s. 2. zhrub. 'Hloupý, nemotorný člověk; nadávka'.
Šiška ž. 4. hanl. 'Nešika, hlupák, též nadávka'.
Skrhola 2. m. lid. 'Přihloupý člověk'.
Šmolka m. i. ž. 'Nadávka hlupákovi'.
Špalek m. 2. expr. 'Tupý člověk'.
Tatar m. expr. 2. 'Člověk, se kt. se nedá domluvit; nechápavý, hloupý člověk'.
Tele s. 3. zhrub. 'Nadávka hloupému, neobratnému člověku'.
Teleci hlava hanl., zhrub. 2. 'Hloupý, omezený člověk'.
Teleci mozek hanl., zhrub. 2. 'Hloupý, nechápavý člověk'.
Trdl m. 2. zhrub. 'Nemotorný, neobratný, hloupý člověk'.
Trotl m. 'Velký hlupák, blbec, pitomec'.
Trouba (troubela, troubera, trunděra, trumbera, trumberla) m. i ž. 5. ob. expr. 'Hlupák'.
Trouba šlapaná nepřizn., hanl. 'Hloupý, nechápavý, omezený člověk'.
Trubec m. 3. expr. 'Hlupák'.

Truhlík m. 3. ob. expr. 'Hlupák'.
Trulda m. i ž. ob., expr. 'Hloupá osoba; hlupák'.
Trumpeta m. i ž. ob., expr. 'Hlupák'.
Trumpetr m. 2. expr. 'Hlupák'.
Ťula m. ob., hanl. 'Hloupý, nešikovný, nedůvtipný člověk; omezenec, hlupák'.
Ťulipán m. 2. hanl. 'Hloupý, omezený člověk; hlupák, pitomec'.
Ťulpas m. ob., hanl. 'Hloupý, nešikovný, nedůvtipný člověk; omezenec, hlupák'.
Ťululum m. i ž. neskl., ob., hanl. 'Nesmělý člověk, hlupáček, nekřuba, budižkničemu'.
Tupá hlava hanl., zhrub. 2. 'Hloupý, omezený člověk'.
Tupak m. zhrub. 'Tupý, omezený člověk; hlupák'.
Tupant m. zhrub. 'Tupý, omezený člověk; hlupák'.
Tupec m. zhrub. 'Tupý, omezený člověk; hlupák'.
Tupohlavec m. 'Hlupák'.
Ťutmák m. 'Hloupý, nešikovný člověk'.
Ťuvík m. expr. 'Hlupák'.
Velbloud m. 2. hanl. 'Hloupý, omezený člověk (též nadávka)'.
Vrták m. 2. hanl. 'Nešika, nemotora, hlupák'.
Vrtané dřevo neprizn., hanl. 'Nešika, nemotora, hlupák'.
Vůl m. 2. zhrub. 'Hlupák (též nadávka)'.
Výr (vejř) m. 2. 'Hlupák, prostáček (též nadávka)'.
Zabedněná hlava neprizn., hanl. 2. 'Člověk, má nedostatek chápavosti, rozumu'.
Zabedněnec m. hanl. 'Zabedněný, hloupý člověk; omezenec, hlupák, zaostalec'.
Žblabuňka m. i ž. hanl. 'Prázdný, povrchní člověk; žvanil, hlupák'.

ДЖЕРЕЛА

1. Ал., Бел., Литв. 2003 – Алексеевко М.А., Белоусова Т.П., Литвинникова О.И. Словарь отфразеологической лексики современного русского языка. – М.: Азбуковник, 2003. – 400 с.
2. Ал., Бел., Литв. 2004 – Алексеевко М.А., Белоусова Т.П., Литвинникова О.И. Человек в русской диалектной фразеологии. – М.: ООО «ИТИ ТЕХНОЛОГИИ», 2004. – 238 с.
3. Альв., Вовк. и др.- Альварт Е., Вовк О., Киллат Г., Могучая Л., Пралат Л., Руд Т., Харабин Р., Шромэк Л., Вальтер Х. Русский алкословарь-справочник или Веселая наука выпивать. – Грайфсвальд, 2005. – 162 с.
4. Ахм. – Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 606 с.;
5. Бар. – Баранов О.С. Идеографический словарь русского языка. – М.: ЭТС, 1995. – 820 с.
6. Бел. – Белова О.В. Славянский бестиарий. Словарь названий и символики. – М.: Индрик, 2001. – 318 с.
7. Бир., Мок., Степ. – Бирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник. – СПб.: Фолио-Пресс, 1998. – 704 с.
8. Бог. – Богуславский В.М. Словарь оценок внешности человека: Лексикографическое пособие особого типа. – М.: Космополис, 1994. – 335 с.
9. БТСС – Большой толковый словарь существительных /Под ред Л.Г.Бабенко. М.: АСЕ –Пресс Книга. 2005. – 846 с.
10. Бут. – Бутенко Н.П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. – Львів, 1989. – 325 С.
11. Вас. – Васильев Л.М. Системный семантический словарь русского языка. Вып.1 Предикатная лексика. – Уфа: изд. Восточный университет, 2000. – 200 с.; Вып. 2. Предикаты свойства, поведения и звучания. – Уфа: БашГУ, 2001. – 146 с.; Вып.3 Предикаты движения. – Уфа: БашГУ, 2002. – 88 с.; Вып. 4. Предикаты речи. – Уфа: БфшГУ, 2002. – 80 с.; Вып 5. Ментальные модальные и перцептивные предикаты. – Уфа: БфшГУ, 2003. – 125 с.
12. Войт. – Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
13. Вок. – Вокальчук Г. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект). – Рівне: Перспектива, 2004. – 524с.
14. Волк., Пол. – Волков Ю.Г., Поликарпов В.С. Человек: Энциклопедический словарь. М.: Энциклопедия, 2000, 964 с.
15. ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови /Уклад і гол. ред. И.Т.Бусел. – Київ: Ірпінь: ВТ „Перун”, 2001. – 1440 с.
16. Высоц. – Высоцкий В. Нерв. – М.: Лотос, 1992. – 208 с.
17. Гор., Лев. – – Городецкая И.Л., Левашов Е.А. Русские названия жителей. Словарь-справочник. Более 14000 названий жителей России, республик бывшего СССР и зарубежных стран. – М.: АСТРЕЛЬ АСГ, 2004. – 363 С.
18. Горб. – Горбачевич К. Русский синонимический словарь. – СПб: Изд. ИЛИ РАН, 1996. – 512 с.

19. Горп. – Горпинич В.О. Словник відтопонімічних прикметників і назв жителів України. У 2 т. Т.2. – Кіровоград, 1994. – 383 с.
20. Гр. – Словарь української мови /Упор. Б. Грінченко: В 4 т. Репринтне видання. – К.:Лексикон, 1996. – Т.1-4.
21. Даль. – Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В.4 т.- М.: Гос. Изд. иностр. и нац. словарей, 1955.- Т.1-4
22. ДКП - Державний класифікатор професій, ДК 003-95.- К.: Соцінформ, 2001.- 584 с.
23. Дьяч – Дьяченко Г., протоиерей. Полный церковнославянский словарь. Репринтное издание. – М., 1993. -1120 с.
24. ЕСУМ- Етимологічний словник української мови /Гол. ред О.С.Мельничук: У 7 т. – К.: Наукова думка. – Т.1. – 1982.- 631 с.; Т.2. – 1985. – 570 с.; Т.3. -1989. – 549 с.
25. Жайв. – Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
26. Ілар. – Іларіон, Митрополит (проф. докт. Іван Огієнко). Етимолого-семантичний словник української мови. У 4 т. – Вінніпег: Накладом товариства „Волинь”. – Т.1. – 1979. – 364 с.; Т.2. – 1982. – 400 с.; Т.3. – 1988. – 416 с.; Т.4.- 1995. – 558 с.
27. Кож. – Кожевников А.Ю. Большой синонимический словарь русского языка. В 2 Т. – СПб.: Нева, 2003. – Т.1. – 438 с.; Т.2. – 476 с.
28. Кол.- Колесников Н.П. Толковый словарь найменованих женщины. - М.: Русский язык, 2002. – 584 с.
29. Кол., Регуш. – Коломієць М.П., Регушевський Е.С. Словник фразеологічний синонімів /За ред. В.О.Винника. – К.: Радянська школа, 1988. – 200 с.
30. ЛЭС: Лингвистический энциклопедический словарь /под ред. Н.Д.Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
31. Мар. – Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. – М.: Изд. иностр. лит., 1960. – 436 с.
32. МНМ – Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2 т. /Гл. ред Токарева С.А. – М.:Советская энциклопедия, Т.1. (А – К). – 1991. – 671 с.; Т.2. (К- Я) – 1992. – 719 с.
33. НОССРЯ – Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. Первый выпуск /Под общ. рук. Ю.Д.Апресяна. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 552 с.
34. Отин. – Отин Е. Словарь коннотативных собственных имен. – Москва-Донецк. – М.:ООО «А Темп», 2006. – 440 с.
35. Петр. – Петровский Н.А. Словарь русских личных имен. – М.: Русский язык. 1966. – 384 с.
36. Пеш., Клим., Карп. – Пешак М.М., Клименко Н.Ф., Карпиловская Е.А. Украинский семантический словарь: Проспект – К.: Наукова думка, 1990. – 264 с.
37. Рог., Кар. – Рогожникова Р.П., Карская Т.С. Словарь устаревших слов русского языка. – М.: Дрофы, 2005. – 828 [4] с.

38. РСС – Русский семантический словарь: Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений /Под общ. ред. Н.Ю.Шведовой. В 6 т. – М.: Русский язык, 2002. Т.1.–3.
39. РСС/Б – Русский семантический словарь /Под ред. А.С.Бархударова. – М.: Русский язык, 1982. – 566с.
40. РСС/К – Русский семантический словарь /Ред. Ю.М.Караулов, В.И.Молчанов, В.А.Афанасьев, Н.В.Михалев. – М.: Русский язык, 1982. – 546 с.
41. СА – Словарь архаизмов /Сост. И.Смирнов, М.Глобачев. – М.:ТерРА – Книжный клуб. 2001. – 424 с.
42. Саях., Хас., Морк. – Саяхова, Л.Г., Хасанова Д.М., Морковкин В.В. Тематический словарь русского языка /Под. Ред. В.В.Морковкина. – М.: Русский язык. 2000. – 560 с.
43. СВІМ – Словник власних імен людей: Українсько-російський і російсько-український /За ред Л.Г.Скрипник. 5-е вид., випр. і доп. – К.: Наукова думка, 1976. – 316 с.
44. СГТ – Словарь гендерных терминов /под ред А.А.Денисовой. Региональна общественна організація “Восток-Запад”: Женские инновационные проекты. – М.: Информация XXI век, 2002. – 255 с.
45. СД – Славянские древности. Этнолингвистический словарь: В 5 т. /Отв. ред. Н.И.Толстой. – М.: Международные отношения, 1995. – Т.1: А-Г. – 584 с.; Т.2: Д-К (Крошки). – 697 с.; Т.3: К (Круг) – П (Перепелка).- 699 с.
46. СЕУМ – Словник епітетів української мови /С.П.Бибиц, С.Я.Єрмоленко, Л.О.Пустовіт; за ред Л.О.Пустовіт. – К.:Довіра, 1998. – 431 с.
47. Скр., Дзятк. – Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник. 2-е вид., випр. та доп. – К., 1996. – 334 с.
48. Сліп. – Сліпущко О. Давньоукраїнський бестарій. – К.:Дніпро, 2001. – 144 с.
49. Сом.– Сомов В.П. Словарь редких и забытых слов. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996. – 446 с.
50. Срез. – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка: В 3 т. – СПб, 1903, Т.3: Р. W – 1684 с.
51. СРЯ - Словарь русского языка. В 4 т. – М.: Русский язык, 1981. – Т. 1-4.
52. СРЯ – Словарь русского языка XIII-XVII в. – М.: Наука, 1982.- Вып. 9 (М). – 358 с.
53. ССРЛЯ 1948-1960 – Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. Москва; Ленинград, 1948-1960. Т. 1-17.
54. ССРЛЯ 1991– Словарь современного русского литературного языка. В 20 т. Изд 2-е, перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1991. – Т.1-2.
55. ССУМ – Словник синонімів української мови: У 2 т. /А.А.Бурячок та ін. (ред.). – К: Наукова думка. Т.1. – 1999. – 1026 с.; Т.2. – 2000. – 955 с.
56. Ст. – Ставицька Л. Український жаргон: Словник. – К: Критика, 2005. – 496 с.
57. СУІ – Словник українських ідіом /Укл. Г.М.Удовиченко. – К.: Радянський письменник, 1968.- 462 с.

58. СУМ 1970-1980– Словник української мови. В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
59. Суп. – Суперанская А.В. Современный словарь личных имен: Сравнение. Происхождение. Написание. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 384 с.
60. Уж. – Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобожанських та степових говірок Дробасу. – Луганськ: Альма-матер, 2002. – 262 с.
61. Уш. – Толковый словарь русского языка /Под ред. Д.Н.Ушакова: В 4 т. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1935–1940. Т. 1–4.
62. Фасм. – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4-х т. – М.: АСТРЕЛЬ-АСТ, 2003. Т.1. – 588[4] с., Т.2. – 672 с., Т.3.- 832 с., Т.4. – 864 с.
63. Фел., Мок. – Фелицына В.П., Мокиенко В.М. Русские фразеологизмы: лингвистрановедческий словарь /Под ред. Е.М.Верещагина, В.Г.Костомарова. – М.: Русский язык, 1990. – 220 с.
64. Фр. – Франко І. Галицько руські народні приповідки // Етнографічний збірник. – Львів: Наукове товариство імені Шевченка. – Т.1. – Вип.1: А – Відати. –1901. –200 с.; Т.1.-Вип.2: Відати – Діти. – 1901. – 195 с.; Т.2.- Вип. 1: Діти – Книш. – 1907. – 300 с.; Т.2. – Вип. 2: Кравець – П'ять. –1908. – С. 301-612; Т.3. – Вип.1: Рабунок – Час. – 1910. – 300 с.; Т.3. – Вип.2: Час – Ячмінь. – 1910. – С. 301-541.
65. ФСРЯМол. – Фразеологический словарь русского языка. /Под. Ред А.И.Молоткова. – М.: Русский язык, 1978. – 534 с.
66. ФСРЯТих. Фразеологический словарь русского языка /Сост. А.Н.Тихонов (рук. кол. авт.), А.Г.Ломов, Л.А.Ломова. – М.: Высшая школа, 2003. -336 с.
67. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови. У 2 кн. – К. Наукова думка, 1999.- Кн.1-2.
68. Человек. – Человек: Философско-энциклопедический словарь /Р.Г. Апресян, Э.А.Араб-Оглы, О.В.Артемьев и др. – М.: Наука, 2000. – 516 с.
69. Черн. – Черных П.Я. Историко-этимологический словарь русского языка. В 4 т. 5–е изд. М.: Русский язык, 1999
70. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд /Под ред. О.Н.Трубачева. – М.:Наука, 1981. – Вып. 8. – 253 с.
71. Яр. – Яранцев Р.И. Словарь-справочник по русской фразеологии. – М.: Русский язык, 1981. -304 с.
72. Beč.– Bečka.V. Slovník českých synonym a frazeologismů. – Praha: Novinář, 1982.- 464 s.
73. Čel. – Čelakovský F.L. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. – Praha: LKA KLUB, 2000. – 926 s.
74. ČSVS – Český slovník věcný a synonymický: V 4 d. /Zpr. J.Haller. – Praha: SPN. D.1. – 1969. – 292 S.; D.2. – 1974. 596; D.3. – 1977. – 709 S.; D.4: Rejstřík k svazkům 1 – 4. – 1983. – 984 s.
75. Hol., Kopeč. – Holub F., Kopečný F. Etymologický slovník jazyka českého. – Praha: ČSAV, 1952. – 575 s.

76. Hol., Lyer. – Holub J., Lyer S., Stručný etymologický slovník jazyka českého. – Praha: SPN, 1978. – 483 s.
77. Кнар. – Кнарповá M. Jak se bude vaše dítě jmenovat? – Praha: Academia, 2002. – 358 s.
78. Leh. – Lehtikoinen R. Словарь революции – революция в словаре? Аббревиатуры и иноязычная лексика в русском языке первого послереволюционного десятилетия. Neuvostoliitto instituutin Vuosikirja. – №32. – Helsinki, 1990. – 286 s.
79. Mach. – Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. – Praha: ČSAV, 1957. – 627 s.
80. Pal., Všian. – Pala K., Všianský J. Slovník českých synonym. – Praha: Lidové noviny, 1994. – 435 s.
81. Rejz. – Rejzek J. Český etymologický slovník. – Praha: Leda, 2001. – 725 s.
82. SČFI – Slovník české frazeologie a idiomaticky. Výrazy neslovesné. – Praha: Academia, 1988. – 512 s.
83. SP – Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře. – Praha: SPN, 1973. – 1541 s.
84. SSSJČ 1960-1968 – Slovník spisovného jazyka českého. V 4. d. – Praha: Academia. D.1: A – M. – 1960. – 1311 s.; D.2: N – Q. – 1964. – 1131 s.; D.3: R – U. – 1966. – 1079 s.; D.4: V – Ž. – 1968. – 1208 s.
85. SSSJČ 1989 – Slovník spisovného jazyka českého. V 8 d. – Praha: Academia, 1989. – D. 1-8.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С.С. Крещение Руси и пути русской культуры // Русское зарубежье в год крещения Руси. – М.: РОССПЭН, 1991. – С. 33-88.
2. Аверьянова А.П. Личные существительные женского рода с суффиксом –ш-а // Филологические науки. – 1960. – №1. – С.129-137.
3. Автамонов Я. Символика растений в великорусских песнях // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб, 1902. – Ч. 344, Ноябрь-декабрь. – С.286.
4. Автопортрет славянина. – М.: Индрик, 1999. – 256 с.
5. Ажнюк Б.М. Національна фразеологія в іншомовному зіставленні // Українська мова і література в школі. – 1990. – №5. – С. 82-87.
6. Азнаурова Э.С. Стилистический аспект номинации словом как единицей речи // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 86-129.
7. Аколопа С. Отпредметные названия человека // Русский язык в школе. – 1986. – №5. – С. 83-86.
8. Аксаков К.С. Опыт русской грамматики. Полн. собр. соч. Т. III Сочинения филологические. Ч. II. – М., 1880. – 634 с.
9. Аксамитов А.С. О некоторых принципах построения идеографического фразеологического словаря // Фразеологизм и его лексикографическая разработка. – Минск, 1987. – С. 49-53.
10. Алексеенко М. Концепт «мать» в синхронной динамике языковой картины мира // Грани слова. К 65-летию проф. В.М.Мокиенко. – М.: ООО «Издательство ЭЛПИС», 2005. – С. 415-423.
11. Алексеенко М. Национальное и интернациональное в сфере фразеологии (транслатологический аспект) // Лингвистика в начале XXI века. Научн. конф., посв. 80-летию проф. Л.Н.Ройзензона. – Самарканд, 2001. – С.16-20.
12. Алексеенко М.А. Полиноминантность как ономаσιологическая категория текста // Słowo. Tekst. Czas II. – Szczecin: WNUS, 1997. – S. 175-184.
13. Алексеенко М.А. Чистейшей прелести чистейший образец // Слово во времени и пространстве. К 60-летию проф. В.М.Мокиенко. – СПб.: Фолио-Пресс, 2000. – С. 214-226.
14. Алефиренко Н.Ф. Язык – сознание – культура: проблемы взаимодействия // Язык и культура. Материалы 3-ей Международной конференции. Т.1. Доклады. – К., 1993. С. 3-10.
15. Амосова Н.Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка. – М.: Изд. лит. на иностр. яз., 1956. – 219 с.
16. Андреев Н.П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. – Л.: Изд. Гос. рус. геогр. общества, 1929. – 118 с.
17. Апресян Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Семиотика и информатика. – М., 1986. – Вып. 28. – С. 5-33.

18. Апресян Ю.Д. Избранные труды: В 2 т. – М.: Школа "Языки русской культуры": «Вост. лит.» РАН, 1995. Т.1 Лексическая семантика: Синонимические средства языка. – 472 с.
19. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 376 с.
20. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. –1995. – №1. – С. 37-67.
21. Апресян Ю.Д. Прагматическая информация для толкового словаря //Прагматика и проблемы интенсивности поэтики.– М., 1988.–С. 3-34.
22. Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка// Проблемы структурной лингвистики. 1982.– М.: Наука, 1984.–С.5-24.
23. Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык (к проблеме языковой „картины мира“) // Вопросы языкознания. – 1987. – №3. – С.3-20.
24. Арутюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексического значения // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 156-250.
25. Арутюнова Н.Д. Ненормативные явления и язык // Язык и логическая теория. – М., 1978. - С.140-152.
26. Арутюнова Н.Д. Номинация и текст // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 304-358.
27. Арутюнова Н.Д. Образ (опыт концептуального анализа) //Референция и проблема текстообразования. – М.: Наука, 1988. - С. 112-135.
28. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл.– М.: Наука, 1976. – 386 с.
29. Арутюнова Н.Д. Речеповеденческие акты в зеркале чужой речи. «Я» и «другой» // Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис /Отв. ред. Т.В.Булыгина. – М.: Наука, 1992. – С. 40-52
30. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
31. Архангельская А. Красавец-мужчина в чешской языковой картине мира // Грани слова. К 65-летию проф. В.М.Мокиенко. – М: ООО "Издательство ЭЛПИС", 2005. – С. 423-432.
32. Архангельская А.М. Страшная месть, или Зооморфная метафора в славянских языках // Славянские языки в свете культуры /Отв. ред. М.А.Алексеев. – Москва – Щецин – Грайфсвальд, 2006. – С. 73-87.
33. Архангельська А. Маскулінізоване вираження поміна feminina та фемінізоване вираження поміна masculina у слов'янських мовах: взаємодія свого і чужого // Мовознавство. – 2007. – №1. – С. 23-38.
34. Архангельська А. Маскуліноцентричність мови як образ світу, у слові явлень // Słowo. Tekst. Czas VIII: Człowiek we frazeologii i leksyce języków słowiańskich. Szczecin: WNUS, 2005. – S. 326-331.
35. Архангельська А.М. Зоосеміми як мотиваційна база одиниць вторинної кваліфікативної номінації в українській мові // Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Philologica. Ucrainica I. Současná ukrajinstika: Problémy jazyka, literatury, kultury. – Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. – S. 137-143.

36. Архангельська А.М. Маскулінність та фемінінність як соціокультурні категорії на тлі слов'янського антропонімікону // Мовознавство. – 2006. – №1. – С. 83-93.
37. Атаян Э.Р. Язык и внеязыковая действительность. Опыт онтологического сравнения.– Ереван: Изд.Ереван. унив., 1987.– 381 с.
38. Ахманова О.С., Магидова И.М. Прагматическая лингвистика, прагмалингвистика или лингвистическая прагматика // Вопросы языкознания. – 1978. – №3. – С. 43-49.
39. Балли Ш. Французская стилистика.– М.:Изд. иностр. лит.,1961.–394 с.
40. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. На пути к идеографическому описанию русской фразеологии // Фразеологические словари и компьютерная идеография. – Орел, 1990.
41. Барчунова Т.В. Сексизм в букваре <<http://opex.auditorium.ru/escocman.cdu.ru/db/msg/147330.html>>
42. Бахвалова Т.В. Характеристика интеллектуальных способностей человека лексическими и фразеологическими средствами языка (на материале орловских говоров): Учебное пособие. – Орел: ОГПИ, 1983. -130 с.
43. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975. – 502 с.
44. Бацевич Ф.С. Когнітивне та лінгвальне у процесах вербалізації // Мовознавство. – 1997. – №6. – С. 30-36.
45. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної девіатології. – Л.: Львів. нац. унів. ім. І.Я.Франка, 2000. – 236 с.
46. Бацевич Ф.С. Системна організація лексичного компонента мовленнєвої діяльності (до питання про природу функціонально-ономасіологічних груп) // Мовознавство. – 1991. – №6. – С. 36-40
47. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. – К., 1993. – 335 с.
48. Белашова Е.А. Типология признаков представления статусов лица в процессе исторического развития русского языка. Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук. – Бельцы, 1980. - 19 с.
49. Белинский В.Г. Полное собрание сочинений. В 13 т. Т. 1. Статьи и рецензии. Художественные произведения. 1829-1835. – М.: Советский писатель, 1954. – 574 с.
50. Белич А.И. Внутренняя и внешняя языковая форма // Изв. АН СССР. – 1946. – Т.5. - Вып.3. – С. 179-182.
51. Белоусова А.С. Русские имена существительные со значением лица (лексический класс и проблемы его описания) // Вопросы языкознания. – 1981. – №3. – С. 71-84
52. Березович Е.Л. К этнолингвистической интерпретации семантических полей // Вопросы языкознания. – 2004. – №6. – С. 3-25.
53. Березович Е.Л., Леонтьева Т.В. Языковой образ дурака: этнолингвистический аспект // Язык культуры: семантика и грамматика: к 80-летию со дня рождения акад. Н.И.Толстого (1923-1996). М.: Индрик, 2004. – С. 368-383.

54. Березович Е.Л., Рут М.Э. Ономаσιологический портрет реали как жанр лингвокультурного описания // Изв. Уральского гос. унив. 17. Гуманитарные науки – Екатеринбург, 2000. - Вып.3. – С. 33-38. .
55. Берков В.П. Двязычная лексикография: Учебник для вузов. 2-е изд. перераб. и доп. - М.: Астрель, 2004. – 237 с.
56. Бессонова О.Л. Оцінка як семантичний компонент лексичного значення слова (на матеріалі іменників-назв особи в англійській, французькій та українській мовах). Автореф. дис. ... кандидата філол. наук. – Донецьк, 1995. – 22 с.
57. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). – К.: КДПІ, 1993. - 214 с.
58. Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс –иця). – Київ – Запоріжжя, 2002. – 205 с.
59. Блинова О.И. Термин и его мотивированность. Сб. статей /Отв. ред. Л.И.Скворцов, Т.С.Коготкова // Терминология и культура речи. – М.: Наука, 1981. – С. 28-37.
60. Бобров Ю.Г. Основы иконографии древнерусской живописи. – СПб.: МИФРИЛ, 1995. – С. 187-203.
61. Богданов В.В. Семантикоцентризм и формоцентризм в мировой лингвистике XX в. // Структурная и прикладная лингвистика /Под ред. А.С.Герда. – СПб.: Изд. СПб. унив. 1998. – Вып.5. – С. 3-9.
62. Богуславский А. Обозначение женщин названием мужского рода в русском языке // Kwartalnik instytutu polsko-radzkiego. – 1954. – №4. – С. 105-128.
63. Богуславский В.М. Семантико-стилистические группы слов в языке газеты // Актуальные проблемы лексикологии и лексикография. – Пермь, 1972. – С. 46-49.
64. Богуславский В.М. Человек в зеркале русской культуры, литературы и языка. – М: Космополис, 1994. – 237 с.
65. Бондалетов В.Д. Русский именник, его состав, статистическая структура и особенности изменения // Ономастика и норма. – М., 1976. – С.12-46.
66. Бондаренко О.С. Концепти «Чоловік» та «Жінка» в українській та англійській мовних картинах світу. Автореф. дис. ... кандидата філол. наук. – Донецьк, 2005. – 19 с.
67. Борухов Б.А. “Зеркальная” метафора в истории культуры // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Языки русской культуры, 1991. – С. 109-117.
68. Брагина А.А. Наблюдения над категорией рода в русском языке // Вопросы языкознания. – 1981. – №5. – С. 68-78.
69. Брагина Н.А. Фрагмент лингвокультурологического лексикона (Базовые понятия) // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 131-138
70. Брутян Г.А. Очерки по анализу философского знания. – Ереван, 1979. – 623 с.

71. Брутян Г.А. Язык и картина мира // Философские науки. – 1973. – №1. – С. 108-111.
72. Булаховський Л.А. Виникнення української мови та її положення серед інших слов'янських мов. – К.: Радянська школа, 1948. – 28 с.
73. Бурбак О.Ф. Сутність та функції національно-культурного компонента мовного значення реалії // Мовознавство. – 1986. – №4. – 56-58.
74. Вайс Д. Человек, лицо, личность и особа: четыре неравных соперника // Логический анализ языка: Образ человека в культуре и языке / Отв. ред. Арутюнова Н.Д., Левотина И.Б. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С.81-98.
75. Валодзіна Т. Homo somaticos: міфапаэгічныя перспектывы і фразеалагічныя прыярытэты // Słowo. Tekst. Czas. VIII. – Szczecin: WNUS, 2005. – S. 41-48.
76. Вальтер Г., Мокиенко В. Новая жизнь древнейшей профессии // Слово. Текст. Время. К 60-летию проф. М.А. Алексеенко. – М.: Азбуковник, 2002. – С. 79-108.
77. Варина Г.В. Лексическая семантика и внутренняя форма языковых единиц // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – С. 233-244.
78. Васева В. Птичий код в обрядах жизненного цикла у болгар // Живая старина. – 2001. – №2. – С.10-12.
79. Василенко В.А. Ценность и оценка. Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук. – К., 1964. – 24 с.
80. Васильева Л.М. Суффиксальное словообразование наименований лица по профессии в русском и украинском языке. Автор. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1971. - 22 с.
81. Васильцов А.П. О термине «лексическая парадигма» // Вопросы грамматического строя германских языков. – Омск, 1974. – С. 151-158.
82. Введенский Д.Н. Критический анализ учения Ш.Балли о языке как эмоциональном явлении // Статьи и исследования по языкознанию и классической филологии. Уч. зап. МГПИ им. Ленина.- М., 1965. – №234. – С. 327-353.
83. Вельмезова Е.В. Чешские заговоры. Исследования и тексты. – М.: Индрик, 2004. – 277 с.
84. Вендина Т.И. Категория признака в символическом языке культуры // Признаковое пространство культуры /отв. ред Толстая С.М. – М.: Индрик, 2002. – С.61-71
85. Вендина Т.И. Словообразование и «сокрытые смыслы» языка культуры // Вестник МГУ. – 2001. – №2.- С. 14-32. – (Сер.19).
86. Вендлер В. Иллокутивное самоубийство // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 238-251.
87. Версхагин Е.М. Житие св. Благоверного князя Чешского Вячеслава в сакральном прочтении // Rýžoviště zlata a doly drahokamů... Sborník pro V. Huňáčka. – Praha: Karolinum, 2006. – S. 149-1654.

88. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1983. – С. 29-69.
89. Весельницкая Е. Женщина в мужском мире. – СПб.: Импакс, 1993. – 125 с.
90. Виноградов В.В. Грамматика русского языка. Теоретическое введение. – М.: Русский язык, 1954.- С. 5-111.
91. Виноградов В.В. Русский язык. (Грамматическое учение о слове). – М.-Л.: Высшая школа, 1972. – 613 с.
92. Виноградова Л.Н. Человек/не-человек в народных представлениях // Человек в контексте культуры. Славянский мир /Отв. ред. И.И.Свирида. – М.: Индрик, 1995. – С. 17-26.
93. Високович Л.С. О терминах “прагмалингвистика” и “дидактолингвистика”//Вопросы языкознания.– 1981.– №3.– С. 52-59.
94. Вільчинська Т.П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові. Автореф. дис. ... кандидата філол. наук. – Тернопіль, 1996. – 19 с.
95. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.
96. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1996. – 336 с.
97. Воїнов В.В., Семенець О.С. Оцінний компонент значення і його прагматична функція // Мовознавство. – 1989. – №1, – С. 47-51.
98. Вольф Е.М. Варьирование в оценочных структурах //Семантическое и формальное варьирование.– М.: Наука, 1979. – С. 273-294.
99. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки /Отв. ред. Г.В.Степанов. – М.: Наука, 1985.- 228 с.
100. Воробьев Ю.А. Языковая экспликация коннотативно-фоновой специфики лексических единиц немецкого языка // Предложение и текст. Межвузовский сборник научных трудов. – Рязань, 1998.- 119 с.
101. Воронина О.А. Женщина в “мужском” обществе // Социологические исследования. – 1988. – №2. – С. 104-110.
102. Воронцова В.Л. Наименования лиц по профессии // Способы номинации в русском языке. – М.: Наука, 1982. – С. 254-271.
103. Выготский Л.С. Мышление и речь. 5-е изд., испр. – М.: Лабиринт, 1999.- 351 с.
104. Габриэлян Н. Медитации на тему феминизма: Всплывающая Атлантида // Общественные науки и современность.- 1993. – №3. – С. 170-182.
105. Гайсина Р.М. Специализированные средства контакта в современном русском языке // Синтаксис и интонация /Отв. Ред М.В.Черемисина. – Уфа, 1973. – Вып.11.- С. 62-69.
106. Гак В.Г. К диалектике семантических отношений в языке // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – С. 73-92.

107. Гак В.Г. К типологии лингвистических номинаций // Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С. 230-294.
108. Гак В.Г. Национально-культурная специфика меронимических фразеологизмов // Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В.Н.Телия. – М.: Языки русской культуры, 1999а. – С. 260-265.
109. Гак В.Г. Повторная номинация и ее стилистическое использование / Вопросы французской филологии. – М.: МГПИ, 1972.- С. 123-137.
110. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология (на материале французского и русского языков). – М.: Международные отношения, 1977б. – 246 с.
111. Гак В.Г. Фразеология, образность, культура // Советская лексикография. – М., 1988.- С. 159-169.
112. Гак В.Г. Человек в языке // Логический анализ языка. Образ человека в языке и культуре. – М.: Индрик, 1999б. – С.73-80.
113. Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. - 768 с.
114. Гамкрелидзе Т.В. К проблеме произвольности знака // Вопросы языкознания. – 1972. – №6. – С. 33-39.
115. Гачев Г.Д. О национальной картине мира // Народы Азии и Африки. – 1967. – №1. – С.77-93.
116. Гачев Д. Национальные образы мира. – М.: Советский писатель, 1988. – 448 с.
117. Георгиева С. Представление о мужчинах во фразеологии (на материале русского и болгарского языков) // Грани слова. Сб. научн. статей к 65-летию проф. В.М.Мокиенко.- М.:ООО “Издательство ЭЛПИС”, 2005. – С. 179-182.
118. Говердовский В.И. О коннотативнообразующих свойствах морфем // Филологические науки. – 1985. – №4. – С. 52-57.
119. Голев Н.Д. Динамический аспект лексической мотивации / Под. ред. О.И.Блиновой. – Томск: Изд. Томск. унив., 1989. – 249 с.
120. Голев Н.Д. О некоторых принципах выделения ономастиологии и ее категорий // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск, 1978. – Вып.7. – С. 3-13.
121. Головащенко С. І. Образ Христа у богословсько-катехітичній літургійній та моралістичній творчості Митрополита Київського Петра Могили // Образ Христа в українській культурі. – К.: Нац. унів. КМА, 2001. – С. 58-91.
122. Голубовська І.О. Метафорично-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної дійсності „царство тварин” (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) // Мовознавство. – 2003. – №6. – С. 61-68.
123. Горошко Е.И. “Эмоция-ассоциация» и их связь со спецификой русского национального сознания // Язык и образование. – Курск.: КГПУ, 1999.- С. 40-59.
124. Горошко Е.И. Особенности мужского и женского вербального поведения: (Психолингвистический анализ) Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук. – М., 1996. – 27 С.

125. Горський В.С. Ідея наслідування Христа в українській агіографії // Образ Христа в українській культурі. – К.: Нац. унів. КМА, 2001. – С. 8-22.
126. Губанова В.А. Мотивировочные признаки. Их разряды. Функционирование // Проблемы ономастиологии. Научн. тр. Курск. пединст. – Орел, 1974.- Т.21/144.- С. 113-128.
127. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. -397 с.
128. Гумбольдт В. фон. О различии организмов человеческого языка и о влиянии этого различия на духовное развитие человеческого рода // Звегинцев В.А. Хрестоматия по истории языкознания XIX – XX в. – М.: Учпедгиз, 1956. – С. 68-89.
129. Гура А.В. Символика животных в славянской традиции. – М.: Индрик, 1997.- 912 с.
130. Гусейнова И.А. Проблема гендерной асимметрии в видеоряде коммерческих дескриптивных рекламных текстов (На материале русскоязычной прессы) //Гендер: язык, культура, коммуникация: Доклады Второй Междунар. конференции. – М., 2002.– С. 107-112.
131. Даль В.И. Напутное слово // Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. – М.: Гос. Изд. иностр. и нац. словарей, 1955. – Т.1. – С. XIV – XXXIX.
132. Даниленко Л.І. Національно-культурна семантика чеської фразеології.- Коломия: МББФ "Берег", 2002. - 178 с.
133. Дементьев А.А. О женских соответствиях к мужским наименованиям действующих лиц // Русский язык в школе. – 1954. – №6 - С. 11-16.
134. Демидова Г.И. О словообразовании имен существительных женского рода с суффиксом –к(а) в древнерусском языке (по материалам письменных памятников XIV- XV в. // Труды по русскому языку. – Л., 1969. – С.156-201.
135. Демин А.С. Архаические персонажи «Повести временных лет» // Автопортрет славянина. – М.: Индрик, 1999. – С.12-20.
136. Денисов П.Н. Лексика русского языка и принципы ее описания в современных условиях – М.: Русский язык, 1980.- 253 с.
137. Ди Пьетро Дж. Языковые структуры в контрасте // Новое в зарубежной лингвистике. Контрастивная лингвистика. – М.: Прогресс, 1989.- Вып. XXV. – С. 82-121.
138. Дмитриев П.А. О тенденции маскулинизации в зарубежных славянских языках // Славянская филология. – Л.: Изд. Ленингр. унив., 1986. – Вып.5. – С.117-128.
139. Дмитрієва М. Чи є чесна жінка чесною людиною? // Український жіночий рух: здобутки і проблеми: Зб. наук. праць. – Дрогобич: Коло, 2002. – Вип.1.- С. 26-34.
140. Дмитрієва М. Що таке політична коректність, або шляхи боротьби із сексизмом <http://lingustics.kava.ua/publication/2006/08/02/s_ho_take_politichna_62.html>

141. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии (I) // Вопросы языкознания. – 1997. – №6. – С. 37-48.
142. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии (II) // Вопросы языкознания. – 1998. – №6. – С. 48-57.
143. Добровольский Д.О. Типология идиом и модули идиоматического пакета // Лексикографическая разработка фразеологизмов для словарей разных типов и для машинного фонда русского языка. – М., 1988. – С. 34-48.
144. Добродомов И.Г. Дубина стоеросовая // Русская речь. – 1986. – №5. – С. 142-144.
145. Дубовик И.Н. История имен существительных, содержащих суффикс –ш-. Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук. – М., 1980. –15 с.
146. Душенко К.В. «Лях» и «москаль»: взаимные стереотипы поляков и русских // Человек: образ и сущность. Слово и культура. Ежегодник. – М., 2003. – С. 140-160.
147. Дышлевский П.С., Яценко Л.В. Научная картина мира и мир культуры // Научная картина мира: логико-гносеологический аспект. – К.: Наукова думка, 1983. – С.5-38.
148. Ерахтин А.В. Проблема соотношения категорий «мышление» и «сознание» в марксистско-ленинской философии // Сознание и диалектика познания. – Иваново, 1986. – С. 5-22.
149. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: Иностранные языки, 1958. – 404 с.
150. Єфіменко І.В. З історії виникнення та розвитку українських прізвищевих назв // Мовознавство. – 2001. – №5. – С. 73-87.
151. Жайворонок В.В. Слово в етнологічному контексті // Мовознавство. – 1996.- №1.- С. 7-14.
152. Жаналина Л.К. Сопоставительное словообразование русского и казахского языков. – Алматы: Респ. изд. кабинет КАО, 1998. – 312 с.
153. Жаркова Л.П. Эмоционально-оценочная лексика современного украинского языка (нарицательные названия лиц). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1970. – 24 с.
154. Жельвис В.И. Инвектива: мужское и женское предпочтения // Этнические стереотипы мужского и женского поведения. – СПб: Наука, СПб, 1991. – С. 266-283.
155. Жельвис В.И. Поле брани: Сквернословие как социальная проблема. – М.: Научн.-изд. центр „Ладомир”, 1997. – 330 с.
156. Жельвис В.И. Эмотивный аспект речи: Психолингвистическая интерпретация речевого воздействия. – Ярославль, 1990. – 81 с.
157. Журавлев А.П. Фонетическое значение. – Л: Изд. Ленингр. унив., 1974. – 160 с.
158. Журавлев А.Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации // Способы номинации в современном русском языке /Под ред. Д.Н.Шмелева. – М.: Наука, 1982. -С. 45-109.
159. Зигітко А.П. Морфологічні категорії іменника в синтагматичі і парадигматичі: Навч. пос. – К., 1989. – 61 с.

160. Загоровская О., Фомина З.Д. Экспрессивные и эмоционально-оценочные компоненты значения слова // Семантические процессы в системе языка. – Воронеж: Изд. Воронеж. унив., 1984. – С.31-40.
161. Залевская А.А. Слово в лексиконе: Психолингвистические исследования. – Воронеж: Изд. Воронеж. унив., 1990. – 208 с.
162. Заонегин Е.В. Некоторые общие вопросы ономазиологии // Филологические науки. – 1969. – №6. – С. 84-94.
163. Затовканюк М. Словоизменение существительных в восточнославянских языках (опыт сопоставительного анализа) // Acta Universitatis Carolinae – Philologica. Monographia LVIII – Praha, 1975. – с.58. – 156 с.
164. Зимин С.И. Русская антропонимия XVII-XVIII вв: на материале переписных книг городов России. Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук. – Ташкент, 1969. – 20 с.
165. Золотова В.С. Существительные женского рода со значением лица в современном польском языке // Уч. зап. Ленингр. унив. – 1962. – №316. – Вып.64. – (Серия филологических наук).
166. Зорівчак Р.П. Реалії і переклад. На матеріалі англословних перекладів української прози. – Львів: Вид. при Львів. унів., 1989. – 215 с.
167. Зубкова Л.Г. О соотношении звучания и значения слова в системе языка (К проблеме произвольности языкового знака) // Вопросы языкознания. – 1986. – №5. – С. 55-66.
168. Иванишева О.О. Коннотативный аспект лексического значения слова и место культурной коннотации // Язык – культура – человек. Уч. зап. МГПИ. – Мурманск, 2001. – Вып.1. – Ч.1. – С. 13-32. – (Языкознание).
169. Ивин А.А. Основания логики оценок. – М.: Изд. Моск. унив., 1970. – 230 с.
170. Ивченко А.А. Идеографическое и ареальное описание фразеологии верхнелужицкого языка. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Л., 1987. – 20 с.
171. Из словаря “Славянские древности” // Славяноведение. – 2003. -№6. – С. 71-85.
172. Истомина В.В., Цыпленкова Л.Х. Маскулинность/фемининность в социокультурном пространстве (на материале русской и адыгейской паремиологии) // Филологический вестник. – Майкоп, 2000. – №2. – С. 119-122.
173. Іващенко В.Л. Конотативно-оцінний аспект семантики назв осіб за родом діяльності, місцем проживання та національною ознакою. Автореф. дис... кандидата філол. наук. – К., 1997. – 18 с.
174. Івченко А.А. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. – Харків: Фоліо, 1999. – 304 с.
175. Кабаков А.А. Похождения настоящего мужчины в Москве и других невероятных местах. – М.: Вагриус, 1993.- 319 с.

176. Каган М.С. Общее представление о культуре // Каган М.С. Введение в культурологию: Курс лекций /Под. ред. Ю.Н.Солонина, Е.Г.Соколова. – СПб, 2003. – С. 6-14.
177. Калимуллина В.И. Семантический потенциал лексико-фразеологической парадигмы // Исследования по семантике. Семантика и функционирование лингвистических единиц. – Уфа, 1989. – С. 77-84.
178. Каменская О.Л. Гендергетика – междисциплинарная наука // Тезисы докладов Второй Международной конференции «Гендер: язык, культура, коммуникация». - М.: МГЛУ, 2001. – С. 62-63.
179. Караулов Ю.Н. От структуры ассоциативного словаря к структуре языковой личности //Вестник университета дружбы народов. Серия Филология. Журналистика.– 1994. - № 1. – С. 15-26.
180. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
181. Караулов Ю.Н.Общая и русская идеография.– М.: Наука, 1976.–355 с.
182. Карлова Л.В. Именованье женщины в памятниках деловой письменности первой половины XVII в. (на материале южновеликорусских отказных книг) // Русское языкознание. – К., 1989. – Вып.19.- С.139-144.
183. Каскабасова Х. Женская красота как стереотип в языковом сознании представителей разных этнокультур // Гендерные исследования, гендерная политика и женское движение в странах Центральной Азии: попытка диагноза // Материалы научн.-практ. конф. “Женское движение Центральной Азии: от опыта прошлых десятилетий к поиску новых технологий”. Алматы, 18-19 октября 2005 /Под ред. С.М. Шакировой, Н.У.Шеденовой, М.А. Ускембаевой. Алматы: Фонд им. Эберг. Центр гендерных исследований.– Алматы, 2005.– С. 68-81.
184. Кацнельсон С.Д. Содержание слова. Значение и обозначение. – М.-Л.: Наука, 1965. – 109 с.
185. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.-д.: Наука, 1972.- 216 с.
186. Керста Р.И. Типы именованний мужчин в памятниках украинского языка XVI в. // Антропонимика. – М.: Наука, 1970. – С. 258-262.
187. Керста Р.І. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К.: Наукова думка, 1984. – 152 с.
188. Кирилина А.В. “Мужественность” и “женственность” с точки зрения лингвиста // Женщина в российском обществе.– 1998.– №2.– С. 21-27.
189. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. – М.: Институт социологии РАН, 1999. – 186 с.
190. Кирилина А.В. Новый этап развития отечественной гендерологии // Гендерные исследования и гендерное образование в высшей школе. Материалы Междунар. научн. конф. Иваново, 25-26 июня 2002. В 2 ч. История, социология, язык, культура. – Иваново: Ивановский гос. ун-в., 2002. – Ч.2. – С. 238-242.

191. Кирилина А.В. Особенности и тенденции развития гендерных исследований в российской лингвистике // Доклады Первой международной конференции "Гендер. язык, культура, коммуникация". – Москва, 25-26 ноября, 1999. – С. 32-45.
192. Кирилина А.В. Представления россиян о русской и немецкой женщине (по материалам ассоциативного эксперимента) // Российские женщины и европейская культура: Материалы V конф., посв. теории и истории женского движения /Сост. и отв. ред. Г.А.Тишкин. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 220-221.
193. Кириллова Н.Н. Идеограмма как элемент фразеологической семантики и ее изучение сопоставительным методом // Лексическая семантика и фразеология. – Л.-д., 1978. – С. 74-82.
194. Киселева Л.А. Некоторые проблемы изучения эмоционально-оценочной лексики современного русского языка // Проблемы русского языкознания. ЛГПИ им. А.Герцена. Ученые записки. – Л.-д: Лениздат, 1968. – Т. 281. – С. 377-414.
195. Киселева Л.А. Эмоционально-оценочная окраска и лексическое значение слова // XVIII Герценовские чтения. Филологические науки. – Л.-д., 1965. – С.18-21.
196. Киселева Л.А. Язык как средство воздействия. (На материале эмоционально-оценочной лексики современного русского языка). Лекции спецкурса – Л.: Изд. ЛГПИ, 1971. – 61 с.
197. Кись О. Украинская ведьма (Эскиз социального портрета) //Гендерные исследования. – Харьков. – 2000. - №5. – С. 274-285.
198. Кияк Т.Р. О видах мотивированности лексических единиц // Вопросы языкознания. -1989. - №1. – С. 98-107.
199. Кись О. Андроцентричний дискурс в історичних науках //Філософсько-антропологічні студії 2001. Спецвипуск. – К.: Стило, 2001.–С. 43-58.
200. Кись О. Етнічні стереотипи та джерела їх конструювання // Український жіночий рух: здобутки і проблеми: Зб. наук. праць. – Дрогобич: Коло, 2002. – 26-34.
201. Клаус Г. Сила слова. – М.: Прогресс, 1967. – 215 с.
202. Клейн Л.С. Памяти языческого бога Рода // Язычество восточных славян. – Л.: ГЭМ, 1990. – С. 13-27.
203. Клименко Н.Ф. Моція // Українська мова. Енциклопедія. – К.: „Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана”, 2000. – С. 354.
204. Клименко Н.Ф., Пещак М.М., Савченко І.Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики. – К.: Наукова думка, 1982. – 250 с.
205. Клименкова Е. Женщина как феномен культуры. Взгляд из России. – М., 1996.
206. Клименкова Т.А. Философско-мировоззренческие аспекты феминистских представлений о «женственности» и «мужественности» // Философия и мировоззрение. Критический анализ буржуазных концепций /АН СССР. Ин-т филос. /Отв. ред. Т.А.Клименкова – М., 1988. – С. 141-169.

207. Ковалик І.І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах порівняно з іншими слов'янськими мовами // Питання українського мовознавства. – Львів, 1962. – Кн.5.- С. 3-34.
208. Козуля О. Жінка в історії України. – К., 1993. – 256 с.
209. Колесов В.В. Древняя Русь: наследие в слове. Мир человека. – СПб: Филос. ф-т. СПбГУ, 2000. – 326 с.
210. Колесов В.В. Язык и ментальность. – СПб.: Спб. гос. унив., 2001. Лекция 15: Современная русская речь. Гендерные особенности русской речи..-327 с.
211. Колчин С.А. Пять этапов процесса номинации // Семантика слова и синтаксической конструкции. – Воронеж: Изд. Воронеж. унив., 1987. – С. 120-128.
212. Колшанский Г.В. Соотношение объективных и субъективных факторов в языке. – М.: Наука, 1975. – 231 с.
213. Комарова Г.А. Женщина и мужчина: отношение к традиционной культуре: (на материалах Чувашской АССР // Расы и народы. – М., 1987. – №17.- С. 123-139.
214. Комарович В.Л. Культ Рода и земли в княжеской среде XI-XIII в. – ТОДРЛ.- Л., 1960. – Т. XVII. – С. 84-104.
215. Комина Е.В. Мотивация как лингвистическое явление // Семантика и структура слова. Сб. научн. тр. Калинин. гос. пед. инст. – Калинин. 1984.- С. 59-65.
216. Комков О.А. Образ иконописца в русской художественной традиции // Вестник МГУ. – 2001. – №1. – С. 118-134. – (Серия 19).
217. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. – М.: Изд. Моск. унив., 1969. – 162 с.
218. Комлев Н.Г. О культурном компоненте лексического значения слова // Вестник МГУ. – 1966. – №5. – С. 43-50. – (Серия 9).
219. Комлев Н.Г. Ономазиология как учение о языковом обозначении неязыковой действительности // Вопросы лингвистики и методики преподавания иностранных языков. – М.: МГУ, 1968. – С. 80-90.
220. Комлев Н.Г. Слово в речи: денотативные аспекты. – М.: Изд. Моск. унив., 1992. – 192 с.
221. Кон И. Мужские исследования: Меняющийся мужчина в изменяющемся мире // Введение в гендерные исследования: Учебн. пособие /Под ред. И.А.Жеребкиной. – Х.: ХЦГИ, 2001. – СПб.: Алтея, 2001. – Ч.1. – 571с.
222. Кон И. Мужское тело как эротический объект // Гендерные исследования. №3(2). 1999. Харьковский центр гендерных исследований. – М.: Человек&Карьера, 1999. – С. 297-318.
223. Кондратьева Т.Н. Метаморфозы собственного имени. – Казань: Изд. Казан. унив., 1983. -110 с.
224. Кондратьева Т.Н. Переход собственных имен в нарицательные во фразеологизмах, пословицах и поговорках русского народа XIX –

- нач. XX вв. // Памяти В.А.Богородицкого (к столетию со дня рождения). – Казань, 1961. – С. 98-188.
225. Кононенко В.І. Концептологія в лінгвістичному аспекті // Мовознавство. – 2006. – №2-3. – С.111-117.
226. Копелиович А.Б. Семантико-грамматическое развитие категории рода в современном русском языке. Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук. – М., 1971.- 26 с.
227. Копыленко М.М., Попова З.Д. Ономаσιологический и семасиологический аспекты номинации // Семантика слова и синтаксической конструкции. – Воронеж: Изд. Воронеж. унив., 1987. – С. 114-120.
228. Коржаева Л.Б. Мотивированность композитных образований в современном английском языке // Теоретические основы словосложения и вопросы создания сложных лексических единиц. – Пятигорск: ПГПИИЯ, 1988. – С.100-110.
229. Корнилович М. Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII і в I пол. XIX ст. // Етнографічний вісник. – К., 1930. – Кн.9. – С. 130.
230. Розмеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Львів: ЛНУ, 2000. – 350 с.
231. Костомаров В.Г. Русский язык в современном диалоге культур // Русский язык за рубежом. –1999. – №3. – С. 77-85.
232. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
233. Кочерган М.П. Зіставне мовознавство: методи, принципи, аспекти й рівні дослідження // Мовознавство. – 2006. – №5. – С. 34-51.
234. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурологія. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
235. Крейдлин Г.Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации: культурно-универсальные и культурно-специфические особенности невербально-коммуникативного поведения // Гендер: язык, культура, коммуникация. Материалы Третьей Международной конференции. – М., 2003. – С. 67-68.
236. Крейдлин Г.Е. Некоторые пути и типы метафоризации слов в языке // Логический анализ языка: Тождество и подобие. Сравнение и идентификация. – М.: Ин-т языкознания АН СССР, 1990. – С.124-139.
237. Крейдлин Г.Е., Рахилина Е.В. Восклицательные предложения с местоимением „какой” // Системный анализ значимых единиц языка. Синтаксические структуры. – Красноярск. 1984. – С.78-86.
238. Кримський С. Архетипи української культури // Вісник НАН України. – 1998. – №7-8. – С. 74-87.
239. Критенко А.П. До теорії власної назви. Ономастика. Республіканський міжвідомчий збірник. Серія „Питання мовознавства”. – К., 1966. – С. 3-16.
240. Критенко А.П. З історії семасіології й етимології українських слів та виразів. Вік – чоловік // Мовознавство. – 1970. – №1. – С. 74-76.

241. Кронгауз М.А. "Правка" языка // Семантика. – М.: РГГУ, 2001. – С. 113-119.
242. Кронгауз М.А. Sexus, или проблема пола в русском языке // Русистика. Славистика. Индоевропеистика. Сб. к 60-летию А.А.Зализняка. – М.: Индрик, 1996. – С. 510-525.
243. Кругликова Л.Е. Дубина стоеросовая (К вопросу о происхождении ФЕ) // Переходные явления в области лексики и фразеологии русского и других славянских языков. Вторые Жуковские чтения. – Великий Новгород, 2001. – С. 31-32.
244. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразование // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 222-304.
245. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1982. – 199 с;
246. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
247. Кузнецова И.В. Мифологические корни устойчивых сравнений // Славяноведение. – 2005. – №2. – С. 99-109.
248. Кулага А.М. Природа оценочного значения и особенности его выражения разговорными наименованиями // Лексическая семантика и словообразование в русском языке. – Куйбышев, 1979. – Вып.1. – Т. 228. – С. 49-56.
249. Кунин А.В. Механизм окказиональной фразеологической номинации и проблема оценки // Вопросы фразеологии. Сб. научн. тр. МГПИЯ им. М.Тореза. – М., 1980. – Вып. 168. – С. 158-185.
250. Купина Н.А., Скорнякова М.В. Коннотативность в семантике групп наименований лица // Классы слов и их взаимодействие. – Свердловск, 1989. – С. 92-108.
251. Курилович Е. Положение имени собственного в языке // Курилович Е. Очерки по лингвистике. Сб. стат. [Пер. с польского, франц., англ., нем.] – М.: Иностранная литература, 1962. – С. 252-265.
252. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Ч.1. – К.: Вид. Київ. ун.-ту, 1961.- 172 с.
253. Лакофф Дж, Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387-415.
254. Ласкова М.В. Женские корреляты наименований лиц по профессии: синонимы или варианты? // Переходные явления в области лексики и фразеологии русского и других славянских языков. Вторые Жуковские чтения. – Великий Новгород, 2001. – С. 64-68.
255. Ластовкина О.Э. Функционально-семантическая категория пола в лингвистическом и социологическом аспектах (на материале микрополя женского пола в современном немецком языке). Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук. – Киев, 1995. – 22 с.
256. Левинтон Г.А. Мужской и женский текст в свадебном обряде: (Свадьба как диалог) // Этнические стереотипы мужского и женского поведения. – СПб, 1991. – С. 210-234.

257. Левотина И.Б. Homo piger // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М.: Индрик, 1999. – С.105-113.
258. Левченко О. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
259. Левченко О.П. Інтерлігвальне та національне у фразеологічних прототипах Глушоти // Вісник Луганського пед. універ. ім.Т.Шевченка.– Луганськ: Альма-матер, 2004.– №5 (73).– С. 169-174.
260. Лейвен-Турновцова I. ван. Левое и правое как женское и мужское (европейский ареал) // Доклады Первой Международной конференции «Гендер: язык, культура, коммуникация» - Москва, 25-26 ноября 1999. – М., 2001. – С. 233-143.
261. Леонтьев А.Н. О путях исследования восприятия // Восприятие и деятельность. – М.: МГУ. 1976. – С. 3-27.
262. Леонтьева Т.В. Интеллект человека в зеркале русского языка. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2003. – 22 с.
263. Лескинен М.В. Образ инока в творчестве Ивана Вышенского // Автопортрет славянина. – М.: Индрик, 1999. – С. 77-84.
264. Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Агиография и выбор имени в Древней Руси // Славяноведение. – 2005. – №4. – С. 25-42.
265. Лихачев Д.С. Человек в культуре Древней Руси // Избранные работы: В. 3 т. – Л.: Художественная литература. Ленингр. отд.- ние, 1987. - Т.3. – 520 с.
266. Ломтев Т.П. Конструктивное построение смыслов имен с помощью комбинаторной методики (термины родства в русском языке) // Филологические науки. – 1964. – №2. – С. 108-121.
267. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. – М.: Изд. МГУ, 1982. – 479 с.
268. Лосев А.Ф. Структура языка. – М.: МГПИ, 1983. – 373 с.
269. Лосев А.Ф. Философия античности в целом и в частности // Лосев А.Ф. Держание духа. – М.: Политиздат, 1988. – 364 с.
270. Лукьянова Н.А. ЛСГ «человек ленивый» в диалектной системе (опыт семантического анализа) // Русская лексика в историческом и синхроническом освещении. /Под ред. К.А.Тимофеева. – М.: Наука. Сибирское отделение, 1985. – С. 64-79.
271. Лукьянова Н.А. О семантике и типах экспрессивных лексических единиц // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск, 1979. - Вып.8. – С.12-46.
272. Мазилова А.Ю. Наименования лица, характеризующие его по отношению к собственности, в говоре Пугаевского р-на Ярославской области // Проблемы лексики современного русского языка. Сб. научн. тр. – Ярославль, 1975. – №147. – Вып.10. – С. 32-39.
273. Майданова Л.М. Типы и источники совмещения значений в эмоционально-оценочных названиях человека // Классы слов и их взаимодействие. – Свердловск, 1989. – С. 109-116.
274. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов. – М.: Гуманитарный издательский центр «ВЛАДОС», 1996. – 416 с.

275. Максимова Г.В. Основные проблемы изучения ЛСГ (на материале существительных современного английского языка) // Сб. научн. тр. МГПИИЯ им. М.Гореза. – М., 1972. – Вып.70. – С. 90-100.
276. Малейнова Ф.Г. Игра по чужим правилам – женщина в мире мужчин // Энергия: экон., техн., экол. – 2002. – №3. – С. 64-67.
277. Малишевская Д. Базовые концепты культуры в свете гендерного подхода (на примере оппозиции Мужчина – Женщина) // Фразеология в контексте культуры /отв. ред. Телия В.Н. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 180-184.
278. Манакін В. Лексика української та інших слов'янських мов у з'ясованому звиченні // Ucrainica II. Současná ukrajinistika: Problémy jazyka, literatury, kultury. – Olomouc, 2006. – S. 37-45.
279. Маньков А.Е. Происхождение категории рода в индоевропейских языках // Вопросы языкознания. – 2004. - №5. – С. 79-92.
280. Марр Н.Я. Родная речь – могучий рычаг культурного подъема. – Л. : ЛВИ, 1930. – 69 с.
281. Мартынов В.В. Славянские этимологические версии // Русское и славянское языкознание. – М.: Наука, 1972. – С. 185-193.
282. Мартынюк А.П., Землянський П.Н. Речевое поведение мужчин и женщин в малых группах // Язык. Сознание. Этнос. Культура.- М.: МАКС Пресс, 1994.- С.131-135.
283. Маслов Ю.С. Введение в языкознание: Уч. пос. для филол. спец. унив. – М.: Высшая школа, 1975. – 328 с.
284. Матвеева Т.В. Парадоксальная внутренняя форма как средство экспрессивности // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск, 1979. – Вып. 8. – С. 117-123.
285. Матезиус В. О системном анализе // Пражский лингвистический кружок. – М.: Наука, 1967. – С. 196-210.
286. Медведева Л.М. Типы словообразовательной мотивации и семантика производного слова // Вопросы языкознания. – 1989. – №1. – С. 86-97.
287. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах /Ужгородський дер. університет. –Ужгород, 1999. – 248 с.
288. Межеріна Г.В. Соціально-етичний портрет князя як фрагмент мовної картини світу Київської Русі // Мовознавство. – 2004. – №1. – С. 26-38.
289. Мелкумян Р.Л. Категория рода в современном русском языке // Уч. зап. Ереванского гос. русского пед. института. – Ереван, 1955. – Т.5.- С. 22-46.
290. Мельников Г.П. Представления о национальных особенностях у поздних чешских гуманистов // Автопортрет славянина.- М.: Индрик, 1999. – С. 173-179.
291. Мельников Г.П., Курбанов А.И. Логические основания именной классификации в цахском языке // Вопросы структуры языка. Сб. статей / Отв. ред. В.В.Иванов. – М.: Наука, 1964. – С. 156-170.

292. Мещеркина Е. Бытие мужского сознания // О муже(Н)ственности. : Сб статей /Сост. С.А.Ушакин. – М., 2002. – С. 268-288.
293. Мещеркина Е. Социологическая концептуализация маскулинности // Социологические исследования. – 2002. – №11. – С. 15-25.
294. Мигирина Н.И. Внутренняя форма как важнейший узел системных связей в языке (на материале способов представления статусов лица в номенклатурной сфере языка). – Кишинев: Штиинца, 1997. – 120 с.
295. Мигирина Н.И. Типы номинаций для обозначения статусов лица в современном русском языке. – Кишинев: Штиинца, 1980. – 71 с.
296. Микешина Л.А. Научная картина мира как мировоззренческая форма знания // Научная картина мира. Логико-гносеологический аспект. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 62-69.
297. Миф в культуре: человек – не-человек /Л.А.Софронова, Л.Н.Титова – ред.. – М.: Индрик, 2000. – 316 с.
298. Мова і духовність нації. – Львів: Львів. держ. унів. ім. І.Я.Франка, 1992. – 200с.
299. Могила О.А. Назви вихору в українських говорах // Українська діалектна лексика. – К.: Наукова думка, 1987, С. 20-30.
300. Моисеев А.И. Мотивированность сложных имен существительных со значением лица в современном русском языке // Уч. зап. ЛГУ, – 1963. – №322. – С. 127. – (Серия филологических наук).
301. Моисеев А.И. Наименования лиц по профессии в современном русском языке. Автореф. дисс. ... доктора филол. наук. – Л., 1985. – 27 с.
302. Моисеев А.И. Наименования лиц по профессии и толковые словари современного русского языка // Современность и словари. – Л.: Наука, 1978. – С. 149-159.
303. Моисеев А.И. Соотносительность личных существительных мужского и женского рода и способы их выражения // Ученые записки Ленингр. унив. – 1959. – №277. – С. 176-189. – (Серия филологических наук).
304. Мокиенко В.М. Идеография и историко-этимологический анализ фразеологии // Вопросы языкознания. – 1996. – №4. – С. 3-13.
305. Мокиенко В.М. К разграничению генетических и типологических связей славянской поговорки // Современные славянские культуры: развитие, взаимодействие, международный контекст. Материалы международной конференции ЮНЕСКО. – К.: Наукова думка, 1982а. – С. 364-369.
306. Мокиенко В.М. О тематико-идеографической классификации фразеологизмов // Словари и лингвострановедение //Под ред. Е.М.Верещагина – М.: Русский язык, 1982б. – С. 108-122.
307. Мокиенко В.М. Перевоплощенное имя // Отин Е. Словарь коннотативных собственных имен. – Москва-Донецк: ООО «А Темп», 2006. – С. 5-9
308. Мокиенко В.М. Славянская фразеология. – М.: Высшая школа, 1989. – 287 с.

309. Моль А. Теория информации и эстетическое восприятие. – М.: Мир, 1966. – 351 с.
310. Морган Д. Винчакчи чоловіків у патріархальному суспільстві // Гендерний підхід: історія, культура, суспільство. – Львів: ВНТЛ – Класика, 2003. – С. 151-165.
311. Морковкин В.В. Идеографические словари. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1970. – 71с.
312. Морковкин В.В. Опыт идеографического описания лексики (анализ слов со значением времени в русском языке). – М.: Изд. Моск. ун-та, 1977. – 166 с.
313. Муравлева Н.В. Апеллятивизация собственных имен и фоновые коннотации // Коннотативный аспект семантики в немецкой лексике и фразеологии. - Калинин, 1987. – С. 75-82.
314. Мучник И.П. Категория рода и ее развитие в современном русском литературном языке // Развитие современного русского литературного языка – М.: Изд. АН СССР., 1963. – С. 39-83.
315. Навроцкая А.К. Слова и фраземы русского языка, обозначающие интеллектуальные качества человека (ономазиологический и семасиологический аспекты) Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук. – Харьков, 1998. – 22 с.
316. Невідомська Л. Про внутрішню форму слова як вияв імпліцитності // Українська мова. – 2002. – №2. – С. 17-24.
317. Нейджел Д. Маскулінність і націоналізм: Гендер і сексуальність у творенні націй// Гендерний підхід: історія, культура, суспільство. – Львів: ВНТЛ – Класика, 2003. – 182-200.
318. Немировский М.Я. Способы обозначения пола в языках мира // Памяти ак. Н.Я.Марра (1864-1934). – М.-Л., 1938. – С. 196-226.
319. Непомнящая Р.В. Образ идеального правителя в «Vita Caroli» Карла IV // Автопортрет славянина. – М.: Индрик, 1999. – С. 65-70.
320. Нешищенко Г.П. Концепция описания чешской языковой ситуации // Языковая ситуация в славянских странах. Опыт описания. Анализ концепций. – М.: Наука, 2003. – С. 174-221.
321. Нешищенко Г.П. Словообразование существительных женского рода со значением лица в современном чешском языке // Уч. зап. Ин-та славяноведения АН СССР. – 1960. – Т.16. – С. 159-202.
322. Нешищенко Г.П. Тенденции употребления существительных женского рода со значением лица в литературном чешском языке // История славянских литературных языков. Краткие сообщения института славяноведения. – М.: Наука, 1965. – Вып. 43.- С. 51-65.
323. Нешищенко Г.П. Явление асимметрии у существительных со значением лица в чешском языке // Советское славяноведение.– 1966.– №2.–С. 31-40.
324. Никитевич В.М. Несвободные сочетания, их соотношение со свободными сочетаниями и отдельным словом // Филологические науки. – 1964. – №2. – С. 34-43.

325. Никитевич В.М. О минимальной номинативной единице и предмете ономотологии // Проблемы лексикологии. – Минск: БГУ, 1973. – С. 115-124.
326. Никитевич В.М. Основы номинативной деривации. – Минск: Вышэйшая школа, 1985. – 157 с.
327. Никитина Т.Г.К вопросу о классификационной схеме фразеологического идеографического словаря // Вопросы языкознания. – 1995. – №2. – С. 68-82.
328. Никонов В.А. До фамилий // Антропонимика. – М.: Наука, 1970. – С. 83-93.
329. Никонов В.А. Имя и общество. – М.: Наука: Главн. ред. восточной литерат., 1974. – 278 с.
330. Никонов В.А. Личное имя – социальный знак // Советская этнография. – 1976. – №5. – С. 156-157.
331. Норман Б.Ю. Рациональность и иррациональность лексического знака // Проблемы лексикологии. – Минск, 1973. – С. 124-132.
332. Озерова Н.Г., Смольська А.К. Формально-семантична взаємодія субстантивних категорій в аспекті функціональної граматики (на матеріалі української, російської, сербської та болгарської мов) // Мовознавство. – 1998. – №2-3. – С. 97-106.
333. Опарина Е.О. Лингвокультурология: методические основания и базовые понятия // Язык и культура: Сборник обзоров. – М., 1999. – Вып. 2.
334. Осташ Р.І. Власні особові імена у функції прізвищевих назв // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 155-163.
335. Остин Дж. Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – С. 22-131.
336. Отин Е. С. Коннотативные онимы и их производные в историко-этимологическом словаре русского языка // Вопросы языкознания. – 2003. – №2. – С. 55-72.
337. Павел В.К. Лексическая номинация (на материале молдавских народных говоров). – Кишинев: Штиинца, 1983. – 232 с.
338. Павленко Л.П. Номінації осіб у літературно-мовному контексті середньовічної України // Мова і культура. 6-а Міжнародна конференція. – К.: Collegium, 1998. – Т.3, С. 74-77.
339. Памятники древнерусской церковно-учительной литературы. Вып. 2. Славяно-русский Пролог /Под ред. И.А.Пономарева. – СПб, 1986.
340. Панек Я. Автопортрет чешского дворянина на пороге Нового времени // Автопортрет славянина. – М.: Индрик, 1999. – С.168-179.
341. Пасік Н.М. Власні назви в українській фразеології та пареміології. Автореф. дис. ... кандидата філол. наук. - К., 2000. – 20 С.
342. Пахомова С.М. Як іменували жінку в давній Русі // Українська мова і література в школі, – 1984. – №5. – С. 52-54.

143. Пашин И. Об ареальном характере русского фразеологического оборота „белая кость” // *Studia Slavica. Academiae Scientiarum Hungaricae.* – 2005. – № 1-2. – Vol.50. – S. 119-123.
144. Перебийніс В.С. До питання про співвідношення категорії форми і змісту в лінгвістичних одиницях // *Методологічні питання мовознавства.* – К.: Наукова думка, 1966. – С. 50-59.
145. Петрищева Е.Ф. Стилистически окрашенная лексика русского языка. – М.: Наука, 1984. – 222 с.
146. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Учпедгиз, 1938. – 511 с.
147. Пыскуп В.Т. Женские личные номинации в современном белорусском языке (на материале спортивной терминологии). Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук. – Минск, 1972. – 20 с.
148. Плотников Б.О. Внутрішня форма мовних одиниць і їх зміст // *Мовознавство.* – 1988. – №5. – С. 8-17.
149. Площук Г.И. Курица в свадебном обряде Псковской области // *Живая старина.* – 2001. – №2. – С. 8-104.
150. Попова Е.А. Человек как основополагающая величина современного языкознания // *Филологические науки.* – 2002. – №3. – С. 69-77.
151. Попович М.В. Мироззрение древних славян. – К.: Наукова думка, 1985. – 167 с.
152. Портнов А.Н. Язык и понятийное мышление // *Сознание и диалектика познания.* – Иваново, 1986. – С. 32-48.
153. Потебня А.А. Полное собрание сочинений. Т. 1. Мысль и язык. – Одесса: Гос. издат. Украины, 1922. – 188 с.
154. Прадід Ю.Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української та російської мов). Автореф. дис. ... доктора філол. наук. – Дніпропетровськ, 1997. – 50 с.
155. Прокофьева Е. Авиатриса // *Крестьянка.* – Октябрь 2006.
156. Протченко И.Ф. Лексика и словообразование русского языка советской эпохи. – М.: Наука, 1985. – 351 с.
157. Протченко И.Ф. Образование и употребление существительных женского рода-названий лиц в современном русском языке // *Статьи и исследования по русскому языку. Уч. зап. МГПИ.* – Т.158. – 1960. – С. 41-138.
158. Протченко И.Ф. Формы глагола и прилагательного в сочетании с названиями пола // *Вопросы культуры речи.* – 1961. – №3. – С.116-126.
159. Пузиренко Я.В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі. Автореф. дис. ... кандидата філол. наук. – К., 2005. – 21с.
160. Пузиренко Я.В. До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект) // *Наукові записки НаУКМА.* Т.18. – К., 2001. – С. 36-42.
161. Путьгин Г.А. О принципах организации групп слов в лексической системе (на материале имен существительных, называющих человека по возрасту, росту, степени физической силы и степени человеческой

- красоты). Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук. – Воронеж, 1975. – 22 с.
362. Пушкирева Н.Л. Женщины Древней Руси. – М.: Мысль, 1989. – 286 [1] с.
363. Радзівська Т.В. Ціннісні орієнтації у семантиці мовних одиниць // Мовознавство. – 1996. – №1. – С. 14-19.
364. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наукова думка, 1966. – 216 с.
365. Родионова И.В. Имена библейско-христианской традиции в русских народных говорах. Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук. – Екатеринбург, 2000. – 22 с.
366. Розанов В.В. Пол как прогрессия нисходящих и восходящих величин // Розанов В.В. Несовместимые контрасты бытия. Литературно-эстетические работы разных лет. – М.: Искусство, 1990. – С. 394-418.
367. Розина Р.И. Человек и личность в языке // Логический анализ языка: Культурные концепты / Отв. ред. Арутюнова Н.Д. – М.: Языки русской культуры, 1991. – С. 52-56.
368. Ройзензон Л.И. Фразеология и страноведение // Бюллетень по фразеологии. 19. – Самарканд. – 1972. – №1. – С. 12-19.
369. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А.Серебренников, Е.С.Кубрякова, В.И.Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
370. Романова Н.П. Построение ЛСГ «наименования по профессии и роду занятий» с помощью компонентного анализа // Актуальные проблемы лексикологии. – Минск, 1970. – С.178.
371. Рубанцова Т.А. Философия феминизма и культура // Вестник Омского университета. – 1998. – Вып. 4. – С. 35-38.
372. Рубчак М. Миф женственности: Эволюция феминистского сознания в Украине и России // Гендерные исследования: феминистская методология в социальных науках / Под. Ред. И.Жеребкиной. – Харьков, 1998.
373. Рут М.Э. Образная номинация в русском языке. – Екатеринбург: Изд. Уралск. унив., 1992. – 144 с.
374. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – М.: Изд. АН СССР. 1948. – 791 с.
375. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. 2-е изд. – М.: Наука, 1994. – 608 с.
376. Рыжжина О.О. Предварительные результаты исследования выразительной лексики // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Вып. 8. – Новосибирск. – 1979. – С. 47-54
377. Рыков С. У армии теперь “мужское” и “женское” лицо // Независимое военное обозрение. – 29.07.2005. - <http://nvo.ng.ru/concepts/2005-07-29/4_science.html>
378. Рябов О.В. Женщина и женственность в философии Серебряного века. – Иваново: Иванов. гос. унив., 1997. – 159 с.
379. Рябов О.В. “Человек ли женщина?” Русская антропология XIX – нач. XX в. в контексте исторических поисков национальной идентичности

- // Российские женщины и европейская культура: Матер. V конф. посп. теории и истории женского движения /Сост. и отв. ред. Г. А. Тишкин. – СПб: Санкт-Петербургское философское общество. 2001. – С. 34-36.
180. Сафирова К.Н. Некоторые замечания о мотивировке слова и соотношении мотивировки слова и структурных моделей в лексике современного английского языка // Некоторые вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. – Ташкент, 1966. – С. 66-79.
181. Смирнова Н.И. Человек в контексте культуры // Человек в контексте культуры. Славянский мир. – М.: Языки русской культуры, 1995.– С. 7-14.
182. Селищнова Е.А. Когнитивная ономазиология. – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 241 с.
183. Селищев А.М. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ // Избранные труды. – М.: Просвещение, 1968. – С. 97-129.
184. Селищнова О.О. Опозиція *свій – чужий* у етносвідомості // Мовознавство. – 2005. – №1. – С. 26-34.
185. Семенова А.В. К вопросу о составлении идеографического фразеологического диалектного словаря (на материале фразеологии кочевских и кашубских говоров польского языка) // Славяноведение. – 2006. – №1. – С. 50-64.
186. Семиколосова О.Ш., Шиліна А.Г. Гендерний аспект сучасної мовної політики (міжнародний досвід і українська перспектива) // Мовознавство. – 2006. – №3. – С. 32-40.
187. Сенин М.І. Основні способи й засоби ідентифікації жінки в писемних пам'ятках української мови ХІУ-ХУІІІ ст. // З історії української лексикології. – К.: Наукова думка, 1980. – С.160-200.
188. Сепир Э. Язык: Введение. – М.-Л.: Гос.-соц. экон. издат., 1934.– 223 с.
189. Серебрянников Б.А. Номинация и проблема выбора // Языковая номинация. Общие вопросы. М.: Наука, 1977. – С. 147-189.
190. Серебрянников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
191. Сиринья П. Мир, принадлежащий мужчинам // Искусство кино. – 1998. – №6. – С. 10-12.
192. Ситович В. Наша товариська мова // Назустріч. -1934. – Ч.5. -С.1.
193. Ситовичко П.І. Етимологічні розвідки: 2. Чоловік // Мовознавство. – 1991. – №1. – С. 16-22.
194. Соболевская Г.С. Сочинения. В 2 т. Т.1. – М.: Художественная литература, 1964. – 638 с.
195. Соловьева Н.А. Проблемы лингвистической семантики //Вопросы филологии – 1973. - №5. – С. 64-72.
196. Сорокин С. «Бибы богомерзкие» // Сб. статей, посвященный В.О. Виноградовскому. – М., 1909. – С. 217-244.

397. Смольская А.К. Развитие именного словообразования в сербохорватском литературном языке (феминативы). Автор. дисс. ... доктора филол. наук. – М., 1993. – 35 с.
398. Смольская А.К. О синтаксическом аспекте маскулинизации в сербохорватском языке // Славянская филология. – Л.: Изд. Ленингр. унив., 1986. – Вып.5.- С. 129-138.
399. Снитко Е.С. Внутренняя форма номинативных единиц. – Львів.: Світ, 1990. – 188 с.
400. Сніжко Н.В. Ідеографічний тезаурус як модель лексико-семантичної системи (за наслідками автоматизованого аналізу українських іменників) // Мовознавство. – 1995.- №6.- С. 28-35.
401. Сніжко Н.В., Сніжко М.Д. “Ідеографічний тезаурус” як інформаційно-довідкова система при вивченні закономірностей структурно-функціональної організації лексики // Мовознавство. – 1996. – №4-5. – С. 23-28.
402. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. - М.: Наука, 1971. – 294 с.
403. Соловьев С.М. История России с древнейших времен // Сочинения в 18 кн. Кн.1. – М.: Мысль, 1959. – 811 с.
404. Сологуб О.П. Типология принципов номинации (на материале русских народных названий птиц) Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук. – Томск. 1987. – 17 с.
405. Солодуб Ю.П. Национальная специфика и универсальные свойства фразеологии как объект лингвистического исследования // Филологические науки. – 1990. – №6. – С. 55-65.
406. Солодуб Ю.П. Русская фразеология как объект структурно-типологического исследования (на материале фразеологизмов со значением качественной характеристики лица). Автор. дис. ... доктора филол. наук. – М., 1985. – 48 с.
407. Солодухо Э.М. Интернациональность фразеологической зашифровки отображенной действительности (на материале языков славянской, германской и романской групп). – Казань: Изд. Казан. унив., 1982. – 168 с.
408. Сорокин П. Основные черты русской науки XX ст. // О России и русской философской культуре. Философы русского послеоктябрьского зарубежья. М. 1990. – С. 463-490.
409. Софронова Л.А. Концепция человека в сочинениях Г.С.Сковороды // Славяноведение. – 1998. – №2. – С.101-114.
410. Ставицька Л. О. «Чоловік (мужчина)» у концептосфері української фразеології // Мовознавство. – 2006. – №2-3. – С.118-129.
411. Стемковская Ю.Е. Человек в зеркале родного языка (на материале чешских словарей XIV-XX в. // Славяноведение. – 1997.- №1.- С. 33-44.
412. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения. Семиологическая грамматика. – М.: Наука, 2004. – 358 с.

413. Степанов Ю.С. Имя в теории культуры: неслучайность именованя // Имя: слово, словосочетание, предложение, текст (именование на различных уровнях языка). – К.: Наукова думка, 1993. – С. 28-39.
414. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. 2-е изд., перер. и доп. – М.: Русский язык, 2001. – 990 с.
415. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Русский язык, 1997. – 824 с.
416. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова. – Воронеж: Изд. Воронежского университета, 1984. – 147с.
417. Стоглав. Гл.43. // Законодательство периода образования Русского централизованного государства. Т.2. – М., 1985. – 635 с.
418. Сторчак В. Этнический портрет древних славян // Международный исторический журнал. – Июль-август 2001. - №16. - < <http://history.mcaon.ru/all/numer/16/method/storchak/index.html>.>
419. Струков Э. Исчезнувшие и новые профессии. – М.: ВЦСПС. – 1960. – 64 с.
420. Судаков Г.В. Предметно-бытовая лексика в ономаσιологическом аспекте // Вопросы языкознания. – 1986. - №6. – С.105-112.
421. Сукаленко Н.И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира. – К.: Наукова думка, 1992. – 160 с.
422. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1993. – 366 с.
423. Суперанская А.В. Языковые и неязыковые ассоциации собственного имени // Антропонимика. – М.: Наука, 1970. – С. 7-23.
424. Сухачев В.Ю. Чужой и его символическая манифестация // На перекрестке языков и культур: Когнитивные сценарии коммуникации. – Симферополь, 2002.
425. Табурова С.К. Эмоциональный уровень мужской и женской языковой личности и средства ее выражения: (На материале пленарных дебатов бундестага). Автореф. дисс. ... кандидата филол. наук. – М., 1999. – 24 с.
426. Тираненко А.А. Языковая семантика в ее динамичных аспектах. – К.: Наукова думка, 1989. – 256 с.
427. Тираненко О.О. Відображення суспільного сприйняття світу в семантиці мови // Мова і культура. К., 1986.- С. 91-137
428. Тираненко О.О. Мотивованість // Українська мова: Енциклопедія.- К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана?, 2000. – С.353.
429. Тираненко О.О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний Рух // Мовознавство. – 2005. – №1. – С. 3-25.
430. Тарасов О.Ю. Сакрализация иконописца в русской традиции // Человек в контексте культуры. Славянский мир. – М.: Языки русской культуры, 1995. – С. 51-64.
431. Тойбер Ч. Христианская идеология // Человек и христианское мировоззрение. – Симферополь, 1996. - Вып.1. – С. 26-33.

432. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129-222.
433. Телия В.Н. К проблеме связанного значения слова: гипотезы, факты, перспективы // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность (к 60-летию Ю.Н.Караулова). – М.: Ин-т русского языка им В.В.Виноградова, 1995. – С. 25-37.
434. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
435. Телия В.Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировидения к миропониманию) // Славянское языкознание: XI съезд славистов: Доклады российской делегации. – М.: Наука, 1993. – С. 302-314.
436. Телия В.Н. О различии рациональной и эмотивной (эмоциональной) оценки // Функциональная семантика: оценка, экспрессивность, модальность. In memoian E.M.Вольф. – М.: Наука, 1996а. – С. 31-38.
437. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999а. – С. 13-24.
438. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Школа «Языки русской культуры», 1996б. – 288 с.
439. Телия В.Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и ее прагматическая ориентация // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. – М.: Наука, 1981. – С. 5-35.
440. Терновская О.А. Бабочка в народной демонологии славян: «душа-предок» и «демон» // Материалы к VI Международному конгрессу по изучению стран Юго-Восточной Европы. Проблемы культуры. – М., 1989. – С.151-160.
441. Тищенко О.В. Семантична ознака „пустий”/”повний” у системі етнономінацій польської та української мов // Мовознавство. – 2005. – №2. – С. 69-80.
442. Толстая С.М. Мотивационные семантические модели и картина мира // Русский язык в научном освещении. – 2002. – №1(3). – С. 112-127.
443. Толстая С.М. Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры // Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры: источники и методы. – М.: Наука, 1989. – С. 215-219.
444. Толстой Н.И. Русское юродство как форма святости // Толстой Н.И. Очерки славянского язычества. – М.: Индрик, 2003. – С. 489-493.
445. Толстой Н.И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды. – М.: Наука, 1969. – 262 с.
446. Толстой Н.И. Этнографический комментарий к древним славяно-русским текстам II. Священный дуб // Русское подвижничество.

- Сборник в честь 90-летия Д.С.Лихачева. – М.: Наука, 1996. – С. 457-464.
447. Толстой Н.И. Язык и народная культура, Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М.: Индрик, 1995. – 509 с.
448. Томахин Г.Д. Теоретические основы лингвострановедения (на материале лексических американизмов английского языка). Автореф. дисс. ... доктора филол. наук. – М., 1984. – 39 с.
449. Топоров В.Н. Имена // Мифы народов мира. Энциклопедия. В 2 т. – М.: Советская энциклопедия, 1980. Т.1. – С. 718.
450. Топоров В.Н. Метафора зеркала при исследовании межъязыковых и этнокультурных контактов // Славяноведение. – 1997. – №1. – С. 3-8.
451. Горопцев И.С. Очерк русской ономастиологии (возникновение знаменательных лексических единиц). Автореф. дисс. ... доктора филол. наук. – Л.-д., 1970. – 37 с.
452. Горопцев И.С. Предмет, задачи, материал и методы ономастиологии // Проблемы ономастиологии. Науч. тр. Курского пединститута. – Орел, 1974. – Т.21(114). – С. 3-76.
453. Трубачев О.Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. – М.: Изд. АН СССР, 1959. – 212 с.
454. Тэйлор Э.Б. Первобытная культура Изследования развития мифологии, философии, религии, языка, искусства и бытаеавь. В 2 т. – СПб, 1896. – Т.2. – С. 269-286.
455. Ужченко В.Д. Східноукраїнська фразеологія. – Харків: Основа, 1990. – 362 с.
456. Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
457. Українська історична та діалектна лексика /Л.М.Полюга (відп. ред.). – К.: Наукова думка, 1985. – 164 с.
458. Улуханов И.С. Грамматический род и словообразование // Вопросы языкознания. – 1985. – №5. – С. 107-121.
459. Уорф Б. Отношение норм мышления к языку // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1960. - Вып. 1. – С.135-168.
460. Усачева Н. Женщина: ее статус, судьба и образ в мировой культуре. – Караганда: Гылым, 1995. – 266 с.
461. Успенский Б.А. Послесловие // Унбегаун Б.-О. Русские фамилии /Б.А.Успенский (общ. ред. и послесл.). Пер. с англ. – М.: Прогресс, Универс, 1995. – С. 336-364.
462. Уфимцева А.А. и др. Лингвистическая сущность и аспекты номинации // Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука, 1977б. – С. 7-98.
463. Уфимцева А.А. Лексическая номинация (первичная нейтральная) // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977а. – С. 5-86.
464. Уфимцева А.А. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании – М.: Наука, 1988. – С. 108-141.
465. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. – М.: Наука, 1974. – 205 с.

466. Ушакова В.К. Гинекоцентризм против андроцентризма // Социологические исследования. – 1985. – Т.1. – С. 167-174.
467. Фатеева Н.А. Способы вербальной самоидентификации в современной “женской” прозе (Женское и мужское) // Гендер: язык, культура, коммуникация: Доклады Второй Международной конференции. – М., 2002. – С. 312-320.
468. Фатеева Н.А. Языковые особенности современной женской прозы. Подступы к теме // Русский язык сегодня. Сб. ст. /Отв. ред Л.П.Крысин. – М., 2000. – Вып.1–С. 573-586.
469. Федотова М.Е. Лексические инновации в сфере наименований женских профессий // Слово в динамике: Сб. научн. тр. Тверского гос. университета. – Тверь: ТГУ, 1997.
470. Фекета И.И. Личные женские названия в украинском языке (образование и употребление). Автореф. дисс. ...кандидата филол. наук. –К., 1969–22 с.
471. Филин Ф.П., Сороколетов Ф.П., Горбачевич К.С. О новом издании «Словаря современного русского языка» (в семнадцати томах) //Вопросы языкознания. – 1976. – №3. – С. 3-20.
472. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: Лингвистический и методологический аспекты. – М.: Русский язык, 1982. – 126 с.
473. Фреге Г. Смысл и денотат // Семиотика и информатика. – М., 1977. – Вып. 8.– С. 181-209.
474. Харченко В.К. Переносные значения слова. – Воронеж: Изд. Воронеж. унив., 1989. – 199 с.
475. Хидекель С.С., Кошель Г.Г. Оценочный компонент лексического значения // Иностранные языки в школе. – 1981. – №4. – С. 7-11
476. Хидекель С.С., Кошель Г.Г. Природа и характер языковых оценок // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. – Воронеж: Изд. Воронеж. унив., 1983. – С. 11-16.
477. Химик В. Имя собственное человека в национальной культуре // Słowo. Tekst. Czas. VIII. – Szczecin: WNUS, 2005. – С. 22-27-
478. Холод А.М. Речевые картины мира мужчин и женщин. – Днепропетровск: Пороги, 1997. – 229 с.
479. Храпченко М.Б. Художественное творчество, действительность, человек. – М.: Советский писатель, 1976. – 386 с.
480. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, , 1977. – 236 с.
481. Худяков И.Н. Об эмоционально-оценочной лексике // Филологические науки. –1980. – №2. – С. 79-82.
482. Цивьян Т.В. Взгляд на себя через посредника: «себя как в зеркале вижу...» // Славяноведение. – 1997. – №1. – С. 9-11.
483. Цивьян Т.В. Из восточнославянского пастушеского текста. Пастух в русской сказке // Этноязыковая и этнокультурная история Европы: Сборник /В.Н.Топоров и др.(отв. ред).– М.:Индрик, 1995.–С. 336-367.

484. Цивьян Т.В. Оппозиция мужской/женский и ее классифицирующая роль в модели мира // Этнические стереотипы мужского и женского поведения. – СПб, 1991. – С. 77-91.
485. Чабаненко В.А. Асоціація як універсальний чинник мовного розвитку // Мовознавство. – 2005. – №3-4. – С. 132-137.
486. Черданцева Т.З. Очерки по лексикологии итальянского языка. – М. Высшая школа, 1982. – 183 с.
487. Черданцева Т.З. Язык и его образы: (Очерки по итальянской фразеологии). – М.: Международные отношения, 1977. – 167 с.
488. Черемисина М.И. Экспрессивный фонд и пути его изучения // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Вып. 8. – Новосибирск, 1979. – С. 3-12.
489. Черепанова О.А. Мифологическая лексика русского севера. – Л-д: Изд. Ленингр. унив., 1983. – С.19-68.
490. Чернышев В.И. Происхождение некоторых нарицательных имен из собственных: Омелян, Охреян, Охрюта, Пентюх // Язык и мышление. – М.-Л., 1935. – С. 64-98.
491. Чернышева И.И. Современная теория языковой номинации и комплексные единицы лексикона (на материале немецкого языка) // Филологические науки. – 2006. - №3. – С. 70-77.
492. Чичагов В.К. Из истории русских имен, отчеств и фамилий. – М.: Учпедгиз, 1956. – 127 с.
493. Шабурова О. Мужик не суетится, или Пиво с характером // О муже(Н)ственности: Сб. статей /Сост. С.А.Ушакин. – М., 2002. – С. 532-555.
494. Шанская Т.В. Слова общего рода в русском языке // Русский язык в школе. – 1959. – №5. – С. 12-17.
495. Шаховский В.И. Типы значений эмотивной лексики // Вопросы языкознания. – 1994. – №1. – С. 20-25.
496. Шаховский В.И. Эмотивность и лексикография // Филологические науки. – 1986.- №6.- С. 42-47.
497. Шаховский В.И. Эмотивный компонент значения и методы его описания. Учебное пособие по спецкурсу. – Волгоград, 1983. – 93 с.
498. Шаховский В.М. Значение и эмотивная валентность языковых единиц // Вопросы языкознания. – 1984. – №6. – С. 25-48.
499. Шватова Л.А. Заметки об унификации названий профессии // Исследования по русской терминологии. – М.: Наука, 1971. – С.12-25.
500. Шичук Л.В. Лексико-семантичний спосіб творення іменників на позначення осіб. Автореф. дис. ... кандидата філол. наук. – Кривий ріг, 1997. – 19 с.
501. Штерманн Р. (рук.) и кол. авт. Введение в контрастивную лингвистику // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. – М.: Прогресс, 1989. – С. 144-178.
502. Шурба Л.В. Литературный язык и пути его развития // Избранные работы по русскому языку. М.: Учпедгиз, 1957. – 188 с.

503. Щур Г.С. О семасиологическом и ономасиологическом подходе в лингвистике // Вопросы лингвистики IV. – Томск: Изд. Том.унив., 1975. – С. 3-17.
504. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике. – М.: Наука, 1974. – 253 с.
505. Эмирова А. Оппозиция «мужчина-женщина» в русской фразеологии // Грани слова. Сб. науч. статей к 65-летию проф. В.М.Мокиенко.- М.: ЭЛПИС, 2005. – С. 165-170.
506. Эмирова А.М. Ономасиологическая характеристика разрядов современной русской фразеологии (субстантивные фразеологические единицы) // Вопросы фразеологии русского языка. – Самарканд, 1981. – С. 78-92.
507. Юрчак А. Мужская экономика: «Не до глупостей, когда карьеру куешь // О муже(N)ственности: Сб. статей /Сост. С.А.Ушакин. – М., 2002. – С. 245-267.
508. Языковая номинация. Виды наименований. М.: Наука, 1977. – 359 с.
509. Языковая номинация. Общие вопросы. М.: Наука, 1977. – 360 с.
510. Янко-Триницкая Н.А. Наименование лиц женского пола существительными женского и мужского рода // Развитие словообразования современного русского языка. – М.: Наука, 1966. – С. 167-210.
511. Aleksiejenko M. «O женщины!» – сказал Шекпир, – и это очень справедливо... // Rosja – Polska. Z zagadnień komparatystyki literackiej. – Szczecin, 2003. – S. 79-93
512. Bartoš F. Dialektický slovník moravský. D. I.- Praha, 1905/1906. – 763 s.
513. Bělič J. Bojujme za upevňování a šíření hovorové češtiny // Český jazyk a literatura. – 1959. – R. XI. – č. 10. – S. 433-441.
514. Bystron J.S. Nazwiska polskie. – Lwów: Nakład a własność K.S. Jakubowskiego, 1927.- 146 s.
515. Chloupek J. a kol. Stylistika češtiny. – Praha: Institut sociálních vztahů, 1991. – 283 s.
516. Císařová-Kolářová A. Evangelické matky. – Praha: Kalich, 1941.- 22 s;
517. Císařová-Kolářová A. Žena v hnutí husitském. – Praha: Sokolice, 1915.- 201 s;
518. Císařová-Kolářová A. Žena v jednotě bratrské. – Praha: Kalich, 1942. – 469 s.
519. Čížmář J. Lidové lékařství v Československu. – Brno, 1946. –346 s.
520. Čmejrková S. Jazyk pro druhé pohlaví // Český jazyk na přelomu tisíciletí. – Praha: Academia, 1997. – S. 146-158.
521. Čmejrková S. Žena v jazyce // Slovo a slovesnost. – 1995. – R.56. – č.1. – S. 43-55.
522. Dokulil M. Ke koncepci porovnávací charakteristiky slovanských jazyků v oblasti "tvoření slov" // Slovo a slovesnost. – 1963. – R.24. – S. 85-105.
523. Dokulil M. Tvoření slov v češtině I. – Praha: SPN, 1962. – 263 s.
524. Doroszewski W. Rozmowy o języku. – Warszawa – Kraków. Polsk. Radio-Bimro Wyd.-wo, 1948. – Seria 1. – 344 s.

525. Ducháček O. O vzájemném vlivu tvaru a významu slov. – Praha: SPN, 1953. – 190 s.
526. Eisner P. Čeština poklepem a poslechem. – Praha: Pražské nakladatelství Jiřího Poláčka a nakladatelství B. Just, 1996. – 311 s.
527. Eisner P. Chám i tvrz. Praha: Pražské nakladatelství Jiřího Poláčka a nakladatelství B. Just, 1997. – 582 s.
528. Filipec J. Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikografie. – Praha: ČSAV, 1961. – 384 s.
529. Fourmier J.L. Mysli! Holce přece nemůžeš říkat Vole! – Praha: Ivo Železný, 2000. – 163 s.
530. Friš O. Zastírání a charakterizování rodu // Časopis pro moderní filologii. – 1949. – R.32. – S. 67-69.
531. Furdík J. Motivačná intencia slova // Slovenská reč. – 1998-. -R.63. – S. 321-329.
532. Furdík J. Slovotvorná motivovanost a její jazyková funkce. I vyd. Bratislava: Levoca: Modrý Petr, 1993. – 200 s.
533. Gregor A. Přechylování v staročeštině // Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity. – 1956. – R.V.- č.4. – S. 37-44. – (Řada jazykovědná (A)).
534. Hausenblas K. Styly jazykových projevů a rozvrstvení jazyka // Slovo a slovesnost. – 1962. – č.3. – S. 189-201.
535. Havránek B. Studie o spisovném jazyce. – Praha: ČSAV, 1963. – 371 s.
536. Hoffmannová J. Feministická lingvistika? // Naše řeč. -1995. – R.78. – č.2. – S. 57-60.
537. Horecký J. Zložené slova jako názvy osob // Slovo a slovesnost. – 1978. – R.39. – S. 252-254.
538. Horská P. Naše prababičky feministky. – Praha: Cover&Typo, 1999. – 25 s.
539. Hrušková Z. Jména přechýlená // Tvoření slov v češtině II. Odvozování podstatných jmen. – Praha: Academia, 1967a. – S. 536-551.
540. Hrušková Z. Jména zhrubělá (augmentativa) // Tvoření slov v češtině. II. – Praha: Academia 1967b. – S. 531-536.
541. Hunáček V. Cyrilometodějský odkaz, kacířů a reformace // I oni jsou otcové naši... Cyrilometodějský sborník. – Brno: Marek, 2005. -S. 23-81.
542. Isačenko A.V. O některých zákonitostech v oblasti pojmenování // Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci. Jazyk a literatura III. – Praha, 1965. – S. 17-23.
543. Janáček V. Nové etymologie // Slavia. – 1955. – R.24. – S. 2-3.
544. Janjiniin M. Gospoda professor // Наш язык. – 1934. – Год. II. – св. 7.
545. Karwatowska M., Szpyra-Kozłowska J. Lingwistika płci: ona i on w języku poskim. – Lublin: Wyd. univ. Mar. Curie-Skłodowskie, 2005. – 239 s.
546. Keppiński A. Lach i Moskal. Z dziejów stereotypu. – Warszawa – Kraków, 1999. – 268 s.
547. Knappová M. Jak se bude vaše dítě jmenovat? – Praha: Academia, 2002. – 358s.
548. Knappová M. K jazykovým a právním aspektům přechylování příjmení v češtině // Naše řeč. – 2003. – R.86. – S. 3-11.

549. Knappová M. Přechýlování příjmení v češtině // Naše řeč. - 1979. - R.62. - S. 225-234.
550. Kopecký M., Český humanismus. - Praha: Institut sociálních vztahů, 1988. - 396 s.
551. Kořínek J.M. Studie z oblasti onomatopoeie. - Praha: Českosl. Akad. věd a umění, 1934. - 161 s.
552. Kosmova kronika česká. - Praha: Svoboda, 1972. - 262 s.
553. Kraus J. Přechýlování není harášení // Lidové noviny. - 28.8.1995.
554. Krawczyk-Tyrpa A. Kwiat i kobieta // Acta Universitatis Wratislaviensis. - No. 2282. Język a kultura. - N. 16. - Wrocław, 2001. - S. 9-16.
555. Kroupová L. Žena v zaměstnání a povolání // Slovo a slovesnost. - 1980. - R. 41. - S. 208-216.
556. Kubík M. Ženské osobní názvy v ruštině a češtině // Bulletin vysoké školy ruského jazyka a literatury, 1. - Praha, 1956. - S.115-130.
557. Kučerová A. Z problematiky slovních spojení (Lexikalizované spojenie ako pomenovacia jednotka) //Študie z porovnávej gramatiky a lexicologie. - Bratislava: Věda, 1974. - S-7-40.
558. Kuchař J. Základní rysy struktur pojmenování // Slovo a slovesnost. - 1963.- R.24. - S. 105-114.
559. Kuczyńska M, Aleksiejenko M. Jej imię znaczy życie // Slovo. Tekst. Czas VI. - Szczecin - Greifswald, 2002.- S. 133-147.
560. Lamprecht A. Realita, odraz, znak // Slovo a slovesnost. - 1981.- R.42. - S. 91-106.
561. Lenderová M. Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19 století. - Praha: Karolinum, 2002. - 191 s.
562. Machek V. Studie o tvoření výrazů expresivních. - Praha: ČSAV, 1930. - IV+156 s.
563. Machek V. Untersuchungen zum Problem des anlautened ch im Slavischens // Slavia. - 1938. - R. 16. - S. 197-198.
564. Milewski T. Światopogląd kilku plemion Indian północnoamerykańskich w świetle analizy kategorii rodzaju ich języków // Lud. - Wrocław, 1954. - T.41. - Cz.1. - S.153-182.
565. Navrátilová A. Narození a smrt v české lidové kultuře. - Praha: Vyšehrad, 2004. - 414 s.
566. Němec I. Čeština jako nositel národní svěbytnosti a nadnárodních hodnot // Slovo a slovesnost. -1993. - R. 62. - S. 9-17.
567. Němec I. Neplnohodnotnost jako zdroj expresivity // Miscellanea Linguistica. AUPO - Philologica - Supplem. - Ostrava, 1971. - S. 63-69.
568. Němec I. Vývojové postupy české slovní zásoby. - Praha: ČSAV, 1968. - 192s.
569. Neumann K., S. Dějiny ženy. - Praha: Otakar II, 1999. - 1077 s.
570. Niederle L. Slovanské starožitnosti. Život slovanů. T.2, č.1. Vira a náboženství. - Praha, 1924. - S. 87-181.
571. Niederle L. Slovanské starožitnosti. Život slovanů. T.3, č.1. Záměstnaní řemeslná. - Praha, 1921. - S. 204-342.
572. Oberpfalcer (Jílek) F. Jazykozpyt. - Praha, 1932. - 425 S.

573. Oberpfalcer (Jílek) F. Mužská příjmení z ženských jmen // Naše řeč. – 1930. – R.15. – S. 224-225.
574. Oberpfalcer (Jílek) F. O ženských jménech přechylovaných příponou –ová // Naše řeč. – 1933a. – R.17. – S. 72-77.
575. Oberpfalcer (Jílek) F. Přechylování jmen jako výraz rozdílu v pohlaví // Naše řeč. – 1931a. – R.16. – S. 193-199; 225-232.
576. Oberpfalcer (Jílek) F. Přechylování jmen příponou –ice // Naše řeč. 1931b. – R. 16. – S. 257-263; 295-300.
577. Oberpfalcer (Jílek) F. Rod jmen v češtině. – Praha, 1933b. – [XIV] 352 S.
578. Paní doktor // Naše řeč. – 1922. – R.6. – S. 265.
579. Pleskalová J. Tvoření nejstarších českých osobních jmen. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998. – 158 s.
580. Pospíšil J., Lohvinová V. České písně z Ukrajinské Volyně. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky, 1997.–580 s.
581. Právní výměr pojmu *panchart (pankart), sebranec, padouch, chlap, zlosyn* // Časopis pro moderní filologii. – 1949. – R. 32. – S. 63-64.
582. Rada všelikých zvířat nerozumných neb zhovadilých i pactva která člověku všelikého povolání dávají, v čemby jejich přirození následovati a jakých povah k zprávě života dobrého se vystříhati měl. Od Melantrycha z Aventýnu. – Praha, 1815. – 247 s.
583. Rogge P.M. Thesaurus of English words and phrases. – N.Y., 1911. – S.5.
584. Slovník dějiny // Pod ved. I.Němce. Praha: SPN, 1980. – 426 s.
585. Smilauer V. Novočeské tvoření slov. – Praha: SPN, 1971. – 218 s.
586. Staroslověnské legendy českého původu. Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů. Praha: ČSAV, 1976.
587. Stěpanovna L. Česká a ruská frazeologie. Diachronní aspekty. – Olomouc, 2004. – 297 s.
588. Stránský J. Harašení // Lidové noviny. – 19.08.1995. – S. 6.
589. Svoboda J. Staročeská osobní jména a příjmení. – Praha: SPN, 1964.–325s.
590. Těplý F. O. O mocných modlitbách a pozeňnaní proti bouře // Český lid. – č. 70. – 1911.
591. Trávníček F. Mluvnice spisovné češtiny D. I-2. – Praha: Melantrich, 1954. D. 1. – 590 s.
592. Tvoření slov v češtině II. Praha: Academia, 1967. – 764 s.
593. Valmouzová J. O českých zářkadlech: text prostoru a text jména // Naše řeč – 2005. – R.88. – S. 243-249.
594. Vita Caroli // Karel IV. Vlastní životopis. – Praha: SPN, 1978. – 223 s.
595. Winter Z. Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV a XV století. – Praha: Česká Akademie věd Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906. – 967 s.
596. Z našich časopisů // Naše řeč. – 1930. – R.14. – S. 106-108.
597. Z našich časopisů // Naše řeč. – 1935. – R.19. – S. 94-96.
598. Zastání lid ozbrojených sil České republiky /Ministerstvo obrany. – Praha, 2001. – 180 s.

Наукове видання

Алла Мстиславівна Архангельська

'ЧОЛОВІК' У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Дизайнер А. В. Надобенко

Технічний редактор Т.Т. Кучма

Комп'ютерна верстка Т.Т. Кучма

Коректор А.М. Архангельська

Видавець Олег Зень

Свідцтво про внесення суб'єкта

до ДР серія РВ №26 від 6 квітня 2004 р.

33022, м. Рівне, пр. Князя Романа, 9/24; тел. (0362) 24-45-09

Підп. до друку 26.06.2007 р. Формат 60x84 Обл.-вид.арк, 26,2

Наклад 400 прим. Зам. № 146.

Віддруковано засобами різнографічного друку,

ПП Самборський І.О.

Вул.Толстого, 3, м. Рівне, 33028.